

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ทุนวิจัย

เงินทุนเฉลิมฉลอง

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

วัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท :

ภาพสะท้อนจาก ตำนาน นิทาน เพลง

โดย

ประคอง นิมมานเหมินท์

ยรรยง จิระนคร

ศิริพร ณ ถลาง

สุกัญญา สุขฉายา

๒๕๔๔

วัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท :
ภาพสะท้อนจาก ตำนาน นิทาน เพลง

คณะผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์ ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์
ศาสตราจารย์ยรรยง จิระนคร
รองศาสตราจารย์ ดร. ศิราพร ณ ถลาง
รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุกฉายา

งานวิจัยได้รับการสนับสนุน
จากเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เฉลิมฉลอง
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

คำนำ

วัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท : ภาพสะท้อนจากตำนาน นิทาน เพลง เป็นงานวิจัยภาคสนามที่คณะผู้วิจัยได้เดินทางเข้าไปเก็บข้อมูลในหมู่บ้านชนชาติไทนอกประเทศไทย 5 กลุ่ม ในช่วง พ.ศ. 2537-2539 คือ กลุ่มที่ 1 ไทดำ ในแขวงหลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และได้สัมภาษณ์นักวิชาการไทดำ ไทขาวจากประเทศเวียดนามเพิ่มเติม กลุ่มที่ 2 คือ ลาว ในเมืองหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กลุ่มที่ 3 ไทลื้อ ในเขตเมืองเชียงรุ่ง สิบสองพันนา มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน กลุ่มที่ 4 ไทได้คง ในเขตได้คง มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน และกลุ่มที่ 5 ไทจีน ในเมืองเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า

คณะผู้วิจัยได้เก็บข้อมูลภาคสนามในดินแดนชนชาติไทกลุ่มต่างๆ โดยเน้นข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเพณี 12 เดือน พิธีขอฝน ตำนานข้าว พิธีทำขวัญข้าว พิธีทำขวัญควาย เพลงและการละเล่นพื้นบ้าน ตลอดจนบริบททางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนชาติไทซึ่งครอบคลุมเรื่องการจัดถิ่นฐานบ้านเรือน สภาพหมู่บ้าน ตลาด วัดวาอารามและวิถีชีวิตชาวบ้านทั่วไป

หลังจากที่ได้เก็บข้อมูลภาคสนามแล้ว คณะผู้วิจัยได้ใช้เวลาในการเรียบเรียงนำเสนอข้อมูลและวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนคล้ายและความแตกต่างของตำนาน นิทาน เพลง พิธีกรรมของคนไทแต่ละกลุ่ม

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณคณะกรรมการเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้สนับสนุนการให้ทุนวิจัย อันเป็นการบุกเบิกการเก็บข้อมูลภาคสนามที่เป็นข้อมูลทางคติชนวิทยา และวัฒนธรรมซึ่งยังไม่มีใครรวบรวมให้เป็นหลักฐานมาก่อน ข้อมูลที่ได้มานี้นับเป็นข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่เป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมของคนไทที่สำคัญยิ่ง

คณะผู้วิจัยรู้สึกประทับใจในน้ำใจและไม่ตรีของคนไทนอกประเทศทุกกลุ่ม และขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกคน ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้าน ชาววัด เจ้าหน้าที่ ข้าราชการ นักวิชาการใน

ดินแดนชนชาติไทในทุกประเทศที่มีส่วนสำคัญในการสร้างองค์ความรู้อันไพศาลเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท อันจะทำให้เกิดการศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์เพิ่มเติมให้ลุ่มลึกต่อไปในอนาคต

คณะผู้วิจัย

รองศาสตราจารย์ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์

ศาสตราจารย์ยรรยง จิระนคร (เจีย แยนจง)

รองศาสตราจารย์ ดร. ศีราพร ณ ถลาง

รองศาสตราจารย์สุกัญญา สุจฉายา

สารบัญ

คำนำ

บทที่ 1	บทนำ	1
บทที่ 2	ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไท ศิริพร ณ ถลาง	12
บทที่ 3	วัฒนธรรมข้าวและการจัดระเบียบสังคม : ยรรยง จิระนคร	29
บทที่ 4	ประเพณีสิบสองเดือน : วิถีชีวิตไทในรอบปี ประคอง นิมมานเหมินท์	77
บทที่ 5	ตำนานข้าวในความเชื่อของชนชาติไท ศิริพร ณ ถลาง	131
บทที่ 6	พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควาย ประคอง นิมมานเหมินท์	150
บทที่ 7	พิธีขอฝน สุกัญญา สุจฉายา	186
บทที่ 8	เพลงและการละเล่น สุกัญญา สุจฉายา	214
บทที่ 9	บทสรุป	225
บรรณานุกรม		232
ภาพจากภาคสนาม		
ภาคผนวก	1 คำสวดขวัญลานของลาว	(1)
	2 ธรรมเนียมขวัญข้าวของไทยลื้อ	(3)
	3 ถั่มมเยหลวงร้องขวัญข้าวของไทยจีน	(7)
	4 บทสวดขวัญของอีสาน	(10)
	5 ตำนานข้าวของอีสานเรื่องนางโกสพ	(19)
	6 คำขับ 12 เดือนของไทยลื้อ	(27)

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง "วัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท: ภาพสะท้อนจากตำนาน นิทาน เพลง" เป็นงานวิจัยภาคสนามทางคติชนวิทยาที่มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาวัฒนธรรมข้าวซึ่งเป็นลักษณะร่วมของชนชาติไท ทั้งนี้โดยรวบรวมและศึกษาข้อมูลประเภทตำนานความเชื่อเกี่ยวกับข้าว พิธีขอฝน พิธีทำขวัญข้าว พิธีทำขวัญควาย ประเพณีใน 12 เดือน เพลงและการละเล่นพื้นบ้าน ตลอดจนบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชนชาติไทในภาพรวม

ชนชาติไทที่ศึกษาในงานวิจัยชิ้นนี้มี 6 กลุ่ม คือ กลุ่มคนไทที่ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา 2 กลุ่ม คือ ไทดำและไทขาวในตอนเหนือของประเทศเวียดนาม และไทดำในเขตหลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และกลุ่มคนไทที่นับถือพุทธศาสนา 4 กลุ่ม คือ ไทได้คง ในเขตได้คง มณฑลยูนนาน, ไทลื้อ ในเขตสิบสองปันนา มณฑลยูนนาน สาธารณรัฐประชาชนจีน, ไทจีน ในเมืองเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า และลาว ในเขตหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ผลการวิจัยพบว่า ไม่ว่าคนไทกลุ่มนั้นๆจะเป็นคนที่นับถือพุทธศาสนา หรือไม่นับถือพุทธศาสนา ก็ล้วนมีวิถีชีวิตที่คล้ายกันในฐานะที่เป็นคนที่ปลูกข้าวเป็นวิถีชีวิต จะเห็นได้จาก วิธีการจัดระเบียบสังคม การถือครองที่นา, วิถีชีวิตในรอบ 12 เดือน ซึ่งเกี่ยวพันกับขั้นตอนต่างๆในการปลูกข้าว, ความเชื่อในเรื่องธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องผีน้ำ ผีฟ้า ผีบ้าน ผีเมือง ผีด้า แม่ขวัญข้าว, พิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าว ตั้งแต่พิธีขอฝนในรูปแบบต่างๆ เช่น พิธีแห่หางแมว พิธีจุดบั้งไฟ พิธีบูชา กบ, พิธีแรกนา พิธีทำขวัญข้าว พิธีทำขวัญควาย ประเพณีการกินข้าวใหม่ ประเพณีการเกี่ยวข้าว ประเพณีการขนข้าวขึ้นยุ้ง ประเพณีการสู่วัณลาน, รวมไปถึงการมี ตำนานข้าว ที่บ่งบอกความเชื่อและทัศนคติที่คนไทมีต่อแม่ขวัญข้าว แม้กระทั่ง เพลงและการละเล่น ของคนไท ก็สามารถโยงไปสู่บริบทของวัฒนธรรมข้าวได้ ไม่ว่าจะเป็นเพลงแห่หางแมว เพลงเกี่ยวข้าว การเจ้บั้งไฟ การเล่นผีเข้าทรง ก็ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับการกระทำเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของไร่นาทั้งสิ้น

ในสังคมของคนไทที่รับพุทธศาสนาเข้ามาภายหลัง นอกจากคนไทยังดำเนินชีวิตตามวิถีชีวิตดั้งเดิมในวัฒนธรรมข้าวแล้ว ยังพบว่าได้มีการปรับประเพณีทางพุทธศาสนาให้เชื่อมต่อกับพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ในกระบวนการผลิตข้าวในขั้นตอนต่างๆ เช่น ในการขอฝน ในช่วงที่ข้าวเจริญเติบโต ในช่วงก่อนขนข้าวขึ้นยุ้ง , ในส่วนของตำนานที่เกี่ยวกับข้าว สะท้อนให้เห็นว่ามีทั้งความขัดแย้งระหว่างแม่ขวัญข้าวซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อดั้งเดิม กับ พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นตัวแทนความเชื่อทางพุทธศาสนา และบางสำนวนของตำนานข้าวก็ได้สะท้อนการประนีประนอมทางความเชื่อทั้งสองระบบโดยมีการบูรณาการประวัติข้าวกับประวัติพระพุทธเจ้าไว้ด้วยกัน

ข้อมูลจากภาคสนามไม่ว่าจะเป็นตำนาน เพลง ความเชื่อ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่ได้มีการปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทในวัฒนธรรมข้าว ล้วนเป็นภาพที่สะท้อนลักษณะร่วมของวิถีชีวิตของชนชาติไทในดินแดนทั้งนอกประเทศและในประเทศไทย

Abstract

This folklore field research aims at studying Tai rice culture which is Tai common ways of life. Various kinds of folklore field data are collected, namely, rice myths, rain-making ceremonies, *tham khwan khao* (calling the spirits of rice) ceremonies, *tham khwan kwai* (calling the spirits of buffaloes) ceremonies, calendrical rites, folk songs and folk games.

Six groups of Tai peoples are selected to study, two of which are non-Buddhist Tais: Black Tai and White Tai in Northern Vietnam and Black Tai in Luang Nam Tha, Laos and ; and the four groups of Buddhist Tais: Dehong Tai in Dehong, Yunnan; Tai Lue in Sipsongpanna, Yunnan, China; Tai Khoen in Shan State, Myanmar; and Laos in Luang Prabang, Laos.

Research findings: Whether they are non-Buddhist or Buddhist Tais, they all share common ways of life in the rice growing traditions as one can see from their social structure, their system of community rights, and their rituals. Tai peoples all have beliefs in natural and supernatural power, e.g., water spirits, sky spirits, village guardian spirits, city spirits, ancestral spirits, rice spirits, etc. Fertility rites are prominent and variously practiced: cat-procession ceremony, rocket-firing ceremony, frog worship, first ploughing ceremony, *tham khwan khao* and *tham khwan kwai* ceremony, harvesting ceremony. Tai rice myths reflect their beliefs and attitudes towards the Rice Goddess. Songs are also related to fertility rites, for example songs that are accompanied the cat-procession ceremony, rocket-firing ceremony or harvesting songs.

In Buddhist Tai societies, we find that Tai peoples still conduct their lives following their indigenous rice growing traditions. Interestingly, certain Buddhist traditions are adapted to benefit the rice growing in various processes. Versions of the rice myths reflect both conflict and compromise between Tai indigenous belief in the Rice Goddess and the new religiously belief in the Lord Buddha.

Folklore field data, whether they are myths, folksongs, beliefs, and rituals related to the rice growing traditions or the Buddhist practices yielded to fit in with various rice growing processes, both reflect the common characteristics and the common ways of life of the Tai peoples outside and inside Thailand.

สารบัญ

คำนำ

บทคัดย่อ

Abstract

บทที่ 1	บทนำ	1
บทที่ 2	ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไท ศิริพร ณ ถลาง	13
บทที่ 3	วัฒนธรรมข้าวและการจัดระเบียบสังคม : ศึกษากรณีไทลื้อเมืองเชียงรุ่ง สิบสองพันนาในอดีต ยรรยง จิระนคร	30
บทที่ 4	ประเพณีสิบสองเดือน : วิถีชีวิตไทในรอบปี ประคอง นิมมานเหมินท์	80
บทที่ 5	พิธีขอฝน สุกัญญา สุจฉายา	136
บทที่ 6	ตำนานข้าวในความเชื่อของชนชาติไท ศิริพร ณ ถลาง	166
บทที่ 7	พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควาย ประคอง นิมมานเหมินท์	187
บทที่ 8	เพลงและการละเล่น สุกัญญา สุจฉายา	223
บทที่ 9	บทสรุป	234

ภาพจากภาคสนาม

ภาคผนวก	1	คำสดขวัญลานของลาว	(1)
	2	ธรรมยาขวัญข้าวของไทลื้อ	(3)
	3	ธัมมเขหลวงร้องขวัญข้าวของไทจีน	(7)
	4	บทสดขวัญของอีสาน	(10)
	5	ตำนานข้าวของอีสานเรื่องนางโกสพ	(19)
	6	คำขับ 12 เดือนของไทลื้อ	(27)

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

คนไทยกินข้าวเป็นอาหารหลักและปลูกข้าวเป็นพืชหลัก ข้าวมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับวิถีชีวิตไทย นับแต่ความคิดความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม การจัดระเบียบสังคม การใช้ถ้อยคำภาษา ตลอดจนการสร้างสรรค์หัตถกรรมและวรรณกรรม ดังจะเห็นได้ว่า คนไทยมีพิธีกรรมต่างๆ เพื่อให้ฝนตก เช่น แห่นางแมว แห่บั้งไฟ มีความเชื่อเรื่องแม่โพสพหรือแม่ขวัญข้าว ว่าเป็นเทพประจำต้นข้าว มีการทำขวัญข้าวเพื่อให้ข้าวเจริญงอกงาม ในชนบทบางแห่งยังมีประเพณีทำขวัญควาย เพื่อแสดงความกตัญญูที่ควายได้ช่วยไถนา และในหลายจังหวัดในภาคกลางมีการเล่นเพลงพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตข้าว ตั้งแต่การปลูกข้าว การเก็บเกี่ยว การนวดข้าว สงฟาง พานฟาง จนกระทั่งเก็บข้าวขึ้นไว้ในยุ้งฉาง เมื่อมีการศึกษาเรื่องราวของชนชาติที่พูดภาษาตระกูลไทที่อาศัยอยู่ในประเทศต่าง ๆ คือในสาธารณรัฐประชาชนจีน อินเดีย พม่า ลาวและเวียดนาม เช่น ไทลื้อ ไทจีน ไทใหญ่ จ้วง ไทดำ ไทขาว ไทไท ไทนอง ฯลฯ ก็พบว่าไม่เฉพาะแต่คนไทยในประเทศไทยเท่านั้น ชนชาติที่พูดภาษาตระกูลไทที่อาศัยอยู่ในประเทศต่างๆ ดังกล่าวล้วนแต่กินข้าวเป็นอาหารหลักและปลูกข้าวเป็นพืชหลักกันทั้งสิ้น นักวิชาจีนและเวียดนามได้เสนอความเห็นที่สอดคล้องกันว่า ชนชาติไทน่าจะเป็กลุ่มชนแรกๆ ของโลกที่รู้จักการปลูกข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าวนาดำ

งานวิจัยชุดนี้จึงต้องการศึกษาเชิงเปรียบเทียบวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ โดยเน้นการศึกษาจากข้อมูลทางคติชน (folklore) ประเภทตำนาน นิทาน เพลง บทสวด ความเชื่อและพิธีกรรม โดยคาดว่า ผลของการศึกษาวิจัยจะช่วยให้เห็นวิถีชีวิตในวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท ซึ่งแม้ว่าจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ต่างๆ กัน แต่ยังคงมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับกระบวนการผลิตข้าวเป็นอาหารหลัก ตลอดจนมองเห็นร่องรอยทางความคิดความเชื่อและรากเหง้าทางวัฒนธรรมของคนไท อันจะนำไปสู่ความเข้าใจในพัฒนาการด้านความคิดความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของคนไทยในประเทศไทยได้ดียิ่งขึ้นด้วย

อนึ่ง เนื่องด้วยสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ทรงสนพระทัยอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับความเป็นมาและวัฒนธรรมของชนชาติไทย คณะผู้วิจัยจึงมีแผนการที่จะนำผลของการวิจัยเรื่องนี้มาเสนอในการประชุมทางวิชาการเรื่อง "ชนชาติไทยกับวัฒนธรรมข้าว" ซึ่งสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะจัดขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสที่จะทรงเจริญพระชนมายุครบ 72 พรรษา ในปีพ.ศ. 2539

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อรวบรวมข้อมูลคติชนของชนชาติไทย โดยเฉพาะ ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน และประเพณีที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของข้าวกับวิถีชีวิต
2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไทย ได้แก่ วิถีชีวิตในรอบปี การจัดระเบียบสังคม ตำนานข้าวและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวจากข้อมูลคติชนดังกล่าว
3. เพื่อวิเคราะห์ลักษณะร่วมและลักษณะแตกต่างในด้านวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไทยที่สะท้อนจากข้อมูลทางคติชนดังกล่าว

สมมติฐานของการวิจัย

วัฒนธรรมข้าวเป็นลักษณะร่วมของวิถีชีวิตชนชาติไทย ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากตำนาน เพลง ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนในการวิจัย

1. คณะผู้วิจัยได้เลือกศึกษาวัฒนธรรมข้าวของกลุ่มชนชาติไทย 6 กลุ่ม เป็นกลุ่มไม่ได้นับถือศาสนาพุทธ 2 กลุ่ม คือ ไทยดำและไทขาวในสาธารณรัฐเวียดนาม และกลุ่มที่นับถือศาสนาพุทธ 4 กลุ่ม คือ ไทลื้อและไทดำในสาธารณรัฐประชาชนจีน ไทจีนในประเทศพม่า และลาวในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ชนชาติไทยทั้ง 6 กลุ่มนี้มีตัวอักษรใช้เขียนภาษาของตนเอง
2. ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสารที่พิมพ์เผยแพร่
3. เก็บข้อมูลภาคสนามโดยเดินทางไปศึกษา ณ ถิ่นที่อยู่ของคนพูดภาษาตระกูลไทในประเทศต่างๆ ดังนี้
 - 3.1 ไทยดำ เนื่องจากไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปทำวิจัยในสาธารณรัฐเวียดนาม จึงเก็บข้อมูลจากนักวิชาการชาวไทยดำคือ ศาสตราจารย์ ดร.คำเคื่อง แห่งมหาวิทยาลัยฮานอย และศาสตราจารย์คำจอง

แห่งพิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาฮานอย ซึ่งเดินทางเข้ามาประชุมทางวิชาการและทำวิจัยในประเทศไทยชั่วคราว นอกจากนี้ ได้เดินทางไปเก็บข้อมูลยังถิ่นที่อยู่ของคนไทดำที่อพยพเข้ามาอยู่ในแขวงหลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้เก็บข้อมูลที่บ้านท่งอ้อม บ้านน้ำแก่น และบ้านเวียงเหนือ ระหว่างวันที่ 11-16 มกราคม 2540

3.2 ไทขาว เนื่องจากไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปทำวิจัยในสาธารณรัฐเวียดนาม จึงเก็บข้อมูลจาก ดร.หว่างเหลื่องนักวิชาการไทขาวจากเมืองเติ๊ก สาธารณรัฐเวียดนาม ซึ่งเดินทางเข้ามาร่วมประชุมทางวิชาการในประเทศไทยหลายครั้ง

3.3 ลาว ในตัวเมืองหลวงพระบาง บ้านนาขาว บ้านหมื่นนา บ้านอู่ และบ้านเชียงแมน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ระหว่างวันที่ 30 มีนาคม - 8 เมษายน 2538

3.4 ไทลื้อ ที่บ้านช้างใจ เมืองเชียงรุ่ง บ้านดิว ชานเมืองเชียงรุ่ง และเมืองแซ่สิบสองพันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน ระหว่างวันที่ 3-9 พฤษภาคม 2537

3.5 ไทซิ่น ในตัวเมืองเชียงตุง บ้านป้าว บ้านหนองเลอและบ้านป่าขาม ชานเมืองเชียงตุง ประเทศพม่า ระหว่างวันที่ 16-20 พฤศจิกายน 2537

3.6 ไทใต้คง เขตตัวเมืองเมืองซอน และบ้านหนองโบ (หนองบัว) ชานเมืองซอน เขตปกครองตนเองใต้คง สาธารณรัฐประชาชนจีน ระหว่างวันที่ 10-15 พฤษภาคม 2537

4. ปรีวรรตข้อมูลจากเอกสารตัวเขียนภาษาท้องถิ่นให้เป็นอักษรไทยปัจจุบัน

5. จัดข้อมูลเป็นหมวดหมู่และวิเคราะห์ข้อมูล

6. นำเสนอข้อมูลเบื้องต้นในงานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "ชนชาติไทในเขตใต้คง : มิติทางประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม" ซึ่งสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดขึ้นเมื่อวันที่ 22-24 สิงหาคม พ.ศ. 2537 และนำเสนอรายงานวิจัยเบื้องต้นในงานสัมมนาเรื่อง "ชนชาติไทกับวัฒนธรรมข้าว" เมื่อวันที่ 1-2 สิงหาคม 2539

7. ปรับปรุงรายงานการวิจัยโดยพิจารณาจากข้อเสนอแนะของผู้เข้าร่วมการสัมมนาดังกล่าวและตรวจสอบข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสารที่มีการพิมพ์เผยแพร่ในระยะหลัง

8. เรียบเรียงรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

เกณฑ์การคัดเลือกวิทยากรผู้ให้ข้อมูลในการเก็บข้อมูลภาคสนาม

1. เป็นผู้มีความรู้ วัฒนธรรมนิยมประเพณีโบราณและสามารถถ่ายทอดได้
2. เป็นผู้นำท้องถิ่น
3. เป็นศิลปินผู้สามารถร้องเพลงพื้นบ้านได้

รายชื่อวิทยากรท้องถิ่น

ไทดำ เมืองลา สาธารณรัฐเวียดนาม

ศาสตราจารย์ ดร.คำเคื่อง มหาวิทยาลัยฮานอย อายุ 58 ปี

ศาสตราจารย์ คำจอง พิพิธภัณฑ์ชาติพันธุ์วิทยาฮานอย อายุ 59 ปี

ไทดำ เมืองหลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

พ่อเผ่าม่วนชาย อายุ 52 ปี

พ่อเผ่าเชียงสี บ้านท่งอ๋ม

แม่เผ่าแป้ บ้านท่งอ๋ม อายุ 50 ปี

พ่อเผ่าอ้ายแอ บ้านน้ำแ่งน อายุ 67 ปี

แม่เผ่าอีห่าว บ้านน้ำแ่งน อายุ 67 ปี

พ่อเผ่าอ้ายโดย อายุ 79 ปี

ไทขาว เมืองเด็ก สาธารณรัฐเวียดนาม

ดร.หว่างเหลื่อง อาจารย์มหาวิทยาลัยฮานอย

ไทลาว หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

พ่อเผ่ามหาพิลา วีระวงส์ อายุ 84 ปี หมอขวัญ

อาจารย์สมพร อุ่นดวงจัน อายุ 45 ปี

จารย์เขม้ง บ้านเชียงแมน อายุ 70 ปี

เชียงสีธน บ้านเชียงแมน อายุ 85 ปี

จารย์ซุย บ้านเชียงแมน อายุ 79 ปี

จารย์จันผาย บ้านอู่ อายุ 50 ปี

เชียงพัน ผู้ใหญ่บ้านเมืองงอย อายุ 55 ปี

นางสาวเบญจมาศ ผลเชียงดี ชาวเวียงจันทน์ อายุ 30 ปี

ไทลื้อ สิบสองพันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน

เจ้ามหาขันธวงศ์ เมืองเชียงรุ่ง อายุ 75 ปี

ขนานจอมแสง บ้านช้างใจ เชียงรุ่ง อายุ 68 ปี

ขนานแสงลอด บ้านช้างใจ เชียงรุ่ง อายุ 69 ปี

อิกอง เมืองเชียงรุ่ง ช่างขับ อายุ 17 ปี

พ่อเผ่าดาว บ้านดิว เมืองเชียงรุ่ง อายุ 90 ปี

อ้ายคำแสง บ้านชายหลวง เมืองแซ่ อายุ 83 ปี
แม่เฒ่าจ้อย บ้านชายหลวง เมืองแซ่ อายุ 74 ปี

ไทขิ่น เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า

พ่อทิพย์แสงอำมาตย์ ในเมืองเชียงตุง อายุ 85 ปี
อาจารย์หนานหล้า ในเมืองเชียงตุง อายุ 67 ปี
ชายสามตาน หมอเส้นในเมืองเชียงตุง อายุ 60 ปี
หนานทิพย์ บ้านพร้าว

ไทใต้คง เมืองขอน เขตปกครองตนเองใต้คง สาธารณรัฐประชาชนจีน

พะกำหม่านแสง เมืองขอน อายุ 64 ปี
พะกำโบคำ (บัวคำ) อายุ 63 ปี
เตาเปื้อพะ อายุ 58 ปี
แสงคำจิ้น อายุ 79 ปี
คำมอแสง อายุ 69 ปี
คำหมอกเงิน อายุ 64 ปี
นางวันแสงย่า เมืองขอน อายุ 45 ปี หมอคำ
พะกาดานแสง บ้านหนองโบ (หนองบัว) อายุ 75 ปี

การแบ่งประเด็นศึกษา

เพื่อให้เข้าใจในวิถีชีวิตในรอบปีและการจัดระเบียบสังคมของชนชาติไท รวมทั้งความคิดความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นมาของข้าว และประเพณีพิธีกรรมที่สำคัญต่อกระบวนการผลิตข้าว ผู้วิจัยจึงได้แบ่งประเด็นศึกษาออกเป็น 5 ประเด็นดังนี้

1. การจัดระเบียบสังคมในวัฒนธรรมข้าว
2. ประเพณีสิบสองเดือน :วิถีชีวิตในรอบปีของคนไท
3. ตำนานข้าวของชนชาติไท
4. พิธีขอฝนของชนชาติไท
5. พิธีทำขวัญข้าวและพิธีทำขวัญควายของชนชาติไท
6. เพลงและการละเล่น

กรอบความคิดในการนำเสนอและวิเคราะห์ข้อมูล

ในภาพรวม งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานบุกเบิกในการรวบรวมข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับคติชนของชนชาติไทอันเนื่องด้วยวัฒนธรรมข้าวในดินแดนชนชาติไท ซึ่งยังไม่มีผู้ใดรวบรวมและเปรียบเทียบในลักษณะนี้มาก่อน ในการให้ข้อมูลภาคสนาม ใช้วิธีการสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participant observation) และการพูดคุยสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) ได้เลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant) ในแต่ละเรื่องไม่ว่าจะเป็นตำนาน เพลง หรือพิธีกรรม

ในการนำเสนอในบทต่างๆแบ่งเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ

ส่วนแรก เนื่องจากการวิจัยเชิงคติชนวิทยาให้ความสำคัญกับตัวข้อมูลภาคสนามที่รวบรวมมาได้ ในส่วนแรกจึงเป็นการนำเสนอตัวข้อมูลที่เก็บมาได้จากการสัมภาษณ์ โดยรายงานให้ทราบถึงข้อมูลคติชนของชนชาติไทแต่ละกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเล่าที่เป็นตำนานข้าวของคนไทแต่ละกลุ่ม พิธีขอฝน พิธีทำขวัญข้าว พิธีทำขวัญควาย ประเพณีในรอบ 12 เดือนของคนไทแต่ละกลุ่ม

ส่วนที่สอง เป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลของชนชาติไทแต่ละกลุ่มโดยใช้ระเบียบวิธีและกรอบความคิดทฤษฎีทางคติชนวิทยา

ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่เป็น ตำนานข้าว เป็นการวิเคราะห์ดัดบท (Textual Analysis) ใช้กรอบความคิดเชิงโครงสร้าง-หน้าที่ (Structural-Functional Analysis) เพื่อเปรียบเทียบอนุภาค (motif) แบบเรื่อง (tale type) โครงเรื่อง (theme) และวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของตำนานข้าวในฐานะที่มาของความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว

ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่เป็น พิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นประเพณีพิธีกรรมในรอบ 12 เดือน, พิธีขอฝน, พิธีทำขวัญข้าว, พิธีทำขวัญควาย ใช้กรอบความคิดในเชิงบทบาทหน้าที่ (Functional Analysis) เพื่อวิเคราะห์บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมในฐานะที่เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ (Fertility Rites) หรือในประเด็นของพิธีกรรมที่สะท้อนความเชื่อดั้งเดิมของคนไทยเกี่ยวกับธรรมชาติ อำนาจเหนือธรรมชาติ ตลอดจนวิเคราะห์ให้เห็นความประนีประนอมผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อทางพุทธศาสนา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมชนชาติไทในด้านต่างๆ ซึ่งมีเรื่องประเพณีสิบสองเดือน ประเพณีทำขวัญ และวัฒนธรรมข้าวแทรกอยู่เป็นบางส่วนมีดังนี้

หนังสือชื่อ กาเลหม่านไต (2504) และ กาเลหม่านไตในรัฐชาน (2526) ของ ศาสตราจารย์ ดร.คุณบรรจบ พันธุเมธา เป็นการให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกินอยู่ นิทานพื้นบ้าน ตำนาน ภาษิต เพลง กล่อมเด็ก บทเรื่อกษัตริย์ คติความเชื่อ ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งได้จากการเข้าไปศึกษาค้นคว้า ในดินแดนอัลสั่ม ประเทศอินเดีย เมื่อปีพ.ศ. 2498 และรัฐชาน ประเทศพม่า เมื่อปี 2499

งานเขียนของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ชื่อ ไทยสิบสองปันนา, (ม.ป.ป.) ลือ : คนไทยในประเทศจีน (2498) และคนไทยในพม่า ให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องราวของชาวไทลื้อในสิบสองพันนาอย่างกว้างขวาง ทั้งในด้านชีวิตความเป็นอยู่ การปกครองบ้านเมือง ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต คือ ประเพณีการเกิด ประเพณีการบวช ประเพณีแต่งงาน ประเพณีงานศพ ประเพณีการเซ่นสรวงเทวดาอารักษ์ ประเพณีขึ้นปีใหม่ การแข่งเรือและจุดดอกไม้ไฟ และประเพณีที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา เรื่องการสักร่างกาย ข้อมูลเกี่ยวกับนิทาน ตำนาน ภาษิต ตัวอักษร ตัวอย่างถ้อยคำภาษาที่ใช้ วรรณกรรมลายลักษณ์บางเรื่องและเพลงพื้นบ้านซึ่งเป็นเพลงขับ ได้ยกตัวอย่างเพลงขับที่น่าสนใจมาก ได้แก่ เพลงขับที่แสดงความรู้สึกรักของชาวไทลื้อต่อชนเผ่าฮ่อและเพลงสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น บางเรื่องนอกจากผู้เขียนจะบรรยายอย่างละเอียดแล้วยังมีภาพประกอบ ซึ่งมีทั้งที่เป็นภาพถ่ายและภาพวาด

รายงานการสัมมนาระดับนานาชาติเรื่อง สถานภาพและแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมของชนชาติไท (2538) ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการสำนักงานแห่งชาติจัดขึ้น เมื่อวันที่ 10-12 กันยายน พ.ศ.2536 เสนอบทความเกี่ยวกับสถานภาพการศึกษาเรื่องชนชาติไทในประเทศต่างๆ และประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชนชาติไทบางกลุ่มเช่นเรื่องแคว้นไตคัง เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างไทเมาและไทอาหม กลุ่มชาติพันธุ์ไทขาว นอกจากนี้ มีบทความที่เกี่ยวกับการศึกษาประเพณีขอฝนเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มจังหวัดด้วย

งานวิจัยของ ภักทิยา ยิมเรวัต เรื่อง ประวัติศาสตร์สิบสองจุไท (2544) นอกจากจะให้ความรู้เรื่องความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของคนไทในสิบสองจุไทแล้ว ยังกล่าวถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจ ระบบญาติและครอบครัว ระบบการจัดการบ้านเมือง ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีและแถน ด้าและขวัญ พิธีกรรมเซ่นผี นอกจากนี้ยังกล่าวถึงตำนานแม่หญิงและข้าว

งานวิจัยของ ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล เรื่อง ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา (2544) กล่าวถึงวัฒนธรรมชาวของสิบสองปันนาและการจัดระเบียบสังคม กล่าวถึงระบบการถือครองที่ดิน ระบบที่ดินกับการจัดระเบียบสังคมด้านฐานันดรไพร่ ความเชื่อเรื่องผีและพุทธศาสนา ผีและพิธีกรรมของไทลื้อ

ส่วนประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมคนไทยในเขตปกครองไตคังปรากฏในหนังสือ คนไทไตคัง ไทใหญ่ในญูนนาน (ประคอง นิมมานเหมินท์และเรืองวิทย์ กัมปนาท 2538), งานวิจัยเรื่อง อาปัม

ไทได้คง นิทานกับสังคม ของประคอง นิมมานเหมินท์และดาวเรืองหวา (ประคอง นิมมานเหมินท์และดาวเรืองหวา 2542) หนังสือและงานวิจัยดังกล่าวให้ภูมิหลังด้านประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทได้คง ความเชื่อ ประเพณีสิบสองเดือน อาหารการกิน นิทานพื้นบ้านตลอดจนเพลงพื้นบ้านและศิลปะการแสดง และงานวิจัยของยศ สันตสมบัติ เรื่อง หลักช้าง ชีวิต สังคมและวัฒนธรรมของคนไทได้คง (ยศ สันตสมบัติ 2544) ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงมานุษยวิทยา ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสังคมและวิถีชีวิตของคนไทได้คง และการเปลี่ยนแปลง กล่าวถึงกระบวนการผลิตข้าว ระบบการถือครองที่ดิน ความเชื่อและพิธีกรรม

ส่วนงานศึกษาวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการศึกษาเรื่อง วัฒนธรรมข้าว ประเพณีสิบสองเดือน และความเชื่อและประเพณีทำขวัญของชนชาติไทและคนไทยในประเทศไทยโดยตรงมีดังนี้

1. งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว

เอกสารประกอบนิทรรศการเรื่อง บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก (สุริยา สมุทคุปต์ 2534) ห้องปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จัดขึ้น ณ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น ในเดือนมกราคม 2535 เนื้อหาของเอกสารประกอบด้วยบทความนำเสนอและบทความหลัก เรื่อง "บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก : พิธีกรรมข้าว และมนุษย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของอีสาน" รวมทั้งบรรณนิทัศน์หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้องกับประเพณีงานบุญนี้

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย ซึ่งสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จัดขึ้นเมื่อวันที่ 30-31 มีนาคม พ.ศ. 2536 มีการเสนอบทความและการอภิปรายในหัวข้อต่าง ๆ ได้แก่ พระมหากษัตริย์กับการเกษตร การจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนวัฒนธรรมข้าวในประเทศไทย ภาษาในวัฒนธรรมข้าว เพลงพื้นบ้านอันเกี่ยวเนื่องกับการผลิต ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม และคติชาวบ้านเกี่ยวกับข้าว แม่โพสพ : เทวีแห่งข้าว การแปรสภาพข้าวเป็นอาหารของไทย ผลงานที่ใช้ในการปลูกข้าวนาข้าว เป็นต้น

งานเขียนของเอี่ยม ทองดี ชื่อ วัฒนธรรมข้าว (2538) มีเนื้อหาว่าด้วยพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว โดยแบ่งประเภทของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาในประเทศไทยออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. พิธีกรรมเพื่อการบวงสรวง อ่อนนวย เลี้ยงทวย เช่น พิธีสิบชะตาเมือง พิธีขึ้นท้าวท่งสี่ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีเซ่นไหว้วินญาณบรรพบุรุษ พิธีขอฝน พิธีบูชาแถน เป็นต้น

2. พิธีเพื่อการเพาะปลูก เช่น แรกนา เลี้ยงตาแขก พิธีบูชาภูมินา พิธีแรกไถ ตกกล้า พิธีแรกดำนา ปักข้าวตาแขก เชิญแม่โพสพลงนา
3. พิธีเพื่อการบำรุงรักษา เช่น พิธีไล่น้ำ ไหว้เจ้าที่ รับขวัญแม่โพสพ สวดสังคหะ พิธีไล่นู ไล่นก ไล่เพี้ย ไล่แมลง
4. พิธีกรรมเพื่อการเก็บเกี่ยว เช่น พิธีรวข้าว พิธีเกี่ยวข้าว พิธีทาลาน พิธีปลงข้าว เชิญข้าวขึ้นยุ้ง พิธีปิดและเปิดยุ้ง เป็นต้น
5. พิธีกรรมเพื่อการเฉลิมฉลอง เช่น พิธีทำบุญคูณลาน พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีสู่ขวัญควาย พิธีสู่ขวัญเกวียน พิธีสู่ขวัญข้าวขึ้นเล้า พิธีกว่นข้าวทิพย์ เป็นต้น

นอกจากนี้ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ เช่น ด้านประชากร ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และด้านเทคโนโลยี

รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทยและนานาชาติ" ซึ่งภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้ร่วมมือกับฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดขึ้นเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.2539 มีบทความที่สำคัญคือเรื่อง "วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย : ศึกษากรณีบ้านนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา" ซึ่งศึกษาวิถีชีวิตในสังคมวัฒนธรรมข้าวในหมู่บ้านหนึ่งในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาโดยละเอียด มีบทความเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวในสังคมอื่น ได้แก่ "วัฒนธรรมข้าวในอาร์คันซอร์และเวียดนาม" และ "วัฒนธรรมข้าวในเท็กซัส"

เอกสารของสวนไทยนิทัศน์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ชื่อ หอไทยนิทัศน์แหล่งสืบสานวัฒนธรรมไทยยุคโลกาภิวัตน์ (2541) รวมบทความเกี่ยวกับนิทรรศการ 5 หัวข้อที่จัดในหอไทยนิทัศน์ มีบทความเกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าว 4 เรื่อง คือ "ข้าวคือชีวิต" ซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของข้าวต่อชีวิตของคนไทย "ขวัญข้าวขวัญควาย : ภาพสะท้อนจิตใจที่ประณีตอ่อนโยนของคนไทย" "ฝนกับข้าว : พิธีกรรมขอฝนของคนไทย" และ "วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทยในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษากรณีหมู่บ้านผลิตข้าวเพื่อส่งออกในตลาดกลางของประเทศไทย"

วัฒนธรรมข้าวของชาวจังหวัดปรากฏในหนังสือชื่อ ชาวจังหวัด (2539) ซึ่ง หลี่ ฟู เซิน, ฉิน เจียน อาน และ พาน ซิ ชื่อ เจียน เหลียง หยวน หลิน แปลเป็นภาษาไทย และรัตนพร เศรษฐกุล เป็นบรรณาธิการ หนังสือเรื่องนี้เล่าว่าการปลูกข้าวเป็นกิจกรรมสำคัญมากสำหรับชาวจังหวัด สภาพความเป็นอยู่และการพัฒนาของชนชาติขึ้นอยู่กับผลผลิตข้าว นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเทศกาลและพิธีกรรมต่างๆ รวมทั้งการทำขวัญควายของชาวจังหวัด

2. งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเพณี 12 เดือน

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง พระราชพิธี 12 เดือน (2534) นับเป็นเอกสารวิชาการเล่มแรกของไทยที่ศึกษาพระราชพิธีต่างๆ ที่มีการปฏิบัติในรอบปีโดยละเอียด โดยเริ่มตั้งแต่เดือนสิบสองจนกระทั่งถึงเดือนสิบ ชาติแต่พระราชพิธีเดือนสิบเอ็ด เนื่องจากเมื่อทรงพระราชนิพนธ์ถึงเดือนสิบเอ็ดทรงติดพระราชธุระอื่น แม้ว่าส่วนใหญ่เป็นเรื่องของพระราชพิธีในราชสำนัก แต่พระราชพิธีบางอย่างก็มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเพณีในวิถีชีวิตของประชาชน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ตามคำกราบบังคมทูลอัญเชิญของกรรมการหอพระสมุด เพื่อประโยชน์ในทางความรู้แก่คณะกรรมการหอพระสมุดทั้งปวง โดยเฉพาะผู้ที่มีหน้าที่ในการพระราชพิธี เช่น มหาดเล็ก เป็นต้น ในการพระราชนิพนธ์ทรงสอบสวนจากตำราต่างๆ รับสั่งถามผู้ชำนาญการพระราชพิธี ประกอบกับความรู้ที่ทรงทราบพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตลอดจนเหตุการณ์ที่ทรงประสบด้วยพระองค์เอง ทรงวินิจฉัยแล้วเรียบเรียงเป็นพระบรมราชาธิบาย ทรงเริ่มด้วยพระบรมราชาธิบายพระราชพิธีตามที่มีมาแต่เดิมก่อน แล้วทรงชี้แจงสาเหตุที่มีการเปลี่ยนแปลงในสมัยต่อมา พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอดของความเรียงอธิบาย

งานศึกษาประเพณีสิบสองเดือนของท้องถิ่นที่น่าสนใจได้แก่ งานวิจัยประเพณี 12 เดือนของชาวอีสาน ของ อีระ ฤกษ์เจริญ ประสิทธิ์ คุณรัตน์และอุดม บัวศรี เรื่อง การวิเคราะห์ประเพณีฮีตสิบสองของชาวอีสาน เมื่อพ.ศ.2525 ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ศึกษาโดยเก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดขอนแก่น อุบลราชธานี สุรินทร์และนครพนม ตำราชื่อประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย (2538) ของ มณี พยอมยงค์ ซึ่งนอกจากให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมที่ประพฤติปฏิบัติในแต่ละเดือนแล้ว ยังให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณีพิเศษของล้านนา ได้แก่ ประเพณีสู่ขวัญเอาขวัญ ประเพณีขันโตก ประเพณีไหว้ครู ประเพณีสวดก๋วม ประเพณีส่งแทน ประเพณีทานแทน ตลอดจนความรู้เรื่องการทำนาในล้านนาอย่างละเอียดลออ ส่วนเอกสารที่ให้ความรู้เกี่ยวกับประเพณี 12 เดือนของลาว ได้แก่ งานรวบรวมเรียบเรียงของ พ.พวงสะบา เรื่อง มัลลดาหลวง ชุด ประเพณีลาวโบราณ (1992) และงานรวบรวมเรียบเรียงของมหาสิลา วีระวงส์ ชื่อ ฮีต 12 (1996)

3. งานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเพณีทำขวัญ

งานค้นคว้าเรื่องขวัญที่เป็นงานบุกเบิกที่สำคัญ ได้แก่ งานเขียนของเสฐียรโกเศศชื่อ ขวัญ และประเพณีทำขวัญ (2506) เป็นการศึกษาความเชื่อและประเพณีการทำขวัญของคนไทย โดยศึกษา

เปรียบเทียบกับความคิดความเชื่อของกลุ่มชนที่อยู่ใกล้เคียง เนื้อหาแบ่งออกเป็น 3 ภาค ภาคที่ 1 ว่าด้วยความหมายของขวัญ คำต่างๆ ที่เกี่ยวกับขวัญ ความเชื่อเรื่องขวัญในกลุ่มชนอื่น ภาคที่ 2 ว่าด้วยประเพณีทำขวัญของภาคต่างๆ ได้แก่ ประเพณีทำขวัญและการจัดทำบายศรีในภาคกลาง ประเพณีทำขวัญ ประเพณีแต่งงาน และประเพณีการตาย ส่วนที่ 2 กล่าวถึงการเซ่นสรวง คือ การเซ่นสรวงผี ได้แก่ ผีเมือง ผีฟ้า ผีเรือนหรือผีบรรพบุรุษ ผีสูง ปฏิทินแบบโบราณของไทยและกลุ่มชนอื่นๆ พิธีทำขวัญของหลวง การจัดทำบายศรีและการทำขวัญของภาคอีสานและภาคพายัพ ภาคที่ 3 เป็นบทวิจารณ์เรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับพิธีผูกขวัญทำขวัญ ได้แก่บทวิจารณ์เรื่องบายศรี เรื่องเวียนเทียน เรื่องการเจิมและเรื่องของกินของใช้ในการทำขวัญ

ผลงานวิจัยของ B.J.Terwiel เรื่อง The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual (1980) เป็นการศึกษาประเพณีพิธีกรรมของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ ได้แก่ ไทอาหม ไทในรัฐฉาน ไทลื้อ ไทเหนือ ลาว ไทดำ ไทขาว ไทแดง จ้วง และคนไทยสยามในภาคต่างๆ ในเชิงเปรียบเทียบ นอกจากเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มไทด้วยกันแล้วยังศึกษาเปรียบเทียบกับชนกลุ่มอื่นที่อยู่ใกล้เคียง เช่น กลุ่มชาวอัสสัมที่มีอยู่ในราบลุ่มและอยู่บนเขา กะฉิ่น อี๋ก้อ กะเหรี่ยง ม้ง จีน และชนกลุ่มน้อยในเวียดนาม เป็นต้น งานเขียนของ Terwiel แบ่งเป็น 2 เล่ม เล่มแรก มีเนื้อหาว่าด้วยการศึกษาความเป็นมาและการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนชาติไท พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการเกิดและวัยต้นของชีวิต พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาการเจ็บป่วย ประเพณีทำขวัญ ประเพณีแต่งงาน ประเพณีการตายของคนไทในอัสสัม ประเพณีการตายของคนไทกลุ่มอื่นๆ เล่มที่ 2 ว่าด้วยพิธีกรรมบวงสรวงผีของชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ปฏิทินของชนชาติไทเปรียบเทียบกับปฏิทินของกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ในส่วนที่เกี่ยวกับประเพณีทำขวัญ Terwiel ได้ศึกษาความหมายของขวัญ จำนวนขวัญของคน ขวัญข้าว และเปรียบเทียบประเพณีทำขวัญของกลุ่มชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น

งานวิจัยของ Ruth-Inge Heinze เรื่อง Tham Khwan , How to Contain the Essence of Life (1982) เป็นการศึกษาประเพณีทำขวัญเชิงจิตวิทยาสังคม โดยศึกษาประเพณีทำขวัญในประเทศไทย 3 อย่าง คือ ประเพณีทำขวัญเดือนของเด็กเมื่ออายุครบ 1 เดือน ประเพณีผูกขวัญของนักศึกษาปีที่ 1 ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และประเพณีทำขวัญนาคของอาจารย์วิชาเคมี Ruth-Inge Heinze กล่าวถึงความหมายของขวัญ โอกาสในการทำขวัญและผู้ทำพิธี บทบาทของบายศรี การเวียนเทียน และการผูกข้อมือ ตอนท้ายเป็นการวิเคราะห์เชิงจิตวิทยาสังคม

คึกฤทธิ์ พันธุไธ ได้เขียนปริญาานิพนธ์เรื่อง “บทสู่ขวัญจากอำเภอลับแลจังหวัดอุตรดิตถ์” เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร เมื่อพ.ศ.2527 เป็นการศึกษาจากข้อมูลเอกสาร ประกอบกับข้อมูลภาคสนาม เนื้อหาว่าด้วยความรู้เกี่ยวกับอุตรดิตถ์และอำเภอลับแล ประวัติหมอขวัญ อาชีพหมอขวัญและพิธีทำขวัญในโอกาสต่าง ๆ ของชาวอำเภอลับแลจังหวัดอุตรดิตถ์ ได้แก่ พิธีทำขวัญ

นาค ทำขวัญแต่งงาน ทำขวัญขึ้นบ้านใหม่ ทำขวัญคนเจ็บคนป่วย ทำขวัญช้าง ทำขวัญควาย ทำขวัญข้าว เน้นการศึกษาวรรณกรรมบทสู่ขวัญในพิธีดังกล่าวในด้านเนื้อหา รูปแบบการประพันธ์ ลักษณะโครงสร้าง ศิลปะการใช้ภาษา การสะท้อนวิถีชีวิต ความเชื่อและค่านิยมทางสังคม

วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์ ได้ศึกษาเรื่อง วิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย (2530) โดยมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบพิธีทำขวัญของคนไทยในประเทศไทย อินเดียและพม่า เพื่อสืบสร้างลักษณะพิธีทำขวัญโบราณและวิวัฒนาการของพิธีทำขวัญในด้านต่าง ๆ และเพื่อศึกษาและวิเคราะห์ความหมายของสัญลักษณ์ที่ใช้อยู่ในพิธีทำขวัญ ผู้วิจัยใช้วิธีการทางภาษาศาสตร์เชิงประวัติและแนวคิดของ J.L.Austin เรื่อง Speech Act เป็นเครื่องมือในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล ผลของการศึกษาพบว่า พิธีทำขวัญเป็นสื่อกลางในการสืบทอดความเชื่อเรื่องขวัญในวัฒนธรรมของคนไทยมากกว่า 700 ปี ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อม ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา และการเปลี่ยนแปลงของพิธีทำขวัญมีความสัมพันธ์กับสภาพสังคม พิธีทำขวัญของสังคมเมืองเปลี่ยนแปลงไปมากกว่าพิธีทำขวัญในสังคมระดับหมู่บ้าน สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปมากที่สุด คือ คำเรียกขวัญ ไข่และด้ายจัดเป็นอุปกรณ์เอกของพิธี ในประเทศไทย บายศรี ได้กลายเป็นอุปกรณ์เอกแทนที่ไข่ แต่ด้ายยังคงสถานภาพเดิม ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ว่า ไข่เป็นสัญลักษณ์แทนขวัญ และด้ายเป็นสัญลักษณ์ของความผูกพันระหว่างร่างกายกับขวัญ (จิต) และความผูกพันระหว่างญาติผู้ใหญ่กับลูกหลาน

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้ข้อมูลภาคสนามทั้งตำนาน นิทาน เพลงและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไททั้ง 6 กลุ่มที่ไม่เคยมีใครรวบรวมมาก่อน
2. ได้เข้าใจอิทธิพลของวัฒนธรรมข้าวที่มีต่อวิถีชีวิตของคนไทยทุกกลุ่ม
3. ได้เห็นลักษณะร่วมของชนชาติไทจากวิถีชีวิตวัฒนธรรมข้าวและประเพณีทางพุทธศาสนา ในขณะเดียวกันก็เห็นลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมบางประการของคนไทยแต่ละกลุ่ม
4. เป็นแนวทางการวิจัยทางชาติพันธุ์โดยใช้ข้อมูลทางคติชนวิทยา

บทที่ 2

ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของชนชาติไท

ศิวพร ณ ถลาง

ความนำ

ถ้าลองเส้นกันพรมแดนจากประเทศอินเดีย พม่า จีนตอนใต้ ลาว เวียดนาม กัมพูชา ไทยและมาเลเซีย ก็จะมีคนมากมายหลายชาติพันธุ์ อาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าว หนึ่งในบรรดาคนหลายชาติพันธุ์นั้นก็คือ ชาติพันธุ์ไท คนไทที่อยู่ในสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์สภาพแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่ต่างกัน มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมกันทว่าอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ร่วมกันบางประการทางด้านภาษา ความเชื่อ แบบแผนการตั้งหลักแหล่ง และวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับวัฒนธรรมข้าว เป็นต้น

ใน Ethnic Groups of Mainland Southeast Asia ของ F.M. Lebar et al (1964: 187-244) ซึ่งเป็นหนังสือที่รวบรวมข้อมูลทางภาษาและชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) เกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอุษาคเนย์ ได้จัดจำแนกแยกย่อยกลุ่มคนที่พูดภาษาไท-กะไดออกเป็น 6 กลุ่มย่อยๆ ตามถิ่นฐานทางภูมิศาสตร์ลักษณะภาษาและวัฒนธรรมดังนี้ คือ

1. กลุ่มตะวันตก (Western Groups) ได้แก่ ไทอาหม ไทอ้ายตอน ไทพ่าเก ในรัฐอัสสัมของอินเดีย, ไทคำตี้ที่อยู่ในรัฐอัสสัมและตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศพม่า, ไทใหญ่ในรัฐฉาน ประเทศพม่าซึ่งเรียกตัวเองว่าไตหรือไตหลวง และที่มีอยู่ในตะวันตกของญวนนาน ประเทศจีน เรียกว่าไทเหนือ

2. กลุ่มใต้ (Southern Groups) คือ พวกที่อยู่ในประเทศไทยทั้งหมด เรียกว่า Siamese Tai รวมไทภาคกลางและภาคใต้ด้วย

3. กลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง (Central Mekong River Groups) ได้แก่ คนไทที่อยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตั้งแต่พม่าลงไปตอนเหนือของลาว ต่อไปถึงเวียดนาม ได้แก่ ไทเหนือในรัฐญวนนานทางตะวันตก, ไทลื้อในเขตสิบสองปันนา ญวนนาน เมืองยอง เชียงตุง ในรัฐฉาน พม่า ในลาว และแถบพะเยา เชียงราย ในประเทศไทย, ไทจีน ในเชียงตุง พม่า, ไทยวนในแถบล้านนาอันได้แก่คนไทในเชียงใหม่ พะเยา เชียงราย ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน และลาวในลาว

4. กลุ่มที่ราบสูงตอนกลาง (Central Upland Groups) ได้แก่ ไทดำ ไทขาว

ไทแดง ทางเวียดนามตอนเหนือ ไทดำเหนือ ในหัวพันทั้งห้าทั้งหก เขตดำเหนือ ลาว, ไทพวน ในเมืองพวน เชียงขวาง ประเทศลาว, ผู้ไท ในลาว ในจังหวัดนครพนมประเทศไทย, นอกนั้นยังมี ไทกะเลิง ไทย้อ ไทแสก

5. กลุ่มตะวันออก (Eastern Groups) ได้แก่กลุ่มคนไทในจีนและในเวียดนาม ได้แก่ ไทย้อย ในก๊วยโจว, จ้วงในเขตจ้วง กวางสี, ไทnung ไทไท่ ในกวางสี และตอนเหนือของเวียดนาม

6. กลุ่มไท-กะได (Tai-Kadai) ได้แก่ กลุ่มคนไทบนเกาะไหหลำของจีน

การจัดกลุ่มชนชาติไท บางครั้งก็ถูกทำให้ชัดเจนโดยแยกเป็น "ไต" และ "ไท" นักภาษาศาสตร์แบ่งภาษาตระกูลไท ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มไต และกลุ่มไท กลุ่มไตพูดอยู่ในประเทศจีน เวียดนาม ตอนเหนือของลาวตอนเหนือของไทย รัฐฉานในพม่า รัฐอัสสัมในอินเดีย ส่วนกลุ่มไท พูดอยู่ใน ประเทศไทยและลาว (เรื่องเดช ปันเพ็ญชัย 2531 : 21) เรื่องของไตและไทนี้ ศรีศักร วัลลิโภดม (ศรีศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ 2534 : 88) ได้อธิบายโดยใช้การตั้งถิ่นฐานของคนไทตามลุ่มน้ำดังนี้ "ไต" คือกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง ครอบคลุมไปถึงลุ่มน้ำสาละวินและอิระวดี ตอนบนส่วน "ไท" หมายถึงกลุ่มชนที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง ตั้งแต่ประเทศลาวผ่านเข้าไปในลุ่มแม่น้ำดำ และ แม่น้ำแดงในเวียดนาม ศรีศักร วัลลิโภดมได้อ้างถึงจิตร ภูมิศักดิ์ว่าเป็น ผู้ที่แยกชนชาติไทออกเป็น "ไทใหญ่" กับ "ไตน้อย" โดยจิตร ภูมิศักดิ์ อธิบายว่า "ไทใหญ่" คือ พวกที่อยู่ทางลุ่มแม่น้ำคง (สาละวิน) และแม่น้ำขาว ส่วน "ไตน้อย" คือกลุ่มคนไทในลุ่มแม่น้ำโขงทางตะวันออกที่เลยเข้าไปในลาวและเวียดนาม ซึ่งต่อมาเคลื่อนย้ายลงมาเป็นชาวลาว ล้านช้าง และสุโขทัย อาจารย์ศรีศักรจึงตั้งข้อสังเกตและสรุปว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างคำว่า "ไต" กับ "ไทใหญ่" และคำว่า "ไท" กับ "ไตน้อย" (2534 : 89)

ศรีศักร วัลลิโภดม (2534:93) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของคนไทโดยพิจารณาที่วิธีการตั้งเมืองว่า กลุ่มคนไต-คนไท จะตั้งชุมชนและเมืองในบริเวณหุบเขาและทุ่งราบที่ลำนํ้าสาขาแม่น้ำสาย คือ แม่นํ้าอิระวดี แม่นํ้าสาละวิน แม่นํ้าโขง และแม่น้ำแดง การตั้งชุมชนตามลำนํ้าสาขาที่ไหลผ่านหุบเขา มักทำให้เกิดเมืองขนาดใหญ่ตรงชุมทางใกล้ ๆ กับแม่น้ำใหญ่ และเมืองเหล่านี้มักกลายเป็นศูนย์กลางทางการปกครอง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และมีพัฒนาการเป็นรัฐต่อไป

ทำนองเดียวกับศรีศักร วัลลิโภดม ที่เน้นการรวมกลุ่มของคนไทตามลุ่มแม่น้ำเป็นเกณฑ์ สุจิตต์ วงษ์เทศ เสนอให้พิจารณาการกระจายของกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไท-ลาว ตามบริเวณ 4 ลุ่มแม่น้ำใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ลุ่มแม่น้ำสาละวินในพม่า (รวมทั้งลุ่มน้ำอิระวดีต่อเนื่องไปถึงลุ่มแม่น้ำพรหมบุตรในอัสสัมอินเดีย), ลุ่มแม่น้ำโขงซึ่งไหลผ่านญวนนานของจีน ตอนเหนือของพม่ารวมทั้งลาว

และไทย, กลุ่มแม่น้ำดำ และกลุ่มแม่น้ำแดงในเวียดนาม, และกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาในประเทศไทย เมื่อใช้แม่น้ำสำคัญ 4 สายเป็นหลัก สุจิตต์ วงษ์เทศจึงแบ่งคนไทยออกเป็น 3 พวก ดังนี้ (2534: 161)

ไทยใหญ่ มีถิ่นฐานดั้งเดิมกระจายอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำโขงแถบกลุ่มแม่น้ำสาละวิน อีระวัต-พรหมบุตร ในภาคเหนือของพม่าและอินเดีย

ไทยน้อย มีถิ่นฐานดั้งเดิมกระจายอยู่ทางตะวันออกของแม่น้ำโขงตั้งแต่ลาวไปจนถึงบริเวณกลุ่มแม่น้ำดำ กลุ่มแม่น้ำแดงในภาคเหนือของเวียดนามต่อเนื่องถึงภาคใต้ของจีน

ไทยสยาม อยู่ในดินแดนประเทศไทย เป็นพวกที่นอกจากจะมีการผสมผสานกันเองระหว่างไทยน้อยกับไทยใหญ่แล้ว ยังมีการผสมผสานทางเผ่าพันธุ์และทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ด้วย

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2534 : 166) จึงสร้างภาพการรวมกลุ่มของคนไทให้เห็นเด่นชัดไปอีกโดยการรวมกลุ่มไทใหญ่ และไทน้อยเป็น " กลุ่มข้างบน " ซึ่งคือพวกที่อาศัยอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำใน หุบเขา ในที่ที่มีภูเขาห่างไกลทะเล และเรียกไทยสยามว่าเป็น " กลุ่มข้างล่าง " คือพวกที่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มหรือใกล้ทะเล ความแตกต่างทางวิถีชีวิตของคนสองกลุ่มนี้ก็คือ " กลุ่มข้างบน " อยู่ห่างไกลจากอิทธิพลภายนอกมากกว่าจึงสามารถดำรงความเป็นกลุ่มวัฒนธรรมที่สืบทอดประเพณีท้องถิ่นของตนไว้ในระดับหนึ่ง ส่วน " กลุ่มข้างล่าง " เปิดต่อการรับวัฒนธรรมของภายนอกมากกว่า จึงมีการเปลี่ยนแปลงมากกว่า " กลุ่มข้างบน " จนประเพณีเดิมๆ บางอย่างถูกปรุงแต่งไปไม่เหลือร่องรอยดั้งเดิม

ข้อสังเกตเรื่อง " กลุ่มข้างบน " และ " กลุ่มข้างล่าง " ของสุจิตต์ วงษ์เทศนั้นสอดคล้องกับทัศนะของศรีศักร วัลลิโภดม ที่เห็นว่า กลุ่มที่เรียกว่า " ไต " หรือ " ไท " คือพวกที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในระดับเส้นรุ้งที่ 19 องศาเหนือขึ้นไปจนกระทั่งถึงเส้นรุ้งที่ 26 องศาเหนือ เป็นกลุ่มชนที่มีความเจริญในระดับบ้านเมืองและรัฐเล็ก ๆ กระจายกันอยู่มากมายตามหุบเขาต่าง ๆ แต่กลุ่มชนที่เรียกว่า " สยาม " นั้น อยู่ตั้งแต่เส้นรุ้งที่ 19 องศาเหนือลงมา เป็นกลุ่มที่เกิดจากการผสมผสานของชนชาติไต-ไทกับบรรดาชนเผ่าอื่นๆ (2534: 128) ชาวสยามจึงอาจจะเป็นลูกผสมที่มาจากร้อยพ่อพันแม่ แต่สื่อสารกันด้วยภาษาไทย นับถือพุทธศาสนา และอยู่บนผืนแผ่นดินที่เป็นประเทศไทย

โดยอาศัยเกณฑ์ที่ว่า คนไทที่อาศัยอยู่ " ข้างบน " สามารถรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมได้ดีกว่าคนไทที่อยู่ " ข้างล่าง " อาจเป็นคำอธิบายได้ประการหนึ่งว่าเหตุใดจึงดูจะมีความคล้ายคลึงกันทาง วัฒนธรรมระหว่างคนไทล้านนา คนไทอีสาน กับคนไทนอกประเทศ เช่น ไทลื้อ ไทจีน ไทใหญ่ ลาว ไทดำ ไทขาว ในแง่ของภาษาที่ใช้ (ซึ่งสื่อสารกันได้ว่ารู้เรื่องดีกว่าภาษาไทยภาคกลาง) ความเชื่อเรื่องผี เรื่องขวัญ (ที่มีอยู่

ก่อนรับพุทธศาสนา) พิธีกรรมในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ เรื่องผีบรรพบุรุษซึ่งโดยภาพรวมดูจะมีความต่างจากคนไทยทางภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยที่เรียกว่า"สยาม"

โดยสรุปจะเห็นว่ากลุ่มคนที่เรียกว่า "ไต" "ไท" หรือ "สยาม" แม้จะมีความหลากหลายในแง่ถิ่นและภูมิประเทศที่อยู่ ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในประเทศอินเดีย ตอนใต้ของจีน พม่า ลาว เวียดนาม หรือในประเทศไทย แต่ก็นับเป็นคนไทหรือเรียกรวมว่าชนชาติไท เพราะพูดภาษาตระกูลไท (Tai) เช่นเดียวกัน และมีวัฒนธรรมความเป็นอยู่ที่ผูกพันกับวัฒนธรรมข้าว ตั้งบ้านเรือนในที่ลุ่มซึ่งอาจเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำ หรือที่ราบลุ่มในหุบเขา และการตั้งบ้านเรือนเป็นหลักเป็นแหล่งนี้เองที่ทำให้เกิดพัฒนาการเป็นบ้านเป็นเมืองเป็นรัฐจนถึงเป็นอาณาจักรที่มีเจ้าผู้ครองนคร

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนไทแต่ละกลุ่ม

เนื่องจากงานวิจัยชิ้นนี้ได้เลือกศึกษาวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท 5 กลุ่ม คือ ไทดำ ไทขาวลาว ไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง ในส่วนนี้จึงจะขอสรุปภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของคนไททั้ง 5 กลุ่มนี้โดยสังเขปเพื่อให้เห็นว่าคนไทกลุ่มต่างๆ เหล่านี้เป็นใคร ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ที่ใด มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และมีลักษณะทางวัฒนธรรมโดยทั่วไปอย่างไร

ไทดำ-ไทขาว

ไทดำ-ไทขาวเป็นชนชาติไทที่อาศัยอยู่ในแคว้นสิบสองจุไทย ในเขตเวียดนามตอนเหนือที่มีอาณาเขตติดกับภาคใต้ของจีนและภาคเหนือของลาว ถิ่นฐานดั้งเดิมของไทดำ ไทขาวอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำดำแม่น้ำแดงในประเทศเวียดนาม เมืองสำคัญของไทดำ คือเมืองเถน (เตียนเปียนฟู) เมืองลา (เซินลา) เป็นต้น ส่วนเมืองที่เป็นถิ่นที่อยู่ของไทขาว เช่น เมืองไล (ไลเจา) เมืองเลากาย เมืองหมอก (หมอกโจว) เมืองเติก เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีไทดำที่อาศัยอยู่ในประเทศลาว เช่น ที่หลวงน้ำทา เชียงขวาง เป็นต้น ในประเทศไทยมีกลุ่มที่เรียกว่า ผู้ไท อาศัยอยู่ในจังหวัดกาฬสินธุ์ นครพนม มุกดาหาร เป็นต้น และที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาอยู่ทางภาคกลาง แถบนครปฐม ราชบุรี เพชรบุรีเป็นกลุ่มที่เราเรียกว่า ลาวโซ่ง ลาวทรงดำ หรือ ไททรงดำ

แคว้นสิบสองจุไทยเป็นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของคนไทก่อนที่ญวนจะขยายอำนาจเข้าไปมีระบบการปกครองที่มีเจ้าเมือง 12 เมือง ปกครองโดยค่อนข้างเป็นอิสระต่อกัน แต่บางเมืองก็เกี่ยวข้องกันโดยการ

แต่งงาน ผู้ปกครองส่วนใหญ่เป็นเจ้า ส่วนมากเป็นสกุลล่อและสกุลคำ ในพุทธศตวรรษที่ 19-20 เคยอยู่ในความคุ้มครองของหลวงพระบาง เคยส่งบรรณาการให้ทั้งลาวและเวียดนาม

เมื่อรัชกาลที่ 1 ทรงตีเวียงจันทน์และเลยไปถึงเมืองแกง ได้ทรงกวาดต้อนผู้ลาวลงมามาก ในจำนวนนั้นมีลาวทรงดำคือไทดำด้วย โปรดเกล้าฯ ให้ลาวทรงดำไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เพชรบุรี จึงเป็นที่รู้จักกันขณะนั้นว่าเพชรบุรีดินแดนลาวไซ่ง ซึ่งภายหลังก็กระจายออกไปอยู่ในราชบุรี นครปฐมด้วย และเมื่อฝรั่งเศสได้เวียดนามเป็นอาณานิคม ได้รวมลีสองจุไทเข้าไปด้วย เพราะถือว่าเคยส่งบรรณาการให้ญวน เมื่อญวนพยายามยึดบ้านเมืองคืนจากฝรั่งเศส คนไทดำได้ช่วยญวนรบฝรั่งเศสจนได้รับชัยชนะและประกาศอิสรภาพที่เมืองเดียนเบียนฟู และเมื่อเวียดนามแบ่งเป็นเวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ตามแนวเส้นขนานที่ 17 เวียดนามเหนือก็ให้อิสระในการปกครองกับแคว้นลีสองจุไท เพราะถือว่าเคยช่วยรบกับฝรั่งเศส ในช่วงสงครามอินโดจีน หรือ สงครามฝรั่งเศสนั้น ไทดำอพยพหนีเข้ามาฝั่งลาว บริเวณเชียงขวาง เวียงจันทน์ก็มาก เมื่อลาวถูกฝรั่งเศสยึดเป็นอาณานิคม ทั้งลาวและไทดำก็อพยพเข้าประเทศไทย คนไทยเรียกไทดำที่อาศัยอยู่ในสกลนคร นครพนมว่าผู้ไท หรือญไท

พงศาวดารเมืองแกง ได้สะท้อนประวัติความเป็นมาและความสัมพันธ์เชิงชาติพันธุ์กับกลุ่มชนต่างๆที่คนไทดำมีความสัมพันธ์ด้วยโดยเล่าว่าแกงเอาคนและสัตว์ไส้เข้าเต่าปุง เมื่อน้ำเต่าแตก มีคนออกมา 5 พวก คือ ข่าแจะแล้วตามด้วยผู้ไทดำ ลาวพุงขาว ฮ่อและแกว ในแ่งนั้นพงศาวดารจึงสะท้อนให้เห็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่คนไทมีปฏิสัมพันธ์และเกี่ยวข้องด้วยอย่างใกล้ชิดคือ ข่า ลาว จีนฮ่อ และญวน นอกจากนั้น พงศาวดารเมืองแกง ยังอ้างว่า เมืองแกงเป็นถิ่นกำเนิดของชนชาติไท เพราะบ้านน้ำเต่าปุงและน่าน้อยฮ้อยหนูที่อ้างถึงในพงศาวดารเมืองแกงและพงศาวดารล้านช้าง มีสถานที่จริงที่เมืองแกงในเวียดนามนั่นเอง

ไทดำ ไทขาวเป็นชนชาติไทกลุ่มที่ไม่ได้เป็นพุทธ โดยปกติเราจะพบว่าไม่ว่าจะเป็นไทใหญ่ ไทลื้อ ไทซิ่น ไทยวน ลาว ล้วนนับถือพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งความเป็นพุทธเถรวาทจะเป็นลักษณะที่ชี้บ่งความเป็นคนไทแม้ว่าอยู่นอกประเทศไทย แต่ไทดำ-ไทขาวเป็นกลุ่มชนชาติไทที่ยังคงนับถือผี ความเชื่อและศาสนาของคนไทดำ ไทขาวจึงเกี่ยวข้องกับผี ขวัญและแกน ความเชื่อเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติก็มีผีบ้านผีเมือง ผีน้ำ ผีป่า ผีฝาย (ผีตายทั้งกลม) ผีปอบเป็นต้น คนไทดำ ไทขาวมีความเชื่อเรื่องขวัญ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชนชาติไท ไม่ว่าจะอยู่ที่ใด คนไทเชื่อว่าขวัญเป็นสิ่งที่ทำให้ร่างกายมีชีวิต ผู้เป็นเจ้าของขวัญจะเจ็บไข้ไม่สบายเป็นเพราะขวัญออกไปจากร่างกาย จึงต้องทำพิธีสู่ขวัญหรือเรียกขวัญให้กลับมาอยู่ร่างตามเดิม เมื่อมีคนไม่สบาย จะเชิญ “มด” มาประกอบพิธีกรรมแย่งชิงขวัญของผู้ป่วยกลับมาจากผี แต่ถ้าเสี่ยงทายแล้วพบว่าเจ็บไข้เพราะแกน มดก็จะอ่อนวอนแกนขอให้เมตตาซึ่งจะต้องทำพิธีต่ออายุในกรณีที่บ้านเมืองเคราะห์ร้าย จะมีพิธีเสนเมือง ซึ่งผู้ประกอบพิธีกรรมเรียกว่า “นางมดเมือง” ส่วนคำว่า “หมอ” หมายถึง ผู้รู้เกี่ยวกับีตคองประเพณีของบ้านเมืองและ

โหราศาสตร์ เป็นตำแหน่งที่สืบสกุล แต่ก่อนมีคนบางสกุลเท่านั้นที่เป็น "หมอ" ได้ เนื่องจากไทดำ ไทขาว ไม่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนา จึงไม่มีความคิดเรื่องชาติภพ และการเวียนว่ายตายเกิด จึงเชื่อว่าเมื่อมีคนตาย ขวัญออกจากร่างกายไปอยู่ตามที่ต่างๆ เช่นกลับไปอยู่บนฟ้าในระดับต่างๆ และอยู่ตามบ้านที่ลูกหลานปลูกไว้ให้ซึ่งทุกปีชาวไทดำจะทำพิธีเลี้ยงผีพ่อแม่ของตน (สมิตร์ปิธิพัฒน์ 2537)

คนไทดำ ไทขาว มีความเชื่อเรื่องแกนที่มีการจัดระบบการจำแนกแยกแยะประเภทและบทบาทของแกนอย่างละเอียดละออ คณะผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ ดร.หว่านหลือ ชาวไทเมืองเด็ก เมื่อ 14 ตุลาคม 2536 ได้รายละเอียดเกี่ยวกับแกนและบทบาทของแกนแต่ละประเภทดังนี้

- แกนหลวง เป็นเจ้ายิ่งใหญ่ที่สุดของแกน
- แกนบุญแกนจ้ง เป็นแกนที่ทำให้คนสบาย มีเงิน มีงาน
- แกนเคอะ เป็นแกนที่คอยดูแลแต่ละช่วงชีวิตของคน
- แกนไชย เป็นแกนที่ดูแลว่าผู้ใดทำผิดฮึดคอง
- แกนหิดแกนไห้ เป็นแกนที่ดูแลคนตายที่ลำบาก
- แกนหล่อ เป็นแกนผู้สร้างคน
- แกนเจื่อง เป็นแกนที่ดูแลคนที่ตายอันเกิดจากการรบกัน
- แกนสูงแกนขาว เป็นแกนที่ดูแลเรื่องฟ้า ลม ฝน

คนไทดำ ไทขาว จึงเชื่อว่า แกนเป็นผู้สร้างมนุษย์ และเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตมนุษย์ และพิธีกรรมบูชาแกนแต่ละแกนก็ไม่เหมือนกัน ตามโอกาสและประโยชน์ที่จะได้จากแกน เช่น ถ้าอยากรวยก็ทำพิธีเสน แกนบุญแกนจ้ง ถ้าจะขอฝนก็ทำพิธีเสนแกนสูงแกนขาว

โลกทัศน์เกี่ยวกับจักรวาลของชาวไทดำ ไทขาวไม่มีรกรกสวรรค์เพราะไม่ได้รับอิทธิพล พุทธศาสนา แต่แยกจักรวาลออกเป็น 4 ระดับ คือ เมืองบนเมืองฟ้า ซึ่งเป็นเมืองของแกน เมืองกลางหาวเป็นเมืองของผีที่ไม่มีคนเช่น หรือผีของคนที่ยายลำบาก เมืองลุ่ม คือ เมืองมนุษย์และเมืองผีที่อยู่ในดิน เป็นเมืองของคนแคะ ฝันา ฝัปา ฝัน้ำ เจือก(เจือกคือนาค เพราะเท่าที่เคยให้อาจารย์เหลียง ชาวไทขาว วาดรูปเจือก ก็คือตัวนาค คืองูที่มีหงอน และถือว่าเจือกเป็นเจ้าของเมืองน้ำ และมีพิธีเสนวงน้ำด้วย)

คนไทดำนิยมใส่ขันสืดำหรือน้ำเงินคราม ใส่เสื้อสีเข้มคอปิด ส่วนไทขาวจะนุ่งซิ่นดำ แต่นิยมใส่เสื้อคอแหลมสีขาวหรือสีอ่อน คนไทดำมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ผูกพันกับวัฒนธรรมข้าว ทำนาในที่ลุ่ม พูดภาษาไทยคำไทพื้นที่เราเข้าใจได้ดี เช่น อ้ายปู่ เอ็มย่า ป้อ แม่ อ้ายลุง อา ลูก หลาน เลน ผลไม้ก็คล้ายกัน เช่น มะก้วย มะปาว อ้อย มะเขอ มะเต้า(น้ำเต้า) เป็นต้น ผู้คนมีความเป็นปฏิกานกวี เจ้าบทเจ้ากลอนที่สามารถ "ด้น" ได้เช่นเดียวกับคนไทในที่ต่างๆ แม้คนไทดำไทขาวในเวียดนามจะต้องสัมพันธ์กับคนญวน และชาวเขาเผ่าต่างๆ ในเวียดนามแต่ก็ดูจะรักษาความเป็นไทไว้ได้เป็นอย่างดี ใน

เมืองที่เป็นถิ่นของไทดำ เช่น เมืองลา เมืองแกนใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลางในการติดต่อการค้า พบว่า ม้ง เวียดนาม และไทติดต่อสัมพันธ์กันในตลาดหรือในเมืองด้วยภาษาไทย สถานที่ต่างๆ ที่เป็นที่อยู่ของคนไท ก็ใช้คำไท เช่นเมืองหมอก เมืองควาย เวียงสามหมื่น น้ำร่ม บ้านเต่าปุง นาน้อยอ้อยหนู ไทดำไทขาวจึง นับเป็นชนชาติไทที่น่าศึกษาในแง่ของวิถีชีวิตไทดั้งเดิมก่อนรับพุทธศาสนา

ลาว-ล้านช้าง

คนลาวอาศัยอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงในประเทศลาว เนื่องจากภูมิประเทศในประเทศลาวมีภูเขาสลับซับซ้อน คนลาวจะเลือกอาศัยบริเวณที่ราบระหว่างเขา หรือที่ราบลุ่มน้ำที่เป็นสาขาของแม่น้ำโขง เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำทา ที่ราบลุ่มแม่น้ำคาน ที่ราบลุ่มน้ำอู กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำด้วยกันมีไทลื้อ ไทดำ ไทแดง ไทขาว เป็นต้น รวมจัดเป็นพวก "ลาวลุ่ม" (ตามการจำแนกประชากรของรัฐบาลลาวในช่วง พ.ศ. 2493-2518) และด้วยเหตุที่ภูมิประเทศเป็นภูเขาเสียมาก พวก "ลาวลุ่ม" จึงต้องมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจกับคนชาติพันธุ์อื่นๆ ซึ่งรัฐบาลเรียกว่า "ลาวเทิง" อันได้แก่ ข่า ขมุ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ตามเนินเขา และ "ลาวสูง" อันได้แก่ ม้ง เย้า และชาวเขากลุ่มต่างๆอีกมากที่อาศัยอยู่บนดอยสูง

พงศาวดารล้านช้าง ซึ่งเล่าประวัติศาสตร์ของชนชาติลาวในลักษณะของตำนานปรัมปราก็มีเนื้อหาที่สะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ของกลุ่มคนในบริเวณนี้ โดยที่มีอาจแยกความเป็นมาของชนชาติลาวจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่มักเล่าให้เห็นการมีประวัติความเป็นมาร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริเวณนี้เล่ากันว่าแกนจ๋าน้ำเต่าปุง ผู้คนที่ออกมาครั้งแรกโดยใช้เหล็กสี่เຈะ ซึ่งได้รู้เล็ก เป็นเหตุให้ผู้คนที่ต้องเบียดเสียดกันออกมา ผิวกายติดเขม่าควันดำทำให้ผิวคล้ำ คือ พวกข่า ขมุ ส่วนผู้คนที่ออกมาครั้งที่สอง โดยการใช้สิ่วเຈะเป็นพวกที่ผิวขาวกว่า เป็นพวกลาว ไทดำ ไทขาว ไทลื้อ ในแง่จึงนับว่าข่า ขมุ ลาว ไท เป็นพี่น้องกัน มีกำเนิดร่วมกัน แต่ตำนานก็แฝงทัศนคติในการจำแนกผู้คนว่าเป็นคนละชาติพันธุ์ด้วยการอธิบายสีผิวที่ต่างกัน ตำนานเล่าต่อไปว่าต่อมาแกนส่งขุนบรมมาปกครอง ขุนบรมมีลูก 7 คน ได้ส่งลูกทั้ง 7 คน ไปสร้างบ้านแปงเมือง ให้ขุนลอไปสร้างเมืองขวา (หลวงพระบาง) ยี่ผาลานไปสร้างเมืองหัวเต (สิบสองพันนา) สามจูสงไปสร้างเมืองแถว (หัวพันทั้งห้าทั้งหก) ไสผงไปสร้างเมืองยวนโยนก (ล้านนา) จั้วอินไปสร้างเมือง อโยธยา (อยุธยา) ลกกลมไปสร้างเมืองเชียงคัม เจ็ดเจืองไปสร้างเมืองพวน ในแง่ตำนานขุนบรม หรือ พงศาวดารล้านช้างจึงสะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าในรุ่นแรกๆ ของมนุษยชาตินั้น ข่า ขมุ ลาว ไท มีกำเนิดร่วมกัน แต่ในรุ่นต่อมา หรือในรุ่นที่สืบเผ่าพันธุ์ใกล้ชิดสนิทกันจริงๆ ก็เห็นจะมีแต่ไทกับลาวดังที่กล่าวให้เห็นว่าลาวหลวงพระบาง ไทที่สิบสองพันนา หัวพันทั้งห้าทั้ง

ห้าหก ล้านนา อโยธยา เชียงคาน ลาวพวน ล้วนเป็นพี่น้องร่วมบิดากัน เรียกได้ว่าไทกับลาวเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นพี่น้องชั้นสนิทกัน

ตำนานน้ำเต้าปุงและตำนานขุนบรมเป็นเรื่องเล่าที่ไม่อาจกำหนดเวลาในประวัติศาสตร์ได้ เพราะเป็นการบันทึกความทรงจำของคนลาวและผู้คนที่หลายในบริเวณแถบนี้ แต่อย่างน้อยก็สะท้อนให้เห็นความเชื่อ ความคิด และทัศนะของกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหลายในบริเวณนี้ ในแง่ของการมีกำเนิดร่วมกันและสืบสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกัน ตลอดจนใช้อธิบายร่องรอยความสัมพันธ์ของเมืองต่างๆ ในลักษณะบ้านพี่เมืองน้องของคนลาวและคนไทยกลุ่มต่างๆ ในบริเวณนี้

ตำนานเรื่องท้าวฮุ่งท้าวเจืองก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่เป็นบันทึกความทรงจำเกี่ยวกับผู้นำทางวัฒนธรรม (culture hero) ของผู้คนในบริเวณแถบนี้แม้จะกำหนดระยะเวลาทางประวัติศาสตร์แน่นอนไม่ได้เช่นกัน แต่ก็ทิ้งร่องรอยวีรกรรมของขุนเจืองผู้เก่งกล้า รบชนะพวกแกว (ญวน) และครอบครอง อาณาจักรตั้งแต่ล้านนา ลิบสองปันนา ล้านช้าง ลิบสองจุไท และมีชายาที่เป็นธิดาของเจ้าเมืองหลายเมือง ทั้งจากเมืองเงินยางเชียงแสน ล้านช้าง เมืองแกว ทั้งล้านนาและล้านช้าง มีวรรณคดีที่เขียนสวดดีความยิ่งใหญ่ของขุนเจือง ผู้นำทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ศรีศักร วัลลิโภดม (2538) กล่าวถึงขุนเจืองว่าเป็น “ผู้นำที่ข้ามพ้นความเป็นเผ่าพันธุ์ คือ ไม่เป็นผู้นำของกลุ่มใด เผ่าใด สามารถบูรณาการทางการเมืองในอาณาบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนตั้งแต่ลิบสองปันนา ลิบสองจุไท แอ่งเชียงราย ข้ามผ่านไปสู่ลุ่มแม่น้ำดำในเวียดนามลงไปถึงหลวงพระบางและเวียงจันทน์” และลูกของขุนเจืองก็ปกครองเมืองแกว ล้านช้าง และเมืองน่านต่อมา และต่อจากขุนเจืองมาอีกสี่ชั่วคนก็คือ พญามังรายที่สร้างอาณาจักรล้านนา

ตำนานขุนบรมก็ดี ตำนานเรื่องท้าวฮุ่งท้าวเจืองก็ดี พยายามให้ภาพทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนในบริเวณทางตอนเหนือของไทย ลาวและเวียดนามซึ่งเป็นช่วงเวลาในยุคสมัย “สร้างบ้านแปงเมือง” ที่มีการขยายดินแดนซึ่งยังเป็นสมัย “โลกไร้พรมแดน” (ที่แน่นอน) ดินแดนอาจเปลี่ยนมือได้ไปมาขึ้นอยู่กับว่าผู้นำที่เข้มแข็งเกิดขึ้นในบริเวณใด

ในประวัติศาสตร์การเมือง ล้านช้างกับล้านนาจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างมาก นอกจากเรื่องราวในตำนานขุนบรม และตำนานขุนเจือง ดังกล่าวแล้ว ในพงศาวดารล้านช้างสะท้อนให้เห็นทั้งสงคราม และสัมพันธ์ไมตรีอันเกิดจากการแต่งงานระหว่างล้านนากับล้านช้างตลอดมา เช่น พระเจ้าโทธิสารราช แห่งหลวงพระบางล้านช้างอภิเษกสมรสกับพระนางยอดคำทิพย์ พระธิดาในพระเมืองเกศเกล้าแห่งล้านนา ใน พ.ศ. 2063 และเมื่อ พ.ศ. 2089 เมื่อล้านนาวางกษัตริย์ก็ได้อัญเชิญพระเจ้าไชยเชษฐา รัชทายาท

ที่เกิดจากพระเจ้าโพธิสารราชกับพระนางยอคำทิพย์มา ปกครอง นอกจากความสัมพันธ์ในส่วนพระราชวงศ์แล้ว ในส่วนของประชาชนก็ปรากฏว่ามีคนลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในดินแดนล้านนาจำนวนมาก และมีคนล้านนาเข้าไปตั้งรกรากในดินแดนล้านช้างก็มาก การอพยพถิ่นฐานนี้มีทั้งในยามปกติและยามมีศึกสงคราม ทั้งในสงครามกับอยุธยา กับพม่า และสงครามระหว่างล้านนากับล้านช้างเอง (ยุพา เข็มมุกด์ 2536:95) ทางด้านเศรษฐกิจและ การค้า ล้านนากับล้านช้างก็มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากันมาก พ่อค้าจากเวียงจันทน์นำเกลือ ปลาสด ปลาจืด และของป่าเข้ามาขายยังล้านนา (ยุพา เข็มมุกด์ 2536:96) หลวงพระบางก็ส่งผ้าไหม ไช้ปลาบึก ของป่ามายังเชียงใหม่ (รัตนพร เศรษฐกุล 2537:10) ส่วนล้านนานั้นเป็นศูนย์กลาง การค้าในบริเวณนี้อยู่แล้ว โดยเฉพาะเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางในการจำหน่ายของป่าออกไปยังพม่าและเมืองตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ยุพา เข็มมุกด์ 2536:96) ทางด้านความเชื่อและศาสนา คนลาวก็เช่นเดียวกับคนไทยที่มีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติ คนลาวในประเทศลาว ลาวในอีสาน ไทยดำ ไทยขาวในเวียดนามล้านมีความเชื่อเรื่องแถนหรือผีฟ้า ซึ่งมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการบูชาแถนมากมาย ตั้งแต่เชื่อว่าแถนเป็นผู้สร้างมนุษย์เป็นผู้ให้น้ำให้ฝน นอกจากนั้นคนลาวยังมีความเชื่อเรื่องผีผีหลักซึ่งเป็นหลักเมือง ผีดำ ผีปู่ย่าเฒ่า ผีเรือน จึงมีพิธีสู่ขวัญต่างๆมากมายด้วย เมื่อผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับพระพุทธศาสนา

อาณาจักรล้านช้างเป็นอาณาจักรที่เป็นพุทธเถรวาทที่ยิ่งใหญ่ในอดีต เมื่อพระเจ้าฟ้ารุ่งผู้สืบเชื้อสายมาจากขุนลอ ไอรสของขุนบรมได้รวบรวมผู้คนและสถาปนาอาณาจักรล้านช้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 1896 ทรงนำพระเถระและต้นศรีมหาโพธิ์มาจากลังกา รวมทั้งอัญเชิญพระบางจากกัมพูชามาประดิษฐานที่หลวงพระบาง พระมหากษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้างองค์ต่อๆมาก็ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ทำนุบำรุงพุทธศาสนา อันอาจกล่าวได้ว่าวิถีชีวิตแบบลาวเป็นวิถีชีวิตที่ถูกกำหนดด้วยวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนา วัดวาอาราม พิธีกรรมทางศาสนาเป็นส่วนสำคัญในวิถีชีวิตลาว วัดต่างๆในหลวงพระบางและเวียงจันทน์สะท้อนศรัทธาในพุทธศาสนาได้อย่างดี สถาปัตยกรรมที่เลื่องชื่อของลาว คือ วัดเชียงทองที่หลวงพระบางซึ่งสร้างสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช พ.ศ. 2103 เป็นวัดที่ยิ่งใหญ่สง่างาม นับว่าเป็นสุดยอดของสถาปัตยกรรมล้านช้าง ภายในพระอุโบสถมีจิตรกรรมฝาผนังเป็นเรื่องราวในชาดก นอกจากนั้นยังมีพระธาตุภูศรินภูศรีที่เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ในเวียงจันทน์ก็มีพระธาตุหลวง วัดพระแก้ว (ที่เคยเป็นที่ประดิษฐานพระแก้วมรกต) วัดสีสะเกษ วัดองค์ดี

เมื่อคณะผู้วิจัยได้ไปเยือนหลวงพระบางใน พ.ศ. 2538 รู้สึกมีความประทับใจในวิถีชีวิต ที่สงบ ผู้คนมีความสง่างาม มีศักดิ์ศรีมีชีวิตที่เรียบง่าย (ยัง) ไม่หลงกับวัตถุเท่ากับผู้คนในโลกวัตถุนิยม ผู้เฒ่าผู้แก่และเด็กน้อยนั่งผ้าซิ่น ห่มสไบเรียบร้อยสวยงามเพื่อไปวัดในงานบุญ ผู้คนมีน้ำใจ สุภาพอ่อนโยน ผู้ใดที่ได้ไปเยือนหลวงพระบางย่อมรู้สึกว่าร่มเย็นและพุทธศาสนามีอยู่ในใจของคนลาวอย่างแยกไม่ออก

ในขณะที่เดียวกันความเชื่อเรื่องผีซึ่งสะท้อนความผูกพันกับธรรมชาติและ การเคารพสิ่งเหนือธรรมชาติก็ไม่ได้หมดไปจากใจของคนลาวเช่นกัน

ไทลื้อ

ถิ่นฐานของคนไทลื้ออยู่ในดินแดนที่เรียกว่าสิบสองพันนา (ออกเสียงว่า สิบสองปันนา) ตอนใต้ของมณฑลยูนนาน ประเทศจีน คนไทลื้อก็เช่นเดียวกันคนไทยโดยทั่วไปนิยมตั้งหมู่บ้านและบ้านเมืองอยู่ตามที่ราบลุ่มแม่น้ำ เมืองเชียงรุ่งซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นสิบสองพันนาตั้งอยู่บนแม่น้ำโขงที่ในประเทศจีนเรียกว่า แม่น้ำล้านช้าง แม่น้ำพะของ คนไทลื้อจะอยู่ในแคว้นสิบสองพันนาตอนใต้ของประเทศจีน แต่คนไทลื้อก็โยกย้ายถิ่นฐานบ้าง อพยพบ้าง ถูกกวาดต้อนยามสงครามบ้าง จึงมีคนไทลื้ออยู่ในรัฐฉาน ประเทศพม่า ในเขตล้านนา ทางภาคเหนือของประเทศไทยคือ พะเยา เชียงราย เชียงใหม่ แพร่ น่าน ลำปาง ลำพูน รวมไปถึงในภาคเหนือของประเทศไทย มีคนลื้อตั้งบ้านเรือนอยู่ตามลุ่ม น้ำต่าง ๆ เช่น ลุ่มน้ำทา, แขวงหลวงน้ำทา, ลุ่มน้ำอู แขวงพงสาลี, บ้านผานม ลุ่มน้ำคานในแขวงหลวงพระบาง, ลุ่มน้ำโขง แขวงอุดมไชย และเลยลงไปถึงไชยบุรี ซึ่งถ้าเราดูแผนที่ทางภูมิศาสตร์จะเห็นได้ชัดเจนว่า บริเวณสิบสองพันนา รัฐฉาน ภาคเหนือของลาว ลงมาถึงภาคเหนือของไทยเป็นดินแดนที่ติดต่อกันได้ทั้งหมด หากเอาเส้นกันพรมแดนประเทศออกก็คือ ดินแดนผืนเดียวกัน

สิบสองพันนาดินแดนของชาวไทลื้อ เป็นอาณาจักรที่เป็นปึกแผ่นยาวนานถึง 769 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 1723-2492 ชาวไทลื้อนับพญาเจือง (ผู้เป็นวีรบุรุษวัฒนธรรมในดินแดนแถบนี้) เป็นปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรเชียงรุ่ง และมีพระเจ้าแผ่นดินปกครองถึง 45 พระองค์ ในประวัติศาสตร์เคยถูกรุกรานและอยู่ภายใต้การปกครองของจีนบ้าง พม่าบ้าง เชียงใหม่บ้าง แต่ก็ดำรงความเป็นอาณาจักรอยู่ได้จนกระทั่งเมื่อจีนตกอยู่ภายใต้การปกครองระบบคอมมิวนิสต์ ตำแหน่งเจ้าหอคำหรือพระเจ้าแผ่นดินของเชียงรุ่งก็สิ้นสภาพ เวียงผาขวางซึ่งเป็นวังของพระเจ้าแผ่นดินถูกทำลายกลายเป็นที่ทำสวนยาง อาณาจักรเชียงรุ่งในอดีตก่อนจีนเปลี่ยนแปลงการปกครองแบ่งการปกครองหัวเมืองออกเป็น "สิบสองพันนา" หนึ่งพันนา โดยเฉลี่ยมีเนื้อที่ประมาณ 166 ตารางเมตร หรือ 0.166 ตารางกิโลเมตร แต่ไม่ได้หมายความว่าแต่ละพันนาแต่ละเมืองจะมีเนื้อที่เท่ากันทุกประการ หากเป็นเพียงการกำหนดออกเป็น 12 เขตการปกครอง เช่น เชียงรุ่ง-เมืองยาง-เมืองฮ่า-เชียงฮ่า รวมเป็นหนึ่งพันนา, เมืองฮาย-เชียงเจือง รวมเป็นหนึ่งพันนา เป็นต้น (เจีย แยนจอง 2536 : 38)

เมื่อคณะผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลที่หมู่บ้านไทลื้อเมื่อ พ.ศ. 2537 ชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนภาษาพูดของชาวไทลื้อมีความคล้ายคลึงกับคนไททางล้านนาอยู่มาก ทุกหมู่บ้านมีวัดประจำหมู่บ้าน มีบ่อน้ำส่วนกลางที่ชาวบ้านมาตักน้ำไปใช้ บ้านเรือนของชาวไทลื้อเป็นบ้านยกใต้ถุนสูงเช่นเดียวกับบ้านคนไทยในที่ต่าง ๆ และนิยมปลูกไม้ผลและพืชสวนครัวเช่นกัน ทำนาในที่ลุ่ม มีระบบชลประทานที่มี "พันเหมือง" (เทียบเท่ากับ "แก่งฝาย" ทางภาคเหนือของไทย) เป็นผู้ดูแลปันน้ำเข้านาเป็นผู้กำหนดว่าเหมืองนี้จะปัน

น้ำเข้านาไต่บ้าง และเป็นผู้เปิด-ปิดประตูน้ำ เมื่อปี 2537 ผู้วิจัยได้เห็นชาวนาจำนวนมากไม่ต่ำกว่า 20 คน กำลังร่วมมือกันขุดลอกทางส่งน้ำในท้องนาซึ่งภาษาไทลื้อเรียกว่า ล้างห้องเหมือง เป็นภาพที่น่าดูมาก และมีเด็กน้อยและเด็กธนูสาวอาบน้ำสระผมในแอ่งน้ำในท้องนา และในวัฒนธรรมข้าวของชาวไทลื้อก็มีความเชื่อเรื่องยาขวัญข้าว (แม่โพสพ) มีพิธีสู่ขวัญข้าว พิธีสู่ขวัญควายเช่นเดียวกัน

ระบบความเชื่อและศาสนาดั้งเดิมของชาวไทลื้อ มีพิธีไหว้ผีเรือน ผีตระกูล พิธีบูชา ยาขวัญข้าว มีพิธีไหว้ไ้บ้าน-ใจเมือง พิธีบวงสรวงเสื่อบ้านเสื่อเมือง พิธีบายศรีสู่ขวัญ พิธีสืบชะตา ซึ่งความเชื่อเรื่องผีก็ยังคงสืบทอดต่อมาแม้เมื่อรับพุทธศาสนาแล้ว ชาวไทลื้อนับถือพุทธศาสนาเถรวาท ทำให้มี วัฒนธรรมที่เนื่องด้วยพุทธศาสนาตามมา เช่น สถาปัตยกรรม วัดวาอาราม วรรณกรรม ชาดก คัมภีร์ใบลาน วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนและเป็นแหล่งสะสมวรรณกรรมมากมาย หลายร้อยเรื่องและมีวรรณกรรมร่วมกับทางล้านนาจำนวนมาก เช่น ลังกาสิบโท ไบระวง จำปาสีตัน หุงผาคำ (หงส์ผาทองคำ) เจ้าสุธน เป็นต้น (ลมุล จันทน์หอม 2536 : 73) วิถีชีวิตของชาวไทลื้อจึงผูกพันกับวัฒนธรรมข้าวและวัฒนธรรมพุทธศาสนา

ดังที่กล่าวตอนต้นแล้วว่า ชาวไทลื้อได้ถูกกวาดต้อนและอพยพโยกย้ายเข้าไปอยู่ในล้านนาไทยก็มาก ในลาวก็มี และรัฐฉานพม่าก็มี คนไทลื้อจึงมีการแลกเปลี่ยนและผสมผสานทางวัฒนธรรมกับคนไทยวนในล้านนา, คนลาว, คนไทจีน ไทใหญ่ในพม่า และมรดกทางวัฒนธรรมที่ชาวไทลื้อชอบติดตัวไปด้วยไม่ว่าจะไปตั้งหลักแหล่งที่ใดก็คือ ผ้าทอ จะเห็นได้จากผ้าทอของลื้อที่มีชื่อในแหล่งต่างๆ เช่น ผ้าทอ แบบลื้อที่เมืองน่าน, อำเภอเชียงคำ พะเยา, อำเภอเชียงของ เชียงราย, บ้านผานม หลวงพระบาง ประเทศลาว ในสมัยที่ยังมีเจ้ามหาชีวิตของอาณาจักรล้านช้างอยู่ที่หลวงพระบาง หมู่บ้านผานมนับเป็นหมู่บ้านข้าราชการบริพารของเจ้ามหาชีวิตเพราะเจ้ามหาชีวิตองค์หนึ่งไปแต่งงานกับเจ้านางผมหมอม ราชธิดาของอาณาจักรเชียงรุ่ง จึงมีบริวารบ่าวไพร่ติดตามมา ผู้ชายจะทำหน้าที่เป็นองครักษ์ ผู้หญิงจะเป็นช่างฟ้อน และทอผ้าถวายราชสำนัก ทุกวันนี้เมื่อลาวเปลี่ยนแปลงและได้ยกเลิกตำแหน่งเจ้ามหาชีวิตลดสถานภาพเป็นสามัญชน หมู่บ้านผานมจึงมีสภาพเช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่นๆทั่วไปของลาว แต่สิ่งหนึ่งที่ชาวบ้านผานมยังรักษาเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมในอดีตก็คือ มรดกผ้าทอของไทลื้อ

ไทจีน

คนไทจีนหรือไทจีนอาศัยอยู่ในเชียงตุง รัฐฉาน ประเทศพม่า ซึ่งอยู่เหนือชายแดนไทยทางด้านด่านท่าขี้เหล็ก อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงรายขึ้นไป 168 กิโลเมตร เมืองเชียงตุงตั้งอยู่บนแม่น้ำชี้น อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงเรียกผู้คนที่อยู่บนพื้นราบแม่น้ำนี้ว่าไทจีน ซึ่งบางถิ่นเรียกว่า ไทจีน (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว แลนณมุล เรือธงชัย 2537:3) ภูมิประเทศของเมืองเชียงตุง เป็นแอ่งก้นกระทะที่มีเทือกเขาล้อมรอบ อยู่ระหว่างแม่น้ำสำคัญ 2 สายคือ แม่น้ำสาละวินทางทิศตะวันตก และแม่น้ำโขงทางทิศตะวันออก เนื่องจากทางเหนือของเมืองเชียงตุงติดต่อกับสิบสองปันนา และทางใต้ติดต่อกับล้านนา

ในทางเศรษฐกิจเมืองเชียงตุงจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางการค้าที่เป็นทางผ่าน และเป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้าของพ่อค้าจีนจากญวนนานต่อไปยังเชียงราย เชียงใหม่ ลำปาง ลงต่อไปถึงมะละแหม่ง มัณฑะเลย์ และย่างกุ้ง (รัตนพร เศรษฐกุล 2537 : 29)

ชาวไทจีนมีความสัมพันธ์กับไทยวนล้านนามาก เพราะพญามังรายเป็นผู้ก่อตั้งเมือง เชียงตุง และล้านนา ตามตำนานพญามังรายสร้างเมืองเชียงตุงเล่าว่า เดิมเชียงตุงเป็นถิ่นที่อยู่ของ ลัวะ พญามังรายเสด็จประพาสลาลัสต์ เห็นภูมิประเทศเหมาะจะสร้างบ้านแปงเมือง จึงปราบ พวกลัวะและสงท้าว นำท่อมผู้เป็นหลานมาปกครองดินแดนนี้ในปี พ.ศ. 1796 เมืองเชียงตุงจึงมีความสัมพันธ์กับเชียงใหม่ในฐานะบ้านพี่เมืองน้อง ต่อมาพระเจ้าผายส่งโอรสคือ เจ้าเจ็ดพันตุมาปกครองใน พ.ศ. 1893 ในฐานะเมืองเชียงตุงจึงเป็นเมืองที่สำคัญยิ่งต่อราชอาณาจักรล้านนา ในสมัยต่อมาที่เชียงใหม่ทำสงครามกับอาณาจักรอยุธยา กษัตริย์เชียงตุงก็ช่วยทำสงคราม แต่เมื่ออาณาจักรล้านนาอ่อนแอลงและถูกพม่ายึดครองใน พ.ศ. 2101 เชียงตุงก็ตกเป็นเมืองขึ้นของ พม่าด้วย(รัตนพร เศรษฐกุล 2537 : 29-35) ภายใต้การปกครองของพม่า เชียงตุงอยู่ในฐานะประเทศราช ส่งบรรณาการให้พม่า เนื่องจากเชียงตุงอยู่ใต้สุดของรัฐฉานจึงเป็นเมืองหน้าด่านของพม่า และเป็นฐานที่สำคัญที่พม่าต้องยึดไว้ ในฐานะเมืองชายแดนที่ติดกับฝั่จีนและฝั่ไทย

ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2393 เจ้านายเมืองเชียงรุ่งหนีภัยกบฏมาอยู่ที่หลวงพระบาง และขอความช่วยเหลือมาทางกรุงเทพฯ รัชกาลที่ 3 ทรงมีพระราชดำริว่าการจะขยายอำนาจไปเชียงรุ่ง ต้องควบคุมเชียงตุงให้ได้เสียก่อน อย่างไรก็ตามศึกเชียงตุงในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อสมัยรัชกาลที่ 4 ประสบกับความพ่ายแพ้ เพราะทำเลที่ตั้งเมืองเชียงตุงอยู่บนที่สูงและการเดินทางลำบาก อีกทั้งเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนก็ไม่ได้ยกทัพไปช่วยตามที่ตกลงกันไว้เพราะล้านนาก็มีความสัมพันธ์กันมากกว่าทางกรุงเทพฯ เสียอีก อย่างไรก็ตามในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 กองทัพไทยในสมัยจอมพลผิน ชุณหะวัณก็ยึดครองเชียงตุง ได้ใน พ.ศ. 2485 และจัดการปกครองเชียงตุงเหมือนเป็นจังหวัดหนึ่งของไทย ใช้ชื่อว่า “สหรัฐไทยเดิม” แต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เชียงตุงก็ถูกนำกลับไปรวมกับพม่า และเมื่อพม่าปิดประเทศเชียงตุงซึ่งเคยติดต่อกับประเทศไทยก็พลอยถูกจำกัดการติดต่อกับดินแดนใกล้เคียงไปด้วย (รัตนพร 2537 : 44-50)

จากประวัติศาสตร์ จะเห็นว่าเมืองเชียงตุงมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านนาในฐานะเป็นบ้านพี่เมืองน้องทางการปกครอง เมื่อลูกหลานเจ้าเมืองเชียงใหม่ไปปกครองก็พาข้าราชการไพร่ประชาชนไปด้วย คนไทจีนส่วนหนึ่งก็คือไทยวนที่อพยพไปอยู่เมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว ในทาง วัฒนธรรมไทจีนกับไทยวนล้านนาจึงมีความคล้ายคลึงกันมาก พุทธศาสนาก็รับไปจากล้านนา ประเพณีพิธีกรรมต่างๆก็ไม่ว่าจากไทยวนมากนัก โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางภาษาและวรรณกรรมของไทจีนได้รับอิทธิพลล้านนาอย่างมาก พัสสาวที่เป็นวรรณกรรมของไทจีนเท่าที่โอนาดอล เปลติเยร์ (2530) รวบรวมไว้ให้มีถึง 271

เรื่องส่วนใหญ่เป็นชาดกและนิทานพื้นบ้าน ชาวไทจีนนิยมนำนิทานพื้นบ้านมาแต่งในรูปของนิทานชาดก ซึ่งเป็นประเพณีที่ไทยวน ลาวและอีสานนิยมทำเช่นกัน

หมู่บ้านไทจีนก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับหมู่บ้านของชนชาวไทเท่าที่เคยพบเห็นมา เป็นบ้านใต้ถุนสูง วัดไทจีนมีสถาปัตยกรรมที่ได้อิทธิพลมาอยู่บ้างในแง่ที่หลังคาเจดีย์เป็นชั้นๆ แบบพม่าและไทใหญ่ วิถีชีวิตของไทจีนก็เช่นเดียวกับไทลื้อที่กล่าวมาแล้ว มีพิธีสู่ขวัญข้าว สู่ขวัญควาย พิธีเฮกนามีพิธีเกี่ยวกับผี ได้แก่ พิธีเลี้ยงผีเมือง พิธีเลี้ยงผีกาต และเลี้ยงผีหนอง ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้มีความคู่ไปกับการรับพุทธศาสนาเถรวาท

น่าสังเกตว่า ความเชื่อเรื่องผีเมือง เลื้อเมือง ใจเมือง หรือหลักเมืองซึ่งเป็นเทวดาอารักษ์คุ้มครองบ้านเมืองเป็นความเชื่อและพิธีกรรมที่เห็นในวัฒนธรรมชนชาติไทหลายกลุ่ม ทางไทใหญ่ ไทลื้อก็มีใจบ้าน ใจเมือง ทางล้านนาเรียกหลักเมือง หรือเสาอินทขิลซึ่งเป็นเสาหลักเมืองอยู่กลางเมืองที่เชียงใหม่ อยู่ที่วัดอินทขิลซึ่งอยู่กลางเมือง และมีพิธีบูชาเสาอินทขิลในเดือน 8 ไทจีนก็มีพิธี "เลี้ยงเมือง" หรือเลี้ยงผีเมืองในเดือน 8 เช่นกัน กลางเมืองเชียงตุงบริเวณวัดพระเจ้าหลวง วัดหัวข่วง มีต้นโพธิ์ขนาดใหญ่เรียกว่าไม้สะหลี (ต้นโพธิ์) ได้ต้นโพธิ์มีศาลเรียกว่า หอเทวดา หรือใจเมือง

ในเดือน 5 มีพิธีเลี้ยงกาตตุง ชาวไทจีนมีความเชื่อถือผีกาตตุงซึ่งเป็นเทวดาอารักษ์ตลาด ที่เมืองเชียงตุงนี้มีระบบตลาดนัดที่เป็นศูนย์กลางใหญ่ทางการค้าที่สำคัญในแถบนี้ เพราะอยู่ระหว่างสิบสองปันนาและล้านนา จึงเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญ ประกอบกับเมืองเชียงตุง มีกลุ่มชาติพันธุ์อีกมากมายหลายกลุ่ม เช่นอีเก้อ มูเซอ ไทใหญ่ พม่า จีนฮ่อ จึงมีการแลกเปลี่ยน สินค้าระหว่างกลุ่มคนต่างๆมากมาย

ตลาดที่เมืองเชียงตุงเป็นตลาดที่ยิ่งใหญ่มาก เมื่อคณะผู้วิจัยเดินทางไปเก็บข้อมูลที่เชียงตุงเมื่อ พ.ศ. 2537 วันที่เป็น "กาตหลวง" ซึ่งจะมีข้าวของมากเป็นพิเศษทั้งของสด ของใช้ ผู้คนที่มามีทั้งชาวเมืองเชียงตุง และชาวบ้านจากหมู่บ้านรอบนอก รวมทั้งชาวเขาที่อยู่ห่างไกล สินค้าซึ่งมีทั้งของป่าของใช้พื้นเมือง ของที่นำเข้าจากประเทศไทย จีน และของพม่าเอง ผู้วิจัยได้ไปเชียงตุงในวันที่เป็นกาตหลวง รู้สึกประทับใจในความยิ่งใหญ่ของตลาดมาก ได้เห็นสินค้าและผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ทั้งคนไท คนจีน คนพม่าและชาวเขาเอาของมากมายมาขายกันหนาแน่น มีทั้งผัก ปลา ดอกไม้ ผลไม้ ของป่าจากภูเขา ข้าวเหนียวหนึ่งในรูปแบบต่างๆ เช่น ข้าวเหนียวหนึ่ง คลุกงา ข้าวเหนียวเหลือง ข้าวเหนียวดำ ของใช้ก็มีทุกประเภท เช่นมีด พร้า หม้อ ไห กระบุง ตะกร้า ผ้าซิ่น เป็นต้น ดูเป็นเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนสินค้าและเป็นที่ที่คนชาติพันธุ์ต่างๆได้มาสังสรรค์ พบปะแลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งคงจะรวมไปถึงการแลกเปลี่ยนความคิด ความเชื่อ วัฒนธรรมและข้อมูลข่าวสารของคนในดินแดนแถบนี้ด้วย

ไทไค่คัง

ไทไค่คังคือไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ในเขตปกครองตนเองไค่คัง มณฑลยูนนานในประเทศจีน นักวิชาการตะวันตกเรียกคนไทกลุ่มนี้ว่า Chinese Shan เพราะคือคนไทใหญ่ที่อยู่ในประเทศจีน

ชาติพันธุ์ไทใหญ่อาศัยอยู่ในหลายพื้นที่ จะพบชาวไทใหญ่ตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่บนแม่น้ำใหญ่ 3 สายคือ แม่น้ำคัง (แม่น้ำสาละวิน) แม่น้ำอิระวดี และแม่น้ำพรหมบุตร ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ทั้งในจีน พม่าและ อินเดีย ดังนั้นจะพบชาวไทใหญ่ทั้งในรัฐฉาน ประเทศพม่า, เขตไค่คังทางตะวันตกเฉียงใต้ของจีน, ในแคว้นอัสสัม ประเทศอินเดีย, ตลอดจนทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

ไทใหญ่ในประเทศต่าง ๆ จึงมีชื่อเรียกต่างกันไป ในพม่าเรียกว่า ไตหรือไตหลวง (ไตหลวง) ในจีนเรียกว่า ไทเมา (ไผมา) ไทเหนือ ไทไค่คัง ส่วนกลุ่มที่อยู่ระหว่างเมืองเมากับอัสสัมก็มีกลุ่มย่อย ๆ ออกไป เช่น ไทคำตี้ ไทพาเก้ ไทอ้ายตอน ไทตุง ไทคำย้ง, ในประเทศไทยคนไทใหญ่ที่แม่ฮ่องสอน เรียกตนเองว่าไต หรือไตหลวง ส่วนคนเมือง (ล้านนา) มักเรียกคนไทใหญ่ว่า เจี้ยว

ไค่คังเป็นเขตปกครองตนเองของชนชาติไทและชนชาติจิงโป (Jingpo) ไค่คัง หมายถึง ตอนใต้ของแม่น้ำคังหรือแม่น้ำสาละวิน คนไทที่นั่นออกเสียงไค่คัง ว่า เต๋อคัง ส่วนคนจีนออกเสียงเป็น เต๋อหง (Dehong) ในเขตไค่คัง มีเมืองซอน เมืองหล่า เมืองมาว เมืองตี้ เมืองวัน และเมืองวันเที่ยง โดยมีเมืองซอนเป็นเมืองหลวง

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทตำนานเมืองต่างๆ เช่น ตำนานเมืองเมา ได้เล่าถึงบรรพบุรุษที่ชื่อว่า ขุนลู ขุนไลผู้ก่อตั้งอาณาจักรมา หรือ อาณาจักรมาว ตั้งแต่ คริสตศักราชที่ 6 (ค.ศ. 568 หรือ พ.ศ. 1111) ซึ่งครอบคลุมบริเวณตะวันตกเฉียงใต้ของมณฑลยูนนาน (เขตไค่คังในปัจจุบัน) ต่อกับดินแดนตอนเหนือของประเทศพม่า หากดูระยะเวลาการตั้งอาณาจักร อาจกล่าวได้ว่า อาณาจักรมาวเป็นอาณาจักรคนไทที่เก่าแก่ที่สุด กษัตริย์แห่ง อาณาจักรมาวได้ขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวางเป็นระยะเวลาอันยาวนานและต่อเนื่อง ตลอดจนมีการโจมตีจีนและพุกามในช่วง คริสตศักราชที่ 12 ในช่วงกลางคริสต์ศักราชที่ 13 (ค.ศ. 1229) ได้กล่าวถึงเจ้าหลวงเส้าฟ้าฟ้ากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรมาวหลวงที่ได้พาผู้คนอพยพข้ามเขาปาดไถ่ไปตั้งอาณาจักรใหม่ คือ อาณาจักรไทอาหมในแคว้น อัสสัม

เอกสารจีนแสดงให้เห็นว่าตั้งแต่คริสต์ศักราชที่ 13-19 อาณาจักรมาวซึ่งต่อมามีศูนย์กลางการปกครองที่เมืองซอน มีเจ้าปกครองและสืบตระกูลอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลากว่า 500 ปี แต่ก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลพม่าบ้าง จีนบ้าง การตั้งเมืองของไทใหญ่อยู่บนเส้นทางการค้าระหว่างจีนไปอินเดีย การขยายตัวของไทใหญ่จึงเป็นการพยายามรักษาเส้นทางการค้า ซึ่งมีการตั้งด่านและป้อมค่ายขึ้นจนทำให้เกิดเป็นรัฐย่อยๆ ในประวัติศาสตร์คนไทใหญ่และพม่าทั้งทำสงครามแย่งชิงเมืองกัน และทั้งพยายามเป็นพันธมิตรกันด้วยการแต่งงานกัน หลังจากที่ยกทัพเข้าครอบครองพม่าในยุคเจ้าอาณานิคมในช่วง

คริสต์ศตวรรษที่ 19 ไทใหญ่ก็ทำสงครามกับพม่าเรื่อยมา ทำให้มีชาวไทใหญ่อพยพเข้ามาในดินแดนไทย แถบจังหวัดแม่ฮ่องสอนอย่างต่อเนื่อง

ระบบความเชื่อ พิธีกรรมและศาสนาของคนไทได้คงมีลักษณะผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผี พุทธศาสนาเถรวาทและพุทธศาสนamahayan ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาทั้งจากพม่า จีน และล้านนาไทย เมื่อคณะผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลเกี่ยวกับไทได้คง (พฤษภาคม 2537) คณะผู้วิจัยไปที่เมืองซอนหรือที่คนจีนเรียกว่าเมืองหมางซือ (Mangshi) ที่เมืองซอนมีวัด 3 วัด คือ จองคำ จองแสง และจองหอศีลเจ้าฟ้า และมีเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ ชื่อ กองมูแจ้เหล็ก ลักษณะสถาปัตยกรรมของวัดในเมืองซอนมีลักษณะแบบจีนผสมพม่า ภายในวัดมีพระพุทธรูป ซึ่งภาษาไทใหญ่หรือไทได้คงเรียกว่า “เจ้าพารา” หน้า “เจ้าพารา” มีรูปปั้น “ขุนผี” ซึ่งคือ พระยายม และมี รูปปั้น “นางผี” ซึ่งคือ แม่ธรณีบีบมวยผม นอกจากนั้นในวัดยังมีรูปปั้น เจ้าแม่กวนอิม วัดบางแห่งมีรูปปั้น “ปู่ขวัญข้าว” ด้วย ในวัดจะมีคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งคนไทได้คงเรียกว่า “สิทธรม” ทำด้วยกระดาษสา ใช้บันทึกเรื่องราวในพุทธศาสนา เช่น ประวัติพระพุทธเจ้า ตำนานเมืองหมอกขาวมาวหลวงโกสัมพี (ชื่อเมืองมาวที่เมื่อได้รับอิทธิพลพุทธศาสนา) ซึ่งเป็นตำนานเมืองมาวที่อ้างถึงว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่เมืองนี้

คนไทได้คงก็เหมือนคนไทกลุ่มอื่นๆที่คณะผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษา คือ เป็นคนที่อยู่ใน วัฒนธรรมข้าว มีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เลื้อบ้าน เลื้อเมือง ขวัญข้าว แต่ขวัญข้าวของไทได้คงเป็นผู้ชาย จึงเรียกว่า ปู่ขวัญข้าว แทนที่จะเป็นย่าขวัญข้าว หรือแม่ขวัญข้าวเช่นที่พบในความเชื่อของคนไทกลุ่มอื่น ทั้งนี้คงเป็นเพราะคนไทได้คงได้รับอิทธิพลวิถีชีวิตและครอบครัวแบบจีนที่นับถือผู้ชายเป็นใหญ่ แม่ขวัญข้าว หรือ ย่าขวัญข้าว ในความเชื่อแบบไทดั้งเดิมจึงเปลี่ยนเป็นปู่ขวัญข้าว ซึ่งสะท้อนความสำคัญของผู้ชาย แม้กระทั่งลักษณะบ้านเรือนของคนไทได้คงที่เมืองซอนก็เป็นบ้านชั้นเดียวที่ได้รับอิทธิพลจีน

ที่เมืองซอนก็มีธรรมเนียมการติดตลาดที่มีทั้งวันกาตหลวงและวันกาตย่อยๆ ในวันกาตหลวงจะมีข้าวของมาขายกันมากมาย ผู้คนทั้งคนไท คนจีน คนปะหล่อง (ชาวเขา) ต่างหอบเอาข้าวของของตนมาขายแล้วก็ซื้อของอื่นๆกลับไป วันกาตหลวงจะมีทั้งอาหารสด เนื้อสัตว์ พืชผัก ดอกไม้จากป่า ของป่า อาหารสำเร็จรูป ข้าวหนึ่ง ข้าวเหนียวสีต่างๆ ทั้งข้าวเก่า ข้าวเหนียวสีเหลือง ขนมมานาชนิดที่ทำจากข้าว รวมไปถึง กระบุง ตะกร้าเครื่องจักสาน ของใช้ต่างๆ กาตหรือตลาดในทุกเมืองที่คณะผู้วิจัยไปเก็บข้อมูลไม่ว่าจะเป็นที่หลวงน้ำทา หลวงพระบาง เชียงรุ่ง เชียงตุง เมืองซอนล้วนเป็นที่ที่นำเก็บข้อมูลทั้งทางด้านวิถีชีวิตและการสังสัมพันธ์ระหว่างคนชาติพันธุ์ต่างๆ

สรุป

ชนชาติไทแต่ละกลุ่มมิได้อยู่อย่างโดดเดี่ยว มีทั้งความสัมพันธ์กันเองระหว่างชนชาติไทแต่ละกลุ่ม บางกลุ่มก็มีความใกล้ชิดกันเป็นพิเศษ เช่น ไทดำกับไทขาว, ไทดำ ไทขาวกับลาว, ล้านช้างกับล้านนา, ไทลื้อ ไทชินกับไทยวน, ไทใหญ่กับไทได้คง และชนชาติไทแต่ละกลุ่มก็ยังไปมีความสัมพันธ์กับคนชาติพันธุ์อื่นๆ ตามบริบททางภูมิศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจและสังคม แล้วแต่ว่าอยู่ในประเทศใด อยู่ใกล้ชาติพันธุ์ใด ค้าขายกับใคร มีสถานภาพทางสังคมการเมืองเป็นอย่างไรกับกลุ่มชาติพันธุ์จะเป็นเจ้าของประเทศ คนไทดำ ไทขาวก็สัมพันธ์กับคนญวนและชาวเขาเผ่าอื่นๆ ในเวียดนาม, คนลาวก็สัมพันธ์กับชา ขมุ ม้ง เย้า, ไทลื้อก็สัมพันธ์กับคนจีนและชาวเขาเผ่าอื่นๆ, ไทใหญ่ ไทชินก็สัมพันธ์กับพม่า และชาติพันธุ์อื่นในพม่า เช่น คะฉิ่น กะเหรี่ยง

ในประวัติศาสตร์ชนชาติของผู้คนในดินแดนตอนเหนือของไทย พม่า จีน ลาว เวียดนาม มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างคนหลากหลายชาติพันธุ์อย่างมีพลวัต มีทั้งการสงคราม การค้าขาย การแต่งงาน การแลกเปลี่ยน หยิบยืมวัฒนธรรมความเชื่อ ดังนั้นภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชนชาติไทแต่ละกลุ่มที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้จึงสะท้อนให้เห็นทั้งส่วนร่วมในความเป็นไท และส่วนต่างอันเกิดจากการปรับตัว สัมพันธ์ และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่นๆ ที่อยู่รอบข้าง

บทที่ 3

วัฒนธรรมข้าวและการจัดระเบียบสังคม

ยรรยง จิระนคร

(เจียแนจอง)

ความนำ

วัฒนธรรมข้าวมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับการจัดระเบียบสังคมของชนชาติไททุกกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่งในอดีต ชนชาติไททุกกลุ่มมีระบบการจัดการการใช้น้ำและที่นา ซึ่งสัมพันธ์กับวิธีการจัดระเบียบทางการปกครอง ในบทนี้ผู้วิจัยจะขอนำเสนอกรณีศึกษาการจัดระเบียบสังคมในวัฒนธรรมข้าวของไทลื้อ เมืองเชียงรุ่งโดยละเอียดก่อน หลังจากนั้นจึงจะกล่าวถึงการจัดระเบียบสังคมของคนไทกลุ่มอื่นๆ เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะร่วมของการจัดระเบียบสังคมในวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไท

วัฒนธรรมข้าวและการจัดระเบียบสังคมของไทลื้อเมืองเชียงรุ่ง

แคว้นสิบสองพันนาของชาวไทลื้อ คือ อาณาจักรเชียงรุ่งในอดีตที่ปกครองโดยระบอบศักดินาที่มีเจ้าแผ่นดินเป็นประมุข ถึงแม้ว่าอาณาจักรเชียงรุ่งอยู่ในอาณาเขตประเทศจีนและเจ้าแผ่นดินเสียดูอยู่ใต้บังคับจีนก็ตาม แต่อาณาจักรเชียงรุ่งได้อนุรักษะระบอบแบบแผนการปกครองและประเพณีโบราณไว้ค่อนข้างมาก ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวในบทความ “สิบสองปันนาก่อนเปลี่ยนการปกครอง” แล้ว ระบอบแบบแผนและประเพณีโบราณดังกล่าว ก็คือ วัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งชาวไทลื้อได้มีมาก่อนที่จะรับเอาความเชื่อและวัฒนธรรมพุทธศาสนาเถรวาทในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20²

ชาวไทลื้อเป็นคนไทสาขาหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าของอาณาจักรเชียงรุ่งในอดีต คนไทกลุ่มนี้ตั้งหลักแหล่งในบริเวณที่ราบลุ่มลักษณะแอ่งกะทะที่มีภูเขาล้อมรอบอันเรียกว่า “ทุ่งเมือง” ทั้งแคว้นสิบสองพันนามีทุ่งเมืองใหญ่น้อย 30 กว่าทุ่ง แต่ละทุ่งเมืองจะประกอบเป็นหัวเมืองเมืองหนึ่ง ทุ่งเมืองเหล่านี้มักจะมีลำน้ำห้วยคลองไหลผ่าน แม่น้ำลำห้วยเหล่านี้ก็เป็นแหล่งน้ำของชลประทานพื้นเมืองที่เรียกว่า “เหมืองฝาย” สังคมไทลื้อเป็นสังคมกสิกรรม ชาวบ้านอาศัยเหมืองฝายและน้ำฝนทำนาดำเป็นอาชีพหลัก เมื่ออาชีพและชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทตั้งอยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจข้าว สิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าว การทำนาและพฤติกรรมเกี่ยวกับข้าว ได้กำหนดวิถีชีวิตของชาวไทลื้อ ซึ่งได้ก่อตัวเป็นวัฒนธรรมข้าวในที่สุด และวัฒนธรรมข้าวก็ได้มีผลกระทบ

ผูกพันกับการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งแม้แต่ชื่อ “สิบสองพันนา” ก็สะท้อนให้เห็นว่ามีความสัมพันธ์กับการทำนาอย่างใกล้ชิด

ในสังคมวัฒนธรรมข้าว ที่ดินย่อมเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญอย่างยิ่ง ประมุขอาณาจักรเชียงใหม่ ถึงแม้จะมีการเรียกกันว่า “เจ้าแสนหวี” “เจ้าฟ้า” “เจ้าเหนือหัว” และ “เจ้าชีวิต” บ้างในบางโอกาส แต่สมญาอย่างเป็นทางการและแพร่หลายคือ “เจ้าแผ่นดิน” ซึ่งสุพรรณบัตรในพิธีทรงน้ำ มุททาภิเศกเฉลิมราชสมบัติของเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่ ก็จารึกว่า “สมเด็จพระเป็นเจ้าแผ่นดินเชียงใหม่” สมญา “เจ้าแผ่นดิน” หมายถึง ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินและตรงกับคติของไทยที่ว่า “น้ำเจ้าดินเจ้า” ซึ่งหมายความว่าน้ำ และที่ดินทั้งมวลของสิบสองพันนา เป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าแผ่นดินผู้เป็นประมุขแห่งอาณาจักรแต่เพียงผู้เดียว

ระบบการถือครองที่ดิน

ในอดีตคนไทลื้อมีความเชื่อเรื่องพญาสมมติ (คือสมมติเทวราช) โดยเชื่อว่า รัตครองประเพณีและระบบการปกครอง ตลอดจนวิถีชีวิต เช่น รูปแบบและวิธีก่อสร้างบ้านเรือน ล้วนแล้วได้ถูกกำหนดหรือดําริคิดสร้างจากพญาสมมติ ซึ่งกำเนิดหรือจำแลงมาจากเทวดาองค์หนึ่ง ในกรณีระบบที่ดินก็เช่นกัน ตำนาน **เจ้ากษัตริย์เมืองพาราณสีน้อย ฉบับจำจันทรพรหมเชียงใหม่**³ กล่าวว่า หลังจากสร้างเมืองพาราณสีน้อย (คือเมืองเชียงใหม่) แล้ว พญาสมมติก็สั่งให้ไพร่เมืองไทลื้อขุดเหมืองน้ำชลประทานและหักร้างถางพงเพื่อเปิดนา แล้วจำแนกแบ่งปันนาเป็นนาผี (นาเช่นไหว้พระเลื้อบ้านพระเลื้อเมือง) นาแสนหวี (นาเจ้าแผ่นดิน) นาพ่อล้าม (นาเสนาอำมาตย์) นาการเมือง (นาหมู่บ้านที่ไพร่ต้องทำงานสาธารณประโยชน์ของบ้านเมืองเป็นการตอบแทน) นาเจ้าแผ่นดินมี 8070 นา นาอุหลวงเค้า 7,000 นา นาเจ้าหลวงร้อยดั่งจอมวัง 480 นา นอกจากนี้ในท้าวขุนอำมาตย์ราชสำนัก ผู้ดูแลช้างได้กินนาช้าง ผู้ดูแลม้าได้กินนาม้า ผู้ดูแลรถได้กินนารถ ผู้ดูแลสะพานได้กินนาข้าว ผู้ดูแลกองกำลังได้กินนาขวา นาซ้ายและนาเจ็องหาญ ผู้ดูแลบัญชีได้กินนากวด ผู้ดูแลขันโตกทองได้กินนาขันคำ ผู้ดูแลหอง้าวได้กินนาหอ ผู้ดูแลการจุดสตูลได้กินนามือก ผู้ดูแลเชือกมัดนักโทษได้กินนาแห่งนาง ผู้ดูแลหน้าไม้ได้กินนาก่าง ผู้ดูแลเรือพระที่นั่งได้กินนาเรือ ผู้ดูแลฝายได้กินนabanพาย ผู้ดูแลการฟ้อนแพนนกยูงได้กินนาแพน ฯลฯ⁴ รายงานการสำรวจสภาพความเป็นไปของสังคมไทลื้อสิบสองพันนา⁵ แสดงให้เห็นว่า คำบอกเล่าในตำนานดังกล่าวส่วนใหญ่สอดคล้องกับระบบที่ดินของอาณาจักรเชียงใหม่

ภายใต้ระบอบศักดินาของอาณาจักรเชียงใหม่ ฐานะและหน้าที่ทางสังคมของชาวไทลื้อ ได้ถูกจำแนกและกำหนดหรือมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับสถานะภาพการถือครองที่ดิน(นา) ตามรัตคลองไทลื้อ ที่ดินทั่ว

ราชอาณาจักรเป็นของเจ้าแผ่นดินดังที่ได้กล่าวมาแล้ว หลังจากได้กันนาไว้ส่วนหนึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ของเจ้าแผ่นดิน โดยเรียกว่า นาหลวงเจ้า แล้ว ราชสำนักได้จำแนกแจกแจงไร่นาทั้งหมดเป็นนาเจ้าเมือง นาพอลาม นาท้าวขุน และนา (หมู่) บ้าน นาตระกูล เพื่อให้ ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทุกหมู่เหล่า ถือครองสิทธิ์ทำกินโดยไพร่ฟ้าหรือไพร่เมืองต้องตอบสนอง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการปรนนิบัติรับใช้ด้วยถูกเกณฑ์แรงงานและผลิตผลเล็กน้อย ประเภทของลักษณะนาดังกล่าว จัดแบ่งเป็นนาเจ้านาย และ นาหมู่บ้านสองหมวดใหญ่ ๆ ดังมีรายละเอียดดังนี้

1. นาเจ้านาย รวมทั้งนาเจ้าแผ่นดิน นาเจ้าเมือง นาพอลาม และนาท้าวขุนสี่ชนิด

1.1 นาเจ้าแผ่นดิน แบ่งเป็น “นาหลวงเจ้า” และ “นาตกลวาย” สองอย่าง นาหลวงเจ้า เป็นนาประจำตำแหน่ง มอบให้หมู่บ้านในชนบทจัดสรรให้ชาวนาไปเช่าทำกิน แล้วออกเสีย “ข้าวบาทนา” ในอัตราประมาณ 10 - 15 % ของจำนวนข้าวที่ผลิตได้ ส่วนนาตกลวายนั้นเป็นนาทรัพย์สินส่วนพระองค์ เกณฑ์ชาวนาออกแรงงานช่วยทำ ตั้งแต่หว่านกล้า ไถนา ดำนา จนกระทั่งเกี่ยวข้าว นวดข้าว และหีบข้าวบรรจุยุ้งฉาง เพื่อถวายแก่เจ้าแผ่นดิน⁷

จากการสำรวจของทีมงานคณะสำรวจสภาพสังคมและเศรษฐกิจสิบสองพันนา เพื่อเตรียมงานปฏิรูปที่ดินเมื่อ ค.ศ. 1956 (พ.ศ. 2499) ปรากฏว่า ในเมืองเชียงรุ่งมีนาหลวงเจ้า 8,180 นา (10 นา โดยประมาณเทียบเท่า 1 ไร่) นาตกลวาย 1,768 นา รวมเป็น 9,948 นา⁸ ที่เมืองฮายมีนาหลวงเจ้าประมาณ 1,056 นา⁹ ที่เมืองเชียงเจื่องมีนาหลวงเจ้า 1,640 นา¹⁰ รวมทั้งหมดมีนาเจ้าแผ่นดิน 12,644 นา จำนวนดังกล่าวต่างกันไม่มากนักกับตัวเลขที่ได้บันทึกใน เอกสารสมุดข่อย (ปั๊บสา) ของเจ้าหลวงปราสาท (เสนาบดีกรมวัง) ราชสำนักเชียงรุ่ง สมุดข่อยนี้ระบุว่า นาเจ้าแผ่นดินมี 21 แปลง เนื้อที่ 13,000 นา และแยกเป็นสองส่วน คือ นาหลวงเจ้า 10,700 นา นาตกลวาย 2,300 นา¹¹ นาหลวงเจ้าส่วนใหญ่จัดให้ชาวนาหรือไพร่เช่าทำ โดยออกเสียข้าวบาทนาในอัตราเนื้อที่ 50 นา เสียข้าวบาทนา 15 หาบ (ข้าวเปลือก) 70 นา เสีย 20 หาบ 100 นา เสีย 30 หาบ ให้เจ้าแผ่นดิน¹² นาตกลวาย และนาหลวงเจ้าจำนวนเล็กน้อย (แค่ 968 นา) นั้น เกณฑ์ชาวนาพวกไพร่ออกแรงงานช่วยทำถวายให้แก่เจ้าแผ่นดิน¹³

1.2 นาเจ้าเมือง เจ้าเมือง คือ เจ้าผู้ปกครองหัวเมืองต่าง ๆ ของอาณาจักรเชียงรุ่ง ซึ่งมีเมืองใหญ่น้อยประมาณ 30 กว่าเมือง เจ้าเมืองมีฐานะเป็นยศเจ้า สามารถสืบทายาทได้ โดยลูกหลานมีฐานันดรสืบวงศ์เป็นเชื้อเจ้า คือ มีสมญาเรียกชื่อเป็นเจ้าได้ แต่ถ้าจะสืบตำแหน่งเจ้าเมืองต้องผ่านการอนุมัติจากราชสำนักเชียงรุ่ง นาเจ้าเมืองเป็นนาพระราชทานที่เจ้าแผ่นดินหรือราชสำนักเชียงรุ่งให้เป็นค่าตอบแทนในการทำราชการ เพราะเศรษฐกิจอาณาจักรเชียงรุ่งเป็นเศรษฐกิจกสิกรรมแบบพอยังชีพตามธรรมชาติ ราชสำนักและบ้านไม่มีรายได้เป็นเงินตราอย่างเป็นล่ำเป็นสัน มิสามารถจ่ายเงินเดือน จึงพระราชทาน

นาลักษณะ “บาทนาตากิน” (บาทนาเทียบเท่าศักดินา ตากินคือรายได้) เป็นการตอบแทน แต่นาดังกล่าวเป็นนาประจำตำแหน่ง ห้ามมิให้ซื้อขายถ่ายโอนกรรมสิทธิ์หรือเป็นมรดกตกทอด คือ ถ้าเจ้าเมืองพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ นาเจ้าเมืองดังกล่าวก็จะเปลี่ยนมือตกเป็นของเจ้าเมืองคนใหม่ทันที จำนวนนาของนาเจ้าเมืองมีปริมาณไม่สูงนัก จากตัวเลขที่คณะสำรวจของทางการจีนได้สำรวจใน 18 หัวเมือง ช่วงปี ค.ศ. 1954 (พ.ศ. 2497) นาเจ้าเมืองแต่ละเมืองจะมีจำนวนต่างกัน เมืองเล็กก็ราว 100 กว่า 200 นา เมืองใหญ่ก็มีจำนวนมากถึง 700 - 800 กระทั่ง 1,000 กว่านา ถัวเฉลี่ยโดยจำนวน 188 นา (ไม่ถึง 20 ไร่)¹⁴ ถ้าเทียบกับเมืองไทยแล้ว นับว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำมาก

เมืองเชียงรุ่งเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรเชียงรุ่ง ซึ่งมีเจ้าแผ่นดินประทับอยู่ ไทลื้อมีสำนวนว่า “นาสองหมื่นข้าวเต็มเม็ดเต็มหน่วย เมืองสองเจ้าไพร่ผานใจลำบาก” ฉะนั้น เชียงรุ่งจึงไม่มีเจ้าหัวเมือง แต่ราชสำนักแต่งตั้งพญาหลวงป่าน ทำหน้าที่เจ้าเมือง โดยประจำอยู่ที่บ้านช้างชัย ซึ่งเป็นใจกลางทุ่งเมืองเชียงรุ่ง พญาหลวงป่านไม่นับเป็นวงศ์เชื้อเจ้า แต่สามารถสืบทายาทให้ดำรงตำแหน่งต่อไปได้โดยไม่ต้องรับการอนุมัติจากราชสำนัก พญาหลวงป่านเชียงรุ่งมีนาประจำตำแหน่ง (นาเจ้าเมือง) 2,260 นา¹⁵

1.3 นาพ่อล้าม พ่อล้าม คือ ขุนนางอำมาตย์ราชสำนักหรือท้าวขุนหัวเมืองที่ทำหน้าที่เป็นคนกลางในการปกครองท้องถิ่น¹⁶ พ่อล้ามมีหลายประเภท คือ พ่อล้ามเมือง พ่อล้ามแคว้น พ่อล้ามบ้าน และพ่อล้ามนา

พ่อล้ามเมืองและพ่อล้ามแคว้น (เขตภูเขาศาสด์ถูกแบ่งเป็น 12 หัวแคว้น มีเจ้าแคว้นหรือพญาหัวแคว้นเป็นผู้ปกครอง) เป็นท้าวขุนอำมาตย์ในราชสำนักที่ถูกแต่งตั้งให้เป็นคนกลาง ทำหน้าที่ซึ่งด้านหนึ่งเป็นตัวแทนของเจ้าเมือง (เจ้าแคว้น) หรือหัวเมือง (หัวแคว้น) เวลาประชุมเหนือสนาม(รัฐบาล) อาณาจักรเชียงรุ่ง เพื่อดูแลผลประโยชน์ของหัวเมือง (หัวแคว้น) อีกด้านหนึ่งก็เป็นตัวแทนผู้ต่างพระเนตรพระกรรณของราชสำนัก สอดส่องดูแลการบริหารปกครองของเจ้าเมือง (เจ้าแคว้น)

พ่อล้ามบ้าน คือ ขุนนางหรือท้าวขุนอำมาตย์ของราชสำนักหรือหัวเมืองที่ถูกแต่งตั้งให้เป็นคนกลาง ทำหน้าที่ซึ่งด้านหนึ่งเป็นตัวแทนของหมู่บ้าน ดูแลผลประโยชน์ของหมู่บ้าน และอีกด้านหนึ่งเป็นตัวแทนของราชสำนักหรือหัวเมือง สอดส่องดูแลการปกครองของท้าวขุนชนบทและผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านนั้น ๆ

ส่วนประเด็น พ่อล้าม นานี้ การที่จะทำความเข้าใจประเด็นนี้ ควรอธิบายคำว่า นาพ่อล้าม ก่อน นาพ่อล้าม คือ นาของพ่อล้ามลักษณะต่าง ๆ ดังได้กล่าวมา (คือ พ่อล้ามเมือง พ่อล้ามแคว้น และ พ่อล้ามบ้าน) ที่เจ้าแผ่นดินหรือราชสำนักพระราชทานให้ เพื่อเป็นค่าตอบแทนในการทำราชการ นาพ่อล้ามเหล่านี้จะกระจายอยู่ในหมู่บ้านต่าง ๆ โดยแต่ละหมู่บ้านจัดสรรเป็น “หัวนา” (นาปันส่วนหรือนาจัดสรร) ครอบครัพละหนึ่ง “หัวนา” โดยชาวบ้านต้องออกเสีย “ข้าวบาทนา” ที่มีลักษณะเหมือนค่าเช่านาในอัตรา เนื้อที่ 100 นา (ประมาณ 10 ไร่) ออกข้าวบาทนา 30 หาบ (จวนจวน 600 กิโลกรัม) ซึ่งเป็นอัตราประมาณ 10 - 15 %ของ

ผลิตผลหรือข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ นาพอลามในเมืองเชียงรุ่งมีจำนวน 50,612 นา ซึ่งเป็น 43 % ของเนื้อที่นาทั้งหมดของเชียงรุ่ง¹⁷

เมื่อเราทราบคำว่านาพอลามแล้ว ก็คงจะเข้าใจได้ว่า พอลามนา คือ พอลามที่เป็นเจ้าของ (ผู้ถือครอง) นาพอลามซึ่งได้รับพระราชทานจากเจ้าแผ่นดิน แต่ขอให้เข้าใจว่า พอลามเมือง พอลามแคว้น พอลามบ้าน เป็นตำแหน่งหน้าที่ ส่วน “พอลามนา” มิใช่ตำแหน่งหน้าที่ หากเป็นคำที่ชาวบ้านใช้มาเรียก พอลามที่มีนาส่วนพระราชทานในหมู่บ้านหรือละแวกนั้น เพื่อจะแยกแยะกับพอลามบ้านที่ไม่มีนาส่วนพระราชทานในหมู่บ้านหรือละแวกดังกล่าว เพราะเวลานาพระราชทานของพอลามบ้าน ไม่แน่นอนว่าจะต้องอยู่ในหมู่บ้านที่เขาดูแลอยู่ คือ อาจจะอยู่หรือไม่อยู่ในหมู่บ้าน ตำบลที่เขา ดูแล ก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ทั้งนั้น ฉะนั้น ในหมู่บ้านตำบลส่วนหนึ่ง อาจจะมีพอลามสองประเภท คือประเภทหนึ่งเป็นพอลาม (บ้าน) ที่ดูแลหมู่บ้านนั้น ๆ ส่วนอีกประเภทหนึ่งเป็นพอลาม (บ้าน) ที่ดูแลหมู่บ้านอื่น แต่มีนาพระราชทานอยู่ในบริเวณหมู่บ้านตำบลนั้นๆ เนื่องด้วยสาเหตุนี้ จึงมีการแยกแยะลักษณะที่แตกต่างกันดังกล่าว โดยเรียกพอลามประเภทหนึ่งเป็นพอลามบ้าน และเรียกพอลามอีกประเภทหนึ่งเป็นพอลามนา

1.4 นาท้าวขุน ท้าวขุนในข้อความนี้ หมายถึง ท้าวขุนธรรมดาที่มีได้ความตำแหน่งเป็นพอลาม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นท้าวขุนระดับต่ำและกระจายตัวอยู่ในชนบท ท้าวขุนอำมาตย์ของไทยลื้อสิบสองปันนามีทำเนียบบรรดาศักดิ์แยกเป็นพญา จำ แสน 3 ระดับใหญ่ และยังแยกละเอียดเป็น พญาเค้า พญาหลวง พญา จำหลวง จำ แสนหลวง และแสนรวม 7 ชั้น พญาเค้า คือ พญาเกล้า ซึ่งหมายถึง หัวหน้าของบรรดาพญาทั้งหลายในเมืองนั้นเป็นบรรดาศักดิ์ท้าวขุนชั้นสูงสุดที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของเจ้าเมืองและเจ้าก่วน (หัวหน้าสำนักที่ว่าการของหัวเมือง) ในเมือง ๆ หนึ่ง จะมีพญาเค้าเพียงหนึ่งคน พญาหลวง คือ พญาที่ใหญ่กว่าพญาธรรมดา (เหมือนดังเจ้าพระยาที่ใหญ่กว่าพระยา) มักจะได้รับตำแหน่งที่เป็นท้าวขุนของเหนือกว่าหัวเมือง พญา ภาษาลาวหรือภาษาถิ่นภาคอีสานมักจะเขียนเป็นเพี้ย ซึ่งก็มาจากกับคำว่าพญา นอกจากมีส่วนหนึ่งรับตำแหน่งหน้าที่เป็นท้าวขุนเหนือกว่าแล้ว ยังมีตำแหน่งเป็นท้าวขุนระดับตำบลและบางคนยังเป็นผู้ใหญ่บ้านในหมู่บ้านค่อนข้างใหญ่ จำหลวงและจำ ส่วนใหญ่ทำหน้าที่เป็นนายบ้านหรือผู้ใหญ่บ้าน แต่จำหลวงมักจะเป็นนายบ้านของหมู่บ้านใหญ่ จำเป็นนายบ้านของหมู่บ้านไม่ใหญ่ หรือเป็นผู้ช่วยของผู้ใหญ่บ้านระดับพญา แสนหลวงและแสนส่วนใหญ่เป็นท้าวขุนประเภทผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หรือ ขุนเฉพาะกิจ เช่น แสนหาญฝ่ายกองกำลัง แสนพันเมืองดูแลเมืองฝ่าย และเป็นเผ่าแก่หมู่บ้าน เป็นต้น

นาท้าวขุนเป็นประจำตำแหน่ง คือ นาที่ได้รับพระราชทานจากราชสำนักหรือเจ้าเมือง (ในฐานะผู้รับสนองพระราชโองการเจ้าแผ่นดิน) เพื่อเป็นค่าตอบแทนในการทำราชการ ถ้าพ้นจากตำแหน่งแล้ว นาท้าวขุนส่วนนี้ก็จะเปลี่ยนมือเป็นของท้าวขุนคนใหม่ที่มารับช่วงตำแหน่งต่อไป

ปริมาณเนื้อที่ของนาทำวนจะมีความแตกต่างระหว่างระดับพญาและระดับ จ่า แส่น คือ ปริมาณของนาระดับพญาส่วนใหญ่จะมากกว่านาของระดับ จ่า แส่น ทำวนระดับพญาส่วนหนึ่งเอานาประจำตำแหน่งให้ชาวนาเช่าทำ แต่ทำวนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะระดับจ่าและแส่น จะทำนาด้วยตนเอง

ในเมืองเชียงรุ่ง นาทำวนระดับพญาส่วนใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ 70 - 80 นา ระดับจ่า แส่น มีประมาณ 20 - 40 นา¹⁸ จำนวนเหล่านี้นับว่าไม่มากนัก เมื่อเทียบกับจำนวนการถือครองนาปันส่วนของชาวนาประเภทไพร่ไทเมืองเชียงรุ่ง ซึ่งถัวเฉลี่ยครอบครัวละ 40 - 50 นา แม้ครอบครัวที่น้อยสุดก็ยังมี 20 นา¹⁹ จากการสำรวจของคณะสำรวจทางการสืบสองพันนา ปี ค.ศ. 1954 (พ.ศ. 2497) ปรากฏว่า มีทำวนหมู่บ้านส่วนหนึ่งไม่มีนาทำวน เช่น ใน 17 หมู่บ้านของตำบลกาตทุ่งและตำบลกาตทรายมี 8 หมู่บ้าน ไม่มีนาทำวน²⁰

2. นาหมู่บ้าน รวมทั้งนาค่าน นาคะกุล และนาส่วนตัว

2.1 นาค่าน คือ นาหมู่บ้าน เป็นนาที่เจ้าแผ่นดินพระราชทานให้ไพร่แต่ละหมู่บ้านไปทำกิน เป็นนาที่สมาชิกทั้งหมู่บ้านมีสิทธิ์ถือครองร่วมกัน เลยเรียกว่า “นาทั้งหลาย” ทำวนที่เป็นนายบ้านทำหน้าที่จัดสรรแบ่งปันนาค่านให้ครอบครัวละ 1 หัวนา แต่ละหัวนาจะมีเนื้อที่ต่างกันตามจำนวนแรงงานชายฉกรรจ์ ไพร่แต่ละครอบครัวที่รับหัวนาไปทำกิน ต้องแบกรับภาระถูกเกณฑ์แรงงานด้านสาธารณูปการ และสาธารณูปโภค ซึ่งเรียกว่า “การบ้าน” “การเมือง” หลักการดังกล่าว เรียกว่า “แฮ็ด (ทำ) นาคา (แบก) เวียก (งาน)” หรือ “กินหัวนาคาหัวเวียก” หรือ “มีนาคาหอบ”²¹ ซึ่งหมายถึง เมื่อทำนาหรือกินนาก็ต้องแบกรับภาระออกแรงงานและเรียกนาค่านเป็น “นาคาหัวเวียก”

ภาระหน้าที่อันต้องแบกพาปฏิบัติ แยกเป็นเวียก “การบ้าน” และ “การเมือง”

การบ้าน ยังเรียกว่า “เวียกบ้านการช่วง” คือ การช่วยกันออกแรงงานก่อสร้างและบูรณะหนทางเหมืองฝาย หนองปลาหมู่บ้าน ล้อมรั้วหมู่บ้าน บูรณะวัดวา เช่น ให้อำมาตย์บ้าน ฯลฯ

การเมือง คือ การออกแรงงานก่อสร้างและบูรณะ ถนนหนทาง สะพาน เหมืองฝาย เช่น ให้อำมาตย์เมือง เป็นลูกหาบลำเลียงสัมภาระและถูกเกณฑ์เป็น “ขุนหาญ” ซึ่งก็คือ ทหารยามศึกสงคราม

รีตครองไทลื้อ ถือว่าเวียกการเจ้านายและเวียกการเมือง สำคัญกว่าเวียกการในหมู่บ้าน และ เวียกการในหมู่บ้านสำคัญกว่าเวียกการในเห้าเรือน ดังมีสำนวนลือกล่าวว่า “เวียกเรือนบ่จัดการบ้าน เวียกบ้านบ่จัดการเมือง”²²

นาค่านที่แบ่งให้แต่ละครอบครัวไปทำกินนั้น แต่ละครอบครัวมีสิทธิ์แค่ทำกิน ไม่มีสิทธิ์ ครอบครองตายตัวตลอดไป คือ หมู่บ้านมีสิทธิ์ปรับเปลี่ยนเนื้อที่นาตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของจำนวนแรงงาน

ครอบครัว ตามปกติ นายบ้านจะเรียกประชุมลูกบ้านปีละครั้งก่อนไถนา เพื่อพิจารณาว่าจะมีครอบครัวไหนต้องการปรับเปลี่ยนหรือไม่ หัวนาหรือนาปันส่วนนั้น ชื้อขาย จำนอง จำนำ ไม่ได้ เพราะกรรมสิทธิ์เป็นของเจ้าแผ่นดิน

2.2 นาตระกูล คนไทลื้อสิบสองพันนาไม่มีนามสกุล แต่มีนาตระกูลซึ่งเป็นนาส่วนรวมของวงศ์ตระกูลนั้น ๆ นาตระกูลมิได้มีกันอย่างแพร่หลาย เพียงแต่หมู่บ้านไทเมืองเก่าแก่บางหมู่บ้านเท่านั้นที่มีนาตระกูล นาตระกูลของแต่ละหมู่บ้านได้ผนวกเข้าร่วมในระบบนาบ้านของหมู่บ้านนั้น ๆ คือ จัดสรรเป็นหัวนา (นาปันส่วน) ให้แต่ละครอบครัวในวงศ์ตระกูลนั้น ๆ ไปทำกิน แล้วแบกรับภาระ “พาหัวเวียก” เหมือนดังนาบ้าน แต่ละวงศ์ตระกูลจะมีหัวหน้าของวงศ์ เรียกว่า “เค้าตระกูล” (เก้าตะกุน) เป็นผู้แบ่งปันนาตระกูลให้สมาชิกของวงศ์ โดยมิหลักเกณฑ์ว่า เชื้อสายภายใน 3 ชั่วคน จึงจะมีสิทธิ์ได้รับนาปันส่วน ลูกชายคนโตจะได้มากกว่าลูกชายคนเล็ก และลูกสาวจะได้น้อยกว่าลูกชาย เช่น สมมุติว่าครอบครัวหนึ่งมีลูกชาย 2 คน ลูกสาว 1 คน เมื่อแยกย้ายตั้งเรือน (ตั้งครอบครัว) โดยยังอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน นาของพ่อจะแบ่งเป็น 3 ส่วน ลูกชายคนโตได้ 2/3 อีกส่วนหนึ่ง (1/3) เอามาแบ่งเป็น 3 ส่วน อีกครั้ง ลูกชายคนที่สองได้ 2/3 ลูกสาวได้ 1/3 ถ้าลูกสาวหย่ากับสามี เธอต้องเอานาส่งคืนตระกูล ถ้าลูกชายคนโตตาย น้องสาวจะสืบทอดนาได้เพียง 1/3 ส่วนอีก 2/3 ต้องมอบให้คุณป้า คุณอา²³

นาตระกูลซื้อขายไม่ได้ หากมีการจำนองก็ต้องอยู่ภายในขอบเขตตระกูลเดียวกัน และห้ามมิให้นำสิทธิ์การครอบครองออกนอกหมู่บ้านเป็นอันขาด คือ ไม่ว่าลูกชายหรือลูกสาว ถ้าไปเป็นเชยหมู่บ้านอื่น หรือสะใภ้หมู่บ้านอื่น ก็จะหมดสิทธิ์ในการมีส่วนแบ่งนาตระกูลโดยปริยาย ดังได้กล่าวมาแล้วว่านาตระกูลมิใช่มีในทุกหมู่บ้าน ตามตัวเลขสำรวจในปี ค.ศ. 1955 (พ.ศ. 2498) ทุ่งเมืองเชียงรุ่งมีนาตระกูลรวม 5,424 นา ซึ่งเป็น 4.64 % ของเนื้อที่นาเชียงรุ่ง นับว่าเป็นจำนวนน้อยนิดและมีแต่ไพร่ประเภทไทเมืองที่ตั้งถิ่นฐานก่อนไพร่ประเภทอื่นเท่านั้น ที่มีนาตระกูล²⁴ (การแบ่งประเภทของไพร่จะพูดถึงในตอนอื่น) ในบางหมู่บ้านมีนาตระกูลเปอร์เซ็นต์สูงมาก เช่นบริเวณแถบลงห้วยของทุ่งเชียงรุ่ง บ้านโปกมีนาตระกูลนับเป็น 71% ของนาทั้งหมดและบ้านหวานสูงถึง 100 % นาตระกูลเหล่านี้ได้กลายเป็นนาจัดสรรปันส่วนหรือนาทามแล้วแต่จัดสรรภายในขอบเขตของแต่ละตระกูล²⁵

2.3 นาส่วนตัว ไทลื้อเรียกว่า นาคิ่นหรือนาเรือน หรือนาชั่วพ่อชั่วแม่ ตามวิธีครองประเพณี น้ำดินเป็นของเจ้าแผ่นดิน เอกชนจะถือครองไม่ได้และไม่มีการซื้อขาย แต่ในหมู่บ้านไทเมืองที่เก่าแก่ใหญ่โตและมีนาบ้านมาก มักจะมีไพร่ “เปิดนา” (สร้างนา) ตามที่ว่างเปล่าริมสวนริมทาง หรือชอกมุมริมนาบ้าน วิธีครองสิบสองปันนามีข้อกำหนดว่า ไม่ว่าบุคคลใดเปิดนาเป็นของตัวเองแล้ว ต้องทำตามกฎ “สามปีเป็นหัวหญ้า ห้าปีเป็นหัวฟาง” หมายความว่า นาเปิดใหม่ช่วง 3 ปีแรก ทำนาไม่ค่อยได้ผล แทะจะพูดได้ว่าเสมือนเก็บเกี่ยวหัวหญ้า แต่พอผ่านพ้น 3 ปีแล้ว นาก็จะอุดมสมบูรณ์ หัวหญ้ากลายเป็นฟางข้าว

คือ เต็มไปด้วยฟางที่ผ่านการย่ำนวดให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวงแล้ว ฉะนั้นภายใน 5 ปี นับเป็นนาสวนตัวไม่ต้องออกเสียอะไร แต่หลังจาก 5 ปีแล้ว ต้องถูกผนวกรวมเป็นส่วนหนึ่งของนาบ้าน ถ้าหากว่าในหมู่บ้านนั้นมีนาตระกูลอยู่แล้ว นาสวนตัวนี้ก็จะผนวกรวมเป็นส่วนหนึ่งของนาตระกูล ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบนาบ้าน (จะเห็นได้ว่า ที่มาส่วนสำคัญของนาตระกูล ก็คือ นาสวนตัวหรือนาข้าวพ่อข้าวแม่) เนื่องจากหมู่บ้านส่วนใหญ่ไม่มีนาตระกูล นาสวนตัวนี้ก็จะถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของนาบ้าน สิบสองพันนาในระยะหลัง ๆ ประชากรเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ที่ดินที่เหมาะสมสำหรับเปิดนายน้อยลงทุกที จะมีบ้างก็เป็นแปลงเล็กแปลงน้อยตามชอกมุมริมทางริมสวน นาสวนตัวที่เปิดใหม่นั้น ถ้าเป็นแปลงใหญ่ก็จะถูกสมทบเข้าเป็นนาบ้านตามกฎหมาย “ห้าปีเป็นหัวฟาง” แต่ว่าแปลงเล็กแปลงน้อยที่เปิดใหม่ มักจะไม่ได้ผนวกเข้าเป็นนาบ้าน เพราะผืนเล็กน้อยเกินไปยากที่จะเอามาจัดสรรแบ่งปัน เลยทำให้สิบสองพันนามีนาสวนตัวที่มีได้ผนวกเป็นนาบ้านตกค้างอยู่ นาสวนตัวในทุ่งเมืองเชียงรุ่งมี ประมาณ 7,576 นา เป็น 6.48 % เนื้อที่นาทั้งหมด²⁶ และหมู่บ้านไพร่เมืองในทุ่งเมืองเชียงรุ่งซึ่งมี 81 หมู่บ้านนั้น มากกว่าครึ่งหนึ่งไม่มีนาสวนตัว²⁷

ระบบที่ดินกับการจัดระเบียบสังคมด้านการปกครอง

เมื่อทราบถึงระบบการถือครองที่ดิน (นา) ของไทลื้อสิบสองพันนาแล้ว ขอให้เรามาพิจารณาดูว่าระบบที่ดินดังกล่าวมีส่วนเกี่ยวข้องหรือบทบาทอย่างไรต่อการจัดระเบียบสังคมด้านการปกครอง

1. ทำเนียบฐานะเจ้าบาทนา (ศักดินา) เชียงรุ่ง

ผู้เขียนได้กล่าวไว้แต่ต้นแล้วว่า เศรษฐกิจอาณาจักรเชียงรุ่งในอดีตเป็นเศรษฐกิจธรรมชาติแบบพออยู่พอกินด้วยตนเอง เดิมทีราชสำนักไม่มีรายได้แผ่นดินเป็นเงินตราเลย “เงินแสนหล่าง” ที่เก็บ 3 ปีละครึ่งต่อหัวเรือนละ 0.1 ตำลึง ก็เป็นเงินสำหรับถวายบรรณาการต่อฮ่องเต้²⁸ หลัง ค.ศ. 1913 (พ.ศ. 2455) ทางกรจีนไปตั้งองค์กรรัฐซ้อนกัน แล้วเริ่มเก็บ “เงินหัวเรือน” แต่ส่วนใหญ่ต้องส่งให้ฝ่ายจีน และที่กันไว้ใช้ในราชสำนักนั้น เจ้าแผ่นดินได้ 12 % เหนือสนามได้ 8 % ค่าบริหารท้องถิ่น 12 %²⁹ ซึ่งไม่พอสำหรับใช้มาแจกจ่ายเงินเดือนให้ท้าวขุนอำมาตย์เหนือสนาม (สนามคือที่ประชุมราชการ เหนือสนาม หมายถึง รัฐบาล) เมื่อทรัพยากรสำคัญที่สุดของอาณาจักรเชียงรุ่งคือ นาเจ้าแผ่นดินหรือราชสำนักก็แก้ปัญหาด้วยพระราชทานนาให้ท้าวขุนอำมาตย์เก็บกิน “ข้าวบาทนา” แทนเงินเดือน (บาทนา คือฐานะถือครองนา ตรงกับศักดินา) เหนือสนามเชียงรุ่งมีท้าวขุนอำมาตย์ 32 ตำแหน่ง มีทำเนียบศักดินา เรียกว่า “ฐานะเจ้าบาทนา”³⁰ สำหรับกำหนดฐานันดรของตำแหน่งดังกล่าว ว่าเป็นเจ้าบาทนาหรือกินบาทนาชั้นไหน ? มีข้าวบาทนาจำนวนเท่าไร?

แม้แต่ชื่อตำแหน่งหน้าที่ของเสนาอำมาตย์กว่าครึ่งหนึ่ง คือ 18 ตำแหน่ง ยังเอาคำว่า “นา” ซึ่งหมายถึงกินนาไปผูกพันกับชื่อตำแหน่งหน้าที่ เช่น เรียกตำแหน่งแม่ทัพฝ่ายขวาว่าเจ้าหลวงนาขวาเรียก ท้าวขุน ผู้ดูแลช้างราชสำนักว่า เจ้าหลวงนาช้าง ฯลฯ

ทำเนียบเจ้าบาทนาของเหนือสนามเชียงรุ่ง เป็นกรอบจัดลำดับแบบง่าย ๆ โดยแบ่งเป็น 5 ระดับ คือ นาฮ้อยด่าง (นาร้อย) 5 ตำแหน่ง นาชาวหลวง (นายี่สิบใหญ่) 7 ตำแหน่ง นาชาวหรือชาวน้อย (นายี่สิบหรือยี่สิบน้อย) 7 ตำแหน่ง นาสิบ 8 ตำแหน่ง นาห้าหรือสิบน้อย 5 ตำแหน่ง รวมทั้งหมด 32 ตำแหน่ง' ดังมีรายละเอียดตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางทำเนียบเจ้าบาทนาเหนือสนามเชียงรุ่ง:หน้าที่ฐานะ การควบตำแหน่งพ่อล่ามและนากิน*

สนามนอก หรือ สนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ	เป็นพ่อล่ามเมือง อะไรหรือไม่	เป็นพ่อล่ามบ้านที่ ไหนหรือไม่	จำนวน ราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาทนา (ข้าวเปลือก: หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จาก ล่าม (นอกจากการรับใช้ ด้านแรงงาน)
สนามนอก	เจ้าเชียงฮ่า	เกล้าสนาม คือ ประมุขรัฐบาล บริหารบ้านเมืองเป็น หัวหน้าของคณะ 4 ขะเจิง หรือ เสนาบดี 4 กระทรง	นาร้อยต่าง	เมืองพง เมืองแช เมืองหยวน เมืองมกน้อย เตียงฮ่า	หลวงทรายของเรียง รุ่ง รวม 15 หมู่บ้าน	1,100	430	บนเขาที่เป็นเขตดูแลของ เจ้าหลวงปราสาท ผู้ไปหา หน่อไม้ น้ำผึ้งป่าและของ ป่า ต้องเสียภาษีให้เจ้า หลวง ปราสาท
สนามนอก	เจ้าร้อยต่าง บ้านออก	ดูหลวงเกล้า คือ ผู้ช่วยเกล้าสนาม เป็นรองหัวหน้าของ คณะ 4 ขะเจิงหรือ เสนาบดี 4 กระทรง	นาร้อยต่าง	เมืองฮ่า เมืองเฮม เมืองยั้ง เมืองหน เตียงทอง	เรียงรุ่ง : บ้านออก	7,700	2,310	ได้นี้เนื้อเป็นของกำนันจาก ตลาดกาตทรายเมื่อล้มวัว กลางพรรษา เก็บค่าข้าม ปากที่ปากแม่น้ำสบห้า

* ปรับปรุงจาก ตาวกวางเจียงและจูเตีอะผู้ (แปล) "ระบบองค์กรปกครองเจ้าแผ่นดินสิบสองปันนา (1995)". กสปพ. เล่มที่ 9. 1988. อ้างแล้ว : หน้า 69-96.

ตาวจัมหญงและ คณะ. "สภาพหลังเขปสำนักเจ้าแสนหรือสิบสองพันนาและการเมืองเรียงรุ่ง (1954)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 67-72.

หลิวเจียะ. "สภาพอำเภอเซอหลี่ (เตียงรุ่ง) (1951)". กสปพ. เล่มที่ 1. 1983. เลว หน้า 10-12

หม่าจู่ตางนและคณะ. "ข้อมูลการสำรวจเกี่ยวกับองค์การปกครองศักดินาเจ้าแผ่นดินสิบสองพันนา (1954)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 83-92.

สนามนอก หรือ สนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ เจ้าภาพนา	เป็นพ่อล่ำมเมือง อะไรหรือไม่	เป็นพ่อล่ำมบ้าน ที่ไหนหรือไม่	จำนวนนา พระราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาหนา (ข้าวเปลือก : หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จากลูก ล่ำม (นอกจากการรับใช้ ด้านแรงงาน)
สนามนอก	เจ้าร้อยด้าง บ้านชุม	เป็น 1 ในคณะ 4 ขะ เจิง	นาร้อยด้าง	เจิง ยง เจี อ ง เจียงเหนือ	เจียงรุ่ง : บ้านดอนทัน	6,900	1,640 ผ้า 16 หลา เงิน 2 สลึง	ปลาในหนองบึงแม่น้ำห้า จะต้องมอบส่วหนึ่งให้ เจ้าร้อยด้าง บ้านชุม
สนามนอก	เจ้าร้อยด้าง จอมวัง	เป็น 1 ในคณะ 4 ขะ เจิง จัดเก็บเงินหัว เรือนและเกณฑ์ลูก หาบแรงงาน	นาร้อยด้าง	เมืองฮาย	เจียงรุ่ง : 2 หมู่บ้าน	1,670	700	-
สนามนอก	เจ้าร้อยด้าง ภาค	ตรวจตรางานการ คลัง-เสบียงและการ ต้อนรับ กับทั้งคุม ตลาด	นาร้อยด้าง	-	เจียงรุ่ง : 3 หมู่บ้าน	3,670	460	ลูกล่ำมช่วยสร้างเรือนใหม่ ได้ไต่และเนื้อขาหลังจกวัว ที่ขายในตลาดกาดหลวง ได้อ้อย 5 ชั่ง ต่อแปลงที่ ชาวบ้านปลูกเชิงเขาที่อยู่ ในเขตดูแลของเขา
สนามใน	เจ้าหลวง ปราสาท	ดูแลหอคำ (พระราช วัง) ทรัพย์สินส่วนพระ องค์และพิธีวิตประจำ วันของเจ้าแผ่นดิน	นาทาวหลวง	เมืองยาง เจียงลอ เมืองพาน	เล็กน้อย 21 หมู่บ้าน ร่อนราย 8 หมู่บ้าน	3,120	920	ช่วงกลางพรรษาจะได้เนื้อ สันจากการล้มวัวของตลาด เจียงรุ่ง หมู่บ้าน ต้มเหล้า กลั่นต้องเสียภาษี เหล้าให้ในอัตรา 20 ชั่ง ต่อ 1 เตากลั่น

สนามนอกหรือสนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบฐานะเจ้าบาทนา	เป็นพ่อล่ามเมืองอะไรหรือไม่	เป็นพ่อล่ามบ้านที่ไหนหรือไม่	จำนวนนาพระราชทาน (น)	เก็บข้าวบาพนา (ข้าวเปลือก : หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จากลูกล่าม (นอกจากการรับใช้ด้านแรงงาน)
สนามใน	เจ้าหลวง-นาแพน	ดูแลการงานต่างๆ ในหอคำ และเมื่อเจ้าแผ่นดินเดินไปวัดเจ้าหลวงนาแพนจะพ้องนพนภกยูงเพื่อปิดรอยพระบาทของสมเด็จพระเจ้า	นาชาหลวง	เมืองลำเมืองบาน	ที่เสวยรุ่งมีหมู่บ้าน ไหลือ 4 หมู่บ้าน ชาวเขา 2 หมู่บ้าน เมืองอ้า : บ้านดอนเหนือ เมืองหน : บ้านแพน เมืองนน : 2 หมู่บ้าน	3,000	180 หาบ-ข้าวเปลือก 300 ซึ่งข้าวสารเงิน 28 ตำลึง	บ้านนางววยปลาสัม 1 กระบอ เมืองถนเห็นถววยปลาสัม 4 กระบอ เมืองถนได้ถววยปลาสัม 4 กระบอ เมืองอู่ถววยปายดอก 20 ชั่ง เมืองแะถววยผ้าทอ 8 วา (เมืองดังกล่าว ปัจจุบันสังกัดเมืองยงรัฐถนพม่า)
สนามใน	เจ้าหลวงนาก่ง	ดูแลความปลอดภัยของเจ้าแผ่นดินและต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง	นาชาหลวง	เมืองสูง	เวียงรุ่ง : 4 หมู่บ้าน เมืองสูง : 4 หมู่บ้าน เมืองแซ่ : 3 หมู่บ้าน	140	40	เมืองนถววยก่างคือหน้าไม้ได้ผืน ฝ่ายดอก ข้าวไร่จากชาวเขา
สนามใน	เจ้าหลวงนาขวา	ดูแลขุนหาญซึ่งมีอยู่ในทุกหมู่บ้านเวลาสงคราม ขุนหาญเป็นแกนกลางของกองกำลังที่ระดมจัดตั้งขึ้นมา	นาชาหลวง	เมืองลงเมืองแวน	เวียงรุ่ง : 4 หมู่บ้าน	2,000	600	ได้เนื้อสันจากตลาดกาดล้าน

สนาม นอก หรือ สนาม ใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ เจ้า บาทนา	เป็นพ่อล่ำ เมืองอะไร หรือไม่	เป็นพ่อล่ำบ้าน ที่ไหนหรือไม่	จำนวนนา พระ ราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาณา (ข้าวเปลือก : หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จาก ลูก ล่ำ (นอกจากการรับใช้ ด้านแรงงาน)
สนาม ใน	เจ้าหลวง นาช้าง	ดูแลช้างราชสำนักติดตามเรื่องทั่ว เมืองและหมู่บ้านรายงานมาให้เหนือ สนามแก้วไชย	นาชาว หลวง	เมืองวัง	เที่ยงรุ่ง : 3 หมู่บ้าน เมืองย้า : บ้านขงนาทอ ชาวเขา : ก้อคนดง	3,460	1,019	ได้ฝ้ายดอกและค่าเช่าทำ ไร่ข้าวจากชาวเขา ได้ ปลาจากหนองกล้าที่บ้าน หัวนาเป็นผู้ดูแล
สนาม ใน	เจ้าหลวง นาหอก	จัดการถือหอแก้วเป็นกองเกียรติยศ ของเจ้าแผ่นดินติดตามตรวจสอบราช การท้องถิ่น	นาชาว หลวง	เมืองขาง เมืองมางหลวง	เที่ยงรุ่ง : 2 หมู่บ้าน เมืองยาย : บ้านหอก เมืองยาง : บ้านห้า	5,560	1,006 และหมาก 100 พวง	แผ่นหญ้าคา 300 ตีบ
สนาม ใน	เจ้าหลวง นากวด	เป็น "นายไท้" คือหัวหน้าคุมข้าหอ คนวังและรับผิดชอบงานเลี้ยง งานทำ บุญและงานสงฆ์	นาชาว หลวง	เมืองงาด เมืองอุได้ (ปัจจุบันอยู่ ประเทศลาว)	เมืองย้า : 2 หมู่ บ้าน ชาวเขา : บ้านโฮ	4,420	1,207	ได้ฝ้ายดอกและข้าวไร่ จากชาวเขา
สนาม ใน	เจ้าหลวง แห่แยง	ดูแลงานจุดตะเกียงหอคำและซ่อมราง หญ้าม้าของราชสำนัก เช่น ให้ เทวดาช้างและเทวม้า	นาชาว	-	เที่ยงรุ่ง : 2 หมู่บ้าน เมืองย้า : บ้านแยง	1,210	270	-

สนามนอก หรือ สนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ	เป็นพ่อล่ำมเมือง อะไรหรือไม่	เป็นพ่อล่ำมบ้าน ที่ไหนหรือไม่	จำนวน พระราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาณา (ข้าวเปลือก : หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จาก ลูกล่ำม (นอกจากการรับ ใช้ด้านแรงงาน)
สนามใน	เจ้าหลวง แห่ง	คุมงานฝั้นเชือกถัก ตาข่ายสำหรับกร ขั้บเถื่อนของเจ้าแผ่น ดินร่วมงานจุด ตะเกียงหอ ซ่อม คอกม้าและเคียวดิน ประสิ้ว สำหรับงาน สงกรานต์	นาชาว		เขียนรุ่ง : 2 หมู่บ้าน เมืองนน : 2 หมู่บ้าน	700	210	ปลาส้ม 2 กระบอก ดินประสิ้ว 40 ชั่ง
สนามใน	เจ้าหลวง ชั้นต่ำ	เป็น"นายไทใช้" ช่วย งานเจ้าหลวงนากวด โดยนากวดรับหน้าที่ $\frac{1}{2}$ ส่วนอีกครั้งหนึ่ง นั้น ขึ้นคำรับ $\frac{1}{3}$ อีก $\frac{2}{3}$ เป็นของจอมแพง	นาชาว	เมืองปาง	เขียนรุ่ง : 2 หมู่บ้าน ชาวเขาเผ่าอีโก้ สาขาจิจจ้อ ทั้งหมด	490	140	ได้ฝ้ายดอก ถั่ว งา ขิง และ เงิน หัวเรือจากลูกล่ำม เผ่าอีโก้
สนามใน	เจ้าหลวง นำซ้าย	เป็นผู้ช่วยเจ้าหลวง นาขวาคุมขุนหาญ และกองกำลังยาม ศึก	นาชาว	เมืองขอนแก่น	-	940	280	-

สนามนอก หรือ สนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ เจ้าบาทนา	เป็นพ่อล่ำมเมือง อะไรหรือไม่	เป็นพ่อล่ำมบ้าน ที่ไหนหรือไม่	จำนวน พระราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาทนา (ข้าวเปลือก : หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จากลูก ล่ำม (นอกจากการรับใช้ ด้านแรงงาน)
สนามใน	เจ้าหลวง นาค้อน	ดูแลการทำค้อนแซ่ ซึ่งเป็นลำดับที่หนึ่ง ของเครื่องสูงแห่ง ของเจ้าแผ่นดิน	นาทว	-	เมืองหน : บ้านค้อน	1,170	481	-
สนามใน	เจ้าหลวง นายม้า	ดูแลม้าราชสำนัก เป็นทั้งสัตว์แพทย์ และดูแลการรักษารักษา พยาบาลของราช สำนัก	นาทว	-	เที่ยงรุ่ง : 3 หมู่บ้าน เมืองฮาย : 8 หมู่บ้าน เที่ยงเจือง : บ้านนาม้า	710	210	ลูกล่ำมดังกล่าวเป็น "ไทม่า" นอกจากไทม่า 12 หมู่บ้าน "อยู่เหือ" รับ ใช้นายม้าแล้ว ยังต้อง ออก "ข้าวคร้าน" รวม 60 หาบ ข้าวเปลือก
สนามใน	เจ้าหลวง นาวอ	ดูแลอหรือเสด็จ เจ้าแผ่นดิน	นาทว	-	เที่ยงรุ่ง : บ้านเต้า	1,790	481	ลูกล่ำมช่วยย้อมผ้า
สนามใน	เจ้าหลวง เจื่องทวญ	เป็นเจ้าหน้าที่ขึ้นผู้ ใหญ่ ช่วยงานเจ้า หลวงนาทว คุมกอง กำลังเป็นกองหน้า เวลารบศึก	นาสิบ	เมืองนน	-	1,010	300	-

สนามนอก หรือ สนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ เจ้าบาทนา	เป็นพ่อลำนเมือง อะไรหรือไม่	เป็นพ่อลำนบ้าน ที่ไหนหรือไม่	จำนวนนา พระ ราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาทนา (ข้าวเปลือก : หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จาก ลูก ลำน (นอกจากการรับใช้ ด้านแรงงาน)
สนามใน	เจ้าแห่งน้อย	ดูแลเทศมณฑลและ การประหารชีวิตกับ ทั้ง รว ม ง าน จุ ด ตะเกียงทองคำ	นาสิบ	-	-	1,330	300	-
สนามใน	พญาวาวอน	เทศมณฑลและดูแล ชาวเขาบุรณะทาง เดินบนเขา	นาสิบ	-	-	140	40	-
สนามใน	พญานาน้อย	บวงสรวง "เทพดาลัน"	นาสิบ	-	เมืองย่า : 2 หมู่ บ้าน อีโก้ หมู่บ้านสาทาพูสา	500	150	-
สนามใน	เจ้าจอมแพง	เป็น "นายไทไ้" ร่วมกันกับเจ้าหลวง ชั้นคำ โดยเป็นผู้ช่วย ของเจ้าหลวงนากวด	นาสิบ	-	ชาวเขายีโก้ : 2 หมู่บ้าน	630	180	แต่ละปีได้ฝ้ายดอก 66 ทั้ง เงิน 33 ตำลึง แต่ละ 3 ปี ได้หมูเล็ก 1 ตัว ไก่ 1 ตัว เพื่อส่งขวัญบายศรี ถ้า ลูกเดือน อีโก้ยังได้ กวาง-อีโก้ ต้องถวาย ชาหลังและเขา

สนาม นอก หรือ สนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ เจ้าบาทนา	เป็นพ่อลุ่มเมือง อะไรหรือไม่	เป็นพ่อลุ่มบ้าน ที่ไหนหรือไม่	จำนวนนา พระราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาท นา (ข้าวเปลือก : หาบ)	สิ่งตอบแทนที่ได้จาก (นอกจากการรับใช้ด้านแรง งาน)
สนามใน	พญานาก ว่าง	ทำริมน้ำสำหรับพิพิธธำพิ เชกเจ้าแผ่นดิน และช่วย งานพิธีบวงสรวงเสื้อเมือง	นาสิบ	-	-	1,280	110	หนองกว้างที่แม่น้ำท่า จะมีการ ตกหนองจับปลาทุกปี ปลาที่ จับได้ถวายมากกว่าส่วนหนึ่ง
สนามใน	พญานา รด	ดูแลรถเจ้าแผ่นดินจัด หมากพดูเมื่อเข้าออก พระราช และจัดเนื้อยาเมื่อ บวงสรวงเสื้อเมืองถวาย เจ้าแผ่นดิน	นาสิบ	-	-	280	80	-
สนามใน	พญา นา	ดูแลเรือพระที่นั่งและนาสิบ เป็นผู้พายเรือ เมื่อเจ้าแผ่นดิน เสด็จทางเรือ (เรือพาย ธรรมดา)	นาสิบ	-	เมืองเชียงสา : บ้านหัวดอน เมืองอู่บึง : บ้านสาบสงกุ เมืองลำ : สังยง	100	30	-
สนามใน	พญา นา	ดูแลหนองปลาของเจ้าแผ่นดิน ดินที่หัวโค้งแม่น้ำท่า	นาห้า	-	-	1,240	370	มีป่าเขาในการดูแลหลายแห่ง เก็บภาษีจากชาวเขาที่ไปทำไร่

สนามนอก หรือ สนามใน	ตำแหน่ง	หน้าที่	ทำเนียบ ฐานะ เจ้าบาทนา	เป็นพ่อลำนเมือง อะไรหรือไม่	เป็นพ่อลำนบ้าน ที่ไหนหรือไม่	จำนวนนา พระ ราชทาน (นา)	เก็บข้าวบาทนา (ข้าวเปลือก : นาท)	สิ่งตอบแทนที่ได้จาก ลูก ลำน (นอกจากการรับใช้ ด้านแรงงาน)
สนามใน	พญานาแก้ว	จัดหาไร่ 100 พอง ปลา 20 ตัว ถวาย เจ้าแผ่นดินยาม ตรุษจีน	นาห้า	-	เมืองย่า : บ้านแก้ว	70	20	-
สนามใน	พญานาผอย	พันเชือกสำหรับมัด นักโทษและชักลาก ปราสาทวางโลงศพ เจ้าแผ่นดิน	นาห้า	-	เมืองย่า : บ้านป่านเหนือ	140	40	-
สนามใน	พญานาพ่าย	เป็นผู้ช่วยพญานา ดูแลเรือพระที่นั่งเมื่อ เจ้าแผ่นดินทรงเรือ พญานาวาอยู่ท้าย เรือพญานาพ่าย อยู่หัวเรือ	นาห้า	-	-	630	140	-
สนามใน	พญานา- เยงเหื้อ	ทำบันไดห้องสงฆ์ พิธีมหาภิเนษกและ สร้างศาลเทวดาน้ำ ในงานแข่งเรือเทศ กาลสงกรานต์	นาห้า	-	-	200	60	-

2. ข้าวเป็นปัจจัยชี้ขาดของสังคมสิบสองพันนา

เหนือสนามอาณาจักรเชียงรุ่งเป็นกลไกบริหารของรัฐ ทำหน้าที่จัดตั้งรัฐบาลของเจ้าแผ่นดินเชียงรุ่ง สนามหมายถึง ที่ประชุม เหนือสนามเชียงรุ่งมีแต่โรงประชุมทำขุนอมาตย์ซึ่งเรียกว่า “เหนือสนาม” ไม่มีอาคารสำนักงาน งานสำคัญปรึกษากันที่โรงประชุมเหนือสนาม ซึ่งปีหนึ่งเรียกประชุมใหญ่ไม่กี่ครั้ง งานราชการตามปกติก็ตกลงตัดสินใจกันที่หอเรือนของทำขุนอมาตย์นั้นๆ เหนือสนามแยกเป็น สนามใน สนามนอก สนามในมีเจ้าหลวงปราสาท เสนาบดีกรมวังเป็น หัวหน้า บริหารงานฝ่ายในด้านชีวิตประจำของเจ้าแผ่นดินและเวียงงานในหอคำ(ราชวัง) ส่วนสนามนอกมีเจ้าเชียงฮ่าเป็นหัวหน้า เรียกตำแหน่งว่า “เกล้าสนาม” (หรือเค้าสนาม) ซึ่งก็คือ หัวหน้ารัฐบาล ทำขุนอมาตย์หรือเสนาบดีสำคัญที่ทรงอำนาจของเหนือสนาม มี 4 ตำแหน่ง เรียกรวมกันว่า 4 ขะเต็ง ศัพท์คำนี้มาจากคำเขมร “กรอสง” บางทีก็สืมาดเป็น ขะระเต็ง หรือ กระเต็ง มีนิยามว่า กระทรวง³² ฉะนั้น 4 ขะเต็ง (เชียงรุ่งออกเสียงเป็นชะเจิง) ก็คือ 4 กระทรวง ซึ่งหมายถึงเสนาบดี 4 กระทรวง

ตาราง “ทำเนียบเจ้าบาทนาเหนือสนามเชียงรุ่ง : หน้าที่ ฐานะ การควบตำแหน่งพ่อล่ามและนากิน” แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เกษตรกรรม การทำนา เป็นพลังงานสำคัญในการขับเคลื่อนกลไกเหนือสนาม เชียงรุ่ง เหตุเพราะเริ่มแต่การเอาคำว่า นามาขนานนามตำแหน่ง การลำดับชั้นเจ้าบาทนา ถึงนาพระราชทานหรือนาพ่อล่าม และการเก็บข้าวบาทนาเป็นรายได้ ล้วนแล้วมีลักษณะอันเต็มไปด้วยสีสนแห่งวัฒนธรรม ข้าว และมีนัยสำคัญว่า ข้าวเป็นวัตถุปัจจัยชี้ขาดของสังคมศักดินาสิบสองพันนาที่เป็นสังคมเกษตรกรรม

ในตำแหน่งทำขุนอมาตย์เหนือสนาม ทั้งสนามนอก สนามใน รวม 32 ตำแหน่ง มีกว่าครึ่งหรือ 56 % ใช้คำว่า “นา” ซึ่งหมายถึง “กินนา” มาขนานนาม เช่น เจ้าหลวงนาแพน เจ้าหลวงนาหอก พญานารด พญานาวา เป็นต้น เจ้าหลวงนาแพน คือ เจ้านายใหญ่ ผู้ (รับพระราชทาน) กินนาในฐานะมีหน้าที่ทำพิธีพืชนาแพนยกย่อง เจ้าหลวงนาหอก คือ เจ้านายใหญ่ ผู้ (รับพระราชทาน) กินนาในฐานะมีหน้าที่ดูแลหอกง้าว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกองเกียรติยศ พญานารด คือ พระยา ผู้ (รับพระราชทาน) กินนาในฐานะมีหน้าที่ดูแลรถพระที่นั่ง พญานาวา คือ พระยา ผู้ (รับพระราชทาน) กินนาในฐานะมีหน้าที่ดูแลเรือพระที่นั่ง ส่วนตำแหน่งทำขุนอมาตย์อื่นๆ ถึงแม้จะได้ขนานนามด้วยคำว่า “นา” แต่ก็ได้รับพระราชทานให้กินนาเป็นการตอบแทนในฐานะที่ได้รับราชการทำหน้าที่รับใช้ราชสำนัก

ทำเนียบเจ้าบาทนาเชียงรุ่ง ปัจจุบันมีลำดับแค่ 5 ชั้น แต่มีร่องรอยว่าสมัยโบราณเคยมีลำดับ 8 ชั้น คือ ชั้นสูงสุดเป็นนาแสน ลดหลั่นลงมาเป็นนาหมื่น นาพัน³³ ต่อจากนั้นจึงจะเป็น นาร้อย นาชาวหลวง นาชาว นาสิบ และนาห้า ดังปัจจุบัน ทำเนียบเจ้าบาทนาเชียงรุ่งนี้ไม่เพียงแต่มีลักษณะแบบกรอบง่าย ๆ และยังมีขอบเขตคลุมเฉพาะแค่ทำขุนอมาตย์เหนือสนามเชียงรุ่ง 32 ตำแหน่ง เท่านั้น ทำขุนอมาตย์ระดับหัว

เมืองต่าง ๆ และระดับชนบท ไม่ว่าจะเป็นบรรดาศักดิ์ เป็นพญา เป็นเจ้า เป็นแสน ซึ่งมีจำนวนมากมาย ต่างไม่มีลำดับเจ้าบาทนาหรือชั้นศักดิ์นาแต่อย่างใด คือ มิได้อยู่ในขอบเขตทำเนียบเจ้าบาทนาทั้งสิ้น แต่ว่าทำเนียบลำดับชั้นเจ้าบาทนาเป็นเพียงมาตรฐานกำหนดฐานันดรทางสังคม โดยมีได้เป็นเกณฑ์บ่งชี้การกินนาพระราชทาน ดังนั้น ท้าวขุนอำมาตย์จำนวนมากที่ไม่มีลำดับชั้นเจ้าบาทนานั้น ก็มีได้หมายความว่า ไม่ได้รับพระราชทานให้กินนา หากมีนาพระราชทานสำหรับเก็บกินหรือทำกินอย่างทั่วหน้า ไม่ว่าจะเป็นท้าวขุนฐานสูงถึงระดับ เจ้าเมือง พญาหลวง หรือระดับพื้นฐาน เช่น เจ้า แสน ผู้ใหญ่บ้าน ก็ตาม

3. นาพอล่าม คือ นากินของท้าวขุนเหนือสนาม

นาพระราชทานของท้าวขุนอำมาตย์ เป็นนาที่ได้รับพระราชทานจากเจ้าแผ่นดินตามตำแหน่ง หน้าที่ แต่นาพระราชทานของท้าวขุนชั้นสูง มักจะถูกเรียกเป็นนาพอล่าม เพราะว่าท้าวขุนอำมาตย์ราชสำนักเชียงรุ่ง นอกจากได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งในเหนือสนามแล้ว ส่วนใหญ่ยังควบหน้าที่เป็นพอล่ามเมืองและพอล่ามบ้านด้วย ในท้าวขุนอำมาตย์เหนือสนามเชียงรุ่งทั้งหมด 32 ตำแหน่งนั้น มี 25 ตำแหน่ง หรือ 78 % ซึ่งเป็นส่วนมากได้ควบหน้าที่เป็นพอล่ามเมือง หรือ พอล่ามบ้าน ท้าวขุนระดับสูงและระดับกลาง (คือระดับนาร้อยด่าง นาชาวหลวง นาชาว) รวม 19 ตำแหน่ง ได้เป็นพอล่ามเมืองหรือพอล่ามบ้านทุกตำแหน่ง ท้าวขุนระดับสูง (คือระดับนาร้อยด่าง และ นาชาวหลวง) 12 ตำแหน่งนั้น นอกจากเจ้าร้อยด่างกาตที่ดูแลตลาดหลวงตำแหน่งเดียว มิได้เป็นพอล่ามเมืองแล้ว ส่วนใหญ่ได้ควบทั้งพอล่ามเมืองและพอล่ามบ้านทุกตำแหน่ง และท้าวขุน 11 ตำแหน่งดังกล่าวได้ควบตำแหน่งพอล่ามเมืองรวม 27 หัวเมือง และแค่แสนบดี 4 ขะเจิง (กระทรวง) ก็ควบ ตำแหน่งพอล่ามเมืองตั้ง 14 หัวเมือง ส่วนท้าวขุนอำมาตย์ระดับต่ำ (ระดับนาสิบ และนาห้า) 13 ตำแหน่ง ส่วนใหญ่มิได้เป็นพอล่าม คือ ได้เป็นพอล่ามเมืองเพียง 1 ตำแหน่ง และเป็นพอล่ามบ้านเพียง 5 ตำแหน่ง เท่านั้น

เป็นที่ทราบกันแล้วว่า นาพระราชทานของท้าวขุนอำมาตย์ เป็นนาที่ได้รับพระราชทานจาก เจ้าแผ่นดินตามตำแหน่งหน้าที่ แต่เมื่อท้าวขุนเหนือสนาม (และท้าวขุนเหนือกว่าหัวเมืองก็เช่นเดียวกัน) ส่วนใหญ่ได้ควบหน้าที่เป็นพอล่าม คือ สวมหมวก ท้าวขุนเหนือสนาม (หรือเหนือกว่า) และหมวกพอล่าม รวม 2 ใบ แต่หมวกพอล่ามจะมีภาษีดีกว่า เพราะมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องโดยตรง เลยทำให้นาพระราชทานของท้าวขุนชั้นสูงที่ส่วนใหญ่ควบหน้าที่พอล่าม ได้ถูกเรียกเป็นนาพอล่าม

จำนวนนาพอล่ามหรือนากินของท้าวขุนเหนือสนามนั้น ตามทั่วไปแล้ว ท้าวขุนระดับสูงจะได้รับนาพระราชทานมากกว่าท้าวขุนระดับต่ำ แต่ก็ไม่แน่นอนเสมอไป เพราะอาณาจักรเชียงรุ่งเป็นรัฐแบบดั้งเดิมที่ยังด้อยพัฒนามาก โดยยังมีได้เสริมสร้างระบบระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบแผนให้เป็นมาตรฐานทั่วอาณาจักรเหมือน

ดังคำพังเพยของไทยที่ว่า “ต่างบ้านก็ต่างเปิง(รูปแบบ) ต่างเมิง(เมือง)ก็ต่างรัต”³⁴ ฉะนั้น จำนวนนาพอลาม หรือนาพระราชทานจึงมีจำนวนมากน้อยตามพระอัธยาศัยหรือกาลเวลาหรือสาเหตุอื่น ๆ โดยมีได้ขึ้นกับมาตรฐานของหลักเกณฑ์ตามฐานันดร เช่นว่า ตำแหน่งเจ้าเชียงใหม่ที่เป็นเกล้าสนามหัวหน้ารัฐบาล ได้รับนาพระราชทานเพียง 1,100 นา แค่นี้ก็เลยกับท้าวขุนบาทนนาชาวระดับกลางบางตำแหน่ง เช่น เจ้าหลวงแห่แยง (1,210 นา) เจ้าหลวงนาค้อ (1,170 นา) ไม่เพียงแต่น้อยกว่าท้าวขุนบาทนนาชาวหลวงบางตำแหน่งที่ฐานะด้อยกว่า เช่น เจ้าหลวงนาช้าง (3,460 นา) เจ้าหลวงนากวด (4,420 นา) เจ้าหลวงนาหอ (5,560 นา) และยังน้อยกว่าท้าวขุนบาทนนาสิบ และนาห้าระดับต่ำ บางตำแหน่ง เช่น เจ้าแห่งน้อย (1,330 นา) พญานากว้าง (1,280 นา) และพญานาพราน (นาห้ 1,240 นา) เป็นต้น แต่ว่า การที่ท้าวขุนอำมาตย์ระดับสูงบางตำแหน่งมีนาพระราชทานน้อยกว่าท้าวขุนที่ต่ำกว่า ก็มีได้มีผลกระทบหรือเสียศักดิ์ศรีอะไรมาบ้าง เพราะว่าได้จากการทำราชการของท้าวขุนอำมาตย์ นอกจากนากินหรือนาพอลามแล้ว ยังมีรายได้จากการควบหน้าที่เป็นพอลามโดยเฉพาะพอลามหมู่บ้าน ที่มีผลประโยชน์ด้านการเกณฑ์แรงงาน ถวายผลิตผลการเกษตรและของป่า ตลอดจนศักดิ์ศรีชื่อเสียงจากการที่มีลูกหลานเป็นบริวารจำนวนมาก เช่น เจ้าเชียงใหม่มีนากินแค่ 1,100 นา แต่นอกจากเป็นพอลามเมือง 5 หัวเมืองแล้ว ยังเป็นพอลามบ้านที่มีลูกหลานตั้ง 15 หมู่บ้าน เช่น ท้าวขุนระดับสูงอีกตำแหน่งหนึ่ง คือ เจ้าหลวงนาก่าง (บาทนนาชาวหลวง) มีนากินแค่ 140 นา แต่นอกจากควบหน้าที่เป็นพอลามเมืองเมืองสูงแล้ว ยังเป็นพอลามบ้าน 11 หมู่บ้าน ท้าวขุนระดับกลางบางตำแหน่ง เช่น เจ้าหลวงชั้นคำ (บาทนนาชาว) มีนากินเพียง 490 นา แต่นอกจากควบหน้าที่เป็นพอลามเมืองเมืองปางแล้ว ยังเป็นพอลามบ้าน 2 หมู่บ้าน และเป็นพอลามของชาวเขาอีกอีกสาขานาสาณับพันหลังคาเรือน เช่น เจ้าหลวงเห่นาง (บาทนนาชาว) มีนากินเพียง 700 นา ถึงแม้มิได้ควบหน้าที่เป็นพอลามเมือง แต่ก็ได้ควบหน้าที่เป็นพอลามบ้าน 4 หมู่บ้าน เช่น เจ้าหลวงนายม้า (บาทนนาชาว) มีนากินเพียง 710 นา มิได้เป็นพอลามเมือง แต่ก็ได้ควบหน้าที่เป็นพอลามบ้านตั้ง 12 หมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้จึงมีท้าวขุนบางคนกล่าวว่า “นาหลายสู้ไพร่หลายไม่ได้”³⁵ ซึ่งพ้องกันกับความเห็นของนักเชี่ยวชาญประวัติระบอบที่ดินคือ ท่านศาสตราจารย์ ร. แลงกานต์ ที่ได้กล่าวว่า สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสายตาของผู้เป็นเจ้าของที่ดินไม่มีราคาแพงกว่าทาสกรรมกร³⁶

นากินหรือนาพระราชทานที่เรียกว่า นาพอลามของท้าวขุนอำมาตย์เหนือสนามเชียงรุ่งนั้น เป็นนาประจำตำแหน่งที่ต้องเปลี่ยนมือเมื่อพ้นจากตำแหน่ง และซื้อขายหรือสืบทอดเป็นมรดกไม่ได้ เพราะที่ดินทั่วอาณาจักรเป็นกรรมสิทธิของเจ้าแผ่นดินแต่ผู้เดียว นากินหรือนาพอลามนี้ ท้าวขุนอำมาตย์หรือพอลามจะไม่ทำด้วยตนเองและจะไม่จ้างคนมาทำ หากมอบให้หมู่บ้านละแวกที่ตั้งของนาพอลามรับไปทำกิน แต่จะไม่ไ้มอบให้ขุนรายหนึ่งรายใดรับไปทำ และหมู่บ้านใดรับไปทำก็ทำตลอดต่อ ๆ ไป โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง หมู่บ้านที่รับทำนาพอลามจะน่านาเหล่านี้ผนวกเข้ากับนาบ้าน เพื่อจัดสรรให้ลูกบ้านเอาไปทำกิน

ถ้าหมู่บ้านที่ไม่มีนาบ้าน ก็เอานาพอลำนี้จัดสรรให้ลูกบ้านเอาไปทำกินเช่นเดียวกัน เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวหมู่บ้านก็จะรวบรวม ค่าเช่าจากลูกบ้านเพื่อส่งให้พอลำในลักษณะ “ข้าวบาทนา” ในอัตราส่วนอย่างคร่าว ๆ คือ เนื้อที่นา 30 นา (3 ไร่โดยประมาณ)³⁷ ต่อ 10 หาบ (ข้าวเปลือก 200 กิโลกรัม โดยประมาณ)³⁸ หรือ 50 นาต่อ 15 หาบ หรือ 70 นาต่อ 20 หาบ 100 นา ต่อ 30 หาบ ฯลฯ³⁹ (นาหลวงเจ้าของเจ้าแผ่นดินก็มอบให้หมู่บ้านรับไปทำ และ หมู่บ้านจัดสรรปันแบ่งแบบนาบ้าน แล้วเก็บส่งข้าวบาทนาเข้ายังฉางหลวงวิธีเดียวกัน)

ในกรณีพิเศษก็มีการเปลี่ยนข้าวบาทนาเป็นเงินตราหรือวัตถุเป็นครั้งคราว เช่น เจ้าหลวงนาแพน มีนาพอลำ 2,930 นา แต่มี 1,720 นาอยู่ที่เมืองนนและเมืองยางแห่งละ 860 นา การเก็บข้าวบาทนามีอุปสรรคในการขนส่งทางไกลสมัยไม่มีทางรถยนต์และเรือยนต์ เลยเปลี่ยนข้าวบาทนาเป็นเงินในอัตรา 860 นา ต่อเงิน 28 ตำลึง⁴⁰ อีกกรณีหนึ่ง เจ้าร้อยด่างบ้านขุมมีนาพอลำ 6,700 นา ส่วนใหญ่ก็เก็บข้าวบาทนา แต่นาที่บริเวณหลวงห้วย 500 นา ได้เปลี่ยนเป็นเก็บผ้าทอมือ 16 วา และเงิน 2 ตำลึง⁴¹ สรุปแล้วนาพอลำของท้าวมหาศักราชแห่งเมืองเชียงใหม่ นอกจากกรณีพิเศษดังกล่าวแล้ว ยังเก็บข้าวบาทนาเป็นข้าวเปลือกทั้งนั้น คือ ยังคงมีลักษณะรูปแบบของวัฒนธรรมข้าวอยู่ เพราะสังคมอาณาจักรเชียงใหม่ในอดีตเป็นสังคมเกษตร และข้าวเป็นวัตถุปัจจัยส่วนสำคัญที่สุดของเศรษฐกิจธรรมชาติแบบพออยู่พอกินด้วยตนเอง จึงทำให้ข้าวบาทนา ซึ่งเป็นค่าเช่านาแบบหนึ่งคงตัวอยู่ โดยมีได้ปรับเปลี่ยนเป็นค่าเช่าเงินตราเหมือนดังสังคมศักดินาอื่น ๆ ที่พัฒนาเต็มตัวแล้ว

ระบบที่ดินกับการจัดระเบียบสังคมด้านฐานันดรไพร่

สังคมศักดินาสิบสองปันนาเป็นสังคมไพร่กสิกรรม ไพร่กสิกรรมของสิบสองปันนาแบ่งเป็นไทเมือง เล็กน้อย ร่อนราย และลูกหลานท้าวพญา 4 ประเภท ไพร่แต่ละประเภทจะแยกกันตั้งหลักแหล่ง ตั้งหมู่บ้านของไพร่ประเภทเดียวกัน เพราะฐานะทางสังคมต่างกัน ไทเมืองฐานะสูงเล็กน้อยและร่อนรายฐานะต่ำและถูกเรียกรวมกันว่าเป็นคนเรือนเจ้า แต่เล็กน้อยยังมีฐานะสูงกว่าร่อนรายนิดหน่อย ไพร่เหล่านี้มีระบบที่ดินแตกต่างกัน ไทเมืองส่วนใหญ่มีนาบ้านเป็นของตนเอง เล็กน้อยมีนาบ้านบ้าง แต่ส่วนใหญ่ต้องทำนาพอลำและนาเจ้าแผ่นดิน ร่อนรายไม่มีนาบ้าน ต้องทำนาพอลำและนาเจ้าแผ่นดิน ส่วนลูกหลานท้าวพญามีจำนวนน้อย ไม่สำคัญ ไพร่ 4 ประเภทมีสภาพคร่าวๆ ดังนี้

1. ไทเมือง ยังเรียกว่า “ไทพื้นเมือง” ซึ่งมีนิยามว่าคนพื้นเมือง เป็นไพร่ที่มาตั้งถิ่นฐานก่อนเพื่อน หมู่บ้านมีขนาดใหญ่โตอายุเก่าแก่ มีไร่นามากมาย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนาบ้านหรือนาหมู่บ้านที่เจ้าแผ่นดินพระราชทานให้ทำกิน โดยหลักเกณฑ์ “เฮ็ดนาพาเวียก” คือ ไพร่ผู้ได้ทำนา ต้องรับภาระออกแรงงาน ทั้งการ (ห่ม) บ้าน และการ (บ้าน) เมือง ไทเมืองเป็นไพร่ส่วนสำคัญ มีฐานะทางสังคมสูงกว่าไพร่ประเภทอื่น⁴² ท่งเชียงรุ่งมีไทเมือง 17 หมู่บ้าน 777 ครอบครัว 4,066 คน เป็น 29.9 % ของจำนวนไพร่ทั้งหมดของท่งเชียงรุ่ง⁴³

2. เลกน้อย มีชื่อเดิมว่า “เลกน้อยบัวขาว” ซึ่งนิยาม หมายถึง ชายฉกรรจ์ลูกน้องของเจ้านาย เหตุนี้จึงได้ถูกเรียกเป็น “คนเรือนเจ้า” เพราะมีพื้นเพมาจากข้าหอคคนเรือนคนใช้ ที่เจ้านายหรือท้าวขุนอามาตย์ให้ไปตั้งเรือนสร้างหมู่บ้านทำไร่ไถนา นอกจากนี้ เลกน้อยอีกส่วนหนึ่งเป็นไทเหนือ ไทใหญ่ ไทรัฐฐานที่อพยพมาพึ่งเจ้านายเชียงรุ่งและได้รับการอนุญาตให้ไปตั้งหลักแหล่งเป็นหมู่บ้านเล็กน้อย เลกน้อยยังแบ่งเป็นเลกน้อยในและเลกน้อยนอก เลกน้อยในมีพื้นเพมาจากข้าหอคคนเรือนของเจ้านาย รับภาระหน้าที่เลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงวัวเลี้ยงควายและทำครัวให้ราชสำนัก เลยทำให้เลกน้อยในส่วนนี้ได้รับพระราชทาน “นาช้าง” “นาม้า” “นาจ้า” (ทำครัว) เป็นนาบ้าน เลกน้อยนอกส่วนใหญ่เป็นจำพวกคนต่างถิ่นที่หนีมาพึ่งเจ้านาย รับภาระหน้าที่ รับใช้ “การเจ้านาย” ตั้งแต่หาพื้น ดำข้าว ต้มน้ำ ชงชา หาดน้ำ สุมไฟ ซ่อมเรือน แปลงขาน ล้อมรั้ว ฝ้าหนอง ตีฆ้องเป่าแตร ถีอพัดโบกจามรเครื่องสูงแห่แห่นเจ้าแผ่นดิน จนถึงถวายหมากพลู ผลไม้ ไข่ ปลา ฯลฯ⁴⁴ เมืองเชียงรุ่งมีเลกน้อยใน 19 หมู่บ้าน เลกน้อยนอก 23 หมู่บ้าน รวมเป็น 42 หมู่บ้าน 1,398 ครอบครัว 7,084 คน เป็น 52.2 % ของจำนวนไพร่ทั้งหมดของท่งเมืองเชียงรุ่ง⁴⁵

3. ร่อนราย ชื่อนี้ หมายถึง คนเร่ร่อนเร่ร้าย เพราะเป็นไพร่จรจัดที่เจ้านายท้าวขุนรับไว้ให้ ตั้งหลักแหล่งสร้างหมู่บ้านของตนเอง ร่อนรายก็แบ่งเป็นร่อนรายในและนอกเช่นกัน ร่อนรายท่งเมืองเชียงรุ่ง มีร่อนรายใน 6 หมู่บ้าน ไพร่พวกนี้ถูกเรียกเป็น “ข้าเจ้า” เพราะใกล้ชิดและรับใช้เจ้านาย ส่วนร่อนรายนอกมี 10 หมู่บ้าน ซึ่งบางก็เป็นไพร่อพยพมาจากต่างถิ่น เช่น มี 4 หมู่บ้านเป็นไทเหนือ หนีภัยพิบัติมาจากอำเภอเมืองเชียงรุ บ้างก็เป็นหมู่บ้านชาวดั้ง ซึ่งมี 3 หมู่บ้าน และยังมีบ้าน “ผีปอบ” 1 หมู่บ้าน ฯลฯ ลักษณะพิเศษของร่อนรายที่ต่างกับไพร่อื่นก็คือ นาที่ทำมีจำนวนน้อย เพราะตั้งหลักแหล่งหลังเพื่อน นาบ้านของร่อนรายมีแค่ 4.7% ของนาทั้งหมดที่ไพร่ประเภทนี้ถือครอง และอีก 95.2 % เป็นนาพอล่ามและนาเจ้าแผ่นดิน แต่นาเหล่านี้ของร่อนรายไม่เพียงพอที่จะนำมาจัดสรรแบ่งปัน ร่อนรายในมี 3 หมู่บ้าน ที่เคยเป็นข้าหอคเรือนเจ้าแผ่นดินและถูกลงเกล้าได้รับพระราชทานนาพอล่าม นาหลวงเจ้าให้ทำจำนวนไม่น้อยแล้ว ร่อนรายอีก 13 หมู่บ้านต้องเช่านาของไพร่ไทเมืองและเลกน้อย (บางหมู่บ้าน) มาทำกิน (ลักษณะการเช่าส่วนใหญ่เป็นการเช่าระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน) นาเช่าของร่อนรายมีปริมาณถึง 32,952 นา ซึ่งเป็น 20 % ของนาทั้งหมดที่ร่อนรายได้ทำ⁴⁶ ภาระหน้าที่ของหมู่บ้านร่อนรายเป็นการรับใช้เจ้านาย พอล่ามที่เรียกรวมว่า

ทำ “การเจ้านาย” อาทิ เลี้ยงม้า เลี้ยงวัวควาย ปั่นฝ้ายทำให้ตะเกียง ตำข้าวทำครัว จักตอกจักสาน สร้างส้วม แปลงขาน ตลอดจนสพายยาม สพายดาบ หาบข้าวของติดตามพ่อล่ำเวลาออกเดินทาง การเจ้านายเหล่านี้ คล้ายคลึงกับงานของเลขน้อย ดังนั้นจึงถูกจัดให้เป็น “คนเรือนเจ้า” เช่นเดียวกับเลขน้อย แต่ฐานะต่ำต้อยที่สุดในสังคม ทุกเมืองเชียงรุ่งมีไพร่ร่อนรำย 16 หมู่บ้าน 403 ครอบครัว 1,921 คน เป็น 14.1 % ของไพร่ทุ่งเมืองเชียงรุ่ง⁴⁷

4. ลูกหลานท้าวพญา นอกจากไพร่ไทเมือง เลขน้อย ร่อนรำย แล้ว สังคมศักดินา สิบสอง พันนา ยังมีไพร่ลักษณะพิเศษอีกประเภทหนึ่งที่เรียกว่า ลูกหลานท้าวพญา (หัวเมืองอื่น เรียกว่า “เจ้าจอม” หรือ “ลูกขุน”) คือ เป็นญาติพี่น้องวงศ์วานวานเครือของท้าวขุนอำมาตย์เหนือสนาม ที่แยกย้ายออกจากเวียงผาคราง (ที่ตั้งราชสำนักและเหนือสนาม) ไปตั้งหมู่บ้านตั้งหลักแหล่งทำนาและมีสภาพเป็นไพร่หรือไพร่เมือง (ชาวบ้าน) โดยปริยาย ฐานะของไพร่ลูกหลานท้าวพญาสูงกว่าไทเมือง แต่เนื่องจาก มีประชากรน้อยมาก ที่เชียงรุ่งมีแค่ 6 หมู่บ้าน 96 ครอบครัว 486 คน เป็นเพียง 3.5 % ของไพร่ทุ่งเมืองเชียงรุ่ง⁴⁸ จึงไม่มีความสำคัญและบทบาททางสังคมอะไรนัก หมู่บ้านของลูกหลานท้าวขุนตั้งขึ้นหลังไทเมืองและเลขน้อย อาจจะเนื่องด้วยไม่มีที่ดินว่างเปล่าแล้ว ลูกหลานท้าวพญาจึงไม่มีนาบ้าน ไม่มีนาตระกูล มีแค่สวนตัว 504 นา และต้องรับทำนา พ่อล่ำเป็นสำคัญ ภาระหน้าที่หลักของลูกหลานท้าวพญา คือ ทำหน้าที่เป็น “คนขอ” คือทวารรักษาทะรองค์ของเจ้าแผ่นดิน เพราะมีพื้นเพเป็นลูกหลานของท้าวขุนอำมาตย์เหนือสนามที่ไว้วางใจได้

ไทเมืองกับเลขน้อย ร่อนรำย ถึงแม้จะถูกเรียกเป็นไพร่เหมือนกัน แต่ยังมีฐานะต่างกัน คือ ไทเมือง ยังทนงตัวถือว่าตนเองเป็นไพร่หลัก มีฐานะศักดิ์ศรีสูงกว่า เช่นไทเมืองไม่มีภาระหน้าที่ไปรับใช้เจ้านายพ่อล่ำทำเวียงงานการครัว แปลงขานสร้างส้วม ซึ่งถือว่าเป็นเวียงงานต่ำต้อยดั่งเลขน้อย ร่อนรำยต้องทำ เลขน้อยร่อนรำยจะถูกสังคมมองว่าเป็น “ข้าไพร่” เพราะเป็นข้าหอข้าเรือนมาก่อนหรือเป็นชาวพนเญรเร่ร่อน ส่วนลูกหลานท้าวพญานั้นเป็นไพร่เมืองหรือชาวนาฐานะพิเศษ คือ นอกจากมิใช่ “ข้าไพร่” ไม่ต้องถูกเกณฑ์ไปรับใช้เจ้านายพ่อล่ำเหมือนไพร่คนเรือนเจ้าแล้ว ชาวหนุ่มวัยรุ่นลูกหลานท้าวพญาเรียกชื่อ อ้ายวงศ์ได้ เช่นเดียวกับครอบครัวท้าวขุนเวียงผาคราง ความสัมพันธ์ด้านการแต่งงาน สะท้อนให้เห็นฐานะสูงต่ำลดหลั่นของลูกหลานท้าวพญาและไพร่ อื่นๆ คือ ผู้ชายลูกหลานท้าวพญาแต่งงานกับผู้หญิงไทเมืองและไพร่อื่นๆ ได้ แต่ผู้ชายไพร่อื่น ๆ แต่งงานกับผู้หญิงลูกหลานท้าวพญาไม่ได้ ผู้ชายไทเมืองแต่งงานกับผู้หญิงเลขน้อยและร่อนรำยได้ แต่ผู้ชายเลขน้อยและร่อนรำยแต่งงานกับสตรีไทเมืองไม่ได้ ส่วนเลขน้อย ร่อนรำย (หรือคนเรือนเจ้า) ซึ่งกันและกันแต่งงานกันได้โดยเสรี

ตารางการถือครองนาและการให้เช่าและเช่านาของไพร่เชียงใหม่

ไพร่		ไท เมือง	เล็กน้อย	ร่อนรำย	ลูกหลาน ท้าว พญา	รวม
รายการ						
จำนวนหมู่บ้าน		17	42	16	6	81
จำนวนครอบครัว		777	1,398	403	96	2,674
จำนวนประชากร		4,066	7,084	1,921	486	13,557
%ของจำนวนไพร่ทั้งหมด		29.9%	52.2%	14.1%	3.5%	100%
นา	นาบ้าน	28,984	9,116	276	-	38,376
หมู่	นาตระกูล	5,424	-	-	-	5,424
บ้าน	นาส่วนตัว	4,120	2,736	216	504	7,576
	รวม	38,528	11,852	492	504	51,376
	%ของนาทั้งหมด	74.4%	24.2%	4.7%	8.5%	43.96%
นา	นาหลวงเจ้า	120	5,572	1,816	672	8,180
เจ้า	นาตกถวาย	-	1,440	8	320	1,768
นาย	นาพ่อสาม	10,596	27,876	7,944	4,196	50,612
	นาท้าวขุน	2,528	2,204	-	184	4,916
	รวมทั้งหมด	13,244	37,092	9,768	5,372	65,476
	%ของนาทั้งหมด	25.5%	75.7%	95.2%	91.4%	56.03%
สรุป	นาหมู่บ้านรวม	38,528	11,852	492	504	51,03%
นา	นาเจ้านายรวม	13,244	37,092	9,768	5,372	65,476
ทั้ง	รวม	51,772	48,944	10,260	5,872	116,852
มวล	%ของนาทุ่งเชียงรุ่ง	44.3%	41.88%	8.78%	5.02%	100%
	นาถั่วเฉลี่ยครอบครัวละ	66.6 นา	35 นา	25.5 นา	67 นา	43.7 นา
	จำนวนครอบครัวไม่มีนา	62 เรือน	116 เรือน	79 เรือน	13 เรือน	270 เรือน
การ	หมู่บ้านที่ให้เช่า	11 หมู่บ้าน	ไม่ทราบ	-	3 หมู่บ้าน	-
ให้	จำนวนนา	12,936	2,680	-	415	-
เช่า	% ของนาถือครอง	25.5%	4.53%	-	7%	-
นา	ให้เช่าแก่ใคร	เล็กน้อย 20 หมู่บ้าน			ลูกหลานท้าว	
		ร่อนรำย 3 หมู่บ้าน	เล็กน้อยด้วยกัน	-	พญาด้วยกัน	-
การ	หมู่บ้านเช่านา	-	24 หมู่บ้าน	13 หมู่บ้าน	3 หมู่บ้าน	-
เช่า	จำนวนนา	-	9,240	3,295	415	-
นา	% ของนาที่ทำ	-	13.9%	20%	7%	-

ปรับปรุงจาก หมายเหตุและเมืงวหลวงเหนือ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 124-126. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมชนชาติไต เมืองเชียงรุ่ง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 124-126.

ตารางภาระเวียก "การเมือง" "การเจ้านาย" และการออกเสียอื่นๆ ของไพร่

เวียกการ	หมู่บ้าน และ ครัวเรือน	สัดส่วน นายนาย	ทำนาคตกถวาย และการเสียข้าบาทนา (ข้าบาทเลือก : นาน)	เวียก "การบ้าน"	เวียก "การเมือง"	ออก "เงินหัวเรือน"	เวียก "การเจ้านาย"	เป็น"คนทอด" จรัล ราชสำนัก
ไพร่	ไท เมือง	17 หมู่บ้าน 777 ครัวเรือน	นายนาย 74.4% ทำนาคตกถวายประมาณ 1,000 นา ทำนาคหลงเจ้านา พ่อลำน 10,716 นา ออกเสีย ข้าบาทนา 2,740 นาน	ซ่อมเหมืองฝาย บูรณะทางเดิน ล้อมรั้วหมู่บ้าน ซ่อมแซมวัด ลงแขก แปลงเรือน บวงสรวง พระเสื่อบ้าน ค้าขายเพื่อนบ้าน เมื่อมีงานบวช แต่ง งาน จนกระทั่งงานศพ	ก่อสร้างและบูรณะถนน เหมืองฝาย สะพาน เป็นลูกหาบ ขุนหาญยามศึก บวงสรวง เช่น ให้พระเสื่อเมือง ในอดีตออก เสีย "เงินแสนหลัง" เรือนละ 0.1 ตำลึง หลังค.ศ. 1913 เปลี่ยนเป็นออกเงินหัวเรือน	ออกในจำนวน 289 "หัวเรือน" เป็น 37% ของ 777 ครัวเรือน หัวเรือน 1 ครัวเรือน รับภาระ 0.37 "หัวเรือน"	บางหมู่บ้านทำขนาดและ เป่าปี แปลงชาน สร้างห้อง น้ำ หมู่บ้าน ส่วนใหญ่ไม่ ต้องรับภาระการเจ้านาย บางหมู่บ้านทำขนาดและ เป่าปี แปลงชาน สร้างห้อง น้ำ แต่หมู่บ้านส่วนใหญ่ไม่ ต้องรับภาระ...การเจ้านาย	ไม่ต้องรับภาระ

ปรับปรุงจาก หมายาว และเมื่อยลนเหนือ. "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไทยเมืองเชียงรุ่ง (1955)". กสพพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 141-146.

หน้าจิ่งตานและหวงเจีย. "การสำรวจฐานันดร ลูกหลานทั่วพญา (1954)". กสพพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 167-170

ชัยพรหมและคณะ. "การสำรวจฐานันดรไทยเมือง (1954)". กสพพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 174-177.

พ่อแสงและคณะ. "สภาพการรับภาระออกเสียของฐานันดรไทยเมือง (1954)". กสพพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 182-187.

ดาวมิ่งเงิงและคณะ. "การสำรวจฐานันดรเล็กน้อย (1954)". กสพพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 189-191.

ดาวกั้งเงิงและคณะ. "การสำรวจฐานันดรอันร้าย (1954)". กสพพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 192-197.

รายการ	หมู่บ้าน และ ครัวเรือน	สัดส่วน หมู่บ้าน นาเจ้านาย	ทำนาคกกถวาย และการเสียชีวิตวาพนา (ข้าวเปลือก : หาบ)	เวียก "การบ้าน"	เวียก "การเมือง"	ออก "เงินหัวเรือน"	เวียก "การเจ้านาย"	เป็น "คนขอด" อาภักขา ราชสำนัก
ลูก หลาน ทำ พญา	6 หมู่บ้าน 98 ครัวเรือน	นาสวนตัว 85% นาหลวงเจ้า นาตกกถวาย นาพ่อล่ำม นาท้าวขุน	ทำนาคกกถวาย 320 นา ทำนาหลวงเจ้า นาพ่อล่ำม 4,868 นา ข้าวบาพนา 1,384 หาบ	เหมือน ไทเมือง	ไม่ต้องรับภาระ	ออกในจำนวน 33 หัวเรือน เป็น 34.3% ของ 96 ครัว เรือน ถัวเฉลี่ย 1 ครัว เรือน รับภาระ 0.34 "หัว เรือน"	ไม่ต้องรับภาระ	ชายฉกรรจ์เข้าเวร เป็นค่นขอด ถัวเฉลี่ยครัวเรือนละ 75 วันต่อ 1 ปี

ปด. ทำนาคกกถวาย คือ ถูกเกณฑ์แรงงานลงแขกทำนาให้เจ้าแผ่นดิน

"เงินหัวเรือน" ในอัตรา "หัวเรือน" ละ 2 ถึง 3 เหรียญเงินญวนนานเก็บปีละครั้ง เริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 1913 หลังเงินตั้งอำนาจรัฐซ้อน 60% ให้ฝ่ายเงิน 40% ให้ฝ่ายเจ้านายไท

ไทเมืองเป็นไพร่เมืองหลักที่ค้าจุนสัจคมและบ้านเมือง

จากการจำแนกประเภทของไพร่ เราทราบว่าไพร่หลักหรือไพร่สำคัญที่มีฐานะสังคมสูง คือ ไทเมือง ไทเมืองได้รับพระราชทานนาบ้านเป็นหลัก (ถึงแม้ว่าจะมีนาเจ้านายบ้างก็ตาม) นาบ้านหรือนาหมู่บ้าน เป็นระบบถือครองที่ดิน (นา) อันเก่าแก่ของชาวไทลื้อ ซึ่งอาจจะมีความเป็นมาตั้งแต่สมัยชุมชนเกษตรกรรมยุคบุพกาลของคนไท พ่อบ้านหรือนายบ้านจะจัดสรรแบ่งปันนาบ้านให้ทุกๆ ครอบครัว ในหมู่บ้านค่อนข้างจะยุติธรรม โดยถือเอาจำนวนแรงงานชายฉกรรจ์ของแต่ละครอบครัวเป็นเกณฑ์ เพราะถือหลักว่าชายฉกรรจ์ 2 คนสามารถออกแรงงานเห็ดเวียกได้มากกว่า 1 คน จึงพึงควรแบ่งนาปันส่วนให้มากกว่าครอบครัวที่มีชายฉกรรจ์ 1 คน ด้วยเหตุนี้บ้านยังถูกเรียกเป็น “นาทั้งหลาย” แต่นาปันส่วนหรือนาจัดสรรเหล่านี้ซื้อขายสืบทอดไม่ได้ และต้องปรับเปลี่ยนตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของแรงงานแต่ละครอบครัว กับทั้งยังต้องพิจารณาว่ามีคนตั้งเรือนใหม่ หรือมีคนวัยชราทำไม่ไหวเอานาส่งคืนหมู่บ้านหรือไม่

ไทเมืองที่ได้รับส่วนแบ่งทำนาบ้าน ต้องรับภาระออกแรงงานตามพันธะ “เฮ็ดนาพาเวียก” คือ “เฮ็ด (ทำ) นา (บ้าน) ต้อง (แบก) พาเวียก (งาน)” ซึ่งหมายความว่า ภายใต้ระบอบแบบนาทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าแผ่นดิน เมื่อราชสำนักพระราชทานนาให้ทำนาหรือกินนา ก็ต้องมีพันธะแบกรับภาระออกแรงงาน ไทลื้อเรียกหลัก “เฮ็ดนาพาเวียก” หรือ “มีนาพาหาบ” ที่มีข้อผูกมัดว่า “ถูกทาม” “ทาม” คือ “เชือกทาม” ที่ใช้เป็นสายรัดผูกมัดคอวัวควายกับแอกในเวลาทามเกวียน⁴⁹ เลยเรียกนาบ้านที่มีพันธะเป็น “นาทาม” หรือ “นาถูกทาม” ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบว่า พันธะหรือข้อผูกมัดแบกรับเวียกงานก็เหมือนหนึ่งเป็นแอกวัวควายที่ทามเกวียนนั่นเอง

ภาระเวียกงานหลักของไทเมือง คือ เวียก “การเมือง” การเมืองในกรณีนี้ หมายถึง เวียกการของบ้านเมืองหรือเวียกการของหัวเมือง ซึ่งมีเนื้อหาวมทั้งการก่อสร้างสาธารณูปโภค เช่น เขื่อน ฝาย หนทาง สะพาน ออกเสีย “เงินหัวเรือน” บวงสรวงพระเลื้อเมืองและเป็นลูกหาบ-ทหารยามสงคราม ภาระเวียกงานดังกล่าวเป็นหน้าที่ขั้นพื้นฐานอันพึงปฏิบัติของคนทั่ว ๆ ไปในฐานะเป็นไพร่เมืองหรือพลเมือง และภาระการเกณฑ์แรงงานและออกเสียดังกล่าวก็ไม่หนักหนาสาหัสเหมือนสังคมศักดินาอื่นๆ ที่พัฒนาเต็มตัว

การที่ไพร่ “ไทเมือง” หรือ “ไทพื้นเมือง” เชียงรุ่งมีนาบ้านทำกินอย่างทั่วหน้า ภาระหน้าที่ เฮ็ดเวียกหรือออกเสียไม่หนักหนานัก แสดงว่าไทเมืองเป็นไพร่หลักหรือไพร่เมืองหลักที่เป็นส่วนสำคัญในการสร้างบ้านแปลงเมืองเชียงรุ่ง (เมื่อพญาเจืองก่อตั้งอาณาจักรเมืองลื้อ) และเป็นแกนกลางหรือเสาหลักในการจรรโลงค้าจุนการคงอยู่ของสังคมไพร่อาณาจักรเชียงรุ่ง ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ระยะเวลาเริ่มแรกในยุคสร้างบ้านแปลงเมืองนั้น ไพร่ไทเมืองในระบบนาบ้าน คงจะเป็นไพร่ฟ้าหน้าใส มีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง

ชีพด้วยธรรมชาติอย่างสันติสุข เหมือนชาวไทกรุงสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามเพราะอยู่ในสภาวะ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” เช่นเดียวกัน โดยที่ไทลื้อก็มีสำนวนโบราณว่า “มีน้ำก็มีปลา มีนามีข้าว” และ “มีข้าวในนามีปลาในน้ำ”⁵⁰

คนเรือนเจ้าเป็นข้าไพร่ที่รับใช้เจ้านายเป็นหลัก

ไพร่เล็กน้อยและไพร่ร่อนรา่ย เรียกรวมกันว่า “คนเรือนเจ้า” เพราะไพร่ทั้งสองประเภท นับเป็นข้าไพร่ของเจ้านาย เล็กน้อยเป็นไพร่ที่อยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าหลวงปราสาทที่มีตำแหน่ง เป็นเสนาบดีกรมวัง มีพื้นเพมาจากเป็นข้าหอคนเรือน คือ เป็นข้าหอราชสำนัก เป็นข้าเรือนท้าวขุนพ่อ ล่าม เล่ากันว่า เดิมทีเจ้านายส่งข้าหอคนเรือนไปทำนาหลวงเจ้านาพ่อล่าม ที่แรกก็ตั้งกว๊านนาเถียงนา อยู่ชั่วคราว ต่อมานานเข้าจึงได้พัฒนาเป็นหมู่บ้านเล็กน้อย ส่วนร่อนรา่ยมีพื้นเพมาจากผู้จรวัดร่อน หรือชาวอพยพจากต่างถิ่นต่างเมืองที่หนีร้อนมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเจ้าแผ่นดินเชียงรุ่ง ดังนั้น ร่อนรา่ยยังถูกเรียกว่าเป็นข้าเจ้า ราชสำนักกำหนดให้เล็กน้อยและร่อนรา่ยทำนาหลวงเจ้าและนาพ่อล่ามเป็นหลัก เล็กน้อยมีนาบ้านจำนวนน้อย ร่อนรา่ยมีนาคิดเดียว

การที่ไทเมืองทำนาคือเป็นหลัก แต่คนเรือนเจ้าทำนาเจ้านายเป็นหลัก สาเหตุสำคัญมิใช่เพียงแต่เพราะไทเมืองตั้งหลักแหล่งก่อนและได้จับจองนาคือหมดหรือเกือบหมดแล้ว หากเป็นเพราะไทเมืองกับคนเรือนเจ้ามีคุณสมบัติและภาระหน้าที่ ซึ่งก็คือ ฐานันดรแตกต่างกัน คือ ไทเมืองเป็นไพร่เมือง (พลเมือง) หลักในการค้าจุนบ้านเมืองดังได้กล่าวมาแล้ว ส่วนคนเรือนเจ้าเป็นข้าไพร่ (ข้า) ที่มีหน้าที่รับใช้เจ้านายเป็นหลัก ถ้าหากว่าให้คนเรือนเจ้าทำนาคือและมีภาระหนักที่เอื้อต่อการเมืองเป็นหลัก เหมือนไทเมือง แล้วจะมีใครหรือไพร่จำพวกไหนมาทำนาหลวงเจ้าและนาพ่อล่าม ? และจะใครรับภาระหน้าที่เอื้อต่อการเจ้านายเล่า ? ฉะนั้น สาเหตุที่คนเรือนเจ้าทำนาหลวงเจ้า นาพ่อล่าม ไม่เพียงแต่เนื่องมาจากเป็นความประสงค์ต้องการของสังคมและบ้านเมืองแล้ว ยังมีความเหมาะสมเพราะมีคุณสมบัติเป็นข้าหอข้าเรือนหรือลูกน้องเจ้านายมาก่อน

เวียกการเจ้านายหรือการเจ้าการนาย คือ การทำงานชนิดต่าง ๆ เพื่อรับใช้เจ้าแผ่นดิน เจ้าเมืองหรือท้าวขุนพ่อล่าม เวียกรับใช้มีตั้งแต่หามน้ำ หาฟืน เก็บข้าว หาดัก เคียวเกลือ อัดอ้อย หุงข้าว ผัดผัก ทำข้าวแช่ จัดหมูข้าว (ขันโตก) บั่นฝ้าย ทอผ้า ฟั่นไส้ตะเกียง จดตะเกียง ฟั่นเชือก จักตอก สานบุง สานสาน แปะขาน สร้างห้องน้ำ สะพายย่าม สะพายซอง หามข้าวของ เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ฯลฯ จากการสำรวจของทางการจีน ปี ค.ศ. 1954 ระบุว่า ในเล็กน้อย 42 หมู่บ้าน มี 38 หมู่บ้านรับใช้ราชสำนัก มี 24 หมู่บ้าน รับใช้ท้าวขุนอำมาตย์และพ่อล่าม⁵¹ ส่วนร่อนรา่ยที่มีประชากรเพียง 16 หมู่บ้าน มีเวียกงานรับใช้ราชสำนัก 19 รายการ เวียกงานรับใช้พ่อล่าม 13 รายการ⁵²

การที่ราชสำนักและพ่อล่ำม้าวขุนในนามสังคมและบ้านเมือง ต้องการให้คนเรือนเจ้ารับ ภาระหน้าที่เฝ้าเวียกการเจ้านายดังกล่าว ก็มีสาเหตุมาจากเศรษฐกิจสังคมไพร่ของเชียงใหม่เป็น เศรษฐกิจธรรมชาติแบบพอยังชีพด้วยตนเอง กลไกกรรมเป็นส่วนสำคัญที่สุดของเศรษฐกิจ หัตถกรรมและ การค้ายังมีได้แยกออกจากกลไกกรรม ช่างเหล็กและช่างเงิน ยังต้องทำการเกษตร นายฮ้อย พ่อค้าวัวต่าง ออกเดินทางค้าขายยามว่างหลังเก็บเกี่ยวและก่อนดำนา อุตสาหกรรมยังไม่ทันกำเนิด การรับซื้อใบชา และกองคาราวานม้า ส่วนใหญ่อยู่ในมือพ่อค้าฮ่อชาวจีน ภายใต้สภาพเศรษฐกิจแบบนี้ รายได้หลักของ ราชสำนักและพ่อล่ำม้าว ข้าราชการมาตย์คือ ข้าวเปลือก ของป่า และเนื้อหมู เนื้อวัว ที่พ่อค้าขายเนื้อถวาย ให้ตามตลาดนัดทุก 5 วัน ก่อน ค.ศ. 1913 ที่ทางการจีนเข้าไปตั้งอำนาจรัฐซ้อนเหนือสนามเชียงใหม่เก็บ “เงินเส้นหลวง” (เงินถวายบรรณาการต่อฮ่องเต้) จากไทเมือง เรือนละ 0.1 ตำลึง ทุก 3 ปี เงินนี้ส่วนใหญ่ ต้องส่งให้จีน⁵³ หลัง ค.ศ. 1913 เปลี่ยนเป็นเก็บ “เงินหัวเรือน” ในลักษณะคล้ายภาษีจากไพร่ ทั่วไทเมือง และคนเรือนเจ้าในอัตรา “หัวเรือน” ละ 2 เหรียญ ถึง 3 เหรียญเงินขุนนานต่อปี⁵⁴ เงินหัวเรือนนี้ ฝ่ายจีนได้ 60 % อีก 40 % ฝ่ายไทกันเอาไว้แล้วแบ่งให้เจ้าแผ่นดิน 12 % ให้เหนือสนาม 8 % ใช้สำหรับ ค่าบริหารท้องถิ่น 12 %⁵⁵ ตัวเลขจากการวิเคราะห์ปรากฏว่า ในปีค.ศ.1946 (พ.ศ.2489) เจ้าแผ่นดินจะมีรายได้จากเงินหัวเรือนประมาณ 1,300 ถึง 2,000 เหรียญเงินขุนนานเหนือสนามจะมีรายได้จากเงิน หัวเรือนประมาณ 800 ถึง 1,300 เหรียญเงินขุนนานนี้ (2 เหรียญเงินขุนนานเทียบเท่า 1 เหรียญ อินโดจีน ฝรั่งเศส) รายได้ “เงินหัวเรือน” ดังกล่าว นับว่าน้อยมาก สำหรับเป็นภาษี “หัวเรือน” ของ ระดับอาณาจักร จึงเป็นที่ประจักษ์ได้ว่ากำลังทรัพย์ กำลังซื้อของราชสำนักและพ่อล่ำม้าวดยมาก เมื่อเป็น เช่นนี้ จึงมีความต้องการให้ไพร่คนเรือนเจ้าสนองรับใช้การเจ้านายที่ไม่ต้องจ่ายเงิน การรับใช้บริการของ ข้าไพร่สามารถอำนวยความสะดวกด้านปัจจัย 4 หรือชีวิตความเป็นอยู่ขึ้นพื้นฐานของเจ้านายได้อย่างดี

อาจสรุปได้ว่า คนไทลื้อมีวัฒนธรรมชาวอันเก่าแก่ที่กำเนิดมาจากวิถีชีวิตการทำนาและพื้นฐาน เศรษฐกิจชาวเช่นเดียวกับคนไทสาขาอื่น ในสังคมวัฒนธรรมชาว ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่ง ราชสำนักอาณาจักรเชียงใหม่ในอดีตที่มีเศรษฐกิจธรรมชาติแบบพอยังชีพด้วยตนเอง ได้อาศัยระบอบการ ถือครองที่ดินเป็นมาตรการจัดระเบียบสังคม ทั้งด้านการปกครองและด้านฐานันดรไพร่ ด้านการปกครอง ใช้ระบบกินนาเป็นสิ่งตอบแทนการทำราชการของเจ้านายและท้าวขุน ด้านฐานันดรไพร่ใช้ระบบนาบ้าน กำหนดหน้าที่ “เฝ้าเวียกการเมือง” ของไพร่ไทเมืองที่เป็นไพร่หลักค้าขุนบ้านเมือง และใช้ระบบนาหลวง เจ้า นาพ่อล่ำม้าว กำหนดหน้าที่ “เฝ้าเวียกการเจ้าการนาย” ของไพร่คนเรือนเจ้าที่เป็นข้าเจ้าข้าไพร่รับใช้ การกินอยู่ของเจ้านาย การอาศัยวัฒนธรรมชาวในระบอบที่ดินจัดระเบียบสังคมดังกล่าว ได้มีบทบาท สำคัญต่อการจรรโลงบ้านเมืองและสังคมไทลื้อเชียงใหม่เป็นเวลายาวนาน ในการศึกษาวัฒนธรรมชาว ครั้งนี้ ผู้เขียนมีข้อสังเกตบางประการดังนี้

การจัดระเบียบสังคมของคนไทสาขาอื่น

การใช้วัฒนธรรมข้าวมาจัดระเบียบสังคมทั้งด้านการปกครองและด้านสังคม ไม่เพียงแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทลื้อสิบสองพันนา และยังเกิดขึ้นอย่างทั่วหน้าในสังคมไทขาว ไทดำและไทเหนือ ไทใหญ่ในมณฑลยูนนาน ประเทศจีน ตลอดจนถึงไทอาหมในรัฐสสัมของอินเดีย

1. ระบบสังคมและการถือครองที่ดินของไทขาว ไทขาวตั้งหลักแหล่งแถบเมืองลา หัวเมืองชายแดนด้านมณฑลยูนนานของจีนและภาคเหนือของเวียดนาม ช่วงชั้นทางสังคมของไทขาวจะแบ่งเป็นเจ้าและท้าวซึ่งเป็นชนชั้นปกครอง และไพร่เมืองกับข้อยข้าคนเรือนที่เป็นชนชั้นถูกปกครอง เจ้าเมืองจะมีนาเจ้า ท้าวขุนจะมีนากินตามตำแหน่ง ส่วนไพร่เมืองจะได้รับนาแบ่งสรรจากหมู่บ้านครัวเรือนละ 1 พันนา โดยไพร่เมืองต้องเสียค่าเช่าและถูกเกณฑ์แรงงานกับทั้งต้องส่งส่วยผลผลิตจากสวนจากไร่ นาที่แบ่งสรรเป็นพื้นนาดังกล่าวจะมีการปรับเปลี่ยนทุกกระยะ 1-3 ปี (ที่เวียดนามเมืองฟองโงเปลี่ยนทุกปี เมืองสอเปลี่ยนทุก 3 ปี) โดยวิธีจับฉลากหรือให้คนไม่รู้หนังสือเอาป้ายชื่อไพร่ไปปักในแปลงนา เพื่อมิให้เกิดการเสียเปรียบได้เปรียบเพราะพื้นนามีคุณภาพต่างกัน ในการเกณฑ์แรงงานและรับใช้บริการเจ้าเมือง เมืองลาได้กำหนดให้หมู่บ้านไพร่ส่วนหนึ่งรับภาระดังนี้ บ้านห้วยยางเฝ้าสุสาน และส่งส่วยผลไม้ บ้านหัวนาส่งส่วยน้ำส้ม บ้านสินส่งส่วยเกี่ยวหญ้ามา บ้านลือพูเอตตัดฟืนและดายหญ้า ส่วนข้อยข้าคนเรือนของไทขาวนั้น คงเป็นข้าหอคนใช้ที่ยังมิได้แยกตัวออกจากเจ้านายท้าวขุน เลยไม่มีสิทธิถือครองที่ดิน⁵⁷

ระบบที่ดินของไทขาวถึงแม้ว่ามีข้อมูลน้อย แต่ก็เห็นได้ว่า นาที่จัดสรรเป็นนาพื้นนานั้น ก็เป็นนาแบบเดียวกันกับนาบ้านหรือนาตามของอาณาจักรเชียงรุ่ง

2. หาบนาพาเวียกเมืองและหาบนาพาเวียกท้าวของไทดำ ไทดำส่วนใหญ่อาศัยอยู่ภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม ที่ลุ่มแม่น้ำแดงแถบชายแดนของยูนนานก็มีบ้างแต่ไม่มาก ฐานะทางสังคมของไทดำแบ่งเป็นท้าวและไพร่สองชนชั้น ระบบถือครองนาของไทดำเรียกว่า "ฮึดแตงนา" ไพร่ไม่มีนาของตนเอง มีแต่นาของเมืองที่เรียกว่า นาฮ้างเมือง ทางบ้านเมืองจะแบ่งที่นาให้ไพร่แต่ละครอบครัวไปทำกิน ส่วนพื้นที่หน้าที่ที่ไพร่ต้องทำตอบแทนเจ้านาย(ในนามของบ้านเมือง)นั้นแยกเป็นสองประเภท ไพร่ประเภทหนึ่งถูกเกณฑ์แรงงานทำเหมืองฝาย ถนนหนทาง ซึ่งเป็นสาธารณูปโภค ระบบนี้เรียกว่า "หาบดินนา พาเวียกเมือง" ไพร่อีกประเภทหนึ่ง ต้องรับภาระทำนาให้เจ้าเมืองและลูกท้าว (ท้าวขุน) ทั้งหลาย ระบบนี้เรียกว่า "หาบนาพาเวียกลูกท้าว"⁵⁸

เมื่อเอาระบบการถือครองที่ดินและระบบไพร่ของไทลื้อเชียงรุ่งมาเทียบ ก็จะเข้าใจได้ทันทีว่า ไพร่ประเภท "หาบนาพาเวียกเมือง" คือไทเมือง ไพร่ประเภท "หาบนาพาเวียกลูกท้าว" คือ เลกน้อย ร่อนราย หรือคนเรือนเจ้านั่นเอง

3. ระบบที่ดินของหอคำเมืองกึ่งม้าและเมืองดิ่ง เมืองกึ่งม้าและเมืองดิ่งเป็นหัวเมืองไทเหนือ (จีนเรียกไทใหญ่ในยูนนานเป็นไทเหนือ) ซึ่งตั้งอยู่ในอาณาบริเวณระหว่างสิบสองพันนาและเด่องก่อนปีค.ศ. 1950 ได้รักษารัฐครองประเพณีวัฒนธรรมชาวคองข้างสมบูรณ นาของไทเหนือจำพวกนี้คล้ายคลึงกับของไทลื้อ เพียงแต่แบ่งอย่างละเอียดเป็นประเภท ดังนี้

3.1 นาหัวเรือน เป็นนาที่เจ้าเมืองให้หมู่บ้านแบ่งปันจัดสรรให้ชาวนา จึงยังเรียกว่านาชาวบ้าน นานินสวน นาหัว (คือแบ่งให้ครอบครัวละ 1 หัวนา) ชาวนาผู้รับหัวนาต้องออกค่าเช่าให้เจ้าเมือง

3.2 นาเวียก เป็นนาที่เจ้าเมืองให้หมู่บ้านส่วนหนึ่งที่รับภาระเวียกให้เจ้าเมือง เช่น หมู่บ้านจะมารับภาระทำครัวมี “นาทำครัว” หมู่บ้านอื่นก็มี “นาม้อก” (จุดสตูล) “นาสี่เทียน” “นาซงซา” “นาหอบน้ำ” “นาล้างจาน” ผู้ถูกเกณฑ์แรงงานไม่ต้องออกเสียค่าเช่านา

3.3 นาสาธารณะหมู่บ้าน เป็นนาเสนาที่เหลือจากการจัดสรรปันแบ่ง ค่าเช่าที่เก็บได้ใช้ในงานปอยงานเช่นไหว้เสือบ้านของหมู่บ้าน

3.4 นาดำแหน่งเป็นนาที่เจ้าเมืองให้เจ้านายท้าวขุนถือครองระหว่างดำรงตำแหน่งเจ้าล้าหรือท้าวเมืองจึงเรียกกันว่า “นาเจ้าล้า” บ้าง “นาท้าวเมือง” บ้าง ถ้าพ้นตำแหน่งต้องเปลี่ยนมือ

3.5 นาส่วนตัวเจ้านาย เจ้าเมืองมียศเป็นเจ้าหอคำแล้วแต่งตั้งญาติพี่น้องเป็นเจ้าฟ้าหลวงและเจ้าฟ้าและประทานนาให้กินโดยมีข้าไพร่ทำนาให้

3.6 นาวงศา เป็นนาของวงศาคณาญาติเจ้านาย เอาไปให้ชาวนาทำแล้วเก็บค่าเช่ากิน

3.7 นาแขก นาวัด นาที่เก็บค่าเช่ามารับรองแขกหรือเอามาใช้ในวัดวา⁵⁹

เมืองกึ่งม้า และเมืองดิ่งเป็นหัวเมืองชายแดนที่อยู่ในมุ่มอับ สมัยอดีต (ก่อนค.ศ. 1950) ไม่มีทางหลวงทางรถยนต์จรกระทั่งทางเกวียน การติดต่อกับนครคุนหมิงหรือตาลี หรือรัฐฉานพม่า ต้องใช้ม้าหรือเดินเท้า ฉะนั้นอิทธิพลภายนอกแทรกซึมเข้าไปน้อยและช้ามาก ทำให้ไทเหนือเมืองกึ่งม้าและเมืองดิ่งสามารถอนุรักษ์ระบบถือครองที่ดินแบบจารีตประเพณีไว้ค่อนข้างสมบูรณ์แบบคล้ายกับสิบสองพันนา

4. ระบบที่ดินแบบจารีตที่เริ่มสลายตัวของใต้หง ใต้หง (ใต้คง) เป็นอาณาเขตลุ่มแม่น้ำสาละวิน (แม่น้ำคง) ของไทใหญ่มณฑลยูนนาน ในอดีตเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรมาวหลวงโกสัมพี ซึ่งถูกจีนยุบไปตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เมื่อทศวรรษที่ 50 ช่วง ค.ศ. 1955-1958 ทางกรจีนได้ดำเนินการสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมของไทยใต้คง รายงานการสำรวจ 18 ฉบับที่พิมพ์เผยแพร่ในทศวรรษที่ 80⁶⁰ เป็นการสำรวจของทีมงานจีนที่ดำเนินใน 10 หมู่บ้าน 9 ตำบลของเมืองซอน (อำเภอหม้งซือ) เมืองตี้ (อำเภอเหลียงเหอ) เมืองวัน (อำเภอหล่งชวณ) เมืองมาว (อำเภออยู่ลี่) และเมืองหล้า (อำเภอหยิงเจียง) รวม 5 อำเภอ ผลการสำรวจปรากฏว่า ส่วนใหญ่คือใน 6 หมู่บ้าน 6 ตำบลของ 4

อำเภอ (นอกจากเมืองดีหรืออำเภอเหลียงเหอ) ในรูปนอก ยังรักษาแบบแผนของระบบที่ดินแบบจารีต คือเจ้าเมืองเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์ แล้วจำแนกเป็นนาเจ้า นาทำนุชน นาตำแหน่ง นาปันส่วน (นาจัดสรรซึ่งก็คือนาบ้าน) และนาวัด นาพิธีกรรม หรือนาสาธารณะหมู่บ้าน⁶¹ กับทั้งนาบ้านหรือนาปันส่วนยังมี สัดส่วนมากถึง 70-80%⁶² แต่สถานภาพการผันแปรของระบบที่ดินเมืองต่างๆ ตำบลต่างๆ ก็ไม่เหมือนกัน บางหมู่บ้านเช่น ตำบลฟ้าผ่าเมืองขอนแก่น บ้านหวน บ้านพงเมืองหล้า ถึงแม้ว่ายังรักษารูปแบบ เปลือกนอกระบบนาจารีตแบ่งนาให้ชาวนาแต่ละครัวเรือนไปทำกิน แต่เริ่มซื้อขายและจำนองได้ถึงแม้ จะน้อยก็ตาม⁶³ และที่หมู่บ้านฟ้าผ่าเมืองขอนแก่น เมื่อค.ศ. 1937 (ปีที่ประเทศจีนทำสงครามต่อต้านญี่ปุ่น) เจ้าเมืองได้กำหนดให้ 1/3 ของค่าเช่านาเปลี่ยนเป็นเงินตรา ซึ่งเดิมที่เป็นข้าวเปลือกแต่ไหนแต่ไรมา⁶⁴ ที่ทุ่งหลอปปู่ เมืองดี ถึงแม้ว่ายังมีนาเจ้า แต่อัตราค่าเช่านาเจ้าเมืองได้ขยับสูงเทียบเท่าค่าเช่านาระบบ เจ้าที่ดินแล้ว รายงานการสำรวจได้สรุปว่า เศรษฐกิจ อำเภอเหลียงเหอ (เมืองดี) ได้เปลี่ยนจากเศรษฐกิจ ธรรมชาติ พัฒนาเป็นเศรษฐกิจเจ้าที่ดินแบบจีนแล้ว⁶⁵

เขตใต้คงในอดีตก็คืออาณาจักรโกสัมพีที่เคยยิ่งใหญ่เข้มแข็งยิ่งกว่าอาณาจักรเชียงรุ่ง หลังจาก กองทัพราชสำนักจีนได้ปราบอาณาจักรโกสัมพีตั้ง 3 ครั้ง ตั้งแต่ค.ศ. 1442 จนกระทั่งสลายอาณาจักร เมืองมาวเมื่อค.ศ.1448 ราชสำนักจีนได้ตั้งค่ายทหารกลักรม (ยามสงบทำนาเกิดศึกก็รบ) ซึ่งต่อมากลายเป็นชาวจีนอพยพตั้งหลักแหล่งในใต้คงเป็นจำนวนมาก⁶⁶ ต่อมา Burma Road ที่เชื่อมต่อจีนกับ พม่าสองประเทศได้ตัดผ่านใต้คงเมื่อค.ศ. 1938⁶⁷ จนในที่สุดมีคนจีนฮ่อเข้าไปตั้งหลักแหล่งในใต้คง เป็นจำนวนมาก ถึงกับมีประชากรมากกว่าคนไทใหญ่เสียอีก⁶⁸ สภาพแวดล้อมเหล่านี้บรรดาลให้ไท ใหญ่รับอิทธิพลจากภายนอกและวัฒนธรรมจีนเป็นอันมาก จนถูกเรียกว่าเป็น“ไตแซ่” (ไทใหญ่เรียกจีน ว่า แซ) หรือ Chinese Shan ภูมิหลังดังกล่าวเป็นสาเหตุสำคัญทำให้เศรษฐกิจธรรมชาติแบบพอยังชีพ สลายตัวและเศรษฐกิจเจ้าที่ดินแบบสังคมศักดินาจีนเริ่มก่อตัวขึ้น

5. ไทอาหมสุดแดนไกลก็มีระบบนาแบบจารีต ไทอาหมรัฐฮัล์ม ประเทศอินเดีย มีเศรษฐกิจแบบทำมาหากินโดยการปลูกข้าว รัฐเป็นเจ้าของที่ดินแต่ผู้เดียว ที่ดินแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งรัฐมอบให้ขุนนางขณะทำราชการ และถ้าพ้นหน้าที่ราชการต้องนำที่ดินคืนแก่รัฐ อีกส่วนหนึ่งรัฐ มอบให้ไพร่ไปทำกินคนละประมาณ 3 เอเคอร์ ไม่ต้องเสียภาษี แต่ต้องส่งส่วยแรงงานปีละ 3 เดือน⁶⁹

ไทอาหมอพยพไปจากอาณาจักรเมืองมาวในอดีต ซึ่งรากเหง้าก็เป็นไทใหญ่เช่นเดียวกับไทใต้คง และไทใหญ่รัฐฉานพม่า ฉะนั้นการที่ไทอาหมมีระบบถือครองที่ดินแบบจารีตประเพณี (เฮ็ดนาพา เวียก) ก็เป็นสิ่งที่สมเหตุสมผล ไม่แปลกอะไรเลย

ข้อมูลระบบที่ดินดังกล่าว แสดงว่าคนไทสาขาต่างๆ ตั้งแต่ไทขาวไทดำรวมทั้งไทลื้อ ไทเหนือ ไทใหญ่ จนถึงไทอาหมต่างก็มีระบบการถือครองที่ดินแบบจารีตประเพณีคล้ายคลึงกัน และ สาเหตุก็เนื่องมาจากระบบดังกล่าวนี้เป็นระบบอันเก่าแก่ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยบุพกาลอันนานแสนนาน ซึ่ง เวลานั้นคนไทสาขาต่างๆยังมิได้แยกออกจากกัน

ระบบนาบ้านเป็นระบบหลักและจารีตเก่าแก่ของไทยเดิม

1. สังคมขึ้นมึนแบบ “ในน้ำมีปลา ในนามีน้ำ” ระบบนาบ้านของไทยถือเป็นระบบหลักในการถือครองนาของไทยลื้อสิบสองพันนา ระบบนี้ค่อนข้างจะยุติธรรมต่อชาวนา โดยหมู่บ้านเอานาพระราชทานจัดสรรให้ไพร่ไทเมืองทำกันทั่วหน้า แต่ห้ามซื้อขาย จำนำ จำนอง เพียงแต่มีพันธะเฝ้าเวียก “การบ้านการเมือง” ซึ่งเป็นงานด้านสาธารณูปการ และสาธารณูปโภค ออกเงินหัวเรือนเล็กน้อย และเป็นทหารหรือลูกหาบยาบศึก แต่ยามปรกติคงจะเป็น “ไพร่ฟ้าหน้าใส” เลี้ยงชีพอย่างสันติสุขแบบ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” เหมือนคนไทยสมัยกรุงสุโขทัย และเหมือนสำนวนไทยลื้อที่ว่า “มีปลาในน้ำ มีข้าวในนา”

นักวิชาการจีนเช่น ศาสตราจารย์หม่ายาว แห่งสถาบันชนกลุ่มน้อยยูนนานและศาสตราจารย์เมี่ยวหลาวเหอ (ล่วงลับไปแล้ว) แห่งมหาวิทยาลัยยูนนาน ก็ได้ศึกษาเปรียบเทียบระบบนาบ้านและระบบนาหลวงเจ้า นาทกถวายกับนาบบนบ่อหรือนาปัจเจกชนสมัยซีโจวของจีน⁷⁰ สมัยซีโจวหรือโจวตะวันตก (ประมาณศตวรรษที่ 11 ถึงปีที่ 771 ก่อนคริสต์ศักราช) มีชุมชนเกษตรทำนาบบนบ่อภาษาจีนเรียกบ่อว่า “จิง” ตัวอักษรรูปลักษณะ ซึ่งอุปมาอุปไมยตัวนี้เป็นนา 9 แปลง รูปสี่เหลี่ยมตรงกลางเป็นนาเจ้านายศักดินา สี่เหลี่ยมรอบนอกเป็นนาของชาวนา 8 แปลง ระบบนี้มีนัยว่าชาวนาที่ได้ทำกินนาปันส่วนต้องมีพันธะร่วมแรงทำนาของเจ้านายเป็นการตอบแทน⁷¹ เอกสารจีนสมัยโบราณชื่อ “โจวหลี่” (พิธีกรรมสมัยโจว) ที่เรียบเรียงในยุคจั้นกั๋ว (ปีที่ 475 ถึงปีที่ 221 ก่อนคริสต์ศักราช) ได้วาดภาพความเป็นสังคมยูโทเปีย (Utopia) ของชุมชนเกษตรระบบนาบ่อสมัยซีโจวว่า “หัวเรือนเป็นเพื่อนบ้าน ปกป้องซึ่งกัน หัวเพื่อนบ้านเป็นชุมชน รักแพงด้วยกัน สี่ชุมชนเป็นวงศ์ เกิดตายร่วมด้วยช่วยกัน”⁷² แต่นักวิชาการจีนวิเคราะห์ว่า ระบบนาบ้านของไทยลื้อมีกำเนิดมาจากชุมชนคอมมูนการเกษตรสมัยบุพกาล เดิมทีเป็นระบบนาคอมมูน แต่ต่อมาได้ถูกเจ้าศักดินาครอบงำจนระบบนาคอมมูนเหลือแต่กซากหรือเปลือกนอก ซึ่งเนื้อแท้กลายเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าศักดินาแล้ว⁷³ แต่ก่อนก็เคยมีนักวิชาการไทยแสดงความเห็นแบบเดียวกันนี้ในกรณีวิวัฒนาการของระบอบที่ดินไทย แต่ท่านศาสตราจารย์โรเบิร์ต แลงกาตได้กล่าวว่า ความเห็นนี้ปราศจากหลักฐานที่จะเชื่อฟังได้⁷⁴

2. ระบบนาบ้านหรือนาปันส่วนมาจากชุมชนไทสมัยบุพกาล คนไทหลายสาขาหลังจากที่รับเอาพุทธศาสนาแล้วมักจะมีนิทานหรือตำนานพระเจ้าสมมตราชหรือพญาสมมตราชว่าเป็นปฐมกษัตริย์และเป็นเทวราชผู้กำหนดคติคลองประเพณีต่างๆ แม้กระทั่งสร้างระบบถือครองนาของอาณาจักรเชียงรุ่งดังได้กล่าวมาในตอนต้นของบทความนี้แล้ว⁷⁵ แต่ ศาสตราจารย์ร. แลงกาตที่ล่วงลับไปแล้วและมีคุณูปการในการบุกเบิกศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ได้วินิจฉัยว่ากฎหมายระบอบที่ดิน (ของไทยเดิม) ไม่ได้รับอิทธิพลจากกฎหมายฮินดู หรือกฎหมายรามัญ หากจะได้รับบ้างก็เป็นข้อเบ็ดเตล็ดไม่สำคัญ เพราะจารีตไทยเดิมจะระบุว่าที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าแผ่นดินหรือกษัตริย์ แบ่งให้ไพร่เมืองทำ

กินแต่ซื้อขายไม่ได้ ส่วนคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์และเคาตมธรรมสูตรของฮินดูระบุถึงราษฎรมีกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ประเทศรามัญ หรือมอญ ซึ่งรับอิทธิพลจากฮินดูโดยตรง ระบบที่ดินจึงมีลักษณะคล้ายคลึงกับกฎหมายฮินดู ตามกฎหมายธรรมศาสตร์ของพระเจ้าวราวุ (เจ้าฟ้ารว) ราษฎรเป็นเจ้าของที่สวนนาและที่ปลูกเรือนอยู่ มีสิทธิซื้อขายให้และจำนำได้ โดยพระราชอำนาจไม่เกี่ยวข้องเลย⁶ แต่ของไทยเดิมไม่เหมือนรามัญเลย

ชาวจ้วงซึ่งเป็นชนเผ่าที่พูดภาษาตระกูลไท แต่มีได้นับถือพุทธศาสนาเถรวาทเหมือนคนไทยสาขาต่างๆ ก็มีวัฒนธรรมข้าวและระบบที่ดินคล้ายคลึงกับไทยเดิม เช่น มีการทำพิธีแรกนาขวัญ โดยเจ้าเมืองมีพิธีทำขวัญข้าว ขวัญควาย มีเทศกาลแขวนเคียว เทศกาลกินข้าวใหม่⁷ หนังสือบันทึกภูมิศาสตร์สังคมศาสตร์กวางสีสมัยราชวงศ์ซ่ง ที่ผ่านเจิ้งต้าคนสมัย ค.ศ. 1126-1193 เขียนขึ้นนั้น ได้พูดถึงระบบนาของชาวจ้วงสมัยโบราณว่า “นาแบ่งให้ราษฎรตามจำนวนคน ซื้อขายไม่ได้”⁸ ระบบนาของชาวจ้วงในอดีตมีทั้งนาเจ้า นาตำแหน่ง นาจัดสรรหรือนาปันส่วน นาจัดสรรนี้คล้ายกับระบบนากับานและมีการแบ่งงานแต่ละประเภทตามความต้องการของเจ้านายกับทั้งตั้งชื่อนาจัดสรรตามประเภทการแบ่งงาน เช่น เรียกว่า นาปลูกผัก นาหาพื้น นาเผาถ่าน นาทำครว นาเย็บเสื้อผ้า นาตีกลอง นาเผ่าฮวงซู่ย นานาหมกเกี้ยว นาช่างเหล็ก นาช่างไม้ ฯลฯ รวม 30 กว่าประเภท⁹ สรุปแล้วการที่ชาวจ้วงซึ่งไม่เคยสัมผัสวัฒนธรรมฮินดูโดยตรง แต่มีวัฒนธรรมข้าวและระบบนาคคล้ายคลึงกับไทยเดิมนั้น ก็พิสูจน์ได้ว่าวัฒนธรรมเหล่านี้ไม่มีอิทธิพลฮินดูและเป็นจารีตประเพณีที่สืบทอดมาจากบุพชนของคนไทย เหมือนดังที่ไทลื้อถือว่าเป็นริตคลองแต่สมัยพุทธศตวรรษที่สิบห้าว่ากันว่าชาวคนแล้ว

ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด ได้ค้นคว้าความเป็นมาของกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างลึกซึ้ง ได้เขียนใน คำสอนชั้นปริญญาโทมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2483 เรื่องระบบที่ดินในประวัติศาสตร์กฎหมายไทยว่า กรรมสิทธิ์ที่ดินได้เปลี่ยนแปลงตามชั้นแห่งความเจริญของชุมชนตามวิถีเลี้ยงชีพและระบอบการเมือง กฎหมายประเพณีเรื่องที่ดินจึงมีลักษณะแตกต่างกันตามกาลสมัยและประเทศชาติ

ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด บรรยายอย่างละเอียดว่า “พวกคนป่าบางพวกไม่รู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเลย เช่น พวกที่หาเลี้ยงชีพโดยการล่าสัตว์หรือการเก็บผลไม้ในป่า ถือว่าที่ดินเป็นของกลาง ไม่มีใครหวงห้ามเป็นของตนโดยเฉพาะได้ ในพวกที่หาเลี้ยงชีพโดยเลี้ยงปศุสัตว์และที่ท่องเที่ยวไปไม่ตั้งรกรากอยู่คงที่ แม้จะเป็นพวกที่เข้าสู่ความเจริญบ้างแล้ว เช่น พวกมองโกล และอาหรับกิตี ที่ดินยังไม่มีเจ้าของ ยังเป็นกลางอยู่ ต่อเมื่อมีชุมชนชุมชนอาศัยการเพาะปลูก จึงเกิดมีผู้เป็นเจ้าของที่ดิน แต่ในดั้งเดิมที่ดินไม่ตกเป็นของบุคคลแต่ละคน แต่ตกเป็นของชาติกุล (tribe) รวมกัน และแบ่งปันกันในระหว่างครัวเรือนเป็นระยะสั้นๆ โดยมากทุกๆ ปี ในกาลต่อมาวิธีเพาะปลูกดีขึ้น ผู้ต้องการยึดถือที่ดินนานกว่าแต่ก่อน การแบ่งปันจึงค่อยๆ ขยายเวลาทำกันเป็นเวลานานขึ้น จนในที่สุดก็เลิกเสียทีเดียว ที่ดินจึงตกเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของครอบครัว หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้ถือในนามของสมาชิกทั้งหลาย หัว

หน้าไม่มีสิทธิโอนให้ใคร เพราะเป็นสมบัติของหมู่....⁸⁰ ทฤษฎีของศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด ดังกล่าวสามารถอธิบายถึงความเป็นมาของระบบนาปันส่วนหรือนาบ้านได้อย่างดี และพ้องกันกับข้อสันนิษฐานที่ว่าระบบนาปันส่วนมาจากชุมชนไทสมัยบุพกาล

3. ระบบที่ดินแบบกรรมสิทธิ์เป็นของกษัตริย์และแบ่งให้ไพร่ทำกินมีในไททุกสาขา ผู้เขียนได้กล่าวแล้วว่า การใช้วัฒนธรรมข้าวมาจัดระเบียบสังคมทั้งด้านการปกครองและด้านสังคม ได้เกิดขึ้นอย่างทั่วหน้าในสังคมไทขาว ไทดำ ไทใหญ่ (ไทเหนือ) และไทอาหม ส่วนที่ล้านนา รัฐฉาน และลาว ก็มีเค้าหรือร่องรอยว่ามีวิวัฒคลงดังกล่าวเช่นกัน มังรายศาสตร์ และกฎหมายโบราณสำคัญของล้านนาได้กำหนดว่า ไม่ว่าผู้ใดที่ได้ทำราชการและได้กินนาราชการนั้น สามารถมีสิทธิทำกินเท่านั้น จะเอาไปถวายแก่พระแก้ววัดก็ไม่ได้ ขุนนางผู้ได้รับพระราชทานนาหากตายไปจะสืบทอดนาแก่ลูกหลานไม่ได้ ต้องคืนแก่บ้านเมือง เพราะแผ่นดินทั้งหมดเป็นของท้าวพระยามหากษัตริย์⁸¹ ที่แขวงหัวพันประเทศลาว ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด อ้างข้อเขียนของบาดหลวงบรูเลต์ว่า “ชาวบ้านไม่รู้จักกรรมสิทธิ์ในที่ดิน อาณาเขตเป็นของเจ้าชีวิตหรือพระเจ้าแผ่นดินหลวงพระบาง ประชาชนเป็นแต่ผู้เก็บกินหรือผู้ทำ”⁸² เจ้าข้างยองหัวพันซึ่งเป็นเจ้านายไทใหญ่รัฐฉาน เคยให้สัมภาษณ์ ศาสตราจารย์ ดร. จักรทิพย์ นาถสุภา ผู้ศึกษาเศรษฐกิจและสังคมไทในอดีตว่า เจ้าฟ้าของแต่ละรัฐเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดในรัฐนั้น⁸³

หลังจากที่ได้อธิบายอย่างสังเขปถึงลักษณะระบอบที่ดินในชุมชนชนเชื้อชาติไทย(ไท) ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด ได้สรุปว่า ตามขนบธรรมเนียมประเพณีของบรรดาชุมชนชนเชื้อชาติไทย (ไท) ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่นอกประเทศไทยนั้น ถือว่าระบอบที่ดินมีลักษณะสำคัญเหมือนกันทุกหมู่ กล่าวคือ ผู้เป็นประมุขเป็นเจ้าของที่ดินที่อยู่ในบังคับประมุขไม่ใช่สิทธิอันมีอยู่เหนือที่ดินเหมือนเจ้าของธรรมดา ยกเว้นแต่เขตที่ดินที่ประมุขถือเอาเป็นของส่วนตัวแล้ว ผู้เป็นประมุขไม่ทำประโยชน์เอง แต่ปล่อยให้ราษฎรเข้าแสวงหาผลประโยชน์เพื่อเป็นการตอบแทนแรงงานที่ต้องเสียไปในราชการ หรือเป็นรางวัลของแรงงานที่ได้เสียไปแล้วฉะนั้นผู้เป็นประมุขจึงแบ่งปันที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกได้ในระหว่างญาติที่รักใคร่และขุนนาง เป็นเนื้อที่มากหรือน้อยสุดแต่ตามยศและตำแหน่งของผู้จะได้รับส่วนประชาชนสามัญได้รับแบ่งที่ดินส่วนหนึ่ง เพื่อทำการหาเลี้ยงชีพตนและครอบครัว การแบ่งปันให้ทั้งหลายนี้เป็นการชั่วคราว เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงยศและตำแหน่งข้าราชการและตามล้ามนครวั จึงต้องมีการแบ่งปันบ่อยๆ หรือตามระยะเวลากำหนด” ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด ยังกล่าวว่า “การแบ่งปันที่ดินดังพรรณามาแล้วนี้ เป็นลักษณะสำคัญของระบอบที่ดินในหมู่เชื้อชาติไทยไม่ว่าชุมชนอะไร”⁸⁴ ระบบที่ดินแบบจารีตประเพณีของบรรดาชุมชนชนเชื้อชาติไทที่ ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด สรุปดังกล่าว ช่างเหมือนลักษณะระบบนาเจ้า นาท้าวขุน นาตำแหน่ง และนาบ้านของไทยลื้อ และไทอื่นๆ โดยไม่ผิดเพี้ยน ทั้งๆ ที่ช่วงพ.ศ. 2483 ซึ่งท่านเขียนประวัติกฎหมายที่ดินเมื่อ 50 กว่าปีก่อนนั้น ข้อมูลระบอบที่ดินสิบสองปันนาและไทสาขาอื่นยังมีน้อยมาก

4. ระบบที่ดินของไทยสยามได้เปลี่ยนแปลงตามกาลสมัย ข้อมูลสมัยกรุงสุโขทัยมีน้อยมาก ศาสตราจารย์ ดร. จักรทิพย์ นาถสุภา ได้อ้างเอกสารพิมพ์ดีดของยุค ศรีอาริยะที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของงานวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยของวิทิต ลักพงษ์ ที่เสนอเป็นครั้งแรกว่า ที่ดินในราชอาณาจักรสุโขทัยเป็นของกษัตริย์ หลักฐานที่ยืนยันคือ ศิลาจารึกหลักที่ 49 มีข้อความแสดงว่าในการมอบที่ดินแก่วัด ผู้ครอบครองอยู่ต้องขอที่ดินจากกษัตริย์ก่อน⁸⁵ จากข้อความดังกล่าว เราวินิจฉัยได้ว่า นาของผู้ครอบครองดังกล่าวคงจะเป็นนาที่ได้รับพระราชทานหรือแบ่งปันจากกษัตริย์ แต่ปัจจุบันเรายังไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับระบบนาปันส่วน นาบ้านสมัยกรุงสุโขทัยเลย ในตอนต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด กล่าวว่า ตามบทพระไอยการเบ็ดเสร็จ ตอนที่ 2 ที่ตราขึ้นปีขุน พ.ศ. 1903 ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 ผู้สร้างกรุงศรีอยุธยานั้น บทที่ 52 ระบุชัดเจนว่า “ที่ในแคว้นแคว้นกรุงเทพมหานครหรืออยุธยาหาดีลกษณพรัตน์ราชธานีบุรีรม เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัวหากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะเป็นที่ราษฎรหามีได้” บทที่ 5-4 ก็ระบุชัดเจนว่า “ถ้าที่นอกเมืองหลวงอันเป็นแคว้นแคว้นกรุงศรีอยุธยา ไซ้ที่ราษฎรอย่าให้ซื้อขายแก่กัน” แต่ลาลูแบร์ ทูตพระเจ้าหลุยส์ฝรั่งเศสที่มาประจำกรุงศรีอยุธยาสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ได้กล่าวในหนังสือที่เขาเขียนขึ้นว่า ราษฎรซื้อขายที่ดินได้โดยไม่มีข้อห้าม แต่เกือบจะไม่มีผู้ใดซื้อที่ดิน เมื่อผู้ใดต้องการก็ทูลขอพระราชทานจากในหลวงโดยตรง⁸⁶

ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด ได้ออกความเห็นต่อประเพณีที่ประมุขแบ่งปันที่ดินให้ราษฎร โดยท่านยึดถือหลักว่า กฎหมายประเพณีที่ดินจะเปลี่ยนแปลงแตกต่างตามกาลสมัยและชั้นแห่งความเจริญของชุมชน ท่านกล่าวว่า

“ประเทศไทยในโบราณกาล เจ้าหรือพระราชาก็เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เดิมอาจจะแบ่งปันที่ดินให้ราษฎร เป็นเนื้อที่มากหรือน้อยตามยศตำแหน่งหรือความชอบ ตามประเพณีของชนเชื้อชาติไทยอื่น การแบ่งปันนี้เองเป็นเค้าเงื่อนของศักดินาที่ปรากฏให้อยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา”

ท่านยังวิเคราะห์ต่อไปว่า “ชนเชื้อชาติไทยในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งได้บรรลุอารยธรรมเร็วกว่าเพื่อนเชื้อชาติไทยอื่นมาก ประเพณีแบ่งปันที่ดินคงสูญไป ไม่ได้กระทำกันมาแต่เนิ่นนานก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแน่นอน ดังเห็นได้จากคำปรารภในพระไอยการเบ็ดเสร็จลงปีขุน 1903 นั้นเอง คำปรารภนี้นักกล่าวถึงข้อพิพาทในระหว่างราษฎรที่ชิงที่ดินต่อกัน โดยหาว่าเป็นที่เดิมของตน และเรียกหากันว่าเป็นมฤตก ซึ่งสื่อให้เห็นว่า แม้ในตอนต้นสมัยกรุงศรีอยุธยา ราษฎรถือที่ดินสืบทอดเป็นชั่วคนแล้ว ไม่เวนคืนตามกำหนดเวลา แม้เมื่อถึงแก่ความตาย ที่ดินก็มีต้องคืนไปยังพระมหากษัตริย์เพื่อแบ่งปันใหม่”⁸⁷

สรุปแล้วถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาระบอบที่ดินแบบจารีตที่มีระบบนาบ้านหรือนาปันส่วนคงจะได้เปลี่ยนแปลงไปหมดแล้ว

สำหรับสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ศาสตราจารย์ ดร. จัตตทิพย์ นาถสุภา ได้กล่าวในหนังสือ *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* ว่า ก่อนรัชกาลที่ 4 ก็คงใช้ระบอบที่ดินแบบอยุธยาอยู่ กฎหมายตราสามดวงนั้นชำระในรัชกาลที่ 1 เพื่อใช้บังคับในสมัยรัตนโกสินทร์ ในประกาศของรัฐบาลในเรื่องทำทางรถไฟ ค.ศ. 1812 ได้ระบุว่า “ที่แผ่นดินทั้งสิ้นเป็นของพระมหากษัตริย์” ฉะนั้นเมื่อจอห์น ครอบฟอร์ด เดินทางมาถึงกรุงเทพฯ ในปี 1823 เขาก็เขียนว่า “แผ่นดิน...นับเป็นทรัพย์สินของหลวง” พระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์เจ้าดิlighนพรสุทิวรทรงเขียนในวิทยานิพนธ์เสนอ ในปี 1907 ว่า “แผ่นดินทุกแห่งในประเทศนั้นเป็นของรัฐบาล และผู้ครอบครองนั้นมีเพียงสิทธิในการใช้เท่านั้น” จนแม้กระทั่งในปี 1933 ในการประชุมคณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทั้ง ม.จ. สกลวรรณกร วรวรรณ และหลวงประดิษฐมนูธรรมต่างเห็นตรงกันว่า เมืองไทยเดิมมาถือหลักการที่ว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของพระเจ้าแผ่นดินหรือเป็นของรัฐ⁸⁸ ศาสตราจารย์ดร. จัตตทิพย์ นาถสุภา ชี้ให้เห็นว่า ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด เชื่อว่า การยอมรับระบบกรรมสิทธิ์เอกชนมาชัดเจนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วคือ เมื่อรัฐออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ พ.ศ. 2411 ซึ่งในพระราชบัญญัตินั้นไม่มีการอ้างอิงว่าที่ดินเป็นของรัฐหรือของพระมหากษัตริย์อีกต่อไป ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด เขียนว่า “หลังการใช้พระราชบัญญัตินี้แล้ว เป็นที่กล่าวได้ว่า หลักกฎหมายเก่าที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดเป็นของพระเจ้าแผ่นดินหรือของรัฐ และได้ยอมรับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนอย่างชัดเจนหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง

จากข้อมูลที่ศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด และศาสตราจารย์ดร. จัตตทิพย์ นาถสุภาได้ศึกษาอ้างอิงมา เราสามารถสรุปได้ว่า คนไทลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หรือไทยสยาม ซึ่งก็คือคนไทยในประเทศไทย เคยได้สืบทอดரிตครองประเพณีระบบที่ดินที่กรรมสิทธิ์เป็นของกษัตริย์แต่แบ่งปันให้ข้าราชการและราษฎรทำกินโดยห้ามซื้อขาย ต่อมาเมื่อสังคมและเศรษฐกิจการเมืองได้พัฒนาเจริญขึ้น ระบบการแบ่งปันที่ดินและกฎหมายห้ามซื้อขายก็เปลี่ยนแปลงไป เหลือแต่หลักที่ว่าที่ดินทั้งหมดเป็นของพระเจ้าแผ่นดินหรือของรัฐ และได้ยอมรับระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนอย่างชัดเจนหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 แล้ว

เชิงอรรถ

¹ เจียแนจอง. "ไทลื้อสิบสองปันนาก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง". สิบสองปันนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. 2536 : หน้า 37-46.

² เจียแนจอง. "สอบแหล่งกำเนิดวรรณกรรม เจ้าสุธน และวิเคราะห์ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างสิบสองปันนาและล้านนาสมัยโบราณ". จุลสารงานวิจัย ฉบับรวมที่ 3 และที่ 4 ปี 1981. คุณหมิง : สถาบันวิจัยประวัติศาสตร์ มณฑลยูนนาน. 1981 : หน้า 72-83.

³ ดาวกั้วตั้ง (แปล). "ตำนานเจ้ากษัตริย์เมืองพาราณสีน้อยฉบับเจ้าจันทร์พรหม" (1955). การสำรวจสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ชนชาติไตภาคสิบสองปันนา. เล่มที่ 9. (1988). คุณหมิง : สำนักพิมพ์ชนชาติยูนนาน : หน้า 167-180. การสำรวจสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ชนชาติไตภาคสิบสองปันนา เล่มที่ 1 ถึง 10. เป็นหนังสือชุดรวมรายงานฉบับต่าง ๆ 2,000 กว่าหน้าของทีมงานทางการเงิน ที่ดำเนินการสำรวจ เมื่อปี ค.ศ. 1954-1955 เดิมส่วนหนึ่งได้พิมพ์เป็นเอกสารภายในเมื่อปี ค.ศ. 1956 ต่อมาได้เลือกสรรพิมพ์เผยแพร่ช่วง 1982-1988 ข้อมูลเหล่านี้มีคุณค่ามากส่วนใหญ่ใช้เป็นเอกสารชั้นต้นได้ บทความนี้ส่วนใหญ่อ้างอิงจากเอกสารรายงานการสำรวจเหล่านี้กรุณาดู : เจียแนจอง. "สถานภาพการศึกษาวัฒนธรรมไทลื้อของวงวิชาการจีน". การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท. กรุงเทพฯ. สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ 2538 : หน้า 115. ต่อจากนี้หนังสือชุดการสำรวจสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ชนชาติไตภาคสิบสองปันนา จะใช้อักษรย่อ กสปพ แทน.

⁴ ดาวกั้วตั้ง (แปล) (1955). อ้างแล้ว : หน้า 176.

⁵ จูเต๊ะผู่และดาวกั้วตั้ง "การสำรวจสภาพที่ดินของเมืองเชียงรุ่ง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 4 1983. อ้างแล้ว : หน้า 95-108. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ. "การสำรวจสภาพ เศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองเชียงรุ่ง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 121-166. จ้าวเงินและคณะ "ข้อมูลการสำรวจฐานันดรชนาประเภทต่าง ๆ ของเมืองเชียงรุ่ง (1955). กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : 167-197.

⁶ ทีมงานรัฐบาลมณฑลยูนนาน. "การสำรวจขั้นตอนสภาพสังคมเศรษฐกิจใน 17 หมู่บ้านของหมู่บ้านบริหารกาดทุ่งและกาดทรายพินนาเชียงรุ่ง (1954)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า หม่าย่าว. "รายงานสรุปการสำรวจเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตสิบสองปันนา (1955)". กสปพ. เล่มที่ 2 1983. อ้างแล้ว : หน้า 19. รายงานนี้คำนวณว่า 10% อ้ายใหม่ล่าและคณะ. "การสำรวจหมู่บ้านบ้านโปก (1954)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 213. คำนวณจากข้อมูลการสำรวจดังกล่าวเป็น 15%

⁷ จูเต๊ะผู่และดาวกั้วตั้ง (1955). อ้างแล้ว : หน้า 96-97.

⁸ หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 123.

⁹ จูเต๊ะผู้และคณะ. "อำนาจการปกครองและฐานันดรศักดิ์กษัตริย์ของเมืองฮาย (1954)". กสปต. เล่มที่ 5. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 38.

¹⁰ จางหนากวางและคณะ. "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองเชียงเจื่อง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 6. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 106.

¹¹ ดาวกั้วต้ง และคณะ (แปล). "นาเจ้าแผ่นดินและนาท้าวขุนอำมาตย์ (1955)". กสปพ. เล่มที่ 3. 1983 : หน้า 93-94.

¹² ดาวกั้วต้ง (แปล) (1955). อ้างแล้ว : หน้า 176.

¹³ หม่ายาวและเมี่ยวหลวนเหอ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 123. เมี่ยวหลวนเหอและคณะ. "การสำรวจขั้นต้นกรณีความสัมพันธ์ด้านที่ดินหมู่บ้านดอนแต่นพินนาเชียงรุ่ง (1953)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 9.

¹⁴ หลิวกวาง และคณะ. "การสำรวจสภาพสังคมชนชาติไตเมืองพาน (1955)". กสปพ. เล่มที่ 5. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 146. , หยางเซียงคุนและคณะ. "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตท่าล่อ (1955)". กสปพ. เล่มที่ 5. 1955. อ้างแล้ว : หน้า 152. , จูเต๊ะผู้และคณะ. (1954) อ้างแล้ว : หน้า 38. , อ้ายใหม่คำ และคณะ. "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองแซ่"(1954). กสปพ. เล่มที่ 6. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 13. , หลี่ซิงหลงและคณะ. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองมางพันนาเมืองแซ่ (1954)". กสปพ. เล่มที่ 6. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 123. , ลีวเจียเหวินและคณะ. "การสำรวจสังคมชนชาติไตเมืองงาด (1954)". กสปพ. เล่มที่ 6. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 140. , หม่าปาวซิงและคณะ. "การสำรวจสังคมชนชาติไตเมืองซาง (1954)". กสปพ. เล่มที่ 6. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 150. , อ้ายชายฮ่อและคณะ. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองวัง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 6. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 162. , ไป่จู่หม่อและคณะ. "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองเซียงเหนือ (1954)". กสปพ. เล่มที่ 7. 1985. อ้างแล้ว : หน้า 7. , หม่าผิงโจวและคณะ. "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองบ่าง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 7. 1985. อ้างแล้ว : หน้า 91. , หวงเจียนซีและคณะ. "การสำรวจสภาพสังคม (ด้านที่ดิน) ชนชาติไตเซียงทอง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 7. 1985. อ้างแล้ว : หน้า 122. , ดาวซางหยุงและคณะ. "สภาพสังคมเมืองเซียงฮยา (1955)". กสปพ. เล่มที่ 8. 1985. อ้างแล้ว : หน้า 66. , หยางจี้ยี่และคณะ. "สภาพสังคมเมืองซอน (1955)". กสปพ. เล่มที่ 8. 1985. อ้างแล้ว : หน้า 71. , กาวลิซื่อและคณะ. "การสำรวจสังคมประวัติศาสตร์ชนชาติไตเมืองลวง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 8. 1985. อ้างแล้ว : หน้า 90. , หลี่หลานเซิงและคณะ. "สภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเขตทุ่งเมืองยาง (1954)". กสปพ. เล่มที่ 8. 1985. อ้างแล้ว : หน้า 138. , จ้าวเจียซิงและคณะ. "สภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองพง (1955)". กสปพ. เล่มที่ 9. 1988. อ้างแล้ว : หน้า 44. , หลงเทียนเงินและคณะ. "สภาพสังคมเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองแวน (1955)". กสปพ. เล่มที่ 9. 1988. อ้างแล้ว : หน้า 57.

15. ดาวจิ้นหยุงและคณะ. "สภาพสังเขปสำนักเจ้าแสนหวีสิบสองพันนาและการเมืองเมืองเชียงรุ่ง (1954)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 75.
16. การที่ไทลื้อเอาคำว่า "ล๋าม" ซึ่งหมายถึง ล๋ามโยงวัวควายมาเรียกตำแหน่งหัวหน้าชนคนกลางเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ผู้เขียนได้ค้นพบว่า คำว่า "พ่อล๋าม" มาจากระบบหัวเมือง "จื๋อหมี่" สมัยราชวงศ์ถังของจีน ที่ตั้งหัวเมืองชายแดนชนกลุ่มน้อยเป็นเมืองจื๋อหมี่ โดยให้ประชาชนกลุ่มน้อยเป็นผู้ว่าราชการเมืองจื๋อหมี่ "จื๋อ" คือ ชลุมม้า "หมี่" คือ เชือกสน ตะพาน คือ ราชสำนักจีนถือว่าปกครองชนกลุ่มน้อยต้องใช้วิธีผสมกลมกลืนกับชนพื้นเมืองหรือสนสายตะพานที่รู้จัก จึงจะอยู่ในโอวาท รายละเอียดกรุณาดู: Cheah Yanchong. "The Ancient Culture of Thai People : The Impact of The Hua Xia Culture On It And Its Implications". Journal of the Siam Society. Volume 76. 1988. Bangkok : The Siam Society : p. 236-238. เจียแนจ. "ต้นตอวัฒนธรรมโบราณที่เกี่ยวข้องกับถิ่นกำเนิดคนไทย". ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ 15 เล่มที่ 4. กรุงเทพฯ : บริษัทมติชน จำกัด. 2537 หน้า 85-86.
17. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 123.-124.
18. เมี่ยวหลวนเหอ และคณะ. (1953). อ้างแล้ว : หน้า 11.
19. อ้ายพรหมและคณะ. "การสำรวจฐานันดรไทเมือง (1954)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 174.
20. ทีมงานรัฐบาลมณฑลยูนนาน. (1954). อ้างแล้ว : หน้า 31.
21. หม่าย่าว (1955). อ้างแล้ว : หน้า 4. จูเต๊ะผู้และดาวกัวต้ง. (1955). อ้างแล้ว : หน้า 98. หน้า 106.
22. หลินชวนและดาวเหวินชย๊ะ. คำโบราณภาษาไต. คุณหมิง. สำนักพิมพ์ชนชาติยูนนาน 1984: หน้า 155.
23. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 122.
24. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 124.
25. อ้ายพรหมและคณะ. (1954) อ้างแล้ว : หน้า 176.
26. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 124.
27. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 128.
28. พ่อแสง และคณะ. "สภาพการรับภาระออกเสียของฐานันดรไทเมือง (1954)". กสปพ. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 182.
29. ดาวชย๊ะ ชิง และคณะ. "การเข้าครอบครองสิบสองพันนาของคอ ชู ชิน (1988)". กสปพ. เล่มที่ 9. 1988. อ้างแล้ว : หน้า 190.
30. หม่าย่าว. (1955). อ้างแล้ว : หน้า 9.

31. ดาวกวางเจียงและจูเต๊ะผู้ (แปล). "ระบบองค์การปกครองเจ้าแผ่นดินสิบสองพันนา (1995)". กสปพ. เล่มที่ 9. 1988. อ้างแล้ว : หน้า 71-91. ดาวจิ้นหยุงและคณะ. (1954). อ้างแล้ว : หน้า 69. หลิวเจียะ. "สภาพอำเภอเซอหลี่ (เชียงรุ่ง) (1951)". กสปพ. เล่มที่ 1. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 10-12.
32. อุดม รุ่งเรืองศรี. พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. กรุงเทพฯ : มูลนิธิแม่ฟ้าหลวง และธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด 2533 : หน้า 20.
33. ดาวกวางเจียง และจูเต๊ะผู้ (แปล) (1955). อ้างแล้ว : หน้า 91. เอกสารโบราณของเชียงรุ่ง ได้ระบุว่าเก๋าสนามเชียงรุ่งที่เรียกกันว่า เจ้าเชียงฮานันมีสมญาเป็น "เจ้าแสนนา" เพราะเชียงฮามีฐานะ เป็น "แสนเมือง เมืองเชียงฮาน" (แต่ปัจจุบันเจ้าเชียงฮามีฐานะนาร้อย) ดาวจิ้น หยุง และคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 68. มีข้อมูลว่า ราชสำนักเชียงรุ่งแต่งตั้งเจ้าเมืองตามฐานะกินเมืองระดับนาหมื่นหลวงและนาพันหลวง.
34. หลินชวนและดาวเหวินหย๊ะ (1984). อ้างแล้ว : หน้า 58.
35. ดาวจิ้นหยุงและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 68.
36. โรเบิร์ต แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. เล่มที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์. 2526 : หน้า 294.
37. นาเป็นมาตรวัดเนื้อที่นาของสิบสองพันนา เนื่องจากอาณาจักรเชียงรุ่งยังไม่มีมาตรวัดที่สมบูรณ์แบบ ที่นาของสิบสองพันนามิได้รววัดด้วยเครื่องมือมาตรฐาน ฉะนั้น จำนวน เนื้อที่ของนาแต่ละแปลงบ้างก็ใช้เชือกใช้ไม้วัด บ้างก็ประเมินด้วยสายตา จึงทำให้จำนวนนา (มาตรวัด) ของแต่ละแปลงเป็นตัวเลขที่ยังไม่ถูกต้องสมบูรณ์ เราจึงถือว่าเป็นจำนวนคร่าว ๆ พอประมาณ เนื้อที่ 1 นา = 4 "หมู" (มาตรวัดเนื้อที่ของจีน) 2.4 หมู = 1 ไร่ ไทย เมื่อ 2.4 หมูจีน = 9.6 นา ผู้เขียนจึงประเมินว่า 10 นา = 1 ไร่ โดยประมาณ
38. หาบเป็นมาตรวัดข้าวเปลือกของสิบสองพันนา เอกสารรายงานการสำรวจระบบที่ดินภาษาอังกฤษฉบับแรก Frontier Land Systems in Southern most China ที่เขียนโดย Chen Han-seng (พิมพ์ที่ New York : Institute of Pacific Relations) เมื่อ ค.ศ. 1949 ระบุว่า 1 หาบ = 54 กิโลกรัม แต่จากการสำรวจของทีมงานจีนเมื่อปี ค.ศ. 1953-1955 พบว่า 1 หาบ = 40-50 ชั่งจีน (2 ชั่ง = 1 กิโลกรัม โดยประมาณ) คือ บางหมู่บ้านก็บอกว่า 40 ชั่ง บางคนก็บอกว่า 44 ชั่ง หรือ 46 ชั่ง จนถึง 50 ชั่ง เพราะเชียงรุ่งยังไม่มีมาตรวัดแบบมาตรฐาน แต่ 40 หรือ 40 กว่าชั่ง คงจะสอดคล้องกับ ความจริง เพราะถ้า 40-50 ชั่ง คนไทยก็ยังหาบไหว แต่ถ้าเป็น 54 กิโลกรัม คงจะหาบไม่ไหว ตัวเลข ของจีนกรุณาดูหนังสือชุดกสปพ. เล่มที่ 4. 1983. หน้า 43 (40ชั่ง) หน้า 234 (44 ชั่ง) หน้า 18 (46 ชั่ง) หน้า 125 (50 ชั่ง).
39. ดาวกั่วตุ้ง (แปล) (1955). อ้างแล้ว : หน้า 176.
40. ดาวกวางเจียงและจูเต๊ะผู้ (แปล) (1955). อ้างแล้ว : หน้า 73.
41. ดาวกวางเจียง และจูเต๊ะผู้ (แปล) (1955). อ้างแล้ว : หน้า 94.

42. ดาวจันหยุงและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 77-81.
43. อ้ายพรหมและคณะ. (1954). อ้างแล้ว : หน้า 174.
44. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 141-145.
45. ดาวมิงเจียง และคณะ. "การสำรวจฐานันดรเล็กน้อย (1954)". กสปป. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 189.
46. หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 125-126.
47. ดาวกัวซิงและคณะ. "การสำรวจฐานันดรอ่อนร้าย (1954)". กสปป. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 193.
48. หม่าจ้งตานและหวงเจียนซีฯ. "การสำรวจฐานันดรลูกหลานท้าวพญา (1954)". กสปป. เล่มที่ 4. 1983. อ้างแล้ว : หน้า 167. หม่าย่าว และเมี่ยวหลวนเหอฯ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 124 , หน้า 141-146. หม่าจ้งตาน และหวงเจียนซีฯ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 167-170. อ้ายพรหมและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 174-177. ฟ้อแสงและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 182-187. ดาวกัวซิงและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 192-197.
49. ปรีชา พิณทอง. สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม 2532 : หน้า 406.
50. หลินชวนและดาวเหวินซีย้อะ. อ้างแล้ว : หน้า 143-144.
51. ดาวมิงเจียงและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 191.
52. ดาวกัวซิงและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 197.
53. ฟ้อแสงและคณะ (1954). อ้างแล้ว : หน้า 182.
54. ดาวซีย้อะซิงและคณะ. (1988). อ้างแล้ว : หน้า 190. หลิวเจียะ. (1951). อ้างแล้ว : หน้า 6.
55. ดาวซีย้อะซิงและคณะ (1988). อ้างแล้ว : หน้า 190
56. ปีค.ศ. 1946 สิบสองพันนามีประชากร 3,916 คน ถัวเฉลี่ยครอบครัวละ 5 คน จะเป็น 14,783 ครอบครัว "หัวเรือน" ออกเสียจะเป็น 0.37% เท่ากับมี 5,469 "หัวเรือน" ถ้าออกเสีย 2-3 เหยี่ยวจะเป็น 10,939 เหยี่ยวถึง 16,407 เหยี่ยว เจ้าแผ่นดินมีส่วนแบ่ง 12% ก็จะเป็น 1,312 เหยี่ยว ถึง 1,968 เหยี่ยว เหนือสนามมีส่วนแบ่ง 8% ก็จะเป็น 875 เหยี่ยว ถึง 1,312 เหยี่ยว ตัวเลขประชากร 1946 โปรดดู: ชุงเงินฉาง. "ระบบปกครองแต่ละสมัยของสิบสองพันนา (1973)". การสำรวจรวมสังคมชนชาติไต สิบสองพันนา. เล่มที่ 1. 1983. คุณหมิง : สำนักพิมพ์ชนชาติยูนนาน : หน้า 67.

57. สุภาวศ์ จันทวานิช และจารุวรรณ พรหมวัง-ข้าเพชร. "กลุ่มชาติพันธุ์ไทยขาว" การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท. อ้างแล้ว : หน้า 216 , 220-221. โรแบร์ต แลงกานต์. อ้างแล้ว : หน้า 301.
58. คำจอง. "ประวัติศาสตร์และเอกสารไทดำในเวียดนาม". การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท. อ้างแล้ว : หน้า 195-196.
59. คณะเรียบเรียง. สภาพสังเขปอำเภอปกครองตนเองชนชาติไต ชนชาติว้ากึ่งม้า. คุณหมิง : สำนักพิมพ์ชนชาติยูนนาน. 1986 : 26-28.
60. รายงานการสำรวจ 18 ฉบับ ได้รวบรวมพิมพ์ในหนังสือชุด การสำรวจสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ชนชาติไทยเดือหง เล่มที่ 2 (1984) และเล่มที่ 3 (1987) พิมพ์โดยสำนักพิมพ์ประชาชนยูนนาน
61. ถานปีปอและคณะ. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านฟ้าผ่าอำเภอสุย (1958)". การสำรวจสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ชนชาติไตเดือหง. เล่มที่ 2. 1984. คุณหมิง : สำนักพิมพ์ชนชาติยูนนาน : หน้า 9-10. ต่อจากนี้หนังสือชุดนี้จะใช้อักษรย่อ "กสปต" แทนคณะสำรวจสมัชชาผู้แทนประชาชนแห่งชาติ. "การสำรวจสภาพที่ดินตำบลหัวหมื่นเขตแจ้ฝาง อำเภอสุย (1955/3)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984 อ้างแล้ว : หน้า 28. ช่งซุหัวและคณะ. "การสำรวจสภาพสังคมหมู่บ้านหัวหมื่นเขตแจ้ฝาง อำเภอสุย (1958)". กสปต. เล่มที่ 2 1984. อ้างแล้ว : หน้า 34-36. หานกุงเซียนและคณะ. "การสำรวจสังคมชนชาติไต เขตจันลี อำเภอหิงเจียง (1958)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984 อ้างแล้ว : หน้า 54. เจียงยั้งเหลียงและคณะ. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านบ้านหวน บ้านพง อำเภอหิงเจียง (1958)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 66. เฉินจื้อฟานและคณะ. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านกวานลัมจันรา อำเภอหิงเจียง (1958)". เล่มที่ 2. 1984. กสปต. อ้างแล้ว : หน้า 74. คณะสำรวจสมัชชาผู้แทนประชาชนแห่งชาติ. "การสำรวจสภาพที่ดินตำบลกว๋างเติง เขตซ้างฮ้อง อำเภอหล่งชวน (1955/5)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 91. คณะสำรวจสมัชชาผู้แทนประชาชนแห่งชาติ. "การสำรวจสภาพที่ดินตำบลแจ้ทุ่งเขตที่ 1 อำเภออยู่ลี (1955/6)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 101. คณะสำรวจสมัชชาผู้แทนประชาชนแห่งชาติ. "การสำรวจสภาพที่ดินตำบลบ้านปิน เขตที่ 2 อำเภออยู่ลี (1955/7)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 101. คณะปฏิบัติงานอำเภออยู่ลี พคจ. "การสำรวจขั้นต้นสภาพเศรษฐกิจสังคมชนบทแจ้ทุ่งและบ้านลินสองตำบล (1955) ". กสปต. เล่มที่ 3. 1987. อ้างแล้ว : หน้า 74. คณะกรรมการ ปฏิบัติงานชายแดนมณฑลยูนนาน. "สภาพขั้นพื้นฐานหมู่บ้านปงหะ เขตแจ้ฝาง อำเภอสุย (1954)". กสปต. เล่มที่ 3. 1987. อ้างแล้ว : หน้า 96-99.
62. คณะสำรวจสมัชชาผู้แทนประชาชนแห่งชาติ (1955/3). อ้างแล้ว : หน้า 28. ช่งซุหัวและคณะ (1958). อ้างแล้ว : หน้า 36. คณะปฏิบัติงานอำเภออยู่ลี พคจ. (1955). อ้างแล้ว : หน้า 74.

^{63.} คณะสำรวจสมัชชาผู้แทนประชาชนแห่งชาติ. "การสำรวจสภาพที่ดินตำบลฟ้าผ่า อำเภออุทัย (1955/1)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984 อ้างแล้ว : หน้า 1. เจียงยี่เหลียงและคณะ (1958). อ้างแล้ว : หน้า 66. หน้า 69. เงินจื้อฟานและคณะ (1958). อ้างแล้ว : หน้า 16. จางหยวนชิงและคณะ. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมชนชาติไต ห่งหลอปู อำเภอเหลียนตง (1958)". กสปต. เล่มที่ 2. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 86. ไม่ระบุชื่อ. "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านต่งชิง ตำบลช้างฮ้อง อำเภอหลงชวน". กสปต. เล่มที่ 2. 1984. อ้างแล้ว : หน้า 95. คณะสำรวจสมัชชาผู้แทนประชาชนแห่งชาติ (1955/6). อ้างแล้ว : หน้า 98. คณะปฏิบัติงานอำเภออยู่ลี่ พคจ (1955). อ้างแล้ว : หน้า 74.

^{64.} ถานปี้ปอและคณะ (1958). อ้างแล้ว : หน้า 12.

^{65.} จางหยวนชิงและคณะ (1958). อ้างแล้ว : หน้า 86.

^{66.} เจียแย่นจง. "แคว้นไคคัง : ถิ่นไทเหนือในญูนนาน". คนไทไคคัง : ไทใหญ่ในญูนนาน. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2538 : หน้า 24.

^{67.} ซือจื้อไฮ่วและคณะ. พจนานุกรมญูนนาน. คุณหมิง : สำนักพิมพ์ประชาชนญูนนาน. 1993 : หน้า 78.

^{68.} สำนักงานคณะเรียบเรียง "สภาพสังคมอำเภอและนครแคว้นด้อหง". ข้อมูล ประวัติศาสตร์และจดหมายเหตุด้อหง. เล่มที่ 4. มังชื่อ : สำนักพิมพ์ชนชาติแคว้นด้อหง. 1985 : หน้า 2. สถิติปี 1985 ของแคว้นด้อหง คนไทมีประชากร 246,647 คน เป็นสัดส่วน 31.29% คนจีนฮั่น มีประชากร 392,790 คน เป็นสัดส่วน 49.83%

^{69.} โรแบร์ต แลงการ์ด. อ้างแล้ว : หน้า 299-300. ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและเรณู วิชาศิลป์. "องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ไทยอาหม". การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท. อ้างแล้ว : หน้า 57.

^{70.} หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอ. การศึกษาเปรียบเทียบระบบนาปันส่วนสิบสองพันนาและระบบนาบ่อสมัยซีโจว. คุณหมิง : สำนักพิมพ์ประชาชนญูนนาน. 1989.

^{71.} ทวีปวรดิถ. ประวัติศาสตร์จีน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุภาพใจ. 2538 : หน้า 82-83

^{72.} หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอ (1989). อ้างแล้ว : หน้า 162.

^{73.} หม่าย่าวและเมี่ยวหลวนเหอ (1989). อ้างแล้ว : หน้า 43-44.

^{74.} โรแบร์ต แลงการ์ด. อ้างแล้ว : หน้า 303

^{75.} ดาวกั่วต้ง (แปล) (1955). อ้างแล้ว : หน้า 176. โรแบร์ต แลงการ์ด. อ้างแล้ว : หน้า 308. ท่านศาสตราจารย์ ร. แลงการ์ด เขียนว่า คัมภีร์ไตรโลกวินิจฉัยก็กล่าวว่า พระมหาสมมติราชผู้เป็นปฐมบรมมหากษัตริย์ได้รับพระนามว่า ชัตติยหรือกษัตริย์ เพราะเป็นเจ้าของชัตต์ คือ ที่นาและที่แดนดินทั่วไปในพระราชอาณาจักร

^{76.} โรแบร์ต แลงการ์ด. อ้างแล้ว : หน้า 297-298.

77. พานธีชีว์ และคณะ. สารานุกรมชนชาติจ้วง. หานานหนึ่ง : สำนักพิมพ์ประชาชนกวาง
สี.1992 : หน้า 345-401 ภาคชนบประเพณี.
78. ธีจุเจี้ยน. "ย่อความช่วงระยะระบอบข้าพหสสมัยโบราณของชนชาติจ้วง". รวมบท
วิเคราะห์ชนชาติจ้วงนอกทิวเขา. หานานหนึ่ง : สำนักพิมพ์ชนชาติกวางสี. 1989 : หน้า 184.
79. เว่ยเหวินเซียน. "ประเด็นต่างๆ ของระบอบทาสกสิกรรมคักดินาท้องที่ ชื่อจิงฟู". รวมบท
วิเคราะห์ชนชาติจ้วงนอกทิวเขา. อ่างแล้ว : หน้า 291-292. หน้า 295.
80. โรแบร์ต แลงการ์ด. อ่างแล้ว : หน้า 295.
81. ประเสริฐ ณ นคร (ปริวรรต). มังรายศาสตร์ฉบับเชียงใหม่. เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรม
จังหวัดเชียงใหม่. 2528 : หน้า 26-27. ลมูล จันทรหอม. รายงานการวิจัยวิเคราะห์กฎหมายล้านนา
โบราณ เล่ม 1. เชียงใหม่ : ศูนย์ หนังสือเชียงใหม่. 2529 : หน้า 11-12.
82. โรแบร์ต แลงการ์ด. อ่างแล้ว : หน้า 300.
83. จัตรทิพย์ นาดสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์
(พิมพ์ครั้งที่ 4). 2540 : หน้า 4.
84. โรแบร์ต แลงการ์ด. อ่างแล้ว : หน้า 304. หน้า 302.
85. จัตรทิพย์ นาดสุภา. อ่างแล้ว : หน้า 5 และหน้า 80 เิงอรรถที่ 26 และ 27.
86. โรแบร์ต แลงการ์ด. อ่างแล้ว : หน้า 305-308. หน้า 315-316.
87. โรแบร์ต แลงการ์ด. อ่างแล้ว : หน้า 310.
88. จัตรทิพย์ นาดสุภา. อ่างแล้ว : หน้า 6.
89. โรแบร์ต แลงการ์ด. อ่างแล้ว : หน้า 313.

บทที่ 4

ประเพณีสิบสองเดือน : วิถีชีวิตไทในรอบปี

ประคอง นิมนานเหมินท์

ความนำ

ภาษาของคนไทดำคนหนึ่งมีความว่า “เฮ็ดกินมีเปื้อน ตั้งเฮือนมีมือ” แปลตรง ๆ ว่า ทำกินมีเดือน ตั้งเรือนมีวัน หมายความว่า ทำมาหากินจะต้องคำนึงถึงเดือนที่เหมาะสม เช่นเดียวกับการตั้งบ้านตั้งเรือนต้องคำนึงถึงวันดีหรือวันที่เป็นมงคล เนื่องจากคนไทดำทำนาเป็นอาชีพหลัก “เฮ็ดกิน” หรือ ทำกิน ในที่นี้จึงน่าจะหมายถึงการทำนา ภาษาบทนี้แสดงให้เห็นความคิดของคนไทดำที่ให้ความสำคัญต่อกาลหรือฤกษ์ยาม ได้แก่ ความเหมาะสมของเวลาในการทำกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาและการตั้งบ้านตั้งเรือนซึ่งนับเป็นภารกิจที่มีความสำคัญที่สุดในชีวิต

นอกจากคนไทดำแล้ว เป็นที่น่าสังเกตว่า ชนเผ่าไทอีกหลายกลุ่มก็ให้ความสำคัญต่อเวลาที่เหมาะสมในการประกอบกิจกรรมต่างๆ และมีระเบียบประเพณีเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติอันเนื่องด้วยการทำมาหากินและคติความเชื่อในแต่ละเดือนในรอบปี ซึ่งในภาษาไทยเรียกว่า “ประเพณีสิบสองเดือน” อย่างชัดเจน ทั้งยังเป็นชนบประเพณีที่ปฏิบัติและยึดถือถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง สืบๆ กันมาเป็นเวลาช้านาน โดยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับยุคสมัย บางแห่งมีการยกเลิกปฏิบัติไปชั่วคราวเนื่องด้วยเหตุผลทางการเมือง เมื่อมีการผ่อนคลายให้มีเสรีภาพในการปฏิบัติตามลัทธิความเชื่อได้แล้ว ก็มีการรื้อฟื้นการปฏิบัติบางอย่างขึ้นมาใหม่ ซึ่งก็พอจะทำได้ เพราะยังมีผู้ใส่ใจจดจำแนวการปฏิบัติและนำมาถ่ายทอดกันใหม่ การศึกษาประเพณีสิบสองเดือนของชนชาติไทของผู้วิจัย ทำให้มองเห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า แนวประพฤติปฏิบัติในแต่ละเดือนในรอบปีนั้นเป็นเรื่องสำคัญ และมีความหมายเป็นอย่างยิ่งในวิถีชีวิตของชนชาติไทแต่ละกลุ่ม เป็นเรื่องที่รับรู้ร่วมกันในสังคมและจารีกอยู่ในความทรงจำของแทบทุกคน เมื่อมีผู้ซักถาม ก็มักจะสามารถบอกได้อย่างฉับพลันว่า ในแต่ละเดือนนั้นกลุ่มของตนมีการประพฤติปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับความคิดความเชื่อและการทำมาหากินสืบทอดมาตามประเพณีอย่างไรบ้าง

รายงานวิจัยบทนี้มุ่งจะศึกษาวิถีชีวิตในรอบปีของชนชาติไทผ่านประเพณีสิบสองเดือน ประกอบกับข้อมูลจากตำนาน นิทานและเพลงพื้นบ้าน โดยศึกษาจากชนชาติไทที่ยังนับถือความเชื่อแบบ

ดั้งเดิม 2 กลุ่ม คือ ไทดำ ไทขาวในสาธารณรัฐเวียดนาม และชนชาติไทที่นับถือพุทธศาสนา 4 กลุ่ม คือ ลาว ไทจีนที่เชียงตุง ไทลื้อที่สิบสองพันนา และไทในเขตปกครองตนเองได้คัง สาธารณรัฐประชาชนจีน

เนื่องจากชนชาติไทมีคำเรียกประเพณี 12 เดือนต่างๆ กัน และนับปีและเดือนแตกต่างจากคนไทย ในประเทศไทยในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างแจ่มชัด การเสนอรายงานวิจัยในบทนี้ผู้วิจัยจึงได้แยก เป็น 4 ประเด็นตามลำดับดังนี้

1. คำเรียก “ประเพณีสิบสองเดือน”
2. การนับปีเดือนวันของชนชาติไท
3. ประเพณีสิบสองเดือนของชนชาติไท
4. บทวิเคราะห์

คำเรียก“ประเพณีสิบสองเดือน

ชนชาติไทที่ผู้วิจัยศึกษามีคำเรียกประเพณีสิบสองเดือนต่างกันไปดังนี้ ลาวเรียกว่า “ฮึดสิบสอง” ซึ่งตรงกับทางภาคอีสานของไทย ไทลื้อและไทจีนเรียก “ป่าเวณีสิบสองเดือน” หรือ “ฮึดสะป่าเวณีสิบสองเดือน” คล้ายคลึงกับล้านนา ที่เรียกว่า “ป่าเวณีสิบสองเดือน” ไทเหนือในเขตได้คังเรียก “ฮุดสามซ่า หล่าสี่สิบสอง” คล้ายคลึงกับชาวไทใหญ่ในแม่ฮ่องสอนซึ่งเรียกว่า “หย่าสี่สิบสอง” ส่วนไทดำและไทเมืองเต็กเรียกว่า “ปีเป๋อฮัดกิน”

เมื่อพิจารณาคำเรียกประเพณีสิบสองเดือนของชนชาติไทดังกล่าวจะเห็นได้ว่า คำที่ไทดำและไทเมืองเต็กใช้ คือ “ปีเป๋อฮัดกิน” เป็นคำไทที่มีลักษณะเป็นคำประสมอย่างง่าย ๆ แปลตรง ๆ ก็คือ ปีเดือนทำกิน

คำว่า “ฮึด” ใน “ฮึดสิบสอง” และคำว่า “ป่าเวณีสิบสองเดือน” ใน “ป่าเวณีสิบสองเดือน” เป็นคำมาจากภาษาบาลีทั้งคู่ คำว่า ฮึด มาจากคำว่า จาริตต ในภาษาบาลี ไทยใช้ “จาริต” หมายถึงความประพฤติ ธรรมเนียมประเพณี คำว่า ฮึด เกิดจากการตัดพยางค์หน้าคือ จา ออก เหลือแต่ ริด ออกเสียงแบบภาษาถิ่นเป็น ฮึด เมื่อเขียนแบบรักษารากศัพท์เดิมก็เขียน ฮึด

คำว่า “ป่าเวณีสิบสอง” นั้น มาจากคำภาษาบาลีว่า ปาเวณี ภาษาไทยกลางนำคำนี้มาแยกใช้ 2 ความหมาย คือ ประเวณี หมายถึง การเป็นสามีภรรยาตามธรรมเนียม การร่วมสังวาส (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. 2525 หน้า 571) และ ประเพณี หมายถึง ขนบธรรมเนียม แบบแผน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. 2525 หน้า 569) ในภาษาไทยยวนล้านนาใช้คำว่า “ป่าเวณีสิบสองเดือน” ในความหมายเดียวกับไทลื้อและไทจีน คือ หมายถึง

ชนบทรณนิยมประเพณี และมักใช้กับประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเช่นกัน เช่นเดียวกับคำว่า “อุตุ” ในคำว่า “อุตุสามช่า” และคำว่า “หล่าสี่” ใน “หล่าสี่สิบสอง” ก็มาจากภาษาบาลีเช่นกัน อุตุ แปลว่า ฤดู อุตุสามช่า คือฤดูสามฤดู และหล่าสี่ มาจากภาษาบาลีว่า ราลี ไทยใช้ว่า ราศี มีความหมายว่า กอง หรือ หมู่ เช่น บุญราศี แปลว่า กองบุญ และหมายถึงการที่พระอาทิตย์เคลื่อนผ่านกลุ่มดาว 12 ดวง

อาจสรุปได้ว่า ไทกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนาทั้ง 4 กลุ่ม ใช้คำภาษาบาลีสำหรับเรียกประเพณี 12 เดือน คำว่า ฮีต ป้าเวณี และหล่าสี่ ทั้งสามคำมีความหมายโดยนัยยะสัมพันธ์กับประเพณีเนื่องด้วยความคิดความเชื่อ ส่วนคำว่า ปีเปื่อนเฮ็ดกิน ของไทดำและไทขาวนั้น รูปศัพท์เป็นคำไท ความหมายเน้นการให้ความสำคัญกับการทำมาหากิน

การนับปีเดือนวันของชนชาติไท

การนับปีและวัน

ผู้วิจัยพบว่า ชนชาติไทที่ศึกษาทั้ง 6 กลุ่มนั้น มีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับระบบการนับปีเดือนวันหลายแบบ เช่น ในตำนานพื้นเมืองเชียงตุงของไทยจีน ตำนานพื้นเมืองสิบสองพันทนาของไทยลื้อและพงศาวดารล้านช้างของลาวใช้จุลศักราชในการบอกศักราช ในขณะที่เชียงตุงและสิบสองพันทนาใช้พุทธศักราชด้วย แต่นับแบบพม่า จึงช้ากว่าไทย 1 ปี (ทวี สว่างปัญญางกูร 2532, หน้า 7) ลาวและไทดำไทขาวในเวียดนามใช้คริสต์ศักราชตามอย่างสากล แต่ทุกกลุ่มก็ใช้หรือเคยใช้ระบบ 60 เป็น 1 รอบแบบที่เรียกกันในประเทศไทยว่า “ระบบหนไท” สำหรับการนับปีและวัน

เนื่องจากระบบการนับ 60 เป็น 1 รอบสำหรับปีและวันในระบบหนไทมีความเกี่ยวข้องกับความคิดความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของชนชาติไทค่อนข้างมาก จึงขอนำมากล่าวในที่นี้

ระบบ 60 เป็น 1 รอบ (sexagenary cycle) นี้ เรียกในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยว่า หนไท (ประเสริฐ ณ นครงานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร หน้า 138) คำว่า หน มีความหมายเดียวกับคำว่า ทาง หรือ คติ ระบบหนไทจึงมีความหมายว่า ระบบทางไทหรือคติไท แสดงว่าเป็นที่รับรู้กันว่า ระบบนี้เป็นระบบที่กลุ่มคนไทใช้มานาน ในขณะที่ระบบการนับศกและปีแบบที่ไทยภาคกลางใช้ ในศิลาจารึกถือว่าเป็นระบบ “ขอมพิสัย” คือระบบของขอม ศาสตราจารย์ จางกงจิ้น และ B.J.Terwiel ยืนยันว่าระบบ 60 เป็น 1 รอบนี้เป็นระบบของจีนในสมัยโบราณ (ดูรายละเอียด ใน จางกงจิ้น “ปฏิทินชนชาติไตสิบสองพันทนา” แปลจากภาษาจีนโดยหวังต้าหยงและซุนหวินหวา ในวารสารมานุษยศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2 มกราคม-กรกฎาคม 2527 หน้า 19-35 และ Terwiel, B.J. The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual .pp 150-154)

ระบบการนับปีแบบนี้ เป็นการบอกศก (ศักราชโบราณ) และปีคู่กัน คำ 2 ชุดที่นำมาเข้าคู่กันนั้น ชุดหนึ่งมี 10 คำ เป็นคำบอกศก เรียกว่า แม่ปี ได้แก่ คำว่า กาบ ดับ รวาย (ฮวาย) เมือง (เมิง) เป็กหรือเปริก กัด กด ลวง (ล้วงหรือฮวง) เต่า กา ประกอบกับคำอีกชุดหนึ่งมี 12 คำ ตรงกับ 12 ปีเรียกว่าลูกปี คือ ไข่ เป้าหรือเป้ล่า ยี เหม้า สี ไล่ สง่า เม็ด สัน เล้า เส็ด ไก่ ชื่อลูกปี 12 ชื่อนี้มีสัตว์ประจำทำนองเดียวกับนักษัตรของภาคกลาง แต่สัตว์ประจำนักษัตรแต่ละปีนั้นไม่ตรงกับของไทยภาคกลางทั้งหมด เช่น เล้า หรือระกา ไทยภาคกลางมีไก่เป็นสัตว์ประจำ ไทบางกลุ่มมีสัตว์ประจำเป็นเป็ด และไก่หรือกุน ไทยภาคกลางมีสัตว์ประจำเป็นหมู แต่ไทบางกลุ่มมีสัตว์ประจำเป็นช้าง ดังอาจเทียบให้เห็นดังนี้

ชื่อลูกปีหนไทย	สัตว์ประจำปี	ชื่อปีที่ภาคกลางใช้หรือแบบขอมพิสัย	สัตว์
ไข่	หนู	ชวด	หนู
เป้า	วัว	ฉลู	วัว
ยี	เสือ	ชาล	เสือ
เหม้า	กระต่าย	เถาะ	กระต่าย
สี	นาคร	มะโรง	งูใหญ่
ไล่	งู	มะเส็ง	งูเล็ก
สง่า	ม้า	มะเมีย	ม้า
เม็ด	แพะ	มะแม	แพะ
สัน	ลิง	วอก	ลิง
เล้า	ไก่	ระกา	ไก่
เส็ด	สุนัข	จอ	สุนัข
ไก่	ช้าง	กุน	หมู

การที่ลูกปีมีสัตว์ต่างๆ 12 ชนิดประจำแต่ละปีนั้น มีนิทานประเภทตำนานของไทยชื่อ ไทจีนและคนเมืองในล้านนาซึ่งเล่าไว้มีใจความตรงกัน โดยโยงเข้าหาเรื่องราวของปู่สางสีย่าสางไล่ หรือปู่สางกะสีย่าสางไล่ ซึ่งเป็นมนุษย์คู่แรกในเรื่องเล่าประเภทตำนานกำเนิดโลกของกลุ่มชนดังกล่าวว่า ปู่สางสีย่าสางไล่ปั้นสัตว์เหล่านี้ให้ลูกหลานซึ่งมีจำนวน 12 คนเล่น (เวนน์ เพลงเออร์ ด้วยปัญญาและความรัก หน้า 271,348,423-429,และ 437)

การประกอบแม่ปีและลูกปี จะใช้แม่ปีนำหน้าตามด้วยลูกปี เนื่องจากแม่ปีมีเพียง 10 และลูกปีมี 12 เมื่อนับไปถึงปีที่ 11 ก็ต้องนำแม่ปีอันดับแรกมาประสมใหม่ดังนี้

แม่ปีลูกปี

1. กาบไข่
2. ดับเป้า
3. รวายยี่
4. เมืองเหม้า
5. เป็กสี
6. กัดไล่
7. กดล้ง่า
8. ล้วงเม็ด
9. เต่าสัน
10. ก่าเล่า
11. กาบเส็ด
12. ดับไก่

ในตำนานและพงศาวดารของล้านนา เชียงตุง สิบสองพันนาและล้านช้าง ซึ่งบอกเวลาโดยใช้จุลศักราชนั้น จะปรากฏว่าใช้คำบอกแม่ปีและลูกปีกำกับไว้ด้วย

ระบบการนำคำ 2 ชุดคือ แม่ปีและลูกปี มาเข้าคู่กัน และนับ 60 ปีเป็น 1 รอบนี้ ในกลุ่มชนชาติไทที่ผู้วิจัยศึกษาทุกกลุ่มใช้สำหรับนับวันด้วย เพียงแต่เปลี่ยนเรียกคำชุดแรกจาก แม่ปี เป็น แม่มือ หรือ แม่วัน ละคำชุดหลังซึ่งเรียกว่า ลูกปี เป็น ลูกมือ หรือ ลูกวัน และนับเรียงลำดับจนครบ 60 วัน เป็น 1 รอบ หลายถิ่นจะเรียกชื่อสัตว์ประจำ เช่นเรียกว่า ปีหนู ปีวัว ปีเสือ ปีไก่ วันหนู วันเสือ วันงูหลวง วันงูน้อย วันไก่ วันหมา วันหมู เป็นต้น ในปฏิทินไทลื้อมีรูปสัตว์ 12 ชนิดกำกับแต่ละวันด้วย

ระบบการนับเวลาแม่ปีลูกปีและแม่มือลูกมือนี้นั้นในล้านนาใช้มานานแล้ว ปรากฏทั่วไปในศิลาจารึกและตำนานต่าง ๆ หลักฐานที่แสดงว่าชนชาติไทใช้ระบบนี้มาเป็นเวลานานมาก นอกจากพบในศิลาจารึกสมัยสุโขทัยแล้ว ในพงศาวดารของชาวไทอาหมหรืออาหมบุรีญซี ก็ใช้ระบบนี้ด้วย และมักใช้โดยมีคำว่า ลักนี ปรากฏอยู่ข้างหน้า ตัวอย่างจาก พงศาวดารไทอาหม เช่น

“ปีลักนีก็ตราว ขุดมิตรุงเกาเตาเจ้าจ่มวีเจ้าสัวกะผาลุงมะ มั่นจาวผาดอยญกุนมะจ่มเกามิงลึงกังผู
1 เกาขิญลึงเกามิงมังไร จาวผองผู 1 เกามิง มอส์ ปุเลาขริตุนสัง บุนเกามิงมอไสตุนมอมิง”

(เรณู วิชาศิลป์ พงศาวดารไทอาหม (Ahom Buranji) หน้า 30)

ข้อความดังกล่าวเขียนเป็นภาษาไทยปัจจุบันดังนี้

“เมื่อปีกัฒเร้า รวงไก้ เต้าใจ เจ้าเสือก้าฟ้าลงมา มีผู้คนตามเจ้าฟ้ามาดังนี้ เฒ่าเมืองหลวงกลาง
เฒ่าแขนหลวง เฒ่าเมืองม้งราย เจ้าพรอง เฒ่าเมืองหมอสาม บูลาวขรตันสกุลสาขานุน เฒ่าเมืองหมอไสตัน
สกุลหมอมือง” (เรณู วิชาศิลป์ พงศาวดารไทอาหม (Ahom Buranji) หน้า 31)

B.J. Terwiel ได้นำชื่อแม่ปีและลูกปีที่ปรากฏในอาหมบุญชีมาเรียงลำดับ ให้เห็นครบ 60
เป็น 1 รอบ และเรียกว่า The Ahom Sexagenary Cycle ดังนี้

The Ahom Sexagenary Cycle

Kap Saew	Kap Mit	Kap San	Kap Singa	Kap Si	Kap Ngi
1 st year	11 st year	21 year	31 st year	41 st year	51 st year
Dap Plow	Dap Kaew	Dap Rao	Dap Mut	Dap Chao	Dap Mao
2 nd year	12 th year	22 nd year	32 nd year	42 nd year	52 nd year
Rai Ngi	Rai Saew	Rai Mit	Rai San	Rai Singa	Rai Si
3 rd year	13 th year	23 rd year	33 rd year	43 rd year	53 rd year
Mung mao	Mung Plao	Mung Kaew	Mung Rao	Mung Mut	Mung Chow
4 th year	14 th year	24 th year	34 th year	44 th year	54 th year
Pluek Si	Pluek Ngi	Pluek Saew	Pluek Mit	Pluek San	Pluek Singa
5 th year	15 th year	25 th year	35 th year	45 th year	55 th year
Rat Chow	Rat Mao	Rat Plow	Rat Kaew	Rat Rao	Rat Mut
6 th year	16 th year	26 th year	36 th year	46 th year	56 th year
Khut Singa	Khut Si	Khut Ngi	Khut Saew	Khut Mit	Khut San
7 th year	17 th year	27 th year	37 th year	47 th year	57 th year
Rung Mut	Rung Chow	Rung Mao	Rung Plow	Rung Kaew	Rung Rao
8 th year	18 th year	28 th year	38 th year	48 th year	58 th year
Tow San	Tow Singa	Tow Si	Tow Ngi	Tow Saew	Tow Mit
9 th year	19 th year	29 th year	39 th year	49 th year	59 th year
Ka Rao	Ka Mut	Ka Chow	Ka Mao	Ka Plow	Ka Kaew
10 th year	20 th year	30 th year	40 th year	50 th year	60 th year

(B.J.Terwiel, The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual Vol.II p. 124)

ชื่อแม่ปีลูกปีหรือแม่มือลูกมือหรือระบบหนไทซึ่งมักปรากฏในจารึกสมัยสุโขทัย และตำนานพงศาวดารของล้านนาเชียงตุงและสิบสองพันนานั้น ทวี สว่างปัญญางกูร ได้นำมาจัดเรียงลำดับให้เห็นระบบ 60 เป็น 1 รอบ เหมือนกับ B.J.Terwiel จัดเรียงลำดับแม่ปีลูกปีของไทอาหม ดังนี้

1. กาบใจ	11. กาบเส็ด	21. กาบสัน	31. กาบสง่า	41. กาบสี	51. กาบยี่
2. ดับเป้า	12. ดับโก้	22. ดับเล้า	32. ดับเม็ด	42. ดับไล่	52. ดับหม้า
3. รวายยี่	13. รวายใจ	23. รวายเส็ด	33. รวายสัน	43. รวายสง่า	53. รวายสี
4. เมืองหม้า	14. เมืองเป้า	24. เมืองโก้	34. เมืองเล้า	44. เมืองเม็ด	54. เมืองไล่
5. เป็กสี	15. เป็กยี่	25. เป็กใจ	35. เป็กเส็ด	45. เป็กสัน	55. เป็กสง่า
6. กัดไล่	16. กัดหม้า	26. กัดเป้า	36. กัดโก้	46. กัดเล้า	56. กัดเม็ด
7. กดสง่า	17. กดสี	27. กดยี่	37. กดใจ	47. กดเส็ด	57. กดสัน
8. ล้วงเม็ด	18. ล้วงไล่	28. ล้วงหม้า	38. ล้วงเป้า	48. ล้วงโก้	58. ล้วงเล้า
9. เต่าสัน	19. เต่าสง่า	29. เต่าสี	39. เต่ายี่	49. เต่าใจ	59. เต่าเส็ด
10. ก่าเล้า	20. ก่าเม็ด	30. ก่าไล่	40. ก่าหม้า	50. ก่าเป้า	60. ก่าโก้

(ทวี สว่างปัญญางกูร แม่กาบใจ (ระบบหนไท) หน้า 8)

ถ้าพิจารณาจากศิลาจารึกสมัยสุโขทัยและพงศาวดารไทอาหม ก็อาจกล่าวได้ว่าการนับปีและวันระบบหนไทนี้มีมานานไม่ต่ำกว่า 700 ปีมาแล้ว อนึ่ง ในสิบสองพันนา เชียงตุงและในใต้คงซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นอาศัยอยู่ด้วย กลุ่มชาติพันธุ์อื่นบางกลุ่มก็ใช้ระบบการนับปีและวันแบบเดียวกับชนชาติไท แสดงให้เห็นว่าระบบการนับปีและวันแบบนี้เป็นที่รู้จักและใช้แพร่หลายทั่วไปทั้งในกลุ่มชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นที่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เป็นไปได้ว่าระบบการนับปีและวันระบบนี้ชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์อื่นได้รับอิทธิพลจากจีนและน่าจะได้รับอิทธิพลนี้มาเป็นเวลานานมากทีเดียว

การนับปีของไทยภาคกลาง 1 รอบมี 12 ปี คือ ชวด ฉลู ขาลเถาะ มะโรง มะเส็ง มะเมีย มะแม วอก ระกา จอ และกุน และการนับศก 10 ศกเป็น 1 รอบนั้น แม้ว่าจะใช้คำศัพท์ต่างกับระบบหนไท แต่เมื่อนำศกและปีมาใช้ด้วยกันก็ยังคงเป็นระบบ 60 เป็น 1 รอบเช่นเดียวกับระบบหนไทอยู่ แต่คำศัพท์ชื่อปีและศกดังกล่าวนี้ในไทยภาคกลางปรากฏใช้กับการนับปีและศกเท่านั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใช้กับการนับวันด้วย

ปีและศกที่ใช้ในไทยภาคกลางนำมาเรียงลำดับให้เห็นระบบ60 เป็น 1 รอบดังนี้

1.เอกกุน	11.เอกระกา	21.เอกมะแม	31. เอกมะเส็ง	41. เอกเถาะ	51. เอกฉลู
2. โทชวด	12. โทจอ	22. โทวอก	32. โทมะเมีย	42. โทมะโรง	52. โทชาล
3. ตรีฉลู	13. ตรีกุน	23. ตีระกา	33. ตีมะแม	43. ตีมะเส็ง	53. ตรีเถาะ
4. จัตวาชาล	14. จัตวาชวา	24. จัตวาจอ	34. จัตวาวอก	44. จัตวามะเมีย	54.จัตวามะโรง
5. เบญจเถาะ	15. เบญจฉลู	25. เบญจกุน	35. เบญจระกา	45. เบญจมะแม	55.เบญจมะเส็ง
6. ฉมะโรง	16. ฉชาล	26. ฉชวด	36.. ฉจอ	46. ฉวอก	56. ฉมะเมีย
7. สัปตมะเส็ง	17. สัปตเถาะ	27. สัปตฉลู	37. สัปตกุน	47. สัปตระกา	57. สัปตมะแม
8. อัฐมมะเมีย	18. อัฐมมะโรง	28. อัฐมชาล	38 อัฐมชวด	48. อัฐมจอ	58 อัฐมวอก
9. นพมะแม	19. นพมะเส็ง	29. นพเถาะ	39. นพฉลู	49. นพกุน	59. นพระกา
10. สัมฤทธิวอก	20.สัมฤทธิมะเมีย	30. สัมฤทธิมะโรง	40. สัมฤทธิชาล	50. สัมฤทธิชวด	60. สัมฤทธิจอ

การนับเดือน

ปฏิทินที่พิมพ์เผยแพร่ในกลุ่มชนชาติไทที่ผู้วิจัยศึกษา แม้จะพิมพ์ด้วยอักษรท้องถิ่น แต่ก็เรียงลำดับวันที่ วันและเดือน ตามระบบสุริยคติซึ่งเป็นระบบสากล โดยบอกขึ้น แรมและบอกแม่มี้อลูกมี้อด้วย อย่างไรก็ตาม ในการกล่าวถึงกิจกรรมที่ปฏิบัติในแต่ละเดือนตามประเพณีสืบสองเดือนนั้น กลุ่มชนชาติไทนับเดือนโดยใช้ระบบจันทรคติ ตามระบบนี้เดือนหนึ่งมี 29 วันบ้าง 30 วันบ้าง ปีอธิกมาสก็จะมี 13 เดือน จึงมีเดือนแปด 2 หนบ้าง เดือนเก้า 2 หนบ้าง เนื่องจากอยู่ห่างไกลกันและแต่ละกลุ่มก็กำหนดลำดับเดือนของตน จึงทำให้เกิดความแตกต่างกันอยู่บ้าง เมื่อเปรียบเทียบการนับเดือนของชนชาติไทกับไทยภาคกลาง ภาคใต้ ภาคอีสานและล้านนา จะเห็นความคล้ายคลึงและความแตกต่าง แยกได้เป็น 4 กลุ่มดังนี้

1. ลาว นับตรงกับ ไทยภาคกลาง ภาคอีสานและ ภาคใต้
2. ไทจีน ไทลื้อ และไทได้คง นับตรงกัน และนับเร็วไปกว่ากลุ่มที่ 1 ไป 1 เดือน
3. ล้านนา นับเร็วกว่ากลุ่มที่ 1 ไป 2 เดือน และเร็วกว่ากลุ่มที่ 2 ไป 1 เดือน
4. ไทดำ นับเร็วไปกว่ากลุ่มที่ 1 ไป 5 เดือน เร็วกว่ากลุ่มที่ 2 ไป 4 เดือนและเร็วกว่าล้านนาไป 3 เดือน
5. ไทขาวเมืองเด็ก นับเดือนตรงกับจีนและเวียดนาม ซึ่งช้ากว่ากลุ่มที่ 1 ไป 1 เดือน

ตารางเปรียบเทียบการนับเดือนของชนชาติไทกับระบบสุริยคติโดยประมาณ

ระบบสุริยคติ	ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคอีสาน	ลาว	ไทจีน	ไทลื้อ	ไทได้คง	ล้านนา	ไทดำ	ไทขาว
มกราคม	เดือนยี่	เดือนยี่	เดือนสาม	เดือนสาม	เดือนสาม	เดือนสี่	เดือนเจ็ด	เดือนเจียง
กุมภาพันธ์	เดือนสาม	เดือนสาม	เดือนสี่	เดือนสี่	เดือนสี่	เดือนห้า	เดือนแปด	เดือนยี่
มีนาคม	เดือนสี่	เดือนสี่	เดือนห้า	เดือนห้า	เดือนห้า	เดือนหก	เดือนเก้า	เดือนสาม
เมษายน	เดือนห้า	เดือนห้า	เดือนหก	เดือนหก	เดือนหก	เดือนเจ็ด	เดือนสิบ	เดือนสี่
พฤษภาคม	เดือนหก	เดือนหก	เดือนเจ็ด	เดือนเจ็ด	เดือนเจ็ด	เดือนแปด	เดือนสิบเอ็ด	เดือนห้า
มิถุนายน	เดือนเจ็ด	เดือนเจ็ด	เดือนแปด	เดือนแปด	เดือนแปด	เดือนเก้า	เดือนสิบสอง	เดือนหก
กรกฎาคม	เดือนแปด	เดือนแปด	เดือนเก้า	เดือนเก้า	เดือนเก้า	เดือนสิบ	เดือนเจียง	เดือนเจ็ด
สิงหาคม	เดือนเก้า	เดือนเก้า	เดือนสิบ	เดือนสิบ	เดือนสิบ	เดือนสิบเอ็ด	เดือนยี่	เดือนแปด
กันยายน	เดือนสิบ	เดือนสิบ	เดือนสิบเอ็ด	เดือนสิบเอ็ด	เดือนสิบเอ็ด	เดือนสิบสอง	เดือนสาม	เดือนเก้า
ตุลาคม	เดือนสิบเอ็ด	เดือนสิบเอ็ด	เดือนสิบสอง	เดือนสิบสอง	เดือนสิบสอง	เดือนเจียง	เดือนสี่	เดือนสิบ
พฤศจิกายน	เดือนสิบสอง	เดือนสิบสอง	เดือนเจียง	เดือนเจียง	เดือนเจียง	เดือนยี่	เดือนห้า	เดือนสิบเอ็ด
ธันวาคม	เดือนซ้าย	เดือนเจียง	เดือนยี่	เดือนยี่	เดือนยี่	เดือนสาม	เดือนหก	เดือนสิบสอง

สาเหตุที่ชนชาติไทแต่ละแห่งนับเดือนแตกต่างกันนั้น ในตำนานเรื่อง ขุนบรม ของลาว ได้แทรกคำอธิบายไว้ในตอนที่กล่าวถึงขุนบรมมอบหมายให้โอรส 7 องค์ไปสร้างเมืองต่าง ๆ คือ ให้ขุนลอสร้างเมืองขวาหรือหลวงพระบาง ยี่ผาลานไปสร้างเมืองห่อที่อแตหนองแส สามจูสงไปสร้างเมืองแกว ไสพงหรือไสผงไปสร้างเมืองยวนโยนก จั้วอินไปสร้างเมืองอโยธยา ลกกกลมไปสร้างเมืองเชียงคัมคำเกิด และเจ็ดเจืองไปสร้างเมืองพวน ผู้แต่งอธิบายว่า เมื่อโอรสทั้งเจ็ดของขุนบรมไปถึงเมืองที่ต้องไปสร้างวันไหน ก็ถือว่าวันนั้นเป็นวันเริ่มต้นของเดือนที่ 1 หรือเดือนเจียงของเมืองนั้น

ความในเรื่องขุนบรมมีว่าดังนี้

ครั้นว่า เจ็ดแจ่มเจ้า	ไปฮอดเมืองใด ก็ดี
ก็จึ่ง ถือเดือนเจียง	มือมาสนี่
อันว่า ขุนลอเจ้า	ไปฮอดเมืองขวา ก็ดี
เลยเล่า ถือเดือนเจียง	แต่เดือนถึงนั้น
ยี่ผาล้าน ไปฮอดห่อ	วอแต่หนองแส ก็ดี
ก็ลวด ถือเดือนเจียง	มือเดือนอันนั้น
แม่นว่า จูสงเจ้า	ไปฮอดพะกัณหวง ก็ดี
ก็เล่า ถือเดือนเจียง	เมื่อพระองค์เสด็จเข้า
ไสพงเจ้า	ไปฮอดเมืองยวน ก็ดี
เจ้าก็ ถือเดือนเจียง	ฮอดเมืองเดือนนั้น
จัวอินเจ้า ไปฮอดห่อ	ศรีอโยธยาหลวง ก็ดี
พระก็ ถือเดือนเจียง	เมื่อเดือนถึงนั้น
เจ็ดเจืองเจ้า	ไปฮอดเมืองพวน ก็ดี
เดือนเจียงคือ	มือพระองค์เสด็จเข้า
อันว่า ลกกลมแก้ว	ไปฮอดเมืองคำเกิด ก็ดี
ไปฮอดแล้ว	เดือนนั้นว่าเจียง

(ขุนบรมฉบับร้อยกรอง หน้า 34-35)

วรรณกรรมเรื่องขุนบรมนี้ พิจารณาจากเนื้อความอาจกล่าวได้ว่าน่าจะแต่งในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2090-2114) ซึ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า ในยุคนั้นมีการติดต่อสมาคมระหว่างคนไทยที่อาศัยอยู่ในดินแดนต่างๆ เป็นไปอย่างกว้างขวาง ความแตกต่างในเรื่องการนับเดือนน่าจะเป็นที่รับรู้กันทั่วไป นับเป็นเรื่องน่าฉงนเรื่องหนึ่ง ผู้แต่งตำนานเรื่องขุนบรม จึงได้หาทางอธิบายโดยโยงเข้าหาดำเนินที่มีมาแต่โบราณ

ประเพณี 12 เดือนของชนชาติไท

กิจกรรมและแบบแผนการประเพณีปฏิบัติของชนชาติไทแต่ละเดือนมีทั้งที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกัน ในที่นี้จะนำข้อมูลกิจกรรมในประเพณี 12 เดือนของแต่ละกลุ่มมาเสนอก่อน แล้วจึงจะเสนอบทวิเคราะห์ในตอนท้าย

ประเพณี 12 เดือนของไทยดำ เมืองลา สาธารณรัฐเวียดนาม

เดือนเจียง (อยู่ในช่วงประมาณเดือนกรกฎาคม) ช่วงนี้ถือว่าขึ้นปีใหม่ มีข้อห้ามหรือที่เรียกว่า “ก่ำ” หลายอย่าง เช่น ห้ามหาบน้ำ ห้ามดำข้าว หรือทำงานอื่นใด ตรงกันข้ามให้มีแต่ความสนุกสนาน “อันม่วน” ร้องเพลงหรือที่เรียกว่า “ซัซแซ” กินเหล้า หนุ่มสาวขับเพลงโต้ตอบกัน นอกจากนี้ยัง “ก่ำเมือง” คือ ห้ามคนในออกจากเมืองและห้ามคนนอกเข้าเมือง

เดือนนี้มีการเซ่นาคือไหว้ผีนาตอนเสกนา แล้วเริ่มทำนา การทำนาในช่วงนี้มีกิจกรรมที่เรียกรวม ๆ ว่า “ไหนา” มีความหมายรวมกิจกรรม 4 อย่าง คือ ไถ พอกคันนา ทำคันนาให้เรียบ และหว่านกล้า หลังจากไหนาแล้วจึงทำขวัญควาย

เดือนยี่ (อยู่ในช่วงประมาณเดือนสิงหาคม) ในช่วงนี้จะมีวันที่ถือห้ามอยู่ 2 วัน คือ มื้อฮวงมื้อฮวาย ในเดือนนี้มีการเซ่นผีหลายอย่าง เริ่มด้วยการเซ่นเรือน ที่เรียกว่า “เสนเฮือน” เป็นการไหว้ผีดำ คือผีบรรพบุรุษประจำอยู่บนเรือน คอยดูแลคุ้มครองลูกหลาน และเซ่นผีประจำหมู่บ้าน ที่เรียกว่า “เสนบ้าน” นอกจากนี้ มีพิธีกำแขง ของเซ่นไหว้มี กล้วย อ้อย รังต่อ (ขาดไม้ได้) ทั้งหมดนี้ห่อใส่ถุงแล้วนำไปไว้ที่ป่าให้นกหนูกิน เจ้าเมืองจะเซ่นผีเมือง ในช่วงกำแขงห้ามทำงาน หลังพิธีกำแขงแล้ว 3 วันจึงทำงานได้

ในช่วงนี้มีการถอนกล้าและดำนา มีคำกล่าวถึงกิจกรรมในการทำนาในช่วงเดือนเจียงและเดือนยี่ว่า “เบือนเจียงทำนหว่านกล้า เบือนยี่หลกกกล้าดำนา”

เดือนสาม (อยู่ในช่วงประมาณเดือนกันยายน) ข้าวเจริญเติบโตชูต้นสูงขึ้น ถือว่า “ข้าวเริ่มเป็นสาว” ต้องทำขวัญข้าว ต่อจากนั้นก็เซ่นผีนาอีกครั้งหนึ่ง แล้วไปหา “กอซู้ข้าว” ซึ่งเป็นต้นไม้ชนิดหนึ่ง ถือกันว่าเป็นคนรักของขวัญข้าว มาปลูกที่คันนา ต้นซู้ข้าวนี้มีดอกเล็ก ๆ สีชมพูอมแดง ภาษาไทดำเรียกสีนี้ว่า “สีตี้ม” รากของต้นซู้ข้าวใช้ทำยาได้ เนื่องจากระยะนี้ต้นข้าวมีลำต้นโตขึ้นพอจะตัดมาเป่าเป็นปีเล่นได้จึงมีคำกล่าวเปรียบเทียบกับว่า “เดือนสามข้าวนาเฟื่องเป็นปี”

เดือนสี่ (อยู่ในช่วงประมาณเดือนตุลาคม) ระยะนี้เกี่ยวข้าวและนำมาเก็บ ก่อนเกี่ยวข้าวต้องเซ่นขวัญข้าว มีคำกล่าวถึงเดือนนี้ว่า “เบือนสี่ข้าวหลิงมาตุ” แปลตรงๆว่า ข้าวมาที่ประตู หรือ “เบือนสี่ข้าวหลิงมาตุณ” แปลตรงๆว่า ข้าวมาที่ใต้ถุน

เดือนห้า (อยู่ในช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายน) ในเดือนนี้มีประเพณีสำคัญคือ เซ่นแก่ หรือที่เรียกกันว่า “เซ่นแก่” เป็นพิธีขอขมาแก่น เกิดจากความเชื่อที่ว่าตลอดปีที่ทำกินอาจได้ ทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงต้องทำพิธีไหว้แก่นและขอขมาแก่น พิธีนี้ผู้ทำพิธีคือมด มดจะขับ พาวัวญเจ้าของบ้านไปไหว้แก่นและเที่ยวชมเมืองแก่น ระหว่างทำพิธีมดจะถือไม้เหมือนเข็มชี้ ใช้เสียงว่าขัวญแต่ละคนจะเลือกดอกไม้อะไร มดจะจับไม้ออกมา เชื่อกันว่าดอกไม้แต่ละชนิดมีความหมายว่า จะได้ตำแหน่งอย่างไร เช่น “เลือกได้บอกรบ (ดอกดง) ได้เป็นอ่องเถิงเฒ่า” อ่องเป็น ตำแหน่งที่ใหญ่กว่าขุน เป็นต้น พิธีเซ่นแก่นนี้มีการขับตลอดเวลาดังแต่ปลายสามโมงจนกระทั่งถึงตี ห้า บทขับมีความยาวมาก ช่วงเช้ามีฆ่าควาย ทั้งหมู่บ้านจะฆ่าควายตัวเดียวแล้วแบ่งกันไป คนมาร่วมมักจะพอใจนั่งฟังมดขับ เพราะบทประพันธ์ที่ใช้ขับมีความไพเราะลึกซึ้ง และมดบางคนก็เสียง ดีด้วย ในพิธีเซ่นแก่นนี้มีการทำรูปควายจำนวนมาก โดยใช้ไม้ไผ่สานเป็นรูปควาย ให้ได้จำนวนเป็น ร้อยๆ ตัว มีหลายขนาด ใช้สีทาให้มีสีต่างๆ มีควายตัวที่เป็นหัวหน้าด้วย เด็กๆ จะสนุกที่ได้ร่วม สานควาย ที่ทำเช่นนี้เพราะเชื่อว่า แก่นให้ควายมาทำนา ทำนาเสร็จก็ส่งควายไปหาแก่น ในหมู่บ้านจะมีพิธี “เซ่นแก่” แทบตลอดเดือน โดยจัดทำเป็นบ้านๆ ไป เมื่อบ้านหนึ่งทำ คนในหมู่บ้านก็ ผลัดกันมาร่วมด้วย

เดือนนี้นิยมเข้าป่าเพื่อตัดไม้มาทำครกตำข้าวด้วยจึงมีคำกล่าวที่ว่า “เดือนห้าท่านพันจก” (จก หมายถึง ครก)

เดือนหก (อยู่ในช่วงประมาณเดือนธันวาคม) นิยมมีประเพณีสู่ขอและแต่งงานกัน ในเดือนนี้ ในวรรณกรรมเรื่องสงฆ์สอนสาว ซึ่งเป็นวรรณกรรมสำคัญเรื่องหนึ่งของไทดำ พูดถึงการ มาร่วมอยู่กับชายหญิงโดยใช้เป็นสำนวนเปรียบเทียบว่า “สัดแคมเสื่อมาหา สัดแคมผ้ามาต่อ” การแต่งงานของไทดำเป็นแบบชายมาอยู่บ้านหญิง ในการสู่ขอจะต้องมีหมามีเหล้ามาด้วย ชายจะ มาอยู่บ้านหญิง ช่วยทำนาอยู่ระยะหนึ่ง เมื่อพ่อแม่ฝ่ายหญิงเห็นว่าเป็นคนดีจึงให้ตั้งลำรับข้าวหรือ ปานข้าว เรียกว่า “ปานข้าวเกย” มีหมามีเหล้ามีข้าว เชิญญาติพี่น้องมากินเลี้ยงสนุกสนาน แล้ว จึงให้อยู่กินกันเรียกว่า “สู่ผ้า” หญิงสาวไทดำปรกติจะไม่ทำผมมวย เมื่อแต่งงานแล้วจึงทำผมมวย เรียกว่า “ตั้งเกล้า” ฝ่ายชายจะมอบกำไล แหวนและข้อผมให้

โดยเหตุที่เดือนนี้ให้ความสำคัญแก่ประเพณีแต่งงานจึงมีคำกล่าวที่ว่า “เบื่อนหกท่าน เกยน้องเมื่อผ้า” ในขณะเดียวกันก็มีการทำไร่ในยามอากาศหนาวฟ้าครึ้มด้วยเมฆหมอก จึงมีคำ กล่าวที่ว่า “เดือนหกฟ้าก่ำตกแบ่งหลัง”

เดือนเจ็ด (อยู่ในช่วงประมาณเดือนมกราคม) มีประเพณีกินเจียงเดือนเจ็ด เป็นการร่วมประเพณีขึ้นปีใหม่ของจีนและเวียดนาม ประเพณีสำคัญที่จัดทำในเดือนนี้คือ เช่นผีเรือน ที่ เรียกว่า “เซ่นเฮือน” เป็นพิธีใหญ่มาก

ปรกติการไหว้ผีเรือนนั้น ชาวไทดำจะมีกำหนดเป็นประจำ จะไหว้วันไหนขึ้นกับสกุล ที่เรียกว่า “สิง” เช่น สกุลคำหรือสิงคำเป็นสกุลเชื้อสายเจ้าจะไหว้มีธยายมือธวง สกุลธรรมดา ๆ อาจกำหนด 10 วันไหว้ครั้งหนึ่ง การไหว้ผีเรือนเป็นประจำนี้เรียกว่า “ปาดตง” ต้องทำก่อนกินข้าว ไหว้ 2 ครั้งคือก่อนอาหารเช้าและก่อนอาหารเย็น ต้องนำอาหารไปเซ่นผีเรือนก่อนแล้วจึงมายกมา กินกัน ของที่ไหว้ถ้าไม่มีอะไรก็ให้ข้าวเหนียว ไข่และน้ำก็ได้ หากพอจะหาได้ก็เซ่นด้วยปลาปิ้ง (ต้องมีหัวด้วย) ไก่ (ใช้เฉพาะหัวและขา) ไข่ (ถือว่าเผ็ดครบทั้งหัวและหาง) เนื้อเป็นท่อนไม่เอาทื่อว่าไม่มีหัวไม่มีหาง ผัก เช่น ผักกาด ผักหนม อาหารจะต้องทำให้สุก เวลาเซ่นอาจให้เด็กนำไปวางแล้วนั่งหันหลังให้ประมาณ 5 นาที แล้วคนในครอบครัวก็ไปยกมากินได้ ถือว่าผีกินอายุของอาหาร น้ำนำไปเทที่ดิน

การเซ่นผีเรือนเดือนเจียงเป็นพิธีเซ่นที่ใหญ่ที่สุดในรอบปี ทำปีละครั้งเท่านั้น ต้องมีหมูดัมทั้งตัว เป็นเครื่องเซ่น นอกจากนี้ก็มีเหล้า ข้าวเหนียว หมากพลู ดอกไม้ กล้วย อ้อย ของดี ๆ ทั้งหลายเสร็จพิธีก็เชิญญาติพี่น้องมาร่วมกัน ในการเซ่นผีเรือนนี้มีการอ่าน “โซผีเฮือน” เป็นวรรณกรรมที่เขียนมานานแล้ว เนื้อหาเป็นการเชิญผีบรรพบุรุษมากินอาหาร แต่ละครอบครัวต้องมีการเตรียมความเอ๋ยชื่อบรรพบุรุษด้วย ยิ่งจำชื่อบรรพบุรุษได้มากยิ่งดี ต้องมีหมอบเรียก่า “เส้นหมอบ” บางบ้านใช้เวลาาน ตั้งแต่ 10 โมงเช้าถึงบ่าย 4 โมงจึงเสร็จพิธี ขณะที่หมอบอ่าน “โซผีเฮือน” ลูกหลานจะต้องนั่งฟัง จะได้ทราบว่าบรรพบุรุษของเขาเป็นใครบ้าง คนในหมู่บ้านเป็นญาติกันอย่างไร รายชื่อบรรพบุรุษนี้เจ้าของบ้านจะขอให้หมอบเขียนไว้ล่วงหน้า บน “ปาดตง” หรือพานเครื่องเซ่น จะวางเสื้อผ้าของลูกหลานทุกคน เสร็จแล้วหมอบจะผูกข้อมือกกล่าวขอร้องให้ผีบรรพบุรุษคุ้มครองให้ลูกหลานอยู่เย็นเป็นสุข

ในเดือนนี้หลังจากเซ่นผีเรือนแล้วก็จะเซ่นผีบ้านหรือผีประจำหมู่บ้าน ช่วงที่มีการเซ่นผีบ้าน เป็นช่วงที่สนุกสนาน มีร้องเพลงและฟ้อนรำ หนุ่มสาวเล่นทอดกอนคือเล่นลูกช่วง เนื่องจากหลายครอบครัวในหมู่บ้านร่วมกันจัด จึงอาจฆ่าหมู 2-3 ตัว การเซ่นผีบ้านจะไม่ใช้ควาย

ในเดือนนี้ปลายเดือนมีการทำไร่ ไค่นต้นไม้ เปิดออกไร่และปักไร่ จึงมีคำกล่าวประจำเดือนว่า “เดือนเจ็ดเปิดน้อยนั่งหิงไค” หมายความว่า เดือนเจ็ดเปิดน้อยนั่งปักไร่

เดือนแปด (อยู่ในช่วงประมาณเดือนกุมภาพันธ์) มีประเพณีที่สำคัญ คือ เซ่นผีเมือง ที่เรียกว่า “เสนเมือง” ในพิธีนี้มีการฆ่าควายเป็นเครื่องเซ่น นำเอาส่วนหัว เท้าและหางตั้งไว้สด ๆ หมอบเมืองผู้ทำพิธีจะอ่านวรรณกรรมตำนานที่สำคัญของไทดำ คือ “ความโทเมือง” และ “ไค่บุเล็ก” เรื่องแรกเป็นประเภทตำนานสร้างโลก กล่าวถึงความเป็นมาของโลก ความเป็นมาของมนุษย์ ระเบียบแบบแผนและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ส่วนเรื่องที่ 2 กล่าวถึงการเดินทางเพื่อรบทัพจับศึกของบรรพบุรุษ

นอกจากนี้อ่าน “ความขอฟ้าขอฝน ขอน้ำขอฝน” เพื่อให้ท่านทำอะไรได้ผล
หมอธรรมดาเป็นผู้อ่าน ช่วงนี้มีการเผาป่าเตรียมทำไร่ อากาศแล้งมักมีพายุ มีคำกล่าวที่คล้อง
จองว่า “เดือนแปดฟ้าแดดแล้งลมหลวง”

เดือนเก้า (อยู่ในช่วงประมาณเดือน มีนาคม) เดือนนี้มีประเพณีเช่นผีนํ้า เครื่อง
เช่นมี กล้วย อ้อย ไข่ ข้าว ไก่ และปลาปิ้ง นำไปเช่นใกล้่น้ำแล้วนำของที่เช่นโยนลงไปนํ้า เดือนนี้
ฝนตก อากาศครึ้ม จึงมีคำกล่าวสำหรับเดือนนี้ว่า “เดือนเก้าฟ้าก่ำเจ้าเมืองหม่นมัว”

เดือนสิบ (อยู่ในช่วงประมาณเดือนเมษายน) มีการทำนาตอ มีคำกล่าวว่า “เดือน
สิบกิบกล้าตกนาหลอ”

เดือนสิบเอ็ด (อยู่ในช่วงประมาณเดือนพฤษภาคม) น้ำขึ้น มีคำกล่าวว่า “เดือน
สิบเอ็ดน้ำนอง”

เดือนสิบสอง (อยู่ในช่วงประมาณเดือนมิถุนายน) ช่วงนี้น้ำมักเอ่อนองมีการจับ
ปลา มีคำกล่าวว่า “เดือนสิบสองน้ำมา”

เนื่องจากความแตกต่างในด้านที่ตั้งถิ่นฐาน การทำนาของชาวไทดำแต่ละแห่ง
อาจเริ่มไม่เท่ากัน นอกจากนี้ ที่มือนํ้าเหมืองดีทำนํ้าเหมืองการทำนาก็ได้ผลเร็ว ส่วนที่ต้องอาศัย
นํ้าฟ้าก็อาจได้ผลช้า อย่างไรก็ตาม มีคำเตือนไม่ให้ชักช้าในการทำนว่าดังนี้ “ ไหนาถึงเบื่อนแก้ว ได้
นาบได้ข้าว กินเหล้าเท่าไก่ขัน ได้เหล้าบได้นอน”

ประเพณี 12 เดือนไทขาว เมืองเด็ก สาธารณรัฐเวียดนาม

เดือนเจียง (อยู่ในช่วงประมาณเดือนมกราคม) มีประเพณีกินเจียง เป็นประเพณีขึ้น
ปีใหม่ตามเวียดนามและจีน ฝ่ายไทเมืองเด็กจะมีประเพณีที่สำคัญของตน คือ เช่นขวัญครอบครั
ว การเช่นขวัญครอบครัwnีทำใน “มื่อคั่วดับ” คือ แรม 15 ค่ำ ซึ่งเป็นวันสิ้นปี นอกจากนี้ก็มีการเช่นผี
เรือน และเช่นผีประจำหมู่บ้านที่ “ดงเสือ” เครื่องเช่นมี 2 แบบ คือ เช่นด้วยการฆ่าไก่ กับเช่นโดย
ไม่มีไก่ มีแต่ผักอย่างเดียว ใช้เผือกมันและผักนึ่ง นำเอาหนึ่งข้าวมาเช่น ไหข้าวถือเป็นหมอลวง
ต้องนำออกเช่นวันนี้ พอพ้นเที่ยงคืนย่างเช้าวันใหม่ พวกกัน “ไปตักน้ำใหม่” คือตักน้ำจากท่ามาล้าง
หน้า และต้มใส่ซาเป็นการเช่นผีเรือนด้วย วิทยากรอธิบายว่า จะเห็นความแตกต่างระหว่างคน
เวียดนามกับคนไทตอนนี้ กล่าวคือคนเวียดนามจะเช่นเฉพาะในวันสุดท้ายของปีเก่า พอวันรุ่งขึ้น
จะไม่ทำอะไร แต่คนไทแยกตามสิงหรือสกุล แต่ละสกุลเช่นเป็นวัน ๆ ไป ตั้งแต่วันที่ 1 ถึงวันที่ 6
พอวันที่ 7 เป็นการเช่นผีบ้าน ทุครอบครัwnจะนำของกินมาร่วมกันใส่โตกหวาย เรียกว่า ปานหวาย
นำไปตั้งที่ดงเสือ ผู้นำไปเป็นชาย วันนี้หลังจากเช่นแล้วจะไม่ทำงาน มีแต่การละเล่นสนุกสนาน

ถือว่าถ้าทำงานวันนี้จะต้องทำตลอดปี การละเล่นสำหรับหนุ่มสาวมีหลายอย่างเช่น ตีไก่เย็น ตีกกอน และชู้ยลย

เดือนสอง (อยู่ในช่วงประมาณเดือนกุมภาพันธ์) ไทชาวเมืองเด็กไม่เรียกเดือนนี้ว่าเดือนยี่ มีการเซ่นผีประจำหมู่บ้านที่ตั้งเสียอีก การเซ่นคราวนี้ใช้หมู ไก่ เหล้าและข้าว ไม่มีการฆ่าควาย พอเซ่นเสร็จก็กินกันที่นั่น ผู้ไปเซ่นมีแต่ผู้ชาย ในวันนี้อาจฆ่าแพะ นำเลือดแพะมาทาเฉลว แล้วนำเฉลวไปปักที่ทางเข้าหน้าบ้านและหลังบ้าน ที่โคนหลักปักเฉลวก็มีเลือดแพะทาไว้ด้วย ถือว่าเซ่นผีดินที่ดูแลไม่ให้ผีอื่นเข้ามา ในช่วงครึ่งเดือนสองเข้าเดือนสามมีกิจกรรมสำคัญ คือ “ฮับฝายเมือง” การรับฝายเมืองเป็นการไปกันน้ำจากเหมืองให้แยกเข้าไปตามนา วิทยากรเล่าว่าในการกันจะทำให้ให้น้ำส่วนหนึ่งแห้งลง ทำให้ได้ปลาแบ่งกันไปหรือนำไปทำอาหารมากินร่วมกัน ในการฮับฝายเมืองมีการล่องเหมือง ทำให้เหมืองสะอาด น้ำไหลได้คล่อง ๆ ด้วย ก่อน “ฮับฝายเมือง” ต้อง “เสนผีหัวน้ำ” การเซ่นผีน้มนั้นคนทั้งเมืองร่วมกันจัด สำหรับเมืองเด็กไปเซ่นที่วังอ่อม มีการฆ่าควายขาว เมื่อฆ่าเสร็จปรุงเป็นอาหารเลี้ยงกันที่หัวน้ำ ไม่นากลับบ้าน ต่อจากนั้นต้องเซ่นหลักเมือง หมอเมืองจะนำข้าวไปหว่านทั่วพื้นดินใกล้หลักเมือง ชาวบ้านจะพากันไปเก็บเป็นข้าวขวัญ หลังเซ่นผีหัวน้ำแล้วจึงรับฝายเมือง การรับฝายเมืองนี้เป็นกิจกรรมที่สนุกสนาน คนไปกันทุกเพศทุกวัย หนุ่มสาวได้พบปะเกี้ยวพาราสีกัน

เดือนสาม (อยู่ในช่วงประมาณเดือนมีนาคม) เดือนนี้มีการปลูกฝายปลูกคราม ทำไร่และไป “หีฝาย” คือเอาดินอุดรูฝายกันน้ำไม่ให้ น้ำไหลออก และไถนา การไถก่อนหว่านกล้าเรียกว่า “ไถดีตากกล้า” ไถแล้วก็เผือคือไถกลับ การไถครั้งสุดท้ายเพื่อหว่านกล้านี้เรียกว่า “หลาดนา ” วันหลาดนานี้จะต้องเลือกวันดี คือไม่ใช่วันเกิดเจ้าของนา ไม่ใช่วันตายของพ่อแม่ นิยมเลือกวันหมูถือว่าหมูได้กินอ่อม วันไม่ดีคือวันเปิด เพราะเปิดตัวเบาลอยน้ำ เม็ดข้าวจะเบา วันหมาก็ไม่ดีเพราะหมามักไม่มีกิน ในวันหลาดนานี้ฝายชายจะเป็นฝายเผือ หญิงจะหว่านกล้า วันหลาดนามีการเซ่นผีเรือน วันต่อจากวันหลาดนาเช่นผีนา

เดือนสี่ (อยู่ในช่วงประมาณเดือนเมษายน) มีการหว่านกล้าต่อและเซ่นขวัญควาย

เดือนห้า (อยู่ในช่วงประมาณเดือนมิถุนายน) ดำนา มีคำกล่าวคล้องจองว่า “เดือนสี่หว่านกล้า เดือนห้าดำนา”

เดือนหก (อยู่ในช่วงประมาณเดือนกรกฎาคม) ดำนาต่อ

เดือนเจ็ด (อยู่ในช่วงประมาณเดือนสิงหาคม) มีประเพณีกินสิบสี่หรือกินเจียงเด็กน้อย มีการฆ่าสัตว์ทำเป็นอาหารเลี้ยงกัน ที่เรียกว่า “กินสิบสี่” เพราะจัดทำในวัน 14 ค่ำ เดือน 7 ที่น่าสนใจคือมีการมอบไก่ต้มสุกแล้วให้เด็กคนละ 1 ตัวเป็นของน้อย ถือว่าเพื่อให้ผีขวัญประจำตัวเด็ก “ม่วน” คือ พอออกพอใจ ไก่ที่มอบให้เด็กนี้เรียกว่า “ไก่ตัก” แม้เด็กเล็ก ๆ ขนาด 2-3 เดือนก็ได้ไก่ตักเป็นของขวัญ ในกรณีนี้พ่อแม่จะเป็นฝ่ายกินแทน คนแก่ก็นั่งกินข้าวกินเหล้า เปิดโอกาส

ให้หนุ่มสาวไปพบปะกันตามลำพัง อาจไปในที่ลับตาหรือในป่าก็ได้ เรียกว่า “ไปกินหมากหมิมหมากอ้า” หมากหมิมหมากอ้าเป็นผลไม้สีดาร์สหวานทั้งสองชนิด นำมาใช้เป็นสำนวนหมายถึงการไปพบปะกันตามลำพัง คนไทเมืองเตี๊ยกไม่ถึงที่หนุ่มสาวถูกต้องเนื้อตัวกัน ถือว่าที่ไปพบปะและแสดงความรักจะทำให้ข้าวงอกงาม

ในช่วงนี้มีการเซ่นขวัญข้าว ขวัญวัวควาย ขวัญฝื่อและขวัญไถ

เดือนแปด (อยู่ในช่วงประมาณเดือนกันยายน) เดือนนี้ต้นข้าวสูงขึ้น ถือว่าข้าว “เป็นสาว” แล้ว ต้องเซ่นขวัญข้าว มีการนำเปิดโปงไปที่ปากเหมืองนา ใช้ต้นเลาหรือต้นอ้อยปักที่ปากเหมืองนา แล้วเอาเชลวผูกที่ต้นอ้อยต้นเลา เอาเลียดเปิดทาเชลว ขอให้ฝืนาดูแลต้นข้าวไม่ให้แมลงกินและขอให้ต้นข้าวเจริญเติบโต พวกหมอที่ทำพิธีจะบอกให้ต้นข้าวสูงเหมือนต้นเลา ในภาษาละโว้อาหารที่เรียกว่าฝือนจะมีเข็ม ไหม หวี และกระเจก เรียกว่า “ดั่งเข็มไหม” เอาไว้ให้ต้นข้าวแต่งตัว ในช่วงนี้มีการถอนหญ้าและเอามือคู้ยน้ำคู้ยดินให้ข้าวเจริญเติบโต คนไปนาระยะนี้ต้องระมัดระวังคำพูดคำจา ไม่พูดจาหยาบคาย เกรงว่าต้นข้าวจะอายุ

เดือนเก้า (อยู่ในช่วงประมาณเดือนตุลาคม) ในช่วงนี้ผู้ชายเข้าป่าหาไม้ มีการซ่อมยุงข้าวซึ่งเรียกว่า เล้าข้าว ในตอนแรกที่ข้าวเริ่มสุกตัดมาทำข้าวเฒ่า และนำมาปรุงเซ่นผีเรือน มีการกินข้าวใหม่เรียกว่า “กินข้าวแฮก” เมื่อเซ่นผีเรือนแล้วต้องให้สุนัขกินก่อน เพราะเชื่อว่าในอดีตสุนัขเป็นผู้ขึ้นไปเอาข้าวจากแดนมาให้คนกิน จึงสมควรตอบแทนสุนัข บางความคิดก็ถือว่า สุนัขนั้นมีกิน ไม่มีกินและไม่กินและไม่เป็นไร คนจะได้เป็นอย่างนั้น

เดือนสิบ (อยู่ในช่วงประมาณเดือนพฤศจิกายน) และ**เดือนสิบเอ็ด** (อยู่ในช่วงประมาณเดือนธันวาคม) เป็นช่วงเก็บเกี่ยว ชาวไทเมืองเตี๊ยกจะไม่เกี่ยวข้าว แต่จะใช้วิธีตัดที่ละรวง เรียกว่า “ตานข้าว” โดยใช้เครื่องมือที่เรียกว่า แหบ ตัด เมื่อตานเสร็จก็นำมาตาก โดยใช้ฟางปูก่อน และนำข้าวมาวางบนฟาง เวลาแห้งแล้วจะมัดติดกันเป็นมัด ๆ เรียกว่า “กุ่มข้าว”

เมื่อตานข้าวเสร็จก็จะเฉลิมฉลอง มีการฆ่าหมู หรือเปิดไก่ ทำอาหารเลี้ยงญาติพี่น้อง แล้วก็ร่วมกันกินเหล้า ร้องเพลงและพ้อนรำสนุกสนาน คำว่าแซ หมายถึงพ้อนรำ มักจะกินข้าวกินเหล้า ร้องเพลงและพ้อนรำในยั้ง เชื่อว่าจะทำให้ขวัญข้าวดีใจที่คนยินดีต้อนรับ

เดือนสิบเอ็ดและเดือนสิบสอง (อยู่ในช่วงประมาณเดือนมกราคมและประมาณเดือนกุมภาพันธ์ตามลำดับ) นิยมมีประเพณีแต่งงานและเย็บผ้าไหมไว้ใส่ตอนกินเจียง

ประเพณี 12 เดือนของลาว หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

เดือนเจียง (ธันวาคม) ประเพณีบุญเข้ากรรม พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรม บางที่เรียกเดือนนี้ว่า เดือนอ้าย และมีคำกล่าวถึงกิจกรรมเดือนนี้ว่า “เดือนอ้ายสงฆ์เข้ากรรม” ชาวบ้านนำจตุปัจจัยมาถวาย

มหาสิลา วีระวงศ์ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่าในสมัยโบราณมีประเพณีเลี้ยงฟ้าเลี้ยงแผ่นดินในเดือนเจียงกับเดือนยี่ จึงมักเรียกประเพณีเลี้ยงฟ้าเลี้ยงแผ่นดินอีกอย่างหนึ่งว่า “เลี้ยงยี่เลี้ยงเจียง” และได้อธิบายว่าในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ประเพณีนี้ถือเป็นกิจกรรมของเมืองที่สำคัญมาก จนออกเป็นพระราชอาญาให้หัวเมืองทั้งหลายเลี้ยงฟ้าเลี้ยงแผ่นดินเดือนอ้ายเดือนยี่ และเมื่อครบ 3 ปีให้เจ้าเมืองทั้งหลายที่ขึ้นต่อนครเวียงทอง มาบูชาผีฟ้าผีแผ่นดินที่นครเวียงทอง ประเพณีนี้ยกเลิกไปในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช แต่การนับถือยังคงหลงเหลืออยู่บ้าง (สิลา วีระวงศ์ ฮิตสิบสอง หน้า 56 - 57)

ในการทำนาช่วงนี้เป็นช่วงเก็บเกี่ยว

เดือนยี่ (มกราคม) ประเพณีบุญคูณลานหรือฮ่มข้าวใหญ่ ประเพณีนี้เป็นการทำบุญขวัญข้าวที่นวดเสร็จและกองอยู่ในลานนวดข้าว การทำบุญคูณลานนั้นจะกำหนดข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ มีการนิมนต์พระสงฆ์ไปสวดปริตมงคลกองข้าว สเสร็จแล้วจึงให้ผู้เชี่ยวชาญในพิธีกรรมซึ่งเรียกกันว่าหมอพรทำขวัญต่อ มีบางแห่งเชิญแต่หมอพรไปทำพิธี ถือว่าเป็นการคูณข้าวให้เพิ่มพูนยิ่ง ๆ ขึ้น ในประเพณีโบราณของลาวไม่ปรากฏประเพณีนี้ ระบุแต่ว่าเป็นช่วงหาฟืนมาเก็บไว้

เดือนสาม (กุมภาพันธ์) ประเพณีบุญข้าวจีและบุญมาฆบูชา เดิมมีแต่ประเพณีบุญข้าวจี และมีคำกล่าวเป็นบทกลอนว่า “เดือนสามค้อยเจ้าหัวคอยปั้นข้าวจี ปั้นข้าวจีปั้นน้ำตาล บ่จ่านน้ำอ้อย จ้วน้อยบ่อุ่นใจ” ประเพณีบุญข้าวจีนี้ชาวลาวจะพากันปั้นข้าวเหนียวทาด้วยไข่และน้ำอ้อยน้ำตาลปิ้งไฟนำไปถวายพระ

เดือนสี่ (มีนาคม) ประเพณีบุญพระเวสหรือบุญมหาชาติ ถือเป็นบุญปางใหญ่ ต้องมีเครื่องสักการะอย่างละพัน คือข้าวพันก้อน เทียนพันคู่ ดอกไม้พันดอก เนื่องจากมหาเวสสันดรชาดกประกอบด้วยคาถาจำนวน 1000 คาถา กิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำในการทำบุญมหาชาติ คือ นิมนต์พระอุปัชฌาย์จากแม่น้ำหรือป่ามาคุ้มครองป้องกันภัย มีการจัดทำห่ออุปัชฌาย์เล็ก ๆ ไว้ใกล้ศาลา มีร่มกางไว้ มีบาตร จีวร อยู่บนร้าน ถือว่าเป็นอัฐบริวารของพระอุปัชฌาย์

เดือนห้า (เมษายน) ประเพณีสงกรานต์เรียกกันว่า บุญสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ วันที่สำคัญมี 3 วัน คือ สงกรานต์ล่อง วันเนา และวันสงกรานต์ขึ้น มีการสงฆ์น้ำพระพุทธรูป ญาติผู้ใหญ่และผู้อาวุโสในหมู่บ้าน มีการก่อพระทราย ปล่อยนกปล่อยปลา

เดือนหก (พฤษภาคม) ประเพณีบุญวิสาขบูชา ในแขวงอื่นมีประเพณีบุญบั้งไฟด้วยการจุดบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่สืบทอดมาแต่สมัยโบราณ เป็นการบูชาต่อฟ้าต่อแถน เพื่อขอความชุ่มเย็นและขอให้น้ำฟ้า น้ำฝนเพื่อจะได้ทำนาได้ผลดี บุญบั้งไฟถือเป็นงานใหญ่ สนุกสนาน ทำบั้งไฟมีการกินเหล้า มีการแข่งบั้งไฟ จุดบั้งไฟ และการเล่นตลกเฮฮา บางท้องถิ่นมีการแข่งขันตีกลองที่เรียกว่า “เสียงกลอง” บุญบั้งไฟนี้ที่หลวงพระบางไม่มี

ในวันขึ้นสิบห้าค่ำเดือนหกถือเป็นวันวิสาขบูชา มีการทำบุญตักบาตร

เดือนเจ็ด (มิถุนายน) สูตรข้าวชะบ้าน ข้าวชะเมือง ประเพณีบูชาเทพดาอารักษ์ มเหศักดิ์หลักเมืองและฟ้าแถนในเวียงนอกเวียงที่ลิมบ้าน (บือบ้าน) มีกำหนดไว้ในคลอง 14 ว่า “เป็นท้าวพระยา เถิงฤดูเดือนเจ็ด ให้เลี้ยงเทพารักษ์ มเหศักดิ์ หลักเมือง เข้ามาชำระบ้านเมือง เพื่อป้องกันภัยอันตรายและขับไล่สิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย “ให้อยู่ชุ่มกินเย็น”

เดือนแปด (กรกฎาคม) ประเพณีบุญเข้าพรรษา ถวายเทียนพรรษา ในช่วงเข้าพรรษาวัดบ้านเข้าวัดรักษาศีลฟังเทศน์ในวันพระ

เดือนเก้า (สิงหาคม) เดือนดับ ประเพณีบุญข้าวประดับดิน บางทีก็เรียก “บุญห่อข้าวประดับดิน” ชาวบ้านมักเรียกว่า “บุญห่อข้าวน้อย” ในห่อข้าวประกอบด้วยข้าวเหนียว ปลา เนื้อ ผลไม้ หนากพลู บุหรี่ และเมื่อแผ่ถึงผีไม่มีญาติ นำไปทำบุญให้ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว ที่ทำกันในเดือนนี้เพราะเชื่อว่าเป็นช่วงที่พระยายมบาลปล่อยสัตว์นรกออกมาหากิน ต้องนำห่อข้าวไปเรียงรายบนกำแพงวัดก่อนสว่าง (ประมาณตี 4) เนื่องจากเป็นเวลาปล่อยผี ปล่อยเปรต และเหตุที่วางไว้นอกวัดเพราะเชื่อว่ามีเข้าวัดไม่ได้ นอกจากนี้ยังนำห่อข้าวไปไว้ที่นาตรงตาแฮก และไว้ที่หน้าเตาไฟเป็นการบูชาที่ทำกิน ทำบุญแล้วจะกวอดน้ำ (หยาดน้ำ) อุทิศส่วนกุศลให้ สิลลา วีระวงศ์ สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นประเพณีโบราณ ก่อนการรับพุทธศาสนา จัดทำเพื่อฉลองความสำเร็จในการทำนา

เดือนสิบ (กันยายน) ประเพณีบุญข้าวสาก (สลากภัต) เป็นพิธีอุทิศส่วนบุญให้ญาติผู้ล่วงลับ โดยให้พระสงฆ์จับสลาก ในช่วงนี้มีการกวาดข้าวทิพย์หรือทำข้าวมธุปายาสด้วย

เดือนสิบเอ็ด (ตุลาคม) ประเพณีบุญออกพรรษา มีพิธีได้น้ำมันและไหลเรือไฟ การทำร้านได้น้ำมันนี้สมัยก่อนจะทำรั้วล้อมร้านน้ำมันไว้ เป็นรั้ววงกฏ ร้านน้ำมันหรือร้านประทีปทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีเสาสี่เสาสูงท่อมหัวพอเอื้อมมือถึง ทำไว้กลางแจ้งในลานวัด น้ำมันทำจากหมากแตก หมากกระเบา หมากเยา เอาน้ำมันใส่ถ้วยดินเผาหรือโປ้ะหมากตุ้มกา ผั้นฝ้ายเป็นรูปตีนกาเป็นไล่ไล่ไว้กลางกันโປ้ะสำหรับได้

เดือนสิบสอง (พฤศจิกายน) ประเพณีบุญกฐินและบุญไหว้พระธาตุ (ที่เวียงจันทน์ ภูเขาพระธาตุหลวง)

ประเพณี 12 เดือนของไทยลื้อ เชียงรุ่ง สิบสองพันนา

เดือนเจียง (พฤศจิกายน) มีประเพณีที่สำคัญ 2 อย่างด้วยกันคือ

1. ประเพณีขึ้นธาตุ หมายถึง งานไหว้พระธาตุหรือฉลองพระธาตุ งานทำบุญฉลองวัดและพระเจดีย์สำคัญนั้นเป็นงานประจำมีอยู่ทุกเมืองในสิบสองพันนา เช่น งานทำบุญฉลองวัดพระเจ้าตนหลวงเจียงกอนในเขตเมืองหลวง งานทำบุญหลวงพระธาตุเมืองนูนและพระธาตุปางเยอเชียงรุ่ง เป็นต้น กำหนดตายตัวทุกปีว่าที่ไหนจะจัดงานเมื่อใด เรียกกันว่า “งานป่าเวณีขึ้นธาตุ” นิยมจัดในวันเพ็ญ ในวัดจะติดประทีปโคมไฟสว่างไสว และมีจุดดอกไม้ไฟด้วย ที่เรียกว่า “ขึ้นธาตุ” เพราะพระธาตุเจดีย์มักอยู่บนเขา

2. ประเพณีไหว้เสื่อบ้าน ในแต่ละหมู่บ้านจะมีบริเวณสำหรับเซ่นสรวงเสื่อบ้านซึ่งเป็นผีประจำหมู่บ้าน เชื่อกันว่าเสื่อบ้านจะดูแลรักษาคุ้มครองหมู่บ้านให้ร่มเย็นเป็นสุข จึงต้องมีการเซ่นสรวง เสื่อบ้านนี้อาจเป็นคนสำคัญของหมู่บ้านหรือของเมืองที่ตายไปนานแล้ว แทนสำหรับบวงสรวงเสื่อบ้านมักจัดทำขึ้นในบริเวณที่มีต้นไม้ขึ้นร่มครึ้ม เรียกกันว่า “ดงเสื่อ” สำหรับบ้านจ้างใจที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูล เสื่อบ้านมี 2 ตน คือ เจือหาญและอีกตนหนึ่งไม่ทราบชื่อ บนแท่นบวงสรวงจึงมีของบวงสรวง 2 ชุด การเซ่นช่วงนี้เป็นการเซ่นหลังจากการเก็บเกี่ยว การเซ่นเสื่อบ้านอาจเซ่นในโอกาสอื่นอีก เช่น การขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น สิ่งที่นำมาเซ่นได้แก่ เหล้า ข้าวสาร ข้าวเปลือก เทียนสี 1 คู่ ถ้าเป็นการเซ่นสำหรับการทำนาต้องมีไก่ แต่ถ้าเป็นการขึ้นบ้านใหม่จะใช้หมู ไก่หรือหมูจะถูกฆ่าที่ดงเสื่อ พิธีกรรมในเดือนเจียงนี้คนในหมู่บ้านจะมาพร้อมกัน บางครั้งอาจไม่มีการฆ่าสัตว์ สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ ข้าวเปลือก ข้าวสาร เหล้าและเทียนสี

ในเดือนเจียงนี้บางแห่งมีการทำบุญทานอุปัฏฐ พระอุปัฏฐานี้ถือว่าเป็นผู้ปราบมารชนะ นอกจากนี้ชาวไทลื้อยังเชื่อว่าพระอุปัฏฐานเป็นเทวดารักษาคงคามหาสมุทร เป็นผู้อำนวยความสุขทั้งหลายแก่มนุษย์ การทำบุญถวายพระอุปัฏฐ จะช่วยให้ประสบความสำเร็จมีโชค มีชัยชนะต่ออุปสรรคนานา ประเพณีการทำบุญถวายพระอุปัฏฐจะทำในวันเพ็ญที่ตรงกับวันพุธ บางแห่งก็ทำในเดือนสี่หรือเดือนห้า นิยมทำสำเภาบรจุเครื่องไทยทานวางบนแพลอยน้ำ เมื่อพระสงฆ์เทศนาธรรมอุปัฏฐแล้วก็อาราธนาให้พระอุปัฏฐมารับเอาของถวายทาน

เดือนยี่ (ธันวาคม) พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรม ผู้เฒ่าผู้แก่เข้าวัดนั่งกรรมฐาน ชาวบ้านจะนำอาหารมาถวาย เดือนนี้บางทีก็เรียกว่า “เดือนกรรม” ถือว่าถวายอาหารแด่พระสงฆ์ในช่วงนั้นได้กุศลแรง เดือนนี้ห้ามจัดงานหรือขึ้นบ้านใหม่

เดือนสาม (มกราคม) ประเพณีขึ้นธาตุใจเมือง เป็นงานใหญ่ มีการแห่ครัวทาน (เครื่องไทยทาน) จุดดอกไม้ไฟ วันรุ่งขึ้นทำบุญหยาดน้ำ บางปีถ้ามีฝนมากเกินไปก็มีพิธีขอแดด

การขอแดดจะต้องไปขอที่หอยักษ์อาฬะวียู่ที่ตงนังบ้านกว๋าน สิ่งที่ต้องนำไปคือ ตะขบ 1 ตัว
งู 1 ตัว ถือว่าไปไหว้อาฬะวียุติซึ่งอยู่บนชั้นฟ้า เดือนสามนี้ชาวบ้านนิยมถางไร่

เดือนสี่ (กุมภาพันธ์) บางแห่งมีประเพณีขึ้นธาตุ ช่วงนี้มีงานบวชลูกแก้ว พิธีกรรมก็คล้ายคลึงกับงานบวชในเมืองไทย เมื่อตัดสินใจบวชลูกชายผู้เป็นพ่อแม่ก็จะแจ้งให้เพื่อนบ้านทราบ เป็นการบอกกล่าวเพื่อให้ร่วมทำบุญ ผู้รับเป็นเจ้าภาพจะจัดเตรียมหาเครื่องนุ่งห่มของสามเณร มีสบง จีวร ผ้าห่ม ผ้าปูที่นอน หมอนมุ้ง เสบียงอาหารสำหรับเลี้ยงแขก และสิ่งอื่นๆ เกี่ยวกับพิธีบวช มักมีการตอบแทนกันโดยการผลัดกันเป็นเจ้าภาพ สมัยก่อนผู้จะบวชจะต้องไปคอยอยู่รับใช้เป็นลูกศิษย์วัดก่อนประมาณ 3 เดือน เจ้าอาวาสก็จะสอนหนังสือให้ ได้เรียนรู้ตัวอักษรไทยและ หัดสวดมนต์ไหว้พระ รับศีล บุญช่วย ศรีสวัสดิ์บันทึกว่านาคแต่งตัวอย่างสวยงาม มีผ้าโพกศีรษะสีต่างๆ หัตถ์ดอกไม้ที่หู ที่คอสวมสร้อย สวมรองเท้าปลายงอน และมัดแป้งขาวเหมือนลิเก และมีการน่านาคขึ้นขี่หลังม้า ดิษฐ์กลอง มีการฟ้อนรำร้องขับระหว่างไปสู่หอเจ้าเมือง เพื่อไปขอสมการวะเจ้าเมือง ถ้าอยู่ตามบ้านนอกก็ให้ไปคารวะคนเฒ่าคนแก่ที่เคารพนับถือ หลังจากนั้นให้ช่างขับขับตอลีหาตออกบวชคล้ายทำขวัญนาค เรียกว่า “อุ้นลูกแก้ว”

เดือนห้า (มีนาคม) ประเพณีบวชลูกแก้วและบวชพระต่อ นอกจากนี้มีประเพณีขึ้นบ้านใหม่ เดือนนี้กลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลมอญเขมรซึ่งมีอยู่มากในสิบสองพันนา และ เป็นกลุ่มที่ทำไร่จะเผาไร่เพื่อเตรียมปลูกพืชพรรณใหม่ ควันจากการเผาไร่ทำให้บรรยากาศมีอามมีคำกล่าวคล้องจองบรรยายเดือนนี้ว่า “เดือนห้าข้าใจไร่เมืองมัว”

เดือนหก (เมษายน) ประเพณีสงกรานต์ เรียกว่า “สังขานต์ปีใหม่” เป็นประเพณีที่สำคัญมาก วันที่สำคัญมี 3 วัน คือ วันแรกเรียกว่า “วันสังขานต์ไป” วันที่ 2 คือ วันเนา ออกเสียงว่า “วันเนา” วันที่ 3 เรียกว่า “วันพญาวันมา” วันสังขานต์ไปสำหรับเสียงรุ่งจะมีการแข่งเรือด้วย บางที่เรียกกันว่า “วันแซวเฮือ” วันนี้สมัยก่อนจะมีการนำปืนยาวที่เรียกว่า ปืนมือออกมายิงไปบนท้องฟ้าด้วย เพื่อเป็นการขับไล่ภูติผีปีศาจและเคราะห์ทั้งหลาย เมื่อยิงปืนแล้วก็มีการกล่าวไล่ภูติผีปีศาจด้วย

ในตอนสายของวันสังขานต์ไป ชาวบ้านจะนำเสื้อผ้าไปซักและอาบน้ำสระผมให้สะอาดหมดจด วันเนาถือว่าเป็นวันเตรียมทำบุญ เรียกกันว่า “วันดา” มีการทำอาหารและขนทรายเข้าวัด บางปีมีวันเนา 2 วัน วันดาก็จะเป็นวันเนาวันที่ 2 ส่วนวันพญาวันมาถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ มีการนำอาหารไปทำบุญที่วัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยแยกเป็นลำดับละ 1 คน ถ้าอุทิศให้ญาติ 3 คนก็ต้องมี 3 ลำรับ ในวันนี้มีการติดธงทิวทำด้วยกระดาษสีต่าง ๆ เรียกว่า “จ้อตุง” ชาวไทลื้อจะนำน้ำส้มป่อยไปคารวะพระพุทธรูปและพระเจดีย์ แล้วนำน้ำส้มป่อยนั้นมาประพรมศีรษะหรือร่างกาย ในตอนเย็นของวันพญาวันมามีการจุดดอกไม้ไฟเพื่อบูชาพญาวัน เพราะพญาวันเป็นผู้ดูแลรักษามนุษย์ ส่วนกลางคืนมีสวดมังคละ

ในวันที่ 4 มีพิธีขับไล่เคราะห์กรรม นับแต่วันพญาวันมา มีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ต่อไปรวมเป็นเวลา 7 วัน ส่วนหนุ่มสาวก็จะเล่นสาดน้ำกัน

ขนมสำคัญที่นิยมทำตอนสงกรานต์คือข้าวดอกส้อ ใช้ดอกส้อผสมข้าวทำให้เป็นสีเหลือง มีคำกล่าวคล้องจองบรรยายกิจกรรมในเดือนนี้ว่า “เดือนหกตกสังขานต์”

เดือนเจ็ด ไม่มีประเพณีเป็นพิเศษ ในการทำนาเป็นช่วงเอาน้ำเข้านา ช่อมแซมเหมืองฝาย

เดือนแปด (มิถุนายน) มีพิธีขอฝนที่ธาตุใจเมือง ในสมัยก่อนถ้าฝนยังไม่ตกพระเจ้าแผ่นดินจะส่งคนไปทำพิธีขอฝนที่ดงอาฬวี ก่อนทำนามีพิธีไหว้เสื่อบ้านที่ตั้งเสื่อหลังจากไถนาหว่านกล้าแล้วก็ทำขวัญควาย

เดือนเก้า (กรกฎาคม) ประเพณีเข้าพรรษา ออกเสียงว่า “เข้าหว่าสา” ช่วงเข้าพรรษาเป็นช่วงเข้าวัดรักษาศีลทำบุญทำทาน สำนวนไทยลือว่า “ช่วยตีนช่วยมือเข้าวัด” แปลว่าล้างมือล้างเท้าเข้าวัด หมายถึงทำร่างกายและจิตใจให้สะอาดผ่องแผ้ว ในสมัยก่อนที่เมืองเชียงรุ่งจัดงานทำบุญเข้าพรรษาใหญ่โตมาก จัดริมพระราชวัง มีการแห่พระเจ้าแผ่นดินไปยังวัดหลวง มีการทรงน้ำพระเจ้าแผ่นดิน มีการร้องเพลงกล่อมขวัญเรียกว่า “เพลงอุ้น” มีการละเล่นต่าง ๆ ตลอดจนตั้งวงขับร้องเพลงให้ชาวบ้านฟัง มีการทำบุญฟังเทศน์ที่วัด

ในเดือนนี้สมัยก่อนมีพิธีเสี่ยงทายดูความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง โดยนำฝามุงข้าว (ถาดสำหรับคนข้าวเหนียว) มาวางแล้วใช้ดินสอขีดเป็นตา ๆ ใส่ชื่อเมือง 16 เมือง เอาน้ำใส่แก้วแล้วนำหยอกจากนามาวางตามช่อง ให้เป็นตัวแทนแต่ละเมือง เมืองไหนสงบหยอจะอยู่หนึ่ง

เดือนนี้เป็นช่วงดำนา มีคำกล่าวเตือนว่า “เดือนสิบอย่าขายข้าว เดือนเก้าอย่าขายควาย” เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวยังไม่อาจแน่ใจว่าจะทำนาได้ผลมากน้อยแค่ไหนอย่างไร

เดือนสิบ (สิงหาคม) ยังอยู่ระหว่างเข้าพรรษาวัดบ้านเข้าวัดรักษาศีล ฟังธรรม ช่วงกลางพรรษามีการเทศน์ธรรมเรื่องยาขวัญข้าวที่วัดด้วยเรียกว่าตานธรรมนา ชาวบ้านจะนำธรรมเรื่องยาขวัญข้าวที่ได้คัดลอกมาหรือจ้างคนคัดลอกแล้วบูชาเอาไปให้พระเทศน์ เป็นกิจกรรมของแต่ละครัวเรือน เสร็จพิธีแล้วอาจนำกลับบ้าน บางคนก็เก็บไว้ที่วัดรอจนเสร็จสิ้นการเทศน์มหาชาติค่อยนำกลับมาเก็บที่บ้าน ช่วงนี้ต้นข้าวสูงเป็นสาว ชาวบ้านทำตาแหลวใส่เรือน ยุงข้าวและที่นา มีพิธีไหว้เสื่อบ้านที่ตั้งเสื่ออีกครั้งหนึ่ง

เดือนสิบเอ็ด (กันยายน) ประเพณีเทศน์มหาชาติ เรียกกันว่าประเพณีตั้งธรรมเวสสันดร บางทีก็เรียกว่า “ทานมหาป้าง” คือทานพระชาติอันยิ่งใหญ่ตนเอง ผู้ทำบุญจะต้องจ้างคนคัดลอกพระธรรมเวสสันดรไว้ถวายทาน พระสงฆ์จะอ่านพระธรรมคัมภีร์ฉบับที่จารใหม่นี้ มีการจัดทำแท่นให้พระสงฆ์ขึ้นไปเทศน์มีรูปร่างเหมือนปราสาท ตกแต่งด้วยธงทิวสวยงาม มีข้าวของเครื่องใช้เช่น จอบ เสียม หม้อ หวด และกล้วย อ้อย ข้าวเปลือก ข้าวสาร นอกจากพระ

เทศน์แล้ว อาจมีช่างขับมาขับคล้ายกับการแหล่ด้วย มีการตัดกระดาษเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ผูกแขวนจำนวนอย่างละ 700 กลางคืนมีการปล่อยโคมลอย และจุดดอกไม้ไฟด้วย การฟังธรรมเวสสันดรนี้บางที่ใช้เวลาถึง 3 วัน

การเทศน์มหาชาตินี้ชาวเมืองเชียงรุ่งนิยมจัดขึ้นในเดือนยี่ เดือนสาม เดือนสี่ บางเมืองจัดขึ้นในเดือนสี่และเดือนห้า บางหมู่บ้านอาจจัดขึ้นปีหนึ่ง 2-3 ครั้ง

เดือนสิบสอง (ตุลาคม) ประเพณีกินข้าวใหม่และออกพรรษา นอกจากนี้มีประเพณีทำบุญสลากภัต เรียกกันทั่วไปว่า “กินก๋วยสลาก” คำว่า ก๋วย หมายถึงตะกร้า เป็นการทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ในพิธีนี้จะใช้ตะกร้าใส่เครื่องไทยทาน ประดับประดาด้วยใบไม้ ดอกไม้ ตัดกระดาษเป็นรูปสัตว์ประจำปีเกิดของคนทำบุญหรือคนที่ล่วงลับ บางที่ก็มีรูปอื่นเช่น รูปปราสาทราชวัง รูปเรือสำเภา เป็นต้น สมัยก่อนบางที่ก็มีการถวายทานด้วยสัตว์เป็น ๆ เช่น วัว ม้า โดยเอาเครื่องไทยทานบรรจุไว้บนหลังวัวหรือม้านั้น เมื่อจัดเครื่องไทยทานเรียบร้อยแล้วก็เอากะดาษทำสลากม้วนปิดไว้บนเครื่องไทยทาน สลากนี้จะมีผู้มารวบรวมไปถวายพระสงฆ์ พระสงฆ์อ่านสลากก็จะทราบว่าจะต้องรับเครื่องไทยทานจากผู้ใด ก็จะเดินไปรับและให้พร

ประเพณี 12 เดือนของชาวไทจีนเชียงตุง

เดือนเจียง (พฤศจิกายน) ประเพณีไหว้พระธาตุจอมดอยในวันเพ็ญ เรียกว่า “งานเดือนเจียงมน” ตอนเช้าตักบาตรเทโว พระสงฆ์จากวัดต่างๆ มารวมกันที่วัดพระเจ้าตนหลวง ในช่วงนี้ชาวนาเริ่มเกี่ยวข้าว

เดือนยี่ (ธันวาคม) ประเพณีตั้งธรรมกันถ้ำน้ำอ้อย หรือประเพณีทานน้ำอ้อย เป็นประเพณีที่เป็นลักษณะเด่นของเชียงตุงประเพณีหนึ่ง คู่แต่งงานใหม่นิยมนำไปทำบุญที่วัด น้ำอ้อยที่จะถวายทานนี้เป็นน้ำอ้อยสดที่คั้นใส่หม้อแล้วหามาถวายพระ บางที่ก็ใช้ข้าวเหนียวหรือถั่วต้มใส่น้ำอ้อย เรียกว่าข้าวอ้อยและถั่วต้มอ้อย พระก็จะเทศน์ธรรมกันถ้ำน้ำอ้อย แสดงอาณิสสการให้ทานน้ำอ้อย การนำน้ำอ้อยไปถวายทานจะหาบไปในตอนบ่ายแล้วจะอยู่ฟังธรรมและนอนค้างที่วัด วันรุ่งขึ้นถึงจะกลับบ้าน

ในช่วงนี้ชาวนาเกี่ยวข้าว

เดือนสาม (มกราคม) ประเพณีเข้าวาสหรือเข้ากรรม พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรม ในเดือนนี้บวชข้าวหรือตีข้าวและเอาข้าวขึ้นยุ้ง ตอนขนข้าวขึ้นยุ้งทำขวัญข้าว มีการนิมนต์พระสงฆ์เทศน์ธรรมยาขวัญข้าว บทพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ตอนท้ายเป็นบทเรียกขวัญข้าวด้วย หลังจากนั้นก็มีพิธีทานข้าวใหม่และเลี้ยงผีหนองตุง หลังจากนั้นนิมนต์พระสงฆ์สวดป้องกันอันตราย การเลี้ยงผีหนองตุงนี้ทำในเดือนสามแรม โดยเลือกวันให้ได้วันกาตวันสี่ มีล่ำรับข้าว 4 ล่ำรับ เทียนขี้ผึ้งแท้

16 คู่ เวลา 13 นาฬิกา มีการอ่านและขับลำนำท่องถื่นซึ่งเรียกว่า “ฮ่อมต เสินซอ” เล่นสนุกสนาน

เดือนสี่ (กุมภาพันธ์) สมัยก่อนเป็นช่วงที่เจ้าฟ้าไปอาบน้ำที่โป่งน้ำร้อน ในเดือนนี้ผู้มีศรัทธาบางคนอาจตั้งธรรมมหาชาติเป็นส่วนตัวในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือนนี้แต่งงานได้เป็นเดือนสุดท้าย

เดือนห้า (มีนาคม) ประเพณีเลี้ยงผีกาต ประเพณีนี้จัดทำในเดือนห้าแรม โดยให้หาวันดีเป็นวันกาตลี ให้จัดสำหรับอาหาร 4 สำหรับ เทียนขี้ผึ้งแท่ง 1 คู่ เช่นผีที่อยู่ประจำตลาด มีการอ่านและขับลำนำท่องถื่น เรียกว่า “ฮ่อมต เสินซอ” เสียครั้งหนึ่งก่อน เมื่อเลี้ยงเสร็จแล้วก็อ่านและขับลำนำอีก หลังจากนั้นก็นิยมนำกันให้สนุกสนาน

ในเดือนนี้มีงานไหว้พระธาตุจอมศรี มีการจุดดอกไม้ไฟที่คึกครื้นมาก เรียกกันว่า “ปอยบอกไฟ” ในสมัยก่อนเจ้าฟ้าจะมาร่วมงาน

เดือนหก (เมษายน) ประเพณีสงกรานต์ เรียกกันว่า “ปอยสงกรานต์” ในบทความเรื่อง “วิถีชีวิต คำเป็นอยู่กิน ชาวเชียงตุงอะติตะและปัจจุบันนะ” อาจารย์หนานหล้าได้กล่าวถึงพิธีกรรมในช่วงสงกรานต์ว่า ในวันสิ้นปีมีการส่งสังฆานต์ ปีใหม่มีการถวายทานกองทราย ถวายไม้ค้ำแทนพระเจ้า (พระพุทธรูป) ไม้ค้ำต้นโพธิ์ต้นไทร ทำพิธีขอสมาคารวะพ่อแม่ ปู่ย่าตายายผู้เฒ่า ผู้แก่ ส่วนประเพณีส่งสังฆานต์นั้น ให้ดูว่าปีนั้นวันสังฆานต์ตรงกับวันอะไรก่อน แล้วตรวจดูในประกาศสงกรานต์ว่าในวันนั้นขุนสังฆานต์ซึ่งสัตว์อะไรเป็นพาหนะ ในการส่งสังฆานต์ก็ทำรูปเช่นนั้น เชื่อกันว่าวันอาทิตย์ขุนสังฆานต์ขึ้นาค วันจันทร์ชิงู วันอังคารชีครุท วันพุธชีควาย วันพฤหัสบดีชีม้า วันศุกร์ชีวัว และวันเสาร์ชียักษ์ แล้วจัดพิธีแห่แห่สังฆานต์ไปสู่ล่องกบ ทางทิศตะวันตกเฉียงเชียงตุง แล้วให้ไหว้ผีเมืองทั้งหมด 8 ที่ ใช้ดอกไม้และเทียนขี้ผึ้งแท่งละ 4 คู่ ดังนี้ ไหว้ตันศรีมหาโพธิประจำเมือง 4 คู่ หอผาพัน 4 คู่ หอหลวงแทนแก้ว 4 คู่ เจ้าหลวงกาต 4 คู่ เจ้าหนองตุง 4 คู่ เจพะเจ้ากุกเจ้าเมืองทั้งหลาย 5 คู่ เจ้าแซมเมือง 6 คู่ และเจ้าพวกหนองลายท่าช้าง 2 คู่

ในการจัดงานพิธีส่งสังฆานต์ต้องมีขอ คือธงสามชาย 1000 คู่ ธงขาวเหลืองแดงสีละ 2 อัน รวมเป็น 8 อัน เตรียมเงินและอาหาร นิมนต์พระสงฆ์วัดจอมทองและวัดหัวช่วงวัดละ 2 รูปสวดและพรมน้ำส้มป่อยที่ต้นโพธิ์ ใจเมือง จัดสำหรับเลี้ยงผีเมืองและเทวดา 4 สำหรับ เลี้ยงผู้มาขับลำนำ 4 สำหรับ เลี้ยงท้าวพระยาเสนาอำมาตย์ ผู้มีเมตตา 10 สำหรับ รวม 18 สำหรับ นอกจากนี้มีสำหรับเลี้ยงผู้ที่ปั่นกบและถวายพระสงฆ์ สมัยก่อนเจ้าฟ้าจะเป็นผู้เปิดพิธี ต้องมีชาวลัวะมาตีกลอง หามกลองไปที่ล่องกบ แล้วนำกลองกลับมาขึ้นแขวน ต่อจากนี้จัดคน 2 คนถามตอบกันคนที่หนึ่งถามว่า กลองนี้เป็นกลองอะไร คนที่สองก็ตอบว่า กลองแก้วกลองแสงกลองเงินกลองคำ คนที่หนึ่งถามว่า ถ้าตีกลองนี้จะได้ประโยชน์อย่างไร คนที่สองก็ตอบว่า บ้านเมืองจะร่ม

เย็นเป็นสุข น้ำฟ้า น้ำฝนบริบูรณ์ ไร่นาได้ผลดี ชนเข้าศึกศัตรู ตลอดจนเคราะห์และอุบัตินตราย
ทั้งปวง คนที่หนึ่งก็ถามอีกว่าจะนำกลองนี้ไปไหน คนที่สองก็ตอบว่า กลองมวงกลนี้จะนำไปพลี
กรรมสงฆ์สงฆ์ขานต์ มีการทำไม้เป็นรูปอวัยวะเพศชายเรียกว่า “แก่นแค” แล้วนำไปจ่อที่ก้นกบที่บ้าน
เอาไว้ มีธงเล็กๆ ปักไว้รอบตัวกบ เสร็จแล้วชาวบ้านจะแย่งธงถือว่าจะช่วยให้อยู่เย็นเป็นสุข

นอกจากนี้ถ้าฝนไม่ตกก็ทำพิธีสวดคาถาปลาช่อน หลังสงกรานต์มีแข่งเรือ หึงแข่ง
กับหญิง ชายแข่งกับชาย

ในสมัยก่อนมีพิธีขับเปรตในปีที่มีเดือนเก้า 2 วัน

เดือนเจ็ด (พฤษภาคม) ประเพณีไหว้พระธาตุจอมทองหรือธาตุจอมคำ ตอนเช้ามี
บิณฑบาตรอบเจดีย์ มีการจุดดอกไม้ไฟ เดือนนี้เอน้ำเข้านา ล้างเหมือง

เดือนแปด (มิถุนายน) ประเพณีเลี้ยงผีเมือง เรียกว่า การทำ “ล้องเลี้ยงเมือง” พ่อ
อาจารย์หนานหล้าบรรยายว่า พ่อหมอเลี้ยงเมืองเป็นหล้าเมืองมาแต่บรรพบุรุษ เมื่อถึงเวลาจะ
เลี้ยงเมืองก็เดินทางมาจัดทำพิธีเลี้ยงโดยซื้อดอกไม้ ขน และเครื่องสังเวยทั้งหมดแล้วก็ไปที่หอเจ้า
ผาอยู่ซึ่งอยู่ห่างจากเวียงเชียงตุงไป 13 กิโลเมตร แล้วพ่อหมอก็โปรยข้าวตอก บอกกล่าว เชิญเจ้า
เมืองลงมาพูดจาสั่งสอนอวยพรให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข หากเป็นปีที่มีเดือนเก้า 2 วันก็บูชาด้วย
เนื้อควาย ถ้าเป็นปีที่มีเดือนเก้าหนึ่งวันก็บูชาด้วยเนื้อหมูเนื้อไก่ ในการเลี้ยงต้องทำแข่งกันไว้เป็น
ช่อง ๆ อาหารมีเนื้อหมู แกง ข้าว ปลาทอด ข้าวเกรียบ ผักลัม ได้เวลาหมอเมืองก็กล่าวบวง
สรวง มีการอ่านและขับลำนำที่เรียกว่า “ฮ่อมตลิ่งขอ” แล้วคนที่มาในพิธีก็รับประทานอาหาร
กัน หลังจากรับประทานอาหารเสร็จ ก็บวงสรวงอีก ช่างเส้นขอก็ขับลำนำเชิญเจ้าเมืองกลับจึง
เสร็จพิธี

เดือนนี้หว่านกล้า

เดือนเก้า (กรกฎาคม) ประเพณีเข้าพรรษา ในวันเพ็ญเดือนเก้า ช่วงเข้าพรรษา ใน
วันพระมีการตั้งธรรม ผู้เฒ่าผู้แก่รักษาศีลฟังธรรม ถวายธรรมเป็นทาน

เดือนนี้ดำนา

เดือนสิบ (สิงหาคม) ประเพณีตั้งธรรมวัวหลวง คือชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าภาพ
นิมนต์พระเทศนาธรรมชาดกเรื่องสุวรรณฉะวัวหลวง เป็นธรรมขนาดยาว เชื่อกันว่าจะช่วยให้ร่ม
เย็นเป็นสุข เกิดความสมบูรณ์พูนสุข ความอุดมสมบูรณ์ ประสบผลสำเร็จทุกประการ

เดือนสิบเอ็ด (กันยายน) ประเพณีตั้งธรรมเวสสันดร คือ เทศน์มหาชาติ มีการตก
แต่งสถานที่และพิธีการทำนองเดียวกับไทลื้อ

เดือนสิบสอง (ตุลาคม) ประเพณีออกพรรษา เรียกว่า ออกหว่าสา (ออกวัสสา)
มีการจุดประทักษิณไปทุกบ้าน ถือว่าจุดรับพระพุทธเจ้า มีการถวายทานเทียนแห่ (แห่ แปลว่า
พัน) และมีการถวายทานข้าวใหม่ และทอดกฐิน ในสมัยที่มีเจ้าฟ้า จะมีประเพณีชาวบ้านไหว้เจ้า

พัน) และมีการถวายทานข้าวใหม่ และทอดกฐิน ในสมัยที่มีเจ้าฟ้า จะมีประเพณีชาวบ้านไหว้เจ้าฟ้าปีละ 2 ครั้ง คือออกพรรษาและสงกรานต์ ในวันออกพรรษาเจ้าฟ้าจะมาที่วัด นับเป็นเวลารื่นเริงวาระหนึ่ง

ประเพณี 12 เดือนของไทยได้คง สาธารณรัฐประชาชนจีน

เดือนเจียง (พฤศจิกายน) ประเพณีออกพรรษา เรียกว่า วันออกหว่า และประเพณีทอดกฐินที่เรียกว่า “ปอยกันถิน” พระสงฆ์ต้องรอบปอยกันถินซึ่งชาวบ้านนำจีวรมาถวาย จึงจะถือว่าออกพรรษาหรือออกหว่า ประเพณีที่น่าสนใจในเดือนนี้คือประเพณีก่อเจดีย์ทราย เรียกกันว่า ก่อกองมูทราย จัดทำขึ้นในวันเพ็ญ 14-15 ค่ำ กองจีนเหวินเล่าว่า เจดีย์ทรายนี้จะก่อด้วยทรายและดินเหนียวขาว รอบฐานวัดได้ประมาณ 2 เมตร สูง 1 เมตร ในซุ้ม 4 ด้าน แต่ละด้านมีตะเกียงแขวนอยู่ 1 ดวง บนยอดเจดีย์ทรายแขวนธงทำด้วยกระดาษสีต่างๆ มีการก่อเจดีย์เล็ก ๆ เป็นเจดีย์บริวารไว้ 4 มุม รอบ ๆ เจดีย์องค์ใหญ่อยังก่อเป็นเจดีย์เล็ก ๆ อีก 1000 องค์ รอบเจดีย์ทรายจะล้อมรั้วไม้ไผ่ เสามุมแต่ละเสามีต้นกล้วย 1 ต้น อ้อย 1 ลำมัดติดอยู่ เป็นสัญลักษณ์ของการเก็บเกี่ยวที่ได้ผลและชีวิตที่หอมหวาน เมื่อก่อเจดีย์ทรายแล้ว จะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์เวลาเช้าและเย็นเป็นเวลา 3 วัน ตกค่ำคนทั้งหลายก็จะพากันมาฟ้อนรำรอบ ๆ เจดีย์ทราย (กองจีนเหวิน “ความเชื่อและประเพณีของชนชาติได้คง” ในคนไทยได้คง หน้า 105-106)

เดือนยี่ (ธันวาคม) ประเพณีเข้ากรรมหรือเข้าสิม พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรม ผู้เฒ่าผู้แก่เข้าวัดถือศีลนั่งกรรมฐาน ชาวบ้านนำอาหารมาถวายพระ ในเดือนนี้ห้ามแต่งงานหรือขึ้นบ้านใหม่

เดือนสาม (มกราคม) ไม่มีประเพณีพิเศษ เป็นช่วงที่อากาศหนาว มีคำคล้องจองบรรยายว่า “เดือนสามเหมยหาจอดใบหญ้า สาวโงกผ่านอนงอ”

เดือนสี่ (กุมภาพันธ์) ประเพณีสวดสมโหล โหลหรือหลัว แปลว่าพิน แปลตรง ๆ คือ ประเพณีสุมพิน ตรงกับประเพณีสุมไฟพระเจ้าที่จัดทำขึ้นในบางหมู่บ้านในภาคเหนือของไทย ก่อนถึงเทศกาลหนุ่มสาวจะพากันไปตัดพินบนเขา พินที่นิยมตัดเป็นไม้ชนิดหนึ่งเมื่อลอกเปลือกออกแล้วจะเห็นเนื้อไม้สีขาว พิธีสวดสมโหลนี้ทำในตอนค่ำของวันเพ็ญเดือนสี่ กองจีนเหวินเล่าว่าเมื่อถึงวันนั้นชาวบ้านจะช่วยกันนำพินที่ตากแห้งดีแล้วมามัดรวมกันตั้งให้เป็นรูปเหมือนเจดีย์บนยอดและรอบ ๆ จะแขวนมีด ดาบ คันศร หน้าไม้ และทวนที่ทำด้วยไม้และไม้ไผ่ ตรงกลางที่ใกล้จะถึงยอดของเถียงพิน วางมัดฟางหรือเศษผ้าชุบน้ำมันที่เป็นเชื้อเพลิง กลางเถียงพินแขวนประทัดไว้ 1 แถบ พอได้เวลา 3 ทุ่ม พระสงฆ์หลายรูปสวดจบ พระสงฆ์รูปหนึ่งจะยื่นไม้ไผ่ที่ติด

ไฟเข้าไปกลางเตียงฟืน ไฟก็จะลุกโชติช่วง วันต่อมาชาวบ้านจะนำข้าวเหนียวดำมาถวายพระพุทธรูปและฟังเทศน์ พิธีนี้บางทีก็ทำในเดือนสาม (กงจิ้นเหวิน เรื่องเดียวกัน หน้า 119)

ในเดือนสี่นี้มีประเพณีกินเดือนสี่คือฉลองตรุษจีน มีการกินข้าวปีใหม่มาร่วมกันในครอบครัว ตอนเช้ามีไหว้เจ้า มีการทำข้าวปุกข้าวซอย วันขึ้น 3 ค่ำจะไปทำบุญที่วัด มีการเล่นหมากกอนหรือลูกช่วง หมากลิ้มแดง (สะบ้า) และหมากลิ้มกก (สะบ้าลูกใหญ่) ผู้หญิงมักนิยมทอดผ้าเดือนนี้ จึงมีคำกล่าวบรรยายภาพเดือนนี้ว่า “เดือนสี่สาวขึ้นก็โตลาย”

เดือนห้า (มีนาคม) ประเพณีปอยพารา เป็นประเพณีถวายพระพุทธรูปให้วัด พระพุทธรูปที่ถวายจะมีขนาดต่าง ๆ การทำบุญถวายพระพุทธรูปนี้ถือเป็นการทำบุญที่ยิ่งใหญ่ ในได้คงผู้ที่ทำบุญมาก ๆ จะได้รับยกย่องเป็น “พะก่า” ผู้คนจะให้ความนับหน้าถือตามาก จะเรียกโดยมีคำว่า “พะก่า” นำหน้าชื่อ และชื่อเดิมก็มักได้รับการตั้งให้ใหม่พร้อมกับคำนำหน้าชื่อที่ยกย่องให้เป็นพะก่า การยกย่องเป็นพะก่านี้มีหลายระดับ เช่น พะก่าตา ใ้ยยกย่องผู้ที่ทำบุญมากยิ่งขึ้นใหญ่กว่าธรรมดา พะก่าถี้ ใ้ยยกย่องผู้ที่ทำบุญถึงขั้นสูงสุด

มีคำกล่าวที่พรรณนาธรรมชาติของเดือนนี้ไว้ว่า “เดือนห้ามือยกยาก็เหลือผา” แปลว่าเดือนห้าดอกไม้คลี่เหนือผา

เดือนหก (เมษายน) ประเพณีสงกรานต์ ที่เรียกว่า “ปอยสังแก่น” บางคนก็ออกเสียงว่า “ปอยสังแจ่น” หรือ “ปอยสังเจี้ยน” บางทีก็เรียกว่า “ปอยสาดน้ำ” ประเพณีนี้ได้คงมีวันสำคัญ 4 วัน กงจิ้นเหวินเล่ารายละเอียดของประเพณีนี้ว่า วันแรกช่วงเช้าทั้งหญิงชายคนแก่และเด็กจะไปเก็บดอกไม้บนเขา ตอนกลางวันรับประทานอาหารร่วมกันบนเขา ตอนบ่ายก็จะจัดขบวนแห่ดอกไม้ลงมา ชาวบ้านที่ไม่ได้ขึ้นไปก็จะตั้งโต๊ะตักลงต้อนรับ ต่อจากนั้นก็แห่ดอกไม้มาปักที่ปราสาท วันรุ่งขึ้นตอนเช้าชาวบ้านก็จะนำดอกไม้ธูปเทียนไปถวายพระพุทธรูป พร้อมทั้งข้าวมน ซึ่งเป็นขนมที่มีลักษณะเหมือนขนมเทียน ไม่มีไส้และห่อเป็นรูปแบน ๆ ขนมนี้ชาวบ้านจะนำไปถวายพระและแจกญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านด้วย หลังจากพระสงฆ์สวดมนต์จบ ชาวบ้านจะนำน้ำที่โรยด้วยดอกไม้กลั่นหอมเทลงไปในรางที่ทำเป็นรูปพญานาค น้ำจะพุ่งออกจากปากพญานาคลงไปสู่พระพุทธรูปน้ำสรงพระพุทธรูปนี้เชื่อกันว่าศักดิ์สิทธิ์ คนแก่ที่ตาไม่ดีนำมาล้างหน้าก็จะหาย เสริมพิธีสรงน้ำพระพุทธรูปหนุ่มสาวจะรดน้ำผู้ใหญ่ โดยใช้ใบไม้จุ่มน้ำที่มีกลิ่นหอมค่อย ๆ แตะที่ตัว ผู้ใหญ่ก็จะอวยพรให้ หลังจากนั้นหนุ่มสาวก็จะสาดน้ำและอวยพรให้กันและกัน ระหว่างเทศกาลมีการแสดงนาฏศิลป์ จุดดอกไม้ไฟและลอยโคมขงเบ้ง (กงจิ้นเหวิน เรื่องเดียวกัน หน้า 104)

ในช่วงนี้ผู้ที่ทำนาจะเอาน้ำเข้านา ไถนาและหว่านกล้า จึงมีคำกล่าวสำหรับเดือนนี้ว่า “เดือนหกน้ำตกนาใส่กล้า” ถ้าฝนไม่ตกจะตั้งกรรมปลาลำคำ

เดือนเจ็ด (พฤษภาคม) ไม่มีประเพณีพิเศษ หลังจากต้นกล้าโตแล้วก็มีการดำนา และมีการเลี้ยงเปิดไถ่ จึงมีคำกล่าวว่า “เดือนเจ็ดสาวพื้นบ้านเปิดมนไม้” แ่น = เลี้ยง มนไม้ = สุนัข

เดือนแปด (มิถุนายน) ไม่มีประเพณีพิเศษ ช่วงนี้ดำนาต่อ อากาศร้อนมาก จึงมี คำกล่าวว่า “เดือนแปดกล้าแดดตายในมือ”

เดือนเก้า (กรกฎาคม) ประเพณีเข้าพรรษา ที่เรียกว่าเข้าหว่า ในวันเข้าหว่าชาวบ้านจะนุ่งห่มสะอาดสะอ้าน นำดอกไม้ ธูปเทียนและเครื่องสักการะมานมัสการพระพุทธรูปที่วัด พังพระเทศน์ ถือนิมนต์กรรมฐาน ในช่วงเข้าพรรษาชาวบ้านมาทำบุญทุกวันพระ คนแก่จะมานอนที่วัด ถ้านิมนต์ 8 ซึ่งเรียกว่า ศีลหลวง จะนอนที่วัด 2 คืน แต่ถ้าศีล 5 ที่เรียกว่า ศีลอ่อน ก็จะนอนเพียง 1 คืน ในช่วงเข้าพรรษานี้ไม่นิยมสร้างบ้านใหม่และแต่งงาน

เดือนนี้มองเห็นต้นข้าวออกขึ้นเขียวไสว มีคำกล่าว “เดือนเก้าข้าวบ้านกอเขียวจิว”

เดือนสิบ (สิงหาคม) มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนา ได้แก่ การแฮดนา หมายถึง การระบายน้ำออกถ้ามีน้ำมากเกินไป มีพิธีไหว้ผีหัวบ้านและไหว้ผีเสื้อเมือง ผีหัวบ้านได้แก่ผีประจำหมู่บ้าน อาจเป็นคนแก่หรือมีชื่อเสียงในหมู่บ้านหรือในเมืองมาก่อน ทำนองเดียวกับเสื้อบ้านของไทยลื้อ ส่วนผีเสื้อเมืองหมายถึงผีประจำเมือง มักเป็นเจ้านายหรือนักรบมาก่อน การไหว้ผีหัวบ้านจะไหว้ ๒ ครั้ง คือก่อนทำนาครั้งหนึ่งและในช่วงนี้อีกครั้งหนึ่ง การไหว้ใช้หมูย่างไก่ย่าง ทำให้สุกเสียก่อนจึงนำไปไหว้ จะเป็นพิธีที่ทำร่วมกันทั้งหมู่บ้าน ส่วนพิธีไหว้ผีเสื้อเมืองก็เป็นพิธีระดับเมือง วันรุ่งขึ้นหลังจากวันไหว้ผีเสื้อเมืองห้ามคนในออก คนนอกเข้า หากช่วงไหนฝนตกมากเกินไป ชาวบ้านก็จะไปบนบานขอแดดที่ผีเสื้อเมือง และจะไปในวันสงกรานต์ของเดือนสิบ คนแก่ที่ถือพุทธอย่างเคร่งครัด หรือ ผู้ที่เป็นพะกาจะไม่ไปไหว้ผี

ระยะนี้ข้าวตั้งท้องแล้วมีคำกล่าวถึงเดือนนี้ว่า “เดือนสิบข้าวมานดิบบ้านกอ”

เดือนสิบเอ็ด (กันยายน) ช่วงนี้ไม่มีพิธีกรรม ชาวบ้านทำสวน ปลูกมัน ปลูกผัก มองเห็นต้นข้าวออกรวงหนักจนต้นค้อมลงทั่วเมือง ดังคำกล่าวว่า “เดือนสิบเอ็ดข้าวงอกเต็มเมือง”

เดือนสิบสอง (ตุลาคม) ประเพณีกันโต หรือ กันตอ แปลว่า ลำบากผิด จัดขึ้น 1 - 3 วัน กงจันเหวินเล่าว่า ในพิธีนี้ผู้ที่ทำผิดศีลหรือวินัยสงฆ์ต้องมาสวดมนต์ คนหนุ่มสาวนอกจากมาสวดมนต์แล้วยังเล่นพ้อนรำ เล่นชกมวยแบบไท และฟันดาบกันที่ลานวัด นอกจากนั้นชาวบ้านอาจไปทำบุญยังหมู่บ้านอื่นที่ถือนิกายเดียวกัน (กงจันเหวิน เรื่องเดียวกัน หน้า 108)

เดือนนี้ข้าวสุกได้เวลาเกี่ยวข้าว มีคำกล่าวคล้องจองว่า “เดือนสิบสองเจ้าสาวชาวผ่อง ปาดข้าว” หมายถึงสาวรูปร่างบอบบางเกี่ยวข้าว ในขณะที่เกี่ยวข้าวหนุ่มสาวจะร้องเพลงโต้ตอบกัน

นอกจากนี้บางครั้งคนแก่คนเฒ่าจะไปช่วยเกี่ยวข้าว เมื่อได้เงินก็นำมาทำบุญ การปาดข้าวในโอกาสนี้เรียกว่า “ปาดข้าวนาห่อ” แปลว่า ถวายพระหรือทำบุญ มีการตักลงฉลองด้วย

เมืองขอนแก่นไม่มีพิธีทำขวัญควาย อย่างไรก็ดี เวลาผู้ขายออกไปทำนาแต่เช้า พอสายผู้หญิงนำข้าวไปส่งให้ จะเตรียมข้าวให้สามี่หนึ่งก้อนและให้ควาย 1 ก้อน บางครั้งก็ทำข้าวจีไปให้ตามปฏิทินจีนซึ่งแบ่งฤดูกาลออกเป็น 24 ช่วง จะมีวันหนึ่งตอนเริ่มฤดูร้อน วันนั้นจะไม่ไถนา เรียกว่า “วันดาวหางไถ” เชื่อกันว่าถ้าใช้ควายไถนาวันนั้นควายจะร้องให้ ชาวไทเมืองขอนแก่นถือว่าเป็นวันหยุดงานของควาย 1 วัน

กิจกรรมตามประเพณี 12 เดือนของคนไท 6 กลุ่ม อาจสรุปให้เห็นเชิงเปรียบเทียบดังตารางต่อไปนี้

ตารางเปรียบเทียบประเพณี 12 เดือนของชนชาติไท 5 กลุ่ม

	<u>ไทดำ</u>	<u>ไทขาว</u>	<u>ลาว</u>	<u>ไทลื้อ</u>	<u>ไทจีน</u>	<u>ไทได้คง</u>
มกราคม	เดือนเจ็ด กินเจียงเวียดนาม เช่นผีเรือน เช่นผีบ้าน	เดือนเจียง กินเจียงเวียดนาม ทำขวัญครอบครัว เช่นผีเรือน เช่นผีบ้าน	เดือนยี่ บุญคูณลาน	เดือนสาม ไหว้พระธาตุ ขอแดด	เดือนสาม พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรม ขนข้าวขึ้นยุ้ง ทานข้าวใหม่ เลี้ยงผีหนองตุง	เดือนสาม
กุมภาพันธ์	เดือนแปด เช่นผีเมือง อ่านความขอฟ้า ขอฝน ขอน้ำ ขอฝน	เดือนสอง เช่นผีบ้าน เช่นผีดิน เช่นผิมน้ำ รับฝายเมือง เช่นหลักเมือง	เดือนสาม บุญข้าวจี บุญมาฆบูชา	เดือนสี่ ไหว้พระธาตุ งานบวช	เดือนสี่ เทศน์มหาชาติ	เดือนสี่ สวดสูตรโหล กินเดือนสี่ (ฉลองตรุษจีน)
มีนาคม	เดือนเก้า เช่นผิมน้ำ	เดือนสาม ไถนาหว่านกล้า เช่นผีเรือน เช่นผิมน้ำ	เดือนสี่ เทศน์มหาชาติ เช่นผิมน้ำ	เดือนห้า งานบวช ขึ้นบ้านใหม่	เดือนห้า ไหว้พระธาตุจอมศรี ขึ้นบ้านใหม่ เลี้ยงผีกาต	เดือนห้า ปอยพารา ขึ้นบ้านใหม่
เมษายน	เดือนสิบ ทำนาคอ	เดือนสี่ หว่านกล้า ทำขวัญควาย	เดือนห้า สงกรานต์	เดือนหก สงกรานต์ แข่งเรือ ขอฝน	เดือนหก สงกรานต์ แห่สังฆานต์ สวดคาถาปลาชอน แข่งเรือ	เดือนหก สงกรานต์ เอาน้ำเข้านา ไหว้ผีบ้าน ตั้งธรรมปลาลำคำ ไถนาหว่านกล้า
พฤษภาคม	เดือนเจ็ด น้ำขึ้น	เดือนห้า ดำนา	เดือนหก บุญบั้งไฟ วิสาขบูชา	เดือนเจ็ด วิสาขบูชา เอาน้ำเข้านา	เดือนเจ็ด ไหว้พระธาตุจอมคำ เอาน้ำเข้านา	เดือนเจ็ด ดำนา
มิถุนายน	เดือนสิบสอง นํ้านอง	เดือนหก ดำนา	เดือนเจ็ด ไถนาหว่านกล้า ทำขวัญควาย บูชาแม่หลักหลักเมือง ฟ้าถน บุญข้าชะ	เดือนแปด ขอฝน ไหว้ผีบ้าน ไถนาหว่านกล้า ทำขวัญควาย	เดือนแปด เลี้ยงผีเมือง ไถนาหว่านกล้า ทำขวัญควาย	เดือนแปด ดำนา

กรกฎาคม	เดือนเจียง กินเจียงไท กำเมือง เช่นผีนา ไถนาหว่านกล้า เช่นขวัญควาย	เดือนเจ็ด กินสิบสี่หรือ กินเจียงเด็กน้อย ทำขวัญข้าว ทำขวัญวัวควาย ทำขวัญไถ ทำขวัญเผือ	เดือนแปด เข้าพรรษา	เดือนเก้า เข้าพรรษา ดำนานา โบราณมีพิธีเสี่ยงทาย และดูแลความสงบเรียบร้อย ของบ้านเมือง	เดือนเก้า เข้าพรรษา ดำนานา	เดือนเก้า เข้าพรรษา
สิงหาคม	เดือนยี่ เช่นผีเรือน เช่นผีบ้าน ดำนานา	เดือนแปด ทำขวัญข้าว	เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน	เดือนสิบ เช่นผีบ้าน เทศน์ยาวขวัญข้าว	เดือนสิบ ตั้งธรรมวุ่นหลวง	เดือนสิบ เช่นผีบ้าน เช่นผีเมือง ขอแดด
กันยายน	เดือนสาม ทำขวัญข้าว เช่นผีนา	เดือนเก้า ตานข้าว กินข้าวใหม่ เช่นผีเรือน	เดือนสิบ สลากภัตร	เดือนสิบเอ็ด เทศน์มหาชาติ	เดือนสิบเอ็ด เทศน์มหาชาติ	เดือนสิบเอ็ด
ตุลาคม	เดือนสี่ ทำขวัญข้าว เกี่ยวข้าว	เดือนสิบ ตานข้าว เฉลิมฉลองในยุ้ง	เดือนสิบเอ็ด ออกพรรษา ได้น้ำมัน ไหลเรือไฟ	เดือนสิบสอง เกี่ยวข้าว เทศน์ยาวขวัญข้าว ออกพรรษา กินข้าวใหม่ สลากภัตร	เดือนสิบสอง ออกพรรษา จุดประทีปรับพระเจ้า เกี่ยวข้าว ทอดกฐิน	เดือนสิบสอง ประเพณีกันโต เกี่ยวข้าว กินข้าวใหม่
พฤศจิกายน	เดือนห้า เช่นแก้ว	เดือนสิบเอ็ด แต่งงาน	เดือนสิบสอง ทอดกฐิน ไหว้พระธาตุ	เดือนเจียง ทอดกฐิน ไหว้พระธาตุ ไหว้ผีบ้าน	เดือนเจียง ทอดกฐิน ไหว้พระธาตุจอมดอย	เดือนเจียง ออกพรรษา เกี่ยวข้าว ก่อเจดีย์ทราย ทอดกฐิน
ธันวาคม	เดือนหก แต่งงาน	เดือนสิบสอง แต่งงาน	เดือนเจียง พระสงฆ์อยู่ ปริวาสกรรม เลี้ยงพระ เลี้ยงถนน	เดือนยี่ พระสงฆ์อยู่ ปริวาสกรรม	เดือนยี่ ตั้งธรรมกันกินน้ำช้อย	เดือนยี่ พระสงฆ์อยู่ ปริวาสกรรม

บทวิเคราะห์

ข้อมูลประเพณี 12 เดือนที่ยกมาข้างต้น แสดงให้เห็นวิถีชีวิตในแต่ละเดือนของชนชาติไท 6 กลุ่มซึ่งมีทั้งที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน เมื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาศึกษาร่วมกับข้อมูลที่ปรากฏในตำนาน นิทานและเพลงพื้นบ้านแล้ว ช่วยให้เห็นวิถีชีวิตในรอบปีของชนชาติไททั้ง 6 กลุ่มได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในที่นี้จะแยกหัวข้อการศึกษาเป็น 5 ประเด็น ดังนี้

1. วิถีชีวิตของคนไทกับกระบวนการผลิตข้าว
2. คนไทกับความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม
3. ประเพณีขึ้นปีใหม่กับการปรับตัวของคนไท
4. ประเพณีกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม
5. ประเพณีและวิถีชีวิตในรอบปีกับการสร้างสรรค์วรรณกรรมของคนไท

1. วิถีชีวิตของคนไทกับกระบวนการผลิตข้าว

คนไททั้ง 6 กลุ่มปลูกข้าวเป็นพืชหลัก ตำนานและนิทานพื้นบ้านของคนไทเล่าว่าการทำนามีมาแต่สมัยโบราณ ในตอนต้นของพงศาวดารล้านช้างกล่าวถึงแถบสงขลใหญ่ 2 คนลงมายังโลกมนุษย์ให้ดูแลคนทั้งหลายสร้างบ้านเมือง ทำนา มีข้าวมีปลาเป็นอาหาร (พงศาวดารล้านช้าง ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 หน้า 137) เมื่อผู้ปกครองชุดแรกประพฤติดุร้ายไม่ดี แถบก็ตั้งตัวกลับไปบนฟ้าและส่งขุนใหญ่อีกคนหนึ่งชื่อปูลางเจิงลงมาดูแลโลกมนุษย์แทน ปูลางเจิงได้สอนคนทั้งหลายให้รู้จัก “เฮ็ดไฮ่เฮ็ดนา ทอผ้าเลี้ยงชีวิตเขา” ตำนานเรื่องนี้เล่าจะสร้างขึ้นหลังจากคนไทรู้จักการทำนา นิทานเรื่องหนึ่งของคนไทได้คงยังเล่าถึงความสามารถของคนไทที่เป็นผู้ริเริ่มการปลูกข้าวแบบนาดำ จนกระทั่งสอนวิธีท่อน้ำและการทำนาดำให้กลุ่มชาติพันธุ์ตะเลียง (ดาวปาวหายาว, 2538)

ผู้วิจัยพบว่า คนไททุกกลุ่มที่ศึกษาเดิมทีเคยรับประทานข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก จึงปลูกข้าวเหนียวเป็นพืชหลัก ข้าวเจ้าใช้ทำอาหารประเภทเส้น เช่น ขนมจีนและก๋วยเตี๋ยว ซึ่งไทลื้อและไทได้คงเรียกว่า “ข้าวซอย” บางแห่งใช้เป็นอาหารสัตว์ ในขณะที่คนจีนและคนเวียดนามรับประทานข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก ไทลื้อจึงมีคำกล่าวว่า “ไทตกกินข้าวอาน ฮ่อดกกินข้าวโหนุ” ข้าวอานหมายถึงข้าวเจ้า และข้าวโหนุหมายถึงข้าวเหนียว คำกล่าวของไทลื้อบทนี้แปลตรงๆ ได้ความว่า คนไทตกยากกินข้าวเจ้า คนจีนตกยากกินข้าวเหนียว การกินข้าวเจ้าของคนไทในสมัยก่อนจึงไม่ใช่เรื่องปกติ จะกินเมื่อจำเป็นเท่านั้น ปัจจุบันนี้คนไทได้คงกินข้าวเจ้าเป็นอาหารหลัก

คนไทลื้อและไทขาวก็เริ่มกินข้าวเจ้ามากขึ้น เพราะได้ผลผลิตมากกว่าและได้รับการสนับสนุนจากทางการด้วย คำว่า “เจ้า” ออกเสียงว่า “จ้าว” ผู้เขียนพบว่ามิใช่ในคนไทหลายกลุ่ม เช่น ไทใต้คง ไทพวน เป็นต้น หมายถึงวิธีการทำข้าวสวย

คนไทแต่ละกลุ่มเริ่มปลูกข้าวในเวลาแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่ก็ใช้เวลากว่าครึ่งค่อนปีในกระบวนการผลิตข้าวเหมือนกัน การทำนาเป็นภารกิจที่ค่อนข้างหนักและต้องการความเอาใจใส่อย่างต่อเนื่อง ถ้านับเวลาการทำนาตั้งแต่เอาน้ำเข้านาจนกระทั่งเก็บเกี่ยวเสร็จแล้วขนข้าวขึ้นยุ้ง จะกินเวลาประมาณ 6-8 เดือน ไทดำ ไทขาวและลาวเริ่มเอาน้ำเข้านาประมาณเดือนมีนาคม คนไทใต้คงเอาน้ำเข้านาประมาณเดือนเมษายน ส่วนไทลื้อและไทจีนเริ่มเอาน้ำเข้านาประมาณเดือนพฤษภาคม การเก็บเกี่ยวจนกระทั่งขนข้าวขึ้นยุ้งจะอยู่ในช่วงระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนพฤศจิกายน กระบวนการทำนาและสภาพต้นข้าวค่อยๆเติบโตจนสุกเหลืองรวมทั้งกิจกรรมต่างๆในรอบปีสะท้อนให้เห็นในถ้อยคำสำนวนในชีวิตประจำวัน ในบทร้องเล่นของเด็ก คำขับบทเชิดขวัญและในวรรณกรรมบางเรื่องของชนชาติไท

ในการทำนา คนไททุกกลุ่มอาศัยน้ำจากแม่น้ำหรือเมืองเป็นหลัก เรียกน้ำที่อาศัยน้ำจากแม่น้ำหรือเมืองว่า “น่าน้ำเมือง” อย่างไรก็ดี เพื่อให้ได้น้ำเพียงพอก็ต้องอาศัยฝนด้วย พิธีกรรมในการขอฝนจึงพบในทุกกลุ่ม มีนาบางแห่งอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก เรียกกันว่า “น่าน้ำฟ้า” กระบวนการในการทำนาของคนไทแต่ละกลุ่มมีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ เริ่มด้วยการ “ฮับฝายเมือง” คือรับน้ำจากเมืองใหญ่มาสู่นา มีการแบ่งปันน้ำโดยมีผู้คอยดูแลให้แบ่งปันอย่างยุติธรรม น้ำจะถูกกั้นให้ไหลจากเมืองใหญ่ไปตามเมืองเล็กเข้าสู่นา ผู้ชายต้องไปช่วยกัน “ล่องเหมือง” คือช่วยกันขุดและถากดิน ตลอดจนไถเอาเศษกิ่งไม้ใบไม้ออกจากท้องเหมือง เพื่อให้ให้น้ำไหลได้คล่องๆ บทเชิดขวัญข้าวของไทขาวบทหนึ่งบรรยายภาพการรับน้ำเข้าเมืองว่า น้ำไหลเข้าทั้งเมืองใหญ่และเมืองเล็กทั่วทุกแห่ง บรรดาคนเขียดพากันร้องระงมอยู่ด้านเหนือ ฝูงปลาก็แหวกว่ายอยู่ด้านใต้ ดังความว่า

ฮับน้ำเข้าเมืองหลวงเมืองล่อซุห้อง

ฮับน้ำเข้าเมืองป้อมเมืองแคมชุกาย

กบเขียดฮ้องเฮอเหนือ

ปลาในนาพัดเพื่อเฮได้

การเอาน้ำเข้านานั้นมีหลายขั้นตอน และใช้วิธีการต่างๆ คนไทดำมีคำศัพท์บรรยายเป็นคำมีเสียงคล้องจองกันว่า “เหมือง ฝาย หลาย ลิน”

“เหมือง” หมายถึงคลองส่งน้ำ ในที่นี้การรับน้ำเข้าเมืองรวมทั้งการล่องเหมือง

“ฝาย” หมายถึงเขื่อนกั้นน้ำ ในที่นี้หมายถึงการทำเขื่อนกั้นน้ำ ทำนบมีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็ก ทำนบขนาดใหญ่ใช้ไม้ขนาดใหญ่ทำ

ส่วน “ลีน” นั้น หมายถึงท่อน้ำซึ่งทำจากไม้ไผ่หลายท่อน เจาะตาหรือข้อออกแล้วผูกต่อกันให้น้ำไหลเข้านาแปลงที่อยู่ห่างออกไป

กระบวนการนำน้ำเข้านาต้องใช้ไม้จำนวนมาก และต้องอาศัยแรงคนจำนวนมากเช่นกัน บางครั้งฝายกั้นน้ำไม่แข็งแรงหรือมีรูรั่ว น้ำไหลเข้านามากเกินต้องการ ก็ต้องคอยไป “ที่ฝาย” คือเอาดินและเศษไม้ใบไม้อุด ฝายจึงเป็นสิ่งที่พบเห็นอยู่ในชีวิตประจำวันของคนไทที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก จนนำมาใช้เป็นความเปรียบในวรรณกรรมและในภาษาพูดทั่วไป เช่นในวรรณกรรมมหากาพย์เรื่อง ท้าวบาเจือง ของลาว ซึ่งแต่งประมาณสมัยอยุธยาตอนต้นหรือประมาณพุทธศตวรรษที่ 20-21 เมื่อกวีต้องการเปรียบเทียบกองทัพที่ยกมาเป็นจำนวนมากก็จะเปรียบเทียบว่า มากันแน่นชนิดเหมือน “น้ำยั้งฝาย” คือน้ำที่นองเอ่อจนจะล้นฝาย ไทดำมีภาษิตที่กล่าวถึงความสำคัญของฝายโดยเปรียบกับพ่อว่า พ่อตายเหมือนฝายพังทะลายไป พ่อมีชีวิตก็เหมือนฝายยังอยู่ “พ่อตายฝายพัง พ่อยังฝายอยู่” ฝายจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในวิถีชีวิตของคนไท ใน มังรายศาสตร์ หรือกฎหมายพระเจ้ามังรายของล้านนาได้ระบุโทษอย่างรุนแรงสำหรับผู้ทำให้ฝายเสียหายและผู้ที่เขาเปรียบผู้อื่น ไม่ไปช่วยในการทำฝาย แต่แอบลักขโมยน้ำของผู้อื่นเข้านาของตน (ดูไกรศรี นิมมานเหมินท์ “กฎหมายชลประทานของพ่อขุนเม็งราย” ใน เชิดชูเกียรตินายไกรศรีนิมมานเหมินท์ หน้า 56-62)

ในการกั้นน้ำให้อยู่ในนานั้น คนไทจะทำคันนากันนาเป็นแปลง ๆ และจะต้องคอยดูแล คอย “พอกคันนา” คือเอาดินพอกคันนาให้แข็งแรงอยู่เสมอ การพอกคันนาเป็นงานที่ฝายชายทำ อย่างไรก็ดี ในบางครั้งฝายหญิงก็อาจช่วยด้วย

เมื่อมีน้ำแล้วก็ถึงเวลาไถและคราด ไถและคราดนับเป็นอุปกรณ์สำคัญที่ขาดไม่ได้เลยในการทำนา ในวรรณกรรมสำคัญของไทดำเรื่อง ไต่ปู่เล็ก ซึ่งเป็นตำนานกล่าวถึงการเดินทางต่อศัตรูของบรรพบุรุษในสมัยโบราณ เมื่อกวีพรรณนาว่าญาติผู้ใหญ่ตายทำให้ได้รับความเดือดร้อน กวีเปรียบเทียบว่า “ลั่วก็หัก ไถก็หัก” คำว่า ลั่ว ในภาษาไทยดำหมายถึงคราด ความเปรียบว่าความตายของญาติผู้ใหญ่ประหนึ่งทั้งคราดและไถหัก จึงนับว่าเป็นการเปรียบเทียบที่ให้ภาพความเดือดร้อนแสนสาหัสได้ชัดเจนเป็นอย่างดี การไถและคราดของไทดำและไทขาวมักกระทำในเดือนเมษายน ส่วนไทได้คง ไถลื้อ ไทจีนและลาวมักกระทำประมาณเดือนมิถุนายน

คำสุตขวัณข้าวของลาวบรรยายว่าในช่วงเดือนหกฟ้าร้องฝนตก ฝูงขวานาก็เข้าป่าตัดไม้มาทำแอกทำไถแล้วก็นำควายออกไถนา

คำขับ 12 เดือนของชาวไทลื้อบรรยายภาพขณะที่มีการไถนาด้วยถ้อยคำที่ให้ทั้งภาพและเสียงอย่างชัดเจนว่า

“ฟังดูเสียงหวาหวาและด่าควายร่นก้อง

ฝูงหมู่มุมพี่น้องและไทบ้านก็จักแต่งไถนา”

เสียง “หวาหวา” เป็นเสียงร้องตะโกนบอกควายให้เลี้ยวไปทางขวา ปกติการไถมักจะไถตะกอน คือไถจัดดินขึ้นเป็นกระบิ ๆ แล้วจึงไถแปรซึ่งเป็นการไถซ้ำให้กระบิดินที่คว่ำลงไปหงายกลับขึ้นมา เป็นการพรวนดิน ไถและคราดจนกระทั่งทำให้ดินแหลกละเอียด บทเชิฐขวัณข้าวของไทขาวบรรยายการไถนาว่า

“ขุดดินตากขึ้นเมื่อเหนือ
เผือดินล่ำดินลายลงได้
เผือให้ล่อน ช้อนให้แหลก”

การไถเผือครั้งสุดท้ายภาษาไทเมืองเด็ก เรียกว่า หลาดนา” เป็นกิจกรรมสำคัญที่มักจะช่วยกันหลายคน หลังจากนั้นก็จะหว่านกล้า

การฮับเหมือง ล้องเหมือง ทำฝายและคราด ปกติเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ฝายหญิงมักเป็นฝายส่งอาหาร หญิงจะไม่ไถนา ยกเว้นจำเป็นจริง ๆ ไทลื้อถึงกับถือเป็นข้อห้ามว่า “หญิงไถนาฟ้าจะผ่า” แต่ในการหว่านกล้าหญิงจะเป็นผู้หว่าน หลังจากนั้นประมาณ 1 เดือนกล้าเจริญเติบโตแข็งแรงได้ที่ ส่วนมากฝ่ายชายจะถอนกล้า ซึ่งเรียกว่า “หลกกกล้า” ใช้ดอกมัดเป็นกอ ๆ แล้วหาบไปให้ฝ่ายหญิงปักดำลงไปนา ดังคำสุตขวัณข้าวของลาวบรรยายดังนี้

“พร้อมกันไปหลกออก หาดอกมาเกี่ยวมีดปาดล่ำใบเสีย
เขาจึงเอาไปตั้งสุ่มชุมนุมกันไว้เหลือหลายเดียวระดาษ
คราดแล้วหาบกล้ามาดำ
ปักใส่ตมใส่ผงก็จึงได้หลายต้น
ดำหน้าหน้าหลังไปมา
ตามภาษาไทนาและไทนอก
ดำขอกและดำกลาง
ดำเหิงนานก็จึงได้หลายต้น”

ไทขาวมีคำกล่าวที่คล้องจองกันว่า “เบือนสีหว่านกล้า เบือนห้าดำนา” คือ เดือนสีหว่านกล้า เดือนห้าดำนา กล้าที่เหมาะสมจะถอนไปปลูกจึงมีอายุประมาณ 1 เดือน เชื่อกันว่าไม่ควรปล่อยให้กล้าแก่เกินไป เพราะปลูกแล้วจะไม่งาม บทเชิฐขวัณข้าวของไทขาวบรรยายว่า

“กล้าได้เบือนเบ๋าดำ กล้าเจาแก่
กล้าได้เบือนเบ๋าดำ กล้าจีเป็นแม่เจาเหลือง

มีความหมายว่า กล้าอายุได้เดือนหนึ่งแล้วยังไม่ดำกล้าก็จะแก่กลายเป็นสีเหลือง อีกตอนหนึ่งบรรยายว่าในเดือนสีฟ้าร้องเสียงดังก้อง ฝนตก น้ำฝนหยดย้อยตามใบไม้และหลังคา ฝนตกหนักเม็ดใหญ่เท่าลูกหมากหมวดย ตามลำห้วยมีน้ำเจิ่งเป็นสีแดง ทุกแห่งดำนาทัน

“เป็นสีฟ้าจับท่วมจับดัง

ฟ้าดังก้องหัวแกน

ฝนตกใบอ้อยย้อยชายคา

เททาใบหนาด

เม็ดฝนท่อมามากหม้วย

ชูห้วยน่านองแดง

ชูแห่งชูดำนา”

การทำนาเป็นงานที่ต้องทำต่อเนื่องเป็นเวลาหลายเดือน หลังจากดำนาแล้ว ต้องคอยดูแลไม่ให้น้ำมากหรือน้อยเกินไป ถ้าน้ำมากก็ต้องระบายออกไปเสียบ้าง คำไทใต้คงเรียกว่า “แฮดนา” มักเป็นภาระของฝ่ายชาย เนื่องจากมักจะมีปลาหลงมากับน้ำอาศัยอยู่ในนา พอเอาน้ำออกก็ได้ปลามาทำอาหาร ไทดำจึงมีคำบรรยายถึงเดือนเจ็ดซึ่งเป็นช่วงระบายน้ำออกว่า “เดือนเจ็ดกินปลาก้อย” ในช่วงก่อนข้าวสุกจะต้องคอยดูแลถอนหญ้าไม่ให้เกะกะในนาหรือบนคันนา การถอนหญ้าทั้งนี้ในภาษาไทยเรียกว่า “เสียหญ้า” ในภาษาไทยใต้คงเรียกวิธีการถอนหญ้าออกเพื่อให้หญ้าไม่รกเรียกว่า “มายนา” และไทดำใช้ว่า “บายไฮ่บายนา” นอกจากหญ้าแล้วยังต้องคอยจับพวกสัตว์ที่จะมากัดกินข้าวเช่นหนอน ปูและนกออกไป มีการทำหุ่นไล่กาซึ่งภาษาไทยเรียกว่า “หุ่นหยอกนก” คำสุตขวัญข้าวของลาวบรรยายว่า เด็ก ๆ พวกกันวิ่งไล่นกกาที่โฉบลงมากินข้าว

“ฝูงเด็กน้อยจึงไปไล่นกจิบและนกจาบ

อย่าได้มากินนอก อย่าได้มากินขอก

อย่าได้มากินกลาง”

การทำนาจึงเป็นการทำงานที่ “หลังสู้ฟ้าหน้าสู้ดิน” เกือบตลอดทั้งวัน การดูแลต้นข้าวในช่วงนี้เป็นงานที่ฝ่ายชายและฝ่ายหญิงช่วยกันหรือผลัดกันทำ

เมื่อข้าวเหลืองเป็นสีทองก็ถึงเวลาเก็บเกี่ยว ชาวไทลื้อบรรยายในคำขับ 12 เดือนว่า ช่วงเดือนเจียงเป็นเวลาสุขสบายใจ ข้าวในนาเป็นสีเหลืองสุกใส ผู้คนมาเกี่ยวข้าวอย่างสนุกสนานกัน

“เป็นยามสุขบานใจข้าวในนาเหลืองสว่าง

...ฝูงหมู่ชุมพี่น้องเกี่ยวข้าวและหากไม้น(ม่วง)เยื่อมกัน”

การเกี่ยวข้าวมักช่วยกันทั้งหญิงและชาย แม้เป็นงานหนักแต่ก็มีความสุขขึ้นบานใจที่ได้เห็นผลผลิต ทั้งยังได้พูดคุยหยอกล้อร้องเพลงเกี่ยวได้ต่อกันเป็นที่สนุกสนาน ไทใต้คงมีบทร้องเล่นของเด็กหลายสำนวนร้องบรรยายภาพธรรมชาติหรือเหตุการณ์แต่ละเดือน สำนวนหนึ่งบรรยายถึงเดือนสิบสองซึ่งเป็นระยะที่ข้าวสุกเหลืองได้เวลาเก็บเกี่ยวว่า

“เดือนสิบสองข้าวเหลืองเมืองสุกสอง

ก่อน ลูกหน้าห้องบินมา

คนไทเจ้าม่างปาดข้าวปมข้าว”

คำว่า ก่อน เป็นชื่อนกชนิดหนึ่ง ลูก แปลว่า มาจาก หน้าห้อง หมายถึงทิศตะวันออก บทร้องเล่นบทนี้จึงมีความหมายว่า นกก่อนบินมาจากทิศตะวันออก เป็นยามที่คนไทยเกี่ยวข้าวและมัดเป็นพ่อน บทร้องเล่นอีกสำนวนหนึ่งบรรยายว่า

“เดือนสิบสองเจ้าสาวชาวเมืองปาดข้าว”

คำว่า เจ้า หมายถึงแผ่นกระดาด เจ้าสาว หมายถึงสาวที่รูปร่างแบบบางเหมือนแผ่นกระดาด อันที่จริงในการเกี่ยวข้าวทั้งชายและหญิงจะช่วยกันดังกล่าวแล้ว จากข้อมูลของผู้วิจัย คนไท 5 กลุ่มคือ ไทลื้อ ไทใต้คง ไทจีน ลาว และไทดำใช้เกี่ยวเกี่ยวข้าว มีแต่ไทขาวที่ไม่เกี่ยวข้าว เมื่อข้าวสุกจะใช้วิธี “ตานข้าว” คือ ตัดที่ละซ่อแบบปักซี่ได้ ภาชนะที่ใช้ตัดข้าวเรียกว่า “แหบ” การตานข้าวเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิง เมื่อตานข้าวแล้วจะทิ้งข้าวให้แห้งอยู่ในนา แล้วฝ่ายชายจะนำมามัดเป็นพวงเรียกว่า “กุมข้าว” แล้วหอบไปใส่ยุ้งที่เรียกว่าเล้า อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาของภัททริยา ยิมเรวัต ไทดำในเวียดนามบางกลุ่มก็ใช้วิธีตานข้าวเช่นเดียวกัน (ภัททริยา ยิมเรวัต 2544, หน้า 39-40)

สำหรับกลุ่มชนชาติไทที่เกี่ยวข้าว หลังจากเกี่ยวแล้วก็ทิ้งข้าวไว้ให้แห้งระยะหนึ่ง แล้วก็ช่วยกันขนมากองไว้ในลาน เพื่อเตรียมนวดหรือฟาดต่อไป บริเวณพื้นที่นวดหรือฟาดข้าวนี้ปรกติจะไล่ด้วยมูลวัวหรือควาย ทิ้งไว้ให้แห้งเรียบ ทำให้ไม่มีฝุ่น ในการนวดเพื่อให้ข้าวหลุดจากรวงนั้นบางแห่งเช่นลาวใช้วัวหรือควายเหยียบ แต่บางแห่งใช้วิธีฟาดซึ่งบางแห่งเรียกว่า “ตีข้าว” การฟาดข้าวหรือตีข้าวนี้ ผู้ชายและผู้หญิงอาจช่วยกันทำ โดยยกขึ้นเป็นพ่อนฟาดลงไปบนราว คำสุตขวัณข้าวของลาวบรรยายกระบวนการตอนนี้ว่า เมื่อเกี่ยวข้าวแล้วจะทิ้งตากแดดไว้ 2 – 3 วัน หลังจากนั้นก็จะหอบไปกองไว้ในลาน พอได้วันดีก็ใช้ควายเหยียบ ดังนี้

“เขาเกี่ยวเจ้าตากไว้สู้ไรสู้คัน

สองสามวันเขาจึงกู้แล้ว

คันหลาวแก้วเขาจึงหอบเจ้าไปใส่ไว้ในลาน

เขาจึงกองกันขึ้นเหมือนดังกองธาตุ

รอดมืออาจและวันดี

เขาจึงม่างเจ้าลงมา

ดูสะพานเตี้ยกระดาดเหลืองหลาย

เขาจึงเอาควายมาเหยียบย่ำ”

เมื่อข้าวหลุดจากกรวงแล้วก็ใช้ขอเกี่ยวเอาฟางออก และใช้พัดโบกไปมาให้เศษฟางปลิวออกไป เหลือแต่ข้าวเปลือก ขนไปเก็บไว้ในยุ้งฉาง โดยใช้วิธีหอบไปหรือใช้เกวียนบรรทุกไป

สรุปได้ว่า กระบวนการทำนาของชนชาติไททั้ง 6 กลุ่มมีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แตกต่างกันแต่ระยะเวลา มีการแบ่งหน้าที่ขายหญิง แต่ไม่ถึงกับกำหนดตายตัวทีเดียว ขึ้นกับความจำเป็นของแต่ละครอบครัว อย่างไรก็ตาม การช่วยเหลือซึ่งกันและกันแบบที่เรียกว่า “ลงแขก” หรือ “เอามื้อ” ซึ่งในประเทศไทยหลายแห่งหมดไปนานแล้วและต้องใช้วิธีว่าจ้างแรงงานจากท้องถิ่นของตนและจากท้องถิ่นอื่นเข้ามาทำนั้น ยังปรากฏให้เห็นอยู่ในกลุ่มชนชาติไทที่ผู้วิจัยศึกษา

2. คนไทกับความเชื่อและประเพณีพิธีกรรม

เมื่อพิจารณาประเพณีพิธีกรรมที่ยึดถือปฏิบัติในรอบ 12 เดือน อาจกล่าวได้ว่า ความเชื่อของคนไทประกอบด้วยความเชื่อดั้งเดิมคือ ความเชื่อเรื่อง ผี ขวัญ โชคลางและความเชื่อทางพุทธศาสนา กลุ่มที่นับถือความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ ไทดำและไทขาว ส่วนกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนาคือไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คงและลาว ซึ่งก็เป็นการนับถือพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม ในที่นี้จะแยกกล่าวเป็น 3 ประเด็น คือ

- ก. คนไทกับประเพณีความเชื่อเรื่องผีและขวัญ
- ข. คนไทกับประเพณีความเชื่อทางพุทธศาสนา
- ค. คนไทกับประเพณีพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าว

ก. คนไทกับประเพณีความเชื่อเรื่องผีและขวัญ

ผี ตามความเชื่อของคนไทแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 3 ประเภท ดังนี้

1. ผีฟ้า ได้แก่ ผีที่อยู่บนฟ้า ผีฟ้านี้มีชื่อเรียกต่างๆ คนไททวายและไทหย่าในสาธารณรัฐประชาชนจีนเรียกว่า “ผีฟ้า” ไทดำ ไทขาว ลื้อ ไทยวนในล้านนา ลาวและภาคอีสานเรียกว่า “แถน” , “ผีแถน” หรือ “ผีฟ้า” ตามความเชื่อของคนไทดำ ไทขาวและลาว แถนหรือผีฟ้ามีหลายองค์ และมีหน้าที่แตกต่างกัน เช่น บางองค์ดูแลแดด บางองค์ดูแลฝน บางองค์ดูแลลม ที่เรียกกันว่า “แถนดูแลแดดดูแลฝน” เพราะคอยเปิดประตูแดดประตูฝนให้มนุษย์ และแถนลม เป็นต้น แถนที่ยิ่งใหญ่ที่สุดซึ่งเป็นผู้ดูแลโลกและสรรพสิ่ง ไทดำ ไทขาวและลาวเรียกว่า “แถนหลวง” หรือ “แถนฟ้าคั่น” ในพงศาวดารไทอาหมเรียกว่า “ฟ้าตือจั้ง” ในวรรณกรรมมหากาพย์ของลาวเรื่อง

ท้าวบาเจือง เรียกว่า แถนคุณหรือแถนคุณ ในพงศาวดารล้านช้าง เล่าว่า ในระยะเริ่มแรกของโลกนั้น มนุษย์และผีฟ้ามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ไปมาหากันอยู่เสมอ ดังความว่า

“กาลเมื่อก่อนนั้น ก็เป็นดินเป็นหญ้า เป็นฟ้าเป็นแถน
ผีและคนเที่ยวไปมาหากันบ่ขาด”

แถนเป็นผู้มีอำนาจที่มนุษย์จะต้องเคารพยำเกรงและทำการเซ่นสรวงอยู่เสมอ พงศาวดารล้านช้าง บรรยายว่า แถนได้ให้ขุนคานบอกแก่คนทั้งหลายว่าจะกินข้าวก็ให้นึกถึงแถนและได้เนื้อได้ปลามาก็ให้เซ่นสรวงแถน เมื่อคนทั้งหลายไม่เชื่อฟังแถนจึงบันดาลให้น้ำท่วม ดังนี้

“เมื่อนั้น แถนจึงใช้ให้มากล่าวแก่คนทั้งหลายว่า ในเมืองลุ่มนี้กินข้าวให้บอก
หมาย กินแลงกินงายก็ให้บอกแก่แถน ได้กินขึ้นก็ให้สงขา ได้กินปลาก็ให้สงรอยแก่แถน
เมื่อมนุษย์ไม่เชื่อฟัง แถนจึงบันดาลให้น้ำท่วม”

ทั้ง พงศาวดารล้านช้างและตำนานเรื่องขุนบรม กล่าวว่า ชนชั้นหัวหน้าตั้งแต่เริ่มแรกได้แก่ขุนเด็ก ขุนคาน ขุนลาเงิง ขุนครุ ขุนครอง ตลอดจนขุนบรมล้วนเป็นผู้ที่แถนส่งมาทั้งสิ้น นอกจากนี้ แถนยังให้ให้ขุนลาเงิงสอนมนุษย์ให้รู้จักทำมาหากิน รู้จักเคารพยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ รู้จักประเพณีแต่งงานและการทำศพ และให้แถนแต่งมาเป็นผู้กำหนดวันเวลาในการทำไร่ทำนา การทอดผ้า กำหนดระเบียบประเพณีและข้อห้ามต่าง ๆ ที่มนุษย์จะต้องยึดถืออย่างเคร่งครัด แม้กระทั่งศิลปะการฟ้อนรำและดนตรีแถนหลวงก็ให้แถนแพนเป็นผู้มาสอนแก่มนุษย์ ในมหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง เล่าว่า บิดาท้าวเจืองได้ทำพิธีเซ่นสรวงแถนเพื่อขอลูก แถนได้ส่งลูกแถนลงมาเกิดเป็นท้าวเจือง แถนจึงมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์มาก ในความหมอไต้อ่อนนอก บทสวดในงานศพของไทยชาวเมืองเด็กกล่าวถึงแถนเป็นผู้กำหนดชีวิตมนุษย์แต่ละคนว่าจะอยู่ได้นานเท่าไร และจะตายโดยวิธีใด ไม่ว่าจะเป็นตายโดยเจ็บไข้ได้ป่วย เกิดอุบัติเหตุตกน้ำตาย ถูกเสือขบ หรือกระทำอัตวิบัติกรรมล้วนแถนเป็นผู้กำหนดทั้งสิ้น

ในยุคสมัยของพระเจ้าฟ้ารุ่งมกษัตริย์องค์แรกในประวัติศาสตร์ลาว การนับถือแถนยังมีอยู่อย่างแน่นแฟ้น พระเจ้าฟ้ารุ่งทรงมีรับสั่งให้บรรดาเสนาอำมาตย์ที่ส่งไปครองเมืองต่าง ๆ ว่า สามปีให้ขึ้นไปเฝ้า พระองค์จะทำพิธีบูชาแถนตลอดจนเทวดาอารักษ์ทั้งหลาย ดังความปรากฏในพงศาวดารลาว ต่อไปนี้

“สามปีจึงให้ตัวเจ้าทั้งหลายขึ้นไปไหว้เราถึงเชียงตุงเชียงทองโน้นแล้ว เราจักได้บูชา
แถนฟ้าคื่น ทั้งแถนคม แถนแต่ง แถนซ่ง แถนเถือก ทั้งเถ้าเยอ เถ้าไค แม้ย่างง่าม แม่มด ทั้ง
เทวดาอันรักษามาตึงและสบอ”

(ดูทองสีบ สุภะมารค, ผู้ปริวรรต พงศาวดารลาว หน้า 56)

เมื่อพิจารณาข้อมูลจากพงศาวดารลาวดังกล่าวและข้อมูลจากประเพณี 12 เดือนของชนชาติไทที่ยกมาแสดงข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า คนไทระดับชาวบ้านทั่วไปต้องรับรู้ว่ามีแกนและแกนเป็นผู้มีอำนาจเหนือชีวิตของตน แต่ไม่มีการทำพิธีเช่นไหว้หรือติดต่อกับแกนโดยตรง อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยอาจมีพิธีส่งของไปบูชาแกนที่เรียกว่า“ส่งแกน” โดยมีผู้รู้เป็นผู้ทำพิธีให้ ดังที่ปฏิบัติในล้านนาสมัยก่อน การจัดทำพิธีบวงสรวงเช่นไหว้แกนเป็นเรื่องสำคัญและยิ่งใหญ่มาก ผู้อำนวยการจัดทำมักเป็นชนชั้นปกครอง

นอกจากนี้ ในกลุ่มไทดำมีพิธีที่เรียกว่า“เสนแก่” คือ เสนแก่ เป็นพิธีที่จัดขึ้นในเดือนห้า (ประมาณเดือนพฤศจิกายน) เป็นพิธีขอขมาแกนและส่งรูปควายทำจากไม้ไผ่สานเป็นจำนวนร้อย ๆ ตัวไปบูชาแกน ถือว่าแกนให้ควายมาทำนา เมื่อทำนาเสร็จต้องส่งควายไปหาแกน “เสนแก่” เป็นพิธีปฏิบัติที่รับรู้ร่วมกันของชุมชนระดับหมู่บ้าน พิธีจะจัดขึ้นที่ละครัวเรือน เมื่อบ้านหนึ่งทำคนบ้านอื่นก็จะมาร่วมด้วย ดร.คำเคื่องเล่าว่า มดจะเป็นผู้ทำพิธี มีการรับขอขมาแกนและพาขวัญของเจ้าของบ้านไปไหว้แกนและเที่ยวชมเมืองแกน มีการจับไม้เสี่ยงทายเลือกดอกไม้อะไรทำนายอนาคต นอกจากนี้ยังมีการนำไม้ไผ่มาสาน เป็นรูปควายเป็นจำนวนมากเพื่อส่งไปให้แกน ในเดือนเจ็ด(ประมาณเดือนมกราคม-ธันวาคม)เมื่อมีการเซ่นผีเมือง หมอเมืองผู้ทำพิธีจะอ่าน“ความโทเมือง”แล้วก็มีกรอ่าน “ความขอฟ้าขอแกน ขอน้ำขอฝน” ด้วย สำหรับไทขาวเมืองเด็กมีพิธีเซ่นหลักเมืองและขอฟ้าขอฝนจากแกนในครึ่งเดือนสองเข้าเดือนสาม (ประมาณเดือนมีนาคม) ลาวเคยมีพิธีเลี้ยงฟ้าเลี้ยงแกนช่วงเดือนอ้ายกับเดือนยี่(ธันวาคม-มกราคม) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแกนจากประเพณี 12 เดือนที่ยกมาแสดงให้เห็นว่า คนไทถือว่าแกนมีความสำคัญต่อชีวิต ต้องเคารพยำเกรงและทำตัวให้เป็นทีพอใจของแกน จะล่วงละเมิดไม่ได้ หากได้ล่วงละเมิดแม้เพียงเล็กน้อยก็ต้องขอขมา แกนจึงมีอำนาจมากและมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการผลิตข้าวซึ่งคนจะต้องเซ่นสรวง อย่างไรก็ตามจะเห็นว่าพิธีกรรมที่เกี่ยวกับแกนจะจัดเป็นประเพณีส่วนรวม ไม่ใช่ประเพณีส่วนบุคคล และชาวบ้านจะไม่ติดต่อกับแกนโดยตรงหากติดต่อผ่านหมอหรือมด

อาจสรุปได้ว่า สำหรับกลุ่มคนไทที่เชื่อถือในแกน แกนเป็นที่รับรู้ว่าเป็นเทพที่มีความสำคัญสูงสุด เป็นผู้มีบุญคุณและกุมชะตาชีวิตของตน คนไทจะหลงลืมแกนไม่ได้ แต่ก็ไม่ควรอาจเื่อมติดต่อกับแกนโดยตรง โดยลักษณะนี้ แกนจึงไม่เหมือนพระผู้เป็นเจ้า (God) ของบางศาสนาที่ศาสนิกชนอาจอธิษฐานติดต่ออ่อนวอนขอความช่วยเหลือได้โดยตรง ดร.หว่างเลื่อง นักวิชาการชาวไทขาวชี้แจงว่า “แกนอยู่ในลวงคิดของคนไท แต่คนไทไม่เซ่นแกน” ซึ่งหมายความว่า แกนอยู่ในความคิดของคนไท แต่คนไทไม่ต้องเซ่นไหว้แกนเอง น่าจะสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของคนไทกับแกนได้อย่างกระจ่างชัดเจน

เนื่องจากพิธีกรรมเซ่นแกนเป็นพิธีกรรมใหญ่ ต้องอาศัยมดหรือหมอเป็นผู้ทำพิธี และบางครั้งจัดทำในโอกาสสำคัญเช่นการเซ่นผีเมืองซึ่งจัดขึ้นโดยชนชั้นปกครองระดับเจ้าเมืองดัง

กล่าวแล้ว เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตำแหน่งเจ้าเมืองถูกยกเลิกเช่นเดียวกับพิธีกรรม เช่นผีเมืองถูกห้ามจัด พิธีกรรมเช่นแห่นางผิงมีน้อยลง บางแห่งเช่นลาว เคยมีพิธีไหว้ผีไหว้แห่นางผิงหลักเมืองในเดือนเจ็ด ก็ได้มีประกาศห้ามไหว้ผีไหว้แห่นางผิงตั้งแต่สมัยพระเจ้าโพธิสารราชใน พ.ศ.2063 เมื่อรับอิทธิพลความเชื่อทางพุทธศาสนา

2. ผีคนตาย ได้แก่ผีของคนที่ยังมีชีวิตที่ตายไป ผีประเภทนี้มีทั้งที่ดีและร้าย ที่ได้รับการยกย่องมีดังนี้

2.1. ผีเรือน บางทีเรียกว่า “ผีดำ” หมายถึงผีบรรพบุรุษ คือ ผีพ่อแม่ปู่ย่าตายายที่ล่วงลับไป คอยคุ้มครองดูแลช่วยเหลือลูกหลาน คนไทยจะทำพิธีบูชาผีเรือนไว้บนเรือน คนไทดำไทขาวเชื่อว่าขวัญส่วนหนึ่งของผู้ตายไปอยู่ที่เรือนของลูกหลานเป็นผีเรือนหรือผีดำ

2.2 ผีบ้าน บางทีก็เรียกว่า “เสื้อบ้าน” หรือ “ผีหัวบ้าน” หมายถึงผีประจำหมู่บ้าน ได้แก่ วิญญาณของผู้ที่เคยเป็นคนสำคัญของหมู่บ้านหรือเมือง คอยคุ้มครองและให้ความช่วยเหลือแก่คนในหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านจะมีสถานที่สำหรับทำพิธีบูชาเช่นสรวง ไทลื้อและไทดำเรียกสถานที่นั้นว่า “ดงเสื้อ” การเซ่นสรวงมีทั้งที่เป็นพิธีกรรมของชุมชน พิธีกรรมเฉพาะครอบครัว หรือเฉพาะบุคคลที่ต้องการความช่วยเหลือ

2.3 ผีเมือง บางทีก็เรียกว่า “เสื้อเมือง” หมายถึงผีประจำเมือง ได้แก่วิญญาณของเจ้าเมืององค์ก่อนๆ หรือวีรบุรุษของกลุ่มชน คอยคุ้มครองและให้ความอนุเคราะห์ดูแลคนทั้งเมือง โดยทั่วไปเจ้าเมืองจะเป็นผู้จัดการให้มีพิธีเช่นผีเมือง ซึ่งเรียกว่า “เซ่นเมือง” หรือ “เลี้ยงเมือง”

3. ผีที่ประจำอยู่กับสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ ไม่ปรากฏรายละเอียดในด้านความเป็นมา ผีประเภทนี้ได้แก่ ผีป่า ผีเขา ผีถ้ำ ผีน้ำ ผีดิน ผีนา ผีประจำต้นไม้ เป็นต้น คนไทยจะเซ่นสรวงเมื่อต้องการความช่วยเหลือหรือขออนุญาตใช้ประโยชน์ เช่น ไหว้ผีน้ำและผีนาเพื่อขออนุญาตใช้น้ำและนาสำหรับปลูกข้าว ไหว้ผีป่าและผีประจำต้นไม้เพื่อขออนุญาตตัดต้นไม้ไปใช้ประโยชน์ต่างๆ เช่น ทำบ้าน ทำเกวียน ทำเรือ เป็นต้น

จากข้อมูลประเพณี 12 เดือนที่ผู้วิจัยรวบรวมมาจะเห็นว่า คนไทดำและไทขาวนับถือ ผีเรือน ผีบ้าน ผีเมือง ผีนา และผีน้ำอย่างแน่นแฟ้น การเซ่นผีเรือนจัดทำปีละหลายครั้ง แต่ละครอบครัวมีการกำหนดวันเซ่นเป็นประจำ การเซ่นผีเรือนมีความสัมพันธ์กับฤดูกาล กำหนดว่าจะเซ่นวันไหนขึ้นกับฤดูกาลซึ่งเรียกว่า “สิง” ฤดูกาลที่เป็นเชื้อสายเจ้านายจะเซ่นบ่อยกว่า ฤดูกาลธรรมดา ๆ เช่นสิงลจะเซ่นผีเรือนทุก 5 วัน เพราะมีเชื้อสายเจ้านาย บางสกุลหรือบางสิงก็เซ่น 10 วันหน มีแต่สิงวีไม่ต้องกำหนดวันเซ่นแบบปาดตง ถือว่าสิงวีใช้วีพัดข้าว ทำให้อายุข้าวล่อยไปหาผีเรือนแล้ว การเซ่นที่กำหนดเป็นประจำนี้เรียกว่า “ปาดตง” เช่นก่อนอาหารเช้าและอาหารเย็น โดยนำอาหารไปวางไว้สักพักหนึ่งแล้วจึงนำมารับประทานกัน ประเพณีเซ่นผีเรือนครั้งใหญ่ที่สุดของไทดำจัดขึ้นในเดือนเจ็ด (มกราคม-กุมภาพันธ์) ในการเซ่นครั้งครั้งนี้มีการอ่าน “โซผีเฮือน” ซึ่งเป็นรายชื่อบรรพบุรุษ เชิญมากินเครื่องเซ่นทีละคน ทำให้ลูกหลานทราบ

ว่าบรรพบุรุษเป็นใครบ้าง และคนในหมู่บ้านเป็นญาติกันอย่างไร การเซ่นผีเรือนประจำวันใช้ข้าวปลาอาหารเท่าที่จะหาได้ แต่ในพิธีเซ่นที่สำคัญต้องมีหมู หรือไก่ต้มสุก มีเหล้า หลังจากเซ่นผีเรือนครั้งสำคัญแล้วก็จะเซ่นผีบ้าน ไทขาวเซ่นผีเรือนในเดือนเจียง(กุมภาพันธ์)เดือนยี่(มีนาคม) และเดือนสี่(พฤษภาคม) และหลังจากเซ่นผีเรือนในเดือนเจียงแล้วก็เซ่นผีบ้านเช่นเดียวกัน

ในกลุ่มคนไทที่นับถือศาสนาพุทธ ความเชื่อเรื่องผีเรือนยังไม่ถึงกับเลือนหายไปเสียทีเดียว จะแยกหิ้งพระพุทธรูปไว้นอกห้องนอนและหิ้งบูชาผีเรือนอยู่ในห้องนอน บางคนเรียกผีเรือนว่า เทวดาเรือน เป็นการนำคำศัพท์จากภาษาบาลีมาปรับใช้ ผีบ้านนับเป็นผีที่คนไททุกกลุ่มยังให้ความเคารพยำเกรง มีการเซ่นสรวงปีละหลายครั้ง มีการเซ่นระดับครอบครัว โดยแต่ละครอบครัวจัดทำเองเป็นครั้งคราว เช่นก่อนการทำนา ขึ้นบ้านใหม่ เจ็บไข้ได้ป่วย มีการแต่งงานหรือจะต้องเดินทางไกล แต่ละปีจะมีการเซ่นครั้งใหญ่เป็นงานร่วมกันทั้งหมู่บ้าน แต่ละครัวเรือนอาจส่งตัวแทนไปร่วม เครื่องเซ่นผีบ้านปรกติจะต้องมีข้าวเปลือก ข้าวสาร เทียน และเหล้า ไทได้คงเซ่นผีหัวบ้านในเดือนหก(เมษายน) ไทลื้อเซ่นในเดือนเจ็ด(พฤษภาคม) และเดือนสิบ(สิงหาคม) ลาวเฉียงมีปูตาหรือผีบ้านในเดือนเจ็ด(มิถุนายน) ไทดำที่หลวงน้ำทาเซ่นผีบ้านในเดือนสิบสอง การเซ่นในโอกาสที่สำคัญเช่นก่อนการทำนาจะมีไก่ ขึ้นบ้านใหม่จะมีหมูเป็นเครื่องเซ่นด้วย การเซ่นผีบ้านจะใช้ไก่หรือหมู ไม่ใช่ควาย มีสถานที่สำหรับจัดเป็นประเพณีของส่วนรวมมักห้ามคนในออกและคนนอกเข้าหมู่บ้าน

ในอดีตผีเมืองมีความสำคัญมาก ไทดำเคยเซ่นผีเมืองในเดือนเจ็ด(มกราคม) และเดือนยี่(สิงหาคม) ไทขาวเซ่นหลักเมืองในเดือนสอง(เดือนมีนาคม) ส่วนลาวเคยเลี้ยงผีเมืองในเดือนเจ็ด(มิถุนายน) ในปัจจุบันผีเมืองมีบทบาทน้อยลง คนไทดำและไทขาวหลายคนยังจำได้ว่าตรงไหนเป็นสถานที่ที่เคยเป็นที่สถิตของผีเมือง คนไทที่นับถือพุทธศาสนายังให้ความเคารพยำเกรงผีบ้านเมืองอยู่ แต่ไม่เรียกเป็นผีเช่นเดิม ไทลื้อและไทจีนเรียกว่า “เทวดาบ้าน” และ “เทวดาเมือง” ลาวเรียกรวมๆว่า “เทวดาอารักษ์และมะเหสักษ์” แต่พิธีกรรมที่เคยจัดอย่างยิ่งใหญ่ประจำปี ปัจจุบันก็ยกเลิกไป เพราะถูกห้าม

ในกรณีของไทดำที่หลวงน้ำทา ผู้วิจัยพบว่า ไทดำกลุ่มนี้ยังเซ่นผีเรือนและผีบ้านอยู่ ส่วนผีเมืองนั้นในสมัยก่อนเมื่อมีเจ้าเมืองอยู่ด้วยก็มีการเซ่นผีเมือง ปัจจุบันไม่ทำแล้ว แต่ชาวบ้านกับบอกได้ว่า ดงผีเมืองอยู่ที่ใกล้น้ำทาที่บ้านเวียงเหนือ ปัจจุบันเป็นที่นาไปหมดแล้ว ชาวบ้านเล่าว่าสมัยก่อนเคยมีการฆ่าควายดำเซ่นผีเมือง เนื่องจากลาวเป็นกลุ่มที่เลื่อมใสพุทธศาสนา มาก เคยมีการประกาศห้ามไหว้ผีฟ้าไหว้แถนตั้งแต่รัชสมัยพระโพธิสัตว์เจ้าเมืองพ.ศ. 2063 และมีประเพณีเกี่ยวกับพุทธศาสนาทุกเดือน นอกจากนี้ ในการทำนาก็มีข้อกำหนดเขียนไว้ในหนังสือ มงคลชาวนา ว่าควรนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีในช่วงต่าง ๆ ของกระบวนการทำนาถึง 9 ครั้ง

บริเวณที่ไทดำอาศัยอยู่นอกจากคนลาวแล้วก็มีไทลื้อซึ่งก็นับถือพุทธศาสนา เมื่อไทดำอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศลาว ไทดำก็ยังยึดมั่นในความเชื่อดั้งเดิมอยู่ ทำให้เกิดความแตกต่างกับคนส่วนใหญ่ของสังคม แต่ไทดำก็มีวิธีแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งได้โดยอธิบายให้คนกลุ่มอื่นซึ่งนับถือศาสนาพุทธตลอดจนลูกหลานของตนโดยใช้เรื่องเล่าที่มีลักษณะเป็นตำนานเพื่ออธิบายว่าเหตุใดพวกตนจึงไม่ต้องนับถือพุทธศาสนา ตำนานที่เล่านี้เป็นที่รับรู้แพร่หลายทั่วไป ไทดำเล่าดังนี้ ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าตกน้ำ กลุ่มชนต่าง ๆ พากันลงน้ำ และพยายามดำน้ำลงไปงมขึ้นมา แต่ก็ไม่มีใครทำได้ ผู้ที่สามารถดำน้ำลงไปงมพระพุทธเจ้าขึ้นมาได้คือไทดำ ดังนั้นกลุ่มของตนจึงได้ชื่อว่าไทดำ และเนื่องจากมีบุญคุณเปรียบเสมือนเป็นพ่อแม่ให้ชีวิตแก่พระพุทธเจ้าดังนั้นกลุ่มไทดำจึงไม่ต้องนับถือพุทธศาสนา นั่นคือไม่ต้องไหว้พระพุทธรูป ไทดำให้นิยามกลุ่มตนว่า เป็นกลุ่มที่ “ผมบ่ตัด วัดบ่เข้า พระเจ้าบ่ไหว” ตำนานนี้ฟังดูเป็นเรื่องขำขันแต่ก็น่าจะมีบทบาทคลี่คลายความคับข้องใจ ทำให้ไทดำอยู่ในหลวงน้ำทาโดยยังคงนับถือผีเรือนผีบ้านต่อไป ไม่ต้องเป็นพุทธศาสนิกชนอย่างไก็ดี ไทดำก็ได้ยืมคำบางคำจากศาสนาพุทธมาใช้ เช่นเมื่อมีคนตายก็อธิบายว่าจะต้องทำพิธีส่งไป “เมืองสวรรค์” แทนที่จะพูดว่าส่งไปหาป่าหาภูเขาหรือแดนที่เมืองบนตามความอธิบายของไทดำในเวียดนาม คำว่าเมืองสวรรค์เป็นคำที่ได้แนวคิดมาจากพุทธศาสนา

ส่วนความเชื่อเรื่องขวัญนั้น ผู้วิจัยพบว่า คนไทยทุกกลุ่มที่ศึกษามีความเชื่อเรื่องขวัญ เชื่อกันว่าผู้ที่ป่วยหรือตกใจเสียใจนั้นเป็นเพราะขวัญหายหรือหนีไปจากตัวผู้เป็นเจ้าของ จึงเกิดประเพณีทำขวัญเพื่อรับขวัญให้กลับมาอยู่กับเนื้อกับตัวดังเดิม อย่างไรก็ตาม การประกอบพิธีทำขวัญจะทำให้เฉพาะคน เฉพาะสัตว์บางประเภท ได้แก่ ช้างและควาย ส่วนพืชก็ทำพิธีทำขวัญเฉพาะข้าวและสิ่งของที่ทำจากไม้ ได้แก่ เสาเรือน เถวียน และเรือ เท่านั้น จากข้อมูลการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยพบว่า คนไทยทุกกลุ่มจัดทำพิธีทำขวัญเมื่อมีเหตุให้ตกใจและเจ็บป่วย ทุกกลุ่มมีการทำขวัญข้าว คนไท 5 กลุ่มทำขวัญควาย และคนไทบางกลุ่มทำขวัญลาน ทำขวัญไถและทำขวัญเผือกด้วย รายละเอียดการศึกษาเกี่ยวกับพิธีทำขวัญข้าวและทำขวัญควาย ปรากฏในบทที่ 6

ข. คนไทกับประเพณีความเชื่อทางพุทธศาสนา

ชนชาติไท 4 กลุ่ม คือไทลื้อ ไทจีน ไทเหนือ และลาว เป็นกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนา ข้อมูลจากประเพณี 12 เดือนแสดงให้เห็นว่าชนชาติทั้ง 4 กลุ่มนับถือพุทธศาสนาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่จัดขึ้นเป็นประจำในแต่ละเดือนมีทั้งที่ตรงกันและที่จัดขึ้นเฉพาะกลุ่ม ประเพณีที่จัดตรงกันได้แก่ประเพณีสำคัญในพุทธศาสนา คือ ประเพณีเข้าพรรษาในเดือนกรกฎาคม ออกพรรษาในเดือนตุลาคม ทอดกฐิน

ในเดือนตุลาคมถึงเดือนพฤศจิกายน มาฆบูชาในเดือนมีนาคม วิสาขบูชาในเดือนพฤษภาคม นอกจากนี้ คนไททั้ง 4 กลุ่มมีประเพณีสงกรานต์ มีการรดน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ ไปขอขมาผู้ใหญ่และเล่นสาดน้ำกันในเดือนเมษายนเหมือนกัน ประเพณีสงกรานต์นี้ไม่พบในกลุ่มไทดำและไทขาว ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่นิยมจัดขึ้นในกลุ่มคนไทโดยอาจจัดในเวลาไม่ตรงกันทีเดียวนัก ได้แก่ ประเพณีเทศน์มหาชาติ ซึ่งบางแห่งจัดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์และบางแห่งจัดขึ้นในเดือนกันยายน และประเพณีไหว้พระธาตุซึ่งนิยมจัดในช่วงเดือนมีนาคมและเมษายน แต่ละเมืองมีพระธาตุหลายแห่ง แต่ละแห่งอาจจัดประเพณีไหว้พระธาตุในเวลาต่างกัน การมีประเพณีตรงกันเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนไทบางกลุ่ม มีการติดต่อและถ่ายทอดแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน

ประเพณีเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่จัดขึ้นเฉพาะถิ่น ได้แก่ ประเพณีกันโตหรือประเพณีการขอขมาในเดือนตุลาคม และประเพณีสวดสุมโหลหรือประเพณีฝังไฟพระเจ้าในเดือนกุมภาพันธ์ของคนไทได้คง ประเพณีตั้งธรรมสวดวันฉัตรหลวงในเดือนสิงหาคมและตั้งธรรมกันถือน้ำอ้อยในเดือนธันวาคมของไทจีน ประเพณีการเทศน์ธรรมเรื่องย้าวัญข้าวซึ่งนิยมเทศน์ระหว่างเข้าพรรษาและตอนทำขวัญข้าวขณะเอาข้าวขึ้นยุ้งแพร่หลายในกลุ่มไทจีนและไทลื้อ ประเพณีบุญข้าวจีในเดือนสามและประเพณีบุญข้าวประดับดินในเดือนเก้าของลาว

เมื่อพิจารณารายละเอียดในการประพฤติปฏิบัติในพิธีกรรมต่าง ๆ ของคนไทที่นับถือพุทธศาสนาอาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการประพฤติปฏิบัติที่เป็นไปตามความเชื่อดั้งเดิมหลายประการ ในขณะเดียวกันก็เกิดประเพณีในพุทธศาสนาบางอย่างที่ยังอิงความเชื่อดั้งเดิมอยู่ การปรับเปลี่ยนด้านประเพณีของคนไทมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. การยกเลิกประเพณีดั้งเดิม เช่น ในประเทศลาว แต่เดิมเคยมีประเพณีจุดบั้งไฟโดยเชื่อว่าเป็นการบูชาแถน เพื่อเตือนแถนให้ส่งฝนลงมาให้นุญบั้งไฟถือเป็นงานใหญ่สนุกสนาน มีการกินเหล้าและเซ็งบั้งไฟ แต่เมื่อมีการห้ามเซนสรวงแถนและผีในสมัยพระเจ้าโพธิสารราช ซึ่งมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้นในพ.ศ. 2063 เมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นเมืองหลวงในสมัยนั้นจึงเลิกประเพณีการจุดบั้งไฟ แม้จนกระทั่งทุกวันนี้

2. ประเพณีเดิมเปลี่ยนความหมายใหม่ เช่น เมืองต่าง ๆ ในลาวที่มีการจุดบั้งไฟอยู่แต่ให้คำอธิบายต่างไปจากเดิม โดยอธิบายว่าเป็นการจุดเพื่อบูชาพระพุทธรูปเจ้า ส่วนไทลื้อซึ่งจุดบั้งไฟในช่วงสงกรานต์ก็อธิบายว่า จุดเพื่อรับพญาวัน

แต่เดิมในช่วงขึ้นปีใหม่หรือช่วงที่มีการเซ่นผีบ้านผีเมืองมักมีช่วงเวลาที่ยึดมั่นใน “ก้ำ” คือข้อห้ามต่าง ๆ เช่น ห้ามคนนอกเข้าเมือง ห้ามคนในออกจากเมือง ห้ามหาน้ำดำข้าวหรือทำงานใด ๆ และเรียกเดือนที่มีการยึดถือเช่นนี้ว่า “เดือนก้ำ” ต่อมาเมื่อนับถือพุทธศาสนาในช่วงที่พระสงฆ์อยู่ปริวาสกรรม คนไททั่วไปจะนำอาหารไปถวายพระและทำทานแก่ผู้เฒ่าผู้

แก่ที่ไปประจำอยู่ที่วัดรักษาศีลภาวนาด้วย นำสังเกตว่าระยะเวลาที่มีการปฏิบัติเช่นนี้มักอยู่ในช่วงที่เคยเป็น “เดือนก่ำ” คนไทที่นับถือพุทธศาสนาจะเรียกเดือนนี้ว่า “เดือนกรรม” โดยย่อมาจากคำว่าปวิสากรรม คำว่า ก่ำ และ กรรม มีเสียงตรงกันแต่ความหมายก็เปลี่ยนไป

3. คงความคิดความเชื่อเดิมแต่เพิ่มหรือปรับเปลี่ยน คนไทแต่เดิมเคยมีประเพณีเช่น สรงบูชาผีบรรพบุรุษ เมื่อนับถือพุทธศาสนายังมีการเช่นสรงบูชาผีบรรพบุรุษอยู่แต่ก็มีประเพณีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับโดยอาศัยพระสงฆ์เป็นสื่อกลาง การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับนี้คนไทที่นับถือพุทธศาสนากระทำในประเพณีสงกรานต์ ประเพณีสลากภัต ประเพณีบุญข้าวประดับดิน เป็นต้น

คนไทเคยนำข้าวปลาอาหารไปวางไว้เพื่อเช่นสรงผีเรือนผีบ้านผีเมือง ก็นำไปถวายเทวดาเรือน เทวดาบ้านและเทวดาเมืองแทน และยังนำไปถวายพระพุทธรูปด้วย พระพุทธรูปมีลักษณะเป็นประหนึ่งเทพที่ต้องมีการปรนนิบัติดูแล คนไทได้คงปฏิบัติต่อพระพุทธรูปประหนึ่งมีชีวิต มีการถวายภัตตาหารทุกวัน ถวายของใช้ เช่น หมอน ผ้าเช็ดหน้า แปรงสีฟันและยาสีฟัน และเมื่อยามอากาศหนาวก็มีประเพณีสวดสุมโหลหรือผิงไฟพระเจ้า โดยนำฟืนมากองแล้วจุดไฟถวายเพื่อให้อบอุ่น

4. รับประเพณีทางพุทธศาสนาเข้ามาในวิถีชีวิต มีประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรงเช่นประเพณีวันวิสาขบูชา ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีออกพรรษา เป็นต้น เป็นประเพณีที่คนไทเข้าวัด รักษาศีล ฟังพระธรรมเทศนา บางคนก็นั่งกรรมฐาน ความเชื่อดั้งเดิมของคนไทมีผีและแกนเป็นผู้ควบคุมวิถีชีวิตและพฤติกรรม คนไทที่นับถือพุทธศาสนายังนึกถึงผีเป็นผู้คอยดูแลให้คุณให้โทษอยู่ แต่มีความเชื่อเรื่องกรรมเพิ่มขึ้น จะกลัวบาปกรรม มุ่งจะทำดีเพื่อให้ได้ผลดี ในช่วงเข้าพรรษาเป็นช่วงที่คนไทถือว่าจะต้อง “ช่วยดินช่วยมือเข้าวัดรักษาศีลกินทาน” ชำระกายใจให้สะอาดถือศีลทำบุญทำทาน

ค. คนไทกับประเพณีพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าว

โดยเหตุที่การทำนาเป็นกิจกรรมที่มีความเสี่ยงสูง เพราะต้องอาศัยน้ำและแดดที่พอเหมาะ ต้องระมัดระวังสัตว์ต่างๆ มารบกวน คนไทจึงมีประเพณีพิธีกรรมเป็นระยะๆ ตลอดช่วงของกระบวนการผลิตข้าว นับแต่ก่อนการลงมือปลูกจนกระทั่งถึงการเก็บเกี่ยวและขนข้าวขึ้นยุ้ง ส่วนใหญ่เป็นประเพณีพิธีกรรมที่สืบเนื่องจากความเชื่อดั้งเดิม แม้เมื่อหันมายอมรับนับถือพุทธศาสนาก็กังประกอบพิธีกรรมโดยนำความคิดความเชื่อดั้งเดิมมาผสมผสานความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนา เพื่อขอให้ต้นข้าวอยู่รอดปลอดภัย ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ตามปรารถนา อาจแบ่งประเภทประเพณีพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าวของคนไทตามขั้นตอนของกระบวนการผลิตดังต่อไปนี้

1. พิธีกรรมก่อนการปลูก

พิธีกรรมในช่วงนี้เป็นการบวงสรวงเพื่อบอกกล่าว อ่อนน้อมขอรับรอง เสี่ยงทายและขออนุญาต ก่อนจะเริ่มเข้าสู่ฤดูกาลทำนา คนไทยมีพิธีไหว้ผีเรือน ไหว้ผีบ้าน และไหว้ผีเมือง เป็นการบอกกล่าวให้ทราบว่าได้เวลาทำนาอีกแล้ว ขอให้ช่วยขจัดอุปสรรคทั้งปวง ให้ฝนฟ้าบริบูรณ์ และคุ้มครองให้การทำนาได้ผลดี อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ คนไทยยังทำพิธีเช่นผีนา เช่นผีน้ำ และทำพิธีขอฝน ด้วยวิธีการต่างๆ

2. พิธีกรรมในช่วงการเพาะปลูก

พิธีกรรมในช่วงนี้จัดขึ้นเพื่ออ่อนน้อมขอรับรอง ผักผี ผักฝาง ขอความคุ้มครองให้ต้นข้าวอยู่รอดปลอดภัย ได้ผลผลิตบริบูรณ์ และขอบคุณผู้ให้ความช่วยเหลือ พิธีที่จัดขึ้นในช่วงนี้ได้แก่ พิธีไหว้ผีเรือน ไหว้ผีบ้าน บางแห่งไหว้ผีเมืองด้วย พิธีแรกนา พิธีทำขวัญควาย บางแห่งทำขวัญไถ ทำขวัญเผือกด้วย ในช่วงนี้หากน้ำไม่เพียงพอก็อาจมีพิธีขอฝนอีก หากมีน้ำมากเกินไปเกินต้องการก็มีพิธีขอแดด เช่นไทได้คงมีพิธีขอแดดที่เสื้อเมือง ไทลื้อขอแดดที่อาร์วกโสดาหรือพญาราชวาทที่ดงนัง ไทจีนมีพิธีเทศน์ธรรมสูตรพระนวะหหลวงเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์

3. พิธีกรรมในช่วงการดูแลรักษา

หลังจากดำนาแล้วต้นข้าวเริ่มเจริญเติบโต พิธีกรรมในช่วงนี้เป็นการอ่อนน้อมขอรับรองสิ่งเหนือธรรมชาติให้ช่วยดูแลรักษาคุ้มครอง ไม่ให้ต้นข้าวเกิดอันตรายและให้ต้นข้าวได้ผลผลิตอย่างเต็มที่ พิธีกรรมของคนไทในช่วงนี้ได้แก่ การไหว้ผีเรือน ไหว้ผีบ้าน และผีนา การทำขวัญข้าวโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้นข้าวตั้งท้อง

4. พิธีกรรมในช่วงการเก็บเกี่ยว

พิธีกรรมในช่วงนี้เป็นการปลอบขวัญ ขอรับรองเชิญชวนและเฉลิมฉลอง ได้แก่พิธีทำขวัญข้าวหลังจากการนวดหรือฟาด และก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง พิธีกินข้าวใหม่ และการชักชวนกันมากินข้าวกินเหล้าขับร้องฟ้อนรำในยุ้ง

ความเชื่อเรื่องวันและเดือนกับกระบวนการผลิตข้าว

เนื่องจากการทำนาเป็นกิจกรรมที่มีความเสี่ยงสูงดังได้กล่าวมาแล้ว นอกจากประกอบพิธีกรรมต่างๆ ตามขั้นตอนของกระบวนการผลิตแล้ว คนไทยยังให้ความสำคัญกับการเลือกวันและเดือนสำหรับประกอบกิจกรรมต่าง ๆ คนไททุกกลุ่มมีความเชื่อเรื่องวันดีวันร้าย และจะพิจารณาเลือกวันสำหรับกระบวนการผลิตเช่น วันไถนาหรือดำนาวันแรก วันนำข้าวขึ้นยุ้ง วันเปิดประตูยุ้ง และวันสำหรับกิจกรรมอื่นเช่น วันแต่งงาน วันขึ้นบ้านใหม่ วันเย็บผ้าห่มหรือที่นอน วันเดินทางไปต่างถิ่นต่างเมือง เป็นต้น มีตำราสำหรับหาวันที่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจ

กรรมเกี่ยวกับการผลิต คนไททุกกลุ่มเลือกวันตามระบบหนไท คือระบบแม่มือลูกมือ และมักเรียกชื่อวันตามลูกมือ ดังตัวอย่างเช่น

ไทจีนและไทลื้อเชื่อว่า วันสำหรับเอาข้าวขึ้นยุ้งขึ้นเฮีย ได้แก่ วันยี่ วันเหมา วันสี่ วันไล่ วันสันและวันโก่ วันที่ไม่ควรเอาข้าวใส่ยุ้งใส่เฮียคือ วันไ้ วันเป่า วันสง่า วันเม็ด วันเล่า และวันเส็ด วันที่สำหรับนำข้าวไปสีมี 2 วันเท่านั้น คือ วันไล่และวันสง่า

ไทได้คงเชื่อว่า วันที่เหมาะสำหรับเอาข้าวขึ้นยุ้งคือวันหนู เพราะหนูได้กินอิมอยู่เสมอ จะทำให้มีแต่ความอุดมสมบูรณ์ วันที่ไม่ควรเอาข้าวใส่ยุ้งคือวันหนูและวันโก่ เพราะหนูและโก่จะกินข้าวทำให้เสียหาย ส่วนวันที่เหมาะสำหรับขึ้นบ้านใหม่คือวันเสือเพราะเป็นสัตว์ที่มีอำนาจ

ไทดำและไทเมืองเต็กเชื่อว่าในวันหลาดนา คือวันไ้ครั้งสุดท้ายเตรียมหว่านกล้า ควรจะเลือกวันหนู ถือว่าหนูได้กินอิมอยู่เสมอ วันไม่ดีคือวันเล่าหรือวันเปิด เพราะเปิดตัวเบาลอยน้ำจะทำให้ได้ข้าวเบา วันเส็ดหรือวันหมากก็ไม่ดีเพราะหมากไม่มีกิน นอกจากนี้ยังถือว่าต้องไม่ใช่วันเกิดเจ้าของนาและไม่ใช่วันตายของพ่อแม่ ส่วนวันที่เหมาะสำหรับเอาข้าวขึ้นยุ้งคือวันหนู และวันที่ไม่เหมาะคือวันหนูและวันเปิด

น่าสังเกตว่า แม้จะเรียกชื่อวันต่างกันแต่คนไทก็เชื่อตรงกันว่า วันนำข้าวขึ้นยุ้งซึ่งเป็นวันที่สำคัญมากในกระบวนการผลิตนั้นควรเป็นวันหนูหรือวันโก่ ส่วนวันที่ไม่เหมาะคือวันหนูหรือวันไ้และวันโก่หรือวันเปิดซึ่งตรงกับวันเล่า เพราะถือว่าหนู ไ้และเปิดชอบกินข้าว

ความเชื่อเรื่องวันดีวันร้ายนี้บางทีก็ใช้ทั้ง 2 ระบบร่วมกัน ดังเช่นไทลื้อ ไทจีนเชื่อว่าเดือนเจียงวันสง่าซึ่งเป็นวันเสาร์ และเดือนยี่วันสง่าซึ่งเป็นวันศุกร์ถือว่าเป็นวันดี เป็นต้น

อนึ่ง วันดีวันร้ายของแต่ละปีบางทีก็ไม่ตรงกัน เช่นเดียวกับความเชื่อของคนไทยภาคกลางซึ่งแต่ละปีจะมีวันที่ดีและไม่ดี ในประกาศสงกรานต์ของแต่ละปีจะบอกว่า ปีนั้นวันไหนเป็นวันธงชัย วันอธิบดี หรือวันโลกาวินาศ ผู้ให้ข้อมูลในสิบสองพันทนาได้ยกตัวอย่างจากตำรา เช่น ในปีพ.ศ. 2537 เดือนเจียงและเดือนเจ็ดวันวายุไม่ดี เดือนสี่เดือนสิบวันเบิกไม่ดี เดือนสามเดือนหกเดือนเก้าเดือนสิบสองวันลงไม่ดี และเดือนยี่เดือนห้าเดือนแปดและเดือนสิบเอ็ดวันเมิงหรือเมืองไม่ดี เป็นต้น

ในชุมชนที่รับระบบการนับวันแบบ 7 วันเป็น 1 สัปดาห์มาใช้ การเลือกวันสำหรับประกอบกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการปลูกพืชผลก็จะพิจารณาจากวันตามระบบใหม่ เช่น ในตำราปลูกพืชฉบับหนึ่งของสิบสองพันทนาให้ความสำคัญแก่วันตามระบบสากล โดยระบุว่าวันในรอบสัปดาห์วันไหนเหมาะสำหรับปลูกพืชประเภทไหน เช่น

วันอาทิตย์	เหมาะสำหรับปลูกพืชที่เป็นหัวพวกเผือกมัน
วันจันทร์	เหมาะสำหรับปลูกพืชเอาต้น
วันอังคาร	เหมาะสำหรับปลูกพืชเอาใบ

วันพุธ	เหมาะสำหรับปลูกพืชเอากิ่งเอาก้านและเหมาะสำหรับปลูกพืชที่มีผลเช่น แตงต่าง ๆ
วันพฤหัสบดีและวันศุกร์	เหมาะสำหรับพืชที่ปลูกเอาดอก
วันเสาร์	เหมาะสำหรับพืชที่ปลูกเอาผล เป็นต้น

ในลัคนาสถาปัตยกรรมมีตำราเกี่ยวกับวันดีวันร้ายสำหรับเลือกในการเพาะปลูกและประกอบกิจกรรมอื่น โดยให้พิจารณาจากวันระบบหนไทและอธิบายผลดีผลร้ายที่จะเกิดขึ้นอันเป็นผลจากการเลือกวันต่าง ๆ ดังนี้

วันกาบยี่ หากผู้ใดสร้างยุ่งฉางในวันนี้ ยุ่งหรือฉางนั้นจะคงทนและข้าวไม่เสียหาย

วันกาบสัน หากผู้ใดทำคอกเลี้ยงวัวควายในวันนี้ สัตว์เหล่านั้นจะเพิ่มเป็น 2 เท่า

วันกาบเส็ด หากผู้ใดสร้างหูกทอผ้าในวันนี้ ผู้นั้นจะเสี่ยงต่อความตาย

วันดับโก้ หากผู้ใดตัดเลื้อและสวมใส่ในวันนี้จะมีคนดูถูก

วันดับเป้า หากท่านไปค้าขายในวันนี้จะมีคนดูถูก

วันเต่าสี่ วันนี้เหมาะแก่การปลูกพืช

วันเต่ายี่ หากปลูกต้นหมาก ต้นมะพร้าว หรือต้นตาลจะเจริญงอกงาม

วันรวายใจ หากผู้ใดขี่ม้าไปต่างถิ่นจะทำให้เป็นไข้ไม่สบาย

วันรวายส้ง่า เป็นวันที่เหมาะสำหรับตัดไม้มาทำครกและสาก

(ดูตัวอย่างเพิ่มเติมใน อุดม รุ่งเรืองศรี, ผู้รวบรวมเรียบเรียงพจนานุกรม

ลัคนาฉบับแม่ฟ้าหลวง)

ความเชื่อในวันเวลามีลักษณะเช่นเดียวกับความเชื่อในโชคลางอื่น ๆ เป็นความเชื่อว่ามีอำนาจลึกลับแฝงอยู่ในสิ่งต่าง ๆ อาจให้ผลดีผลร้าย ในสังคมเกษตรกรรมซึ่งต้องอาศัยธรรมชาติ มีความไม่แน่นอน การเลือกวันเวลาสำหรับการเพาะปลูกและประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ช่วยให้เกิดความมั่นใจ และมีกำลังใจ

3. ประเพณีขึ้นปีใหม่กับการปรับตัวของคนไทย

เมื่อพิจารณาจากตารางเปรียบเทียบประเพณี 12 เดือนของชนชาติไทยข้างต้นจะเห็นว่า คนไทยฉลองปีใหม่ตรงกันบ้างและต่างกันบ้าง คนไทดำไทขาวเรียกการฉลองการขึ้นปีใหม่ว่า "กินเจียง" เป็นหลักฐานแสดงว่าเดิมคนไทยฉลองการขึ้นปีใหม่ในเดือนเจียงหรือเดือนอ้าย ซึ่งเป็นเดือนที่ 1 ของการนับเดือนตามระบบทางจันทรคติ ในบรรดาคนไทยทั้ง 6 กลุ่มมีคนไทยดำเพียง

กลุ่มเดียวที่ฉลองการขึ้นปีใหม่ในเดือนเจียงตามระบบการนับเดือนของตน อย่างไรก็ตาม คนไทดำมีการฉลองการขึ้นปีใหม่อีกครั้งหนึ่งในเดือนเจ็ด เรียกว่า กินเจียงเดือนเจ็ด เป็นการฉลองการขึ้นปีใหม่ตามคนเวียดนาม เมื่อเทียบกับคนไทเมืองเด็กซึ่งอยู่ในเวียดนามเหมือนกันก็อาจกล่าวได้ว่าคนไทเมืองเด็กได้รับอิทธิพลเวียดนามมากกว่าคนไทดำ เพราะคนไทเมืองเด็กนับเดือนตรงกับคนเวียดนามและฉลองการขึ้นปีใหม่ในเวลาเดียวกันกับคนเวียดนาม ร่องรอยที่แสดงว่าคนไทเมืองเด็กเคยนับเดือนเจ็ดเป็นเดือนเจียงหรือเดือนที่ 1 เหมือนคนไทดำ คือคนไทเมืองเด็กมีประเพณีกินเจียงเด็กน้อยหรือกินสิบสี่ในเดือนนี้ กลุ่มคนไทที่นับถือพุทธศาสนา คือ ลาว ไทลื้อ ไทจีน และไทดำคงไม่ได้ฉลองการขึ้นปีใหม่ในเดือนเจียงหรือเดือนอ้าย แต่มีการเฉลิมฉลองการขึ้นปีใหม่ในวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นการขึ้นปีใหม่ตามระบบการนับเดือนแบบสุริยคติและเป็นประเพณีที่รับมาจากภายหลัง คนไทได้คงนอกจากฉลองการขึ้นปีใหม่ในวันสงกรานต์แล้ว ยังมีการฉลองตรุษจีนร่วมกับคนจีนซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ของสังคมที่ตนอยู่อาศัยด้วย

4. ประเพณีกับความสัมพันธ์ของคนในสังคม

วิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมและประเพณีพิธีกรรมที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมามีส่วนสำคัญในกระชับความสัมพันธ์ของคนในสังคมทุกระดับ ในครอบครัวสมาชิกจะแบ่งปันหน้าที่และช่วยเหลือกันในการทำงานบ้านและทำนา ประเพณีการเซ่นผีเรือนและประเพณีทำขวัญเมื่อเจ็บป่วยมีส่วนร้อยรัดความเป็นญาติพี่น้องให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ในสังคมเกษตรกรรมเด็กและผู้ใหญ่มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันเป็นอย่างดี เมื่อผู้ใหญ่ไปทำนาก็มักจะพาเด็กๆ ไปด้วย เด็กจะวิ่งเล่นตามทุ่งนา หรือลงไปเล่นน้ำในแม่น้ำหรือหนองบึงที่อยู่ใกล้ๆ ในช่วงที่ต้นข้าวเริ่มงอกงาม เมื่อมีนกกาบินมาจิกต้นข้าว เด็ก ๆ ก็จะช่วยขับไล่ ประเพณีทำขวัญเด็กเมื่อเด็กหกล้มหรือเจ็บป่วยที่พบในกลุ่มคนไททุกกลุ่ม และประเพณีมอบไก่ตักให้เด็กในประเพณีกินเจียงเด็กน้อยของไทขาวน่าจะช่วยให้เด็กเกิดความรู้สึกว่า เด็กมีความสำคัญ เป็นที่รักใคร่และเกิดความอบอุ่นใจ ความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านส่วนหนึ่งมาจากความจำเป็นในการทำมาหากิน ในการทำนาแต่ละครอบครัวก็ไม่สามารถจะทำได้ตามลำพัง ต้องอาศัยกำลังจากคนในหมู่บ้านและญาติพี่น้อง คนไทต้องร่วมแรงร่วมใจกันนับตั้งแต่การรับฝายเมื่อน้ำน้ำเข้านา ช่วยกันดำนา และเก็บเกี่ยว นอกจากนี้ ประเพณีการเซ่นผีบ้าน ประเพณีแต่งงาน ประเพณีการตาย ก็น่าจะมีส่วนกระชับความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านซึ่งร่วมกันจัดทำพิธีและร่วมกันกินอาหารกินเหล้าหลังจากเสร็จพิธี เช่นเดียวกับ ประเพณีทางพุทธศาสนาเช่นประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเข้าพรรษา ออกพรรษา ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ล้วนเป็นประเพณีที่ชุมชนร่วมใจกันจัดขึ้น คนไทชอบความสนุกสนานร่วมกัน มีการกินข้าวกินเหล้าในงานฉลองต่างๆ เช่นกินข้าวใหม่ เอาข้าวขึ้นยุ้ง เมื่อมีประเพณีทางพุทธศาสนา

เช่นประเพณีทอดกฐิน คนไทยก็ยังร่วมกันสนุกสนาน ในด้านความสัมพันธ์ของชนชั้นปกครองกับผู้อยู่ใต้ปกครอง ในอดีตเมื่อยังมีเจ้าเมือง เจ้าเมืองซึ่งเป็นชนชั้นปกครองมีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนให้กำลังใจแก่ผู้อยู่ใต้ปกครอง ด้วยการเป็นผู้นำในการจัดพิธีเช่นสงกรานต์และผีฟ้าผีแล่น เพื่ออ้อนวอนขอรวงให้ดูแลให้ฝนฟ้าบริบูรณ์ การทำนาได้ผลดี ปราศจากภัยพิบัติ ประชาชนอยู่ร่มเย็นเป็นสุข ในกลุ่มคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา ได้แก่อิทธิพรหม ไชยสิทธิ์ ประเพณีสงกรานต์และประเพณีออกพรรษามีส่วนกระชับความสัมพันธ์ของเจ้าเมืองกับชาวบ้าน ชาวบ้านจะมีพิธีรดน้ำเจ้าเมือง ฝ่ายเจ้าเมืองก็จัดให้มโหรีวงเวียน มีการร้องเพลงพ่อน้ำ ความสนุกสนานในราชสำนักได้แผ่มาถึงชาวบ้านด้วย ในด้านความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น คนไทยกลุ่มต่างๆนอกจากลาวเป็นชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ร่วมกับชนกลุ่มใหญ่ซึ่งมีภาษาและวัฒนธรรมที่ต่างออกไป แม้ว่าคนไทยจะพยายามรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตน แต่ก็มีปรับตัวให้เข้ากับคนส่วนใหญ่ของประเทศ ดังจะเห็นได้จากการร่วมฉลองวันขึ้นปีใหม่ เช่น คนไทยได้คงร่วมฉลองวันขึ้นปีใหม่มากับคนจีน คนไทยดำและไทขาวร่วมฉลองวันขึ้นปีใหม่มตามประเพณีของคนเวียดนาม คนไทยทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าวจึงมีการฉลองวันขึ้นปีใหม่ 2 ครั้ง คือ ฉลองวันขึ้นปีใหม่มตามประเพณีของตนและตามประเพณีของคนส่วนใหญ่ของประเทศ นับเป็นการปรับตัวที่แสดงให้เห็นคุณลักษณะของคนไทยที่รู้จักประนีประนอม ประสานประโยชน์และมีนิสัยชอบความสนุกสนาน

5. ประเพณีและวิถีชีวิตในรอบปีกับการสร้างสรรค์วรรณกรรมของชนชาติไทย

ผู้วิจัยพบว่า ชนชาติไทยทุกกลุ่มมีการสร้างสรรค์วรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประเพณีวิถีชีวิตและธรรมชาติแวดล้อม มีทั้งบทร้อยกรองขนาดสั้นเป็นบทร้องเล่นสำหรับเด็กและบทเพลงที่เป็นร้อยกรองขนาดยาวของผู้ใหญ่ ซึ่งไทยลื้อเรียกว่า “คำขับ 12 เดือน” และไทได้คงเรียกว่า “หล่าสี่ 12” บรรยายถึงธรรมชาติแวดล้อม กิจวัตรที่ต้องทำหรือประเพณีบางอย่างในรอบ 12 เดือนด้วย

บทเพลงซึ่งเป็นบทร้อยกรองขนาดสั้นและขนาดยาวดังกล่าวใช้ถ้อยคำง่าย ๆ ชื่อ ๆ กระทัดรัดแต่มองเห็นภาพและได้ความรู้สึกชัดเจน เนื้อหาที่บรรยายอาจสรุปได้ว่ามีอยู่ 5 ประเด็นคือ

1. การเจริญเติบโตของต้นข้าว
2. ดินฟ้าอากาศ
3. ธรรมชาติแวดล้อม
4. ประเพณีพิธีกรรม
5. กิจวัตรเด่นๆ

บทร้อยกรองสะท้อนให้เห็นชีวิตคนไทยที่อยู่ท่ามกลางธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล บางเวลาที่มีความสวยงามสดชื่นมองเห็นดอกไม้คลี่บาน บางเวลาที่มีความแห้งแล้งอบอ้าว บางเวลาที่มีลมพายุ และบางเวลาที่มีความหนาวเย็น บทร้อยกรองของคนไทยทุกกลุ่มแสดงให้เห็นความสนใจของคนไทยที่มีต่อต้นข้าวในทุ่งนา บรรยายให้เห็นต้นข้าวที่ค่อย ๆ โตขึ้น ๆ เชียวขจีไปทั่วท้องทุ่ง จนกระทั่งมีรวงที่หนักอึ้งจนต้องค้อมปลายลง และเปลี่ยนเป็นสีทองให้คนมาเก็บเกี่ยว นอกจากนี้ยังให้ความสนใจในธรรมชาติรอบข้าง คนไทยมองธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างยอมรับ กล่าวได้ว่า ข้าวและธรรมชาติแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงในรอบ 12 เดือน เป็นแรงบันดาลใจให้คนไทสร้างสรรค์บทกวีและบทเพลง ชนชาติไทยแต่ละกลุ่มมีบทเพลง 12 เดือนสำหรับร้องเล่นหลายสำนวนดังตัวอย่างต่อไปนี้

บทร้องเล่นของเด็กไทยได้คงบรรยายธรรมชาติและเหตุการณ์ในแต่ละเดือนอย่างเห็นภาพได้ชัดเจน โดยบรรยายว่า เดือนสามอากาศหนาวมีน้ำค้างเกาะอยู่ตามใบหญ้า เดือนสี่สาวขึ้นทอผ้า เดือนห้าดอกไม้คลี่เหนือผา เดือนหกน้ำเข้านาได้เวลาหว่านกล้า เดือนเจ็ดสาวเลี้ยงเป็ดอย่างเพลิดเพลิน เดือนแปดแดดร้อนจัดจนแทบจะเผากล้าตายคามือ เดือนเก้าข้าวเติบโตสีเขียวขจี เดือนสิบข้าวตั้งท้องลมพัดหมุนระทวย เดือนสิบเอ็ดรวงข้าวหนักมองเห็นต้นข้าวค้อมลงไปทั้งเมือง เดือนสิบสองสาวรูปร่างแบบบางเหมือนกระดาศเกี่ยวข้าวอยู่ในนา บทร้องเล่นบทนี้มีใจความดังนี้

เดือนสามเหมยหาจอดใบหญ้า	(เหมยหา หมายถึง น้ำค้าง)
เดือนสี่สาวขึ้นทอผ้า	(ทอผ้า หมายถึง ทอผ้า)
เดือนห้ามือยกยาคลีเหนือผา	(มือยกยา หมายถึง ดอกไม้)
เดือนหกน้ำตกนาใส่กล้า	
เดือนเจ็ดสาวเพ่นเอนเปิดมนไม้	(เอนเปิด หมายถึง เลี้ยงเป็ด)
เดือนแปดกล้าแดดตายคามือ	
เดือนเก้าข้าวปั่นกอเขียวจี	
เดือนสิบข้าวมานดียบ่นกอ	
เดือนสิบเอ็ดข้าวงอกเกิดเต็มเมือง	(งอกเกิด หมายถึง ค้อมลง)
เดือนสิบสองเจ้าสาวชาวผ่องปาดข้าว	(เจ้า หมายถึง กระดาศ)

บทร้องเล่นของไทยดังกล่าวถึงประเพณีพิธีกรรมในช่วงขึ้นปีใหม่และในเดือนยี่ซึ่งมี “กำ” หรือข้อห้ามที่เคร่งครัด บรรยายถึงต้นข้าวโตขึ้นเด็กนำฟางมาทำปีในเดือนสามและการเก็บเกี่ยวได้ขนย้ายมาบ้านในเดือนสี่ เดือนห้าชาวบ้านไปฟันไม้มาทำครกตำข้าว เดือนหกมีประเพณีแต่งงาน เดือนเจ็ดเปิดน้อยนั่งพักไข่ เดือนแปดอากาศแห้งแล้งมีพายุ เดือนเก้าฟ้า

มีดมัวเพราะฝนจะตก เดือนสิบหว่านกล้าทำนาต่อ เดือนสิบเอ็ดและเดือนสิบสองน้ำท่วมนอง
บ่พร้อมเล่นของไทยดำมีใจความดังนี้

เดือนเจียงท้าวกำถี้
เดือนยี่ท้าวกำแขง
เดือนสามข้าวนาเฟื่องเป็นปี
เดือนสี่ข้าวหลิงมาถุน
เดือนห้าท่นพันจก
เดือนหกท่นเกยน้องเมื่อผัว
เดือนเจ็ดเปิดน้อยนั่งหิงไผ่
เดือนแปดฟ้าแดดแล้งลมหลวง
เดือนเก้าฟ้ากำเสาหม่นมัว
เดือนสิบกิบกล้าตกนาหลอ
เดือนสิบเอ็ดน้ำนอง
เดือนสิบสองน้ำมา

คำขับ 12 เดือนของไทยนี้มีลักษณะเป็นเพลงร้องโต้ตอบระหว่างชายหญิง ผลัด
กันร้องบรรยายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแต่ละเดือน โดยเฉพาะต้นข้าวในนาและดินฟ้า
อากาศเป็นต้นว่าความสุขสดชื่นในเดือนเจียงที่เห็นข้าวสุกเหลืองได้ยามเก็บเกี่ยว ความหนาว
เหน็บในเดือนยี่หรือเดือนกรรม มองเห็นต้นไม้ใบหญ้ามีน้ำค้างจับเป็นประกายเหมือนแผ่นทอง
บรรยายถึงการทำอะไรทำสวน การเข้าป่าตัดไม้มาปลูกบ้าน เดือนห้าที่พวกข้าจุดไฟเผาไร่จนฟ้า
มีดมัว เดือนแปดฝนตกได้เวลาไถนาและหว่านกล้าอีก

วรรณคดีโบราณของไทยก็สะท้อนให้เห็นว่า ในอดีตคนไทยซึ่งยังมีวิถีชีวิตเกี่ยว
ข้องกับการทำนา และอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ การทำนาและการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติก็
เป็นแรงบันดาลใจให้กวีบันทึกภาพไว้ด้วยภาษาวรรณศิลป์ ดังเช่นวรรณคดีคำโคลงทวาทศมาส
ซึ่งแต่งเป็นโคลงฉันท์ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น แม้เป็นงานของกวีในราชสำนัก มีจุดมุ่งหมายจะ
ให้เป็นบทพรรณนาคความอาลัยที่มีต่อหญิงคนรัก เมื่อกล่าวถึงธรรมชาติในแต่ละเดือน ก็บรรยาย
ภาพคนกำลังไถนาในเดือนเจ็ดซึ่งเป็นช่วงหน้าฝน โดยเปรียบเทียบไถเหมือนธงโบกไปมาดังนี้

ฤดูเดือนเชษฐีฟ้า	ครรรชิต
สายพิรุณรองไร	เรื้อยฟ้า
ไพศาลร่ำแรมนิทร	นางโพธิ์ เดียวแม่
แรมร่ำแรมรอยหน้า	เร้ารอยแรมรอย

ทันธบไชน้อง	เรียมหยุด
หิวกระหนรรนงาม	พรันกว่า
ธวัชวอนโบกโบยสุด	ลิวลี
กรไช่กรหน้าน้อง	ไชน้องนาไถ
พระพจนรายเรื่อยฟ้า	เพ็ดโพนม
อกราษฎร์ชนบทเทา	ท่วหล้า
เริ่มการสมเรจโถม	ไถแล่น
เจียรนุชน้องถ้ำ	ไปยล

โคลงพระราชพิธีทวาทศมาสของเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ซึ่งแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นเพื่อเป็นการบันทึกพระราชพิธีสำคัญ ๆ ในแต่ละเดือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชพิธีที่
เกี่ยวกับการปลูกข้าว ได้บรรยายถึงการปลูกข้าวและธรรมชาติดังตัวอย่างต่อไปนี้

พรวนกาลฝนหยาดย่อย	เยือกเย็น
ชุ่มชุกทุกทนเห็น	ตกต้อง
หวานพืชปักดำเป็น	กลก้อ ผลเฮย
เพื่อพจนสาตรซ้อง	หากให้ดูดี (หน้า 9)
วิชาขมาศได้ฤกษ์ทั้ง	ตกฤดี นาพ้อ
กำหนดเมล็ดรวงดี	ถูกต้อง
ตั้งการราชพิธี	จรดพระ นังคัลนา
ทั้งพืชมงคลพ้อง	แทรกข้าทรงเดิม
ท้องสนามนั้นตั้งแท่น	มณฑล
พุทธรูปเรื่องขอฝน	ออกตั้ง
ดินชาติพืชพรรณผล	เมล็ดห่อ ฤงเฮย
มีบาตรน้ำมนต์ทั้ง	พระเด้าสังข์ทรง (หน้า 16)
เดือนหกฝนตกบ้าง	ชดเชย
ไม่มากพอประเปรย	ดื่บร้อน
นาสวนต่างคนเคย	คิดตก กล้าแฮ
นาทุ่งเตรียมไถด้อน	เหล่าเลี้ยงกบ็อรวม
แรกนาแล้วเร่งร้อน	ลงมือ ทำเฮย
ไถหวานด้วยโคกบือ	ตกกล้า
ทำตามที่เคยมือ	แต่ก่อน
แม้ว่าปีฝนล้า	จึงต้องรอตาม (หน้า 20)

น้ำป๋ามามากดลัน	ล้าคลอง
ท่อมท่งบ่อบึงหนอง	ท่วพื้น
ไหลหลังถั่งน่านอง	โชนเขียว
ธัญพืชเขียวขึ้นพื้น	แตกตั่งกอโต
เข้าหนักนาปักได้	น้ำซัง
ดินตระกูลบดประดั่ง	เริ่มทอ้ง
ต้นกลมกลัดคอซัง	รัดกิว
งามสละล่างใบชรวง	แยกต้นเต็มภูมิ (หน้า 90)
น้ำลดลงหลังแห้ง	รวมคลอง
ไหลตกห้วยบึงหนอง	ใหญ่น้อย
กึ่งปลาชุกชุมปอง	ประโยชน์เหล่า ชนนา
หนองหนึ่งนับร้อยร้อย	อย่างน้อยเรือนพัน
ธัญยานาไร่ได้	บริบูรณ์
รวงเมล็ดมากเพ็ญพูน	เพียบพื้น
เก็บเกี่ยวก่ายกองมูล	ลานนวด นาพ้อ
เหล่าราษฎรชมขึ้นพื้น	ที่ไร่ถึงรวย (หน้า 99)

ผู้แต่งบรรยายถึงความหนาวเหน็บในเดือนนี้ เพราะลมว่าพัดแรงด้วยความเห็นใจคนจนดังนี้

ฤดูเดือนนี้	เหม็นค
ลมว่าพัดจัดครัน	เหน็บเนื้อ
หนาวลมห่มผ้าพลัน	อบอุ้น
ผิบนั่นสอดเสื่อ	อุ้นเนื้อหนาวหาย
ฤดูน้ำค้างหยาด	หยดพรม
เย็นยิ่งล้ำเย็นลม	เยือกแท
คนจนสุดทนรทม	ทุกขยิ่ง
ได้แต่เพลินแก้	กอบกู้ความจน (หน้า 123)

การศึกษาประเพณี 12 เดือนของคนไทดั่งที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า คนไททั้ง 6 กลุ่มมีลักษณะร่วมคือมีวิถีชีวิตอยู่ใต้อนุธรรมข้าว คนไทใช้เวลาหลายเดือนกับกระบวนการผลิตข้าวและมีประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับข้าวตั้งแต่ก่อนการเพาะปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวเสร็จและขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง โดยมุ่งหวังให้การปลูกข้าวได้ผลดี มีความอุดมสมบูรณ์ พิธีกรรมส่วนใหญ่สืบ

เนื่องจากความเชื่อแบบดั้งเดิมเรื่องผีและขวัญ เมื่อคนไทยนับถือพุทธศาสนาก็ได้ละทิ้งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าว แต่ได้ปรับพิธีกรรมบางอย่างให้เป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนา กลุ่มคนไทยที่นับถือพุทธศาสนามีประเพณีที่ตรงกันหลายอย่าง เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา การเทศน์มหาชาติ แต่บางกลุ่มก็ได้สร้างประเพณีเฉพาะกลุ่มของตนขึ้น วิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมและประเพณีพิธีกรรมที่คนไทยยึดถือปฏิบัติมีส่วนสำคัญในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนทุกระดับในสังคม การดำเนินชีวิตอยู่กับการปลูกข้าว อยู่ใกล้ธรรมชาติเกือบตลอดเวลาตลอดจนกิจกรรมที่ปฏิบัติเป็นประจำจนเป็นประเพณี ทำให้คนไทยเกิดแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์วรรณกรรมถ่ายทอดสิ่งที่ประสบพบเห็นในแต่ละเดือนเป็นบทร้อยกรอง มีทั้งบทร้อยกรองขนาดสั้นสำหรับเด็กร้องเล่นและบทร้อยกรองขนาดยาวเป็นเพลงสำหรับหนุ่มสาวร้องโต้ตอบกัน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองและสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปจากเดิม ประเพณี 12 เดือนที่เคยยึดถือปฏิบัติก็มีการเปลี่ยนแปลงหรือยกเลิกไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเพณีที่เกี่ยวกับเจ้านายซึ่งยกเลิกไปเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในอนาคตประเพณีหลายอย่างอาจเหลือแต่ในความทรงจำเท่านั้น

ตำนานข้าวในความเชื่อของชนชาติไท

ศิราพร ณ ถลาง

ความนำ

ตำนาน (myth) เป็นเรื่องเล่าประเภทที่คนในชุมชนหรือในสังคมหนึ่งๆ ถือเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นจริงในอดีตที่อธิบายประวัติความเป็นมาของสิ่งที่สำคัญต่อคนในชุมชนนั้น เช่น ตำนานเกี่ยวกับนกฮิมในชุมชนที่นับถือนกฮิม ตำนานเกี่ยวกับเสือดาวในชุมชนที่นับถือเสือดาว ตำนานเกี่ยวกับนาคในชุมชนที่นับถือนาค ในวัฒนธรรมของชนชาติไทซึ่งวิถีชีวิตผูกพันกับการปลูกข้าว ตำนานเกี่ยวกับข้าวจึงเป็นเรื่องสำคัญที่ชนชาติไททั้งหลายเล่าขานต่อกันมา ที่น่าสนใจคือไม่ว่าจะเป็น ไทลื้อ ไทจีน ไทใหญ่ ไทดำ ไทขาว ลาว ล้วนมีตำนานเกี่ยวกับข้าวอันเป็นเรื่องของเทวีแห่งข้าว ซึ่งเรียกกันต่างๆไป เช่น ไทดำ ไทขาว เรียก ขวัญข้าว แม่ข้าว แม่ขวัญข้าว, ไทลื้อ ไทจีน ไทใหญ่ ไทยวน (ล้านนา) เรียก ย่าขวัญข้าว, ลาว อีสาน เรียก แม่ข้าว ขวัญข้าว นางโกสภ หรือนางโคสภ ส่วนทางภาคกลางและทางภาคใต้ของประเทศไทยรู้จักกันในนาม แม่โพสพ ทั้งหมดนี้คือเทวีแห่งข้าวคนเดียวกันในความเชื่อของชนชาติไท ซึ่งคนไทยทุกกลุ่มล้วนมีตำนานเล่าประวัติความเป็นมาของข้าวหรือเรื่องของ“ขวัญข้าว”

ตำนานข้าวของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ

ในการออกเก็บข้อมูลภาคสนามในดินแดนของชนชาติไท อันได้แก่ สิบสองปันนา ได้คง เชียงตุง หลวงพระบาง และหลวงน้ำทา ในช่วง พ.ศ.2537-2539 คณะผู้วิจัยได้สอบถามถึงตำนานข้าวในการรับรู้ของคนไทแต่ละกลุ่ม ตำนานข้าวจำนวนต่างๆที่ได้มาเป็นจำนวนบอกเล่าที่ชาวบ้านเล่าให้ฟังส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งเป็นจำนวนลายลักษณ์ที่ทางวัดใช้เป็นบทเทศน์เนื่องจากรายละเอียดในตำนานข้าวของชนชาติไทแต่ละกลุ่มมีความน่าสนใจในตัวเอง จึงจะขอเล่าถึงตำนานข้าวในความเชื่อของคนไทแต่ละกลุ่มดังนี้

ตำนานข้าวของไทดำ เล่าโดยอาจารย์คำเคื่อง ชาวไทดำ เมืองลา 22 มกราคม 2539

“แต่ก่อนนี้ ข้าวเม็ดใหญ่เท่าหมากฟัก ขนาดที่แม่ 1 คนกับลูก 7 คนกินไม่หมด แต่ก่อนนี้ข้าวจะมาเอง ปลาจะมาเอง วันหนึ่งข้าวบินมาที่บ้านแม่หม้าย แม่หม้ายเอาพร้าไปฟันแม่ข้าว แม่ข้าวแตกละเอียด ตั้งแต่นั้นมาข้าวเลยไม่มาหา ต้องออกไปเอาเอง ต้องปลูกข้าวในนาและต้องดำนาเอง”

ตำนานข้าวของไทดำ เล่าโดยอาจารย์คำจอง ชาวไทดำ เมืองลา, 20 เมษายน 2539

“แต่ก่อนเมืองแกนมี 2 เมือง เมืองแกนใต้ เป็นเมืองคนหญิง หรือเมืองแม่หม้าย (หม้ายแปลว่าไม่มีสามี) เมืองแกนเหนือ เป็นเมืองของคนชาย ระหว่างแกนใต้กับแกนเหนือมีแถววัลย์เชื่อม แต่ก่อนข้าวเม็ดใหญ่เท่าหมากฟัก และแต่ก่อนข้าวก็มาเอง ปลาที่มาเอง เวลาคนหญิงดำข้าว สากไปกระทั่งถึงแกนเหนือทะเลช่องฟ้า คนหญิงบอกลูกให้ไปบอกคนชายลงมาช่วยดำข้าว คนชายก็บ่ลงมา ลูกชายก็บ่ลงมาด้วย คนหญิงเจ็บใจ เอาไม้คานตีข้าวเม็ดใหญ่ ขวัญข้าวเลยเจ็บใจบอกว่าต่อไปนี้ไม่มาสู่คนแล้ว แล้วเม็ดข้าวก็มุดลงดินไป...”

ตำนานข้าวของไทขาว เล่าโดยอาจารย์หวางเหลื่อง ชาวไทขาว เมืองเต็ก, 25 มกราคม 2539

สำนวนที่ 1

“แต่ก่อนข้าวเม็ดใหญ่เท่าเรือ เม็ดหนึ่งกินทั้งเดือนก็ไม่หมด แม่หม้ายบอกว่าข้าวเม็ดใหญ่เท่าหมากฟัก ตำไม่ไหว เลยเอาไม้ตีเม็ดข้าว ตั้งแต่นั้นมาเม็ดข้าวจึงแตกละเอียด แม่ข้าวเลยผิดใจ(น้อยใจ) เลยออกไปอยู่ทุ่งนา ต่อแต่นั้นเวลาจะเอาข้าว จึงต้องไปรับขวัญข้าว”

สำนวนที่ 2

“แต่ก่อน ข้าวไม่ต้องปลูก ข้าวมีอยู่ในทุ่ง เวลาสุกข้าวมาหาเรือน ข้าวบินมาเอง มีสองผัวเมียนอนตื่นสาย ข้าวบินมาขอเข้าเล่า สองผัวเมียยังไม่ได้แปง (ทำ) เล้าข้าว บอกว่ายังนอนอยู่ ต่อไปนี้ไม่ต้องมา จะออกไปเก็บเอง เม็ดข้าวก็กลับไปที่ทุ่งนา แต่มันคนต้องออกไปเกี่ยวข้าวเอง”

ตำนานข้าวของลาว

ตำนานที่ 1 เล่าโดยลุงอาจารย์ฝาย บ้านอู่ หลวงพระบาง, 1 เมษายน 2538

“แต่ก่อน ข้าวจะบินเข้าเล้าเอง วันหนึ่งข้าวจำนวนมากบินมาเข้าเล้า แม่หม้ายจึงโกรธ เอาธนูทูปข้าว แล้วบอกว่าไม่ต้องบินมาแล้ว ให้ไปอยู่ที่นา จะไปเอาเอง จากนั้นมาคนจึงต้องไปขนไปหาข้าวเอาเอง”

ตำนานที่ 2 สรุปความจากหนังสือคุณข้าว เรื่องนางโกสบ วยุใน มุงคุลชาวนา เขียนโดยพระมหาทองคุณ ตตถัมโม เจ้าอาวาสวัดพระธาตุทอง เวียงจันทน์ (ปริวรรตเป็นอักษรไทย โดยประคอง นิมมานเหมินท์)

“ณ อุทยานของพระยาวิรูปักษ์ มีต้นข้าวเม็ดใหญ่ขนาด 7 เท่าของกำปั้น มีกลิ่นหอม ได้ใช้ข้าวนี้เลี้ยงพระพุทธเจ้ากุกุสันโธตลอดสามหมื่นปี ต่อมาสมัยพระเจ้าโกนาคม เม็ดข้าวหนาขนาด 4 กำมือ ยาว 4 คืบ ข้าวก็ยังหอม เมื่อพระเจ้าโกนาคมปรินิพพานได้ 7 พันปี มีย่าเฒ่าเอาผัวได้ 7 คน แต่ผัวตายหมด จึงเป็นหม้ายลูกหลานก็บ่มี ย่าเฒ่าไม่มีคนช่วยทำยุ่งข้าว ข้าวจึงมาชุมนุมได้บ้าน ย่าเฒ่าเต็มไปหมด ย่าเฒ่าจึงโกรธเอาไม้ตีข้าวแตกเป็นเม็ดเล็กปลิวไปตกบนสวรรค์บ้าง ในป่าบ้าง ที่ตกในป่าเรียกหัวกลอย ที่ตกในหนองเรียก นางโกสบ ข้าวโกรธคนทั้งหลาย คนทั้งหลายจึงอดข้าวไปเก้าพันปี ยังมีปลาในคำถูกเบ็ดของลูกเศรษฐี จึงบอกลูกเศรษฐีว่าถ้าปลดตนออกจากเบ็ด จะเอานางโกสบมาให้ พระยาปลาจึงไป ขอร้องนางโกสบ นางยังโกรธไม่ยอมกลับไปอยู่กับมนุษย์ ขณะนั้นมีเทวดาสองคน แปลงเป็นกวางทองกับนกแขกเต้า ขอร้องให้นางกลับไปอยู่กับมนุษย์ นางโกสบรู้ ว่าเป็นเทวดาปลอมมาอ้อนวอนจึงยอมกลับไปเลี้ยงมนุษย์

ต่อมาสมัยพระเจ้ายกสละ เม็ดข้าวเล็กลงเหลือ 3 เท่ากำมือ ยาว 3 คืบ กลิ่นยังหอมดีอยู่ ต่อมาสมัยพระศากยมุนีโคตม ข้าวเหลือขนาดเท่า 2 กำมือ เมื่อพระศากยมุนีเข้าสู่ปรินิพพานได้ 112 ปี มีพระยาคนหนึ่งโหดร้ายขาดธรรมะ ทำแต่บาป พระยาเกณฑ์คนมาสร้างยุ่งข้าวใหญ่ และเก็บข้าวไว้ในยุ้งไว้ขายคนอื่น นางโกสบโกรธที่ถูกขาย จึงหนีกลับไปอยู่ที่หนองน้ำ คนทั้งหลายจึงอดอยากไปอีก 300 ปี

ต่อมาสองเฒ่าปู่เฒ่าย่าเฒ่าอดอยากมาก เทวดาจึงพาไปหาฤาษี ฤาษีจึงบอกนางโกสบว่าให้กลับไปเลี้ยงมนุษย์ ฤาษีถอดปีกนางโกสบเก็บไว้ และแบ่งข้าวเป็นข้าวเหนียว ข้าวเจ้า นางโกสบจึงกลั่นใจตาย แล้วบอกว่าถ้าพระศรีอารยเมตไตรยมารเกิด ก็จะกลับมาเกิดใหม่”

ขอยกตำนานข้าวสำนวนอีสานมาให้เห็นเปรียบเทียบในที่นี้ไว้ด้วยดังนี้:

ตำนานข้าวสำนวนอีสาน

สำนวนที่ 1 ท้มไปยาห์ได้มาจากวัดที่อุดรธานี ผู้วิจัยขอแปลและสรุปเป็นภาษาไทยดังนี้

“ในสมัยพระยาวิรุฬหิ์ ข้าวเกิดขึ้นเองในสวน ต้นข้าวในสมัยนั้นใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 7 เท่า เมล็ดข้าวก็ใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 5 เท่า เมล็ดข้าวสุกสว่างดั่งเงิน และมีกลิ่นหอม เมื่อพระยาวิรุฬหิ์ลงมาเกิดในสมัยพระเจ้ากุกุสันโธ ก็เอาข้าวลงมาในเมืองมนุษย์ด้วย ได้ให้หุงข้าวให้พระเจ้ากุกุสันโธฉันและมนุษย์ก็ได้หุงข้าวกินตั้งแต่นั้นมา

ต่อมาในสมัยพระโกนาคมน เมล็ดข้าวเล็กลงขนาดเพียง 5 เท่ากำปั้นมนุษย์ ในสมัยนั้นมีหญิงหม้ายคนหนึ่งแต่งงาน 7 คน ไม่มีลูกไม่มีหลาน แกสสร้างยุ่งข้าวทำให้ข้าวเกิดมาไต่ย้งมากมาย แม่หม้ายจึงตีข้าวด้วยไม้ เมล็ดข้าวจึงแตกหักและปลิวไปตกในป่าบ้าง เกิดเป็นข้าวดอย ไปตกในน้ำบ้าง ข้าวที่ตกในน้ำชื่อ นางพระโพสพ นางพระโพสพอาศัยอยู่ร่วมกับปลาในหนองน้ำ ด้วยความที่โกรธมนุษย์จึงไม่กลับไป มนุษย์จึงอดอยากไป 1,000 ปี

ต่อมามีลูกชายเศรษฐีไปเที่ยวป่าและหลงทางมาจนถึงหนองน้ำ และลงนั่งร้องไห้ ปลาทั้งปลอบโยนลูกชายเศรษฐี แล้วนำนางพระโพสพมาให้ บอกให้นำไปดูแลมนุษย์และศาสนา นางพระโพสพเล่าให้ลูกชายเศรษฐีฟังเรื่องความใจร้ายของแม่หม้าย ลูกชายเศรษฐีอ่อนน้อมให้นางกลับไป แต่นางก็ยังไม่ยอม เทวดาสององค์ปลอมเป็นปลากับนกแก้วมาอ่อนน้อมนางให้กลับไปดูแลมนุษย์และศาสนาเพราะพระพุทธเจ้าจะลงไปเกิดอีก

นางจึงกลับไปในสมัยพระกัสสป และเป็นอาหารพระพุทธเจ้าและมนุษย์ ต่อไปครั้งนี้เมล็ดข้าวเล็กลงเท่ากำปั้นมนุษย์ ต่อมาถึงสมัยพระเจ้าคากยมนีโคตม เมล็ดข้าวก็เล็กลงไปอีก แต่ยังมีกลิ่นหอมอยู่ ครั้นพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานได้พันปี มีพระยาคนหนึ่งมีใจเต็มไปด้วยความโลภ สั่งให้คนสร้างยุ่งข้าวและเก็บข้าวไว้เพื่อจะขายภายหลัง นางพระโพสพโกรธมากที่ลูกชายจึงหนีไปอยู่กับเจ้าที่บนเขาที่บ้านหนองโททำให้คนอดอาหารตายไปอีก 320 ปี

คราวนี้มีตายายคู่หนึ่งกำลังจะตายด้วยความหิว เจ้าที่จึงสอนคาถาให้ตายาย ครั้นตายายว่าคาถา นางพระโพสพก็เห็นใจ เจ้าที่หนีไปจับปีกและหางของนางทำให้เมล็ดข้าวแตกหักเกิดเป็นข้าวนานาพันธุ์ คือ ข้าวขาว ข้าวเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวปี ข้าวเดือน หลังจากนั้นนางพระโพสพสิ้นใจตาย ร่างกายเป็นหินตายายเอาข้าวพันธุ์ต่างๆ ไปปลูก เวลาปลูกได้รับความช่วยเหลือจากผีนางตายายจึงบูชาผีนางด้วยเหล้า เบ็ด ไก่ ข้าว หมาก เสื้อผ้า เพชรพลอย กำไล แหวน

ตายายปลูกข้าวได้มากมาย แจกจ่ายข้าวไปให้ผู้คนในหลายๆประเทศได้กิน หลังจากที่ตายายตาย มนุษย์จึงต้องถางป่าใช้ควายไถนาและดำนาอย่างที่ทำทุกวันนี้ ถ้าจะดำข้าวจะต้องทำพิธีขออนุญาตนางพระโพสพและเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ต้องทำพิธีสู่ขวัญข้าว”

สำนวนที่ 2 เขี่ยม ทองดี (2538 : 24-25) รวบรวมจากชาวบ้าน บ้านอัมพวัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

“นางโคสกเป็นเทวดา เป็นมเหสีของท้าวสักกะเทวราช ได้เกิดมาเป็นข้าว ตามความปรารถนา ภายใต้ความช่วยเหลือของฤๅษีตาไฟซึ่งทำให้ข้าวแพร่กระจายไปทั่วโลกแล้ว ข้าวมีชีวิตเหมือนคน มีปีกบินไปไหนมาไหนได้เหมือนนก เมล็ดข้าวโตเท่าผลแตงโม ข้าวมีจิตใจ รู้จักรัก รู้จักโกรธ ใครทำดีพลีถูก ข้าวจะบินมาอยู่ในเล้าเอง มนุษย์ไม่ต้องปลูกข้าว เพียงแต่สร้างยุ้งไว้คอยท่าเท่านั้น ถึงฤดูกาลข้าวจะบินมาอยู่เต็มยุ้ง เมื่อนำข้าว มากินไม่ต้องดำ เพียงแต่เอามีดฝ้าวเอา เมล็ดข้าวสารหุงกินได้

ต่อมามีแม่หม้ายนางหนึ่ง ถึงฤดูกาลแล้วยังสร้างยุ้งไม่เสร็จ ข้าวบินเข้ายุ้งทำให้เกิดความวุ่นวาย และเนื่องจากนางเป็นคนใจร้ายจึงเอาไม้คานหาบไล่ตีข้าวแตกกระจาย พร้อมกับด่าว่าต่างๆนานาๆ ข้าวถูกตีจึงตกใจหนีไปและคิดว่ามนุษย์นี้ใจดำใจร้ายนัก เรามาอยู่เพื่อให้กินเป็นอาหารก็ยังไม่ดีได้ตี คิดแล้วน้อยใจจึงชักชวนกันไปอยู่ป่าอยู่เขา เกิดเป็นเผือกเป็นกลอยหมด ทำให้มนุษย์ไม่มีข้าวกิน ออดอยากหิวโหยตายไปมากมาย สองเฒ่าตายายเห็นท่าไม่ดีจึงชักชวนกันไปหาฤๅษีตาไฟในป่าหิมพานต์ เล่าเรื่องให้ฟัง พระฤๅษีสงสารมนุษย์ จึงรับอาสาว่าจะไปตามนางโคสกกกลับคืน เมื่อพบนางโคสก พระฤๅษีขอร้องให้นางกลับ แต่นางไม่ยอมกลับ โดยกล่าวว่ามนุษย์ใจร้าย พระฤๅษีจึงอ้อนวอน นางบอกว่าถ้าจะให้กลับไป พวกมนุษย์ต้องปฏิบัติตนอย่างเคารพบูชา ว่าแล้วนางจึงกลั้นใจตาย กลายเป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวให้พระฤๅษีนำไปมอบให้ตายาย และฤๅษีสอนตายายว่า จงเอาเมล็ดพันธุ์ข้าวนี้ไปปลูกขยายพันธุ์ ต่อไปนี้มนุษย์จะต้องปลูกข้าวกิน และอย่าลืมนุญคุณนางโคสก การกระทำต่างๆต่อนางโคสก เช่น จะปลูก จะเกี่ยว จะหาบ จะนวดต้องขอขมาต่อนางเสียก่อน และหลังจากนั้นเก็บเกี่ยวแล้วต้องบายศรีสู่ขวัญให้นาง ก่อนจะปลูกข้าวก็ต้องขอที่ต่อนางธรณี พระภูมิและตาแฮกเสียก่อน ต้องแต่งพาทวาน 4 พา หมา 4 คำ ยา 4 กอก บูชาสิ่งเหล่านี้ เวลาจะฟาดจะตีก็ต้องทำเช่นเดียวกัน จงปฏิบัติต่อนางให้ดี ตายายรับคำฤๅษีแล้วนำข้าวกลับมาปลูกแพร่พันธุ์ และทำพิธีกรรมต่างๆตบัตันั้น”

ตำนานข้าวของไทลื้อ

ตำนานที่ 1 “ย่าขวัญข้าว” เล่าโดยชนานจอมแสง บ้านช้างใจ เชียงรุ่ง, 4 พฤษภาคม 2537

“ณ เมืองราชคฤห์ ขณะที่พระพุทธเจ้ากำลังเทศน์ ก็มีเมธิชาผู้หนึ่งมา แล้ว กลายเป็นผู้หญิง ผู้คนถามว่าทำไมย่าขวัญข้าวไม่ให้พระพุทธเจ้า ย่าขวัญข้าวโกรธ จึงหนีไปโลกันต์ ทำให้ผู้คนอดอยากตาย พระพุทธเจ้าจึงออกไปตาม และดึงแขนย่าขวัญข้าวกลับมา ย่าขวัญข้าวหนีไปอยู่ที่ต้นไม้หลวง และกลายเป็นข้าวเปลือกให้คนหุงกินต่อไป”

ตำนานที่ 2 สรุปความจากบทเทศนาเรื่อง “ธรรมย่าขวัญข้าว” เจ้ามหาขันธวงศ์จากเมืองเชียงรุ่งเป็นผู้มอบให้ เมื่อ พฤษภาคม 2539 ปรีวรรตจากอักษรธรรมเป็นอักษรไทย โดยประคอง นิมมานเหมินท์

“ณ เมืองราชคฤห์ หมู่คนเทวดาอินทร์พรหมมาฟังธรรมเทศนาแห่งพระพุทธเจ้าในกาลนั้น มีเมธิชาผู้หนึ่งกลับกลายเป็นผู้หญิง มายืนอยู่ท่ามกลางหมู่คณะและเทวดาทั้งหลาย ผู้คนก็ถามว่าทำไมมายืนอยู่ท่ามกลางผู้คนและเทวดาอย่างนี้แล้วยังไม่ให้พระพุทธเจ้าอีก ย่าขวัญข้าวก็ตอบว่าตนเป็นใหญ่กว่าพระพุทธเจ้า จึงไม่ให้พระพุทธเจ้า แล้วหนีไปอยู่เมืองมืด 15 ปี ยามนั้นผู้คนก็อดอยาก หาข้าวสีกเมล็ดหนึ่งก็ไม่ได้ ทำวชิรพรหมจตุโลกบาลจึงไปไหว้พระพุทธเจ้าและเล่าให้ฟังว่าผู้คนอดอยากเพราะย่าขวัญข้าวหนีไป พระพุทธเจ้าจึงไปตามย่าขวัญข้าว คว่าแขนย่าขวัญข้าวใส่ยามกลับมา ย่าขวัญข้าวบอกว่าถ้าพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ไม่ได้ฉันข้าว ก็คงไม่ได้เข้าสู่นิพพาน ตนขอเอาตนเองเป็นทานให้พระพุทธเจ้าเข้าถึงนิพพาน ว่าแล้วย่าขวัญข้าวก็ตาย กลายเป็นเมธิชา พระพุทธเจ้าเอาเมธิชาไปปลูกสร้างไร่นา คนทั้งหลายก็ได้กินข้าว และทรงสั่งสอนให้คนทั้งหลายทำพิธีรับขวัญข้าว บูชายักษ์ด้วยข้าวดอกดอกไม้ ลำไย และบอกว่าต่อไปนี้บ้านเมืองใดอดอยาก ให้เทศน์ธรรมย่าขวัญข้าว และบูชายักษ์ขวัญข้าว”

ตำนานข้าวของไทใต้คง (ไทใหญ่ในญวนนาน)

ตำนานที่ 1 “ปู่ขวัญข้าว” เล่าโดยพะกำหามานแสง เมืองซอน เขตใต้คง ถอดความและสรุปเป็นภาษาไทย โดยศาสตราจารย์ เจียแนจอง, 11 พฤษภาคม 2537

“ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงชวนสาวกที่รู้พระธรรมมารวมกันเพื่อปรึกษาเรื่องพระพุทธศาสนา มีผู้ชายคนหนึ่งมานั่งฟังอยู่ด้วย พระพุทธเจ้าไม่ทรงทราบว่า เป็นปู่ขวัญข้าว จึงไม่ได้ให้ความสนใจ ปู่ขวัญข้าวไม่พอใจจึงลุกหนีไป พระพุทธเจ้าถามสาวกว่าคนที่ลุกออกไปเป็นใคร สาวกตอบว่าเป็นปู่ขวัญข้าว พระพุทธเจ้า

ก็เลยเสียใจวิ่งออกไปตาม ยิ่งเรียกเท่าไรปู่ชวัญข้าวก็ยิ่งหนีจนไปถึงเมืองดับสิ่ง (ดับแสง) ในเมืองนี้มีแต่ความมืด พระพุทธเจ้าจึงเปล่งรัศมี เลยได้เห็นปู่ชวัญข้าว พระพุทธเจ้าเข้าไปจับมือข้างหนึ่งของปู่ชวัญข้าวแล้วแบกปู่ชวัญข้าวกลับไปวัด พระพุทธเจ้าถามว่า “ท่านไม่พอใจอะไร” ปู่ชวัญข้าวตอบว่า “ในการประชุมเหตุใดจึงไม่ให้เกียรติสนใจเราบ้าง ก่อนท่านนิพพานเราก็สร้างได้ดีไว้มาก ให้ผู้คนได้มีข้าวกิน ตอนที่ท่านไปทรมานตนเอง 6 ปี 6 เดือน เราก็กินอยู่ในน้ำ เอาข้าวละลายน้ำให้ท่านดื่มจนกระทั่งชีวิตมาได้ น้ำที่ท่านดื่มคือน้ำข้าว”

พระพุทธเจ้าและปู่ชวัญข้าวก็แข่งบารมีกัน แต่บารมีของพระพุทธเจ้าเหนือกว่า พระพุทธเจ้าบอกว่า “ได้บำเพ็ญตน 550 ชาติ กว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้า” ปู่ชวัญข้าวบอกว่า “บุญคุณของเราอยู่ที่ขวัญของเรา พืชทุกอย่างในโลกนี้ อยู่ได้เพราะมีขวัญ ขวัญของเราอยู่ในพืช ถ้าไม่มีข้าวพระพุทธเจ้าก็อยู่ไม่ได้ พระพุทธเจ้าบอกว่าจะไม่ลืมนบุญคุณของปู่ชวัญข้าว ปู่ชวัญข้าวก็ยอมรับว่าพระพุทธเจ้ามีบารมีเหนือกว่าและไหว้พระพุทธเจ้า”

สำนวนที่ 2 “ปู่ชวัญข้าว” รวบรวมโดย ดาวเปาเหยา ผู้อำนวยการสถาบันการศึกษาของเขตปกครองตนเองไคคง (คนไทไคคง : ไทใหญ่ในยุคนาน 2538 : 163)

“พระพุทธเจ้าเสด็จประพาสท้องที่ต่างๆ เทพยาดทุกตำบลต่างพากันมาเฝ้ารับเสด็จยกเว้นแต่ปู่ชวัญข้าวคนเดียว ในที่ประชุมเทพยดาพระพุทธเจ้าทรงถามปู่ชวัญข้าวว่า “เหตุใดท่านจึงปฏิบัติต่อข้าพเจ้านี้ ชดเคื่องอะไรอยู่หรือ” ปู่ชวัญข้าวตอบอย่างสบายๆว่า “ทราบว่าพระองค์มีตาทิพย์สามารถมองเห็นได้ทั้งชาตินี้ ชาติก่อนและชาติหน้า พระองค์ทรงลองตรัสให้ฟังซิว่าได้พิภพที่เราอาศัยอยู่นี้มีอะไร? พระพุทธเจ้าทรงตะลึง ทรงทราบว่าพระปัญญาภูมิไม่ถึงการณ์จึงรับสั่งแก่ปู่ชวัญข้าวว่า “เรื่องที่ท่านใคร่รู้นี้ เรายังไม่เคยคิดมาก่อน แสดงว่าท่านก็มีสติปัญญาไม่ธรรมดา ต่อแต่นี้เป็นต้นไปผู้คนที่ทั้งหลายที่เคารพบูชาเราก็ควรที่จะเคารพบูชาท่านด้วย”

ตำนานข้าวของไทจีน

สำนวนที่ 1 “ย่าชวัญข้าว” เล่าโดยลุงหนานสามแค บ้านป่าขาม เชียงตุง, 18 พฤศจิกายน 2537

“พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ย่าชวัญข้าวมาแต่ไม่ไหว้พระพุทธเจ้า ย่าชวัญข้าวบอกว่าตนบุญใหญ่เหนือพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าบอกว่าตนบุญใหญ่เหนือย่าชวัญข้าว ย่าชวัญข้าวเลยหนีไปอยู่เมืองดับสิ่ง 12 ปี ตั้งแต่นั้นฝนไม่ตก แห้งแล้ง พระพุทธเจ้าไม่มีข้าวกิน พระพุทธเจ้าเลยไปตามย่าชวัญข้าวกลับมา เอา

\ ขวัญของย่าหิบบใส่จีวรกลับมาถึงบ้านเมืองก็มีความสุข ชาวบ้านชาวเมืองจึงทำพิธีร้องขวัญข้าว”

สำนวนที่ 2 “ขวัญข้าว” เล่าโดยลุงหนานทิพย์ บ้านพร้าว เชียงตุง, 19 พฤศจิกายน 2537

“ชายคนหนึ่งแต่งเยข้าว(สร้างยุ้งข้าว) แต่ยังไม่เสร็จข้าวก็มาเข้ายุ้งเอง สมัยก่อนรวงข้าวใหญ่เท่าหมากพร้าว ชายคนนั้นเลยตีข้าวแตก ขวัญข้าวจึงหนีไปอยู่เมืองดับสิ่ง พระพุทธเจ้าไม่ได้ฉันทข้าวเลยไปเชิญขวัญข้าวกลับมาคืนต้นข้าว และเพราะผู้ชายตีข้าว เวลาร้องขวัญข้าวจึงต้องใช้ผู้หญิง”

วิเคราะห์ตำนานข้าวของชนชาติไท

ตำนานข้าวสำนวนต่างๆของชนชาติไทกลุ่มต่างๆที่ยกมาข้างต้นนี้ล้วนน่าสนใจและสามารถ “บอก” เรื่องราวทางวัฒนธรรมของชนชาติไทในหลายประเด็น ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาในเชิงโครงเรื่องซึ่งจะนำไปสู่การชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของคนไทแต่ละกลุ่ม หรือการวิเคราะห์เนื้อหาเชิงสัญลักษณ์ซึ่งจะทำให้เข้าใจลักษณะทางความเชื่อและวัฒนธรรมของชนชาติไทบางประการ จึงจะขออภิปรายในแง่มุมและประเด็นดังกล่าวข้างต้นดังต่อไปนี้ :

1. วิเคราะห์โครงเรื่องของตำนานข้าวและกลุ่มความสัมพันธ์ของคนไท

หากพิจารณาในเชิงโครงเรื่องของตำนานข้าว จะเห็นว่าอาจจะแบ่งตำนานข้าวของชนชาติไทออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มที่เป็นเรื่องของ “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย จึงหนีไป” และกลุ่มที่เป็นเรื่องของ “ย่าขวัญข้าวน้อยใจพระพุทธเจ้าจึงหนีไป” โครงเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย” พบมากในตำนานข้าวของไทดำ ไทขาว ลาว และอีสาน ส่วนโครงเรื่องประเภท “ย่าขวัญข้าวน้อยใจพระพุทธเจ้า” พบมากในตำนานข้าวของไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง ไทยวน (ล้านนา) ผู้วิจัยขอวิเคราะห์โครงเรื่องแต่ละประเภทของตำนานข้าวในรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. โครงเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย”

โครงเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย” มักเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึง ขนาดของเม็ดข้าว

ในตำนานของทั้งไทดำ ไทขาว ลาว และอีสาน มักเล่าตรงกันว่า แต่ก่อนเม็ดข้าวมีขนาดใหญ่มาก ไทดำบอกว่า “เม็ดข้าวใหญ่เท่าหมากพริก ขนาดที่แม่ 1 คนกับลูก 7 คนกินไม่หมด” ไทขาวบอกว่า “เม็ดข้าวใหญ่เท่าเรือ เม็ดหนึ่งกินทั้งเดือนก็ไม่หมด” ลาวและอีสานกล่าวถึงวิวัฒนาการของขนาดเม็ดข้าวโดยโยงให้สัมพันธ์กับสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละองค์ เช่นสมัยพระ

เจ้ากฤษณ์โธ ข้าวเม็ดใหญ่เท่า 7 กำปั้นมนุษย์ สมัยพระเจ้าโกนาคม ขนาดลดลงเหลือเพียง 4 เท่า กำปั้น รวมความว่าในความเชื่อของชนชาติไททั้งหลายเชื่อกันว่าแต่ก่อนเม็ดข้าวมีขนาดใหญ่มาก ส่วนจะอุปมาอุปมัยว่าใหญ่เท่า หนากผัก หรือเท่า เรือ ก็เป็นเรื่องของการเปรียบเทียบให้เห็นภาพ และให้คนเชื่อฟังว่าแต่ก่อนเม็ดข้าวมีขนาดใหญ่จริงๆ

โครงเรื่องประเภทนี้มักดำเนินต่อไปว่า เม็ดข้าวจะบินเข้ายุ้งเอง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นยุ้งข้าวของแม่หม้าย ลำนวนไทดำและไทขาวเล่าว่าเนื่องจากเม็ดข้าวมีขนาดใหญ่มาก แม่หม้ายตำข้าวไม่ไหวจึงตีข้าวด้วยไม้คานจนเม็ดข้าวแตกละเอียด ส่วนลำนวนทวลและอีสานเล่าทำนองว่า เม็ดข้าวที่บินมาเข้ายุ้งข้าวมีปริมาณมาก จนแม่หม้ายทำยุ้งข้าวรับไม่ทัน ข้าวจึงมากองอยู่ใต้ยุ้งเต็มไปหมด แม่หม้ายจึงโกรธและเอาไม้ตีเม็ดข้าวจนแตกเป็นเม็ดเล็ก ปลิวไปตกที่สรวงศ์บ้าง ตกในป่าบ้างกลายเป็นข้าวดอยบ้าง เป็นหัวกลอยบ้าง ที่ตกในหนองน้ำเรียกนางโกลสบ้าง

การที่ข้าวถูกตีเป็นเหตุให้ ข้าวโกรธและหนีไป ลำนวนไทขาว ไทดำบางลำนวนจบลงด้วยการเล่าเป็นเชิงนิทานอธิบายสาเหตุว่า ตั้งแต่นั้นมาข้าวจึงไม่มาเอง แต่กลับไปอยู่ท้องทุ่งนา ถ้าคนจะกินข้าวก็ต้องไปเกี่ยวข้าวเอง ส่วนลำนวนทวลและอีสานมีเรื่องราวต่อไปว่า เมื่อขวัญข้าวหนีไปอยู่ที่อื่นแล้วจึงเกิด ภาวะอดอยาก คนไม่มีข้าวกินไปนาน จึงต้องมี การอ้อนวอนขอให้ขวัญข้าวกลับมา ตรงนี้มีความหลากหลายในเรื่องของผู้ที่ไปอ้อนวอนแม่ขวัญข้าว ในลำนวนทวลและอีสานบางลำนวนก็บอกว่าพระยาปลาบ้าง ปลาในคำบ้าง เทวดาแปลงเป็นกวางและนกแซกเต่าบ้าง ตายายไปขอให้ฤๅษีตาไฟช่วยไปอ้อนวอนนางขวัญข้าวบ้าง

ในลำนวนลายลักษณ์ของทวลและอีสาน มีเหตุให้แม่ขวัญข้าวน้อยใจเป็นคำรบสอง โดยเล่าถึงสมัยพระเจ้ากัศสปะ มีพระยาคนหนึ่งสร้างยุ้งฉางขนาดใหญ่และเก็บข้าวจำนวนมากไว้ในยุ้ง และภายหลังนำข้าวออกขาย เมื่อข้าวถูกขาย นางขวัญข้าวจึงโกรธมากหนีกลับไปอยู่ที่หนองน้ำ ทำให้คนอดอยากต่อไป สองตายายจึงขอให้ฤๅษีขอรับนางกลับไปอีก

ดังนั้นถ้าเราเรียกลำดับเหตุการณ์ของเรื่อง โดยแทนค่าเหตุการณ์สำคัญแต่ละช่วงด้วยอักษร โครงเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ถูกขาย” จะมีลำดับดังนี้

- A เริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงขนาดของเม็ดข้าว
- B เม็ดข้าวบินเข้ายุ้งเอง
- C แม่หม้ายตีข้าวด้วยไม้คานจนเม็ดข้าวแตกละเอียด
- D ขวัญข้าวโกรธ จึงหนีไป
- E จึงเกิดภาวะอดอยาก คนไม่มีข้าวกิน
- F ต้องไปอ้อนวอนขอให้ขวัญข้าวกลับคืนมา
- G ท้าวพระยาขายข้าว

- D ขวัญข้าวโกรธ จิ้งหนีไป
- E จิ้งเกิดภาวะอดอยาก คนไม่มีข้าวกิน
- F ต้องไปอ้อนวอนขอให้ขวัญข้าวกลับคืนมา

ถ้าเราเรียงลำดับเหตุการณ์ด้วยตัวอักษร เราจะได้โครงเรื่องของตำนานข้าวของแต่ละกลุ่มชนชาติไทดังนี้

ABCDEF (สำนวนไทดำ ไทขาว)

ABCDEFDEF (สำนวนลาว อีสาน)

ข. โครงเรื่องประเภท “ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า”

โครงเรื่องประเภทนี้พบในตำนานของไทยลื้อ ไทจีน ไทใต้คง

ตำนานข้าวของไทยลื้อ ไทจีน มีชื่อเรียกว่า “ย่าขวัญข้าว” ที่เป็นบทเทศนาในสิบสองปันนา เรียกว่า “ธรรมย่าขวัญข้าว” ที่เป็นบทเทศนาในเชียงตุงเรียกว่า “ธรรมหลวงฮ้องขวัญข้าว” ส่วนตำนานของไทยใต้คง หรือไทใหญ่ในญวนนานที่เมืองซอน (ชื่อจีนว่า หมางซือ) เรียกว่า “ปู่ขวัญข้าว” อันที่จริงตำนาน “ปู่ขวัญข้าว” ของไทใต้คงมีเนื้อหาตรงกันกับ “ย่าขวัญข้าว” ทุกประการ เพียงแต่ขวัญข้าวของไทยใต้คงเป็นผู้ชาย จึงกลายเป็น “ปู่ขวัญข้าว” ทั้งนี้สันนิษฐานว่าคงได้อิทธิพลวัฒนธรรมจีนที่ถือผู้ชายเป็นใหญ่ และนับญาติข้างพ่อเป็นหลัก (patrilineality) ตัวละครสำคัญในตำนานจึงต้องเปลี่ยนเป็นผู้ชาย ทั้งๆที่ในวัฒนธรรมของชนชาติไทกลุ่มอื่นๆ ขวัญข้าวจะเป็นผู้หญิง

โครงเรื่องประเภทนี้เริ่มต้นที่สมัยพุทธกาล ในระหว่างที่มีการชุมนุมสงฆ์ ย่าขวัญข้าว (หรือปู่ขวัญข้าว) ปรากฏตัวขึ้นแต่ไม่ไหว้พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงถามว่าทำไมไม่ไหว้พระพุทธเจ้า ย่า(ปู่) ขวัญข้าวจึงบอกว่า “ข้าพเจ้ามีบุญคุณกับมนุษย์ และเคยเลี้ยงดูพระพุทธเจ้ามาแล้วทุกองค์” พุทธจบแล้วก็น้อยใจที่พระพุทธเจ้าและมนุษย์ลืมบุญคุณแล้ว จิ้งหนีไปอยู่เมืองมืด บางสำนวนว่า นรกโลกันต์ บางสำนวนเรียกเมืองลับ หรือดับสิ่ง (ดับแสง, ไม่มีแสง) ทำให้ผู้คนอดอยากไปหลายร้อยปี พระพุทธเจ้าจึงต้องออกติดตามไปอ้อนวอนย่า (ปู่) ขวัญข้าวให้กลับคืนมา บางสำนวนเล่าว่า ย่าขวัญข้าวกลับใจตายอุทิศตนให้เป็นอาหารพระพุทธเจ้าได้ฉันเพื่อเข้าสู่นิพพาน บางสำนวนเล่าเพียงว่า เมื่อขวัญข้าวกลับมาแล้วชาวเมืองจึงทำพิธีรับขวัญข้าว

ถ้าเราเรียงลำดับเหตุการณ์ของโครงเรื่องประเภท “ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า” จะได้ดังนี้

- H ขวัญข้าวน้อยใจที่พระพุทธเจ้าและมนุษย์ลืมบุญคุณข้าพเจ้า
- D ขวัญข้าวโกรธและน้อยใจ จิ้งหนีไปอยู่เมืองมืด
- E เกิดภาวะอดอยาก คนไม่มีข้าวกิน

F พระพุทธเจ้าไปอ้อนวอนขอให้ขวัญข้าวกลับคืนมา
ถ้าเราเรียงลำดับเหตุการณ์ด้วยตัวอักษร จะเห็นโครงเรื่องดังนี้

H D E F

เมื่อเป็นดังนี้เราจะเห็นว่า โครงเรื่องประเภท "ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย" และโครงเรื่องประเภท "ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า" มีส่วนร่วมกันตรงที่ D E F ซึ่งคือขวัญข้าวน้อยใจ และหนีไป (D) ทำให้ผู้คนอดอยาก (E) จนต้องมีการตามไปอ้อนวอนให้นางขวัญข้าวกลับคืนมา (F) ส่วนความแตกต่างจะอยู่ที่ เหตุ ทำให้นางหนีไป ถ้าเป็นสำนวนไทดำ ไทขาว ขวัญข้าวหนีไปก็เพราะข้าวถูกตี (C) ,ลาว และอีสานจะเพิ่มเรื่องข้าวถูกขาย(G) ด้วย, สำนวนทางไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง เป็นเรื่องของการเล่นใจที่พระพุทธเจ้าลืมนบุญคุณ (H)

ไทดำ ไทขาว	C D E F
ลาว อีสาน	G D E F
ไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง	H D E F

รวมความว่า โครงเรื่องหรือแก่นเรื่องตำนานข้าวของชนชาติไทไม่ว่าจะเป็นไทดำ ไทขาว ลาว ไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง ล้วนเป็นโครงเรื่องของ "ข้าวน้อยใจ-ข้าวหนีไป-เชิญขวัญข้าวคืนมา" ซึ่งเป็นที่มาของการอธิบายว่าเหตุใดจึงต้องทำพิธีรับขวัญข้าวในการปลูกข้าวของคนไทซึ่งคนไทบางกลุ่มก็ทำขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง บางกลุ่มก็ทำขวัญข้าวตอนข้าวขึ้นย้ง แต่ทั้งนี้เพื่อรำลึกถึงบุญคุณของขวัญข้าว มิฉะนั้นนางขวัญข้าวจะทิ้งมนุษย์ไปอีกเช่นในตำนาน

ถ้าย้อนกลับไปพิจารณาโครงเรื่องตำนานข้าวของชนชาติไทสำนวนต่างๆ ทั้งสำนวนบอกเล่าและสำนวนลายลักษณ์ จะเห็นได้ว่าคนไทยบางกลุ่มมีความใกล้ชิดกันทางความคิด ความเชื่อ ซึ่งทำให้พอจะจัดกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างคนไทได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือไทดำ ไทขาว และลาว กลุ่มหนึ่ง(ดูจากโครงเรื่องประเภท "ข้าวถูกตี") ลาวและอีสาน อีกกลุ่มหนึ่ง (ดูจากโครงเรื่องประเภท "ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย") ไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง อีกกลุ่มหนึ่ง (ดูจากโครงเรื่องประเภท "ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า")

อย่างไรก็ตาม การแบ่งกลุ่มคนไทออกเป็น 3 กลุ่มดังกล่าวข้างต้น มิได้หมายความว่าจะไม่มีความสัมพันธ์ข้ามกลุ่มระหว่างคนไททั้งสามกลุ่มนี้ อนึ่ง เพื่อให้การรับรู้เรื่องตำนานข้าวของชนชาติไทถูกต้อง ผู้วิจัยต้องขอใช้ข้อมูลเอกสารอื่นมาประกอบด้วย กล่าวคือ เวาร์ เพลงเออ ได้รวบรวมนิทานของคนไททางเหนือไว้มากมายในหนังสือ ด้วยปัญญาและความรัก : นิทานชาวเมืองเหนือ (2519) ซึ่งเขาได้เก็บตำนานข้าวของไทยวน ไทลื้อ ไทใหญ่ ที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือ

ของประเทศไทย ในบรรดานิทานตำนานที่เวาน์ เพลงเออรบรวมไว้ มีตำนานข้าวของไทลื้อ ไทใหญ่ เรื่อง “ทำไมข้าวจึงมีเม็ดเล็ก” สำนวนไทลื้อสำนวนหนึ่งเล่าว่า

“ในสมัยพุทธกาลนั้น ข้าวโตเท่า 4 กำมือ หรือเท่าหมากพิก
หมากแดง เมื่อถึงเวลาสุกเหลืองแล้ว แม่หม้ายคนหนึ่งยังสร้างยุ่งยังไม่
สำเร็จ จึงเอาไม้คานตีขั้วข้าวจึงแตกเป็นเม็ดเล็กๆ จนตราบเท่าทุกวันนี้”

(เวาน์ เพลงเออ 2519 : 107)

หรือเรื่อง “ประวัติของข้าว” ของชาวไทใหญ่ที่อาศัยอยู่ทางภาคเหนือของประเทศไทย

“เดิมทีนั้นข้าวมีเมล็ดโตมาก และเมื่อถึงเวลา ข้าวก็จะมาเองถึงบ้าน คนมีเพียง
แต่หน้าที่เก็บใส่ยุ้งฉางเท่านั้น ครั้นนั้นมีหญิงหม้ายคนหนึ่งมีแฟนใหม่ ขณะนั้นข้าวก็นำถึง
บ้านนางพอดดี และนางก็ได้คิดว่าจะไปกับแฟน เมื่อข้าวมารถึงนางก็โกรธ เอาไม้ทุบข้าวที่มี
เมล็ดใหญ่นั้นแตกออกเป็นเมล็ดเล็กๆ และหนีกลับไปอยู่ในไร่นาจตามเดิม ตั้งแต่นั้นมาข้าว
จึงมีเมล็ดเล็กลงและคนต้องไปเก็บเกี่ยวจากไร่ตนเอง”

(เวาน์ เพลงเออ 2519 : 254)

เมื่อเป็นดังนี้การรับรู้ ของคนไทลื้อ ไทใหญ่ ไทยวนก็มีได้มีแต่เรื่อง “ยาขวัญข้าวกับพระ
พุทธเจ้า” แต่ก็รับรู้เรื่องของเม็ดข้าวใหญ่ที่ถูกแม่หม้ายตีด้วยเช่นเดียวกับที่เล่ากันทางลาว ไทดำ ไท
ขาว ดังนั้นผู้วิจัยจึงตั้งข้อสังเกตว่า เรื่องข้าวเกิดเองและแต่เดิมมีขนาดใหญ่และต่อมาถูกแม่หม้าย
ตีเป็นที่รับรู้กันทั่วไปในหมู่ชนชาติไท และผู้วิจัยเห็นว่า นี่คือการที่เก่าแก่ที่สุดในการรับรู้
ของชนชาติไทที่ได้เล่าถ่ายทอดอย่างแพร่หลายไปในหมู่ชนไทไม่ว่าจะกระจายไปอยู่ ณ ที่ใด ต่อมา
เมื่อรับพุทธศาสนาเข้ามาจึงมีความพยายามในการบูรณาการความเชื่อเรื่อง “ขวัญข้าว” ให้เข้ากับ
พระพุทธรเจ้า ซึ่งทำให้โครงเรื่องของตำนานข้าวพัฒนาไปอีกเป็น 2 ทาง ทางหนึ่งสะท้อนให้เห็นว่ามี
ความขัดแย้งกันในทางความเชื่อระหว่างนางขวัญข้าวกับพระพุทธรเจ้า อีกทางหนึ่งสะท้อนให้เห็น
การบูรณาการทางความเชื่อทั้งสองกระแสโดยอธิบายพัฒนาการของขนาดเม็ดข้าวให้เข้ามาอยู่ใน
ประวัติพุทธศาสนาเลยทีเดียว ซึ่งประเด็นนี้จะได้อภิปรายในรายละเอียดต่อไป

อันที่จริง เรื่องของกำเนิดข้าวก็มีปรากฏโดยตรงในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาด้วย
ใน คัมภีร์อัคคัณณสูตร ได้กล่าวถึงข้าวที่กำเนิดเอง มีกลิ่นหอม ผู้ที่ไปเก็บมากิน กินแล้วจึงแยกเป็น
เพศหญิง เพศชาย แรกๆผู้คนก็ไปเก็บข้าวมากินโดยไม่ต้องปลูก ต่อมาผู้คนเริ่มขี้เกียจ แทนที่จะ
เก็บข้าวตอนเข้ามากินเป็นมือเช้า เก็บมือเย็นกินมือเย็น ก็เก็บครั้งหนึ่งพอกินทั้งเช้าเย็น และต่อมา
ก็เก็บทีละมากๆ ให้กินไปได้สองวัน สี่วัน จนกระทั่งสะสมไว้มากๆ ท้ายสุดข้าวกลับไม่ออกเป็นเหตุ
ให้ต้องตกลงแบ่งเขตเพื่อปันข้าวสาลีกัน จนท้ายที่สุดต้องเลือกมหาชนสมมติเพื่อให้ดูแลการปัน

ข้าวที่เป็นธรรม เรื่องราวของ “มหานชนสมมติ” ที่มีหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ของคนในเรื่องการทำงานนี้ ทางล้านนามีคัมภีร์โบราณเรื่อง *สมุทรราช* ซึ่งกล่าวละเอียดเรื่องการปั้นข้าว การดูแลที่นา การดูแลเหมืองฝาย ตลอดจนโทษทัณฑ์ของผู้ลักขโมยข้าว วัวควาย และของอื่นๆ ซึ่งคงได้รับต้นเค้าจาก *คัมภีร์อัคคัณณสูตร* และนำมาดัดแปลง เติมรายละเอียดให้เหมาะสมกับบริบททางวัฒนธรรมการทำงานของล้านนา

เรื่องของกำเนิดข้าวที่มีปรากฏในพุทธศาสนา กล่าวตรงกันในเรื่องที่ข้าวเกิดเองและมีกลิ่นหอม แต่เรื่องข้าวในทางพุทธศาสนาได้พัฒนาไปสู่เรื่องการแบ่งเขตที่นาอันเป็นที่มาของการมีกษัตริย์ (ผู้ดูแลเขตข้าว) เรื่องราวใน *คัมภีร์อัคคัณณสูตร* นี้ถือเป็นคนละเรื่องกับตำนานข้าวของชนชาติไท เรื่องของ “ย้าวัญข้าว” ที่ดูเหมือนว่าเล่าในฉากของพุทธกาลก็ดี หรือเรื่องของการพัฒนาการของขนาดเมล็ดข้าวตามสมัยของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ก็ดี ล้วนเป็นการสรรค์แต่งขึ้นโดยคนไทยเพื่อประนีประนอมทางความเชื่อ มิได้เป็นเรื่องราวที่อยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาแต่อย่างใด ตำนานข้าวสำนวนต่างๆ ของชนชาติไทจึงเป็นเรื่องเล่าที่รับรู้กันในหมู่คนไทย แม้บางสำนวนจะอิงบุคคลทางพุทธศาสนา แต่ก็เป็นการแต่งขึ้นในวัฒนธรรมไทยเอง

2. วิเคราะห์เนื้อหาของตำนานข้าวในเชิงสัญลักษณ์

ถ้าเราวิเคราะห์ในเชิงลึกว่าตำนานข้าวพยายาม “บอกอะไร” เกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมของชนชาติไท ผู้วิจัยมองเห็น 3 ประเด็นหลักที่น่าสนใจที่จะนำอภิปรายในที่นี้คือ

- ก. ความขัดแย้งระหว่างขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้า
- ข. ตำนานข้าวในฐานะแม่บททางจริยธรรมและพิธีกรรม
- ค. ตำนานข้าวในฐานะสิ่งบันทึกประวัติพัฒนาการของข้าว

ก. ความขัดแย้งระหว่างขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้า

โดยทั่วไปเรามักจะพูดกันว่า แก่นของวัฒนธรรมไท-ไทย คือ ความเป็นสังคมเกษตรกรรมและสังคมพุทธศาสนา เพราะภาพของคนไททั่วไปไม่ว่าจะอยู่นอกประเทศไทยหรือในประเทศไทย คือ ความเป็นชาวนา อาศัยในหมู่บ้านในชนบท โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน โดยเฉพาะคนไทย-ไทยสมัยก่อนมีชีวิตผูกพันอยู่กับวัดและพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

จากการวิเคราะห์เนื้อหาของตำนานข้าวหลายสำนวนของหลายกลุ่มชนชาติไท จะพบร่องรอยทั้งความขัดแย้งและความพยายามในการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมในสังคมเกษตรกรรมกับความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งรับเข้ามาในชั้นหลัง ตำนานข้าวสำนวนไทลื้อ ไทได้คง ไทจีน ไทยวน

เป็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างย่าขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้าโดยตรง และเป็นการแข่งขันในเรื่องของบุญบารมีและการยอมรับอำนาจของอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะตอนต้นเรื่องเป็นฉากที่ย่าขวัญข้าวไม่ยอมไหว้พระพุทธเจ้าเพราะถือว่ามีบุญคุณต่อพระพุทธเจ้ามาทุกพระองค์ และถือว่าข้าวเป็นอาหารที่จรรโลงอุ้มชูพระพุทธศาสนา แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ต้องตามไป้องอนจนย่าขวัญข้าวยอมกลับมา ในฉากสุดท้ายของสำนวนไทลื้อ ย่าขวัญข้าวยอมไหว้พระพุทธเจ้าแล้วก็กลืนใจตาย แต่ก่อนตายได้พูดให้รู้ว่าพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ต้องได้ฉันข้าวจึงเข้าสู่นิพพานได้ ทำายที่สุดพระพุทธเจ้าก็ยอมรับบุญคุณย่าขวัญข้าว สั่งให้ผู้คนบูชาย่าขวัญข้าวและทำขวัญข้าว และบอกว่าถ้าบ้านเรือนใดบ้านเมืองใดเป็นทุกข์อดอยาก ให้เขียน “ธรรมย่าขวัญข้าว” เพื่อให้คนนำไปบูชา ในสำนวนไทได้คงก็มีเรื่องราวทำนองเดียวกับไทลื้อ ผิดกันที่ตัวละครเป็นปู่ขวัญข้าว ตอนท้ายเรื่องพระพุทธเจ้าก็ยอมรับบุญคุณของปู่ขวัญข้าว และปู่ขวัญข้าวก็ยอมไหว้พระพุทธเจ้า

ตำนานของไทลื้อ ไทจีน ไทได้คง สะท้อนให้เห็นความสำคัญของย่าขวัญข้าวที่มีมาก่อนพระพุทธเจ้า ย่าขวัญข้าวคงเป็นเทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่คนไทกราบไหว้บูชาและคงเป็นใหญ่กว่าเทพทั้งหลาย เพราะเป็นผู้บันดาลความเป็นไปของความเจริญอองงามของข้าวซึ่งเป็นหลักของชีวิตคนไท ต่อมาเมื่ออาณาจักรไททั้งหลายรับพุทธศาสนาเข้ามาโดยชนชั้นปกครอง ซึ่งทำายที่สุดพุทธศาสนาก็เข้ามาอยู่ในชีวิตของชาวบ้านด้วยนั้น จึงเกิดการปะทะสังสนธ์ระหว่าง “ย่าขวัญข้าว” กับ “พระพุทธเจ้า” ในแง่นี้จึงเห็นได้ว่า ความขัดแย้งทางความเชื่อของคนไทระหว่างย่าขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่ตำนานชาวบ้านทักไว้และเป็นสัญลักษณ์บอกคนรุ่นหลังว่า ความราบรื่นหรือการดำรงอยู่อย่างผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม กับวิถีชีวิตแบบพุทธศาสนาที่เห็นได้ในทุกวันนี้้น ครั้งหนึ่งในอดีตได้มีความขัดแย้งและความพยายามในการปรับความเชื่อทั้งสองกระแสนี้เข้ามา

เรื่องของความพยายามในการผสมผสานวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องของขวัญข้าวกับวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนายังเห็นได้อีกลักษณะหนึ่งในสำนวนลาวและอีสานที่อธิบายประวัติพัฒนาการของเมล็ดข้าวที่เล็กลงให้สัมพันธ์กับสมัยของพระพุทธเจ้าทั้งห้าพระองค์ในประวัติพุทธศาสนา ถ้าเราดูสำนวนบอกเล่าของลาวจะเล่าเพียงว่า “แต่ก่อนข้าวเม็ดใหญ่ แล้วจะบินมาหามนุษย์เอง วันหนึ่งข้าวจำนวนมากบินมาเข้าแล้ว แม่หม้ายโกรธ จึงทุบข้าวจนแหลกละเอียด...” ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าเป็นแก่นเรื่องดั้งเดิมของตำนานข้าวของคนไท หรือสำนวน มงคลชาวนา ที่รวบรวมโดยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุหลวง เวียงจันทน์ จะพบว่ามีกรบูรณาการเรื่องพัฒนาการของเมล็ดข้าวเข้ามาในประวัติพุทธศาสนา หรือทำให้ถูกยอมรับโดยถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของวรรณกรรมทางพุทธศาสนา โดยเล่าว่า “สมัยพระยาวิรุฬหก ข้าวเม็ดใหญ่ 7 เท่ากำปั้น สมัยพระเจ้ากุกสันโธ

เม็ดข้าวเล็กลงขนาดเท่า 4 กำมือ สมัยพระเจ้ากัศสปะข้าวเม็ดเล็กลงเหลือ 3 เท่ากำมือ สมัยพระศากยมุนีเหลือ 2 เท่ากำมือ”

การเล่าเช่นนี้ถือเป็นการผนวกเรื่องของข้าวโดยแฝงการยอมรับความเก่าแก่ของข้าวหรือแม่โพสพและการดัดขนาดของเม็ดข้าวให้มาสัมพันธ์กับสมัยพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ เท่ากับเป็นอุปมาเปรียบเทียบประวัติอันยาวนานของข้าว เพราะสมัยพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์กินเวลานับพันนับหมื่นปี บางองค์ก็ยาวนานถึง 3 หมื่นปี บางองค์ก็ยาวนานแปดพันปี ถือได้ว่าตำนานข้าวสำนวนทางลาวและอีสาน “ยอมรับ” “ยกย่อง” และ “ให้เกียรติ” “นางขวัญข้าว/นางพระโพสพ” เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของประวัติพุทธศาสนา แม้เวลาเทวดาไปอ้อนวอนให้นางกลับคืนมาใช้คำว่า “ขอเชิญนางกลับไปดูแลมนุษย์และศาสนาและพระพุทธเจ้า” เท่ากับว่านางมีหน้าที่อุปถัมภ์ค้ำชูโลกและศาสนา

ดังนั้นถ้าเราเปรียบเทียบตำนานข้าวของชนชาติไท 2 กลุ่มคือ กลุ่มไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง เป็นเรื่องของย่าขวัญข้าว/ปู่ขวัญข้าวแข่งบารมีกับพระพุทธเจ้า แม้จะยอมรับบารมีซึ่งกันและกันในตอนท้ายเรื่อง แต่ก็เห็นได้ว่าได้บันทึกเรื่องราวสมัยที่ยังมีความขัดแย้งกันทางความเชื่อของคนไทว่าใครสำคัญกว่าใคร ส่วนกลุ่มลาวและอีสานพัฒนาไปอีกขั้นหนึ่งในแง่ที่ว่า ชี้ให้เห็นว่ามีการยอมรับบุญคุณความสำคัญของนางขวัญข้าว/แม่โพสพเข้ากับประวัติพระพุทธเจ้าได้อย่างแนบเนียนและไม่เห็นร่องรอยความขัดแย้งอีกต่อไป เป็นแต่การผสมผสานและประนีประนอมอย่างดีของขวัญข้าวหรือแม่โพสพ

ตำนานข้าวในฐานะที่เป็นสิ่งสะท้อนความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาอื่นที่ระหว่าง “ขวัญข้าว” กับ “พระพุทธเจ้า” และในลักษณะที่ยกย่องและเตือนให้มนุษย์เห็นบุญคุณออกมาเป็นเรื่องของย่าขวัญข้าวหรือปู่ขวัญข้าวแข่งบารมีกับพระพุทธเจ้านั้น ชาวไทดำที่หลวงน้ำทาที่อพยพมาจากเมืองแถนเล่าเป็นอีกสำนวนว่า “เหตุที่คนไทดำไม่ไหว้พระพุทธเจ้านั้นเป็นเพราะครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าเคยตกน้ำ แล้วคนไทดำดำน้ำลงไปช่วย คนไทดำจึงเป็นผู้มีบุญคุณกับพระพุทธเจ้า จึงไม่จำเป็นต้องไหว้(นับถือ)พระพุทธเจ้า” เรื่องเล่าเรื่องนี้ใช่แก่นเรื่องของตำนานข้าวในเรื่องการแข่งบารมีระหว่างขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้า ในสำนวนของไทดำในเมืองหลวงน้ำทานี้ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดในเรื่องความขัดแย้งทางความเชื่อระหว่างแถนกับพุทธศาสนาเพราะคนไทดำนับถือแถน แม้เมื่ออพยพจากตอนเหนือของเวียดนามเข้ามาอยู่ที่หลวงน้ำทาซึ่งเป็นดินแดนพุทธศาสนา ก็ยังคงรักษาความเชื่อเรื่องแถนและการไม่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

ตำนานข้าวที่ใช้แก่นเรื่องความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิม (โดยใช้ขวัญข้าวเป็นสัญลักษณ์) กับความเชื่อทางศาสนาอื่น เมื่อแพร่กระจายไปถึงคนไทพม่า ไทคำตี้แถบอัสสัม ซึ่งเป็นดินแดนฮินดูก็ได้เปลี่ยนเรื่องไปเป็นเรื่องความขัดแย้งระหว่างข้าวกับนม” ดังมีเรื่องเล่าว่า

“ข้าวกับนมเถียงกันว่าใครมีความสำคัญมากกว่ากัน จึงรอดูว่าถ้าเจ้าเมืองกลับมาจะกินนมก่อนหรือจะกินข้าวก่อน พอเจ้าเมืองกลับมา ภรรยาเจ้าเมืองให้กินข้าวก่อน แต่เจ้าเมืองจะกินนมก่อน ข้าวจึงเสียใจและหนีไปอยู่ป่า พาข้าวทั้งหมดไปอยู่ด้วย คนทั้งหลายจึงไม่มีข้าวกิน เจ้าเมืองจึงไปขอให้เจ้าลุมพ้าช่วย เจ้าลุมพ้าจึงขอให้นางเยซึ่งเป็นลูกสาวคนโตผู้มึนหน้าไปดูแลข้าวกลับคืนมา นางเยไม่ยอมกลับ เจ้าลุมพ้าจึงขอให้นางอีลูกสาวคนที่สองซึ่งเป็นผู้ดูแลไฟมาเป็นขวัญข้าวแทนนางเย แต่นางอีไม่ยอม เจ้าลุมพ้าจึงไปขอให้นางอามลูกสาวคนที่สามซึ่งเป็นผู้ดูแลน้ำมาเป็นขวัญข้าวแทนนางเย นางอามเชื่อฟังพ่อแม่ ตั้งแต่นั้นมานางอามจึงเป็นขวัญข้าวแทนพี่สาว และตั้งแต่นั้นเวลาทำพิธีเชิญขวัญข้าวจึงต้องเชิญนางอาม”

ตำนานข้าวของไทยภาค ไทคำตี้ซึ่งเป็นตำนานข้าวของคนไทในดินแดนศาสนาฮินดูยังคงร่องรอยแก่นเรื่องของตำนานข้าวของคนไทเรื่องข้าวน้อยใจจึงหนีไป ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนให้เห็นการปะทะกันระหว่างความเชื่อดั้งเดิมเรื่องขวัญข้าว ผู้มีความสำคัญสูงสุดในสังคมเกษตรกรรมกับ “นม” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อในศาสนาฮินดู ซึ่งเป็นความเชื่อในดินแดนใหม่ที่คนไทยเดินทางเข้าไปตั้งรกรากอยู่

โดยสรุป ไม่ว่าจะเป็นตำนานข้าวของคนไทที่เปลี่ยนมารับพุทธศาสนาหรือฮินดู ตำนานข้าวก็เป็นหลักฐานที่บันทึกความขัดแย้งทางความเชื่อของคนไท ทั้งนี้โดยที่ “ขวัญข้าว” เป็นตัวแทนของความเชื่อเรื่องผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นระบบความเชื่อทางศาสนาดั้งเดิมในวัฒนธรรมข้าวของคนไท ซึ่ง “ขวัญข้าว” เคยเป็นเทพหรือเทวีที่มีอำนาจสูงสุดมาก่อน ครั้นเปลี่ยนมารับศาสนาอื่นที่มีอำนาจมากกว่า คงเกิดการปะทะกันดังเรื่องของ “ขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้า” หรือ “ข้าวกับนม” ดังที่วิเคราะห์มาให้ดูข้างต้น

ข. ตำนานข้าวในฐานะแม่บททางจริยธรรม

ดังที่ได้อภิปรายถึงโครงเรื่องของตำนานข้าวประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย” ไปแล้ว ถ้าเราวิเคราะห์เหตุผลและผลของเรื่องนี้ เพื่อจะดูว่าตำนานข้าวต้องการจะสื่อสารอะไร เราจะเห็นว่าหลังจากที่ข้าวถูกตีและถูกขาย ขวัญข้าวจะหนีไปอยู่ป่าอยู่ถ้ำ เป็นเหตุให้ชาวโลกอดอยากไปหลายร้อยปี ฉะนั้นความอยากหรือความแห้งแล้งจึงมีสาเหตุมาจากการปฏิบัติมิชอบของขวัญข้าว การที่แม่หม้ายตีเมล็ดข้าวจนแตกกระเจายนั่น ในสำนวนไทดำ ไทขาวบอกว่าเป็นเพราะเมล็ดข้าวใหญ่มากจนแม่หม้ายตำข้าวไม่ไหว ซึ่งการตีเมล็ดข้าวจนแตกกระเจายนั่นถือว่าเป็นเรื่องของความรุนแรงและเป็นการทำร้ายกันจนเกินเหตุ สำนวนไทขาวสำนวนหนึ่งบอกว่าแม่หม้าย (บางสำนวนว่าผัวเมีย)

นอนตื่นสาย ทำเล้าข้าวไม่ทัน พอข้าวบิณมาเข้าเล้าก็ไล่ข้าวกลับไป อันนี้นับว่ามีสาเหตุมาจากความเกียจคร้าน ส่วนตอนที่ข้าวถูกขายนั้นมีสาเหตุมาจากความโลภของพระยาคนหนึ่งที่สร้างยุ่งฉางเพื่อกักตุนข้าวเอาไว้ขาย นางโศภโศภมากที่ถูกขายจึงหนีไปทำให้มนุษย์อดอยากอีก

ถ้าจะมองในเชิงจริยธรรม ตำนานก็ช่วยสั่งสอนว่าถ้าผู้คนเกียจคร้านหรือโลภมากก็จะนำมาซึ่งภาวะที่อดอยากแห้งแล้ง ในคัมภีร์ *อัคคัณณสูตร* ในพระไตรปิฎกซึ่งว่าด้วยการเกิดข้าวก็ชี้ให้เห็นว่าสาเหตุของการไม่ลงรอยกันระหว่างมนุษย์ก็จะมาจากความเกียจคร้านเช่นกัน เพราะเดิมทีเก็บข้าวเข้าเียนเพื่อบริโภค ต่อมาเกียจคร้านเก็บข้าวคราวเดียวเพื่อบริโภคให้พอ 2 วัน 4 วัน ข้าวจึงไม่งอก และต่อมาเมื่อมีคนโลภสะสมข้าวส่วนของตนไว้มากจึงเกิดการทะเลาะเบาะแว้ง ต้องหาคนกลางมาทำหน้าที่แบ่งเขตข้าว

การปฏิบัติต่อข้าวอย่างไม่เหมาะสม เช่นการตีข้าว การขายข้าว การไม่เห็นบุญคุณข้าว ล้วนเป็นต้นเค้าที่มาของการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวในขั้นตอนการปลูกข้าว ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ขวัญข้าวน้อยใจหรือไม่พอใจ มิฉะนั้นก็จะเกิดเหตุดั่งในตำนาน ทุกวันนี้ยังคงมีคนไทยที่สอนลูกหลานว่า “อย่าทานเหลือ เดี่ยวแม่โศภจะเสียใจ” การสอนเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องแม่โศภจะเสียใจจะน้อยใจ เป็นร่องรอยที่ยังหลงเหลืออยู่ แม้ทุกวันนี้คนไทยส่วนใหญ่จะไม่รู้จักเรื่องราวในตำนานข้าวอันเป็นที่มาของความเชื่อเรื่องแม่โศภน้อยใจแล้วก็ตาม

ค. ตำนานข้าวในฐานะที่เป็นบันทึกประวัติพัฒนาการของข้าว

ตำนานข้าวของชนชาติไทยบันทึกข้อเท็จจริงเชิงสัญลักษณ์ที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่ง คือเรื่องประวัติความเป็นมาของข้าว ทัมไบยาร์ (1970: 360) นักมานุษยวิทยาผู้ศึกษาด้านข้าวล้านวนอีสานที่ได้จากวัดที่อุดรธานี ได้วิเคราะห์ขั้นตอนพัฒนาการของข้าวที่สะท้อนจากตำนานข้าวว่า ระยะเวลาเป็นระยะที่ข้าวเกิดขึ้นเอง เป็นขั้นที่เราเรียกว่า ข้าวป่า (wild rice) ดังจะเห็นได้ว่าตำนานข้าวล้านวนอีสานเล่าว่า “ข้าวเกิดขึ้นเองในสวนของพระยาวิรุฬห์” ซึ่งต้องนับว่าเป็นอาหารสวรรค์ (divine food) ระยะที่สองเป็นช่วงที่ข้าวเกิดเองและมนุษย์ยังไม่ต้องปลูก แต่ก็ได้เห็นพัฒนาการจาก “ป่า” มาสู่ “บ้าน” และในช่วงนี้เองที่เล่าว่าหลังจากที่ข้าวโกรธที่ถูกแม่หม้ายตีก็หนีไปอยู่ป่าอยู่ดำ ตรงนี้เป็นสัญลักษณ์ของข้าวที่ขึ้นเองในป่าและหนองน้ำ ระยะที่สามเป็นระยะที่มนุษย์ปลูกข้าวเอง เป็นช่วงที่เปลี่ยนจาก “ข้าวป่า” มาเป็น “ข้าวปลูก” (domesticated rice) ซึ่งในตำนานเล่าถึงตอนที่ตายายเอาข้าวพันธุ์ต่างๆมาปลูกและแจกจ่ายให้คนทั้งหลายกิน

ถ้าเรากลับไปดูล้านวนบอกเล่าของไทยดำ ไทขาว แม้เล่าไม่ละเอียดเท่าล้านวนลายลักษณ์ของลาวแต่ก็จะพบสัญลักษณ์ของพัฒนาการของข้าวเช่นกัน ล้านวนไทยดำ ไทขาว เล่าสั้นๆทำนองว่า “แต่ก่อนข้าวไม่ต้องปลูก ข้าวมีอยู่ในทุ่ง เวลาสุกก็นับมาเรือนเอง” หรือ “แต่ก่อนข้าวเมิด

ใหญ่เท่าเรือ แม่หม้ายดำไม่ไหวเลยเอาไม้ตีเม็ดข้าวแตกกระจาย แม่ข้าวเลยผิดใจ บินกลับไปอยู่
ในทุ่ง ตั้งแต่นั้นมาจะกินข้าวคนต้องไปปลูกเอง” จะเห็นได้ว่าตำนานข้าวของไทย ชาวไทดำ ก็แฝง
พัฒนาการของข้าวเชิงสัญลักษณ์เช่นกันว่า แต่ก่อนข้าวเกิดเองคือระยะแรกเป็น ข้าวป่า ต่อมาท้าย
สุดมนุษย์ก็ต้องปลูกเอง คือระยะที่เป็น ข้าวปลูก ในแง่นี้จึงน่าสนใจว่าตำนานข้าวได้ทำหน้าที่
บันทึกประวัติพัฒนาการของข้าวจากอดีตอันไกลโพ้น อันนับเป็นหลักฐานที่บ่งบอกความยาวนาน
ของความเป็นสังคมวัฒนธรรมข้าวของคนไทไว้ในตำนานนี้ด้วย

ในเรื่องความเก่าแก่ของวัฒนธรรมข้าวของชนชาติไทนี้ ยังมีหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่ยืนยัน
ประเพณีการปลูกข้าวของคนไท กล่าวคือ ในตำนานการสร้างโลกของคนไท ก็ได้เล่าว่าการปลูก
ข้าวเป็นสิ่งที่ควบคู่มากับกำเนิดของคนไท ตำนานสร้างโลกของไทยลื้อเล่าว่า “เมื่อปู่สังกะสา ย่า
สังกะสีเอาดินมาปั้นเป็นมนุษย์เป็นสัตว์ แล้วก็สอนให้มนุษย์ทำนา” ตำนานสร้างโลกของจ้วงก็
คล้ายๆกันว่า “หลังจากที่ปู่โกลโกปั้นดินเป็นรูปควายแล้วก็สอนให้ชาวจ้วงทำนา จับปลา เลี้ยงไก่”
ส่วนตำนานทางลาวเล่าว่า “ແຄນສ່ວງควายลงมาที่น่าน้อยอ้อยหนู และสอนให้คนทำนา” ส่วนชนไท
ขาวเรื่อง “ฮ้ายเล็กเก็ก” เล่าว่า “สมัยดึกดำบรรพ์ มีชายร่างสูงใหญ่ ชื่อฮ้ายเล็กเก็ก เดินก้าวหนึ่ง
ไกล 500 เมตร เอาหินมาทำฝายกั้นน้ำเข้านา เพื่อทำนาเกลือที่เมืองແຄນ แล้วเอาต้นกล้า ไปด้วย
ที่เมืองเล็ก” ตำนานสร้างโลกของไทยใหญ่ที่เมืองเมจบบัฟาก็กล่าวถึงว่า “ແລງດອນປະທານຊຸນລູ
ຊຸນໂລມາປຸກຮອງໂລກມະນຸຊຸຍ ແລະສອນໃຫ້ຜູ້ຄົນຮູ້ນາໃນຜູ້ຝນແລະໃນຜູ້ລຸ່ມ”

จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าในตำนานสร้างโลกของคนไทมีกล่าวถึงการทำนาปลูกข้าวไว้ด้วย
ไม่ว่าจะเป็นล้านวนไทใหญ่ ไทยวน ไทยลื้อ ไทลาว ไทขาว ทั้งหมดนี้แปลภาษาตำนานได้ความว่า
การทำนาเป็นสิ่งที่เก่าแก่ เกิดมาพร้อมกับคนไท หรือแปลได้อีกว่า ปู่-ย่า ให้คนเกิดมาแล้วก็กำหนด
ให้การทำนาปลูกข้าวเป็นวิถีชีวิตของไทย หรืออาจกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมข้าวเป็นสิ่งที่อยู่ในวิถีชีวิต
ของคนไทตั้งแต่สมัยสร้างโลกมนุษย์เลยทีเดียว” (ศิริพร ณ ถลาง 2540 : 77)

นอกจากข้อเท็จจริงเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับการพัฒนาการการปลูกข้าวแล้ว คนไทยยังได้
บันทึกพันธุ์ข้าวต่างๆไว้ในตำนานข้าวด้วย อาจารย์เหลืองนักวิชาการชาวไทขาวกล่าวว่า มีพันธุ์
ข้าวที่เรียกว่า “ข้าวฟ้า” เป็นข้าวที่ไม่ต้องปลูกจะขึ้นเองในนาหลุมที่มีน้ำตลอดเวลา ถ้าพบว่าผู้ใดไป
พบข้าวฟ้าเกิดขึ้นที่ใดในท้องนาให้เอาตาเหลว (เจลว) ไปปักไว้ คนอื่นที่ผ่านมาก็จะทราบว่ารากข้าว
นี้มีเจ้าของแล้ว อาจารย์เหลืองเล่าว่า “ข้าวฟ้า” ที่เรียกกันในปัจจุบันนี้มีตำนานเล่าว่า เป็นข้าวที่
เกิดขึ้นเองในเมืองฟ้าเมืองบน และเพราะสุนัขไปวิ่งเล่นในทุ่งบนฟ้า เม็ดข้าวเกาะหางสุนัขมา ข้าว
ฟ้าจึงมาเกิดในเมืองมนุษย์ให้มนุษย์ได้กินด้วย

ใน มงคลชาวนา ล้านวนลาวและล้านวนอีสานที่ทมิฬไวยาหิได้มา ตอนท้ายๆเล่าว่าเจ้า
ฤาษีหันไปจับปีกหางแม่โพสพมาเก็บไว้ ทำให้เม็ดข้าวหัก เกิดเป็นข้าวนานาพันธุ์ คือ ข้าวขาว ข้าว

เข้า ข้าวเหนียว ข้าวปี ข้าวเดือน เกิดเป็นข้าวพันธุ์ต่างๆให้คนไปปลูกกิน เรื่องตรงนี้จะนับเป็นการบันทึกประวัติของข้าวพันธุ์ต่างๆด้วย

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยมีความเห็นว่าทั้งโครงเรื่องและเนื้อหาของตำนานข้าวเป็นสิ่งบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ของคนไทยในอดีตที่มีต่อข้าวและขวัญข้าวและถ่ายทอดกันมาปากต่อปาก และยังคงอยู่ในการรับรู้ของคนไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะคนไทยนอกประเทศ ไม่ว่าจะเป็นคนไทยเชื้อ ไทยจีน ไทยได้คง ไทยดำ ไทยขาว ลาว เพราะเท่าที่คณะผู้วิจัยออกไปเก็บข้อมูลภาคสนามในช่วง พ.ศ. 2537-2538 ชาวบ้านและผู้รู้ในหมู่บ้านก็ยังสามารถเล่าตำนานข้าว เล่าถึงความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับข้าว รวมไปถึงบทสวดขวัญข้าว หรือบทพ้องขวัญได้ ตำนานข้าวจึงเป็นเสมือนบันทึกความทรงจำและบันทึกความเชื่อของชนชาติไทยกลุ่มต่างๆ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบสำนวนต่างๆของตำนานข้าวของคนไทย ก็พบจุดร่วมทางความคิด ความเชื่อของคนไทยต่อเรื่องขวัญข้าว แม้จะไม่มีตำนานสำนวนใดที่เหมือนกันทุกประการ แต่โครงเรื่อง แก่นเรื่อง และเนื้อหาหลักๆของชนชาติไทยกลุ่มต่างๆก็มุ่งในแนวเดียวกันที่เน้นประเด็นเรื่องบุญคุณของข้าว อันนำไปสู่แนวปฏิบัติทางพิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าวที่มีอยู่คล้ายๆกันในวัฒนธรรมของชนชาติไทยกลุ่มต่าง

บทที่ 6

พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควาย

ประคอง นิมมานเหมินท์

ความนำ

ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีทำขวัญ

ความเชื่อเรื่องขวัญ เป็นความเชื่อที่สืบทอดมาในสังคมไทยตั้งแต่สมัยโบราณและพบในสังคมของผู้ที่พูดภาษาตระกูลไทซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศต่างๆด้วย เสฐียรโกเศศได้ศึกษาคำที่มีเสียงและความหมายใกล้เคียงกับคำว่าขวัญในภาษาจีนและพบว่า คำว่า ฮั่น ในภาษาจีนแต้จิ๋ว ซึ่งในภาษากวางตุ้งใช้ว่า หวัน มีความหมายตรงกับภาษาอังกฤษว่า spirit และ soul ซึ่งน่าจะตรงกับคำในภาษาไทยว่า ผี และวิญญาณ นอกจากนี้ ยังได้ค้นคว้าความหมายของคำว่าขวัญจากพจนานุกรมภาษาไทยถิ่นต่างๆ ซึ่งฝรั่งทำไว้ และพบว่า คำว่าขวัญในภาษาไทยถิ่นเหล่านั้นมีความหมายตรงกัน คือ หมายถึงผีประจำตัวคนและสิ่งต่างๆมาแต่กำเนิด เสฐียรโกเศศจึงสันนิษฐานว่า ขวัญก็คือวิญญาณที่ในภาษาอังกฤษเรียกว่า soul เมื่อไทยนับถือพุทธศาสนา คนไทยจึงเปลี่ยนความเชื่อเรื่องขวัญให้เป็นวิญญาณ อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเรื่องขวัญก็ยังหลงเหลืออยู่แต่ความหมายเลื่อนไปจนอธิบายกันไม่ได้แน่ชัด เสฐียรโกเศศชี้แจงว่า ตามความเชื่อของคนไทยแต่โบราณนั้น ขวัญมีประจำกับคนทุกคน สัตว์และพืชทุกชนิด ตลอดจนบ้านและเมืองด้วย แต่คนจัดพิธีทำขวัญให้แก่สัตว์เฉพาะช้าง ม้า วัว ควาย ก็เพราะสัตว์ดังกล่าวมีความสำคัญกับชีวิตชาวไทยในทางเศรษฐกิจ และการที่เชื่อกันว่าเสาะเรือน เรือ และเกวียนมีขวัญประจำ ก็เพราะสิ่งเหล่านี้มาจากต้นไม้ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิต ความเชื่อว่ามีสิ่งหนึ่งแฝงประจำอยู่กับคน สัตว์และสิ่งของทำนองเดียวกับขวัญนี้ ยังพบในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นด้วย ซึ่งเรียกแตกต่างกันออกไป (เสฐียรโกเศศ 2506 หน้า 17-28) S.J.Tambiah ให้ความเห็นว่า ขวัญและวิญญาณมีความหมายไม่เหมือนกันทีเดียว ขวัญมีความหมายเกี่ยวข้องกับชีวิตและการผันแปรของชีวิต ในขณะที่วิญญาณจะเกี่ยวข้องกับความตายและการผันแปรหลังความตาย ทั้งขวัญและวิญญาณเป็นแก่นสารสำคัญของความมีชีวิต เมื่อสิ่งมีชีวิตตายไป ขวัญก็ตายไปด้วย แต่วิญญาณจะยังอยู่ ขวัญออกจากร่างกายไปชั่วคราวได้ ซึ่งเมื่อออกไปก็ทำให้เจ้าของขวัญเจ็บป่วย เมื่อทำพิธีเรียกขวัญก็กลับมา เมื่อคนตายถือว่าขวัญออกจากร่างตลอดไปและวิญญาณก็ออกจากร่างไปด้วย Tambiah สรุปว่า ทุกสิ่งที่มีวิญญาณก็มีขวัญ (Tambiah, pp.58-59) B.J.Terwiel ให้ความเห็นว่า คำว่า วิญญาณ ในภาษาบาลีก็ดี คำว่า soul และ spirit ในภาษาอังกฤษก็ดี มีความหมายไม่ตรงกับคำว่าขวัญทีเดียวนัก และได้เสนอว่า

ขวัญน่าจะหมายถึง"พลังชีวิต" (element of vitality or quantity of life-force) (Terwiel 1980,p.57-58)

ในเอกสารตำนานของชาวไทอาหมชื่อพื้นก่อเมือง กล่าวว่าทุกสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าเมือง ภูเขา ป่า และกล่าวว่าขวัญฟ้าอยู่สูงสุดและสำคัญที่สุด หากเกิดขวัญฟ้าแล้วจะเกิดแผ่นดินไหวจากล่าง ขึ้นไปถึงบนชั้นฟ้าเลยทีเดียว (รณี เลิศเลื่อมใส 2540)

คนไทดำและไทขาวในเวียดนามบางครั้งเรียกขวัญว่า "ผีขวัญ" และเชื่อว่าเมื่อคนตาย ขวัญที่อยู่หัวซึ่งเรียกว่าจอมขวัญหรือขวัญเจ้าจะไปอยู่ที่เรือนเป็นผีเรือน คอยดูแลลูกหลาน ขวัญอีกจำนวนหนึ่งคือ ขวัญมือ ขวัญเท้า ขวัญปาก ขวัญจมูก ขวัญตาและขวัญหู จะไปอยู่ที่ป่าแล้วซึ่งเป็นบริเวณที่ฝังกระดูกคนตายและลูกหลานสร้างเฮือนแล้วให้อยู่ ขวัญตัวจะไปอยู่ที่ด้าดอย (ภัททิยา ยิมเรวัต 2544, หน้า 208-209)

จากที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า ชนชาติไทเชื่อว่าขวัญเป็นผีชนิดหนึ่งที่อยู่ประจำตัวคนและสรรพสิ่ง ทำให้มีชีวิตและมีพลัง ขวัญจึงมีลักษณะคล้ายวิญญาณรวมกับพลังชีวิต ถ้าขวัญอยู่กับตัวจะทำให้ผู้นั้นมีชีวิต มีความแจ่มใสและมีพลังสามารถประกอบกิจการต่างๆได้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ขวัญเป็นสิ่งที่ทำให้เจ้าของมีชีวิตชีวา

พิธีทำขวัญ เป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นเพื่อขอร้องเชิญชวนให้ขวัญของคน สัตว์ พืชหรือสิ่งของ อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีเหตุให้ตกใจหนีไปอยู่ตามที่ต่างๆ กลับมาประจำอยู่ที่เดิม พิธีทำขวัญนี้แต่ละถิ่นอาจเรียกไปต่างๆ กัน ขึ้นอยู่กับการให้ความสำคัญของขั้นตอนไหนของพิธีกรรม เช่นเรียกว่า พิธีสู่ขวัญ (บางกลุ่มเรียกว่า พิธีสู่ขวัญ หรือ พิธีสู่ขวัญ) พิธีเรียกขวัญ พิธีร้องขวัญ พิธีผูกขวัญ พิธีเซ่นขวัญ และพิธีตามขวัญ เป็นต้น

ในแง่บทบาทหน้าที่ พิธีทำขวัญมีบทบาทสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้รับขวัญให้เกิดพลัง มีขวัญและกำลังใจในการที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข สดชื่นแจ่มใส สามารถทำกิจกรรมต่างๆให้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ตลอดจนมีลูกมีหลานสืบเผ่าพันธุ์ต่อไป นอกจากสร้างเสริมกำลังใจแก่ผู้รับขวัญแล้ว ในบางกรณีพิธีทำขวัญมีบทบาทเสริมสร้างขวัญและกำลังใจแก่ผู้ที่อยู่ร่วมในพิธีโดยทางอ้อม

พิธีทำขวัญมีองค์ประกอบสำคัญ 4 อย่าง คือ ประกอบพิธีหรือผู้ทำพิธี อุปกรณ์หรือเครื่องทำขวัญ บททำขวัญ และผู้รับขวัญ

ผู้ประกอบพิธี อาจเป็นบุคคลในครอบครัว เช่น ปู่ย่าตายาย พ่อแม่ หรือผู้อาวุโสในหมู่บ้าน หรือผู้ชำนาญการเรื่องนี้โดยเฉพาะ เรียกกันต่างๆ เช่น อาจารย์ หมอพร หมอขวัญ เป็นผู้ได้เรียนรู้โดยสืบทอดจากพ่อแม่ หรือสนใจศึกษาเองจากผู้ชำนาญการรุ่นก่อนๆ

เครื่องทำขวัญนั้นบางแห่งเรียกว่าเครื่องเช่นขวัญ อาจแตกต่างกันไปบ้างขึ้นอยู่กับโอกาสการทำขวัญ และท้องถิ่นที่จัดพิธี บางที่ขึ้นอยู่กับฐานะผู้จัดทำพิธีด้วย ที่สำคัญคือ มีอาหารซึ่งประกอบด้วยของสุก เช่น ข้าวเหนียวหนึ่ง ไก่ต้ม ไข่ต้ม ปลาปิ้ง อาจมีของหวานและผลไม้ นอกจากนี้อาจมีดอกไม้ ธูปเทียน มีด้ายสำหรับผูกขวัญให้อยู่กับตัวเจ้าของ และอาจมีเงินด้วย บางแห่งมีการจัดทำบายศรี มีการตกแต่งด้วยดอกไม้สวยงาม เครื่องทำขวัญนี้เป็นสิ่งที่มอบให้แก่ขวัญ เพื่อให้ขวัญพอใจสบายใจกลับมาอยู่กับตัวผู้เป็นเจ้าของ นอกจากนี้ ในพิธีทำขวัญอาจมีเครื่องช้อนขวัญหรือตักขวัญ เช่น สวิงหรือทัพพี ด้วย

ผู้รับขวัญ คือ ผู้ที่ขวัญซึ่งเคยอยู่ประจำหายไป อาจเป็นคน ช้าง ม้า วัวควาย ข้าว เถวียน เรือ และเสื่อบ้าน เป็นต้น

บททำขวัญ คือ ตัวบทที่ผู้ประกอบพิธีใช้กล่าวขอร้องเชิญชวนให้ขวัญกลับมาอยู่กับตัวเจ้าของ มีทั้งขนาดสั้นและขนาดยาว ถ้าเป็นการทำกันเองในครอบครัว มักใช้บททำขวัญขนาดสั้น ถ้าหมอขวัญเป็นผู้ทำพิธีมักใช้บททำขวัญขนาดยาว นอกจากนี้ หมอขวัญอาจตัดตอนเพิ่มเติมหรือเปลี่ยนแปลงข้อความให้เหมาะกับบริบทในการทำขวัญแต่ละครั้ง บททำขวัญมักมีจังหวะ มีสัมผัสคล้องจองแบบร้อย และมีการท่อนในการขับ

จากการศึกษาเรื่องการทำขวัญของคนไทยในประเทศไทยและชนชาติไทในประเทศต่าง ๆ สรุปได้ว่า การทำขวัญให้แก่คนจัดขึ้นในภาวะสำคัญในชีวิตดังนี้

1. เมื่อประสบเคราะห์กรรมหรือเจ็บป่วย เช่น เกิดพลัดตกหกล้ม เกิดอุบัติเหตุ เจ็บไข้ได้ป่วย ข้าวของสมบัติที่มีค่าสูญหาย ถูกทำร้าย หรือถูกจับขัง เป็นต้น ผู้ประสบเหตุดังกล่าวจะตกใจ ไม่สบายกายสบายใจ ถือว่าขวัญหนีออกไปจากร่าง ต้องทำพิธีเรียกขวัญให้กลับคืนมาอยู่ประจำเจ้าของต่อไป

2. เมื่อเข้าสู่ช่วงเปลี่ยนผ่านของชีวิต เช่น เปลี่ยนจากความเป็นเด็กก้าวสู่ความเป็นผู้ใหญ่ เปลี่ยนจากคนโสดเป็นผู้ครองเรือน เปลี่ยนจากฆราวาสเป็นบรรพชิต เปลี่ยนจากอยู่บ้านหลังที่เคยอยู่ไปอยู่บ้านใหม่ เปลี่ยนจากตำแหน่งหน้าที่เดิมไปรับตำแหน่งใหม่ เดินทางจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง ผู้ที่อยู่ในภาวะดังกล่าวบางทีก็ขาดความเชื่อมั่น ไม่แน่ใจว่าชีวิตที่เปลี่ยนแปลงต่อไปจะเป็นอย่างไร อาจเกิดความว้าวุ่นใจ กังวลใจและขวัญหนีไป จึงต้องมีการประกอบพิธีทำขวัญ ชีวิตในช่วงเปลี่ยนผ่านนี้บางทีก็อยู่ในภาวะที่เกิดอันตรายได้ง่าย เช่น ช่วงตั้งครรภ์ ช่วงเป็นเด็กทารก จะต้องระมัดระวังมากเป็นพิเศษ เพราะมีโอกาสที่จะพลัดตกหกล้ม เจ็บไข้ได้ป่วย หรือเสียชีวิตได้ง่าย ตัวอย่างการทำขวัญซึ่งเป็นพิธีกรรมในช่วงเปลี่ยนผ่านของชีวิต เช่น ทำขวัญเด็ก 3 วัน ทำขวัญเดือน ทำขวัญโกนจุก แต่งงาน ตั้งครรภ์ บวช ขึ้นบ้านใหม่ ทำขวัญแขกบ้าน

แขกเมือง เป็นต้น การจัดพิธีทำขวัญในโอกาสดังกล่าวก็เพื่อสร้างเสริมความอบอุ่นใจและความเชื่อมั่นให้สามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับภาวะที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

รายงานวิจัยบทนี้มุ่งศึกษาพิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายของชนชาติไท 6 กลุ่ม ในด้านความหมาย บทบาทหน้าที่และการปรับเปลี่ยน ในช่วงแรกจะเสนอพิธีกรรมและบททำขวัญข้าวและขวัญควายของคนไทแต่ละกลุ่ม และจะเสนอบทวิเคราะห์ในช่วงหลัง

พิธีทำขวัญข้าวของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ

พิธีทำขวัญข้าวของไทยดำ เมืองลา สาธารณรัฐเวียดนาม

ศาสตราจารย์ ดร.คำเคื่องเล่าว่า คนไทยดำทำขวัญข้าว 2 ครั้ง ครั้งแรกเมื่อดำนาไปได้ประมาณ 10 วันข้าวขึ้นสาว คนไทยดำจะนำพืชชนิดหนึ่งชื่อว่าต้นขี้ข้าวมาปลูกที่คันนา ใกล้กับเถียงนา ต้นขี้ข้าวมีดอกสีชมพูภาษาไทดำเรียกว่า สัติม ต้นขี้ข้าวนี้ถือว่าเป็นคู่รักของข้าวปลูกไว้ใกล้ๆ ต้นข้าวจะทำให้ขวัญข้าวดีใจให้ผลมาก ถ้าเป็นข้าวไร่จะปลูกเผือก ถือว่าเผือกเป็นคู่รักของข้าวไร่ จะทำพิธีเช่นขวัญนา ก่อนแล้วจึงทำขวัญข้าว การทำขวัญข้าวครั้งที่ 2 ทำในเดือนสี่ หลังจากเกี่ยวข้าวแล้วนำข้าวมากองทำขวัญข้าวแล้วจึงฟาดข้าว หลังจากนั้นจึงหอบข้าวไปใส่เล้าใส่เย็บ ตอนเรียกขวัญข้าวกับบอกไปถึงขวัญเล่าขวัญเย็บด้วย จึงกล่าวที่คล้องจองกันว่า “เบือนสิจ้อยเกี่ยวข้าวแล้วตบขวัญข้าว ตบข้าวเมื่อนอนก่อนขวัญข้าวเมื่ออยู่ ปูเสื่อได้เอาลูกเมื่อนอน” เครื่องทำขวัญข้าวในพิธีทำขวัญข้าวตอนเดือน 3 ใช้กล้วยและอ้อย ส่วนการทำขวัญข้าวในเดือนสี่ใช้ข้าวเม่า ข้าวฮาง (ข้าวที่นำมาหนึ่งแล้วตากแดดเก็บไว้กินนาน) กล้วย อ้อย และไก่สุก ผู้ทำพิธีอาจเป็นเจ้าของนาหรือหมอขวัญ ต้องเช่นผีเรือนก่อน หลังจากนั้นจึงเรียกขวัญข้าวมากินเครื่อง เช่นคำเรียกขวัญข้าวของไทยดำมีทั้งขนาดยาวและขนาดสั้น ศาสตราจารย์คำเคื่องจำได้แต่บทสั้นๆ ซึ่งเจ้าของนาเป็นผู้กล่าวเองมีใจความดังนี้

มือนี่มือนั่นเจนนดี

แบ่งขวัญข้าวเน้อ

น้อลูกสาวน้อเห่อมา

เห่อมั่นจันดี

อย่าเห่อตัวบังมากัด

อย่าเห่อจีหัดมาลาวใบ

อย่าเห่อโยสาวมาเกี้ยวยอด

มาเน้อขวัญข้าวมาเน้อ

ส่วนพ่อเผ่าเชียงสีชาวไทดำ บ้านท่งอ้อม หลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เล่าว่า ไทดำที่หลวงน้ำทาทำขวัญข้าวโดยฆ่าไก่ 1 ตัว ทำตาแหลว 4 อัน ปักไว้ 4 มุม เอาข้าวใส่ตรงกลางแล้วกล่าวคำเรียกขวัญข้าว

คำเรียกขวัญข้าวของไทดำที่หลวงน้ำทามีเนื้อความดังนี้

มือนีเวนจันฆ่าไก่ตัวหนึ่งมาแบ่งขวัญนา

แบ่งขวัญข้าวเนื้อ

ให้มันจันมันดี

อย่าให้ตัวบังมากัด

อย่าให้จี้หิดมาลาวใบ

อย่าให้โยสาวมาเคี้ยวยอด

พิธีทำขวัญข้าวของไทขาว เมืองเต็ก สาธารณรัฐเวียดนาม

ดร.หว่องเลื่องเล่าว่า ไทขาวทำขวัญข้าว 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 ก่อนการดำนา ครั้งที่ 2 เมื่อข้าวเป็นสาว และครั้งที่ 3 หลังจากเก็บเกี่ยวนำข้าวขึ้นยุ้งและกินข้าวใหม่ ผู้ทำพิธีอาจเป็นเจ้าของนาหรือให้หมอขวัญทำให้ เครื่องทำขวัญประกอบด้วย เนื้อเปิดเนื้อไก่สุก ข้าวซ้อมสีดำสีแดง เหล้า การเซ่นเมื่อข้าวเป็นสาวมี กระดังฝ้าย เข็ม ไหม กระจก หวี ด้วย ผู้ทำพิธีจะนำภาชนะใส่เครื่องเซ่นไปวางที่ปากเหมืองที่เอาน้ำเข้านาแล้วกล่าวคำเรียกขวัญ ถ้าเป็นเจ้าของนาทำพิธีเองก็จะกล่าวคำเรียกขวัญที่มีขนาดสั้นๆ คำเรียกขวัญที่หมอเป็นผู้ทำพิธีจะมีขนาดยาว และคำเรียกขวัญข้าวในแต่ละช่วงมีเนื้อความที่ซ้ำกันบ้างและแตกต่างกันบ้าง คำเรียกขวัญข้าวที่บันทึกไว้ในเอกสารโบราณของไทขาวเมืองเต็กซึ่ง ดร.หว่องเลื่องนำมาด้วยมี เนื้อความดังนี้

คำเรียกขวัญตอนก่อนการดำนา

เดือนสามฟ้ายังหี

เดือนสี่ฟ้าจับท่อมจับดัง

ฟ้าดังก้องหัวแกน

แล่นก้องท้องฟ้า

ฝนตกใบอ้อย ย้อยชายคา

เททาใบหนาด

เม็ดฝนต่อหมากหม่วย

ซุห้วยน้ำนองแดง

ซุแห่งซุดานา

เบือนสามลงไห่กล้า

เบือนห้าลงดำนนา

ไท่ก่อนแล้วล่อน
 ช้อนก็แล้วเหลก
 มื้อนี้มือจัน
 ยี่ถนดี่
 อ้ายลุงเฒ่าเขา
 ก็ชิงน้ำอยู่อย่างยังใส
 ใจเพียงคอยยังสู้
 ยังชอกมาหาได้
 หน้าหมิงสิ่งของ
 เซอขวัญข้าวขวัญนา
 ให้ขวัญข้าวแข็งซึ่งพรว้า
 ขวัญนากล้าซึ่งเหล็กควาขวาง
 แมงแกงดั้นอย่าช่าง
 แมงว้างฮ้องอย่าเหลือ
 ใบมิ่งให้แข็งซึ่งใบหอม
 ค้อมซึ่งใบชิงเจอ
 ฮากมิ่งซ้องเมื่อเหนือป่านขวาก
 ฮากมิ่งซ้องลงใต้หมื่นวาพันวา
 ข้าวมิ่งให้หมากซึ่งไข่นุ
 อยู่ฮ้างหางม้า
 จื่อเอาเนื้อ
 สิบขวัญข้าวเก่าขวัญนาเฮย

กล่าวเสร็จแล้วก็ดำเนินา

คำเรียกขวัญตอนข้าวเป็นสาว

ก็เยอบุญดุงบุญตา
 บุญปู่บุญย่า
 สองเบื่องสามทาง
 เลื่อมแจแลกัม
 มีมกมีทอง

มือนีได้มือเจียนเบือนจัน

มือเวนค้ำย้าเวนดี

นุ้ย่าเจ้าเฮือน

น้ำอยู่อ่างยังใส

ใจเพียงคอยงู้

ยังชอกมาหาได้

ถั่วขาวข้างไซ

เฮ็ดข้าวเฮ็ดขวัญ

เห่ลูกเห่หลาน

ไว้ขวัญหัวให้กล้า

ขวัญหน้าเห่แข็ง

แข็งซึ่งเหล็กซึ่งพร้าว

กล้าซึ่งขวานซึ่งตอง

แดดขึ้นอย่ากว่าเมือง

แดดเหลืองอย่ากว่าบ้าน

กว่าบ้านเป็นข้าวเหลือง

กว่าเมืองเป็นข้าวฮ้าย

อย่าแหว่ฮ้ายแหว่ขวา

แหว่ขวาหย้านต่อหม้าย

แหว่ฮ้ายหย้านตอตาย

ปลายมึงกัมซึ่งดั่ง

กัมซึ่งเบือนหาย

ข้าวเฮย จันซึ่งขู้เมื่อก่าย

จันซึ่งตาซึ่งนายเมื่อเก่า

จื่อเอาเนื้อ

สิบขวัญข้าว

จื่อเอาเนื้อ

เก่าขวัญนา

ข้าวมึงยังเห่มากซึ่งไข่นุ

อยู่ฮ้างมา

ขวัญมึงเห่อยู่กล้า

หน้ามึงให้อยู่แข็ง ข้าวเฮย

คำเรียกขวัญหลังเก็บเกี่ยวตอนกินข้าวใหม่

เป็นสามฟ้าห้าดี
 เป็นสี่กู่ฮ้อยดั่ง
 ดังก้องกลางช่วง
 ดังแล่นก้องบัวตอง
 ดังเกี่ยวเมื่อเหนือ ตีดุ่ม ตีดุ่ม
 ฝนตกใบอ้อย ย้อยชายคา
 เทพาใบหนาด
 เม็ดฝนท่อมมากหม้าย
 ชุบน้ำชุนอง
 ชุบน้ำทรายเห่อท่วม
 เมื่อนั้น สุ่มค่าเข้าด้าปาง
 เผื่อน้ำมาหลาย เผื่อเห่อทรายมาชั้น
 ฮับน้ำเข้าเหมืองหลวง
 เหมืองลอลูห้อง
 ฮับน้ำเข้าเหมืองป้อม
 เหมืองแคมชุกาย
 กบเขียดฮ้อยเฮอเหนือ
 ปลาในนาพัดเพื่อเฮอได้
 เวนตำย่าเวนดี
 พักหอมไห่กล้า
 พักอำไหนด้า
 ชูดินดากขึ้นเมื่อเหนือ
 เผื่อดินล่ำดินลายลงได้
 เผื่อเห่อล่อนซ้อนให้แหลก
 เมื่อนั้น สามคีนเม็ดข้าวยังอยู่บก
 หกคีนเม็ดข้าวตกลงน้ำ
 กล้าได้เป็นเบ้าด้ากล้าเจ้าแก่
 กล้าได้เป็นเบ้าด้าจเป็นแม่เจ้าเหลือ
 สามสิบมือมันแข่งต่อนกเงา
 เก้าสิบมือมันแข่งต่อนกยาง

เมื่อนั้น ขวัญชายขอเป็นขอปาง
 แทนน้ำกวางฮ้างได้
 สามสิบชู้แก้มใหม่มาหลก
 หกสิบชู้แก้มใหม่มาดำ
 เอ็ดเจาล่อนซ้อนเจาเหล็ก
 จกกอเลาปลายปักว่าแฮก
 ชูดกอเลามาปักก่อนการดำ
 เขากอแฝกปักแฮกกับดำ
 เบือนเก้านื้อ ข้าวอยู่ทุ่งสุกหลวง
 ข้าวอยู่เมืองสุกพ้อม
 เบือนเก้ากินกึ่งายเจียง
 ข้าวเม่าข้าวใหม่
 เมื่อนั้นข้าวปักชายขอเป็นขอปาง
 ข้าแหบไปตาน
 ข้าคานไปหาบ
 ได้สามสิบกุ่มข้าวเม่า
 ได้สามสิบกุ่มข้าวฮาง
 มาชูดใส่ดัง มากังใส่เสิง
 คุ่มหม้อหวากกากหม้อแสง
 ดำจกหัวล้อง
 ล้องไม้กุ่มนั้นเสียงลา
 ล้องไม้จำนันเสียงยงเสียงยาง
 ยงยางขึ้นเมื่อบนเมื่อฟ้า
 เมื่อนั้นคำเจาเจาเหื้อดำปาง
 เมื่อชู้เก้าเจียงมาตา
 ยาชู้เก้ามาเซอ
 ยกได้คอปานขวัญ
 เบือนยกเงินเหื้อแก้วน
 แมงปู้ฮานแมงปู้มาแห่ว
 แมงแปฮานแมงแปมาตอม
 เข้ามาวายสลายมาเหล้า
 เข้าว่ามึงข้าววาย

สายว่ามึงข้าวเหล้า
 โคมเหล้าเป็นเหล้าขมเผ็ดขมเคา
 เหล้าขมเคาขมแข็ง
 เหล้าขมปางด้อมเหนือ
 นกคุ้มกินก็เมา
 นกเขากินก็เบื้อ
 ช้างกินช้างมาแอน
 แด้นกินแด้นมาฟม
 เมยเยอ หล้า เมยเยอ
 พ่อนาไร่ไปเต็งเมืองเฮย
 ได้กินแล้วเฮ็ดข้าวไฮ
 เหลือข้าวไฮฮวงหนา
 เฮ็ดขวัญนาได้ข้าวนาฮวงก้อม
 แดดลงใส่ฝายนา
 น้ำลงเต็มต้างด้อ
 เหลือเม็ดข้าวหมากซึ่งไขปู
 ยู่ฮี้ซึ่งหางม้าเนอข้าวเน้อ
 หลกกอกกล้าลงดำ
 เหลือใบเขียวซึ่งใบขัด
 สัดซึ่งใบห้อม
 ค้อมซึ่งใบชิงเจอ
 เมื่อนั้น ขวัญนาไฮไพร่เต็งเมือง
 เป้าหย่ามไว้เสียฮึดมันหมอง
 เป้าหย่ามไว้เสียคลองมันเศร้า
 ยังมีหน้าหมูคำลำหมูใหญ่
 หน้าหมูใหญ่ท้อลง
 มกหมูหลวงท้อล้อง
 ท้องหมูจ้องเหือนสาว
 ต่อหลังเหือนลาวไปค้ำ
 ข้าเฮ็ดเหือนเฮ็ดปาน
 ขวบปีมียาม

สามปีมีฮึด

ควายเหือกินควาย หมูเหือกินหมู
 เป่าตลกกำหมาก เป่าอยากกำกิน
 เซอเมื่อเหือลั่นคำด้าปาง
 ได้อยู่กินดีมีคุ้ม
 ขวัญนาไฮ้ไปเต็งเมืองเฮย
 ได้กินแล้วเฮ็ดข้าวไฮ้
 เหือข้าวไฮ้ฮวงหนา
 เฮ็ดขวัญนาได้ข้าวนาฮวงก้อม
 แดดลงใส่ฝายนา
 น้ำลงเต็มต้างด้อ
 เหือเม็ดข้าวหมากซึ่งไข่นู
 ยูฮือหางม้าเนอข้าวเนอ

พิธีทำขวัญข้าวของลาว

พ่อเผ่ามหาพิลาและอาจารย์สมพร สุ่มดวงจันเล่าว่า คนลาวทำขวัญข้าวขณะที่ข้าวยังกองอยู่ในลาน นิยมทำในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ หลังจากทำบุญคุณลานเสร็จแล้ว ก่อนขนข้าวขึ้นยุ้ง เครื่องทำขวัญประกอบด้วย ข้าวเหนียวหนึ่ง ข้าวสาร ไข่ต้ม ดอกไม้ ธูปเทียน ด้ายสายสิญจน์ ไบยอ ไบคุณ ไบเกร็ด ลิ่น เถาเครือไล่ตัน ผู้ทำพิธีนิยมเชิญหมอพราหมณ์ทำพิธี เริ่มด้วยการนิมนต์พระสงฆ์ 5 รูปมาที่ลานนวดข้าว อาราธนาศีล รับศีลจากพระสงฆ์ พระสงฆ์เทศน์ ถวายเพล ขณะพระฉันหมอปริกก็ทำขวัญข้าว เสร็จแล้วเอา ด้ายผูกข้อมือเจ้าของข้าว พระสงฆ์ให้พร อุทิศส่วนกุศลให้แม่ธรณีและเทวดาอารักษ์ เสร็จแล้วเอา ข้าวเปลือกใส่กระตังเล็ก ๆ วางที่ขอบลาน ก่อนนำข้าวขึ้นยุ้งนำไบยอ ไบคุณ ไบเกร็ดลิ่นและเถาเครือไล่ตันใส่ไว้ในยุ้ง เอาข้าวถึงแรกเทลงบนไบไม้เหล่านั้้นพร้อมกับกล่าวว่า “ขอให้ข้าวคุณยิ่งๆขึ้น กินอย่าบกจกอย่าลง”

คำเรียกขวัญข้าวของลาวเรียกว่าคำสวดขวัญ มีหลายสำนวน ตัวอย่างจากหนังสือ มุงคุณชาวนา มี 2 สำนวนดังนี้

สำนวนที่ 1

ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่อดี ปีนีเป็นปีไร่ ปู่พระเจ้าให้ช่วยคุณขวัญ ก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ หมอสร้างไร่ได้ข้าวรวงหนากี่ว่ามื่อนี้วันนี้ หมอสร้างนาได้ข้าวรวงก้อม ก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ เอาบาวเข้าเรียงสาวก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ พันดาวให้แพก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ เอาช้างเข้ามาโฮมก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ ทำบุญเรื่องขึ้นผาสาทก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ ผู้ฉลาดเข้าฟังธรรมก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ เจ้าได้เงินค่าแสน ก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ ทำไร่ปลูกแดงก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ ลูกไพร่เจ้าเข้ามาเบิกบาศรีก็ว่าดีมื่อนี้วันนี้ เศรษฐีเข้ามาเบิกเงินค่าถูกยามดี ก็หากแม่นมื่อนี้วันนี้ ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่อดีศรี ศรี มื่อนี้แม่นมื่ออุตมโชค โตกใบนี้แม่นมื่อโตกไม้จันทร์ ชันใบนี้แม่นมื่อชันไม้แก้ว ขุนนางดาแต่งแล้วจึงยอมมา ชะตะกวง ชะมะมังคลัง

โอกาสะ โอกาสะ เถิงกาลฤดูเดือนห้า ฟำร้องเดือนหก ผนตักฟำร้องรำ ผนตักหน้าลงมา ผุ่งทะกานหมู่ชวานาจึงหาพำและชวานดาบคมบางเช่นใหม่ แบกไปใส่ป่าไม้ไพรหน่า พันพะเนียงไถ ตักกกลินปลาย รวยเปลือกแล้วเอาแต่แก่นปูนแมนแล้วจึงแบกเอามา เถิงเคหาไว้ได้ล่าง ผุ่งหมู่ช่างเขาจึงมาดู มีทั้งร้อนไถใหญ่ใบพะเนียงหนาแบกไปมาไปแรก ถูกดินแข็งเมื่อรากไม้ไถลวดไถหลายวัน คราดยายไปทั่วไถวัน เข้าใส่ในตมพระบรมตกแต่ง รากออกแบ่งเป็นใบ พร้อมกันไปหลกออก หาดอกมาเกี่ยว มีดปาดลิ่วใบเสีย เขาจึงเอาไปตั้งสุมชุนนุกันไว้เหลือหลายเตยระดาด คราดแล้วหากล้ามาดำ ปักใส่ตมใส่ผงก็จึงได้หลายต้น ดำหนหน้าหนหลังไปมา ตามภาษาไทนากะและไทนอก ดำชอกและดำกลาง ดำเหิงนานก็จึงได้หลายต้น เหิงหลายเดือนก็จึงปึง ข้าวปึงแล้วก็จึงทงใบวี ลมพัดใบอยู่ชั้ว ผุ่งหมู่เด็กน้อยจึงไปไล่นกจิบและนกจาบ อย่าได้มากินนอก อย่าได้มากินชอก อย่าได้มากินกลาง หมู่กวางฟานอย่าได้มากินใกล้ เถิงเมื่อเดือนสิบสองเจ้าจึงเหลือกกเหี่ยว เขาเกี่ยวเจ้าตากไว้สู่ไร่สู่คัน สองสามวันเขาจึงกุ่มแล้ว คันหลาวแก้วเขาจึงหาบเจ้าไปใส่ไว้ในลาน เขาจึงกองกันขึ้นเหมือนดังกองธาตุ รอดมืออาจและวันดี เขาจึงม้างเจ้าลงมา ค้อนสั้นเขากัดดี ค้อนรีเขากัดฟาด เขาจึงเอาเจ้าตั้งไว้ในลาน ดูสะพราดเตยระดาดเหลือหลาย เขาจึงเอาควายมาเหยียบย่ำ ย่ำยี ผงธุลิกัวไ้ เวียนเบื่องซ้ายคิคว เวียนเบื่องขวาคิคว มือเบื่องซ้ายถือเชือกควาย มือเบื่องขวาถือขอกี ดีเตาะและดีต้อย ดีค้อยและดีแรง ดีปัก ๆ และดีแปก ๆ ดีเหล็กแล้วจึงเอาควายออก เขาจึงบอกว่าข้าวนี้จักเป็นเถ้าไร่และพ่อนา จึงไปหาหนามคอมและหนามไผ่ มากวดกว่ายเพียงเสีย แล้วจึงบอกเมียแก่นแก้วอันอยู่ในเรือน ให้หาเหล่าเต้าตองยา ยาlungดาและพิน้อง เอาใส่ก้องกองขึ้นเป็นกอง แล้วจึงไปชนขวยคิลาและเหมียงหมาก มีทั้งตองอ่อนและตองเขียว มีทั้งยอดคุณเขียวอ่อน มีทั้งกะจวงจันทร์คู้หอมงาม ตามภาษาของโลก มีทั้งผู้โอบบอระบวน สาดสมควรปลูกาด มีทั้งขอกีอาจคันหลาว ปลายแหลมยาวสาดลาด มีทั้งเสื้อผ้าอาดขาวดี มีทั้งเทียนทองสีติดได้ มีทั้งฝ้ายอ่อนให้มุงคุณ มีบุงสีหน่วยตั้งไว้สอยลอยเตยระดาด ขนขวยขว้างเหลือดา แลพ่อน้ำจ้วักไว้สี่แจแล้ว ดูเรื่องงามมองอาด จึงไปอาราธนาเอาอาจารย์ผู้ฉลาดมานั่งดูคุณขวัญว่า

ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมือนั้น ให้เจ้าหมั้นปานหินพาแอน ให้แก่นผาจงและผาจันทร์ ให้เจ้าหมั้นปานส้นเขาหลวงไกลาส ให้เจ้าหมั้นปานอากาศและดาววัน ว่ามาเยอขวัญเอย นางข้าวจ้าวเหนียวก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ ต้นข้าวเขียวข้าวกำ ก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ ต้นตำ ๆ ข้าวเชื้อ ก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ รวงเผื่อข้าวปองแฉั่วและข้าวแฉั่วงสุพพร้อมปัดหนี รวงรี ข้าวอ้วนน้อยข้าวชี้ควาย เม็ดสวยลวยนั้นข้าวรวงช้าง เม็ดขว้างนั้นข้าวลวดเทียน ลายเวียนนั้นข้าวหมากแห้ง เขาจึงแบ่งไว้ให้หมูไทไกล ก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ เอาแต่ข้าวกะเขินรวงมุย อยู่ดู่ยนั้นข้าวคอดแดง เม็ดแดงนั้นข้าวเลือดแดง เม็ดแฉบนั้นแม่นข้าวเหนียงเปิด เม็ดถีนั้นแม่นข้าวหมากกอก เม็ดนอกนั้นข้าวมันหอม กินนัวนั้นแม่นข้าวปาด สะพราดพร้อมนั้นแม่นข้าวหมากโพ หอมพาโลข้าววงช้างเต็มไร่ ก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ ว่ามาเยอขวัญเอย ให้เจ้ามาจากปากมั่งตัวลาย ให้เจ้ามาจากปากควายตัวเขางอง ให้เจ้ามาจากปากช้างตัววาง ให้เจ้ามาจากปากกวางและกระต่าย ให้เจ้ามาจากปากช้างพลายวัน ให้เจ้ามาจากปากหมูขังและปูคาบ ให้เจ้ามาจากปากนกจิบและนกจาบคาบเจ้าท่วบินไป ให้มาจากปากนกเขาเขียวคาบไป จับเรียวและปลายพุ่มก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ ให้เจ้ามาเต็มเยี่ยและเต็มเล่า ให้เจ้าอยู่สวัดตकिनสปีอย่าได้บก จกสปีอย่าได้ลง ว่ามาเยอขวัญเอย ให้เจ้ามาจากปากมั่งตัวคอดแดง ให้เจ้ามาจากปากแมงแดงตัวปีกอ้า กะข้าขาดกะบุงแดง คันหลาวแทงหักคาบ่า ขวันเจ้าอย่าตกใจเนอ นางเนอ ต้นอ้อยใหญ่ลำทอชาก็ได้มานี้แล้ว อ้อยปลาลำทอชาก็ได้มานี้แล้ว ต้นข้าวแดงใส่พาก็ได้มานี้แล้ว มีทั้งพุ่มพ่นและหมากอ่อน มีทั้งกะจวนคู้หอมงาม ตามภาษาของโลก มีทั้งเผือกหัวชั้น มีทั้งมันซ้อง ฟีน้องแวนหลายตายายแวนมาก ว่ามาเยอขวัญเอย ให้มาอยู่เล่าแผ่นสะนอนเฟื่อง เฟินดักเจ้าไปตำอย่าได้หัก สักกะลันเจ้าอย่าได้ฟัง ถอกใส่ดังเจ้าอย่าได้ฟังบินหนี ให้เจ้าตังกันมาเหมือนดั่งพันสาด ให้เจ้ากวดกันมาเหมือนเกล้าสาวหนุ่ม ให้เจ้าตุ้มกันมาเหมือนดั่งตุ้มเงินเรียงเม็ด หนึ่งดักไปทานทุกคำเข้าเหลือหลาย เม็ดหนึ่งดักไปซื้อควายตัวเขาซ้อง เม็ดหนึ่งดักไปซื้อซ้องเก้ากำ เม็ดหนึ่งดักไปซื้อคำให้ได้เก้าหมื่น เม็ดหนึ่งดักไปซื้อกล้าให้ได้ข้าวหมื่นมาเยี่ย เม็ดหนึ่งดักไปซื้อเมียให้ได้เมียมาอยู่เรือนขายข้าว เม็ดหนึ่งดักไปเอาผู้เฒ่าให้เล่าขายของ มาเยอขวัญเอย เฟินดักใส่ดังอย่าได้บินหนี เจ้ามาเลี้ยงชีวิตอินทรีย์ทั้งโลก บริโภคเลี้ยงพระพุทศาสนา ทุกคำเข้าตราบต่อเท่าห้าพันพระวัสสา ก็ข้าเห็น อหัง โภชนัง พิชัง มะมะ ทะทะยัง ชะยะตุ พะวัง ชะยะมังคะลัง ชะยะมามงคุณ อุอะ มุมะ มุนมา สวาหับ

สำนวนที่ 2

ศรี ศรี มื่อนี้แม่นมือนี่จะจ้าวว่าวันดี วันดีถือบุตรตะโขก สิทธิโยคพร้อมลักษณะ ข้อยทั้งหลายจึงทำเล่าสุดขวัญ อันว่าขวัญข้าวเหนียวก็ทำให้ไหลมาลีลาว อันว่าขวัญข้าวเจ้าก็ให้ไหลมาลีลัน ให้ทันกันมาให้หมดสู่ไร่ป่าคา ให้เชิญกันมาให้หมดสู่นาป่าไผ่ ให้ทันกันมาให้หมดสู่ไร่สุคัน ให้ทันกันมาให้หมดให้ถวน ให้ถวนกันมาอยู่ในกุ่มในกอง ให้นองกันมาอย่าขาด เป็นดั่งน้ำฟ้าหยาดไหลลงทั้ง

กันมา เป็นประจวบตั้งจอมเขาไกรลาส ท่งเบื่องซ้ายให้ไหลมาปานปลา ท่งเบื่องขวาให้ไหลมาปานน้ำ
ท่งเบื่องหน้าและเบื่องหลังก็ให้ไหลหลังท่งกันมา เป็นประจวบตั้งจอมเขาไกรลาส มาตราว่าขวัญข้าว
อยู่เมืองฝรั่งตมดั่งและเมืองห่อ ก็ให้มามื่อนี้วันนี้ ขวัญข้าวอยู่เมืองจำปาและประเทศพม่า ก็ให้มา
มื่อนี้วันนี้ แล้วให้ปลูกขึ้นคูณขึ้นดั่งขวยตุ่น จุนพุนดั่งทรายของ ให้นองมามากล้นกว่าท่งเมือง มา
เยอขวัญเอย ให้เจ้ามาแต่ปากนกและปากหมู ให้เจ้ามาแต่ปากปูดัวกำมลาก มาแต่ปากม้าตัวสม
สันหารรี มาแต่ปากทพิตัวเขาโค้ง มาแต่ปากช้างตัวถูกฝูงมาแต่โองตัวคอกทัว มาแต่ปากมั่งตัวคอกทุ
มาแต่ปากหมูตัวชาสัน มาแต่ปากบังตัวสบแดง มาแต่ปากแมงแดงตัวปิกอ้า อันนี้ข้อยท่งหลายชิตได้
หว่านข้าวขึ้นเมือบนเสียดจากหญ้า เจ้าอย่าได้หย่านสะท้านตกใจกลัว อันนี้ข้อยท่งหลายชิตได้หว่าน
เจ้าขึ้นเมือฟ้าเสียดจากควาย อันนี้ข้อยท่งหลายชิตได้หาบหัวเจ้ามาแต่ทางไกล คางแคมนักเหน้อย
เจ้ากูอย่าได้หย่านสะท้านตกใจกลัว เจ้ากูกินแล้ว ข้อยชือาราทนาเจ้าเมืออยู่เล้าหลังสูงพื้นแป้น
แผ่นลายเงินและลายคำลายแก้ว ให้ปลูกขึ้นคูณขึ้นอันขึ้นดั่งขวยตุ่น จุนพุนดั่งทรายของ ไหลนองมา
อย่าขาด เป็นดั่งฟ้าหยาดอำแม่ธรณีก็มีแล สิบปีอย่าได้บก จกสิบปีอย่าได้ลง ตกไปต้ออย่าได้ฟัง
ชิดใส่ดั่งอย่าได้ผิด ชิดใส่บุงอย่าได้พาด เขาต้อยสากออย่าได้สะดุ้งตกใจกลัว ให้เจ้าเกี่ยวกันอยู่เป็น
ดั่งนาเกี่ยวกัน ให้เจ้าพันกันอยู่เป็นดั่งเกล้าสาวหม่อม ให้เจ้าด้อมกันอยู่เป็นด้อมเงินเรียงในบ่า
บุคคลใดได้กินข้าวนี้เล่ามีปัญญา ดั่งเจ้ามโหสถ มีใจอดดั่งเจ้าเตเม สาธุ สวากา จิตตัง สัตตมโน
สุโทณะสะหุ

จากหนังสือ มุงขุนชาวนา หน้า 30-32 และ 34-35

พิธีทำขวัญข้าวไทลื้อ

ขนานจอมแสงให้ลัมภาษณ์ว่า คนไทลื้อทำขวัญข้าวก่อนนำเข้าขึ้นยุ้ง เครื่องทำขวัญประกอบด้วย
ข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวเหนียวสุก ไก่ต้ม ไข่ต้ม กล้วย เทียน ผู้ทำพิธีอาจเป็นเจ้าของนาหรืออาจารย์ เมื่อ
เก็บเกี่ยวและนวดแล้ว ก่อนนำข้าวไปเก็บในยุ้งทำขวัญข้าวกล่าวคำเรียก ขวัญข้าว บางคนนิมนต์พระสงฆ์
มาเทศน์ธรรมยาขวัญข้าวด้วย คำเรียกขวัญข้าวคนไทลื้อเรียกว่า คำช้องขวัญข้าว ตัวอย่างบทเรียก
ขวัญข้าวไทลื้อขนาดสั้น

วันนี้ก็เป็นวันดี ดิถีใสงามบ่เส้า

นักขัตฤกษ์เข้าบวระมวล ก็ควรข้ามาเรียกร้องเอาขวัญข้าว

ว่า มาเนอ มาเนอ ขวัญข้าว ว่า มามา

จุงมาสู่เยสู่เล่า มาเนอ มา

ควายจะเหยียบหัว จัวจะเหยียบหน้า

อย่าชักข้าจุงมาพลัน

ขอหื้อพูนโกคายังๆ

ผู้วิจัยพบคำเรียกขวัญข้าวขนาดยาวซึ่งอาจารย์ผู้ทำพิธีใช้จำนวนหนึ่งจากการรวบรวมของพระภิกษุ รอด วัดเพยหลวง บ้านเพยหลวง เมืองหลวง มีเนื้อความดังนี้

สาธุ สาธุ ข้าวเป็นเจ้า เกิดแต่ค่านุญหนัก เกิดแต่สักบุญใหญ่ ยังมีไถ่ตัว ๑ ชื่อว่า สุริยมังคลี พ่อมเพิงบารมี นานได้สองล้านสี่หมื่นปลายห้าพันห้าร้อยห้าสิบพระองค์จึงจักปลงลงมาเกิดในปฏิสนธิกำเนิดโลกา เมื่อนั้นนางยังมีพระยาตนหนึ่งชื่อว่า วิรูปักขะ จักคึงใจต้อยยามเมื่อ พระเจ้าก็มาเอาปฏิสนธิ หื้อข้าวแก้วเกิดอุณฺณ ตามนิทานเมื่อก่อน เมื่อนั้นเม็ดข้าวใหญ่ ๗ กำ มีลูกใหญ่ดังแดงเต้า จึงจักเข้าไปถามเจ้ารสที่ต้อยดีหนอ ต่อเจ้ารสจึงจักผ่อแรงดูว่าเป็นเม็ดข้าว พระยาวิรูปักขะ คนทั้งหลายจึงจักมา ตราไหว้ถ้าทุกขหนุ่มหน้าหญิงชาย ติดเป็นสายสืบกุมเกื้อ อัฐุกลับปลำดับนานมาแผวศาสนาพระเจ้าตนถ้วนสองตรองตรัสถึงถ้อย ยามนั้นเม็ดข้าวใหญ่สาม กำ คนทั้งหลายบได้ดำและตาก อ้าถากนึ่งแกงกินเลี้ยงอินทรีใหม่หมาเขาทั้งหลายบได้หวานกล่ำ และไถนา สืบนั้นมายังมีย่าเฒ่าผู้หนึ่งแบ่งเล่าบทันแล้ว ข้าวแก้วเกิดกับบุญ เกิดเต็มล้นแล้ว เนื้อ เหลือล่องลอนได้ เหลือนั้นหาที่ไว้บได้ ยับเอาค้อนมาพายเสด็จไป ตกกลางไพรเถื่อนถ้ำ บ่คืนมาซ้ำ พอสอง ไปอยู่หนองสระ ห้วยป่าดงไพรเขาใสชื่อว่ายาโคสก ชื่อว่าเขานางโกลกถาก เหตุนั้นมีวัย ยากบ่หลาย คนทั้งหลายจึงตายอยากข้าว ทุกต่อเถื่อนานว่าได้แสนปี ยังมีลูกเศรษฐีผู้หนึ่งวิเศษ จบแจ้งเพศภาษา จึงไปหากินปลาหยั่งห้วยด้วยคูด้าตีหลี่ ยังมีปลานัยคำตัวหนึ่งมาถูกหิงออกบได้ ร้องรำให้มากหลวงหลาย ปลามีหลายคาหนุ่ว่าจักเสียจู้คูเด เมื่อนั้นปลากังห้วยจึงจักไหว่นกครก ยากกล่าวคำอ่อนอ้อย ว่าข้าจักไปนำเอาหยั่งข้าวเม็ดน้อยมาเป็น นางก็ยับปลานัยคำไว้ ปลากังตัว นั้นก็เข้าป่าไม่ดังไพร แผวหนองสระใสที่ข้าวอยู่ ปลากังตัวนั้นก็หกกกราบไหว้ (ก็หกกคาบได้) สาม พุ่ก็จึงพอกมาแผว นางลูกเศรษฐีก็จึงเอาข้าวหื้อนาง แล้วจึงปล่อยปลานัยคำตัวแล้วปลาบ่หื้อเอา ปลุกไวยังไรไวยังนาสืบกันมาทุกเช่นทุกชาติ บัวินาศฉิบหายจึงกลายเป็นเม็ดข้าวน้อย เซพระเจ้า สากยมุตตินั้นมาแล คนเจ็บกินก็ได้ คนไข้กินก็แรง เป็นของแพงอันยิ่งกว่าแก้วลูกนี้ บ่มีสังเหลือ แล

สาธุ สาธุ ข้าจักเรียกขวัญข้าว มามาขวัญข้าว ปีกะแกขวัญข้าวแอ่ ๓ เดือนก็หื้อมา ขวัญข้าวกำเรือนอยู่เรือนค้ำเรือนหลวงก็หื้อมา ขวัญข้าวทำกวงอยู่บ้านสอนเมืองสอดก็หื้อมา ขวัญข้าวฮ่าวอยู่บ้านสักบ้านดงก็หื้อมา ขวัญข้าวอยู่บ้านสอนแลฟักก็หื้อมา ขวัญข้าวสาโลอยู่เมือง เหนือก็หื้อมา ขวัญข้าวหมักเชื้ออยู่บ้านครอบครัวเมืองถากก็หื้อมา ขวัญข้าวอยู่ชวาวอยู่อ้งวะ และหงสา ก็หื้อมา ขวัญข้าวไร่รากไขวอยู่เชียงแสนเชียงดาวก็หื้อมา ขวัญข้าวควายอยู่บ่ว่าก็หื้อมา ขวัญข้าว ตกขอกฟ้าขาวเขียวจักปิดเป็นข้าวมาเสียที่นี้เทอะ สรียุขะสวัสดิ์ วันนีกี้หากเป็นวันดีวันแมกี้หมด ไสวันไทยก็ปลอดขาวยอดสงเรือเกลือ ชาวเหนือสงเรือข้าวก็วันนี้แล ก้อนเล่าพระยามังรายเกิดเป็น คำก็ในวันนี้แล ภูลำนาคอใหญ่ก็ในวันนี้แล พระยาอโคกได้กินเมืองก็ในวันนี้แล ทุกตะได้คำ เหลืองเต็มไถ่ก็วันนี้แล ไพรน้อยได้เป็นขุนก็วันนี้ ขุนจักขาวานก่อตั้งพรหมก่อสร้างแบ่งเมืองก็ใน

วันนี้ ผูกเงินผูกคำตกทั่วทำบุญเผาป่าเผาปลุกกล้วยตกรือคำก็ในวันนี้ พระยาธรรมได้นั่งแท่นแก้ว
 กันวันนี้ ทุกขตะไถนาไปทันแล้วได้เป็นเศรษฐีก็ในวันนี้ อันแสนธิดาส่งเจ้าเนววิลาสก็ในวันนี้ เจ้า
 สิทธาตปาดเกล้าถือผมก็ในวันนี้ มหามังคละโลกเป็นมหามังคละอันใหญ่ ทานยอพระลูกแก้วไว้
 มงคลก็ในวันนี้ พระเทียวหนคุมบาตรก็ในวันนี้ น้ำตกตาดทรายมนก็ในวันนี้ พระมหาโมคคัลลาน
 ดับเปลวไปนาโลกก็ในวันนี้แล พระเจ้ายกดินก่ายเขาสะเนโล ก็ในวันนี้แล อตริตติศาสนา ทสส
 ทายาโท อชชโส วิสุทธโก โสอิตนามะแล้วแล

พิธีทำขวัญของไทจีน

อาจารย์หนานหล้า เชียงตุง ให้ข้อมูลว่า คนไทจีนทำขวัญข้าวเมื่อก่อนชนเข้ามาไผ่ยัง เครื่องทำ
 ขวัญประกอบด้วย ข้าวเปลือก 1 ถ้วย ข้าวสาร 1 ถ้วย ไข่ต้ม 2 ฟอง กล้วย 2 ลูก ข้าวเหนียวสุก 2
 บั้ว ดอกไม้และเทียนขี้ผึ้ง 4 คู่ ด้ายสายสิญจน์บางแห่งใช้เพียงข้าวเหนียวสุก 2 บั้ว กล้วย 2 ลูก ไข่
 ต้ม 2 ฟอง ดอกไม้รูปเทียน 4 คู่ น้ำสำหรับกรวดน้ำและด้ายสายสิญจน์ พัดและไม้ส่าย (ไม้ตีข้าว) ผู้
 ทำพิธีถ้าเป็นเจ้าของนานิยมให้ผู้หญิง อธิบายว่าผู้ชายเคยใช้ไม้ตีข้าว จึงเรียกขวัญข้าวไม่ได้ แต่บางคนก็
 นิยมเชิญอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญการทำขวัญมาทำพิธี เริ่มด้วยการเอาเครื่องทำขวัญใส่ในกระบุง เก็บข้าว
 เปลือกใส่กระบุง 2-3 กำ แล้วกล่าวคำเรียกขวัญตั้งแต่อยู่ในนาจนมาถึงยัง เป็นการเรียกขวัญข้าวขวัญข้าว
 และยาขวัญข้าว พอมาถึงยังข้าวเอาด้ายสายสิญจน์ผูกยังข้าว 1 รอบ เอากระบุงที่บรรจุเครื่องทำขวัญใส่ไว้
 ในยัง 3-7 วันจึงเอาออก ทำเฉลวไผ่ที่ยัง เสร็จจากนี้จึงทำพิธีสืบชะตามังคละนิมนต์พระมาเทศน์ธรรมยา
 ขวัญข้าว คำเรียกขวัญข้าวมีใจความดังนี้

มาเน้อ ขวัญข้าวเน้อ
 อย่าไปอยู่ในไหในนา
 ให้มาอยู่ที่เน้อ
 กล้วยว้าวเหยียบหัว
 ควายจะเหยียบหน้า
 เข้ามาเวย ๗ เน้อ

พิธีทำขวัญข้าวของไทใต้คง

วิทยากรไทใต้คงได้ร่วมกันให้ข้อมูลว่า คนไทใต้คงทำขวัญข้าวในวันแรกหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว
 เครื่องทำขวัญข้าวประกอบด้วย ไก่ต้ม 1 ตัว ข้าวสุก 2 ขาม เหล้า 2 จอก น้ำร้อน 2 ถ้วยและตะเกียบ 2 คู่
 สำหรับบูชาขวัญข้าวและยาขวัญข้าว เจ้าของนา พิธีทำขวัญข้าวเรียกว่า “พิธีดำบุงข้าว” หลังจากตีข้าวแล้วจะ
 รวบข้าวมากอง แล้วนำเครื่องทำขวัญมาวาง ใช้ผ้าปิดไก่ต้ม และกล่าวคำเชิญบูชาขวัญข้าวเข้ายังว่า

“บูชาขวัญข้าว เข้าเฮินเข้าเย ให้ได้กินมาสาทุกสถาน ให้มีกินมีอยู่”

นอกจากนี้ ทุกครั้งที่ไหว้พระชาวไทใต้คงจะกล่าวคำไหว้บูชาขวัญข้าวด้วย

คำกล่าวไหว้พระและไหว้ปู่ขวัญข้าว มีดังนี้

คำแปลเป็นภาษาไทยปัจจุบัน

อิกตาปาดมีข้าวตั้งแมดพารา	อิกตาปาด ขอถวายข้าวแด่พระพุทธเจ้า
อิกตาปาดมีตั้งข้าวเม็ดขาวเสอ	อิกตาปาดขอถวายข้าวเม็ดขาวใส
ดูข้าตีมาโยต่างพาราตราสิงกางเหลอหลูเจ้า	ตัวข้ามานูชาพระด้วยความเคารพ
คิงลิปู่ขวัญข้าวเจอเจ้าแจ่นขาวฟู	(ขอนุชา)ปู่ขวัญข้าว ผู้มีใจขาวงาม
โหเหลอหลูชอมอุเหือแมด	ตอนเข้านำของมานูชาขอให้สมปรารถนา
คิงโตข้าวยาเหือตกผาน	ขออย่าให้ตัวข้าตกลำบากยากจน
ฟิงกูแบ่งเฮ็ดมา	ทำตามประเพณีสืบทอดแต่โบราณ
โหเหลอหลูชอมอุพาราเป็นเจ้า	เข้านี้ข้ามานูชาพระ
คิงโตข้าวยาเหือตกผาน	ขออย่าให้ตัวข้าตกลำบากยากจน
มีเจมล้มหวานดิงตาปาด	มีอาหารรสเปรี้ยวหวานอร่อยมาถวาย
มีตั้งข้าวชอมแมดหลูเกจุสุขอนตนเอง	ขอถวายข้าวแด่ปู่ขวัญข้าว
สาธุ สาธุ	สาธุ สาธุ

พิธีทำขวัญควายของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ

พิธีทำขวัญควายของไทยดำ เมืองลา สาธารณรัฐเวียดนาม

ศาสตราจารย์ ดร.คำเคื่อง นักวิชาการชาวไทดำเล่าว่า คนไทดำทำขวัญควายหลังจากไถนาและหว่านกล้าเสร็จแล้ว เครื่องทำขวัญประกอบด้วย ข้าวเหนียวสุก 1 บัน ไก่ต้ม ก้อย อ้อย เหล้า เกลือ และด้าย ผู้ทำพิธีได้แก่ เจ้าของควายหรือหมอทำขวัญ พิธีทำในตอนเช้าจ้ำของจะอาบน้ำให้ควายแล้วให้กินอ้อยกินเกลือ บีเอาข้าว ไก่ต้มและก้อยและเหล้าใส่ที่หัวควาย เชื่อกันว่าให้กินเกลือแล้วควายจะจำบ้านของตนได้ ใช้ด้ายผูกที่เขาควายแล้วกล่าวคำเรียกขวัญ เสร็จพิธีแล้วปล่อยให้ควายเข้าป่าไป อาจารย์คำเคื่องได้ยกตัวอย่างคำเรียกขวัญควายของไทยดำ ดังนี้

ขวัญไปไฮ่บ่เฮมา ขวัญไปนบ่ทันเด้า

ห่อข้าวห่อไก่เหน็บไว้เนื่อ

มีไหมค้อมาให้ห้าวหาญ

ให้มันให้ยีนให้เจ้ากินแสงหลายฟ้าหลายที

ให้แพร่หลายลูก

ให้แพร่เต็มถุน

ให้เป็นคำเป็นคุณ

พ่อเฒ่าอ้ายแอไทดำในหลวงน้ำทาเล่าว่าหลังจากบีเอาข้าว ไก่ต้ม กล้วยและเหล้าใส่ที่หัวควาย ใ้
ใบอ้อยผูกที่เขาควยแล้วกล่าวคำเรียกขวัญ บทเรียกขวัญควายของไทดำที่หลวงน้ำทามีว่าดังนี้

ขบปี้ดียม
ฝนตกเจ้าเอามาใส่เกล้า
ฟ้าฮ้องเอามาไหนาไคตากล้า
ไคกล้าไหนาลอ
เจ้ายังได้ไม้คดใส่คอ
เอาไม้ขอใส่บ่า
เจ้าได้ด้าได้ดั่ง เอาไปเสียนตี
เจ้ายังได้เตรียมไก่อมาย้อนมาบงข้าวขวัญ
กินขวัญชู้ช่าเนื้อ
กินแล้วข้าวขวย
ให้มันให้ยีน
ให้แพร่หลายลูก
เต็งเหล้าก็มีข้าวก็มี
กินเนื้อขวัญชู้ช่า
พากันกินขวัญชู้ช่า
กินแล้วหื้อห้าวหาญ
เข้าดงอย่าพบงเห่า
เข้าเหล่าแล้วอย่าพบหนีแก้งเสือ
ขาหลังอย่าไปขัดง่าไฮ
ขาน้ำอย่าไปขัดง่านัว
ให้กัณฑ์อยู่หนอง
ฮอมของมาอยู่เจ้า
ครั้นเฒ่าให้อยู่ยีน
ให้เป็นคำเป็นคุณ

พิธีทำขวัญควายของไทขาว เมืองเต็ก สาธารณรัฐเวียดนาม

ดร.หว่องเลื่องนักวิชาการชาวเมืองเต็กเล่าว่า คนไทเมืองเต็กทำขวัญควายหลังจากไถนา หว่านกล้า
กินสิบสีและดำนาเสร็จแล้ว เครื่องทำขวัญประกอบด้วย ข้าวเหนียวย้อมด้วยใบไม้ให้เป็นสีแดง สีเหลือง สี
เขียวเกลือ และเหล้า ผู้ทำพิธีได้แก่เจ้าของหรือหมอทำขวัญ คนไทเมืองเต็กเรียกการทำขวัญว่า เซนขวัญ
หลังจากเซนผีเรือนแล้วก็เซนขวัญควาย เริ่มด้วยการอาบน้ำให้ควาย แล้วเอาข้าวเหนียวที่ย้อมสีแดง สีเหลือง

และสี่เขียว และเกลือใส่ภาชนะ(ปาน) ป้อนควาย เอาเหล้าเทราดหน้าผากควาย บางคนเอาเหล้าให้ควาย
กินด้วย คำเรียกขวัญควายในภาษาไทยเมืองตึกเรียกว่า เซอขวัญควาย เป็นข้อความค่อนข้างยาวดังนี้

เจอนี้จั่งได้แก้ความหมากปองฮู้
 ได้ความดีความงามปองหน้า
 เจอนี้จั่งแม่ปายควายแม่เฒ่า
 ยังไปกินป่าเต้าเลียบนา
 ไปกินป่าหุป่าสาเลียบบ้าน
 เจอนี้เอือนลูกด้าก็ไปกว้านควาย
 แม่แหควายมาดอมบึง
 เมื่อแสมมาดอมสี่เสาฟก
 มาดอมหกเสาดั่ง
 มาดอมด้าลูกหลังสิ่งเจอลอ
 เจอนี้เบือนเจ็ดน้ำขาวแสด
 เบือนแปดน้ำขาวใส
 เอือนฮาเจ้าก็เบ่าวางเสียฮึดมันหมอง
 เบ่าวางเสียคลองมันเล้า
 เบือนสามมึงลงไหกล้า
 เบือนห้ามึงลงไหเนา
 ไหก็แล้วล่อนซอนก็แล้วเหลก
 เจอนี้มึงซังวางเสียแอกไม้สา
 วางเสียนาให้โก้ง
 เอือนเจ้ามึงก็ยั้งซังตันแดง
 แพงซังลงก้อยลงกิง
 ยังมีข้าวดำยาแสง
 ยังมีข้าวแดงยาเหนียว
 ยังมีเหล้ามีเหมืองมีฝายขมก้อม
 เหล้ามีต้างมีท่อมหอม
 ยังมีหน้าเบ็ดด้าเบ็ดใหญ่
 เซอเมื่อขวัญจั่งมึงให้อย่าง่าย
 ขวัญควายมึงให้อยู่เฒ่า
 ขวัญมึงให้กล้า หน้ามึงให้แข็ง

แข็งซึ่งเหล็กซึ่งพรา
 กล้าซึ่งเหล็กควาขาง
 เมื่อป่าให้มึงเป็นซ้อนล้าน
 เมื่อบ้านให้มึงเป็นสิ่งกับของ
 อย่าให้เสียจงบ้าย เสือลายขบ
 ซ้อนหินอย่าให้เข้าแก่
 ตัดแต่อย่าให้เข้าดัง
 งูจีบให้แน่นทั้งขอด
 งอดจีบให้แน่นทั้งหาง
 มึงกินหญ้าภูทกภูซาง
 มึงจั่งมาแล้วน้อ
 ตาเวนค้ำมึงหากมาลก
 ตาเวนตมึงหากมาบ้าน
 อ้ายขี้จ้านเบาไปชอกได้
 มึงก็หากมาเฮือน
 มึงจั่งกว่านเอาลูกเอาหลานมึงมาบ้านมาเฮือนน้อ

พิธีทำขวัญควายของลาว หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

อาจารย์สมพร สุ่มดวงจัน และอาจารย์จันผาย ชาวหลวงพระบางให้ข้อมูลตรงกันว่า คนลาวโดยทั่วไปจะทำขวัญควายหลังจากไถนาหว่านกล้าเสร็จ แต่บางแห่งจะทำขวัญควาย 2 ครั้ง อีกครั้งหนึ่งจะทำหลังจากเอาข้าวขึ้นยุ้งแล้ว เครื่องทำขวัญประกอบด้วย ข้าวเหนียวสุก 1 ปั้น ไข่ต้ม 1 ลูก เทียนและดอกไม้ 2 ช่อ ด้ายสายสิญจ์ เหล้า (สำหรับควายตัวผู้) ผู้ทำพิธีได้แก่เจ้าของหรือหมอขวัญที่เรียกว่าหมอพร พิธีทำในตอนเช้า เริ่มด้วยการอาบน้ำให้ควายเหนียว ไข่ต้มให้ควายกิน วางเทียนและดอกไม้ลงระหว่างเขา บางคนก็วางข้าวเหนียวและไข่ต้มระหว่างเขาด้วย ถ้าเป็นควายตัวผู้บางที่ก็เทเหล้าราดระหว่างเขาสองข้าง บางแห่งคนทำพิธีจะอมเหล้าฟัน ผู้ทำพิธีเป็นผู้ชายเว้นแต่บ้านนั้นไม่มีผู้ชาย ถ้าเป็นควายตัวเมียนิยมนำเอาปูมาวางระหว่างเขาควายด้วย เชื่อว่าจะทำให้ควายออกลูกมากๆ เหมือนปู ทำพิธีเสร็จก็ปล่อยให้กินหญ้าตามป่าละเมาะ บททำขวัญควายของหมอพรจะมีเนื้อความยืดยาวดังที่มีผู้รวบรวมไว้ในหนังสือ มุงขุนชาวนา ดังนี้

คำเรียกขวัญควายของลาว ลำนวนที่ 1

ศรี ศรี มือนี่แม่นมือนั้น มั่นให้เจ้ามันกว่าก่อนผาแผ่น มั่นให้เจ้ามันกว่าแท่นผา
 จวงผาจันทร์ มั่นให้เจ้ามันยิ่งกว่าภูเขาลองไกรลาส มั่นให้เจ้ามันกว่าศิลาอาสน์หินเพชร เอ็ดนา
 เจ้าอย่าได้ช้า ให้เจ้าตั้งหน้าชื่อไปไว ๆ เจ้าอย่าได้มีใจโกรธกล้า หยาบข้าวอดสหาบ ข้อยมกเจ้าคือ
 สาวมกน้อง ไม่ล่องค่องเตาะค้อยไป กูสิแก้ปดมือนี้นวันนี ข้อยจึงสู่ขวัญควายทั้งหมู่ ปูย่าและหลาน

เหลน ตัวโตเซนหายให้เจ้าแม่พื้นเมื่อน้ำ เจ้ากินหญ้าเจ้าอย่าได้เข้าสวน ให้เจ้าชวนกันมา แต่มา
 หอดบ้าน ให้เจ้าช่วยกันมาอยู่ในแหล่งไต้ถุนเฮียงเสาบ่อน ช้อย สิบูกเจ้าไว้ ให้เจ้าได้ลูกเต้าน้อย
 อ่อนพอพัน มื่อนี้แม่นมมื่อสัน วันนีแม่นวันกล้า ช้อยจึงสู้ขวัญควาย บักดำปีเผือกตัวบุญมี อีซาบิตัว
 บุญกว้าง ช้อยจึงเอาเจ้าเมืออยู่สร้างกระทำการ มีลูกหลานและลูกน้อย เล่นอ้อมอ้อยแอ่วกินนม
 ทยๆ ใจจักขาดน้ำตาหยาดไหลตก เจ้าจึงคินงในอกในทรวงจักแตกทะลาย อยู่เทิงหลายสวยพองาม
 แดแก่กล้า เจ้าจึงตัวหน้าคินมา ช้อยจึงมีใจเคียดค้อย ช้อยจึงบายมาค่อนน้อยๆ เตาะต้อยตีไป ไปบ่
 ช้อยจึงได้ดำ ไปช้า ช้อยจึงได้ไล่เร็วไว เจ้าจึงไปชื้อชุด เจ้าจึงไปชื้อขาด ชิดควาขาดเซไป ปลดไถเขา
 ช้อยก็ได้ตีช้า มาเยอขวัญเอย ขวัญหัวเจ้าไปกินหญ้าอยู่ในป่าก็ให้มาสา มื่อนี้วันนี้ ขวัญหัวเจ้าไป
 แมบน้ำอยู่ในหนองแห่นลี้เหลือก ก็ให้มาสามมื่อนี้วันนี้ มาเยอขวัญเอย เจ้าอย่าได้ตกระทอนอันใจ
 กลัวช้อยเนอ ฝนตกฟ้าฮ้องให้เจ้าตั้งหน้าต่อทางมา ดูสองตางามละห้อย กับทั้งขวัญลูกน้อยเล่น
 อ้อมอ้อยนำแม่อยู่ลีลา ให้เจ้ามากินหญ้าแฝกใบหนา ช้อยก็ได้มาแล้ว ให้เจ้ามากินหญ้าคาใบเขียว
 อ่อน ช้อยก็ได้มาแล้ว หญ้าป่องแอ่วเหลือหลาย ช้อยก็ได้มาแล้ว พร้อมมามาตั้งล้อมภาขวัญอยู่สวยด
 วย มักอันใดให้เจ้ากินอันนั้น มาเยอขวัญเอย โตโตบ่มาเสื่อเหลื่องมันสิน่าไปกินสุเจ้าแล้ว มาเยอ
 ขวัญเอย โตโตบ่มาหามันสิน่าไปกินสุเจ้า มาเยอขวัญเอย โตโตบ่มาหามันสิน่าไปเหยียบสุเจ้า
 แล้ว มาอยู่ยืนยาวในห่อง ไม่ล่องต้องเตาะต้อยตีไป ช้อยสิแก่สิปลดมื่อนี้วันนี้ ช้อยจักต้อยทั้งลุ่มจุ่ม
 ไถ ช้อยจักต้อยทั้งไล่จุ่มคาค ให้เจ้ายืนยาวมันทันตา ตั้งอยู่ดีเยออย่าได้คอยโค่นค้ำควาคอนลุ่ม
 หล่อนเสีย

ไชยะตุ ะวัง ไชยะตุ ะวัง ไชยะมังคะลัง สะตะวัสสะ ทีมาเยกา

สำนวนที่ 2

ศรี ศรี มหาไชยะโคณมัทพโล สนิวัฑฒนโก มหามังคะโล โหตุ สัพพะทา อุตตะ
 มาแวนวิเศษ อติเรกไชยะศรี มื่อนี้แม่นมมื่อมัน มันให้เจ้ามันกว่าก่อนผาแอน มันให้เจ้ามันกว่าแท่น
 ผาจวง ผาจันทร์ มันให้เจ้ามันยิ่งกว่าภูผาไกลาส มันให้เจ้ามันยิ่งกว่าแท่นพระอินทาทิราช มันให้
 เจ้ามันยิ่งกว่าพระธาตุอย่างกึ่งแลพระธาตุพนม ให้เจ้ามันคือเจ้าขุนบุญสมสร้างเมืองเฮียงสูง เมื่อเจ้า
 เดินคันดั่ง เทียมแอกและไถ ให้เจ้าเดินย่างไปอย่าช้า อย่าได้หน้าด้านกินกล้าเพิ่นลี้ตี อย่าได้ฮาวิ
 ลักเข้าสวนเพิ่นลี้ล่อมไว้ อย่าได้ใจโกรธกล้าหยาบข้าวอดสหาว ช้อยมักเจ้าคือสาวมกน่อง ควายอี
 ง่องโตใหญ่เขาแล ช้อยฮักหลายเด้แม่นควายบักตู้ ให้เจ้าเป็นผู้ผู้เดินย่างตามทาง เจ้าแกว่งหางให้
 ได้เงินพอฮ้อย เจ้าของเพิ่นด่าบ้อยอย่าได้เคียดโกรธา ช้อยจักเชิญขวัญเจ้ามาทั้งควายด่อน โตเจ้า
 ย่างออกก่อนในฝูง เพิ่นจงเจ้าไปเทียมไถและคราด ให้เจ้ายัระยาดเดินย่างไววาท ทั้งควายบารังบา
 โตใหญ่ ไปกินหญ้าเจ้าอย่าได้เข้าสอนหมอน ไปในดงดอนเจ้าอย่าแบ่งเสื่อสงหา เจ้าเข้าไปในป่าให้
 ผู้เว้นขโมยโจร เจ้าเห็นคนดื้ออย่าได้เล่นไล่ จื่อจำเจ้าของได้ให้เจ้าย่างมาหา เห็นโจรขโมยมากกลางท่ง
 เจ้าอย่าได้จ้งให้เล่นไล่ชนมัน โตอื่นไล่กันเจ้าอย่าได้พ้อง หอดมือแลงให้เจ้าป่องพ้องมานอนเหือน

นอนชาน ฮอดสถานได้ล่างเอือนให้เข้าคอก ฮอดยามเพิ่นได้แก้เชือกผูกเจ้าออกไปท่งนา เทียว
แสวงหาหญ้าคาเขียวอ่อน ขวัญควายอีต่อนบักต่อนโตเผือกขาวดี ก็ให้มาสามื่อนี้วันนี้

ศรี ศรี โคน โคนีบักเถิกใหญ่ มื่อนี้ได้เป็นวันดี ควายเขาฮีโตบุญกว้าง ขวัญควายอีต๋วงมี
ลูกน้อยเล่นกินนม ทมๆหัวฮ้องหาลูกน้อย พอดะเว็นค้ายค้อยมานอนน้ำและเกลือกตม ควายอีต๋
ขมงวหาลูก จิตใจผูกเล่นไปมา ฮอดยามไถฮุดนาเจ้าอย่าเล่นเฮฮอน อย่าได้ไปลี้ซ่อนในเล้าคอง
เลา ควายเขายาวโตหลังแอ่น ควายบักแลแม่นเขาขว้างตามทาง ท้าวและนางควายฝูงแก่งล้า เชิญ
ขวัญเจ้าตาวหน้าคินมา ขวัญเจ้าบมาเขาสิบ้อยด่า เจ้าอย่าได้เข้าไม้ค้อนเขาสิไล่ตีเจ้าแล้ว มาเยอ
ขวัญเอย ให้ฮีบมาซี้ซูกซิดา อย่าซดข้าวซาดเซไป ปซดไถเขาเพิ่นตีเจ้าอีกซ้ำ เจ้านอนน้ำในบวก
ควายนอน เชิญขวัญเจ้ามาฮับพรดวงประเสริฐ มาเยอขวัญเอย ขวัญหัวเจ้าไปเทียวกินหญ้าอยู่
กลางดง ไปยืนกตหงอยู่ในป่า ก็ให้มาสามื่อนี้วันนี้ เชิญหัวเจ้าไปอยู่ท่อน้ำลอยล่องกลางหนอง ไป
กินใบตองยังอยู่ในเล้า ก็ให้มาสามื่อนี้วันนี้ ขวัญหัวเจ้าไปตากแดดฮ้อนแล้วเขาอยู่ท่งนาเพียง ก็ให้
มาสามื่อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปกินเกียงและนาบดบง เล่นลงท่งเขาไล่ชน อย่าวนเวียนอยู่โคกค้อยๆ ก็
ให้มาสามื่อนี้วันนี้ ขวัญเจ้าไปกินใบข่อยอยู่เทิงโพน เขาไล่ชนเจ้าอยู่ไฮ่แดงและไฮ่ฮ้อย ขวัญควาย
น้อยเล่นน้ำกันแม่ต่น ถึกเขาไล่ชนไล่ซาด ลื้ออยู่คองพันซาดและป่ากุงหนา ก็ให้มาสามื่อนี้วันนี้
มาเยอขวัญเอย เชิญขวัญเจ้ามากินหญ้าแฝกใบหนา มากินหญ้าใบอ่อน ซ้อยสิป้อนหญ้าหวายกิน
แซบจ้อย ซ้อยสิป้อนใบฮ้อยและหญ้าไซ ใบเขียวงามนั้นแม่นหญ้าป่อง เชิญมากินให้อิมหญ้าแพรด
เขียวดี กินให้อิมพีพอเพียงและใบข้าว มาเยอขวัญเอย โตโตบมาเสื่อเหลืองสีไล่กินสุแล้ว โตโตบมา
เสื่อโครงเขียวสิขบคาบสุไป โตโตบมาหมาในสิกินตา โตโตบมาขโมยสีไล่ไปฆ่ากินขึ้น โตโตบมาฝูง
ทากรันและยุงขบกินเลือด โตโตบมาเหลือกน้อยใหญ่บินขบหลัง โตโตบมาใบเข้างเขาสิเฮฮอน
ฟาด โตโตบมาเขาสิมรณาดแอ้งโหล่งโครงเจ้าแล้ว มาเยอขวัญเอย เจ้ามาอยู่คอกได้ล่างเล้านอน
เวียน ให้เจ้ามานอนอยู่คอกได้ล่างเอือนหลังใหญ่ ให้เจ้าแยงเบ็ดใส่บักตูกอนอนดี เพิ่นเพิ่นตีเจ้า
อย่าได้ เจ้าอย่าได้ย่นย่งฮั้นไต่ตอม ให้มาอยู่ตอมบ้ำล่งฮอดเต๋า ให้เจ้าเฮ็ดนาให้เพิ่นกินข้าวเลี้ยง
ครัวเอือน เกิงปีเดือนให้เจ้าลงไถตากล้า เจ้าอย่าได้ซาลงไถฮุดนา เดือนหกมาให้เจ้าไถไฮ่ ให้เจ้าเอา
ใจใส่เทียมคาคดและเทียมไถ เพิ่นไล่เจ้าฮือให้เจ้าย่าง เจ้าอย่าได้อวดอ้างชนเจ้าของ ตาให้มองคองไถ
และคองคาคด แล้เพิ่นฟาดเจ้าอย่าได้หนี ให้เจ้าเป็นจัวควายดีคุณเอือนคุณคอก ย่างเข้าออกเจ้าอย่า
ซาดอย่าชน อย่าเอาข้างสิฮาวโคนและสิบักตูกอก เขียวจอกให้เจ้าอยู่สุดย่างไป ยาเยอขวัญเอย มา
ยืนยาวในห้องคอกใหญ่ควายผูก เพิ่นจุงเคาให้เจ้าย่างออกก่อน มาอยู่ในบ่อนด้ายเชื่อนเสาแข็ง
เพิ่นฮักแพงแขนขอไม้ไผ่ ควายเถิกใหญ่แขนมากกะแหล่งและซิกขอ ให้มาคุนมายอเงินแสนเงิน
ล้าน อย่าได้ขากหักห้ามบาดเปื่อยตามโต เจ้าอย่าได้พาโลดดังแข็งและฮุดเชือกผูก ควายแม่งองให้เจ้า
ได้ลูกปีละ 2-3 โต เจ้าได้โคนโคหลวงโตอาจ ให้เจ้าได้เป็นโคสุภราชันทะวิศาล ด้วยเดชบุญ
สมภารให้เจ้าได้ควายแก้วจัวแก้ว เจ้านอนบวกรน้ำแล้วให้เกิดเป็นชุมเงินชุมทอง ให้เจ้าของได้มั่งมี
เงินแสนเงินล้าน เมื่อเจ้าย่างเข้าบ้านให้เป็นควายแก้วจัวคำ ให้เจ้าคุณคือฮ้องแก้วกำ ให้เจ้าคุณคือ

อำมรงค์เก้ายอด ให้เจ้าคุณคือแก้วบัทมะหลอดสูงเฮืองศรี ให้เจ้ามีรัศมีมือแสงมือเข้า ชี้ไถเจ้าไถนา
กินข้าวให้เกิดเป็นแท่งทองคำ เจ้าคาดดำไธนาให้เกิดเป็นแท่งเงินแท่งแก้ว เจ้านอนไถลางเฮือนแล้ว
ให้เกิดเป็นแท่งทองคำ เจ้าคาดดำไธนาให้เกิดเป็นแท่งเงินแท่งแก้ว เจ้านอนไถลางเฮือนแล้วให้เกิด
เป็นบ่อแก้วเงินทอง สูงเฮืองด้วยข้าวของสมบัติและข้อยใช้ ให้เจ้ามีอายุมันยาวนาน ให้มีข้าทาส
บริวารแสนโกฏี สุขส่วยโชติสูงเฮืองดี ให้มีมีไปฮอดเฒ่า ตราบต่อเท่าถึงนิรพาน เจ้าตายไปให้เกิด
ในวิมานชั้นฟ้า ให้เจ้าคงคอยท่าอยู่เมืองอินทร์เมืองพรหม สมความปรารถนา

อายุ วัฒน โสขัง พลัง ชะยะตุภะวัง ชะยะมังคะลัง ที่มา युกา โหด มหิงสาโคณา โสเถถี โว
สัพพะทา

(จาก มงกุฎชาวนา หน้า 26-27 และหน้า 30-33)

พิธีทำขวัญควายของไทยลื้อ เชียงรุ่ง สิบสองพันนา

ขนานจอมแสง บ้านช้างใจ เชียงรุ่ง ให้ข้อมูลว่า ชาวไทยลื้อที่เชียงรุ่งทำขวัญควายหลังจากไถนา
หว่านกล้าเสร็จแล้ว เครื่องทำขวัญควายประกอบด้วย ข้าวเหนียวสุก ไก่หรือไข่ต้ม ดอกไม้และเทียน ๑
คู่ ด้าย ผู้ทำพิธีได้แก่ เจ้าของควายหรืออาจารย์ทำขวัญ พิธีทำขวัญทำในตอนเช้า เริ่มโดยเจ้าของจะอาบน้ำ
ให้ควาย เอาแอกไถใส่ที่คอควาย นำดอกไม้และเทียนปักที่เขาควายเป็นขี้ผึ้ง เอาข้าวให้ควายกิน กล่าวคำ
เรียกขวัญควาย แล้วปล่อยควายเข้าป่า คำเรียกขวัญควายที่เจ้าของกล่าวเองจะมีขนาดสั้นๆ ว่า

“ ข้อยได้เจ้ามาใส่ไรไธนา ได้ดำได้ดี
บัดนี้เสร็จเฮ็ดนาแล้วได้คลีกรรมเวร
ตัวข้อยผู้เป็นเจ้าของได้สุขขยันเจ้า
ขอหื้อเจ้ามากินหญ้าอ่อนน้ำใส
หื้ออยู่ดีกินหวาน บ่หื้อมีพยาธิหยัง
“เนื้อเจ้าเจ้า”

ขนานจอมแสงชี้แจงว่า สรรพนามที่ใช้เรียกควายในการทำขวัญควายจะเรียกควายตัวผู้ว่า เจ้า และ
ควายตัวเมียว่านาง และเล่าว่า ทำพิธีเสร็จก็ปล่อยควายเข้าป่า ประมาณ ๑๕ วันหรือเดือนหนึ่งก็จะเข้าป่า
ไปเยี่ยมควาย จนถึงเวลาทำนาอีกครั้งหนึ่งจึงจะไปรับควายกลับ หมู่บ้านไหนอยู่ไกลป่าก็นำควายไปใส่ไว้ใน
ทุ่งนา เช่นบ้านชายหลวง ในการทำขวัญควายนอกจากข้าวสุกไก่ต้มแล้วอาจนำไก่เป็น ๆ มาวางไว้ด้วย
เมื่อเสร็จพิธีก็นำไก่ไปเลี้ยงต่อ เชื่อกันว่าจะช่วยให้ไก่แพร่พันธุ์มากขึ้น

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เล่าไว้ในหนังสือ ลื้อ คนไทในจีน ให้ข้อมูลคล้ายคลึงกันว่า ในการทำพิธีจะนำ
ของเช่นขวัญใส่พานวางตรงหน้าควาย ต่อจากนั้นก็ผูกเส้นด้ายที่เขาสองข้างพลงกล่าวคำเรียกขวัญดังนี้

“ข้อยได้เจ้ามาใส่ไรไธนา ได้ดำได้ดีได้ป้อ
บัดเดียนเสร็จนาแล้วได้คลีกรรมคลายเวร

อย่าหื้อได้เป็นบาปเป็นกรรม เจ้าควายหื้ออยู่ดีกินหวาน

ตัวข้อยผู้เป็นเจ้าของได้สุขย้อนบุญเจ้าได้อยู่ดีแล"

เสร็จพิธีก็ตัดเชือกปล่อยให้ควายเป็นอิสระ ไปหากินตามท้องทุ่ง ตามชายป่าริมแม่น้ำลำธาร บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ เล่าว่าในสิบสองพันนาสมัยนั้นไม่มีการขโมยวัวควาย เพราะชาวบ้านมีฐานะไม่อดคัต นอกจากนี้ยังกลัวการปรับไหมและคุกตาราง กลัวถูกตราหน้าไม่มีคนคบค้า (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ลือ คนไทยในประเทศไทยจีน หน้า 229-233)

ผู้วิจัยพบคำเรียกขวัญควายของไทยสี่สำนวนที่มีขนาดยาว ๒ สำนวน สำนวนหนึ่งจากการรวบรวมของพระภิกษุรอด วัดเพยหลวง บ้านเพยหลวง เมืองหลวง และอีกสำนวนหนึ่งจากอ้ายข้อยชาหาญ เมืองหล้า มีเนื้อความดังต่อไปนี้

สำนวนที่ 1 จากการรวบรวมของพระภิกษุรอด วัดเพยหลวง เมืองหลวง

ส่วนตั้ง อัฐชะ ในกาลบัดนี้หากเป็นวันดีสิริวันดีวันถูกพื้นอินทา วันนิจ้าจักร้องรับขวัญควายนาตนเป็นเจ้าตนเป็นเกล้าสร้างแต่งไถนา ตั้งแต่ปู่สังสาอย่าสั่งสีมาบันไว้ หากเป็นการหยงใช้ในโลกลมพู บ่ว่าฝูงหมูหมาแลเปิดไก่อ ก็หากได้ใหญ่ย้อนเพื่อแรงควาย บ่ว่าฝูงคนทั้งหลายใหญ่่น้อยก็หากได้ดอยย้อนแรงควาย เจ้านินาหากเป็นแสงลูกดีเลี้ยงโลก มาไผดคำชมพู หากดูดีชูแห่ง ปู่ย่ามาแบ่งไว้แต่ออน เป็นควายดำแลควายด่อน ๔ ดินหย่อน เลียนเพียง ทำเยี่ยงกันกับอ้า ย่างบ่ข้าเทียวไว ๒ ใบหูอยู่หว่าง หางออกก้นกิดแมง ๒ เขาแหลมคู่พร้อม ดูอ้อมพ้อมห่อหัน หากหางามชูแห่ง ขึ้นเนื้อแก้มตัว หากเป็นควายตัวดีคำเจ้า ลายลูกเต้าก็หากใหญ่เต็มเฮือน ชูปีเดือนคอบขวยเดือน ๕ เต้าทิมมา ฝูงปูปลากีมาไซ้ ฝูงตกลีดินเมือง ตกใส่เหมืองสินใหญ่ ไหลรอดเท้ากลางนา แสนตัวปูปลาใหญ่พ้อมกบเขียดอ้องทั้งเมือง น้ำเต็มเหลือชูแห่ง บ้านแวดไ้วหานา จนจักชวนกันไปเซาะหาควายนาตัวกับอ้า ไปเอาที่ป่าหญ้าโบกขรณี ชาติตัวพีใหญ่แท้ เชือกมัดได้จุ่งมา พอกมาหาเรือนที่เกล้า วันพุกเข้าจักใจเอาเจ้าไปปาแห่งดินนา เชือกฝายซ้ายก็เอามัดใกล้หว่างตา เชือกฝายขวาก็เอามัดใส่แอกไม้โคดใส่ฝายคอ ไ้ม้งใส่ฝายอ้อง เชือกแฮดคล้องฝายหลัง เอาเชือกหนึ่งมัดฝายข้าง หื้อเจ้าย่างพาไฟ ข้ายเจ้าก็มา ขวาเจ้าก็รู้ หื้ออยู่เจ้าก็อยู่ หื้อเขาเจ้าก็เขา ย่างเทียวไวบ่ข้า สัตว์กินหญ้าก็รู้แห่งคำคน เอาตนาแฮดสร้าง แบ่งนากว้างเหละหลวง ทังกวเมืองเฮ็ดเหมือนนี้ จำบอกชี้เทียวไว แต่กางไหนลูกเข้า トラบต่อเท้าถึงแดดควาย รอดยามงายจึงปล่อย จึงจักได้ดอยหญ้ากลางวัน บัดนินาเรามาชวนกันเฮ็ดแลแบ่งก็หากแล้ว นาทวังแก้วก็ให้ดำมา วันนินาข้าจักมาสมมา ยังมึงสาเฮยควายแก้ว ได้ดำแล้วบุบตี ตัวควายดีลายโลก ใจเคียดโขดโกธา จำฮากินบ่ขาด ค้อนฟาดตูใส่หลัง เชือกตัดดาฟาดข้าง หื้อเจ้าย่างไวๆ หื้อเทียวไปซื้อหน้า บ่หื้อแมกซ้ายแลแมกขวา ปากจาควายขุมมือ ได้ว่าหื้อเสียงแข็ง ด่าขวาแรงเจ้าตี้ม ขอนไปที่อึ่งนางมา วันนินาข้าก็มาอันดา ข้าวตอกมีดอกไม้แลลำเทียน จักมาขอขาก้าแลคาย หย่าหื้อเป็นบาป หื้อหายลาบกับหาย แม้นว่าโทษหลวงหลายใหญ่่น้อย ได้ดำปอยแต่อน ข้าจักเอาใหม่ขอนชาวมารู้หื้อ

ทบทลืมนชื่อติดเขา เอามายังตัวใกล้ เข้าบ้านให้คงหัว อันว่าการโทสาหื้อนายชำ เจ้าหากเกิดมาคำสม
 มายังตน...ในโลก หย่าเอาไซตโทสา คือว่ามึงสาฝูงควายแก้ว ก็มาแฮ็ดแล้วก็หากหลงลืม อย่าเอา
 คินมาตอบ วันนี้ข้าจักน้อมสู่ขวัญ อันว่าไมโคดยุเหนือคอก ข้าจักปลดออกไปในวันนี้ อันว่าไมล่อ
 คอยูบ่า ข้าจักปลดออกไปในวันนี้ มีทั้งเชือกหนังเหนียวมัดพางข้าง ข้าจักปลดออกไปในวันนี้ มีทั้ง
 เผือยาคูกู๋หอมไป ข้าจักปลดออกไปในวันนี้ มีทั้งโบกวาดหื้อ.....ข้าจักปลดออกไปในวันนี้ แคน
 แต่เนื่อหน้า นอนหลังกับหื้อยังไสนา นอนฟากับหื้อยังไสกล้า หื้อเจ้านอนลูกหลานบู้เสี่ยงด่า
 ขวา มึงสาฝูงควายใหญ่ หื้อได้จำไว้คำคู้ วันนี้มาใหม่ขอนขวากมาแล่นตาง.....มือทั้ง.....
 จักมารองรับเอาขวัญ แม้นว่าขวัญวินวอนบักล้าไปอยู่เหล่าแลปลีกก็หื้อมาในวันนี้ แม้นว่าขวัญหนี
 ไปอยู่คิริปากกว้าง ก็หากเป็นที่อยู่ป่าแรดข้างทั้งแห่งเสื่อลาย หื้อขวัญควายพอกเต้า หื้อพอกเข้าวัน
 ยัง แม้นว่าขวัญหนีไปอยู่ปงดินดำแลห้วยแล้ง ก็หื้อขวัญแคนคินมา แม้นว่าขวัญหนีไปอยู่ป่าแซม
 ปากาที่โบก (บวก)น้ำ ก็ข้ามีเหล็กแกมเขา ช่างบินมาคำคาย มาสายคอยเอาตัวควาย หื้อหนีฟาย
 ต่อเต้า มารอดแห่งที่นอนตน ขวัญเที่ยววิ่งวอนกลางป่า เสือหมีลาทิมแทง เหลือกยุงแมงคำคาบ
 แม้นว่าขวัญเจ้าหนีไปอยู่ดอยดินแดงปากล้วยทิดหาดห้วยไกลเมืองหื้อมาวันนี้ แม้นว่าขวัญหนีไปอยู่
 ท่งนาเกิดที่น้ำใหญ่ ก็หื้อไต่เต้าพอกคินมา แม้นว่าขวัญหนีไปอยู่ถ้ำใหญ่แลดงหนา ก็หื้อได้พอกมา
 หาที่แหล่งมาอยู่แควนกับคนเทอะเนอ แม้นว่าขวัญหล่มหมู่หล่มพาย บ่ช่างพอก ก็หื้อพันเสียหมา
 ไปกตอมคอก หื้อพอกหัวตี้มแจ้ง พอกมาหาแห่งที่นาตน แม้นว่าขวัญหนีไปอยู่ป่าตามตม มีดินตมบว
 กน้ำ ก็หื้อพอกคินมา แม้นว่าขวัญหนีไปอยู่ตามไร่นาจี่แล้ง อันนั้นมีหมู่วังหอมกา เขาช่างบินมาสัก
 คอด วันนี้นาขวัญเจ้าเที่ยวขอดกำเวียน เทียวบิดเบียนเคียดซ้ำ หื้อพอกมากินหญ้าอ่อนกับน้ำใส
 เทียวมาไวด้วยฮีบ ถกกีบอ้าย่างมา หากเป็นควายนาตัวลายเจ้า เป็นก้อเค้าอยู่อ่อน หากเป็นคน
 ภายหน้า หื้อเข้ากล่าดียว ฝูงไร่นาจี่ตีเที่ยงเท่า หื้อเข้าเหลือเล้าเต็มเยี่ย หื้อมันยูท่างกินแลทานไป
 อย่าขาดตราบต่อเท่าข้าชั่วชีวิต เทอะเนอ ขยนตุกวี่ ขยันตุกวี่ ขยมังคล์แล้วแล

สำนวนที่ 2 จากการรวบรวมของอ้ายฮ้อยซาหาญ เมืองหล้า

อชชโล อชชโย อชชมงคล ดีแล ดีแล ส่วนดั่ง อชช ในวันนี้หากเป็นวรวันดี
 บู้สังสิเล้าไว้ ย่าสังใส่ทำนายไว้ว่าควรดีเอาเจ้าไว้เป็นเค้าควายนา ดีละร้อยเชือกพัดสอดไถนา
 ซ้ายซ้ายเจ้าก็แล่นหา ขวาวขวาเจ้าก็แล่นสู่ ครันว่าอยู่อยู่เจ้าก็จุก ครันว่าลูกลูกเจ้าก็แล่น ไปไวไว
 เจ้าก็กว่าเจ้าก็ค้อยมากินหญ้าอ่อนกับน้ำใส มีทั้งขวัญหัวหางไกกวัดแกว่ง มีทั้งขวัญตีนแกว่งแรง
 มา สัตว์บ่ปากยอมกระทำการดีเป็นคำ ข้าจึงเอามาไว้กินแรงตัวแม่แพงค่าใหญ่ควรดีผูกฮักไว้เสมอ
 ลูก ผู้ดีหลอนว่าข้าได้บุตรและสอนว่าค่าเจ้าอย่าได้ขอดกรรมเวร เจ้าอย่าขอดเวรหมายมั่น เจ้า
 อย่าได้ใจด่วนสั้นสั้นกัน ขาดิว่าเป็นสัตว์เกิดมาคนบ่ได้กินแรง รวงพ่องก็พันแทงกินขึ้นเลือด ขึ้น

แห่งเหือดอินทรีย์ สัตว์ตัวใดดีจึงเลี้ยงไว้ขุน ข้าก็หวังเป็นบุญเป็นคุณเมื่อหน้า ขึ้นสู่ฟ้าถึงนรพาน
เจ้าก็อดก้มเฒ่า หื้อมีลูกเถ่าแอ่หลวงหลาย แต่เทอะ

เดือน ๘ มา เพิ่นจักบ้านน้ำเข้าเหมือง เดือน ๙ มาเพิ่นจากไถนาและหวานกล้า เดือน
๑๐ มาเพิ่นจักส้อมปลูกแล้วจึงเอาไถมาไว้ จึงเอาไถแม่แดงมาฆ่า จึงเอาแม่กล้าเบิกขวัญควาย
ตัวแม่เขาแซว ทั้งผู้แหลวทาซ้อง ไผ่ล่องค่องเกาะคอ ไผ่ลอกอเกาะบ่า ข้าจะปลดเสียในวันนี้ ตั้ง
แรกแต่ในวันนี้เมื่อหน้า ฝนตกเจ้าอย่าฝนไถนาตกกล้า ฟ้าร้องมาเจ้าอย่าฝนไถนา เจ้าอย่าฝนพา
แอกขึ้นไรเหนือ เจ้าอย่าฝนพาเผือกตกไรได้ ภูจ๊กเอาเจ้าไปปล่อยกินหญ้าอ่อนกับน้ำใสสางทุ่ง หื้อ
ตนดีงามละล้อย หื้อเจ้ามีลูกน้อยแอ่หลวงหลาย หื้อมีควายนาคเต็มถุนดั่งเก่า อย่าหื้อได้ไปเข้าเกิด
ลักปี ข้าก็หวังเป็นดีกับเจ้า หื้อได้ข้าวล้านหาบมาเยี้ย หื้อได้ข้าวล้านเยี้ยใหญ่กว้าง หื้อได้สร้าง
นาบุญ หื้อได้พันสัตว์สิ่ง บุญยังคำหื้อได้เกิดเป็นคนเทอะเนอเจ้าพ่อแล้วแลเจ้าทั้งหลายเฮย

พิธีทำขวัญควายของไทจีน เชียงตุง ประเทศพม่า

อาจารย์หนานหล้าเล่าว่า คนไทจีนทำขวัญควายเมื่อไถนาหวานกล้าและดำนาเสร็จ เครื่องทำ
ขวัญประกอบด้วย ข้าวเหนียวสุก 1 ปั้น กล้วย 1 ลูก ไข่ต้ม ดอกไม้และเทียน 2 คู่ ด้ายสายสิญจน์ เจ้า
ของควายอาจทำพิธีเองหรือขอให้ผู้หลักผู้ใหญ่หรืออาจารย์ที่เป็นหมอขวัญมาทำให้ พิธีทำขวัญควาย
มักจะทำในเวลาเช้าประมาณ 7-8 โมงเช้า ปรกติเจ้าของจะทำพิธีเองและโดยทั่วไปผู้ทำพิธีจะเป็นผู้ชาย
เริ่มด้วยการอาบน้ำให้ควาย เสร็จแล้วเอาข้าวเหนียว กล้วย ไข่ต้ม ในใส่พานวางไว้ตรงหน้าควาย ส่วน
ดอกไม้และเทียน 2 คู่ วางระหว่างเขา ใช้ด้ายสายสิญจน์ผูกรอบเขาทั้ง 2 เขาและผูก 2 รอบ ก่อนจะผูก
และขณะที่ผูกก็กล่าวคำเรียกขวัญ แล้วปล่อยควายเข้าป่า คำทำขวัญของไทจีนมีเนื้อความดังนี้

“อ้อชะโล อ้อชะเขยโย อ้อชะม้งคโล อ้อชะอุดตโม

อ้อชะในวันนี้ก็หากเป็นวันดี ศรีศุภะ ชัยมังคละ

อันยังอันประเสริฐ ลำเลิกกว่าวันและยามทั้งหลาย

บัดนี้ผู้ข้ามีข้าวขวัญ กล้วยและไข่มาสู่ขวัญ

สุเจ้าอันผู้ข้าได้ใช้สุเจ้าและได้บวบได้ดี

ได้ทำได้ด่า ได้ดั่งได้ถามฆ่าและถามแห่งดั่งอันก็ดี

และตั้งเอาวันนี้ไปตาเมื่อหน้า หื้อสุเจ้าได้อยู่ดีพิชาน

กินหญ้าอ่อนน้ำใส อยู่ดีพิชางเนื้อ”

การแสดงความขอบคุณควายของไทได้คง

วิทยาการชาวไทได้คงได้ร่วมกันให้ข้อมูลว่า คนไทได้คงไม่มีพิธีทำขวัญควาย แต่ก็ให้ความ
สำคัญแก่ควายมาก กล่าวคือ ในช่วงที่ผู้ชายไปไถนา เมื่อภรรยานำข้าวไปส่งให้สามีก็จะนำไปเผื่อควาย

ด้วย วิทยากรเล่าว่า “ภรรยาจะนำข้าวไปให้สามี 1 ก้อนและให้ควาย 1 ก้อน” ทุกวัน และทุกปีเมื่อถึงเวลารับประทานข้าวใหม่ คนไทได้คงก็จะให้ควายได้กินข้าวใหม่ก่อนคน

นอกจากนี้ ในช่วง 1 ปีจะมีวันหนึ่งจัดว่าเป็นวันพิเศษสำหรับควายโดยเฉพาะ เป็นวันเริ่มฤดูร้อน เรียกว่า “วัน หลีเซีย” ในวันนี้จะไม่ให้ควายทำงาน เชื่อกันว่าถ้าให้ควายทำงานควายจะร้องไห้ คนไทได้คงสมัยก่อนโดยเฉพาะคนแก่ไม่นิยมกินเนื้อควาย

ปกติเมื่อทำนาเสร็จชาวบ้านจะขังควายไว้ในคอก ตักน้ำและตัดหญ้ามาให้ควายกิน ถ้ามีปลาจะเมาะอยู่ใกล้ ๆ ก็จะปล่อยให้ควายไปกินหญ้า พอถึงกลางคืนก็ไปไล่ควายกลับ

บทวิเคราะห์

ในการศึกษาพิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายของคนไท 6 กลุ่ม ผู้วิจัยขอนำเสนอประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. เปรียบเทียบโอกาสการทำขวัญข้าวและการทำขวัญควายกับการทำขวัญของคน
2. พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายในฐานะพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์
3. พุทธศาสนากับพิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายของคนไท

1. เปรียบเทียบโอกาสการทำขวัญข้าวการทำขวัญควายกับการทำขวัญคน

เมื่อพิจารณาถึงโอกาสการทำขวัญข้าวและการทำขวัญควายของคนไท เป็นที่น่าสังเกตว่า คนไททั้ง 6 กลุ่มทำขวัญข้าวในช่วงชนข้าวขึ้นย้ง มีบางกลุ่มที่ทำขวัญข้าวขณะข้าวยังอยู่ในทุ่งนาด้วย ได้แก่ ไทดำทำขวัญข้าวเมื่อข้าวเป็นสาวและเมื่อข้าวออกรวง เช่นเดียวกับไทขาว ทำขวัญข้าวก่อนดำนาและเมื่อข้าวเป็นสาว อาจเปรียบเทียบโอกาสการทำขวัญข้าวของคนไทให้เห็นชัดเจนดังตารางต่อไปนี้

ไทดำ	ไทขาว	ลาว	ไทลื้อ	ไทขิ่น	ไทใต้คง
เมื่อข้าวขึ้นสาว	ก่อนดำนา	ก่อนชนขึ้นย้ง	ก่อนชนขึ้นย้ง	ก่อนชนขึ้นย้ง	ก่อนชนขึ้นย้ง
เมื่อข้าวออกรวง	เมื่อข้าวขึ้นสาว				
ก่อนชนขึ้นย้ง	ก่อนชนขึ้นย้ง				

เหตุใดคนไทยจึงทำขวัญข้าวในโอกาสดังกล่าว เป็นประเด็นที่น่าสนใจ เมื่อพิจารณาถึงความเชื่อเกี่ยวกับต้นข้าว จะเห็นว่าคนไทยทุกกลุ่มเชื่อว่ามีผีหรือเทพประจำอยู่กับต้นข้าว การทำขวัญข้าวเป็นการทำขวัญให้ผีหรือเทพประจำต้นข้าว เมื่อเปรียบเทียบกับคน อาจกล่าวได้ว่าการทำขวัญข้าวทำในช่วงข้าวเป็นสาว ช่วงข้าวมีบุตร และช่วงข้าวย้ายที่อยู่หรือขึ้นบ้านใหม่ ทั้ง 4 ช่วงนี้ล้วนเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของชีวิตทั้งสิ้น เป็นช่วงที่ต้องมีการปรับตัวปรับใจ ต้องระมัดระวังตัวเป็นพิเศษ ช่วงเริ่มเป็นสาวเป็นช่วงที่เริ่มเปลี่ยนจากวัยเด็กเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ เป็นช่วงที่มีความว้าวุ่นใจ ต้องระมัดระวังตัวเป็นพิเศษไม่ให้เกิดความเสียหาย ในภาคกลางของประเทศไทยมีการทำขวัญโขนจุก เป็นต้น ช่วงตั้งครรภ์มีบุตรก็เช่นกัน เป็นช่วงที่ต้องระมัดระวังตัวเป็นพิเศษ ทั้งในด้านการกินการอยู่ไม่ให้ป่วยไข้ทั้งแม่และลูก ช่วงที่มีการทำขวัญข้าวมากที่สุดก็คือเมื่อมีการขนข้าวขึ้นยุ้ง ซึ่งเทียบกับช่วงย้ายที่อยู่หรือขึ้นบ้านใหม่ ข้าวจะต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตจากที่เคยอยู่ในทุ่งนามาตั้งแต่เกิดย้ายเข้าไปอยู่ในยุ้งฉาง จะต้องมีการปรับตัวปรับใจมากเป็นพิเศษ ทั้งยังเป็นช่วงที่ประสบเคราะห์กรรมมาใหม่ๆ เพราะถูกนวดถูกตีให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง นับว่าเป็นช่วงที่ขวัญข้าวน่าจะตกใจและว้าวุ่นใจมากที่สุด คนไทยทุกกลุ่มจึงทำขวัญข้าวในช่วงนี้ อาจกล่าวได้ว่า การทำขวัญข้าวของคนไทยแต่ละช่วงเป็นไปอย่างมีเหตุมีผล

ส่วนการทำขวัญควายนั้น คนไทย 5 กลุ่มคือ ไทยดำ ไทยขาว ไทลื้อ ไทซิ่นและลาวทำหลังจากไถนาและหว่านกล้าเสร็จแล้ว วิถีการที่หลวงพระบางเล่าว่ามีบางแห่งในลาวทำขวัญควาย 2 ครั้ง ครั้งที่ 2 ทำเมื่อขนข้าวขึ้นยุ้งเสร็จแล้ว ส่วนคนไทยได้คงไม่มีพิธีทำขวัญควาย แต่มีการนำข้าวสุก 2 ก้อนมาให้คนกับควายทุกเช้า ระหว่างที่มีการไถนา และมีวันพิเศษสำหรับควาย 1 วันในรอบปี ถือเป็นวันที่คนจะไม่ใช้งานควาย นอกจากคนไทย 5 กลุ่มดังกล่าว จากการสัมภาษณ์เมื่อผู้วิจัยเข้าไปเยือนมณฑลฮัสสัมเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ.2542 คนไทพ่าเกแถบลุ่มน้ำพาเกียลในมณฑลฮัสสัมก็จัดพิธีทำขวัญควายหลังจากไถนาหว่านกล้าเสร็จเช่นกัน การทำขวัญควายหลังจากไถนาเสร็จแสดงให้เห็นว่า คนไทสำนึกที่ควายต้องมาทำงานให้คนอย่างหนัก แล้วยังถูกเยียนตีดูดาในขณะที่ทำงานไม่ถูกใจด้วย ความตอหนึ่ในบททำขวัญของลาวพรรณนาด้วยความเห็นใจควายว่า ขณะนำควายมาใช้งาน ลูกควายก็วิ่งล้อมหน้าล้อมหลังจะกินนม ทำให้ควายเศร้าเสียใจจนน้ำตาตก เจ้าของกลับโกรธซึ่งควายไม่ควรจะมาตีไปด่าไป จนควายล้มลงเชือกขาด เจ้าของก็ปลดไถออกแล้วตีซ้ำ ความในบททำขวัญควายของลาวพรรณนาดังนี้

ข่อยจึงเอาเจ้าเมื่ออยู่สร้างกระทำการ มีลูกหลานและลูกน้อย แล่นอ้อมอ้อยแอ่วกินนม
 ทมๆ ใจจักขาดน้ำตาหยาดไหลตก เจ้าจึงคองในอกในทรวงจักแตกทะลาย
 อยู่เทิงหลายสวยพองามแดแก่กล้า เจ้าจึงต้าวหน้าคีนมา

ช่วยจึงมีใจเคียดเคี้ยว

ช่วยจึงบายมาค้อนน้อยๆเตาะต๋อยดี

ไปไปช่วยจึงได้ด่า

ไปช้าช่วยจึงได้ไล่ไปเร็ว

เจ้าจึงไปชี้ชุดสีขาว ชิดควาขาวเซไป

ปลดไถเขาช่วยก็ได้ดีซ้ำ

บททำขวัญไทลื้อก็พรรณนาว่า

ช่วยได้เจ้ามาใส่ไร่ไถนา

ได้ด่าได้ดีได้ป้อ

โดยเหตุที่ควายต้องประสบเคราะห์กรรมดังกล่าว จึงเชื่อกันว่าขวัญของควายคงจะตกออก ตกใจหนีไปจากตัว และอาจทำให้ควายเจ็บป่วยเศร้าหมองได้ จึงต้องทำพิธีเรียกให้ขวัญควาย กลับมาอยู่ประจำกับตัวควายดังเดิม เหมือนกับการทำขวัญคนเมื่อประสบเหตุร้ายหรือเจ็บไข้ได้ป่วย การเลือกโอกาสการทำขวัญควายจึงเป็นไปอย่างมีเหตุผลและเป็นโอกาสและเหตุผลที่ คล้ายคลึงกับโอกาสการทำขวัญชาวตอนบนชาวซึ่งยัง

การศึกษาโอกาสการทำขวัญข้าวและการทำขวัญควายโดยเปรียบเทียบกับโอกาสการทำ ขวัญคน ทำให้มองเห็นความคิดนึกของคนไทที่มีต่อข้าวและควายได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อาจกล่าวได้ ว่า คนไทมองต้นข้าวและควายเป็นสิ่งมีชีวิต มีความรู้สึกนึกคิด มีจิตวิญญาณ ข้าวและควายมี ขวัญหรือพลังชีวิตประจำอยู่เหมือนคน คนไทหวังพึ่งพาต้นข้าวให้ให้ผลิตผลเพียงพอสำหรับเลี้ยง ชีวิตของตน และหวังพึ่งพาควายช่วยในกระบวนการผลิตข้าว คนไทจึงมีความกตัญญูรู้คุณทั้ง ข้าวและควายมาก ปฏิบัติต่อข้าวและควายประหนึ่งคน พุดจากับข้าวและควายอย่างอ่อนโยนยก ย่อง การทำขวัญข้าวและการทำขวัญควายของคนไทสะท้อนให้เห็นจิตใจที่ละเอียดอ่อนของคน ไท ที่มีความอ่อนโยนและเอื้ออาทรสะท้อนให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ของคนไทกับธรรมชาติ แสดงให้เห็นว่า คนไทมองธรรมชาติมีคุณค่าอย่างใกล้

2. พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายในฐานะพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์

ดังที่บรรยายไว้ในบทที่ 4 ว่า การทำนาเป็นภาระที่หนักมาก ทั้งมีความเสี่ยงสูง ไม่อาจ คาดหมายได้ว่าจะได้ผลตามต้องการหรือไม่ เพราะขึ้นอยู่กับธรรมชาติมาก ต้องมีน้ำมีแดดพอ เหมาะ ต้องร่มมีดระวังแมลงและนกหนุมานกิน ต้องคอยถอนหญ้าที่มักขึ้นเกะกะทำให้ต้นข้าวเติบโต ไม่ได้เต็มที่ คนไทจึงมีพิธีไหว้ผีเรือนผีบ้านและผีนาเป็นระยะๆ ขอให้ช่วยคุ้มครองให้การปลูกข้าวได้ ผลดี การทำขวัญข้าวมาจากความเชื่อว่าข้าวมีผีอยู่ประจำกับต้นข้าว ซึ่งโดยมากเชื่อกันว่าเป็นผีผู้ หญิงมีชื่อเรียกต่างๆกันว่า “ แม่ข้าว ”, “ แม่ขวัญข้าว ”, “ ย่าขวัญข้าว”, “แม่โพสพ” หรือ “แม่ไกสก” บางทีก็เรียกสั้นๆ ว่า “ ขวัญข้าว ” พิธีกรรมจัดขึ้นเพื่อขอร้องให้ผีดังกล่าวอยู่ประจำ กับต้นข้าวตลอดเวลา ไม่หนีไปไหน แม้ว่าจะมีอันตรายใดมากล้ำกรายก็ตาม เพื่อช่วยดูแลให้ข้าว

เจริญเติบโต แข็งแรง ได้ผลผลิตตามที่ต้องการ ในการทำขวัญข้าวจะมีเครื่องเช่นขวัญเป็นของขวัญมอบให้แก่ขวัญข้าว เพื่อให้ขวัญข้าวพอใจ และผู้ทำพิธีก็จะกล่าวคำเรียกขวัญซึ่งมีใจความอ่อนหวานขอร้องขวัญข้าวให้อยู่ดูแลข้าว เพื่อให้ข้าวอยู่รอดปลอดภัย ได้ผลผลิตดี เครื่องทำขวัญหรือของขวัญที่มอบให้แก่แม่ข้าวหรือขวัญข้าวได้แก่ อาหาร คือ ข้าวสุก ไก่ต้มหรือไข่ต้ม กล้วย อ้อย ซึ่งน่าจะเป็นสิ่งที่หาได้ง่ายที่สุดในสังคมไทยในสมัยโบราณ เมื่อต้นข้าวขึ้นสาวคนไทดำมีวิธีปฏิบัติให้ถูกใจคือหาพืชชนิดหนึ่งเรียกกันว่า “กอขู้ข้าว” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นคู่รักของข้าวมาปลูกไว้ในนาใกล้ๆ ต้นข้าว ให้เหตุผลว่าข้าวจะได้ดีใจออกลูกมากๆ และสำหรับข้าวไร่เมื่อข้าวขึ้นสาวคนไทดำก็จะหาต้นเผือกมาปลูกไว้ใกล้ๆ ถือว่าต้นเผือกเป็นคู่รักของข้าวไร่ บททำขวัญข้าวของไทยดำบอกกล่าวแก่ขวัญข้าวว่าให้มากินอาหารที่เช้นและดูแลข้าว “ให้มันจันมันดื้ออย่าให้ตัวบังมากัด อย่าให้จี้หิดมาลาวใบ อย่าให้ยีสาวมาเคี้ยวยอด” หมายความว่า ขอให้งามให้ดี อย่าให้ตัวบังและจิ้งหริดมากัดใบ หรือตัวยีสาวมาเคี้ยวยอด เป็นการแสดงความปรารถนาให้ข้าวแข็งแรงและเจริญงอกงามโดยปราศจากแมลงมารบกวน บททำขวัญข้าวของไทยขาวก็บอกขวัญข้าวตอนทำขวัญก่อนดำนาว่า ให้ขวัญข้าวแข็งแรงเหมือนเหล็กเหมือนพรว้า อย่าให้แมลงพวกแมงแกงแมงงว้างมารบกวน ขอให้ใบข้าวแข็งแรงเหมือนใบต้นหอม ค้อมลงเหมือนตะไคร้ ให้รากขลุกลอนเหมือนขวกหนาม และแทรกลงไปในดินถึงหมื่นวา และให้ออกรวงยาวเหมือนหางม้า มีเมล็ดข้าวมากเหมือนไข่มุ่ ดังความว่า

ให้ขวัญข้าวแข็งแรงพรว้า	ขวัญนากล้าซึ่งเหล็กควาขาง
แมงแกงด้นอย่าข่าง	แมงงว้างฮ้องอย่าเหลียง
ใบมิ่งให้แข็งแรงใบหอม	ค้อมซึ่งใบขิงเจอ
ฮากมิ่งซ้องเมื่อเหนือปานขวก	ฮากมิ่งซ้องลงใต้ได้หมื่นวาพันวา
ข้าวมิ่งให้มากซึ่งไข่มุ่	ยู่ฮี้ซึ่งหางม้า

คำทำขวัญข้าวตอนข้าวเป็นสาวของไทยขาวก็บอกกล่าวแก่ขวัญข้าวว่า ขอให้ขวัญหัวขวัญหน้าจกกล้าแข็งแรงหนึ่งเหล็กพรว้าประหนึ่งขวาน ขอให้มิกอใหญ่ รวงหนักจนปลายค้อมลงเป็นวงเหมือนกระดิ่ง และเหมือนเดือนหงาย

ไว้ขวัญหัวแหอกกล้า	ขวัญหน้าหื้อแข็ง
แข็งแรงเหล็กซึ่งพรว้า	กล้าซึ่งขวานซึ่งตอง
ปลายมิ่งก้มซึ่งดั่ง	ก้มซึ่งเบือนหาย

คำทำขวัญข้าวหลังเก็บเกี่ยวของไทยเรามีข้อความขอให้ล้านคำด้าปางซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษช่วยคุ้มครองให้ได้ยุดิกันดี ให้ข้าวไร่ข้าวนาอุดมสมบูรณ์ ไปทั่วเมือง ปลุกข้าวไร่ก็ได้ข้าวรวงหนา ปลุกข้าวนาก็ได้ข้าวรวงหนักจนค้อม ขอให้แดดดีน้ำดี ให้เม็ดข้าวเหมือนไข่มุ รวงข้าวยาวเหมือนหางม้า

เซอเมื่อหื้อล้านคำด้าปาง	ได้อยู่กินดีมีคุ้ม
ขวัญนาไฮ้ไปเต็งเมืองเฮย	ได้กินแล้วเฮ็ดข้าวไฮ้
หื้อข้าวไฮ้รวงหนา	เฮ็ดขวัญนาได้ข้าวรวงก้อม
แดดลงใส่ฝายนา	น้ำลงเต็มต้างด้อ
หื้อเม็ดข้าวซึ่งไข่มุ	ยู่ฮ้างม้าเนอข้าวเน้อ

ในคำทำขวัญข้าวขึ้นเล่าของลาวตอนหนึ่งกล่าวเชิญข้าวให้เข้ามาในยุ้งว่า ได้ทำยุ่งสวายงามเป็นลายเงินลายคำลายแก้วไว้ให้แล้ว ขอให้ข้าวปลุกขึ้นเพิ่มพูนขึ้นเหมือนขวยตุ่น กองหนุนขึ้นเหมือนทรายในแม่น้ำโขง ขอให้ข้าวจงไหลนองมาไม่ขาด เหมือนหยาดฝนจากฟ้าที่ไหลลงสู่พื้นดิน ตกไปกินสิบปีก็ไม่บกไม่พร่อง ดังความว่า

ข้อยซือาราทนาเจ้าเมื่ออยู่เล่าหลังสูงพื้นแป้น แผ่นลายเงินและลายคำลายแก้ว
ให้ปลุกขึ้นคูนขึ้นอันขึ้นดั่งขวยตุ่น จุ่นพุนดั่งทรายของ ไหลนองมาอย่าขาด
เป็นดั่งฟ้าหยาดฮ้าแม่ธรณีก็มีแล สิบปีอย่าได้บก จกสิบปีอย่าได้ลง

ในกลุ่มไทลื้อ ไทจีนและไทได้คงเชื่อว่าขวัญข้าวมีทั้งชายและหญิง ในการทำขวัญข้าวจะตั้งเครื่องทำขวัญให้เป็นคู่สำหรับปู่ขวัญข้าวและย่าขวัญข้าว ได้แก่ ข้าวเหนียวสุก 2 บ้น ไข่ต้ม 2 ฟอง กล้วย 2 ลูก ดอกไม้และเทียน 2 ชุด เป็นต้น อย่างไรก็ตามในวรรณกรรมเรื่องย่าขวัญข้าวที่เป็นบทพระธรรมเทศนาที่แพร่หลายในกลุ่มไทลื้อ ไทจีน ลาวและล้านนา ให้ความสำคัญเฉพาะขวัญข้าวที่เป็นหญิงเรียกว่า “ย่าขวัญข้าว” บทพระธรรมเทศนานี้ชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์เทศนาในช่วงเข้าพรรษา และตอนทำพิธีขึ้นข้าวขึ้นยุ้ง โดยมีความเชื่อว่าจะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ไม่อดอยาก และจะมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน

ส่วนคนไทยได้คงก็เชื่อว่าขวัญข้าวเป็นชายและหญิงเช่นกัน ในพิธีทำขวัญข้าวก่อนนำข้าวขึ้นยุ้งที่เรียกว่าพิธี “ตบุงข้าว” จะนำอาหารได้แก่ ไก่ต้ม 1 ตัว ข้าวสุก 2 ชาม เหล้า 2 จอก น้ำร้อน 2 ถ้วยตะเกียบ 2 คู่ วางไว้ให้ปู่ขวัญข้าวและย่าขวัญข้าว อย่างไรก็ตามในการกล่าวคำบูชาจะให้ความสำคัญเฉพาะขวัญข้าวที่เป็นผู้ชายเรียกว่า “ปู่ขวัญข้าว” คนไทยได้คงเคารพนับถือปู่ขวัญข้าวมาก จะกล่าวคำบูชาปู่ขวัญข้าวในขณะไหว้พระ คำกล่าวไหว้พระและไหว้ปู่ขวัญข้าวสะท้อนให้

ความกลัวต่อความลำบากยากจน ในจำนวนคำกล่าว 12 วรรค มีใจความกล่าวขย่งชมเชยปู่
ขวัญข้าวและขอให้ช่วยเหลือดูแลให้สมปรารถนานั้น กล่าวย้าว่า “คงโตข้าอย่าหือตกผาน”
หมายความว่า ขออย่าให้ตัวข้าตกลำบากยากจน ถึง 2 ครั้ง

เมื่อพิจารณาจากเครื่องทำขวัญข้าวของไทยลื้อ ไทยจีนและไทใต้คง ที่จัดอาหารเป็น 2 ชุด
สำหรับปู่ขวัญข้าวและย่าขวัญข้าวเหมือนกัน อาจเป็นไปได้ว่าในความเชื่อดั้งเดิมคนไทยให้ความ
เคารพนับถือและบูชาทั้งปู่ขวัญข้าวและย่าขวัญข้าว เมื่อสังคมเปลี่ยนไป คนไทกลุ่มหนึ่งให้ความสำคัญ
สำคัญแก่หญิงก็ให้ความสำคัญแก่ย่าขวัญข้าว ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งให้ความสำคัญแก่ชาย ก็ให้
ความสำคัญแก่ปู่ขวัญข้าว ความเชื่อดั้งเดิมว่าขวัญข้าวมีทั้งสองเพศจึงปรากฏหลงเหลืออยู่ในพิธี
กรรม แนวความคิดดั้งเดิมเรื่องขวัญข้าวเป็นชายและหญิงอยู่ด้วยกัน น่าจะสื่อให้เห็นถึงความคิด
ความเชื่อในเรื่องความสัมพันธ์ของชายหญิงซึ่งจะช่วยสืบพืชพันธุ์ให้แพร่หลาย ทำให้ให้เกิดความ
อุดมสมบูรณ์

อนึ่ง เนื่องจากในการทำนาจะต้องอาศัยควายไถนา จะให้มีข้าวบริบูรณ์ตลอดไปก็ต้องมี
ควายจำนวนมาก ในพิธีกรรมทำขวัญควายของไทยดำจึงอวยพรให้ควายมีอายุยืนยาวและให้ “แพร่
หลายลูก” คือมีลูกหลานแพร่หลาย ในบททำขวัญควายของไทยขาวก็อวยพรให้ขวัญควายมีอายุ
ยืนยาว กล้าแข็ง อย่าได้ถูกเสือหิมขบกัด และให้พาลูกหลานมาบ้านมาเรือน “มึงจั่งกว๋านเอาลูก
หลานมึงมาบ้านมาเรือนเน้อ” ในพิธีทำขวัญควายของลาว ถ้าเป็นควายตัวเมียนิยมนำเอาปูมา
วางระหว่างเขาควายด้วย เชื่อกันว่าจะทำให้ควายออกลูกมากๆ เหมือนปู ส่วนไทลื้อนิยมนำไก่
เป็นๆมาเป็นเครื่องทำขวัญควายด้วย เมื่อเสร็จพิธีก็นำไก่ไปเลี้ยงต่อ เชื่อกันว่าจะช่วยให้ไก่แพร่พันธุ์
มากขึ้น

พิธีทำขวัญข้าวขวัญควายเป็นพิธีที่จัดทำขึ้นเพื่อประโลมใจขวัญข้าวและขวัญควายให้มี
พลังแข็งแกร่ง เพื่อจะช่วยให้ได้ผลผลิตตามที่คนไทยต้องการ การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวย่อมจะ
ช่วยให้ผู้อยู่ในพิธีมีความสบายใจ มีความหวัง และมีพลังที่จะช่วยกันแบกภาระอันหนักหน่วงและ
พยายามหาทางเอาชนะภัยธรรมชาติต่อไป โดยมีความอุดมสมบูรณ์เป็นความหวัง อาจกล่าวได้ว่า
พิธีกรรมที่สร้างพลังกายพลังใจแก่ขวัญข้าว เป็นการสร้างพลังกายพลังใจให้แก่คนไทยซึ่งทำนา
นั่นเอง

3. พุทธศาสนากับพิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควาย

การรับพุทธศาสนาเข้ามาในวิถีชีวิตทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านพิธีกรรมและตัว
บททำขวัญข้าวขวัญควาย เครื่องทำขวัญข้าวทำขวัญควายในกลุ่มไทดำไทเมืองเดิมมักจะประกอบ
ด้วยอาหารสุก คือ ข้าวสุก ไก่ต้ม ไข่ต้ม ศาสตราจารย์ ดร.คำเคื่องและดร.หว่านเลื่องวิทยากรซึ่ง
เป็นไทดำและไทขาวอธิบายว่า เครื่องเช่นขวัญจะประกอบด้วยของสุกเสมอ แต่เครื่องเช่นผีอาจเป็น

ของดิบ นำสังเกตว่าเครื่องทำขวัญข้าวทำขวัญควายในกลุ่มคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา 3 กลุ่ม คือ ลาว ไทลื้อและไทจีน มักจะมีดอกไม้และเทียนด้วย นอกจากนี้ในกลุ่มคนไทย 3 กลุ่มดังกล่าวยังนิยม นิมนต์พระสงฆ์มาในพิธีทำขวัญข้าวขึ้นยุง เพื่อให้พระสงฆ์ให้ศีล เทศนา กล่าวอุทิศส่วนกุศลให้ เทวดาอารักษ์และให้พร ในสิบสองพันนาและเชียงตุงนิยมนิมนต์พระสงฆ์เทศน์ธรรมเรื่องยาขวัญ ข้าวในเช้าพรรษา ในลาวเคยมีการประกาศห้ามให้ผีให้แค้นเมื่อ พ.ศ.2063 ในรัชสมัยพระเจ้าโพธิสัรราชเนื่องจากได้รับอิทธิพลพุทธศาสนาจากล้านนา พุทธศาสนามีอิทธิพลอย่างแน่นแฟ้นต่อ วิถีชีวิตชาวลาวย โดยเฉพาะต่อพิธีกรรมอันเนื่องด้วยกระบวนการผลิตข้าว จากเอกสารชื่อ มงคูน ชาวนา ถึงกับกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรว่า ในช่วงกระบวนการผลิตข้าว จะต้องมีการพิธีกรรมซึ่ง ต้องนิมนต์พระสงฆ์มาสวดเป็นระยะ ตั้งแต่ก่อนไถนา ดำนาเสร็จ ข้าวตั้งท้อง ข้าวพอเหมาะที่จะทำ ข้าวเม่า ข้าวพอกเกี่ยว เมื่อเกี่ยวแล้ว ข้าวอยู่ในลอม ในลาน จนกระทั่งเมื่ออยู่ในเล้าในเฝ้ายแล้ว รวม ถึง 10 ครั้ง ดังความในหนังสือ มงคูนชาวนา เขียนไว้ว่าดังนี้

1. ก่อนจะลงมือไถนา ให้จัดเอาเครื่องไถนา มีคราด ไถ แยก อ้อง เชือกคร่าว จกเสียม มีดพร้า ขวาน วัวควายทุกตัวก็ให้กินหญ้า อาบน้ำให้สะอาดดีแล้วมาประกอบพิธี สวด ปรีตตมงคูนแล้วจึงแรกนา
2. เมื่อดำนาหมดทุกๆไร่แล้ว ก็ให้เฝ้าบุญสวดปรีตตมงคูนอีกเพื่อหนึ่ง เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ ต้นข้าว บังให้อันตรายทั้งหลายมาเบียดเบียน
3. เมื่อข้าวพอมานก็ให้สวดปรีตตมงคูนเฝ้าบุญถวายทานอันเลิศอีกเพื่อหนึ่ง ตามวิธีเฝ้า บุญข้าวเก่าเพื่อ
4. เมื่อข้าวพอเม่าก็ให้สวดปรีตตมงคูนถวายทานอันเลิศอีกเพื่อหนึ่ง
5. เมื่อข้าวพอกเกี่ยวก็ให้สวดปรีตตมงคูนถวายทานอันเลิศอีกเพื่อหนึ่ง จึงเกี่ยวข้าวได้
6. เมื่อเกี่ยวข้าวแล้วยังตากอยู่ในนาก็ให้สวดปรีตตมงคูนถวายทานอันเลิศอีกเพื่อหนึ่ง (สมัยนี้เกี่ยวข้าวแล้วก็มีมัดพร้อม ขนพร้อม ก็ให้เฝ้าต่อนจนแล้ว)
7. เวลาขนข้าวขึ้นไว้ในลอม หรือในหงรำแล้วก็ให้สวดปรีตตมงคูนถวายทานอันเลิศอีกเพื่อ หนึ่ง
8. เมื่อเวลาแบ่งลาน หรือทาลานแล้วก็ให้สวดปรีตตมงคูนแล้วถวายทานอันเลิศอีกเพื่อ หนึ่งจึงสู่ขวัญลาน แล้วจึงฟาดข้าว ตีข้าว หรือเอาควายเหยียบข้าวตามความนิยม
9. เมื่อเวลาตีข้าวแล้วก็ให้สวดปรีตตมงคูนถวายทานอันเลิศอีกเพื่อหนึ่งแล้วเชิญชวนข้าว ด้วยหนังสือนางโกสบ ตามแบบเชิญขวัญข้าวขึ้นเล้า ที่มีอยู่ในหนังสือเล่มนี้แล้ว

10. เมื่อชนชาวขึ้นเล่าขึ้นเสียแล้ว พอถึงเดือนสามออกใหม่ 3 ค่ำ ให้เฝ้าบุญคุณขวัญข้าว เป็นเพื่อสุดท้าย ตามวิธีที่กล่าวมาแล้วนั้น และมีการสวดบริตมุงคุณถวายทานอันเลิศ อีกเพื่อหนึ่ง

(จาก มุงคุณชาวนา หน้า 2-3)

ผู้เขียนหนังสือมุงคุณชาวนาหากไม่ใช่พระสงฆ์ก็น่าจะเป็นผู้เคยบวชเรียนมาก่อน ข้อความที่ยกมาแสดงให้เห็นว่าพระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมเรื่องขวัญ นอกจากนี้ อาจารย์หรือหมอขวัญผู้ทำพิธีทำขวัญข้าวขวัญควายในสังคมไทที่นับถือพุทธศาสนาก็มักเป็นคนที่เคยบวชเรียนแล้ว ทำให้บทบาทขวัญข้าวบางบทมีภาษาบาลีแทรกเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ .ในบททำขวัญควายของไทยลื้อ กล่าวถึงควายถูกดุด่าเยียนตีและเจ้าของควายเกรงจะเป็นบาปกรรมจึงได้ทำพิธีขึ้น เป็นการแทรกแนวคิดเรื่องบุญบาปกรรมเวรซึ่งเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาเข้าไปในบททำขวัญ ดังความว่า

“ช่วยได้เจ้ามาใส่ไรใส่เนา ได้ด่าได้ดีได้ป้อ
บัดเดี๋ยวนี้เสร็จนาแล้วได้คลีกรรมคลายเวร
อย่าหือได้เป็นบาปเป็นกรรม”

บททำขวัญควายของไทยดำขึ้นต้นบทด้วยการบอกกล่าวว่า วันทำพิธีเป็นวันดีวันงาม ด้วยภาษาไทง่าย ๆ ตรง ๆ ว่า “ขวบปีดีงาม” แต่บททำขวัญควายของไทยขึ้นขึ้นต้นบทด้วยการบอกกล่าวทำนองเดียวกันแต่กล่าวเป็นภาษาบาลี ดังนี้

“อัสสะโส อัสสะเชยโย อัสสะมังคโล อัสสะอุตตโม
อัสสะวันนิกัหากเป็นวันดีศรีศุภะชัยมังคละ”

อย่างไรก็ตาม ในช่วงแรกของการรับพุทธศาสนา น่าจะเกิดความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมเรื่องขวัญข้าวกับความเชื่อทางพุทธศาสนา เนื่องจากความเชื่อเรื่องขวัญข้าวและพิธีกรรมทำขวัญข้าวมีความสำคัญต่อขวัญและกำลังใจของคนทำนา บทพระธรรมเทศนาเรื่องยาขวัญข้าวที่พบในกลุ่มไทยลื้อและไทจีนสะท้อนให้เห็นการประนีประนอมระหว่างพุทธศาสนาและความเชื่อดั้งเดิม บทพระธรรมเทศนาเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างตำนานกับพิธีกรรม ผู้แต่งพยายามชี้แนะให้เห็นความสำคัญของข้าวและการสืบทอดพิธีกรรมทำขวัญข้าว โดยแสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าก็ทรงเห็นความสำคัญของข้าวและพิธีทำขวัญข้าว เช่นเดียวกับในได้คงที่พุทธ

ศาสนาไม่ได้กีดกันความเชื่อดั้งเดิม คนไทได้คงจึงไหว้ปู่ขวัญข้าวในเวลาไหว้พระ คำไหว้พระของคนไทได้คงรวมการกล่าวคารวะต่อปู่ขวัญข้าวด้วย นับเป็นภูมิปัญญาของคนรุ่นก่อนที่รู้จักหาวิธีสืบทอดแนวการประพฤติปฏิบัติตามความเชื่อดั้งเดิมโดยไม่ให้ขัดแย้งกับพุทธศาสนา

สรุป

พิธีกรรมและบททำขวัญข้าวทำขวัญควายของคนไท สะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องขวัญ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมอย่างหนึ่งของคนไท เป็นความเชื่อว่ามีสิ่งเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ในสิ่งที่เป็นคน สัตว์และพืช คนไทปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก การประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าวทำขวัญควายเกิดขึ้นด้วยความหวังว่าจะช่วยให้เกิดพลังที่จะทำให้การทํานาได้ผลสำเร็จ เกิดความอุดมสมบูรณ์ บททำขวัญข้าวบางบทบรรยายขั้นตอนของกระบวนการผลิตอย่างละเอียด และสะท้อนให้เห็นว่าคนไทปรารถนาจะให้ต้นข้าวแข็งแรง มีผลผลิตมาก โดยเหตุที่การทํานามีความเสี่ยงสูง ต้องการกำลังใจในการทำงานมากเป็นพิเศษ พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายน่าจะมีส่วนช่วยให้คนไทเกิดพลังที่จะพยายามฝ่าฟันอุปสรรคนานาประการ พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายยังแสดงให้เห็นจิตใจที่อ่อนโยน ละเมียดละไมของคนไทที่อาศัยอยู่ในสังคมเกษตรกรรม อยู่ใกล้ธรรมชาติ มองอย่างยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยลำพังไม่ได้ ต้องพึ่งทั้งธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ

บททำขวัญควายของไทยดำสะท้อนให้เห็นถึงความคิดความเชื่อว่าควายมีขวัญหลายขวัญเหมือนคน เวลากล่าวเรียกขวัญควายมากินอาหารจึงกล่าวว่า “กินขวัญชูชู้ข้าว” “กินเนื้อชูขวัญชูด้า” และ “พากันกินขวัญชูหน้า” บททำขวัญของคนไทดำไทขาวเริ่มด้วยการกล่าวถึงฤกษ์งามยามดีเหมาะแก่การทำขวัญ แล้วบรรยายถึงการใช้ควายไถนา มีการเขียนตีดุด่า ต่อจากนั้นก็บอกกล่าวว่าได้เตรียมอาหารมาทำขวัญ ขอให้ขวัญมากินอาหารที่นำมาให้ มีทั้งข้าวและเหล้ากินแล้วให้ขวัญกล้าแข็ง มีความห้าวหาญ รอดพ้นอันตรายจากสัตว์ร้าย มีลูกหลานหลาย อาจสรุปจากบททำขวัญคนไทดำไทขาวได้ว่า คนไทดำไทขาวตระหนักในความสำคัญของควายที่มีส่วนช่วยให้การทํานาของตนสำเร็จลุล่วงไปได้ การจัดทำพิธีทำขวัญควายก็ด้วยความคิดความเชื่อขวัญของควายน่าจะตกใจขณะทำงานหนักและถูกเขียนตี จึงจัดอาหารมาให้ขวัญกินและใช้ด้ายผูกขวัญไว้ไม่ให้ไปไหนอีก การอวยพรว่าขออย่าให้เสือหนีกัด อย่าให้ทากเข้าจุมูกและอย่าให้หินติดง่ามเท้า เป็นการแสดงความเอื้ออาทรห่วงใยเพราะหลังจากทำพิธีแล้วสมัยก่อนจะปล่อยควายเข้าป่าให้ไปหากินเอง ในขณะเดียวกันก็อวยพรให้มีอายุยืนยาว มีลูกหลานหลายเพื่อคนไทจะได้อาศัยควายทำงานให้อีกเมื่อถึงฤดูทํานาในปีต่อไป พิธีทำขวัญควายของคนไทดำไทขาวแสดงให้เห็นถึงการมองธรรมชาติแบบพึ่งพา คนไทดำไทขาวมีความซาบซึ้งที่ควายช่วย

ทำงานให้ รู้สึกผิดที่ตนทำร้ายควาย และมีความเชื่ออาทรห่วงใยเมื่อต้องปล่อยควายไปหากินเองในป่า

บททำขวัญควายของไทยจีนและไทลื้อไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องควายมีขวัญหลายขวัญเหมือนคนไทยดำไทขาว แต่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกเสียใจที่ได้ดูดาเขียนตีควายขณะควายทำงานให้ และแสดงความปรารถนาดี อวยพรให้ควายอยู่ดีกินดีต่อไปหลังจากพิธีทำขวัญ บททำขวัญไทลื้อสะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อเรื่องบาปกรรมซึ่งเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนา

ส่วนบททำขวัญควายของลาว กลับเน้นการสั่งสอนให้ควายเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของคน ชูเชิญว่าถ้าไม่เชื่อฟังจะได้รับอันตรายจากสัตว์ร้าย การอวยพรก็เน้นความสมบูรณ์พูนสุขของเจ้าของควายมากกว่าห่วงใยในความเป็นอยู่ของควาย เป็นการอวยพรให้ควายนำโชคลาภความมั่งคั่งมาสู่ผู้เป็นเจ้าของควาย เช่นอวยพรว่า

“เจ้านอนบวกแล้วให้เกิดเป็นขุมเงินขุมทอง ให้เจ้าของได้มั่งมีเงินแสนเงินล้าน”

“ชี้ไถเจ้าไถนากินข้าวให้เกิดเป็นแท่งทองคำ เจ้าคราดดำไถนาให้เกิดเป็นแท่งเงินแท่งแก้ว

อยู่เฮื่องด้วยข้าวของสมบัติและข้าวไร่ ให้เจ้ามีอายุมันยืนยาวนาน

ให้มีข้าทาสบริวารแสนโกฏิ สุขสร้อยโชติอยู่เฮื่องดี ให้มั่งมีไปฮอดเฒ่า

ตราប់ต่อเท่าถึงนิรพาน”

การเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้ความสัมพันธ์ของคนกับควายลดลง คนให้ความสำคัญต่อควายน้อยลง จึงทำให้นวนาสาระดั้งเดิมของบททำขวัญควาย ซึ่งเคยเสนอความรู้สึกเชื่ออาทรต่อควายกลายเป็นแสดงความปรารถนาดีต่อเจ้าของควายแทน

บทที่ 7

พิธีขอฝน

สุกัญญา สุจฉายา

ความนำ

ชนชาติไทเป็นกลุ่มชนที่มีความชำนาญในการทำนาปลูกมาแต่โบราณ ในหนังสือ **หุนหนานจื่อ** ประวัตินานน เล่มที่ 4 ซึ่งบันทึกไว้ในสมัยราชวงศ์ถัง ได้กล่าวถึงชนชาติไทว่า ชนชาติไทเป็นชนชาติที่อาศัยอยู่บนที่ราบหม้งหมาน (หม้ง=เมือง หมาน=ที่ราบ) ให้ความยไถนา ปลูกข้าวนาดำรู้จักใช้ฆาลไถทำด้วยโลหะและรู้จักเอาเกลือมาต้มให้แห้งจนเป็นผงเกลือ ในหนังสือ เล่มเดียวกันนี้ยังได้แสดงถิ่นที่อยู่ของชนชาติไทในสมัยนั้นว่ากระจายอยู่จากลุ่มแม่น้ำแดงทาง ตะวันออกเฉียงใต้ของญูนนานถึงเขตสิบสองปันนาทางใต้ของญูนนานและโค้งขึ้นไปถึงเขต เต๋อหง (ใต้คง) ทางตะวันตกของญูนนาน (ช่งสุหว่า : 2527)

การทำนาจึงเป็นคุณสมบัติเด่นของชนชาติไทที่สามารถใช้จำแนกจากชนกลุ่มอื่นที่อยู่ใน พื้นที่เดียวกัน ดังสำนวนที่พบในภาษาของชนชาติไทหลายกลุ่มว่า **"ไทเฮ็ดนาข้าเฮ็ดไเฮ"** และ **"ไร่ข้า นาไท"** อันแสดงว่าคนไททำนา ส่วนคนข้าทำไร่

ในการทำนา ถ้าปราศจากน้ำ นาก็ไม่มีข้าว ดังโวหารของชาวไทขาว ที่ว่า **"มีน้ำจั่งมีนา มีนาจั่งมีข้าว"** คนไทจึงให้ความสำคัญกับพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ (fertility rites) ที่มุ่งเน้น การขอฝน เพื่อเอาใจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเพื่อหวังผลความสงบสุขของเผ่าพันธุ์ พิธีกรรมขอฝนจึงได้ ถูกจัดขึ้นโดยมีทั้งที่เป็นประเพณีประจำปีของคนทั้งเมืองจัดขึ้นโดยเจ้าเมือง และพิธีกรรมเฉพาะกิจ จัดขึ้นเฉพาะโอกาสที่ฝนแล้งเป็นเวลานาน

พิธีกรรมขอฝนที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับฝนของคนไท 6 กลุ่ม ได้แก่ ไทดำ ไทขาวในสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามและที่เมืองหลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตย-ประชาชนลาว ลาวที่หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและลาวในภาค อีสานของประเทศไทย ไทลื้อในสิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน ไทขึนที่เชียงตุง สหภาพ พม่า และไทโหลง (ไทเหนือ) ใต้คงที่เขตปกครองตนเองใต้คง สาธารณรัฐประชาชนจีนซึ่งได้มา จากข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามในช่วงปี พ.ศ. 2537-2539 เนื่องจากข้อมูลมีรายละเอียดน่าสนใจ ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการบรรยายพิธีกรรมของแต่ละกลุ่มไปตามลำดับเป็นเบื้องต้น และเสนอการวิเคราะห์ในส่วนท้าย

พิธีขอฝนของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ

ไทดำเมืองลา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ชาวไทดำส่วนใหญ่ทำนาตุง (ทุ่ง) ทุ่งใหญ่ 3 ทุ่งในเวียดนามซึ่งเป็นของชาวไทดำ คือ ทุ่งเถน ทุ่งลอและทุ่งถาน นอกจากนั้นก็มีการทำนาเผิง (น่าน้ำฝน) และ นาฮอน (นาดอน)

การขอฝนของชาวไทดำทำในเดือน 8 (กุมภาพันธ์) ชาวเมืองจะทำพิธี "เสนเมือง" หรือ เสนผีเมือง ซึ่งเป็นผีบรรพบุรุษหรือผีเจ้าเมืองเก่า ผู้กระทำพิธีคือหมอเมือง ซึ่งนอกจากจะอ่านความโทเมืองหรือเรื่องเล่าเกี่ยวกับบรรพบุรุษแล้ว ยังเป็นการขอความอุดมสมบูรณ์แก่เมือง ขอผีเถนให้ส่งน้ำฝนในการเพาะปลูก และขอความอุดมสมบูรณ์จากผิดินและผิน้ำอีกด้วย ในพิธีเสนเมืองชาวไทดำจะฆ่าควายดำเป็นเครื่องพลีกรรม

ในกรณีที่ฝนมาล่าเกินไปชาวไทดำจะทำพิธีขอฝนโดยเฉพาะ ผู้เฒ่าผู้แก่จะช่วยกันห่อข้าวเหนียว ห่อขึ้น(เนื้อ) ห่อปลา และเหล้า 1 ขวด เตรียมไว้ให้ คนหนุ่มสาว คนหนุ่มสาวจะไปหาผู้เฒ่าโดยมีขบวนตีฆ้องกลองร่วมไปด้วย คนเฒ่าคนแก่จะช่วยเอาน้ำสาตบาวสาว ฝ่ายสาวจะร้องคำขอฝนโดยฝ่ายชายจะช่วยตีฆ้องให้ ซึ่งความขอฝนมีอยู่ว่า

ฟ้าแดดแล้ง	เข้าไต้ตายผอย
หอยอยู่นาตายแล้ง	แบ่งอยู่สาฮมควัน
มันอยู่ชุมตายอ้า	พวกข้อยจึงมาขอ(ขอ)ฝน
สอนน้ำฝนให้ก้า(กล้า)	สอนน้ำฟ้าให้นา
ให้นาเต่งตาก้า	ให้ก้าเต่งลี(สาลี)หลอ
จั่งเป็นเข้าพวงหนา	จั่งเป็นปาดัวเหยอ(ใหญ่)
สอมิด(เม็ด)ฝนท่น่วยหมากหว่า (กำป็น)	
ท่าฝนท่สาหมากม่วย (ผลไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกแข็งมากสีดำ ลำต้น มีหนาม)	
ซู(ทุกที่)ห้วยนำซูหนอง ซูตางหนองตางนาซูหยั่ง(น้ำเพิ่ม)	

ไทดำที่เมืองหลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

การขอฝนของชาวไทดำที่เมืองหลวงหลวงน้ำทาล้ายคลึงกับไทดำกลุ่มอื่นๆ คือ มีการฆ่าควายเช่นเดียวกัน ในสมัยก่อนจะนำควายไปที่ริมน้ำทาและทำพิธีฆ่าควายส่งให้เถน ผู้ประกอบพิธี เรียกว่า หมอมือ หมอมือจะอ่านคำขอฝนซึ่งเขียนลงในป๊ับ(กระดาษสา) โดยมีผู้เข้าร่วมพิธีเป็นชายทั้งสิ้น

ในปัจจุบัน ที่บ้านน้ำแ้งซึ่งเป็นบ้านใหญ่มีชาวไทดำอยู่มากที่สุดในหลวงน้ำทา แม่เฒ่าห่าววัย 67 ปีให้สัมภาษณ์ว่า ถ้าฝนไม่ตก ชาวบ้านจะแห่แม่ไปลงน้ำที่ลำน้ำแ้ง และถ้าเกิดฝนตกมากไม่ยอมหยุด แม่ม่ายจะต้องใช้ไม้คานหาน้ำไปที่คาไฟ(เหล็กที่เตาไฟ)

พ่อบ้านม่วนชายวัย 52 ปี แห่งบ้านท่งอ้อมให้สัมภาษณ์ว่า ในอดีตเมื่อถึงยามฝนแล้ง ชาวหลวงน้ำทาจะประกอบพิธีขอฝน 3 แบบ ได้แก่

แบบที่ 1 การฆ่าหมูสังเวยเทวดา กระทำบริเวณห้วยน้ำ 2 ห้วยมาบรรจบกัน ชาวบ้านจะนำหมูไปฆ่าที่ห้วย หลังจากนั้นชายหญิงจะสาดน้ำใส่กันและร่วมกันกินอาหารและดื่มเหล้าที่นั่น

แบบที่ 2 แห่นางแมว เพราะนางแมวเป็นของเชิดขงกับฟ้าแถน ชาวบ้านจะนำแมวไม่จำกัดเพศและสีนำมาแห่ จัดขบวนเดินร้องไปตามบ้าน ตีฆ้องกลองตามไปด้วย แล้วนำแมวไปรดน้ำที่ห้วย ส่วนหนุ่มสาวก็สาดน้ำใส่กัน

แบบที่ 3 เลี้ยงผีบ้านผีเมืองโดยฆ่าควายดำที่ดงเสื่อบ้าน (เดิมเป็นดงไม้มะขาม อยู่ที่บ้านเวียงเหนือ เป็นดงไม้ใหญ่ มีช้างมีลิงอาศัยอยู่ ในปี ค.ศ. 1962 รัฐบาลสั่งให้ล้มเลิกพิธีนี้)

ไทขาวเมืองเด็ก สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม

ชาวไทขาวทำนาลุ่มเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากตั้งบ้านเรือนอยู่ตามลุ่มน้ำมาแต่โบราณ จึงไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องน้ำในการเกษตร แต่เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองและพืชพันธุ์ธัญญาหาร จึงจัดรวมอยู่ในพิธีเสนบ้านเสนเมือง ซึ่งเป็นพิธีกรรมประจำปีของเมือง จัดขึ้นในเดือน 2 และเมื่อถึงเดือน 3 แล้วฝนยังไม่ตกอีก บางหมู่บ้านก็จะกระทำพิธีขอฝนโดยเฉพาะ

พิธีเสนเมือง เป็นพิธีกรรมไหว้ผีน้ำ ผีดิน รวมทั้งผีฟ้าและผีลมผู้ให้ฝน ซึ่งเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ประจำปีที่ต้องกระทำก่อนฤดูกาลทำนาในปีต่อไป พิธีกรรมนี้ใช้เวลา 3 วัน ต่อจากวันฮับฝายเหมือง ซึ่งเป็นวันที่พวกอาชญา พญาพาราษฎรไปที่ห้วยนาไปช่วยกันทำฝายเหมือง คือ กั้นน้ำให้เข้าเหมืองไปตามทุ่งนา ในการนี้จะมีการล่องเหมือง คือ ทำให้เหมืองสะอาดไม่มีของอุดตันกีดขวาง น้ำจะได้ไหลเข้าสะดวกขึ้น

ในวันทำพิธีวันแรกมีการเซ่นผีน้ำ คือเซ่นตัวเงือกผู้ให้น้ำทำนา หมอเมือง (ผู้ทำพิธี)สวมเสื้อสีดำ จะนำพวกผู้ชายไปที่ห้วยนาโดยนำควายค้อน(ควายเผือก)ไป ทำพิธีฆ่าสังเวยผีน้ำ

ควายที่นำมาใช้เป็นควายตัวผู้ใหญ่ที่เรียกกันว่า ควายเถิก(เถิก)ไม่มีบาดแผลใดๆตามร่างกาย มีเขากว้างที่เรียกว่า ควายเขากว้าง หมอเมืองจะพาผู้ชายไปที่ทุ่งที่ป่าหญ้าซึ่งมีควายอยู่มาก

มาย เพื่อไปเลือกควาย โดยเอาไม้เต้าจี้ใส่ตัวควาย ควายที่ถูกไม้เต้าจี้จะนั่งเหมือนถูกมนตร์สะกด เขาจะเลือกเอาควายไป 2 ตัว ควายสีดำจะนำไปเช่นผีดิน ส่วนควายด่อน(ควายเผือก)นำไปเช่นผีน้ำ สำหรับเงินค่าควายได้มาจากเงินเรียไรของคนทั้งเมืองโดยจะนำมาให้เจ้าของควายหลังจากฆ่าควายเรียบร้อยแล้ว เนื้อควายที่ฆ่าแล้วจะเอาเนื้อมาใส่เพื่อนปาน (พานสานด้วยไม้ไผ่)พร้อมหัวควายเพื่อเช่นผีต่อไป

ในวันทำพิธีวันแรกจะเป็นการเช่นผีน้ำ ที่ห้วยน้ำซึ่งเป็นวังน้ำใหญ่ เรียกว่า วังห้วยน้ำ หมอเมืองจะใช้ไขเปิดเสียงทายโดยทิ้งลงน้ำ ถ้าไขแตกแสดงว่าผีน้ำรับไปแล้ว แต่ถ้าไม่แตกแสดงว่าไม่ชอบควายตัวนี้ ต้องไปหาตัวใหม่มาแทน เมื่อผีน้ำรับของเช่นแล้วชาวบ้านจะร่วมวงกินของเช่นตรงนั้นให้หมด ถ้ากินไม่หมดจะเททิ้ง ลงน้ำไปไม่นานกลับบ้าน

ต่อจากผีน้ำก็มีการเช่นหลักเมืองหรือผีดินโดยจะมีการฆ่าควายดำที่หลักเมือง ต่อจากนั้นนำเนื้อควายสุกและหัวควายมาเช่นผีดินโดยนำมาไว้ที่ปานหลักเมือง ต่อจากนั้นหมอเมืองจะเอาข้าวพันธุ่ว่านไปทั่วพื้นดิน ซึ่งชาวบ้านจะพากันไปเก็บเป็นขวัญข้าวต่อไป

ส่วนการเช่นผีลมจะทำเฉพาะชาวเมืองโดยจะกระทำที่บ่อลม ชาวบ้านใช้ควายดำหรือหมูเช่นผีลมเพื่ออ้อนวอนขอไม่ให้เกิดพายุ

ในวันสุดท้ายชายหญิงจะไปรวมกันล่องเหมืองหลวงสดน้ำใส่กัน และเล่นสนุกสนานต่างๆ เช่น ขับบ่าวสาวโต้ตอบกัน หลังล่องเหมืองหลวงแล้ว แต่ละครอบครัวจึงจะล่องเหมืองของตัวเองได้

ส่วนพวกที่ทำนาฮอน(นาดอน)จะกระทำพิธีฆ่าควายด่อนที่ตีนเขาหัวเมืองเพื่อเช่นผีแถน ทั้งหญิงและชายจะมารวมกันโดยนำเนื้อควายใส่ในปาน(พาน)เช่นฟ้าหรือพานขอฝน 15 วัน ปานนี้ จะวางอยู่บนทุกชั้นของบันไดไม้ไผ่ 15 ชั้นซึ่งจัดทำขึ้น สมมุติว่าเป็นบันไดไปสู่เมืองแถน หมอเมืองสวมเครื่องแต่งกายสีแดงทั้งชุด โปกเปียว(ผ้าโปก)สีแดง

เมื่อเช่นเสร็จแล้ว หมอเมืองจะสั่งให้ทุกคนมายืนเรียงกัน ให้ผู้หญิงจับบังน้ำใหญ่ บังน้ำนี้เป็นบ้องไม้ไผ่ลำใหญ่ ใส่ น้ำ อีกมือหนึ่งถือกะเดิบซึ่งเป็นภาชนะที่ทำจากไม้ไผ่ใช้ใส่แก่น(เมล็ด)ฝ้ายและข้าวสาร หมอจะส่งบั้งไฟให้ผู้หญิงทีละคน เมื่อหยุดตรงหน้าผู้ใดก็จะเทน้ำลงแล้วหวานแก่นฝ้ายเปรียบเสมือนว่าฝนตกลงสู่พื้นโลก เมื่อครบทุกคนแล้ว ทุกคนก็หวานกล้ำพร้อมกับเทน้ำครั้งใหญ่ ต่อจากนั้นทั้งหมดจะพากันไปที่ห้วยน้ำไหล สดน้ำใส่กันในตอนบ่ายและเย็น

เสนบ้าน เป็นพิธีเช่นผีระดับหมู่บ้าน จะทำในช่วงเดือน 2 -4 โดยจะทำพิธีที่ตั้งเลื้อบ้านซึ่งมีตูปเป็นที่สถิตของผีบ้าน ในช่วงเวลาดังกล่าวจะมีการนำตาเหลว(เจลลว)ปักที่ทางเข้าหมู่บ้านเป็นเครื่องหมายห้ามคนเข้าออกหมู่บ้าน มีการฆ่าหมู ฆ่าควาย ฆ่าแพะ เช่นผีบ้าน ทางเข้าบ้านจะนำเลือดแพะไปใส่ที่ตาเหลวเป็น เครื่องหมายห้ามคนเข้าออก นอกจากนี้ยังนำบ้องไม้ไผ่เล็กๆมัดหลักเช่นเจ้าดิน กันผีร้ายไม่ให้เข้าบ้านอีกด้วย

หลังจากพิธีเสนบ้านเสนเมืองแล้ว ถ้าฝนยังไม่ตกมาอีก หัวหน้าหมู่บ้านจะทำพิธีขอฝนโดยเฉพาะซึ่งชาวไทเขานิยมดังนี้

ก. ให้แม่มาตางจับแสง(กระดัง)

ข. เอ็ดนางกวักนางแกว

ก. ให้แม่มาตางจับแสง(กระดัง)

แม่มาตาง คือผู้หญิงที่ทองโดยไม่มีสามีหรือแม่มา่ย ชาวไทเขานี้ทัศนคติไม่ดีต่อกลุ่มคนดังกล่าว ถือว่าผิดปกติ ฟ่าไม่ชอบใจ หัวหน้าหมู่บ้านจะไปล้อมบ้านแห่แม่มาตางไปทั่วหมู่บ้านพร้อมกับให้ร้องว่าตัวเองว่าเป็นคนไม่ดี ขอให้ฟ้าฝนอย่าลงโทษ ตกค่ำจะนำแม่มาตางมาจับแสง (คล้ายกระดังมีรูให้รำหลุดร่วงไปได้) แล้วให้คน ทั้งหมู่บ้านช่วยกันเทน้ำใส่แสงสมมุติว่าเป็นฝนตกลงมา

ข. เอ็ดนางกวักนางแกว

พิธีกรรมนี้นิยมทำตอนเที่ยงคืนในคืนเดือนหงาย มีความเชื่อว่า เดือนหงายแสดงถึงความแล้งต้องให้เดือนมีฟ้ามาปกหน้า คือมีเมฆมาบังแสดงว่าฝนใกล้ตก ดังนั้นผู้ทำพิธีซึ่งมักเป็นหญิงแก่ รั้งรู้หมดจะนั่งที่นอกชานแล้วแก้เสื้อผ้าออก นำผ้าสีที่ขาดกระรุ่งกระวังมาคลุมตัวแทน ส่วนผมเผ้าจะสยายให้ยุ่งเหยิงแล้วลุกขึ้นพ้อนไปมา

ลาวที่หลวงพระบาง เวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและไทลาวในภาคอีสานของไทย

ชาวเมืองหลวงพระบางและชาวเวียงจันทน์เคยมีพิธีกรรมเช่นสรวงบูชาัญญด้วย ควายดำ และควายเผือกเป็นพิธีกรรมประจำเมืองเช่นเดียวกับคนไทกลุ่มอื่นๆ การฆ่าควายมีจุดประสงค์เพื่อเซ่นสังเวยผีเสื้อเมือง ส่วนการเข้าทรงในพิธีการนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อขอคำทำนายอนาคตของเมืองและเพื่อลดความกังวลเกี่ยวกับผลผลิต ที่จะได้จากการเพาะปลูก

จากบทความเรื่อง "The Sacrifice of the Buffalo and the forecast of the Weather in Vientiane" ของ Paul Levy เขาได้บันทึกไว้ว่า มีการฆ่าควายบูชาัญญแก่ผีเมืองทั้งที่นครเวียงจันทน์ หลวงพระบาง และที่เชียงใหม่ ก่อน ค.ศ. 1827 โดยจะทำการในช่วงพฤษภาคมและเดือนมิถุนายน ซึ่งเป็นช่วงต้นฤดูฝนเริ่มฤดูการทำนา

ที่นครเวียงจันทน์เดิมมีหอผีอยู่ 9 หอ หอเหนือเป็นหอที่ใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ใกล้วัดศรีเมือง ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของนครเวียงจันทน์ ที่นั่นมีการเซ่นสังเวยควายโดยกระทำที่ลานใต้กกเตื่อ ส่วนที่หลวงพระบางจะทำพิธีที่หอที่เชียงทอง ซึ่งเป็นบริเวณใจกลางเมืองหลวงพระบาง โดยจะผูกควายไว้ที่ได้ต้นมะขาม

ผู้กระทำพิธีของชาวเวียงจันทน์เป็นร่างทรงผู้หญิงเรียกว่า "นางเทียม" พิธีเริ่มขึ้นตอน 9 โมงเช้า นางเทียมจะเชิญวิญญาณมารับเครื่องเซ่น สั่งให้ฆ่าควาย นำหัวและหางมาเช่นสรวงที่ท้ายเมืองที่มี "เมล็ดข้าว บูฮาน" (Grain of Rice) เป็นหินตั้งอยู่ที่เหลื่อจะนำไปทำอาหารเลี้ยงกัน 11.00 น. เริ่มเชิญผีเข้าทรงอีกครั้งหนึ่ง จะมีการทำนายทายทักไป จนถึงบ่าย 2 โมง จะนำเนื้อควายมาแบ่งกันอีกครั้ง ขึ้นใหญ่สุดจะแบ่งให้นางเทียมและเจ้าเมืองเวียงจันทน์

ในราวๆ 4 โมงเย็น จะมีการฟ้อนดาบ นางเทียมจะฟ้อน 3 รอบโดยที่มีมือข้างหนึ่งถือหม้อน้ำ เมื่อครบ 3 รอบ นางเทียมจะเทน้ำรดหินเม็ดข้าว ต่อจากนั้นจะพลิกหินเพื่อดูว่ามีน้ำชุ่มอยู่มากน้อยเพียงใดเพื่อทำนาย นางเทียมมักจะทำนายไปในทางดี เช่น "ปลายปีน้ำจะแห้ง" ที่เป็นดังนี้เพราะชาวเวียงจันทน์กลัวน้ำท่วมทุ่งนา ทำให้ข้าวเปียกเสียหาย จึงต้องการรู้ว่าฝนจะตกมากหรือน้อยในปีนั้นๆ เพื่อเป็นการสร้างขวัญให้แก่ชาวนา

พิธีเช่นสรวงอารักษ์เมืองด้วยการฆ่าควายนี้ได้เลือนหายไปแล้วจากการรับรู้ของคนหลวงพระบางและเวียงจันทน์ในปัจจุบัน แต่ได้เปลี่ยนรูปและไปผสมผสานอยู่ใน บุญสงฆ์หรือการแข่งขันเรือในเดือน 12 ที่หลวงพระบางเมื่อออกพรรษาแล้วจะมีการ แข่งเรือนางดำนางด่อน เล่ากันว่า 2 นางนี้เป็นอารักษ์ของ เมืองหลวงพระบาง นางดำเป็นเมียหลวง นางด่อนเป็นเมียน้อย ก่อนแข่งเรือจะมีผู้หญิงสวมชุดดำ 1 คน ชุดขาว 1 คนมาร่วมด้วย ในการแข่งเรือนี้ต้องให้นางดำชนะ บ้านเมืองจึงจะสงบสุข

"ฮีด 12" หรือจาริตใน 12 เดือนของชาวไทลาวที่หลวงพระบางกับชาวลาวเวียงจันทน์มีความแตกต่างกัน ฮีดของชาวหลวงพระบางเองก็มีความแตกต่างระหว่างชาวเมืองกับชาวนบ้าน ชาวเมืองหลวงพระบางจะให้ความสำคัญกับพิธีกรรมทางพุทธศาสนามากกว่าความเชื่อผีตามประเพณีดั้งเดิม

ใน "ฮีด 12" ชาวเมืองหลวงพระบางถือว่าบุญใหญ่ที่ต้องกระทำมิได้ขาดมี 3 บุญ คือ บุญสงกรานต์(เดือน 5) บุญข้าวประดับดิน(เดือน 9) และบุญสงฆ์(เดือน 12)หลังเทศกาลออกพรรษา ส่วนบุญเดือน 6 ชาวหลวงพระบางจะเน้นการทำบุญกองหัด คือ การสงฆ์น้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์ และบุญวันวิสาขบูชามากกว่าบุญบั้งไฟ ที่เวียงจันทน์ในบุญเดือน 6 จะเน้นทำบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นพิธีกรรมขอฝนเช่นเดียวกับชาวไทยภาคอีสาน บางแห่งถือเป็นประเพณีที่ต้องทำทุกปี และทำเป็นงานใหญ่ เช่น ที่วัดกลางในนครเวียงจันทน์ บางแห่งก็เชื่อมพิธีกรรมทั้ง ๒ แบบไว้ด้วยกัน คือ ทำบุญกองหัดหรือรดสงฆ์ในตอนกลางวันและทำบุญบั้งไฟในตอนบ่าย

การจุดบั้งไฟของชาวเมืองหลวงพระบาง ทำกัน 2 ครั้ง ครั้งแรกในเดือน 5 เพื่อบอกกล่าวแถนว่าถึงฤดูทำนาแล้วจะได้ส่งฝนให้ตกลงมาตามความเชื่อของชาวไทลาวแต่ดั้งเดิม ชาวหลวงพระบางจะจุดบั้งไฟอีกครั้งหนึ่งในเดือน 11 -12 ตอนทำบุญสงฆ์เพื่อบูชาพญานาค 15 สกุลซึ่งเชื่อว่าเป็นบรรพบุรุษของตน

การขอฝนของชาวหลวงพระบาง โดยทั่วไปจะมีการ เทศน์คันคาก และแห่นางแมว เป็นหลัก ถ้ามีการแห่บั้งไฟมักจะเป็นบ้านของกลุ่มไทลื้อและไทยวน ที่บ้านนาชาว เมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นหมู่บ้านนอกเมือง ในเดือน 6 ชาวบ้านจะทำพิธี "สวดตาด" หรือ "สวดตาด" โดยเชิญพระสงฆ์ ไปสวดที่ตาดแวน ห้วยไซ ชาวบ้านจะแห่หัวพญานาค(โองหด) รวงไม้ทำเป็นรูปพญานาค ตรงคอนาคเจาะเป็นรูกลมสำหรับให้น้ำไหลออก ใช้ในพิธีรดน้ำพระสงฆ์ มาตามร่องน้ำ ส่วนเด็กจะ เชิงนางแมว" ไปรอบๆหมู่บ้าน 3 รอบ เด็กๆจะไปจับแมวเพศใดก็ได้มา 1 ตัว คางคกสีแดง 1 ตัว หามเวียนขวาไปรอบหมู่บ้าน โดยร้องคำแข็ง

"อีพอกเอยอีโพน ขอน้ำฝนเซ่อ(ใส่)กล้ากูแด
ขอน้ำฟ้าเซ่อไฮ่เซ่อนากูแด
ข้าวอยู่ไฮ่ตายแล้งมาแล้ว
ข้าวอยู่นาตายแล้งมาแล้ว"

แล้วแห่กันไปที่ร่องน้ำ อ่านกาบชวาย(คำชุมนุมเทวดา) และอ่านเรื่องพญาคันคาก ต่อจากนั้นเขาน้ำรดขบวนเชิงให้เปียกทั้งขบวน

บางหมู่บ้านเช่นที่บ้านเชียงแมน มีการ เทศน์พญาคันคาก (คางคก) ที่บริเวณกลางหมู่บ้าน จะมีการขุดหนองน้ำเล็กๆใส่น้ำให้เต็ม แล้วนำกุ่ม หอย กบ เขียด ปู ใส่เข้าไป นำดินเหนียวมาปั้นรูปคันคากไปรบพญาแถนโดยสวมเสื้อสีแดงให้คันคาก ต่อจากนั้นเชิญพระภิกษุมารเทศน์ เมื่อเทศน์จบแล้วทำพิธี แห่นางแมว ต่อไป คนแก่จะนำหน้าหนุ่มสาว หามแมวไปทั่วหมู่บ้านแล้วร้องว่า

"ฟ้าบ่ย้อย ฝนเทลงมา เทลงมาอำ(เปียก)หัวแมวน้อย"

ชาวบ้านจะพากันรดน้ำใส่แมว

ที่เมืองงอยในเขตหลวงพระบางต่อเขตเชียงขวาง เชียงผืนผู้ใหญ่ว่าปีใดแล้งจัดจะนำใบลานเรื่อง คันคาก มาอ่าน และมี หัวล้านชนกัน ให้ดูด้วยหน้าหนองคันคาก เมื่อถึงเวลาบ่ายโมงชาวบ้านจะมารวมกันทำพิธี ตีแสง(ฉาบ) ประกอบเสียงให้ร้อง ชาวบ้านจะนำมะพร้าวห้าว 2 ลูกทาน้ำมันจนลื่น นำมาให้ ชายหัวล้าน 2 คนในพิธีทำทำฎไปฎมาตามฮีตตามรอย ไม่มีการชนกันจริงจัง พระภิกษุก็อ่านเรื่อง คันคาก ไปด้วย

ส่วนที่บ้านอุ หลวงพระบาง ชาวบ้านเล่าว่าก่อนลงมือทำนาในแต่ละปี จะเอากุบ(หมวก)ไปหมาข้าว ตอนกลางคืนก่อนนอนชาวบ้านจะนำข้าวเหนียวไปแช่น้ำทิ้งไว้ทั้งคืน(เรียกว่า หมา) ชาวบ้านจะทำเคล็ดเพื่อไม่ให้มีแดดในตอนเช้าของวันทำนา โดยใส่กูปตอนกลางคืนขณะไปหมาข้าว

ชาวหลวงพระบางมีคำกล่าวถึงฝนว่า "ตกหลายกับมัก บ่ตกก็ต้องทำพิธี" ในกรณีที่ฝนตกมากเกินไปก็ต้องมีพิธีเช่นเดียวกับยามแล้งฝน แต่ส่วนใหญ่ทำเป็นส่วนบุคคล มิใช่พิธีของหมู่บ้านเหมือนการขอฝน

ส่วน วิธีการห้ามฝนมีดังนี้

ก. ชาวบ้านอู้ ให้ผู้หญิงหรือหญิงแม่ม่ายนำหมอนเก่าที่หนุนนอนไปวางที่ เหล็กเตาไฟ อย่างคาไฟอยู่ 3 คืน เรียกว่า "หมอนฆ่าไฟ" เพื่อให้ฝนหยุดตก

ข. บ้านางธรณี หรือ บนนางธรณีให้ลูกสาวคนสุดท้ายทำพิธีในที่ลับตาคน โดยเอากว๋ย(ชะลอมสานด้วยไม้ไผ่) มาคว่ำปิดขุม(หลุม) ในขุมมีขันดอกไม้ไผ่หมาก 2 อัน รูปเทียนอย่างละ 1 แล้วท่องคาถาว่า

"คันจะตก ขอให้ตกเต็มขุม ขอให้ล้นกะด้า(ตะกร้า) ถ้าไม่ล้นก็ให้หยุด"

ในการแก้บนนางธรณี ต้องใส่หินในกว๋ยด้วย

การขอฝนของชาวเวียงจันทน์ ชาวเวียงจันทน์และชาวไทยอีสานมีฮีตคลองคล้ายคลึงกัน สืบเนื่องมาจากมีบรรพบุรุษร่วมกันมาแต่โบราณ อนึ่งในการทำนาก็มีปัญหาเรื่องฝนคล้ายคลึงกัน เนื่องจากอยู่ในเขตภูมิอากาศใกล้เคียงกัน จึงพบพิธีกรรมขอฝนหลายหลากชนิด กว่าทางหลวงพระบาง

ก. บุญบั้งไฟ เป็นประเพณีที่นิยมทำในเดือน 6 เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและเพื่อบูชาอารักษ์หลักเมือง บุญบั้งไฟเป็นประเพณีนิยมทำทางลาวภาคใต้มากกว่าทางหลวงพระบาง บางแห่งต้องทำทุกปีจะเว้นไม่ได้เพราะเกรงว่าจะเกิดฝนแล้ง คน วัว ควาย อาจเจ็บป่วยเป็นโรคได้ ดังนั้นการทำบุญบั้งไฟจึงเป็นการทำเพื่อความ خوشสมบุญของบ้านเมือง

การทำบุญบั้งไฟเป็นการจัดงานร่วมกันของชาวบ้านในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง หมู่บ้านใกล้เคียงจะจัดบั้งไฟและขบวนแข่งมาร่วมบุญและประชันกันที่วัด ช่างทำบั้งไฟส่วนใหญ่จะเป็นพระภิกษุและเณร สถานที่ในการทำบั้งไฟจึงมักเป็นวัดประจำหมู่บ้าน

บั้งไฟ คือ กระบอกไม้ไผ่ยาวประมาณ 2-3 เมตร ทะลุปล้องออกสำหรับใช้บรรจุดินปืน (บั้งไฟหมื่นใช้ดินปืนหนัก 12 กก.(หนึ่งหมื่น) ส่วนบั้งไฟแสนใช้ดินปืนหนัก 120 กก.(สิบหมื่น) บั้งไฟที่จุดกันโดยทั่วไปจึงมักเป็นบั้งไฟหมื่นเท่านั้น จุดที่ปลายกระบอกข้างหนึ่งให้แน่น เอาดินเหนียวปิดปากกระบอกอีกข้างหนึ่ง เสร็จแล้วเจาะรูให้พอเหมาะ แล้วเอาไม้ไผ่ขนาดเล็กเป็นท่อนๆ ยาวต่างๆ กันมาทำ เป็นลูกบั้งไฟ มัดรอบตัวบั้งไฟ เพื่อให้เกิดเสียงดังเมื่อพุ่งแหวกอากาศ มีไม้ไผ่ยาวทำเป็นหาง

ในสมัยก่อนในงานบุญบั้งไฟมักมี พิธีฮีดสร้งหรือหุดสร้งพระภิกษุที่ชาวบ้านยอมรับว่ามีคุณธรรม เป็นการเลือนสมณศักดิ์ให้แก่พระโดยชาวบ้านเอง ก่อนหรือหลังพิธีบวงสรวง แต่ใน

ปัจจุบันเหลือแต่บรรดาคนเท่านั้น เมื่อพิธีดังกล่าวเสร็จสิ้นแล้ว ชาวบ้านจะพากันแห่บั้งไฟออกนอก
วัดไปไหม้เหศักดิ์หลักเมือง ผีเจ้าบ้านที่ตงเลื้อบ้าน หรือผีปู่ตา ที่ดอนปู่ตา(ไทยอีสาน) แล้วแห่บั้ง
ไฟไปรอบๆ ในขบวนแห่จะมีการเชิญขอฝนไปด้วย

ในขบวนแห่จะมีการทำรูปชายหญิงกำลังเสพสังวาส บ้างก็ทำแต่รูปอวัยวะเพศชาย แห่ไล่
แทงฝูงชน ทำกิริยาหยาบโลนต่างๆเพื่อเอาใจแถม จะได้ส่งฝนมาให้ ส่วนคำเชิญขอฝนก็มีหลาย
แบบ มีทั้งตลกกลามกหยาบโลนและแบบไพเราะ

ตัวอย่างคำเชิญบั้งไฟแบบไพเราะ (ของชาวไทยอีสาน)

โอเฮาโอ พวกพ่อนเฮาโอ

บั้งไฟใหญ่ของพญาแถม

สุดแหล่งหล้าเหลียวบมิเห็น

ข้ามประเทศเมืองใหญ่หนองหาน

ขึ้นก่อต่อสามมือปลง

ช่างแม่นยำขึ้นโศดเอาโลดเอาเหลือ

จนว่าฮ้านซิเฒดซิเพ

ขึ้นจนว่าฟ้าแตกเป็นฝอย

มออยากจ้างไผส่องนำเห็น

มาพ้อบ่อนนี้เฮาอยากได้หยั่ง

ขอเหล่าเฒดนำเจ้าจักโอ

หวานจ้อยจ้อยด้วยปากหลานชาย

ค้นบ่คูโตช้อยบ่หนี

ออกจากบ้านสิหว่านดินน้ำ

ตายเป็นปลวกมาคึดเครือพลู

ตายเป็นลูกน้อยน้อยให้จ้องกินนม

ค้นบ่ให้หวั่นได้สียงข่วง

ลุงทานแล้วให้แซ้วเจ้าดำ

ให้ห้องลุงฟังคือดั่งไหไฟ

ลุงเฒดนาให้ได้ข้าวพวงใหญ่

เลี้ยงควายด่อนให้โตเป็นเขาดำ

เลี้ยงแม่แล้วไว้คราดไฮ่ไถนา

ขึ้นไปเทิงเมืองแมนถึงที่ชั้นฟ้า

ข้ามตาเวนอุดรเป็นเขต

ข้ามภูพานไปแล้วคุณพ่อ

ดำข้าวถงไปนำเอาโลด

จนมีเสื่อหมูหมาข้างย่าน

คักแท้เดบั้งไฟบักสา

แหงนตาลอยจนว่าตาค้าง

บั้งไฟขึ้นแล้วสิหาทางเข็งต่อ

ใจเฮาหวังเหล่าเฒดหรือว่าเหล่าโท

ขอเหล่าโทนำเจ้าจักถ้ว

ดักมายายหลายชายให้คู่

ตายเป็นผีชี้นำมาหลอก

ตายเป็นหนูมาคึดเครือหูก

เอามาเกาะฟ้าวเอามาเกาะ

ลุงทานแล้วหลานแก้วสิให้พร

ลุงทานแล้วให้ถงคำลุงต่ง

ลุงเฒดไฮ่ได้ข้าวฮวงหนา

ให้ลูกให้หลานน้อยไว้ชื่นชม

เลี้ยงควายดำให้โตเป็นเขาแก้ว

มาเฮามาพวกเข็งเฮามา"

หลังจากแห่บั้งไฟรอบหมู่บ้านแล้วก็แห่กลับเข้าวัด เก็บบั้งไฟไว้เพื่อรอนำไปจุดในวันรุ่งขึ้น
ส่วนในตอนกลางคืนก็จะมีการละเล่น เช่น การเส็งกลอง(ตีกลอง)แข่งกัน

ในรุ่งเช้าของวันใหม่หลังจากถวายจันทน์แล้ว ชาวบ้านจะนำบั้งไฟไปจุดที่ร้านบั้งไฟซึ่งอยู่กลางทุ่ง มีการแห่และแข่งอีกครั้งหนึ่ง ในการจุดบั้งไฟ หากบั้งไฟของใครขึ้นสูง ชาวบ้านก็จะแห่ นายช่างผู้ทำไปส่งน้ำและให้กินเหล้า แต่ถ้าหากบั้งไฟของใครแตกหรือขึ้นไม่ได้ก็จะห้ามช่างไปโยนลงน้ำหรือตมเป็นที่สนุกสนานยิ่ง

ข. การเทศน์พญาคันคาก ในกรณีที่แล้งจัดฝนไม่ตกติดต่อกันหลายปี ชาวลาวจะจัดพิธีเทศน์พญาคันคาก มีความเชื่อว่าเมื่อเทศน์เรื่องพญาคันคากแล้ว พญาแถนผู้เป็นเจ้าแห่งฝนจะช่วยดลบันดาลให้ฝนตก

การเทศน์คันคากที่เป็นพิธีกรรมของเมืองเคยมีปรากฏในหลักฐานเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5 ร.ศ.114 ความว่า “ด้วยในเดือน กรกฎาคม ร.ศ.114 ฝนหาใคร่จะตกไม่ อากาศร้อนจัดมาก ราษฎรตามเขตแขวงเมืองมุกดาหาร น้ำก็เหือดแห้งไป ท่านพระจันทรเทพสุริยวงษา เจ้าเมืองกรมการเมืองจึงพร้อมกันนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูป มาสวดพญาคันคาก”

ตำนานเรื่องพญาคันคากเป็นหนังสือผูกกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ครั้งยังเสวยพระชาติเป็นชายหนุ่มรูปร่างเหมือนคันคาก(คางคก) มีฤทธิ์อานุภาพจนพญาแถนอิจฉาจึงแกล้งไม่ส่งฝนมาให้มนุษย์ พญาคันคากต้องพาบริวารทั้งสัตว์ใหญ่และสัตว์เล็กขึ้นไปรบกับพญาแถนฯแพ้จึงต้องทำสัญญาส่งฝนมาให้ตกต้องตามฤดูกาล โดยมนุษย์จะส่งสัญญาณคือบั้งไฟจุดขึ้นไปเตือนแถน

ในการทำพิธีชาวบ้านจะปลูกปะรำขึ้นที่กลางบ้าน ขุดสระลึกลงพอควรแล้วใส่น้ำลงสระพร้อม กุ้ง หอย ปู ปลา ที่ขอบสระปั้นรูปสัตว์บก และ ต่อ แตน อึ่ง กบ เขียดไว้ พร้อมจัดเครื่องบูชาใส่พานวางไว้ บางแห่งก็นำคางคกเป็นๆ สวมเสื้อสีแดงมาใส่ไว้ด้วย

ตอนเย็นชาวบ้านจะมารวมกัน พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ แล้วเทศน์พญาคันคาก ชาวบ้านจะนั่งฟังเทศน์แล้วสมาทานศีลห้า ตั้งจิตอธิษฐานขอให้ฝนตก ทำเช่นนั้นจนครบ 3 วันเป็นเสร็จพิธี

ค. การสวดคาถาปลาค่อ เป็นการทำพิธีเมื่อฝนแล้งอีกวิธีหนึ่งเช่นกัน พิธีกรรมนี้มีมาจากนิบาตชาดก เรื่องเล่าว่า ครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นปลาค่อ (ปลาช่อน)อาศัยอยู่ในลำห้วยแห่งหนึ่ง เกิดฝนแล้งน้ำในบึงแห้งงวดเข้าทุกที สัตว์น้ำต่างๆได้รับความทรมานยิ่ง พระโพธิสัตว์จึงกระทำสัตยาธิษฐาน ประกาศว่าผู้มีศีลยังไม่เคยกินสัตว์อื่นเลย ด้วยคำสัตย์ดังนี้ขอฝนจงตกลงมาเพื่อช่วยสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ เมื่อกล่าวจบก็ได้กล่าวคาถาขอฝน เมื่อจบคาถานั้นฝนก็เกิดตกลงมาหาใหญ่ จึงเชื่อกันว่าผู้ใดทำบุญและสวดคาถาปลาค่อจะช่วยให้ฝนตกมาได้

ในวันทำพิธี ชาวบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์เป็นเวลา 3 วัน โดยสวดเจ็ดตำนานอย่างย่อ แล้วสวดคาถาปลาค่อให้ได้ครบ 108 คาบ ทำดังนี้ 3 วัน

ง. การแห่นางแมว เป็นพิธีอ้อนวอนขอฝนวิธีหนึ่ง ปีไหนเมื่อฝนแล้ง หรือไม่ตกต้องตามฤดูกาล เกิดทุกข์พืชภัยข้าวยากมากแพง จะมีพิธีแห่นางแมวเพื่อ อ้อนวอนขอฝน พิธีนี้เรียกว่า "แห่นางแมวขอฝน"

วิธีแห่นางแมว นำแมวมาตัวหนึ่ง ตกแต่งเครื่องประดับโดยผูกคอแมวให้สวยงาม นำแมวใส่เชงหรือตะกร้าหรือกะทอที่มีฝาปิด สอดไม้คานที่เชง ตะกร้า หรือกะทอ แล้วให้สองคนหาม จัดแต่งขันห้า คือ เอาดอกไม้ 5 คู่ และเทียน 5 คู่ ใส่พานหรือขัน ซึ่งเรียกว่า "ขันห้า" ทำพิธีปาวเทวดาโดยว่า สักเค ฯลฯ เพื่อขอให้เทวดาช่วยดลบันดาลให้ฝนตก แล้วหามแมวแห่ไปทั่วหมู่บ้าน เมื่อถึงบ้านใดก็สาดน้ำมายังชบวนแห่นางแมว แต่ระวังอย่ารดให้ถูกแมว ขณะที่แห่แมวไปนั้นมีการว่าคำเชิงนางแมวและพ่อนรำไปด้วยอย่างสนุกสนานจนครบทุกบ้านเรือนในละแวกหมู่บ้านแล้วจึงหยุด บางทีแห่นางแมวไปตามหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงด้วย เมื่อแห่แล้วฝนยังไม่ตก อาจแห่ติดต่อกันไปอีกเป็นเวลาหลายวัน เมื่อฝนตกแล้ว จึงพากันหยุดแห่

ตัวอย่างคำเชิงแห่นางแมว (ไทอีสาน)

เต้าอีแม่นางแมว แมวมาขอไข่	ขอบ่ได้ขอฟ้าขอฝน
ขอน้ำมนต์ฮัดหัวแมวบ้าง	บ่ได้ค่าจ้างเอาแมวช่วยมา
บ่ได้ปลาเอาหนูกับข้าว	บ่ได้ข้าวเหล้าเด็ดก็เอา เหล้าโทก็เอา
แม่เฒ่าเออยอย่าฟ้าวขายลูก	ขายเพิ่นปลูก ลูกน้อยเพิ่นแพง
ตาเวนแดง ฝนแทงลงมา	ตาเวนดำ ฝนหน้าลงมา
ตาเวนดก ฝนตกลงมา	ดั่งเค็งๆข้ามดงมานี้
แป้นบักเล็กแป้นพ้ออีเถิง	ยังเบ็งๆฝนเทลงมา
ฝนบ่ตกข้าวไฮ่ตายคาเหมิดแล้ว	ฝนบ่ตกข้าวนาตายแล้งเหมิดแล้ว
ฝนบ่ตกกล้าแห้งตายพรายเหมิดแล้ว	ตกลงมาฝนตกลงมา
เท่งลงมาฝนเท่งลงมา	เทลงมาฝนเทลงมา

จ. บุญแห่ข้าวพันก้อน บางท้องถิ่นเมื่อถึงฤดูทำนาแล้วฝนยังไม่ตก ชาวบ้านจะพร้อมใจกันทำบุญแห่ข้าวพันก้อน โดยนำข้าวเหนียวหนึ่งป็นเป็นก้อนเล็กๆจำนวนหนึ่งพันก้อนไปบูชาพระรัตนตรัยที่วัดพร้อมด้วยเทียนพันเล่ม รูปพันดอก และ ดอกไม้พันดอก มีการกล่าวคำปาวร้องเทวดาและคำอ้อนวอนขอฝน พร้อมกับเล่นสาดน้ำกันไปตลอดทาง

บางท้องถิ่นก็จะทำบุญแห่ข้าวพันก้อนรวมไปกับวันตรุษสงกรานต์ คือทำใน วันสงกรานต์ (15 เมษายน) หรือทำในบุญเดือน 4 (บุญพระเวส) โดยแห่ไปถวายพระอุปัชฌาย์ที่หออุปัชฌาย์ ศาลาที่จะมีการเทศน์มหาชาติในตอนเช้าตี 3 ตี 4 ของวันโสม(วันแรกของงาน)

ในภาคอีสานของไทยยังมีการขอฝนอีกหลายแบบ ได้แก่

จ. การเล่นแม่นางตั้ง เป็นการเล่นในแบบการเข้าทรง ขอฝนเมื่อฝนแล้งและเสี่ยงทาย ว่าฝนจะตกหรือไม่ และถ้าตกจะตกเมื่อใด เป็นต้น นอกนี้อาจ ถามแม่นางตั้งอย่างอื่นอีก เช่น ถามในเรื่องของหาย เป็นต้น

ชาวบ้านจะหากระดังมา 2 ใบ ไม้คาน 2 คู่ มัดตีนกาติดกันโดยมัดไม้คานไขว้กัน เอากระดังหันหน้าเข้าหากัน ในกระดังมีเครื่องบูชาครู ได้แก่ กระจก หวี แหวน กำไลข้อมือ และข้าวเหนียวหนึ่ง 1 ก้อน ของเหล่านี้ต้องเป็นของแม่ฮ้าง(ผัวร้าง)หรือแม่ม่าย มีเครื่องคาย ได้แก่ บายศรีพร้อม ชันห้ำคือ ดอกไม้ห้าคู่ เทียนห้าคู่ เหล้า 1 ขวด ไข่ต้ม 1 ฟอง ดอกหลักสองหลักสองข้างของกระดัง สมมุติให้หลักหนึ่งเป็นหลักแล้ง อีกหลักหนึ่งสมมุติให้เป็นหลักฝน

เมื่อเตรียมเสร็จให้คน 2 คนจับไม้คานไว้คนละข้าง โดยวางกระดังราบกับพื้นดิน ทำพิธีปาวสัคเคบอกล่าวเทวดาเพื่อขอฝน ต่อจากนั้นหัวหน้าจะพาวาคำตั้งเป็นวรรคๆ คนอื่นเป็นลูกคู่ว่าตามพร้อมกัน เมื่อว่าคำตั้งจบหนึ่ง แม่นางตั้งจะเคลื่อนที่ แต่ถ้ากระดังยังไม่เคลื่อนที่ ให้เปลี่ยนคู่ใหม่จับกระดัง คนจับจะเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายก็ได้ เมื่อกระดังเคลื่อนไหวได้ แสดงว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาสิง

ต่อจากนั้นก็มีการทายกันเกี่ยวกับฝนตก คือ ถามว่า ฝนจะตกหรือไม่ ถ้าฝนจะตก แม่นางตั้งจะตีหลักฝน ถ้าหากตีหลักแล้ง แสดงว่าฝนจะแล้ง ถ้านางตั้งทำการขุดร่องหลายๆครั้ง ซึ่งชาวอีสานเรียกว่า "ท่วยหล่อ" หมายความว่า ฝนจะตกในเร็ววันนี้และตกหนัก และอาจจะถามว่า ฝนจะตกเมื่อไร ขึ้นหรือแรมก็คำก็ได้ นอกนี้อาจถามอย่างอื่นได้อีก เช่น ถามสิ่งของหาย สัตว์หายว่าจะได้คืนหรือไม่ ถ้าได้คืนจะได้เมื่อไร เมื่อกระดังตีตามคำถามว่าอย่างไร ก็ทายตามนั้น อาจถามได้ถึงว่าใครเป็นขโมย กระดังก็จะไปตีเรือนคนนั้น บางทีนางตั้งจะไปชี้ ณ ที่ของซ่อนอยู่ หรือถ้าหากผีปอบเข้าสิงคน หากไม่รู้จักรว่าใครเป็นปอบ ก็ทำพิธีเต้าแม่นางตั้ง เพื่อให้บอกผู้ที่ปอบก็ได้อีก

ตัวอย่างคำตั้งแม่นางตั้ง

"เต้าอี่แม่นางตั้ง	โล้งโค้งเสมอดังกงเกวียน
มาเวียนนี้ได้สองสามฮอบ	มาคอบนี้ได้สองสามที
ดักตุลี่แมงหมี่ตุลา	พาสาวหลงเข้าดงกำแมด
มาสู้แดดหรือมาสู้ฝน	มากำฮอนนำแม่เขียดได้
ชักไข่แม่นเขียดเหลือง	เสียงเคียงแม่นเขียดจ้อง
อ่องล่องแม่นเขียดจ่านา	หลังชาแม่นพญาคันคาก
เชิญทั้งครกไม้บากมาสูนดั่งเยอ	เชิญทั้งสากไม้แดงมาสูนดั่งเยอ
เชิญทั้งแคงข้าวหม่ำมาสูนดั่งเยอ	ดั่งน้อยๆฮ่อนข้าวกินขาว
ฮีสาวก็มี มีทั้งหิวเขาควายปลายเกล้า	มีทั้งเหล่าไหหลวงฮับไถ่
มีทั้งเหล่าไหใหญ่ฮับแสน	แขนลงมาตั้งแต่เทิงวิ้ง

เดินเยอด้งเปอเยอเดอด้ง	มาป็นวัดป็นเวียนเดี๋ยวนั้
ฝนบ่ตกข้าวไฮ่ตายคาเหมิดแล้ว	ฝนบ่ตกข้าวนาตายแล้งเหมิดแล้ว
แฮ้งอยู่ป่าโฮมโครงเหมิดแล้ว	หมากหม่วยสุกคาเครือเหมิดแล้ว
หมากเชื้อสุกคาขวันเหมิดแล้ว	น้ำใสขาวให้สุพากันอาบ
เห็นหอยกาบถ่มขึ้นเมื่อบก	ฝนตกลงมาตั้งแต่เทิงภูค้อย
น้ำย้อยลงภูหอยโฮง	กลิ้งกันลงสู่พันกันลงเสมอด้งพันสา
ตาดแต่นี้เท่าฮอดเสมอเพอ	เสมอกันแล้วฝนแก้วเลียนล
มานำภูนี้ให้ฝนฮวยลง	สาวไทยเวียงเต้าแม่นางด้ง
เดินเยอด้ง เปอเยอ เดอด้ง	เดินเยอด้งเปอเยอเดอด้ง
มาเป่งน้ำเดือนหกใสข้าว	มาเป่งน้ำเดือนเก้าใส่นา กูกู กูกู

ข. การเล่นเกมนางกวัก เป็นการเล่นเพื่อขอฝนเมื่อฝนแล้งเหมือนกับแม่นางด้ง และวิธีการต่างๆก็คล้ายกับแม่นางด้งเป็นส่วนมากชาวบ้านจะนำกวักที่ใช้ประกอบในการปั้นฝ้าย ซึ่งสานด้วยไม้ไผ่มา 1 อัน หันปากกวักลงข้างล่าง เอาไม้คาน 1 อันมาสอดเข้าที่กวัก ให้คอนขึ้นมาข้างบน สักเล็กน้อย กะให้ไม้คานยื่นออกไปสองข้างเท่าๆกัน เพื่อทำเป็นแขน ทั้งกวักและไม้คาน เป็นของแม่ฝ่ายหรือแม่ฮ้าง มัดไม้คานกับกวักติดกันให้แน่น แล้วเอาเลื้อมาสวมให้กวัก บางแห่งเอาขันขนาดเล็ก 1 ใบ ผูกติดกันกวัก โดยให้หางขึ้นขึ้น เครื่องคาย หรือบูชาครู มีขันห้าขันแปด(เทียนและดอกไม้ 5 คู่ และ 8 คู่) เหล้า 1 ขวด ไข่ 1 ฟอง หวี กระจก ช้อง กำไลแขน กำไลขาอย่างละ 1 อัน แป้ง น้ำหอม เทียน (กำไลแขน กำไลขา ทำด้วยกำหนามากเยา) เมื่อพร้อมแล้วผู้หญิง 2 คนนั่งลง มือจับปากกวัก หันหน้าเข้าหากัน ให้กวักอยู่กลาง ให้ไม้คานที่ทำเป็นแขนยื่นออกไปสองข้าง จับกวักยกขึ้น เมื่อพร้อมแล้วทำพิธีปาวสัคเคอญูเทวดา และวิญญานอันศักดิ์สิทธิ์เข้ามาถึงกวัก กวักจะเดินหรือเดิน จะมีการซักถามและเสี่ยงทายเช่นเดียวกับนางด้ง

ตัวอย่างคำขึงนางกวัก

"เต้าอีแม่นางกวัก	เจ้าไปยวะแหย
เจ้าไปแหยไปยอง	ปลูกเคียงไฮ่ ตีกลอง
ปลูกเคียงนาคล้อมช้าง	สาวอวดอ้างเล่นบ่กลางเวณ
สาวฝันเห็นสุค่า สุค่า	สาวตำหูกเดือนหงาย
สาวตาลินลายเดือนแจ้ง	แม่แล้งแค้นเจ้าลงมาเยอ"

ข. การเล่นเกมครกโยนสาก เป็นการเล่นเพื่อขอฝน และเสี่ยงทายเกี่ยวกับฝน เป็นการเล่นมืออยู่บางท้องถิ่นเท่านั้น ชาวบ้านจะนำครกมา 1 อัน ผูกเชือก 2 เส้นติดครก แบ่งเชือกออกไปคนละทาง ให้ยาวเท่าๆกัน ผู้ชายจับเชือกข้างหนึ่ง ผู้หญิงจับเชือกอีกข้างหนึ่ง จัดแต่งดอกไม้และเทียนอย่างละห้าใส่พาน เรียกว่า ขันห้า ปาวสัคเค อ่อนวอนขอฝนต่อเทวดา และตั้งสัตย์อธิษฐาน

เสี่ยงทายตามความพอใจ เช่น อาจเสี่ยงทายว่า ถ้าฝนจะตก ขอให้ผู้หญิงแพ้ และถ้าฝนจะแล้งขอให้ผู้ชายแพ้ เป็นต้น แล้วให้ทั้งสองฝ่ายชักเย่อกัน พิธีนี้นอกจากเป็นพิธีขอฝนและเสี่ยงทายเกี่ยวกับฝนแล้ว หนุ่มๆสาวๆยังได้มา พบปะสนุกสนานรื่นเริงกันด้วย

โหลี่ที่สิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน

เมืองต่างๆในแคว้นสิบสองปันนาในอดีตมีพิธีบูชาเทวดาอารักษ์ผู้รักษา เมือง เรียกว่าพิธีกรรมเมือง คุณบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ได้บันทึกไว้ในหนังสือไทยสิบสองปันนาว่า เมืองลำ เมืองพง ประกอบพิธีกรรมเมือง 3 ปีต่อครั้ง ที่เมืองเชียงรุ่งมีงานพิธีกรรมทุกปี ปีละ 3 ครั้ง เลี้ยงกัน 3 แห่ง ในเดือน 10-11-12 (กรกฎาคม-กันยายน) โดยเลี้ยงแห่งละ 3 วัน เรียกว่า "กรรม 3 ต่อ" คือ กรรมหลวง กรรมกลาง และกรรมน้อย โดยจัดของสังเวยได้แก่ ควาย 1 ตัว วัว 1 ตัว หมู 1 ตัว และไก่ 1 ตัว ที่ศาลของผีเมืองซึ่งตั้งอยู่ใต้ต้นสูง (ไทร) ใหญ่

ในขณะที่มีกรรมเมืองจะมีการติดตามเหลว(เหลว)ไว้ที่ประตูหมู่บ้าน และชายแดนที่ติดต่อกับเมืองอื่น พร้อมกับปิดประกาศแจ้งห้าม "คนในออกคนนอกเข้า อาชญาเจ้าบ้านไว้" หากผู้ใดละเมิดก็จะถูกปรับไหม ในระหว่างนั้นชาวบ้านจะหยุดทำงาน มีการจุดบอกไฟ ยิงปืน และมีการละเล่นรื่นเริงต่างๆ

การกำหนดเดือนประกอบงานพิธีกรรมเมืองโดยมากนิยมในฤดูฝนภายหลังจากเริ่มปลูกข้าวในนาเสร็จแล้ว คือระหว่างเดือน 10 ถึงเดือน 11 (กรกฎาคม - สิงหาคม) หมอเมือง(โหร)จะตรวจหาวันที่มีฤกษ์กินหมู กินควาย เมื่อได้แล้วก็ กำหนดวันพร้อมทั้งทำประกาศแจ้งข่าวไปยังเมืองข้างเคียงมิให้เดินทางเข้าเขต แดนจนกว่าเสร็จสิ้นพิธีกรรม

เจ้าเมืองจะเก็บเงินจากชาวบ้านทุกหลังคาเรือนเรียกว่า เงินเมือง เพื่อนำเงินไปซื้อหมูดำ 1 ตัว ควายดำ 2 ตัว ควายด่อน(เผือก) 1 ตัว มาใช้เป็นเครื่องสังเวยเทวดา

ชาวเมืองจะสร้างศาลสังเวยเทวดาด้วยไม้ไผ่ ทำเป็นร้านมีหลังคา มุงด้วยใบตองตึง เรียกว่า "ผาม" ตามจำนวนเทวดาของเมือง ตรงลานดินกว้าง ผังเสาประหารสูง 3-4 เมตร สำหรับผูกสัตว์ที่จะสังเวยเทวดา ในพิธีกรรมเมืองนี้จะมีแต่ผู้ชายเท่านั้นที่จะเข้าไปร่วมพิธีเลี้ยงเทวดาหรือผีเมือง หมอเมืองจะไปที่บ้านเจ้าเมืองตั้งแต่ 04.00 น. เพื่อเปลี่ยนเสื้อผ้าเป็น ชุดสีแดง ต่อจากนั้นจะมาที่สถานที่ทำพิธีซึ่งมีสัตว์ 3 ตัว คือหมู 1 ตัว ควายดำ 1 ตัว ควายเผือก 1 ตัว ผูกไว้ที่หลักประหาร

เวลา 10.00 น. หมอเมืองแจ้งให้เพศฆาตลงมือฆ่าสัตว์สังเวยเทวดา เพศฆาตเป็นชาย 3 คน คนแรกถือหอกเป็นอาวุธ ร่ายรำรอบสัตว์ 3 รอบ พร้อมกับฟุ้งหอกไม้ไปยังสัตว์รอบละ 1 ที เริ่มจากหมูดำ ควายเผือกและควายดำ ต่อจากนั้นเพศฆาตคนที่ 2 ถือดาบปลายตัดฟ้อนดาบ แล้ววนรอบหมู 1 รอบแล้วฟันที่คอของหมู ทำอย่างนี้ 3 ที เมื่อหมูตายแล้วจึงฆ่าควายเผือกเป็น

ตัวที่ 2 และควายดำเป็นตัวที่ 3 ชาวลื้อเชื่อว่าการทรมานสัตว์ให้สิ้นใจฆ่าเท่าไรยอมเป็นที่โปรดปรานของเทวดาเมืองมากเท่านั้น

ต่อจากนั้นเพศฆาตคนที่ 3 จะถือดาบปลายแหลมตรงเข้าแทงซ้ำเพื่อ ให้แน่ใจว่าสัตว์ตายแล้ว ต่อจากนั้นจะพากันแล่เนื้อแบ่งสันปันส่วนให้แก่ชาวบ้านเพื่อทำอาหาร ส่วนหัวสัตว์สังเวยจะนำไปผูกไว้ติดปลายเสาประกาศให้ชาวบ้านและเทวดารักษ์ดูเล่น

ในบางเมืองอาการตายของควายดำเชื่อกันว่าเป็นสิ่งบอกอนาคตของบ้านเมือง เช่น ชาวเมืองฮ่าถื่อว่า ถ้าควายดำตายในท่าคุกเข่าตายหันหน้าเข้าเมือง เป็นการตายดี บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข ถ้าขณะที่จะตายมีอาการดิ้นรนมาก หันตัวออกไปนอกเมืองทายว่าจะมีศึกประชิดเมือง ชาวบ้านเดือดร้อน พิษพันธุ์ ภัยอันตรายจะไม่ได้ผลดี

หลังจากนำเนื้อสัตว์ไปประกอบอาหารแล้ว ชาวเมืองจะนำอาหารมาเช่นสังเวยเทวดาเมืองเสียก่อน โดยหมอเมืองจะนำไก่ต้ม 1 ตัว อาหารอย่างละเล็กละน้อยใส่กระทงเล็กๆ พร้อมสุรา 1 ถ้วย น้ำชา ดอกไม้ เทียน 8 คู่ ใส่ขันผียกไปตั้งหน้าศาลเทวดา กะว่าเทวดาเสวยอาหารเสร็จเรียบร้อยแล้วก็ยกขันผียิ่งมีไก่ต้มกลับคืนมาแล้วร่วมรับประทานอาหารกัน ณ ที่นั้นให้หมด ส่วนอาหารในกระทงทิ้งไว้ที่ศาล เมื่อกินเลี้ยงอิมหน้าสำราญแล้วประมาณ 12 - 13 น. มีการส่งเคราะห์เมือง ชาวเมืองจะช่วยกันทำถาดไม้สานผูกเชือกโยง 4 มุม ข้างในบรรจุดินเหนียวปั้นเป็นรูปคน สัตว์เทวดา ข้าวเหนียว ข้าวสาร ข้าวเปลือก มัดฟืน หาบหญ้า เสื้อผ้า ธนู หน้าไม้ หอก ซอธงขนาดเล็กๆ พร้อมอาหาร ได้แก่ กระทงอาหาร ขนม ดอกไม้ เทียน 1 คู่ เพื่อบูชาแทนและผีที่ทำให้เกิดโรคทั้งหลาย ต่อจากนั้นจะยิงดอกไม้ไฟ 3 ครั้งติดต่อกัน ผู้ช่วยหมอเมือง 2 คนจะหาบถาดไม้ เดินส่งเคราะห์วนรอบชาวบ้านชาวเมือง 3 รอบแล้วนำไปทิ้งไว้ที่ประตูเมือง

ในช่วงบ่ายมีการเล่นรื่นเริงต่างๆ ชาวบ้านชาวเมืองจะเที่ยวเล่นจนถึง วันที่สาม ซึ่งเป็นวันล้างตา คือ วันสว่าง บ้านเมืองสดใส ในวันสุดท้ายนี้จะมีการฆ่าควายดำที่เหลืออยู่ 1 ตัว ในวันนี้หมอเมืองจะแต่งกายธรรมดา ในการฆ่าก็ไม่มีการพิธีใดๆ เมื่อฆ่าแล้วจะนำเนื้อมาปรุงอาหารแล้วร่วมกันเลี้ยงด้วยกัน เสร็จแล้วจุดดอกไม้ไฟอีกครั้งเป็นอันเสร็จพิธี

ในวันนี้พวกหญิงแม่ม้ายหรือหญิงที่มีลูกขึ้นมาโดยไม่มีสามีจะต้องนำค่าปรับไหมมาให้เจ้าเมืองด้วย ถือเป็นเงินเมืองเก็บไว้ใช้ทำพิธีของเมือง ชาวลื้อเชื่อว่า หญิงดังกล่าวเป็นสิ่งไม่ดี อาจทำให้ฝนแล้งหรือมีภัยพิบัติต่อเมืองได้

นอกจากพิธีกรรมเมืองซึ่งเป็นประเพณีสำคัญแล้ว ในกรณีที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวไทลื้อยังมีพิธีกรรมขอฝนอื่นๆอีก ดังคำกล่าวที่ว่า "เดือนเจียงขอแดด เดือนแปดขอฝน" เมื่อถึงเดือน 8 ฝนยังไม่ตก เจ้าเมืองเชียงรุ่งจะไป ขอฝนจากเทวดาที่ดงอาพะวิ (ดงนังในปัจจุบัน - พ่อเผ่าดาว วัย 90 ปี ผู้ให้ข้อมูล) ผู้ชายที่ไปร่วมพิธีนุ่งชุดแดง มีเสนา 2 คน คือ เพี้ยหลวงแขกและ

เพี้ยหลวงบังคมเป็นผู้อ่านราชคาถา(โองการขอฝน) มีความเชื่อว่า ตะขบและงูจะพากันออกมาเมื่อได้ฟังคาถา พร้อมกันนั้นก็มีการฆ่าไก่สังเวทย์ที่ดงเสื่อนั้น

ถ้าฝนยังไม่ตกอีก ชาวบ้านจะไปไหว้หอเสื้อบ้านของบ้านช้างไซและบ้านเชียงล้าน บ้านช้างไซ เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ของเมืองเชียงรุ่ง ชาวบ้านที่นี่เป็นไทเมือง ตั้งอยู่กลางเมือง มีพระธาตุใจเมืองตั้งอยู่ นายบ้านหรือเพี้ยหลวงบ้านมีฐานะเทียบเท่าเจ้าขุนเมืองอื่นๆ แต่ไม่นับว่าเป็นเจ้าเพราะไม่มีการสืบทอดมายังทายาท

นอกจากนั้นยังดักน้ำใส่หม้อดิน 2 หม้อ หาบไปรดพระธาตุ ชาวบ้านช้างไซรดน้ำพระธาตุใจเมือง ส่วนชาวบ้านโขลงช้างรดน้ำที่พระธาตุจอมทอง ชาวบ้านลือรดน้ำที่พระธาตุจอมเหมา ชาวบ้านทุกคนจะเข้าร่วมพิธีโดยมีผู้ทำพิธี เป็นพระสงฆ์

คำกล่าวที่ว่า "เดือนเจียงขอแดด" หรือบ้างว่า "เดือน 3 ขอแดด" เพราะเป็นช่วงของการเก็บเกี่ยว กลัวฝนจะตกถูกรวงข้าวเสียหาย ชาวไทลื้อจะเอาคาถาใส่ที่หน้ากลองสะบัดชัย แล้วตีกลองบอกพระอินทร์และพระพรหม ขออย่าให้มีฝนตกในช่วงดังกล่าว

ไทจีน เมืองเชียงตุง สหภาพพม่า

ชาวไทจีนมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการขอฝน ดังนี้

- ก. ส่งรูปสังฆานต์ไปล่องกบ ในบุญเดือน 6 (วันปีใหม่)
- ข. เลี้ยงผีเมือง ในเดือน 8
- ค. ตั้งธรรมว่วหลวง ในเดือน 10
- ง. สวดคาถาปลาช่อน

ก. ส่งสังฆานต์ เดือน 6 วันขึ้นปีใหม่ของชาวไทจีนแบ่งออกเป็น 4 วัน วันแรกเป็นวันสังฆานต์ล่อง ชาวบ้านชาวเมืองจะพากันไปที่กาด(ตลาด) เพื่อจับจ่าย ซื้อของ วันที่ 2 เป็นวันส่งสังฆานต์ วันที่ 3 เป็นวันเนา และวันที่ 4 เป็นวันพญาวันมาหรือวันขึ้นปีใหม่

ในวันที่ 2 ซึ่งเป็นวันส่งสังฆานต์ ชาวไทจีนจะทำรูปขุ่นสังฆานต์แทนไปสู่ล่องกบ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองเชียงตุง เป็นร่องน้ำที่แยกมาจากลำน้ำชีน

รูปขุ่นสังฆานต์ คือรูปกบปั้นมาจากทราย ผู้ปั้นเป็นชายบ้านเชียงตุง สืบทอดมาในตระกูล และเป็นคนที่เจ้าฟ้ากำหนดไว้ เรียกว่า "อาจารย์" อาจารย์ จะนำดอกไม้รูปเทียนไปไหว้เทวดาที่ไม่สะหรี(ตันโพธิ์) ใจเมือง 4 คู่ หอฝาทัน 4 คู่ หอหลวงแท่นแก้ว 4 คู่ เจ้าหลวงกาด 4 คู่ เจ้าหนองตุง 4 คู่ เจ้ากฎเจ้าเมือง 5 คู่ เจ้าแซนเมือง 6 คู่ และเจ้าพวกหนองลายท่าช้าง 2 คู่

ในบริเวณงานจะปักธงพิธีขาวเหลืองเขียวแดง 8 แห่ง โดยจะเอามาปักไว้ก่อน 1 วันในวันยกกลองไชยมาตั้ง เมื่อเลิกงานแล้วชาวบ้านจะแย่งธงพิธี นำไปปักไว้ที่บ้านของตน เชื่อกันว่าจะทำให้บ้านร่มเย็น

เมื่อตั้งกลองแล้ว จะบูชาด้วยขันตั้งอันประกอบด้วย ผ้าขาว ผ้าแดงอย่างละวา หมา 1 หัว เงิน 200 ซึ่งผู้ปั้นกบจะแบ่งไป 2 ส่วน ต่อจากนั้นอาราธนาพระสงฆ์จากวัดจอมทอง 2 รูป วัดหัวขวง 1 รูป มาสวดธรรม แล้วพรมน้ำมนต์ (น้ำส้มป่อย) ที่ไม้สะหรี่ใจเมือง

วันต่อมาเป็นวันทำพิธี แก่นกลองส่งแก่นแซ้ ให้ชาวดอย คือชาวลัวะ 2 คน สวมชุดแดง มาตีกลองทั้งวันทั้งคืน เวลา 11.00 – 12.00 น. ชาวลัวะพากันหามกลองไปที่ล่องกบ เวลาบ่ายโมง นำกลองไชยขึ้นแขวน อาจารย์ผู้ทำพิธีและชายอีกคนหนึ่งทำที่เป็นถามปัญหาเรื่องกลองดังนี้

ถาม กลองลูกนี้เป็นอะไร จึงมีหูมีตาดังนี้

ตอบ กลองลูกนี้เป็นกลองชัยมงคล กลองแก้วกลองแสง กลองเงินกลองคำ

ถาม คันตีได้ จักให้ประโยชน์อะไร

ตอบ ถ้าตีกลองนี้ได้ บ้านเมืองก็ชุ่มเย็น อยู่เย็นเป็นสุข น้ำฟ้าดี ไร่นาก็ดี ชนจะศัตรูได้ ไม่มีอันตรายใดๆ

ถาม กลองชัยนี้จักเอานำไปอยู่ที่ใด

ตอบ วันพรุ่งนี้จักเอาไปพลีกรรมส่งสังฆานต์

ต่อจากนั้นอาจารย์ก็มารับขันตั้ง แล้วออกไปปั้นรูปกบ ทำแข่งมีรูปกบน้อย แขนงน้อยไว้ เวลา 12.00 น. เชิญผีเจ้าเมือง 80 ตน อาจารย์เอาไม้แก่นแซ้(ไม้ทำเป็นรูปอวัยวะเพศชาย)แห่ที่ก้นกบ ระหว่างนั้นพระสงฆ์สวดธรรมพุทธวงสา พรมน้ำมนต์ให้ผู้มาร่วมพิธีแล้วสวดชัยนโต

โดยส่วนใหญ่เมื่อทำพิธีส่งสังฆานต์ดังนี้ ฝนมักตก ถ้าฝนตกลงมานิยมนำ หัวหมูไปไหว้ที่หัวล่องกบ

ข. พิธีเลี้ยงเมือง หรือเลี้ยงผีเมือง เป็นพิธีกรรมประจำปีจัดขึ้นในเดือน 8 (ตรงกับเดือน 9 ของไทย) ในสมัยก่อนผีเมืองหรือเทวดาเมืองจะอยู่ตามหอประจำ ในปัจจุบันนำมารวมกันไว้ที่หอเทวดาซึ่งมีเทวดา 5 องค์ใกล้วัดพระแก้ว

ในพิธีเลี้ยงผีเมืองจะพลีกรรมสิ่งใดขึ้นอยู่กับผีที่จัด ถ้าปีนั้นตกเดือนเก่า 2 หน จะพลีกรรมด้วยควาย ถ้าตก 9 เดียว พลิกรรมหมูหรือไก่ ผู้ทำพิธีหรือหมอมือเมืองเป็นคนหล้าเมือง คือคนเมืองสุดท้ายที่มาอยู่ มีหน้าที่รักษาพระธาตุ

พิธีเริ่มประมาณ 8 นาฬิกา นำสัตว์สังเวกไปฆ่าเอาเนื้อไปประกอบอาหาร แล้วนำกลับมาอีกครั้ง หมอมือเมืองจะกล่าวคำอัญเชิญผีเมืองมารับเครื่องเซ่นสังเวก ผีที่เชิญมาได้แก่ ผีเจ้าหลวง คำแดง เจ้าปู่ประตูผา เป็นต้น เมื่ออัญเชิญแล้วหมอมือเมืองจะเสี่ยงทายข้าวเปลือก เพื่อดูว่าผีทั้ง

หลายมาตามคำเชิญหรือไม่ ถ้านับได้จำนวนคู่แสดงว่ามีที่หลายมารับเครื่องเซ่นสังเวยพร้อมกันแล้ว ถ้านับได้จำนวนคี่ต้องอัญเชิญต่อไปเรื่อยๆจนกว่าจะได้จำนวนคู่

ในการเลี้ยงผีเมืองจะมีการเข้าทรงผีเจ้าเมืองโดยมี "แม่ที่นั่ง" เป็นผู้ทรง มีช่างขับมาอื้อมาตเลินซอขับกล่อม การเข้าทรงนอกจากเป็นการชักถามเกี่ยวกับชะตาเมืองแล้ว ยังถามเกี่ยวกับฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารอีกด้วย

ค. **ตั้งธรรมวัวหลวง** ในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา ชาวไทจีนจะ "ตั้งธรรม" คือมีการอ่านธรรมชาดกในทุกวันพระให้ชาวบ้านชาวเมืองฟัง เรื่อง **สุขวันณะชาดก** หรือ**ธรรมวัวหลวง** เป็นชาดกเรื่องที่ยอดนิยมที่สุดในเชียงตุงรองจากเรื่องเวสสันดรชาดก ชาวไทจีนศรัทธาและนับถือเป็นที่ยิ่ง ทุกวัดจะมีการเทศนาธรรมเรื่องนี้ และมีการเขียนภาพธรรมและจัดทำปราสาทเสาดเดียวตามเนื้อเรื่องในชาดกและถวายทานเป็นประเพณีประจำ

วัดในเมืองเชียงตุง เช่น ที่วัดพระธาตุจอมคำ วัดเชียงงาม มีภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องนี้ และยังปรากฏอยู่บนตุงด้วยเช่น ตุงที่ได้จากวัดราชฐานหลวง ป่าแดง เป็นต้น

ชาวไร่ชาวนานับถือชาดกเรื่องนี้มาก ถือว่าเป็นเรื่องที่ฟังแล้วชุ่มน้ำชุ่มเย็น จะให้ความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นเมื่อตั้งธรรมวัวหลวงแล้วจึงมักอธิษฐานให้สมปรารถนา เรื่อง **สุขวันณะชาดก** มีเนื้อเรื่องว่า พระโพธิสัตว์ลงไปเกิดเป็นโอรสของ พระยาขมพูเอกราช เมืองเซตุดรมีชื่อว่า สุขวันณะกุมาร เมื่ออายุได้ 16 ปี ได้ลาพ่อไปแสวงหาหนิงงามผู้เป็นเนื้อคู่

มีพระยาวัตัวหนึ่ง มีขนิษฐางาม มีชื่อว่าอสุภราช อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์กับบริวารพญาวัวนี้ฉลาดมาก พญาวัวใครจะไปฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าได้พาบริวารพันตัวมายังเมืองมนุษย์ เมื่อถึงนครราชคฤห์ พระยาวักับเสนาทั้ง 4 ได้เข้าไปยังเมืองราชคฤห์เพื่อตามหาพระพุทธเจ้า เจ้าเมืองราชคฤห์ได้ข่าวประกาศ ห้ามผู้ใดทำอันตรายแก่พระยาวัและบริวาร พระยาวัได้พบหมากมอนเจียง (สับประรด) ลูกหนึ่ง ขณะที่กินไปได้คำหนึ่ง ผลไม้นั้นก็หลุดจากปากตกน้ำไหลไป นางเขมาวดีเป็นแม่ม่ายกำลังอาบน้ำเล่นอยู่ได้พบหมากมอนเจียงไหลตามน้ำมา จึงเอามากิน ฝ่ายพระยาวัก็กลับไปหาบริวารที่รออยู่พร้อมกล่าวสรรเสริญนครราชคฤห์ว่า เป็นนครที่เจริญรุ่งเรืองด้วยศาสนา ประชาชนมีความสุข ตั้งแต่เช้า ทำทานกันถ้วนหน้า ทั้งยังรู้สมาทานศีล 5 และศีล 8 นับเป็นเมืองตัวอย่าง

กล่าวถึงนางเขมาวดีเมื่อได้กินหมากมอนเจียงไปแล้วก็ตั้งครรภ์คลอดลูกสาว เมื่อนางคลอดได้ 7 วัน ย่าสังไขยาได้มาพบเข้าจึงบอกให้นางรู้ว่าพ่อของเด็กคือพระยาวั และได้ตั้งชื่อเด็กว่านางอุมมาทันตี เมื่อนางอุมมาทันตีอายุได้ 7 ปี นางมีปัญญาหลักแหลม ค้าขายเก่ง และยังทอผ้าได้ทุกชนิด นางได้ทอผ้าไปขายเลี้ยงมารดาแต่ยังเป็นเด็ก วันหนึ่งพระยาเมืองราชคฤห์ได้จัดการมหรสพขึ้น 7 วัน 7 คืน ที่ราช อุทยาน นางอุมมาทันตีขอแม่ไปเที่ยวดูงาน หมู่มุขที่ไป

เที่ยวเมื่อได้พบนางต่างก็หลงรักมกัเกี่ยวพาราสีนางแต่ผู้เดียว ทำให้สาวนางอื่นอิจฉา จึงรุมกัน
 ด่าว่านางว่าเป็นหญิงไม่มีพ่อ บ้างก็ว่ามีพ่อเป็นสัตว์ คนละเผ่าพันธุ์กับมนุษย์ นางจึงกลับมาถาม
 มารดาฯ จึงเล่าความจริงให้ฟัง นางจึงขอมารดาลาไปตามหาพ่อที่ป่าหิมพานต์ จนได้พบ
 พระยารั้วผู้เป็นพ่อ นางได้อยู่ที่ป่าหิมพานต์เฝ้าปรนนิบัติพ่อเป็นอย่างดี พระยารั้วก็ได้แปลง
 ปราสาทเสาดเดียวด้วยเขารั้วให้นางอยู่

กล่าวถึงเจ้าสุทนต์ขณะเดินป่า เทพบุตรรักษาป่าแปลงเป็นละมั่งทอง พาพระองค์มาพบ
 ปราสาทของนาง ทั้งสองคนจึงได้อยู่ร่วมกันที่ปราสาทนั้น

ฝ่ายพระยารั้วหลงเห็นนางหายไปไม่มาหาได้ 7 วันก็เป็นห่วง จึงไปตามนางที่ปราสาท
 นางจึงพาเจ้าสุทนต์ไปกราบบิดา เมื่ออยู่ได้ระยะหนึ่งเจ้าสุทนต์ชวนนางกลับบ้านเมือง
 ด้วยความที่นางเป็นห่วงพ่อ นางได้อ้อนวอนขอให้พ่อไปด้วย แต่พระยารั้วไม่สามารถทิ้งบริวารไป
 ได้ ก่อนจากกันพระยารั้วได้ให้โอวาทสั่งสอนนาง พระอินทร์ลงมาจากสวรรค์พาเจ้าสุทนต์
 และนางอุมมาทันตี ออกจากป่าหิมพานต์มายังกรุงราชคฤห์ ได้พบกับนางเขมาวดี ต่อจากนั้นได้ขี่
 ม้าเหาะไปเมืองเชตุตร พระอินทร์ได้อภิเษกเจ้าสุทนต์และนางอุมมาทันตีให้ขึ้นครองเมือง ต่อ
 จากนั้นได้เนรมิตดอยลูกหนึ่ง และปราสาทหลังหนึ่งให้พระยารั้วพาบริวารมาอยู่ ต่อมานางอุมมา
 ทันตีก็ทรงครรภ์ ประสูติพระโอรสชื่อเจ้าสุทนต์ขณะคันธะกุมาร และได้พระธิดาอีก 1 องค์ชื่อนาง
 แก้วสังขารี เมื่อสองกุมารเติบโตใหญ่พระบิดา ก็กระทำพิธีอาวาหะวิวาห์ให้ทั้งสองอภิเษกกัน

เจ้าสุทนต์ขณะเป็นพระจักรพรรดิผู้ประเสริฐ อยู่มาวันหนึ่งเป็นวันอุโบสถ พระองค์คิดใคร่จะ
 บริจาคเลือดเนื้อของพระองค์เป็นทาน พระอินทร์จึงปลอม เป็นพราหมณ์เฒ่ามาขอ เมื่อได้บริจาค
 ทานดังนั้นแล้วได้ให้โอวาทสั่งสอนท้าวพระยาทั้งหลาย หลังจากนั้นพระองค์ก็ได้ให้ทานดวงตาทั้ง
 คู่ ท้ายสุดได้เสด็จออกบวช และเมื่อสิ้นพระชนม์ก็ได้ขึ้นสวรรค์ชั้นดุสิต

ง. สวดคาถาปลาช่อน เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นเพื่อขอฝนโดยตรง เมื่อถึงเดือน 6 แล้วฝนยัง
 ไม่ตก ชาวไทจีนจะนิมนต์พระภิกษุมา "สวดคาถาปลาช่อน" 7 วัน 7 คืน พิธีการมีอยู่ว่า จะตั้งหอ
 ธรรมสำหรับพระสวด ต่อจากนั้นเอาน้ำใส่แอ่ง นำปลาช่อน 2-3 ตัวมาใส่ในแอ่งน้ำวางที่หน้าพระ
 พระภิกษุจะสวดคาถาปลาช่อน เมื่อฟังจบแล้วก็จะมีการประพรมน้ำมนต์

ในสมัยที่เจ้าฟ้าปกครอง มีการเล่นหัวล้านชนกันด้วยในการขอฝน

นอกจากพิธีการขอฝนแล้ว ในกรณีตรงกันข้ามฝนตกมากเกินไปต้องการให้ฝนหยุด จะ
สวดอุทิศห้ามฝน พระอุทิศเป็นพระอรหันต์ที่มีชื่อในเรื่องอิทธิฤทธิ์ ตามประวัติกล่าวว่า
 ท่านอยู่ในปราสาทแก้ว 7 ชั้น ที่สะดือทะเลในมหาสมุทร นั่งฌานสมาบัติโดยไม่ฉันอาหาร ชาวไท
 จีนและชาวล้านนาเชื่อว่าพระอุทิศมักแปลงตัวเป็นเณรน้อยมาโปรดสัตว์โลก หากผู้ใดได้ตก

บาตรแล้วจะเกิดโชคลาภในด้านความร่ำรวย นอกจากนี้ ยังมีชื่อเสียงในด้านการบันดาลความปลอดภัยขจัดอุปสรรค ดังนั้นในงานพิธีต่างๆ มักจัดให้มีหอพระอุปคุตอยู่เสมอ

ชาวไทใต้คงหรือไทเหนือในญวนนาน : พิธีย่อนฝน-ย่อนแดด

ในอดีตพิธีกรรมขอฝนของชาวไทใต้คงมีลักษณะเดียวกับคนไทกลุ่มอื่น คือ เกี่ยวเนื่องกับพิธี "กรรมเมือง" หรือไหว้ผีเมือง ต้องมีการฆ่าควายดำเป็นพลีกรรมต่อผีบ้านผีเมืองก่อนฤดูกาลเพาะปลูก ต่อจากนั้นจะฆ่าควายอีกครั้งหนึ่งก่อนข้าวจะตั้งท้องออกรวง(ข้าวมาน) แต่ในปัจจุบันพิธีขอฝนต่างๆ ไม่มีให้เห็นแล้ว คงเหลืออยู่ในความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่ โดยเฉพาะในเมืองขอนแก่นหรือห่มมั่งชื่อที่เข้าไปเก็บข้อมูล แต่ตามชนบทชาวไทใต้คงแล้วยังแอบทำกันอยู่บ้าง

ในเดือน 6 เป็นช่วงวันขึ้นปีใหม่ของชาวไทใต้คง เรียกกันว่า "ปอยสงกรานต์" ชาวบ้านเรียกว่า "ปอยขอนแก่น" เพราะมีการสาดน้ำกันด้วย วันปีใหม่มีการเฉลิมฉลอง 3 วัน วันแรกเป็น "วันสังขาร" หรือวันเนา วันที่ 2 เป็น "วันว่าง" ในตอนบ่ายจะมีพิธีเทน้ำลงราง "กงซอน" ซึ่งเป็นรางน้ำ รูปพญานาคทำด้วยไม้ไผ่ ที่หัวนาคจะหมุนได้ ส่วนที่หางจะส่ายได้ ชาวบ้านจะรดน้ำพระพุทธรูปโดยเทน้ำหอมลงใน "กงซอน" น้ำจะไหลมาออกที่ปากนาครดพระพุทธรูป ถือเป็นนิมิตการขอฝน ต่อจากนั้นจึงจะนำน้ำจากกงซอนมาประพรมผู้ใหญ่พร้อมให้พรผู้ใหญ่ แล้วจึงนำน้ำจากรางมาสาดเล่นกัน มีความเชื่อว่าคนที่ตามัวได้น้ำจาก กงซอนรดแล้วจะทำให้ตาดีขึ้น วันที่ 3 และวันที่ 4 เป็นวัน "พญาวันมา"

ในเดือน 10 เมื่อ "ข้าวมานดินบ้นโก" คือข้าวเริ่มแตกกอ ถ้าปีใดฝนตกมาก น้ำท่วม ในวันแรกของเดือน 10 จะมีพิธีย่อนแดดหรือขอแดด ชาวเมืองจะไปบนขอพระเลื้อเมืองที่หอเลื้อเมืองซึ่งอยู่ในดงเลื้อเมือง (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของ โรงเรียนเทคนิคฯ) เพื่อขอแดดและขอไม่ให้น้ำท่วมนา ผู้ที่จะเข้าร่วมพิธีต้องเป็นหนุ่มสาวเท่านั้น คนแก่จะไม่ไป เพราะคนแก่นับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด

นอกจากนี้ในเดือน 10 ยังมีพิธีแฮกนา ในช่วงที่ข้าวเริ่มออกรวงนี้ด้วย ชาวบ้านจะเอาตาแหลวไปปักที่หัวนากับหางนา เอาหมู 1 ตัว ไหว้ก่อนแล้วนำไปทำสุก แล้วนำกลับไปไหว้อีกครั้งหนึ่ง หลังจากไหว้ 1 วันจะมีข้อห้ามคนในและคนนอกเข้าออกหมู่บ้าน

ตั้งธรรมปลาลำคำ ในอดีตพิธีย่อนฝนหรือขอฝนทำกันที่หอเจ้าฟ้า (ปัจจุบันเป็นคุก) โดยมีเจ้าเมืองเป็นคนทำ เจ้าเมืองจะนิมนต์พระภิกษุมาสวดเป็นภาษาบาลีเรียกว่า "ตั้งธรรมปลาลำคำ" คือ (สวดคาถาปลาร้อนนั่นเอง) มีการนำปลาร้อนมาใส่บาตร แล้วนำมาวางกลางลานเพื่อเสี่ยงทาย ถ้าปลากะโดดแสดงว่า ฝนจะตก

ที่หมู่บ้านหนองบัว ตำบลพองแม่ เมืองขอนแก่น ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อจะขอฝนชาวบ้านจะนำตะกร้าที่ลวกขนมจีนมา 1 อัน แต่งตัวเป็นหญิง แล้วเอาผ้าคลุมตะกร้าแล้วพากันไปไหว้เจ้าโพนบ้าน (เจ้าโพนบ้าน เป็นศาลตั้งอยู่บริเวณทางไป สนาบบินหมั่งซื่อ) และมีการตั้งธรรมาลาดำคำที่วัด

บทวิเคราะห์

พิธีกรรมขอฝนที่เก็บรวบรวมได้จากชนไททั้ง 6 กลุ่มดังกล่าวข้างต้นเป็นพิธีกรรมที่เคยปฏิบัติกันมาในอดีตก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นระบบคอมมิวนิสต์ และสังคมนิยมในบางกลุ่ม ข้อมูลที่ได้ส่วนใหญ่มาจากคำบอกเล่าของวิทยากรซึ่งเป็นคนมีอายุซึ่งเคยเห็นการทำพิธีเหล่านี้หรือได้เคยรับฟังมาจากบรรพบุรุษ

จากข้อมูลที่ได้พบว่าคนไททุกกลุ่มมีพิธีกรรมขอฝนเป็นพิธีกรรมประจำเมืองที่สำคัญ เป็นพิธีประจำปีซึ่งผู้นำหรือเจ้าเมืองมีบทบาทในการจัดทำขึ้นเพื่อ สร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ชุมชนของตนว่าจะมีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ในฤดูกาลผลิตที่จะเริ่มขึ้น การขอฝนจึงจัดเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ (fertility rites)

พิธีกรรมขอฝนที่จัดขึ้นเป็นประจำส่วนใหญ่แฝงอยู่ในพิธีกรรมอื่นของเมืองมากกว่าจะเป็นพิธีการขอฝนโดยตรง เช่น พิธีเซ่นเมือง พิธีขึ้นปีใหม่ ฯลฯ ยกเว้นลาวที่กำหนดในฮีต 12 ว่าบุญบั้งไฟเป็นบุญเดือนหก พิธีกรรมที่จัดเพื่อขอฝนโดยตรงมักจะไม่ได้กำหนดเป็นประจำปีที่ต้องทำทุกปี แต่จะทำขึ้นเมื่อเกิดฝนแล้งทุกคนต้องช่วยกันแก้ปัญหาโดยจัดพิธีขอฝนขึ้นเป็นโอกาสพิเศษ

1. พิธีกรรมประจำปีที่แฝงพิธีกรรมขอฝน

ก. พิธีฆ่าควายบูชาผี (เทวดา) ประจำเมืองและประจำหมู่บ้าน คนไทนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในธรรมชาติ คือ ผีน้ำ ผีดิน ผีลม ผีฟ้า (แถน) รวมทั้งวิญญาณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นวิญญาณของบรรพบุรุษ อาทิ อดีตเจ้าเมือง อดีตขุนทหารผู้สละชีพเพื่อคุ้มครองเมือง วิญญาณของคนดีและวิญญาณของคนร้าย รวมทั้งผู้นำที่มาตั้งบ้านเป็นคนแรก วิญญาณของคนเหล่านี้รวมเรียกกันว่า **เสื้อเมือง** หรือ **อารักษ์** เชื่อกันว่าถ้าปฏิบัติต่อวิญญาณเหล่านี้ดี "ไหว้ดีพลีถูก" ท่านเหล่านั้นก็จะช่วยปกป้องคุ้มครองเมือง ทำให้เมืองอุดมสมบูรณ์เจริญขึ้น แต่ถ้าปฏิบัติไม่ดี วิญญาณเหล่านั้นก็จะทำอันตรายต่อลูกหลาน ต่อชาวเมือง

การเซ่นสังเวยเพื่อให้ผี(เทวดา)พอใจจึงเกิดขึ้น เป็นพิธีกรรมประจำปีที่พบในคนไททุกกลุ่ม ถ้าเป็นผี(เทวดา)ของเมือง งานนั้นก็จะจัดขึ้นโดยเจ้าเมือง เป็นงานใหญ่ที่ทุกคนในเมือง

จะมากกระทำพิธีร่วมกันที่หอเวดดาของเมือง และนิยมจัดก่อนฤดูการทำนา ถ้าเป็นผี(เทวดา) ประจำบ้าน หรือเรียกว่า "เจ้าหัวบ้าน" ก็จะจัดขึ้นเฉพาะคนในหมู่บ้านนั้นๆที่หอผี(เทวดา)ของหมู่บ้าน

พิธีเลี้ยงผีเมืองนิยมใช้ควายเป็นสัตว์สังเวย อาจมีหมูหรือไก่บ้าง คนไททุกกลุ่มนิยมใช้ควายดำเป็นสัตว์สังเวย บางกลุ่ม เช่น ไทขาว ไทลื้อ ลาว(หลวงพระบาง) ใช้ทั้งควายดำและควายด่อน(เผือก) ส่วนการเลี้ยงเจ้าผีหัวบ้านอาจใช้ควาย หรือสัตว์เล็กลงมาเช่น หมู ไก่ เป็นต้น

การฆ่าควายบูชาผีบรรพบุรุษของคนไทหลายกลุ่มแสดงร่องรอยของความเชื่อเก่าแก่ที่ว่า "ควายคือตัวแทนของบรรพบุรุษ" ดังปรากฏในตำนานน้ำเต้าปั้งที่ว่า ผลน้ำเต้าเกิดขึ้นจากซากควายที่ตาย และคนไทก็ออกมาจากผลน้ำเต้าอีกทอดหนึ่ง นอกจากนี้ในนิทานของไทขาวเรื่อง คนโตโบราณสร้างเฮือน และ นิทานของคนลาจซึ่งเป็นคนกลุ่มคนไทกะโดกลุ่มหนึ่ง ก็มีความเชื่อว่า ควายเป็นบรรพบุรุษของตน

นิทานเรื่อง คนโตโบราณสร้างเฮือนมีอยู่ว่า เดิมคนไทกินเนื้อคนด้วยกัน เมื่อสร้างเรือนมีคนมาช่วยงาน อยากกินคนไหนก็สอยคนที่มาช่วยสร้างเรือนจาก หลังคาลงมาฆ่าเลี้ยงแขก มีคนหนึ่งเป็นคนรักพ่อมากไม่ยอมให้แขกเลือกพ่อของตนมากิน ได้ใช้เนื้อควายมาใส่ให้แทน ตั้งแต่นั้นมาคนจึงเปลี่ยนมากินเนื้อควายแทนกินเนื้อคนด้วยกัน

ส่วนนิทานคนลาจเล่าว่า ในสมัยก่อนเมื่อมีคนตาย จะเอาศพมาแบ่งกินกัน มีชายคนหนึ่งรักแม่มาก เมื่อแม่ตายไม่ยอมให้ใครกินเนื้อแม่ของตน เอาศพไปซ่อนไว้ แล้วนำเนื้อควายมาเปลี่ยนให้กินแทน คนลาจจึงถือว่าควายเป็นตัวแทนของคนลาจ เพราะช่วยให้คนไม่ต้องกินเนื้อตัวเอง ในงานศพของชาวลาจจะต้องมีการเซ่นตัวควาย เจ้าภาพจะนำขะมาสุมนตัวควายแล้วให้ลูกสาวคนโตเอาไม้เท้าสะป้อรอบๆร่างควาย 2-3 รอบ ทำเสมือนหาพ่อหาแม่ของตน ปากก็ร้องว่า "แม่ฉัน พ่อฉันอยู่นี่แล้ว" ทุกคนในงานจะร้องให้ไปพร้อมกับเจ้าภาพด้วย ต่อจากนั้นจะให้มีดปาดหูควายและปาดเนื้อคอไปหน่อยหนึ่ง นำไปจี่กินคนเดียว แล้วจึงผ่าท้องควาย ลูกหลานจะแต่งตัวด้วยเสื้อผ้าใหม่ พวกกันวิ่งเข้าไปแย่งซื้อควายที่ในท้อง เอามาปาใส่กัน คนไหนเปื้อนซื้อควายมากแสดงว่ารักพ่อแม่มาก

ในวันขึ้นปีใหม่ของชาวไทขาวและไทโทที่เรียกว่า "กินสิบสี่" มีการข่มข้าวเหนียวสีต่างๆ ใส่พานขาวเช่นขวัญควาย แบ่งให้ควายกินก่อน และยังมีการอาบน้ำควายให้สะอาดด้วย

แม้ในความเชื่อของกลุ่มคนไททั้ง 6 กลุ่มที่ทำการวิจัยจะไม่ได้ระบุชัดเจนว่าควายเป็นบรรพบุรุษของตนเช่นในนิทานของคนไทเผ่าลาจ แต่พิธีกรรมฆ่าควาย สังเวยเทวดาเมือง(ผีบรรพบุรุษ) และการปฏิบัติต่อควายในวันปีใหม่ของชาวไทขาว ก็แสดงให้เห็นร่องรอยของความเชื่อดังเดิมดังกล่าว นอกจากนี้คนไทลาวเชื่อว่า "ควาย" จะเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษของคนไทแล้ว ควายยังเป็นสัญลักษณ์ของการทำนา ควาย เป็นสัตว์ที่ถนอมอบให้มนุษย์เพื่อใช้

ทำนา มนุษย์จึงต้องส่งเครื่องสังเวกกลับคืนไปให้เกณฑ์ทุกปี ถ้ามนุษย์ไม่ทำตาม ก็จะถูกลงโทษ เหมือนครั้งที่เกณฑ์บันดาลให้น้ำท่วมเมืองมนุษย์ ดังปรากฏในพงศาวดารล้านช้างหรือตำนานขุนบรมที่ว่า

"...เมื่อนั้นเกณฑ์จึงใช้ให้มากล่าวแก่คนทั้งหลายว่า ในเมืองลุ่มนี้กินข้าวให้บอกให้หมาย กินแลงกินงายก็ให้บอกแก่เกณฑ์ ได้กินขึ้นก็ให้ส่งข้าว ได้กินปลา ก็ให้ส่งรอยแก่เกณฑ์ เมื่อนั้นคนทั้งหลายก็บอพงความเกณฑ์ แม้ใช้มาบอกสองทีสามทีก็บอพงกัน แลแต่นั้นเกณฑ์ จึงให้น้ำท่วมเมืองลุ่มลิดเลียงท่วมเมืองเพียงละลาย คนทั้งหลายก็ฉิบหายมากนักชะแล..."

คนไทยบางกลุ่มยังจำลองสถานการณ์การเพาะปลูกไว้ในพิธีกรรมเลี้ยงผีเมืองด้วย ดังเช่น ชาวไทขาวจะหว่านข้าวพันธุ์ไปทั่วพื้นดินที่ว่างพานไหว้ผีหลักเมือง เพื่อให้คนทั่วไปเก็บไปบูชาเป็นขวัญข้าวหลังเลิกพิธี (พิธีแรกนาขวัญของไทยก็ทำนองเดียวกัน) ชาวไทดำจะให้ผู้หญิงจับบังน้ำใหญ่ อีกมือหนึ่งถือกะเดิบที่ใส่ เมล็ดฝ้ายและข้าวสาร หว่านเมล็ดฝ้ายลงสู่พื้นเป็นสัญลักษณ์ของการหว่านพร้อม กับเทน้ำจากบังน้ำ เป็นสัญลักษณ์ว่าฝนตกลงมาสู่พื้นโลก ชาวลาวเวียงจันทน์ให้นางเทียมเทน้ำจากหม้อน้ำรดหิน "เม็ตข้าวบุญฮาน" จนชุ่ม

การทำนายเรื่องฟ้าฝนและผลผลิตจะเป็นปฏิบัติการขั้นสุดท้ายของพิธีเลี้ยงผีเมือง มีข้อน่าสังเกตว่าพิธีเลี้ยงผีเมืองเป็นพิธีกรรมของฝ่ายชาย ผู้ทำพิธี คือหมอมือเมือง ในบางกลุ่มจำกัดเฉพาะเพศชายเท่านั้นที่จะได้เข้าร่วมพิธีฆ่าควาย (กลุ่มไทขาว ไทดำ ไทลื้อ) แต่เมื่อถึงการเข้าทรงเพื่อทำนายผลผลิต บางกลุ่มกลับใช้ร่างทรงเพศหญิงเพื่อติดต่อกับผี(เทวดา) (ชาวไทลาวใช้นางเทียมและไทจีนใช้ แม่นั่ง)

ข. การรดน้ำในวันขึ้นปีใหม่ ในการเปลี่ยนศักราชใหม่ที่คนไทยในสยามเรียก

"สงกรานต์" ชาวไทลื้อ ไทจีน ลาว เรียก "ซังซานต์" ไทใต้คง เรียก "ปอยสงกรานต์" ไทขาว ไทดำ เรียก "กินลิสี่" มีจุดร่วมเหมือนกันที่ "การรดน้ำ" มีทั้งการรดน้ำสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น วิหาร พระพุทธรูป รดน้ำพระภิกษุ รดน้ำผู้เฒ่าผู้แก่ การพรมน้ำมนต์ ตลอดจนการสาดน้ำใส่กันของหนุ่มสาว

คนไทยขาว เชื่อว่าตัวเจือกเป็นผู้ให้น้ำฝนจึงบูชาผีน้ำด้วยควายด่อนในพิธีเช่นเมือง หลังพิธีในตอนบ่ายหนุ่มสาวสาดน้ำเล่นกัน

คนไทยใหญ่ใต้คงและคนลาว ใช้ร่างรดน้ำเป็นรูปนาค สำหรับรดสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระพุทธรูป ไทใต้คงเรียก "กงซอน" ลาวเรียก "โฮงหด" หรือ "ฮงหด" ที่ต่างกันคือ ไทใต้คงใช้รดเฉพาะพระพุทธรูปไม่รดพระสงฆ์ แต่ลาวใช้รดได้ทั้งพระพุทธรูป พระสงฆ์ และเจ้าเมือง ในตอนบ่ายหนุ่มสาวสาดน้ำ เล่นกัน

ในวันที่ 3 ของงานปีใหม่ของชาวไทลื้อมีน้ำเข้ามาเกี่ยวข้องตั้งแต่เข้ามิด กล่าวคือ มีประเพณีอาบน้ำก่อนกา โดยจะอาบน้ำไปให้ผู้เฒ่าผู้แก่สระหัวแต่เข้ามิดก่อนการร้อง ตอนเข้าไปหยาดน้ำ(กรวดน้ำ) ทำบุญที่วัด รดน้ำวิหาร รดเจดีย์ทรายที่ก่อไว้ตั้งแต่วันที่ 2 ทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษ ตกบ่ายไปรดน้ำผู้ใหญ่ และสาดน้ำใส่กันระหว่างหนุ่มสาว

น้ำในความหมายหนึ่งหมายถึงการชำระให้สิ้น การล้างเอาสิ่งไม่ดีไม่งามให้หมดไป อีกความหมายหนึ่ง น้ำเป็นสัญลักษณ์ของฝน ของความชุ่มเย็น ความอุดมสมบูรณ์ ที่เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดว่าวันขึ้นปีใหม่เกี่ยวเนื่องกับกับพิธีกรรมขอฝนคือ การส่งสังขานต์ไปล่องกบของชาวไทจีนในวันที่ 2 ของงานที่เรียกว่า พิธี "แก่นกลองส่งแก่นแซ่" ชาวไทจีนสร้างรูปขุนสังขานต์เป็นรูปกบ มีไม้แก่นแซ่ซึ่งทำเป็นรูปอวัยวะเพศชายคอยแหงที่ก้นกบ มีการตีกลองเพื่อให้ขุมน้ำชุ่มเย็น นำสังเกตว่าผู้ทำพิธีตีกลองต้องเป็นชาวลัวะซึ่งเป็นเจ้าของถิ่นเดิมมาก่อน ชาวไทจีนจะแห่ขุนสังขานต์นี้ไปทำพิธีกันที่ล่องกบซึ่งเป็นร่องน้ำในแม่น้ำขึ้น มีการเชิญพระมาสวดพุทธมนต์กันที่นั่น

การทำรูปขุนสังขานต์เป็นกบและการตีกลองไชยคล้ายคลึงกับพิธีกรรมบูชากบเพื่อขอฝนของชาวจ้วงซึ่งเป็นคนไทที่นับถือผีไม้ไผ่กับผีพุทธศาสนา อยู่บริเวณ มณฑลกุ้ยโจว ทางตอนใต้ของจีน (ดูรายละเอียดในบทความเรื่อง จ้วง : พิธีกรรมขอฝนเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ของปราณี วงศ์เทศ: 2538) กบเป็นสัญลักษณ์ของเพศหญิง เพราะเป็นกบตัวเมียเหมือนกัน ชาวจ้วงฆ่ากบบูชาขุมน้ำเพื่อขอความอุดมสมบูรณ์ ด้วยมีความเชื่อว่า กบเป็นสัญลักษณ์ของฝน ขณะเดียวกัน กบก็ยังเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษของชาวจ้วง(รูปคนครึ่งกบ) นำประหลาดที่ความคิดนี้คล้ายคลึงกับชาวไทจีน แมื่อกบของชาวไทจีนจะเป็นทรายรูปกบแต่ก็เป็นสัญลักษณ์ของขุนสังขานต์ที่จะต้องตายไปในวันสิ้นปีคล้ายคลึงกับการบูชาขุมน้ำของไทจ้วง หากทว่าพิธีแก่นกลองส่งแก่นแซ่ของชาวไทจีนแสดงรูปธรรมที่ชัดเจนว่าเป็นสัญลักษณ์แทนพฤติกรรมการร่วมเพศของชายหญิง กบน้อยที่แขวนห้อยในพิธี คือ ผลผลิตที่ได้ นั่นคือความอุดมสมบูรณ์ที่เกิดขึ้นหากฝนตกมาชุ่มไร่นา

ความคิดเรื่องกบเป็นสัญลักษณ์ของการขอฝนของชาวไทจีนและจ้วง จึงน่าจะเป็นความคิดที่มาจากความเชื่อดั้งเดิมของคนไท (ซึ่งจะเห็นได้อีกในเรื่องพญาคันคากของกลุ่มไทลาวและไทลื้อ)

2. พิธีกรรมที่มุ่งขอฝนโดยตรง หมายถึง พิธีที่จัดขึ้นเพื่อขอให้ฝนตกโดยเฉพาะ พิธีกรรมกลุ่มนี้มิได้กำหนดขึ้นเป็นประจำทุกปี ยกเว้นกลุ่มไทลาวบางกลุ่มซึ่งจัดไว้เป็นบุญเดือน 6 ในฮีต 12

พิธีกรรมขอฝนมักจะจัดขึ้นเมื่อเกิดแล้งจัดธรรมชาติวิปริต ถึงฤดูกาลทำนาแล้ว ฝนยังไม่ตก ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงฤดูฝนคือเดือน 6 เป็นต้นไป เพื่อสร้างขวัญ และกำลังใจให้แก่ชุมชน (เจ้าบ้าน) หัวหน้าหมู่บ้านหรือเจ้าเมืองจะปรึกษารวมชนหาวิธีแก้ไขค้นหาสาเหตุของการวิปริตว่ามาจาก

อะไร ส่วนใหญ่จะผ่านการเข้าทรง อาจมีสาเหตุมาจากผี(เทวดา) ผีบรรพบุรุษ ผีร้ายไม่พอใจ คน
ไทยมีความเชื่อว่า แม่ยายหรือหญิงท้องโดยไม่มีพ่อของเด็กเป็นสาเหตุสำคัญของอาเพศ
ต่างๆ ไทยหลายกลุ่มจึงมีบทลงโทษสำหรับผู้หญิงกลุ่มนี้ เช่น ไทยใต้บังคับให้ไปล้างบ้าน คือ
ทำความสะอาดทั้งหมู่บ้านและจัดพิธีเลี้ยงบ้าน มิฉะนั้นก็ปรับเป็นเงินแทน ไทยลื้อที่สิบสองปันนา
ปรับเป็นเงินเมือง เก็บไว้ใช้ทำพิธีกรรมของเมืองต่อไป ไทยขาวจะแห่แม่มาไปทั่วหมู่บ้านให้ร้อง
ประณามตัวเองและขอโทษฟ้าดิน ฯลฯ

พิธีขอฝนที่พบว่ามี การแพร่กระจายไปในไทยหลายกลุ่ม ได้แก่สวดคาถาปลาช่อน (ลาว
ไทจีน ไทยใต้คง ไทสยาม) แห่นางแมว (ลาว ไทสยาม ไทยดำ) นอกนั้นเป็นพิธีจัดขึ้นเฉพาะกลุ่ม เช่น
ลาวนิยมเทศน์พญาคันคาก แห่บั้งไฟ ไทจีนนิยมฟัง ตั้งธรรมวัวร์หลวง

มีข้อน่าสังเกตว่าลาวในภาคอีสานของไทยและลาวภาคใต้ จะมีพิธีกรรมขอฝนค่อนข้าง
มาก น่าจะเป็นเพราะอยู่ในภูมิภาคที่ขาดแคลนน้ำฝนมากกว่าไทกลุ่มอื่น อนึ่งพิธีกรรมขอฝนดัง
กล่าวยังสะท้อนความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องเพศ ผี และความอุดมสมบูรณ์ (Sex, Animisim and
Fertility) เพราะส่วนใหญ่เป็นการเข้าทรง เครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรที่แสดงสัญลักษณ์ทาง
เพศ(เข้าทรง แม่นางดั่ง แม่นางกวัก พิธีโยนครก โยนสาก) -กระดัง กวักปั่นฝ้าย ครกสากเป็น
เครื่องมือเครื่องใช้ของเพศหญิงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ทางเพศ (ดูรายละเอียดใน สุกัญญา สุขฉายา
"เรื่องเพศในเพลงปฏิพากย์" ใน เพลงปฏิพากย์ : บทเพลงแห่งปฏิภาณของชาวบ้านไทย
2525) ที่มีลักษณะเด่นและเห็นเป็นรูปธรรมชัดเจน คือพิธีแห่บั้งไฟ ของชาวเวียงจันทน์และใน
ภาคอีสานของไทย ที่มีการแสดงออกทั้งในรูปสัญลักษณ์ทางวัตถุ คืออวัยวะเพศชายจำลอง
(บั๊กแมน, ปลัดขิก ตุ๊กตา-ชายหญิงในท่าร่วมเพศ, ยายแก้ว หรือ รูปท้าวผาแดง-นางไอ่ ตุ๊กตา
สัตว์ ในท่าร่วมเพศ "ลิงเต้าไม้" เป็นต้น) และสัญลักษณ์ทางวาจา ได้แก่ คำแข่งว่าด้วยเรื่องเพศ ที่
น่าสังเกตคือพิธีแห่บั้งไฟในลักษณะนี้ไม่ทำในหลวงพระบางและลื้อสิบสองปันนาซึ่งอิทธิพลทาง
พุทธศาสนามีสูง

3. พิธีกรรมขอฝนของคนไทย: การผสมผสาน "ผี" เข้ากับ "พุทธ"

ในกลุ่มคนไทยทั้ง 6 กลุ่ม กลุ่มไทยดำและไทยขาวเท่านั้นที่ เป็นกลุ่มคนไทยที่นับถือผีแบบ
ดั้งเดิม นอกนั้นล้วนเป็นคนไทยที่นับถือพุทธศาสนาแล้วทั้งสิ้น

จากพิธีกรรมขอฝนซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากความเชื่อที่สืบทอดกันมาแต่บรรพ
บุรุษ เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในวัฒนธรรมข้าวซึ่ง ต้องพึ่งพิงธรรมชาติ ผู้วิจัยได้
พบว่าความเชื่อดั้งเดิมยังคงมีอิทธิพลอยู่ในพิธีกรรมดังกล่าว (พิธีกรรมเมือง ปีใหม่ เข้าทรงผี

ต่าง ๆ) ขณะเดียวกันก็ให้เห็นความ พยายามที่จะผสานความเชื่อดังกล่าวเข้ากับความเชื่อในพุทธ ศาสนา โดยอาศัยวิธีการหลายอย่าง ได้แก่

ก. การสร้างตำนาน(myth)ขึ้นใหม่จากเค้าเรื่องเดิม

คนไทยมีเรื่องเล่าแสดงความเชื่อดั้งเดิมโดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องผีแถนซึ่งเป็น ใหญ่เหนือ ผีอื่นใด เป็นผู้สร้างโลกและผู้บันดาลให้เกิดฝน (ดูรายละเอียดใน ความโทเมือง ของโตดำ และ พงศาวดารล้านช้างตอนต้นหรือตำนานขุนบรมของลาว) คนไทยบางกลุ่มที่ไม่ได้เป็นพุทธมีพิธี กรรมดั้งเดิมในการขอฝนโดยการหมากบพูนายัญญ (ชาวจ้วงตั้งบทความที่กล่าวถึงแล้ว) ในเรื่อง พญาคันคากซึ่งเป็นตำนาน (myth) อธิบายบุญบั้งไฟพิธีกรรมขอฝนของชาวลาว แสดงให้เห็นร่อง รอยความ เชื่อมร่วมกันข้างต้น (อาจคกกับกบเป็นสัตว์ประเภทเดียวกัน ในความหมายเชิงสัญลักษณ์ ทางเพศ แทนอวัยวะเพศหญิงหรือแหล่งที่ให้กำเนิดความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามกับบั้งไฟซึ่งเป็น สัญลักษณ์แทนอวัยวะเพศชาย หรือน้ำฝนผู้ให้ความอุดมสมบูรณ์)

เรื่องพญาคันคากน่าจะได้ถูกปรับเปลี่ยนและตีความใหม่โดยพระภิกษุในพุทธศาสนาหลัง จากที่พุทธศาสนาได้เผยแผ่มายังอาณาจักรล้านช้างและสถาปนาเป็นศาสนาของรัฐอย่างเป็นทางการ ในปี พ.ศ. 2076 รัชกาลพระเจ้าโพธิสารราช ได้มีการอ้างว่า พญาคันคากคือพระโพธิสัตว์ เป็นชาดกเรื่องหนึ่งในปัญญาชาดกซึ่งที่จริงแล้วไม่เคยมีปรากฏ นอกจากนั้นยังได้แต่งเติมเสริม แต่งให้พญาคันคากมี ลักษณะเป็นจักรพรรดิราชตามแนวคติแบบพุทธและลดบทบาทแถนจากเทพ ผู้สร้างลงมามีบทบาทต่ำกว่าพระอินทร์ซึ่งเป็นเทวดาในคติพุทธ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทความ ชื่อ "การปรับเปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมให้เป็นพุทธ: การศึกษาจากวรรณคดีล้านช้าง" ของ สุกัญญา ภัทราชัย ในวารสารภาษาและวรรณคดีไทย ปีที่ 11 ฉบับมิ.ย.-ธ.ค. 2537)

เรื่องพญาคันคากได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมขอฝนซึ่งพระสงฆ์ เป็นผู้เทศน์ให้ ชาวบ้านฟัง ต่อจากนั้นในช่วงของการเฉลิมฉลองแห่แห่นเป็นพิธีกรรมของชาวบ้านซึ่งพระสงฆ์ จะไม่ไปยุ่งเกี่ยวด้วย ซึ่งนิยมทำแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น ทางหลวงพระบางนิยมแห่นาง แมว ส่วนทางเวียงจันทน์และอีสานของไทยนิยมแห่บั้งไฟซึ่งแสดงคติในเรื่องเพศชัดเจน

ข. การเสนอพิธีกรรมที่เป็นพุทธแทนที่พิธีดั้งเดิม

สำหรับชาวพุทธการอ้อนวอนให้เทวดาเห็นใจ เพื่อบันดาลสิ่งที่ดีตนปรารถนาสามารถปฏิบัติ ได้ด้วยการรักษาศีล 5 ศีล 8 และสวดมนต์อ้อนวอนเทวดา วิธีการเช่นนี้พบบ่อยๆในนิทานชาดก และพุทธประวัติ

การขอฝนของคนไทบางกลุ่มได้ใช้วิธีปฏิบัติตามแนวทางแบบพุทธ จะเห็นได้จากพิธี
สวดคาถาปลาช่อน (ไทจีน) หรือ คาถาปลาคว่ำ (ลาว) หรือ คาถาปลาลำคำ (ไทใต้คง) ซึ่งเป็น
พิธีที่ทำโดยพระสงฆ์ เรื่องนี้มีที่มาจาก ชาดกในนิบาตชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ครั้ง
เสวยพระชาติเป็นปลา ได้กระทำให้บารมีช่วยสัตว์อื่นในหนองน้ำให้พ้นภัยพิบัติ การสวดคาถาปลา
ช่อนตามด้วยการสวดมนต์เจ็ดตำนานไปตลอดระยะเวลาหนึ่ง เช่น 3 วัน (ลาว) หรือ 7 วัน (ไทจีน)
ก็เชื่อว่าสามารถทำให้ฝนตกได้

การทำบุญแห่ข้าวพันก้อน ของชาวไทลาวก็เป็นวิธีการหนึ่งที่แสดงวิถีคิดแบบพุทธ กล่าว
คือ เชื่อว่า การทำทานจะช่วยให้เทวดาเห็นใจและบันดาลให้สมปรารถนาได้ แนวคิดเรื่อง
การทำทานเช่นนี้สอดคล้องกับสุขวัฒนธรรมชาดกซึ่งชาวไทจีนนิยมฟังในช่วงเทศกาลเข้าพรรษา และ
เป็นชาดกเรื่องที่ชาวไทจีนเชื่อกันว่าฟังแล้วได้บุญ และยังช่วยให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ด้วยฝนฟ้า
ที่ตกถูกต้องตามฤดูกาล

สรุปได้ว่า ในสังคมคนไทที่นับถือพุทธศาสนา พิธีกรรมขอฝนซึ่งเป็นพิธีกรรมดั้งเดิม ได้มี
การปรับเปลี่ยนแนวคิดให้สอดคล้องกับพุทธศาสนา ส่วนการปรับเปลี่ยนนี้จะมีมากนักน้อยเพียงใด
ย่อมขึ้นอยู่กับ "ความเป็นพุทธ" ของชนแต่ละกลุ่ม

4. บทบาทของเพศชายและหญิงในพิธีกรรมขอฝน

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งในการศึกษาพิธีกรรมขอฝน คือ บทบาทของเพศชาย
และหญิง แม้ว่าจุดประสงค์ของพิธีกรรมนี้ คือ ความอุดมสมบูรณ์อันเกิดจากการรวมกันของเพศ
ชายและหญิง แต่กลับมีการแบ่งแยกระหว่างเพศอย่างชัดเจน

ในกรณีที่เป็นพิธีกรรมที่ทำเป็นประจำปี เช่น ในการเซ่นเทวดาเมือง การทำบุญบั้งไฟของ
ชาวไทอีสาน บทบาทส่วนใหญ่จะตกอยู่ที่ฝ่ายชาย ทั้งผู้ทำพิธีและผู้เข้าร่วมพิธี บั้งไฟก็แสดง
สัญลักษณ์ของเพศชายด้วย ในพิธีดังกล่าวมีข้อห้ามสำหรับเพศหญิง ผู้หญิงจะเข้าไปมีส่วนร่วม
ได้ในช่วงของการเฉลิมฉลองเท่านั้น (ยกเว้นในพิธีเช่นอารักษ์เมืองของชาวไทเวียงจันทน์ตามที่
Levy กล่าวไว้ว่า นางเทียมเป็นผู้ทำพิธี)

แต่ในกรณีที่ผิดปกติ ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล บทบาทส่วนใหญ่จะอยู่กับเพศหญิง
นับตั้งแต่หญิงแม่มายหรือหญิงที่ท้องไม่มีพ่อจะถูกลงโทษจากสังคมโดยวิธีการต่างๆ (ไทขาว-แห่
แม่มาตาง, ไทลื้อ -ปรับไหม, ไทใต้คง -ให้ล้างบ้านหรือปรับไหม) จนถึงพิธีกรรมที่จัดขึ้นซึ่งมักเป็น
การเข้าทรงเพื่อถามสาเหตุ เช่น เต้าแม่นางดั่ง นางกวัก เหล่านี้ผู้หญิงเป็นผู้กระทำทั้งสิ้น วัสดุที่ใช้ก็
เป็นวัสดุที่เป็นสัญลักษณ์ของเพศหญิง และเช่นเดียวกันในกรณีที่ฝนตกมากเกินไปซึ่งก็เป็นภาวะ

ผิดปกติ บทบาทก็จะอยู่ที่ผู้หญิงอีกเช่นกัน ดังพบว่าผู้หญิงต้องเป็นผู้ทำพิธี เช่น บนนางธณีหรือเอาหมอนไปหาไฟของไทลาว

การที่ผู้หญิงมีบทบาทสูงในการเป็นสื่อกับผีแสดงให้เห็นร่องรอยความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องของการยกย่องเพศหญิง ในสมัยโบราณผู้หญิงไทอาจเคยเป็นผู้นำทำ พิธีกรรมของชุมชน ดังเช่นผู้หญิงไทดำที่เป็นผู้ร้องคำขอฝน ฝ่ายชายเป็นคนตีฆ้องก็ได้

ผู้วิจัยใคร่ตั้งข้อสังเกตว่าพิธีกรรมขอฝนซึ่งมาจากอิทธิพลของพุทธศาสนาไม่มีการแบ่งแยกระหว่างเพศชัดเจนเหมือนกับพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อดั้งเดิม ทั้งหญิงและชายล้วนต้องรักษาศีล ทำทาน ฟังเทศน์ฟังธรรมด้วยกัน อาจเป็นได้ว่าในสังคมของไทพุทธได้แยกบทบาทในการทำพิธีไปให้พระสงฆ์ซึ่งเป็นเพศชายและยอมรับสถานะของเพศชายว่าสูงกว่าเพศหญิงไปแล้ว เพราะเพศชายสามารถบวชเพื่อสืบพระศาสนาได้ และสามารถช่วยให้พ่อแม่หรือภรรยาได้บุญกุศลหาก “เกาะชายผ้าเหลือง”

การแบ่งแยกระหว่างเพศชายและหญิงในพิธีกรรมขอฝนของคนไทแสดงให้เห็นการจัดระเบียบทางสังคมของคนในวัฒนธรรมข้าวซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ มีการแบ่งแยกหน้าที่ในการผลิต ชายหญิงมีความสำคัญทัดเทียมกัน เพศชายเป็นแรงงานสำคัญในการผลิต ต้องรับผิดชอบงานหนัก เช่น ไถคราด ส่วนหญิงต้องรับผิดชอบงานที่เบากว่า เช่น ปักดำ ไทลื้อมีเขลาล่าว่า “ผู้หญิงไถนาไม่ได้ เดี่ยวฟ้าผ่า” แต่ในบางอย่างก็จำเป็นต้องร่วมมือกันทำ เช่น เกี่ยวข้าว แม้ว่าผืนนาที่ทำกินเป็นที่นาของฝ่ายหญิงตามลักษณะที่อยู่อาศัย (ในวัฒนธรรมของคนไทชายจะไปอยู่บ้านหญิงหรือไปถือผีฝ่ายหญิง) เพศชายก็ถือเป็นผู้นำของครอบครัว ต้องรับผิดชอบต่อความอุดมสมบูรณ์ของครอบครัวและชุมชน ในขณะเดียวกันเพศหญิงซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและเป็นเจ้าโคตรก็ต้องรับผิดชอบด้วยเพื่อรักษาคุณภาพ

บทสรุป

พิธีกรรมขอฝนเป็นวิธีการแก้ปัญหาของคนในวัฒนธรรมข้าวโดยเฉพาะคนที่ทำนาลุ่ม ผู้วิจัยตั้งต้นศึกษาพิธีกรรมขอฝนของคนไทด้วยความอยากรู้ว่าคนไทแต่ละกลุ่มมีวิธีการแก้ปัญหาฝนแล้ง ไม่มีน้ำทำนาอย่างไร จากการศึกษาค้นคว้า พบว่า พิธีกรรมขอฝนของคนไททุกกลุ่มมีความคล้ายคลึงกัน คือ มีความเชื่อในเรื่องเพศและความอุดมสมบูรณ์เป็นพื้นฐานร่วมกัน ความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและบทบาทของเพศหญิงในสังคมโบราณยังปรากฏร่องรอยอยู่ในสัญลักษณ์ต่างๆ ในพิธีกรรม ในกลุ่มคนไทที่นับถือพุทธศาสนา พิธีกรรมขอฝนได้ถูกปรับเปลี่ยนอย่างชาญฉลาดให้เข้ากันได้กับความเชื่อในพุทธศาสนา เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม พิธีกรรมขอฝนจึงเป็นพิธีกรรม โบราณที่ยังคงสืบทอดอยู่จนทุกวันนี้

พิธีกรรมขอฝน

พิธีกรรม	ไทขาว	ไทดำ	ไทลาว	ไทลื้อ	ไทจีน	ไทใต้คง
ฆ่าควายเช่นผีเมือง	☹	☹	☹	☹	☹	☹
ไหว้สื่อบ้าน	☹	☹	☹	☹	☹	☹
ปีใหม่วันสังขาร			☹	☹	☹	☹
จุดบั้งไฟขอฝน			☹			
เทศน์พญาคลื่นคาก			☹			
สวดคาถาปลาช่อน			☹		☹	☹
แห่นางแมว			☹	☹		
แห่ข้าวพันก้อน			☹			
ตั้งธรรมาวัหวหลวง					☹	
เข้าทรงเง็กุญผี - นางต๋อง			☹			
นางกวัก			☹			
โยนครกโถนสาก			☹			

บทที่ 8

เพลงและการละเล่นพื้นบ้าน

สุกัญญา สุขฉายา

ลักษณะร่วมกันอีกประการหนึ่งของคนไทยทั้ง 6 กลุ่ม คือ มีเพลงพื้นบ้านคล้ายคลึงกัน เริ่มด้วยเพลงกล่อมเด็ก เพลงเด็กร้องเล่นซึ่งมีลักษณะเป็นสี่พยางค์ ใช้คำง่าย ๆ มีจังหวะ คล้องจอง เพลงสำหรับหนุ่มสาวเป็นเพลงร้องโต้ตอบระหว่างชายและหญิง มีทั้งที่ร้องใน ระหว่างทำนาและร้องโต้ตอบในเชิงเกี้ยวพาราสี เหมือนเพลงช้อยหมอลำ และขอของคนไทย ในประเทศไทย และยังมีเพลงร้องรำพันคนเดียว ส่วนเพลงในพิธีกรรม มีทั้งที่เป็นเพลงในงาน ศพ เพลงในงานแต่งงาน และเพลงในการขอฝน นอกจากนี้แทบทุกกลุ่มยังมีเพลงพื้นบ้านที่ พัฒนาไปเป็นการแสดงหรือมหรสพโดยผู้ร้องที่เชี่ยวชาญเป็นพิเศษซึ่งต้องมีการฝึกฝนมา โดยเฉพาะ

เนื่องจากเพลงพื้นบ้านเป็นข้อมูลมุขปาฐะที่ต้องอาศัยความเข้าใจในการใช้ภาษา อย่างลึกซึ้ง อีกทั้งเวลาที่ใช้ในการเก็บข้อมูลของแต่ละกลุ่มมีจำกัด ผู้วิจัยจึงไม่สามารถ วิเคราะห์ได้ เพียงแต่ใคร่จัดหมวดหมู่นำเสนอเพื่อให้เห็นภาพรวมของข้อมูลประเภทนี้

ไทดำ

1. เพลงกล่อมเด็ก ชาวไทดำเรียกว่า ความอ่อนแอ้อก หรือ ความอู่ลูก ความก้อม(กล่อม)ลูก

2. เพลงเด็กเล่น แบ่งเป็น 2 แบบ ความอันเด็กน้อยสำหรับเด็กเล็ก และ ความอันเด็กใหญ่

ตัวอย่างความอันเด็กน้อย เช่น อันพีนุ (เล่นผีหนู)

การอันพีนุ เป็นการเล่นของเด็กวัย 8-9 ปี นำเด็กผู้หญิงที่ใจอ่อนมาสมมุติเป็นตัวหนู ให้หลับตา มีคนกดหูแล้วผลักไปผลักมาพร้อมกับร้องเพลง เมื่อผีหนูเข้าร่างเด็กผู้หญิงจะทำ ท่าทางเหมือนหนู คลานสี่ขาและวิ่งไต่ขึ้นชายคาบ้าน ถ้าจะให้ผีออกต้องมีคำเรียกกลับหรือ ไม่ก็เอาน้ำลายแตะที่หน้าผาก

บทร้องในการอื่นฟีนู มีความว่า

ตัวหนู ตัวไหน (ตัวไหน เป็นสัตว์ตระกูลเดียวกับหนูแต่ตัวมีลาย อยู่ตามป่า)

ตัดป่องเหอหนูล่อง บ่ล่อง (ป่อง หมายถึงช่อง)

ตัดป่องเหอหนูไปบ่ไป

หนูบ่ไปหนูซ้ำ (ซ้ำ = ไร่)

หนูบ่ซ้ำอีกตาย (อยากตาย)

หนูเอ๋ยไหน หนูตาสวด หนวดน้อยหนวดหย่อมแหยม

หนูแอมแป้มแฉ่วเข้า

ตัวหนูตัวไหน.....(ซ้ำ)

ความอื่นเด็กใหญ่ เป็นบทร้องของเด็กวัย 10 - 13 ปี เช่น อื่นนางดัง(กระดัง) นางเต้า (เตาไฟ) อื่นด้าข้ามขา(สัตว์ชนิดหนึ่งคล้ายแมงดา ชอบร้องตอนกลางคืนว่า ป่อง ป่อง ป่อง ป่อง)

อื่อนางดัง เป็นการเล่นเข้าทรงของเด็กผู้หญิง เป็นการเล่นเสี่ยงทายหาคู่ หาของหาย ผู้เล่นจะนั่งบนกระดัง เอาผ้าคลุมหัวไม่ให้เห็นหน้า คนอื่น ๆ ร้อง จนผีเข้าถึงแล้ว มีการถามสิ่งที่ยากรู้ เช่นถามเนื้อคู่ ฝันางดังจะตอบให้รู้ว่าจะไปพบได้ทิศใด เมื่อสิ้นคำถามแล้วต้องมีความร้องเรียกให้กลับมาเป็นคน

ด้าข้ามขา เป็นบทร้องของเด็กผู้หญิง มีความว่า

ข้าม(หรือข้าม)ขาเอ๋ย ข้ามขอนแก่น

ข้ามขาโตหลายล่อน ข้ามขอนแก่นโตหลายที (ล่อน = ทาง)

สัดมานี้ สองอีชีถาม (สองคนจะถาม) (สัด=ถัด)

สัดมานี้ สาวฮามซิหวาน (ฮาม=สาวรุ่นวัย 13- 14 ปี)

วานข้ามขานาเอือน

หาเอือนได้เอือนหกเป้าสร้าง (เอือนหก = เรือนร้าง)

หาเอือนได้เอือนฮางเป้าอยู่ = เอือนหกเอือนฮาง มีความหมายว่า
ว่างไม่มีคนสร้าง

เอือนกว้างนางจิหลง (เอือนใหญ่นางจะไม่มีทางออก)

เอือนสงปงสมปอจั่งอยู่ (สงปงสมปอ= กำลังดี)

หาเอือนยาเมื่อถึงเอือน

ผักกาดจีหางจอน (หางน้อยๆ)

แม่ชาจ๋อนกำกินตุกสิ่ง (แม่ชา= แม่ผัว จ๋อน=เลือก ตุก= ทุก)

พ่อปู่ติ่งเจียงเฮือน (พ่อผัวนั่งนับอยู่หน้าเครื่องเรือน)

หาเฮือนจั่งไปสู่เฮือน

ผักกาดปวง(พวง)หางช้าง

พ่อปู่ห้างหน้าแฮ = สานแหไปชมไป

แม่ยา(ย่า)ห้างหน้าฮุกจ่มหลานจั่งเมื่อ = ย่าเห็นหลานก็ชมหลาน

หาเฮือนอย่าไปไกล

ไปไกลชั่วไหพัก

ไปตักชั่วไหเข้าเตามา = ไม่อยากไปไกลพ่อแม่

เรื่องตัวข้ามขานี้คนไทดำใช้เป็นตัวอย่างของความรัก หมายถึง คนรักที่กันกันอย่างยิ่งที่สุด ถึงตายไปแล้วก็ยังรักกัน ดังมีนิทานเล่าว่า

สมัยก่อนนี้มีบ่าวสาวคู่หนึ่งรักกันมาก แต่ผู้ชายเป็นคนจน พ่อแม่จึงให้สาวแต่งงานกับคนรวย วันหนึ่งชายคนรักไม่มีข้าวกินจึงไปขอที่บ้านสาว สามีของสาวทำเป็นใจดีอนุญาตให้เมียตักข้าวให้ สาวคิดไม่ตกว่าจะให้ข้าวสารจำนวนเท่าไรดีจึงเอาข้าวใส่กระบุงที่มีหาบสองคอน ตักให้คนหนึ่ง ฝ่ายชายแบ่งข้าวออกเป็นสองแล้วหาบไปถึงหัว(สะพาน)ที่ฝ่ายสามีแอบเอาמידไปพันหัวไว้ เมื่อหาบขึ้นหัวๆ ก็หัก ข้าวตกกระเจาย นางจึงกอบข้าวให้ใหม่ คราวนี้ฝ่ายผัวโกรธมากจึงออกมาต่อว่าว่า ให้ไปหาบหนึ่งแล้วเป็นอย่างไรจึงจะให้คนหนึ่งอีก หัวใจยังร้อยกันอยู่หรือไม่ ฝ่ายสาวจึงรู้ว่าสามีแกล้ง ก็ตอบได้ว่าให้ไปเพียงคนเดียว สองคนเลยทะเลาะกัน หญิงวิ่งหนีสามีวิ่งตาม ฝ่ายชายร้องว่า"หาบ หาบ" หญิงร้องว่า "คอน คอน" สองคนวิ่งตามกันอย่างนี้จนกลายเป็นแมลงชนิดหนึ่งคล้ายแมลงคาเรือน เรียกว่า ตัวข้ามขา ธรรมชาติของสัตว์ชนิดนี้ตัวผู้ตัวเมียจะร้องเสียง "ป๋อง ป๋อง ป๋อง ป๋อง"หากัน แต่คนฟังเป็นเสียง "หาบหาบ คอนคอน"

3. เพลงของหนุ่มสาว มักเป็นเพลงโต้ตอบที่อาศัยปฏิภาณ เรียกว่า ความขับหรือคำขับบ่าวสาว ร้องยามเมื่อหนุ่มสาวมาพบกันในโอกาสต่าง ๆ เกี่ยวข้าว ผัดข้าว งานขึ้นเฮือนใหม่ งานปีใหม่

ขับไต่ดาว (ไต่ทาง) เป็นคำขับตอนเดินทาง ร้องคู่ก็ได้เดี่ยวก็ได้

ขับเข้าปากว่าดง เป็นคำขับตอนไปเที่ยวป่า

ขับหมู่เหล่าบันเข้า เป็นกลอนร้องโต้ตอบกันในงานกินดอง(แต่งงาน) หรือขึ้นเฮือนใหม่

4. **เพลงในพิธีกรรม** เป็นการอ่านหรือขับลำนำในพิธีการต่างๆ โดยหมอเสน(หมออ่าน)หรือช่างขับ มักมีปีเป็นเครื่องดนตรีประกอบ ได้แก่

ขับมดในพิธีกรรมรักษาโรค ถ้าใช้ไม้หนักจะเชิญมดหญิง แต่ถ้าใช้หนักต้องเชิญมดชาย ที่เรียกว่า มดลาว ในการขับมดหญิงเป็นผู้ขับ ชายเป่าปี เรียกว่า ปีลาว ถ้าใช้มดหญิงไม่ต้องใช้ปี บทขับเรียกว่า **เสน** หรืออ่านความเสนติดต่อเทวดา

ขับเจื่อง คือ การขับเรื่องเจี๊สหาญ

ให้सान เป็นการขับเรื่องความตาย พรรณนาความรู้สึกเศร้าใจในงานศพ ตอนนำศพไปฝังที่ป่าช้าเพื่อสรรเสริญคนตาย คำว่าसानแปลว่า คำพูดให้ผู้ตาย ในงานศพคนไทดำจะอ่านวรรณกรรมเรื่อง **ความตัวเมือง** ซึ่งเป็นตำนานเกี่ยวกับความเป็นมาของโลกและเมืองต่างๆ โดยลูกชายคนโต(ลูกกก) ต่อจากนั้นจะอ่าน **ให้सान** ซึ่งเป็นบทขับมุขปาฐะในเวลากลางคืน ต่อด้วย **ความसानสง** โดยเขยกก ความसानสงเป็นคำพูดให้ผู้ตายคำว่า สง คือส่ง คำพูดให้ผู้ตายกลับไปหาเป่าปู่เจ้าล้านคำ

ความขอฝน เป็นบทร้องในพิธีเสนบ้าน เดือน 7 และ เสนเมือง เดือน 8

ชาวไทดำที่หลวงน้ำทามีการขับแทน ในพิธีเสนเฮือน เดือน 5 เดือน 6

ความปงปักปงเจอ เป็นบทร้องโดยช่างขับผู้ชายในพิธีกินดอง (แต่งงาน) พรรณนาว่า บ่าวสาวเกิดมาได้เพราะมีพ่อแม่ ต่อแต่นี้ต้องไปสร้างครอบครัว ความปงปักปงเจอมี 2 แบบ แบบของคนธรรมดาและแบบของลูกท้าว(เจ้านาย)

ความฮ้องเสน ยามไปเข้าร่วมพิธีกินเสน เช่น เสนเฮือน ช่างขับจะฮ้องเสนขอบคุณเจ้าของบ้าน ในยามกินเจียง(ขึ้นปีใหม่)จะมีความฮ้องชมปีใหม่ ในการทำขวัญต่างๆจะมีฮ้องขวัญ (จากการสัมภาษณ์ อ.คำเคื่อง)

ไทขาว(ไทเมืองเด็ก)

การอ่านลำนำ หรือร้องเพลง ชาวไทขาวเรียกว่าขับ อ่านกลอนทำนองเสนาะ เรียกว่า **ขับสือ** ขับในพิธีรักษาโรค เรียกว่าขับแทน

1. **เพลงกล่อมเด็ก** ชาวไทขาวเรียกว่า **คำก้อมลูก**หรือ**คำอ้อลูก**

2. **เพลงเด็กร้องเล่น** เรียกว่าอินเด็กน้อย เช่น เพลงไอ้โหล่กลก นั้บดาวเดือน นั้บก้านพัด

3. **เพลงหนุ่มสาว** ได้แก่

คำขับบ่าวสาว เป็นบทร้องโต้ตอบกันระหว่างหญิงชาย มีหลายแบบ ได้แก่

ขับลอง(เที่ยว)บ้าน ร้องกันตามทุ่งยามไปเก็บผักในสวน

ขับลองตง หรือเที่ยวทุ่ง

ขับปานเข้า หรือ เล่นเหล้า ร้องโต้ตอบยามกินเหล้าในงาน

นันทน์ เป็นบทร้องรำพันของคนๆเดียว มีหลายแบบ ได้แก่

ล่องช่วง เป็นบทขับพร้อมปีซลุ่ย ร้องตอนไปเกี่ยวสาว

ล่องตง เป็นบทขับยามไปไร่ไปนา

4. เพลงในพิธีกรรม

ให้ผี เป็นบทร้องในงานศพโดยลูกหลานผู้ตาย

เครื่องดนตรีของชาวไทยชาวประเภทยกด้วย กอง(กลอง) ก้องกอง(ฆ้อง) ปี่ ตึงเต้า(พิณน้ำเต้า)ปี่แป(แคน) ซะล้อ ส่วนเครื่องกระทุ้งดั้งเดิม ได้แก่ ล่อง ซึ่งเป็นต้นไม้ทั้งต้นชุด 2-3 คู่ ผู้หญิงจะใช้สากกระทุ้งลงในล่องเป็นจังหวะ ตุ่ม กัก กัก กัก ตุ่ม กัก กัก เสียงตุ่มเป็นเสียงของกลองใหญ่ เสียงกัก เป็นเสียงสาก

นอกจากนี้ก็มีการ ทับบ้อง บ้องก็คือ บั้งไม้ไผ่นำมากระทุ้งให้จังหวะ และยังมี ทังตุ คือ เอาตะเกียบมารวมเข้าเป็นมัดแล้วเคาะให้จังหวะ ชาวไทยจะแกว่งล่องในโอกาสสำคัญ ได้แก่ ยามกินปาง(ปีใหม่) จะแกว่งล่องและทังตุ ในงานศพและในยามเกิดคราสุขึ้น ซึ่งชาวไทยเรียกว่า หมี่กิดาววัน

การฟ้อนรำ เรียกว่า แซ เป็นการเต้นชนิดหนึ่ง ชายหญิงจับมือกันเป็นวงกลม เต้นโดยก้าวเท้าซ้ายเข้าไปเหยียบพื้นข้างหน้า แล้วชักเท้าขวาตามไปกระ跳ข้างเท้าซ้าย แกว่งเท้าขวาดอยออกมาเหยียบพื้น ชักเท้าซ้ายตามออกมากระ跳ข้างเท้าขวา แกว่งเท้าซ้ายเข้าไปเหยียบพื้นข้างหน้า ทำอย่างนี้ไปเรื่อยๆ ชาวไทยจะแซในหลายโอกาส เช่น ในพิธีขอฝน ในยามทำขวัญเจ้า(แซเจ้า) เล่นเฮือน ยามงานปีใหม่ เป็นต้น เพลงร้องในการแซ เรียกว่าขับแซ หรือ ขับกว้างแซ

ลาว

1. เพลงกล่อมเด็ก ชาวหลวงพระบางเรียกว่า เพลงอ้อลูก ชาวเวียงจันทน์ เรียก เพลงก้อมลูก

2. เพลงเด็กเล่น มีทั่วไป

3. เพลงหนุ่มสาว ชาวหลวงพระบางมีการ ขับผะหย้า ได้ตอบเกี่ยวพาราสีกัน ในยามลงแขกเอาแรงกัน เช่นตอนดำนา เกี่ยวข้าวและในงานรื่นเริงต่างๆ

เพลงพื้นบ้านในลาวตอนเหนือและลาวตอนใต้มีความแตกต่างกัน แม้จะเป็นไทเช่นกัน ลาวตอนเหนือ เช่น หลวงพระบาง เชียงขวาง เรียกการร้องเพลงว่า **ซำบ** เรียกผู้ร้องว่า **ซำงซำบ** เรียกเพลงร้องว่า **ซำบ** เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการซำบคล้ายวงปี่พาทย์ของไทย เรียกว่า **ปี่พาทย์** เช่นกัน ประกอบไปด้วย **ปี่** **นางนา** (ระนาด) **จิ่ง** **ซออี** และ **ซอฮู้** ทำนองการซำบ (วาดซำบ) ที่นิยมที่หลวงพระบางมี 3 ชนิด ได้แก่ **ซำบทุ่ม** **ซำสามเส้า** และ **ซำขนาดสะดั่ง**

นอกจากนี้ยังมีการอ่านหนังสือเป็นทำนองเสนาะ เรียกว่า **อ่านหนังสือ** ในงานบุญ งานพิธี งานศพ ทำนองอ่านหนังสือที่นิยมที่หลวงพระบาง มี 4 ทำนอง (วาดอ่าน) คือ **ล่อง** **ของ** **ลอดได้** **สองคอน** **ลมพัดไม้**

ที่เวียงจันทน์ การร้องเพลงได้ตอบเกี่ยวพาราสีกันระหว่างหนุ่มสาวเรียกว่า **ลำ** เรียกผู้ร้องว่า **หมอลำ** ทำนองลำที่นิยมในเวียงจันทน์ คือ **ซำงิม** ใช้ร้องคลอกับแคน **ซำเชียงขวาง** ร้องคลอกับแคน **ลำตอบผญา** **ลำหาไซ** **ลำสีพันดอน**

4. **เพลงพิธีกรรม** ได้แก่ **เซิ้ง** เป็นการร้องเป็นกลุ่มในพิธีกรรม มีต้นเสียงนำร้อง คนอื่นๆทำหน้าที่เป็นลูกคู่ร้องรับตาม เช่น **เซิ้งในพิธีขอฝน** **เซิ้งในพิธีแข่งเรือ** เป็นต้น

ลำผีฟ้า **ลำเงิน** **ลำเหยา** เป็นการลำรักษาคณปวยและนำขวัญคืนคนปวย

ไทลื้อ

ชาวไทลื้อเรียกเพลงว่า **คำซำบ** เรียกผู้ร้องว่า **ซำงซำบ** คำซำบมีหลายแบบมีทั้งซำบหลั่น คือ ซำบเกี่ยวพาราสีของหนุ่มสาว ซำบเป็นมหรสพของเมืองและซำบในพิธีกรรม

เพลงของหนุ่มสาว ในยามทำนาปกติไม่มีการซำบยกเว้นทำนาเจ้าในอดีต จะมีคนมาลงแขกกันมากทั้งตอนดำนาและเกี่ยวข้าว จึงมีการ ซำบหยอกกันระหว่างหนุ่มสาว เช่นเดียวกับตอนไปได้กับได้เขียด(ไปจับกับ) หนุ่มสาวจะไปเป็นคู่ จะมีการซำบหยอกกัน

ในตอนไปเกี่ยวสวามานั่งไขว่ ปั่นฝ้าย ชายจะสืตัง(พิณ)ร้องเพลงเกี่ยวสวา

ซำเถื่อน เป็นเพลงซำบของบ่าวสาวยามเข้าป่าไปตกป่า หรือไปเก็บฟืน เป็นคำซำบที่ไม่มิดนตรีประกอบ

ในงานสังฆารเดือนหก หรือวันขึ้นปีใหม่ ชาวลื้อจะซำบ **คำซำบยอนซู** ในชบวนแห่ของบ่าวสาวซึ่งแห่ไปตามบ้านเรือนอวยพรเจ้านายและผู้ใหญ่ มีความว่า

สุขยอนเจ้า ยามมือกินตาน บ้านเมืองบาน

สุขไพร่ฟ้า อยู่ต่างคำ เบาซีเคิง ชาวผ้าเหลือง สุขม่วนหลั่น

เป่าชาดเว้น สักขวบปีไท

นอกจากนั้นยังมีการจุดบั้งไฟเพื่อระลึกถึงพญาวัน (ไม่ใช่เพื่อการขอฝนแบบไทลาว) มีคำพ้องบั้งไฟว่า

เดือนหกสังขานมาฮอดแล้ว ปีใหม่แก้วฮอดถึงมา

หลายภาษาสนุกม่วนหลิ่น หกติดดิน แอ่นไปมา เฮลาเหอ เฮลาเหย

ในวันปีใหม่นอกจากจุดบั้งไฟแล้วยังมีการเล่นหมากกอน (ลูกช่วง) เล่นลูกข้าง เล่นชักเย่อ เล่นหมากบ้ำ(สบ้ำ) และหมากก๊อกแก็ก

ขับลื้อ เป็นการขับที่เป็นมหรสพ ผู้ร้องต้องฝึกฝนมาเป็นพิเศษ ข้างขับแต่ละคนจะมีคู่ของตนเรียกว่า "คู่ซ้อ" เพราะคำขับเป็นเพลงร้องโต้ตอบระหว่างข้างขับชายและข้างขับหญิง ในอดีตข้างขับจะมืออยู่แทบทุกหมู่บ้าน ข้างขับที่เก่งที่สุดจะได้เป็นข้างขับประจำเมือง แต่งตั้งโดยเจ้าเมือง มีตำแหน่งเป็น พญา เรียกว่า **ข้างขับเมือง** มีหน้าที่มาขับยามที่เจ้าเมืองจัดงานฉลองหรือตามแต่จะใช้สอย ตำแหน่งนี้เลิกไปเมื่อปีค.ศ.1949 ปัจจุบันมีข้างขับเมืองเหลืออยู่ประมาณ 600 คน

ในการขับ ข้างขับจะมีหมอปี่ประจำตัวเพราะปีจะต้องมีหลักเสียงตรงกับเสียงของข้างขับ เวลาขับ ข้างขับจะไม่แสดงท่าทางหรือพ้อนรำประกอบ เสียงปีจะช่วยให้เกิดความสำรวม ฟังเนื้อหาที่ผู้ขับต้องการสื่อสาร

คำขับวรรคหนึ่งมีคำตั้งแต่ 6 – 10 คำ มีสัมผัสระหว่างท้ายวรรคหน้ากับกลางวรรคถัดไปเช่นเดียวกับกลอนเพลงไทย เมื่อจบบทหนึ่งๆจะลงท้ายด้วยคำว่า "เฮย"

การขับลื้อเป็นการขับเพื่อความบันเทิงและให้ความรู้แก่ผู้ฟัง คำขับจึงมีเนื้อหาหลากหลาย สามารถแบ่งตามลักษณะเนื้อหาได้เป็น

คำขับขึ้นเมืองล้า เป็นคำขับโต้ตอบชาย-หญิง กล่าวถึงคู่สามีภรรยาเดินทางไปขายฝ้าย

คำขับถวายบังคม หรือขับอุ้นเจ้าฟ้า เป็นเพลงขับสรรเสริญพระเจ้าแผ่นดินในวันสังขาน ต่อจากนั้นจะขับสังขารวันพญาวัน กล่าวถึงที่มาของสงกรานต์

คำขับขึ้นเฮือนใหม่ หรือขับคำวขึ้นเฮือน ร้องในตอนมีงานขึ้นบ้านใหม่

คำขับสิบสองเดือน เป็นคำขับร้องบรรยายธรรมชาติและกิจกรรมที่ปฏิบัติในแต่ละเดือนในรอบปี

ตัวอย่าง

อวยและอวยเฮื่อย ฝนและข้าวตกเบาลงย่ำหญ้า

เพื่อนว่าเดือนห้า กล้าข้าวคำก็คอง อันว่านางก็หันค่ากายของหญ้าปลิวลม

-แกมหมอก

ตกหยอดพื้นเพื่อกกกล้าปลิวอยู่ไยๆ ชายค้อยสับขอมายแต่งแม่เหมืองน้ำ
บวกซากหญ้าออกซ้าตักแต่งเซินชาต่อนอ อ้อยน้อยเหี้ยย พ่อและผาสาด

- กาหลาซา

ขับกรรมเวร หรือ คำขับในวันแต่งงาน มีเนื้อหาสั่งสอนคู่สามีภรรยา

ชาวไทจีน

1. เพลงกล่อมเด็ก เรียกว่า **อี้อลูกอ่อน**

2. เพลงหนุ่มสาว ได้แก่

คำอู้บ่าวอู้สาว เป็นบทพูดจาโต้ตอบ ไม่มีทำนอง

เสิน เป็นเพลงพื้นบ้านของชาวไทจีนแบบเดียวกับซอของเชียงใหม่ ใช้ขับร้องประกอบซึ่ง คำร้องมีฉันทลักษณ์คล้ายร่ายยาว มีคำสัมผัสจากท้ายวรรคหนึ่งไปยังคำในระหว่างวรรคถัดไปโดยไม่กำหนดตำแหน่งแน่นอน บทหนึ่งๆจะจบด้วยคำว่า "เนอพี" เสินเป็นบทสรรเสริญ เย็นยอ ทำนองที่นิยม ได้แก่ เสินอ้ายไ้ ในการเสินช่างเสินจะจบบทเสินด้วยทำนองเสินอ้ายไ้

ช่างเสินอาจเสินเปล่าๆหรือให้ซึ่งคลอตาม แต่ที่เมืองเลน ช่างเสินจะใช้ขับคลอกับปี หมอละเลินประจำเมืองเชียงตุงในอดีตเป็นบุคคลที่ได้รับสิทธิพิเศษ ไม่ต้องเสียภาษี แต่มีหน้าที่จะต้องมาขับยามมืงานของบ้านเมือง ในสมัยก่อนเคยมีหมอละเลินถึง 32 คน ในปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 20 คนเท่านั้น

เครื่องดนตรีประกอบวงเสิน ได้แก่ สะล้อ ซึ่งและปีซึ่งปัจจุบันปีหายไปตั้งแต่ปี 1970 เสินวงหนึ่งประกอบด้วย ชายสอง หญิงหนึ่ง

จ้อย เป็นเพลงพื้นบ้านที่รับอิทธิพลจากเชียงใหม่ มีทำนองเดียวกัน มีทั้งจ้อยที่ร้องเดี่ยวและจ้อยร้องคลอกับสะล้อ

มาด เป็นบทขับ ไม่มีดนตรีประกอบ คล้ายร่ายยาว ใช้ขับตอนทำนา กินแขกกินตาน ขึ้นบ้านใหม่ และในพิธีกรรม การอ่านมาดเรียกว่า **อี้อมาด**

ตัวอย่าง มาดศีลห้า

พอเมื่อชะธานี ปีเปลี่ยนตั้งเคียนค้าย รดถ่ายเจียงแทน

แสนชูปดวงเทิน จันทรเจออซารสละองคำ แดกตุมเทินสร้อย

ร้อยชูปแมงบินแสนตัว ชมชิงใช้ไซเอาไกรสดอก

ทุกสรวอด้าวเถื่อนช้าง ถ่างใจล่าเหลัน ยามนี้จึงวอน

3. เพลงในพิธีกรรม

ในเดือน 3 แรม มีงานเลี้ยงผีหนองตุง ชาวไทจีนจะ **อ้อมาด เสินขอ มาดวันดี**

เดือน 5 แรม เลี้ยงผีกาต จะมีการอ้อมาดเสินขอก่อนเลี้ยงและหลังเลี้ยง

เดือน 8 เลี้ยงผีเมือง มีการทำสังเวยเลี้ยงเมือง นำเครื่องสังเวยไปที่หอผาญู โปรยข้าวตอก ในเวลาบูชามีการอ่านคำบวงสรวงและมีการอ้อมาดเสินขอ หลังพิธีมีบวงสรวงและอ้อมาดอีกครั้ง

กาลออกกวสา(ออกพรรษา) ในงานปอย มีการอ่าน **มาดชอกุ่มไฟ** คือ ประวัติโคมไฟ และผู้ที่ทำหรือถวายทานโคมไฟ

ในวันสงกรานต์ (ปีใหม่) มีการแกนกลองโดยชาวดอย(ลัวะ)ทั้งวันทั้งคืนแล้วแห่ไปส่งสงกรานต์ที่น้ำขึ้น

นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงผีบ้านผีเมืองในพิธีกรรมเมือง หมอขับจะมาขับกล่อมให้แม่ที่นึ่ง(ร่างทรง)ที่เข้าร่วมพิธี

ไทได้คง

ชาวไทได้คงเรียกเพลงว่า **คำ** และเรียกนักร้องผู้เชี่ยวชาญว่า **หมอคำ** สมัยก่อนหมอคำมีแต่ผู้ชายเพราะผู้หญิงไม่รู้หนังสือ

1. เพลงกล่อมเด็ก เรียกว่า **คำกล่อมลูก**

2. เพลงสำหรับคนหนุ่มสาว แบ่งออกได้ ดังนี้

คำบ่าวคำสาว หรือ **คำเลอลา** (คำโนนา) เป็นเพลงร้องโต้ตอบเชิงเกี้ยวพาราสีในทุ่งนา ห้ามร้องในบ้านหรือในวัด

คำบ้านกลอง หรือ **พ้อนกลอง** (คำที่หนุ่มไปตามกลองยาว) เป็นเพลงที่ผู้ชายร้องขณะตีกลองในงานปอย

คำเจิง หรือ เพลงร้องเล่าเรื่อง มี 2 ชนิด **คำเจิงเก่า** เป็นเพลงร้องเล่าเรื่องนิทานนิยายแบบดั้งเดิม นิยมร้องในงานขึ้นเรือนใหม่ งานแต่งงานและงานศพ มีกลอง ฆ้อง โหม่งและฉาบเป็นเครื่องดนตรีประกอบ ส่วน **คำเจิงใหม่** เป็นเพลงร้องละครแบบใหม่ เนื้อร้องแต่งขึ้นใหม่ มีจังหวะเร็วขึ้น ร้องคลอกับอีเล็คโทน น้ำเต้าและพิณสามสาย

คำเขียว หรือ **สารนกแก้ว** เดิมเป็นจดหมายรักทำนองเพลงยาวของคนไทยภาคกลาง หรือคล้าย "สาลีน" หรือ สารนกสาริกาแก้วของชาวไทยลาว นักเขียวเป็นผู้นำสาร

ไปส่งให้คู่รัก แต่เดิมเป็นคำอ่านไม่ร้อง ในปัจจุบันการแสดงเจิ้งไตได้นำคำเขียนมาเป็นบทเริ่มต้นการแสดง

3. เพลงประกอบพิธีกรรม

ให้ ร้องในงานศพ เฉพาะศพเจ้านายจะร้องทำนองคำเขียว เนื้อหาของเพลงแบ่งเป็น 3 ส่วน เริ่มด้วยการพรรณนาบุญคุณของพ่อแม่ พรรณนาความอาลัยความผูกพันจบลงด้วยการแสดงความปรารถนาขอให้พ่อแม่คุ้มครองลูกหลาน เวลาร้องต้องพนมมือและร้องก่อนนำศพออกจากบ้าน ในปัจจุบันมีการแต่งไว้ก่อนพ่อแม่จะตาย

คำอวยพรในวันแต่งงาน หรือ มังกะละ เป็นเพลงร้องเฉพาะชาย

ชาวใต้คงมีการแสดงคล้ายละคร เรียกว่า เจิ้งไต เป็นศิลปะการแสดงที่เลียนแบบงิ้วจีน แต่ร้องด้วยคำไต และไม่มีการทาสีหน้าแบบงิ้ว ตัวละครฝ่ายชายจะแต่งกายและออกท่าทางแบบงิ้ว ทั้งท่าเดิน ท่าเข้าโรง ท่ารบ ส่วนตัวละครฝ่ายหญิงจะแต่งกายแบบไตและมีท่ายกเท้าปิดแบบพม่า

เจิ้งไตมีประวัติว่าเกิดขึ้นที่เมืองลำ เติมนเป็นการเล่นเลียนแบบงิ้ว เรื่องที่นำมาเล่นใช้นิยายจีน เช่น ไชอิ้ว ชียินก๊วย เป็นต้น เล่ากันว่าครั้งหนึ่งในงานเลี้ยงต้อนรับข้าราชการฝ่ายจีนทางเมืองลำได้จัดการแสดงให้ชม ปรากฏว่าข้าราชการผู้นั้นชมตอนต้นก็รู้ว่าปลายเรื่องจะเป็นอย่างไร เพราะไม่มีความแตกต่างจากงิ้วจีน เตออันเหยิน นักเขียนบทละครมีชื่อของจีนซึ่งเป็นชาวเมืองลำรู้สึกอับอายจึงนัดมาชมใหม่ในวันรุ่งขึ้น ในคืนนั้นเตออันเหยินได้เขียนบทละครขึ้นใหม่จากนิทานพื้นบ้านของคนไท เรื่อง เจ้าแสงเมือง ปรากฏว่าได้รับความสำเร็จอย่างดี หลังจากนั้นเจิ้งไตจึงได้เกิดขึ้นอีกหลายแห่ง เรื่องที่นิยมกันมากคือ เรื่องอุเบมสามลอบเฒ่ากบ (บัวพันกบ) นางตวยคำ เป็นต้น

ในสมัยก่อนนิยมเล่นเจิ้งไตหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว ปัจจุบันนิยมเล่นในเทศกาลสงกรานต์ ตรุษจีนและในงานปอยต่างๆ

ผู้ให้ข้อมูล

ไทดำ	อาจารย์คำเกื่อง
ไทขาว	อาจารย์ ดร.หวาง เหลือง
ลาว	ลุงจารย์จันผาย บ้านอู่ หลวงพระบาง, อาจารย์สมพร อู่ดวงจันทร์
ไทลื้อ	เจ้ามหาขันธวงษ์ , ขนานจอมแสง , อีคำกอง (หมอขับ)
ไทขิ่น	หมอสามตาน(หมอลีน)
ไทใต้คง	หมอคำวันแสงยา (หมอคำ)

บทที่ 9

บทสรุป

การศึกษาวัฒนธรรมข้าว: ภาพสะท้อนจากตำนาน นิทาน เพลงและพิธีกรรม ของชนชาติไททั้ง 6 กลุ่ม คือ ไทดำ ไทขาว ลาว ไทลื้อ ไทจีนและไทได้คง ได้ผลสรุปเป็น 3 ประเด็นที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. วัฒนธรรมข้าว : วัฒนธรรมร่วมของชนชาติไท
2. ลักษณะเฉพาะในวัฒนธรรมข้าวของคนไทแต่ละกลุ่ม
3. วัฒนธรรมพุทธศาสนาที่ได้ปรับให้ผสมผสานกับวัฒนธรรมข้าว

วัฒนธรรมข้าว : วัฒนธรรมร่วมของชนชาติไท

งานวิจัยนี้ได้ศึกษาคนไทย 6 กลุ่ม ซึ่งมีทั้งกลุ่มที่ไม่ได้นับถือพุทธศาสนา คือ ไทดำและไทขาว และกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนา คือ ไทได้คง ไทลื้อ ไทจีน ลาว ผลของการวิจัยได้ชี้ให้เห็นว่าไม่ว่าคนไทยกลุ่มนั้นๆ จะเป็นคนที่นับถือพุทธศาสนา หรือไม่นับถือพุทธศาสนา ก็ล้วนมีวิถีชีวิตที่คล้ายกันในฐานะที่เป็นคนที่ปลูกข้าวเป็นวิถีชีวิต (rice culture)

การที่วัฒนธรรมข้าวเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมของชนชาติไท จึงทำให้กล่าวได้ว่าคนไทยในดินแดนต่างๆ นอกประเทศไทย รวมทั้งคนไทยในชนบทไทย ต่างมีวิถีชีวิตคล้ายๆ กัน อันนับได้ว่าเป็น **ลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมของชนชาติไท** จะเห็นได้จาก **วิถีการจัดระเบียบสังคม** การถือครองที่นา การจัดการเรื่องน้ำ, **วิถีชีวิตในรอบ 12 เดือน** ซึ่งเกี่ยวพันกับขั้นตอนต่างๆ ในการปลูกข้าว, **ความเชื่อในเรื่องธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ** ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องผีน้ำ ผีฟ้า ผีบ้าน ผีเมือง ผีดำ แม่ขวัญข้าว, **พิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าว** ตั้งแต่พิธีขอฝนในรูปแบบต่างๆ เช่น พิธีแห่หางแมว พิธีจุดบั้งไฟ พิธีบูชาบ พิธีโยนครกโยนสาก, พิธีแรกนา พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีสู่ขวัญควาย ประเพณีการกินข้าวใหม่ ประเพณีการเกี่ยวข้าว ประเพณีการขนข้าวเข้าเล้า ประเพณีการสู่ขวัญลาน, รวมไปถึงการมี **ตำนานข้าว** ที่บ่งบอกความเชื่อและทัศนคติที่คนไทยมีต่อแม่ขวัญข้าว แม้กระทั่ง **เพลงและการละเล่น** ของคนไทย ก็สามารถโยงไปสู่บริบทของวัฒนธรรมข้าวได้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเพลงแห่หางแมว เพลงเกี่ยวข้าว การเซิ้งบั้งไฟ การเล่นผีเข้าทรง ก็ล้วนแล้วแต่เกี่ยวข้องกับการกระทำเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของไร่นาทั้งสิ้น

วิถีชีวิตของคนไทยในดินแดนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอยู่ในเขตได้คง สิบสองปันนา เชียงตุง หลวงพระบาง หลวงน้ำทา จึงมีลักษณะร่วมกันที่เห็นได้ชัดว่าเป็นวิถีชีวิตของคนในวัฒนธรรมข้าว ซึ่งจะขอสรุปประเด็นที่เป็นสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การจัดระเบียบสังคม

วัฒนธรรมข้าวมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบสังคมของชนชาติไททุกเผ่าที่ศึกษา ระบบการถือครองที่ดินมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือ แต่เดิมที่ดินทั่วอาณาจักรเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน ทั้งในสังคมไทลื้อสิบสองพันนา ไทจีน ไทดำ ไทขาว ไทใต้คง ลาว ตลอดจนไทอาหม ในมณฑลอัลสัสมของอินเดีย ระบบนี้เห็นได้ชัดเจนในกรณีของไทลื้อสิบสองพันนา หลังจากกันนาไว้ส่วนหนึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ ซึ่งเรียกว่า "นาหลวงเจ้า" แล้ว ราชสำนักได้จำแนกแจกแจงไร่นาทั้งหมดเป็นนาเจ้าเมือง นาพ่อล่าม นาท้าวขุน นา(หมู่บ้าน) และนาตระกูล นอกจากนี้ระบบที่ดินยังมีความสัมพันธ์กับการจัดระเบียบสังคมด้านการปกครองและฐานันดรไพร่ ในด้านการปกครองใช้ระบบกินนาเป็นสื่อตอบแทนการทำราชการของเจ้านายและท้าวขุน ด้านฐานันดรไพร่ใช้ระบบนาค่านกำหนดหน้าที่ในการทำงานที่เรียกว่า "เฮ็ดเวียกการเมือง" และนาพ่อล่ามกำหนดหน้าที่ในการรับใช้เจ้านาย ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมข้าวกับการจัดระเบียบสังคมนี้ยังพบในสังคมของจ้วงซึ่งก็เป็นชนชาติที่พูดภาษาตระกูลไทกลุ่มใหญ่ที่สุดในสาธารณรัฐประชาชนจีน ระบบนาของจ้วงในอดีตมีทั้งนาเจ้า นาดำแหน่ง นาจัดสรรหรือนาปันส่วน เช่นเดียวกับในสังคมไทยโบราณ ที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดิน ทรงแบ่งปันให้ข้าราชการและราษฎรทำกินแต่ห้ามซื้อขาย การยอมรับว่ากรรมสิทธิ์เป็นของเอกชนอย่างชัดเจนเกิดขึ้นหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475

2. วิถีชีวิตในรอบปี

การศึกษาประเพณี 12 เดือนของชนชาติไทพบว่า ทั้งกลุ่มที่นับถือพุทธศาสนา คือ ลาว ไทลื้อ ไทจีน ไทใต้คง กับกลุ่มที่ยังนับถือความเชื่อดั้งเดิม คือ ไทดำ ไทขาว ต่างก็มีวิถีชีวิตในรอบปีที่แนบแน่นกับกระบวนการผลิตข้าว ในช่วงเวลาของแต่ละเดือนนอกจากจะใช้ชีวิตกับการทำนา นับแต่เอาน้ำข้าวมา ไถนา หว่านกล้า ดำนา ดูแลต้นข้าว เก็บเกี่ยว จนกระทั่งขนข้าวไปเก็บในยุ้งฉางแล้ว ยังมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้การปลูกข้าวได้ผลดี เช่น พิธีไหว้ผีน้ำ ไหว้ผีนา ไหว้ผีเรือน ไหว้ผีบ้าน ไหว้ผีเมือง มีพิธีขอแดด ขอฝน ทำขวัญข้าว ทำขวัญควาย เป็นต้น พิธีกรรมดังกล่าวเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อดั้งเดิม ในกลุ่มคนไทที่นับถือพุทธศาสนา พิธีกรรมอันเนื่องด้วยข้าวบางอย่างเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์และศาสนวัตถุ พระสงฆ์มีบทบาทในการสร้างเสริมกำลังใจในกระบวนการผลิต มีการสวดหรือแสดงพระธรรมเทศนาเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์หรือให้ฝนตก

การมีวิถีชีวิตเกี่ยวเนื่องกับกระบวนการผลิตข้าว อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติและประกอบพิธีกรรมต่างๆในรอบปี เป็นแรงบันดาลใจให้ชนชาติไทแต่ละกลุ่มสร้างสรรค์บทกวีหรือกรอน เป็นบท

เพลงร้องเล่นสำหรับเด็กและเพลงขับร้องของผู้ใหญ่ที่พรรณาวิจิวิตในวัฒนธรรมข้าวและธรรมชาติในแต่ละเดือนอย่างน่าสนใจ

3. ตำนานข้าว

ชนชาติไททุกกลุ่มมีเรื่องเล่าเป็นตำนานว่าด้วยความเป็นมาของข้าว การวิเคราะห์เนื้อหาของตำนานข้าวเชิงสัญลักษณ์ ได้ผลสรุปเป็น 3 ประการ คือ ประการแรก ตำนานข้าวได้บันทึกความขัดแย้งทางความเชื่อของคนไทในอดีต ตำนานไทลื้อ ไทจีนและไทใต้คงสะท้อนให้เห็นความสำคัญของยาขวัญข้าวที่มีมาก่อนพระพุทธเจ้า ยาขวัญข้าวน่าจะเป็นเทพที่คนไทกราบไหว้บูชา เพราะเป็นผู้บันดาลความเป็นไปของความเจริญของงานของข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักของคนไท เมื่อคนไทรับพุทธศาสนาเข้ามาอยู่ในชีวิตชาวบ้านด้วย จึงเกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างยาขวัญข้าวกับพระพุทธเจ้า ตำนานข้าวจำนวนหนึ่งจึงเป็นสัญลักษณ์ที่บอกคนรุ่นหลังว่าครั้งหนึ่งในอดีตได้มีความขัดแย้งเกิดขึ้นและได้มีความพยายามในการปรับความเชื่อทั้งสองกระแสให้ผสมผสานและมีการประนีประนอมอย่างดีระหว่าง "ขวัญข้าว" และ "พระพุทธเจ้า" และในลักษณะที่ยกย่องและเตือนให้มนุษย์เห็นบุญคุณของขวัญข้าว ประการที่สอง ถ้ามองในเชิงจริยธรรม ตำนานข้าวจำนวนหนึ่งจะช่วยให้คิดว่า ถ้าผู้คนเกียจคร้านหรือโลภมากก็จะนำมาซึ่งภาวะที่อดอยากแห้งแล้ง และประการที่สาม ตำนานข้าวได้บันทึกประวัติพัฒนาการของข้าว จาก "ป่า" มาสู่ "บ้าน" กล่าวคือในระยะแรกข้าวขึ้นเองในป่าและในหนองน้ำ และต่อมามนุษย์นำข้าวมาปลูก เปลี่ยนจาก "ข้าวป่า" มาเป็น "ข้าวปลูก"

เนื่องจากในตำนานการสร้างโลกของคนไทมีการกล่าวถึงการทำนาปลูกข้าวไว้ด้วย อาจสะท้อนให้เห็นว่า การทำนาเป็นสิ่งที่เก่าแก่ เกิดมาพร้อม ๆ กับคนไท นอกจากนี้ตำนานข้าวบางเรื่องยังได้บันทึกพันธุ์ข้าวพันธุ์ต่าง ๆ ไว้ด้วย

4. พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควาย

คนไทยมีความเชื่อเรื่องขวัญว่าเป็นผีประเภทหนึ่ง ซึ่งมีอยู่ประจำตัวของคนสัตว์และพืช ทำให้คนสัตว์และพืชมีชีวิตและมีพลัง คนไททุกกลุ่มให้ความสำคัญแก่ขวัญข้าว ซึ่งเป็นขวัญของผีหรือเทพประจำต้นข้าว ข้อมูลจากพิธีกรรมทำขวัญข้าวของคนไทบางกลุ่มแสดงให้เห็นว่าผีหรือเทพประจำต้นข้าวมีทั้งเพศชายและเพศหญิง แต่คนไทส่วนใหญ่ถือว่าเป็นเพศหญิง ตำนานข้าวหลายสำนวนมีความสัมพันธ์กับพิธีกรรมทำขวัญข้าว ในฐานะให้คำอธิบายความเป็นมาของพิธีกรรมทำขวัญข้าว

คนไททุกกลุ่มนิยมทำขวัญข้าวตอนขนข้าวขึ้นยุ้ง มีบางกลุ่มทำขวัญข้าวตอนข้าวเป็นสาวและตอนข้าวออกรวงด้วย เมื่อเทียบกับการทำขวัญคน อาจจะกล่าวได้ว่าการทำขวัญข้าว

ตอนข้าวเป็นสาวและตอนข้าวออกรวงเป็นพิธีกรรมที่จัดทำขึ้นในระยะเปลี่ยนผ่านของชีวิตและอยู่ในช่วงที่จะเกิดความเสียหายหรือเกิดอันตรายได้ง่าย ส่วนการทำขวัญข้าวตอนขึ้นขั้วขึ้นยังจัดว่าเป็นการทำขวัญหลังจากประสบเหตุร้ายเพราะข้าวถูกฟาดหรือตี หรือหวดโดยใช้วัวควายเหยียบ ทั้งยังจะต้องย้ายที่อยู่จากนาเข้าสู่ทุ่งฉาง จัดเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนผ่านของชีวิตเช่นกัน ในการทำขวัญข้าวมีเครื่องทำขวัญ ได้แก่ ข้าว ไก่ต้มหรือไข่ต้ม อ้อยและกล้วย อาหารดังกล่าวนี้น่าจะเป็นอาหารหลักที่หาได้ง่ายในสังคมไทยเกษตรกรรมสมัยก่อน

คนไทยทุกกลุ่มให้ความสำคัญแก่ควายซึ่งเป็นแรงงานที่สำคัญในการทำนา คนไทยส่วนมากทำขวัญควายหลังจากไถนาหว่านกล้าเสร็จ ลาวทำขวัญควายหลังจากเอาข้าวขึ้นยุ้งแล้วด้วย คนไทยได้คงไม่ได้ทำขวัญควายแต่ก็มีวิธีการแสดงความสำคัญแก่ควายมาก การทำขวัญควายหลังจากการไถนาและหว่านกล้า เป็นการทำให้ขวัญหลังจากประสบเคราะห์กรรมเพราะในช่วงไถนาควายถูกเขี่ยตีนตีดูดา คำกล่าวในการทำขวัญควายของคนไทยมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เป็นการกล่าวแสดงความเสียใจที่ได้เขี่ยตีนตีดูดา เชิญขวัญควายให้มากินอาหารและอยู่ประจำตัวควายแล้วอวยพรให้ควายอยู่สุขสวัสดิ มีขวัญกล้าแข็งแรงปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง พิธีกรรมและคำกล่าวในการทำขวัญข้าวและขวัญควายสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของคนไทยกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างใกล้ชิด อย่างไรก็ดี การเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้ความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติลดลง บางแห่งไม่ได้ทำขวัญควายแล้วเพราะใช้เครื่องจักรในการไถนา บางแห่งยังทำขวัญควายอยู่แต่สาระดั้งเดิมในบททำขวัญควายก็เปลี่ยนแปลงไป จากที่เคยเสนอความรู้สึกเอื้ออาทรต่อควายกลายเป็นการให้ความสำคัญต่อเจ้าของควาย โดยเน้นการสั่งสอนให้ควายเชื่อฟังเจ้าของและอวยพรให้ควายนำความมั่งคั่งร่ำรวยมาสู่ผู้เป็นเจ้าของแทน

5. พิธีขอฝน

พิธีกรรมขอฝนเป็นการแก้ปัญหาของคนในวัฒนธรรมข้าวเมื่อเกิดฝนแล้ง ผู้วิจัยพบว่า คนไทยทุกกลุ่มมีพิธีกรรมขอฝนเป็นพิธีกรรมประจำเมืองที่สำคัญในอดีต เป็นพิธีประจำปีผู้นำหรือเจ้าเมืองมีบทบาทในการจัดทำขึ้นเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ชุมชนของตน พิธีกรรมขอฝนที่จัดขึ้นเป็นประจำปี ส่วนใหญ่แฝงอยู่ในพิธีกรรมอื่นของเมืองมากกว่าจะเป็นพิธีขอฝนโดยตรง เช่น พิธีเช่นเมือง พิธีขึ้นปีใหม่ ฯลฯ ส่วนพิธีกรรมขอฝนโดยตรงมักจะจัดขึ้นเมื่อเกิดแล้งจัดธรรมชาติวิปริต ส่วนใหญ่จะอยู่ในช่วงฤดูฝนคือเดือน6 เป็นต้นไป เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ชุมชน พิธีขอฝนที่แพร่หลายในคนไทยหลายกลุ่มคือ พิธีสวดคาถาปลาช่อน และพิธีแห่นางแมว นอกนั้นเป็นพิธีจัดขึ้นเฉพาะกลุ่ม เช่น ลาวนิยมเทศน์พญาคันคาก แห่บั้งไฟ ไทยจีนนิยมตั้งธรรมวัวหลวง เป็นต้น พิธีขอฝนของคนไทยเป็นพิธีกรรมที่มีรากฐานมาจากความเชื่อที่สืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ คือความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ฝน้ำ ผีฟ้า(แถน)ผีบ้าน ผีเมือง

และความเชื่อว่าเป็นสัญลักษณ์ของการขอฝน ความเชื่อดังเดิมยังมีอิทธิพลอยู่ในพิธีกรรมดังกล่าว ขณะเดียวกันก็มีความพยายามที่จะผสานความเชื่อดังเดิมเข้ากับความเชื่อในพุทธศาสนาหลายวิธีด้วยกัน เช่น สวดมนต์ รักษาศีล 5 ศีล 8 ในช่วงเวลาที่ทำพิธี ทำทาน หรือฟังสวดชาดกบางเรื่องที่เชื่อว่าฟังแล้วได้บุญและช่วยให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่ามี การแบ่งบทบาทเพศชายเพศหญิงในพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ด้วย กล่าวคือ ถ้าเป็นพิธีกรรมประจำปี เช่น บุญบั้งไฟ หรือเซ่นเทวดาเมือง บทบาทจะตกอยู่ที่ฝ่ายชายทั้งผู้เป็นเจ้าพิธี ผู้ร่วมพิธีและสัญลักษณ์ที่ใช้ แต่ถ้าเป็นกรณีที่ผิดปกติ บทบาทจะตกอยู่ที่ฝ่ายหญิงและสัญลักษณ์ที่ใช้ในพิธีก็เป็นสัญลักษณ์ของเพศหญิง การแบ่งบทบาทของเพศชายเพศหญิงนี้แสดงให้เห็นการจัดระเบียบของสังคมของคนในวัฒนธรรมข้าวซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือมีการแบ่งแยกหน้าที่ในการผลิต เพศชายเป็นแรงงานสำคัญในการผลิตต้องรับผิดชอบงานหนัก เช่น ไถคราด ส่วนหญิงต้องรับผิดชอบงานที่เบากว่า เช่น ปักดำ แต่ในงานบางอย่างก็ร่วมมือกันทำ เช่น เกี่ยวข้าว เพศชายถือเป็นผู้นำของครอบครัว ต้องรับผิดชอบต่อความอุดมสมบูรณ์ของครอบครัวและชุมชน ในขณะเดียวกันเพศหญิงซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (ที่นา) และเป็นเจ้าโคตรก็ต้องร่วมรับผิดชอบด้วย

6. เพลงและการละเล่น

คนไทยทุกกลุ่มมีเพลงพื้นบ้านและการละเล่นที่คล้ายคลึงกัน เริ่มด้วยเพลงกล่อมเด็กที่มักกล่าวถึงพ่อแม่ไปไร่ไปนา มีเพลงเด็กร้องเล่นซึ่งมีลักษณะสั้นๆ ง่ายๆ มีจังหวะคล้องจอง มีเพลงหนุ่มสาวที่ร้องโต้ตอบกัน มีทั้งที่ร้องในระหว่างทำนาและเป็นมหรสพในงานมงคลต่างๆ

คนไทยทุกกลุ่มมีเพลงขับร้องบรรยายเกี่ยวกับวิถีชีวิตในรอบปี ซึ่งบางกลุ่มเรียกว่า คำขับ 12 เดือน มีทั้งที่เป็นเพลงบทสั้นๆ ของเด็กและเพลงที่เป็นบทร้อยกรองขนาดยาวของผู้ใหญ่ เนื้อหาของเพลงนอกจากบรรยายดินฟ้าอากาศ ธรรมชาติแวดล้อมแล้ว ยังมักจะบรรยายถึงการเจริญเติบโตของต้นข้าวในแต่ละช่วงจนถึงการเก็บเกี่ยวด้วย คนไทยมีเพลงพิธีกรรมที่ใช้ในการขอฝน การทำขวัญ เพลงในงานแต่งงานและงานศพ การละเล่นที่พบในกลุ่มคนไทยทุกกลุ่มคือหมากกอนหรือลูกช่วงซึ่งเป็นการละเล่นของหนุ่มสาวในงานรื่นเริงเป็นโอกาสในการพบปะและเลือกคู่ครอง คนไทยมีโอกาสนุกสนานรื่นเริงโดยเฉพาะหลังพิธีกรรมเช่นผีครั้งสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นผีเรือน ผีบ้านหรือผีเมือง คนไทยทุกกลุ่มเมื่อเซ่นเสร็จแล้วก็นำข้าวปลาอาหารและเหล้ามากินร่วมกัน ก็พูดคุยเข้าหยอก เล่นสละบ้า ร้องเพลงและพ้อนรำกัน เช่น ในประเพณีขึ้นปีใหม่ของไทดำและไทขาว ที่เรียกว่า “กินเจียง” เชื้อถือกันมาว่าจะต้องไม่ทำงานใด ๆ และต้องทำตัวให้สนุกสนาน ใช้เวลากับการกิน การดื่ม ร้องเพลงและพ้อนรำ หลังจากชนชาวขึ้นยั้ง ไทขาวมีประเพณีแซเหล้า โดยเข้าไปกินข้าวกินเหล้าและร้องเพลงพ้อนรำสนุกสนานในยั้ง เป็นการต้อนรับขวัญข้าว

ในการทำงาน เช่น เกี้ยวข้าว คนไท ลาว ไทดำ ไทซิ่น ก็นิยมร้องเพลงเกี่ยวกัน การ “อันม่วน” คือ เล่นสนุกสนาน นับเป็นการผ่อนคลายความเหน็ดเหนื่อยจากการทำนาเป็นอย่างดี ชีวิตคนไท ภายใต้อาณาเขตดั้งเดิมจึงมี 3 ส่วน คือ ทำงาน ประกอบพิธีกรรมตามจารีตประเพณีซึ่งมีผีเป็นผู้ควบคุม และกินเล่นสนุกสนาน ความชอบสนุกของคนไทยังปรากฏต่อมาแม้เมื่อนับถือศาสนาพุทธแล้ว จะเห็นได้จากประเพณีตาม เทศกาลเช่นประเพณีสงกรานต์ ประเพณีออกพรรษา ประเพณีทอดกฐิน และประเพณีชีวิต เช่น ประเพณีแต่งงาน ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ แม้กระทั่งประเพณีงานศพและประเพณีงานบวช คนไทยังนิยมเลี้ยงดูกันอย่างเต็มที่ ตี๋มเหล้าร่วมกันแล้วก็พูดหยอกล้อ ร้องเพลงและฟ้อนรำ

ลักษณะเฉพาะในวัฒนธรรมข้าวของคนไทแต่ละกลุ่ม

แม้ว่าคนไททุกกลุ่มจะปลูกข้าวเป็นพืชหลักและรับประทานข้าวเป็นอาหารหลักเหมือนกัน แต่คนไทแต่ละกลุ่มก็มีลักษณะเฉพาะในวัฒนธรรมของตน คนไทได้คงเป็นกลุ่มที่รับประทานข้าวเจ้า ก็จะปลูกข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว ข้าวเหนียวใช้ในการทำขนมเท่านั้น ภาชนะที่ใช้ในการทำให้ข้าวสุกก็จะแตกต่างไปจากกลุ่มอื่น คนไทเมืองใต้ไม่เกี่ยวข้าว เมื่อข้าวสุกก็จะใช้อุปกรณ์ที่เรียกว่าแหบดข้าวที่ลวดรวง คนไททุกกลุ่มมีพิธีทำขวัญควายหลังจากหว่านกล้าเสร็จ ยกเว้นไทได้คงไม่มีพิธีทำขวัญควาย แต่คนไทได้คงก็มีการปฏิบัติต่อควายเป็นพิเศษ คือ ตอนเช้าเมื่อภรรยานำข้าวไปส่งให้สามีที่ไถนา ก็จะนำไปเผื่อควายด้วย และแต่ละปีคนไทได้คงมีวันหยุดงานไม่ใช้ควายไถนา 1 วัน

คนไทแต่ละกลุ่มล้วนมีพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ เช่น พิธีขอฝน พิธีทำ ขวัญข้าว แต่พิธีกรรมเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์บางพิธีกรรมของคนไทอาจมีลักษณะเฉพาะไม่เหมือนกลุ่มอื่น คนไทเมืองใต้ให้ความสำคัญกับพิธีเฉลิมฉลองเมื่อตัดข้าวเสร็จ ด้วยการกินข้าว ร้องเพลงฟ้อนรำสนุกสนานในยังเป็นการรับขวัญข้าว และในเดือนเจ็ดขึ้นสิบสี่ค่ำจะมีประเพณีที่เรียกว่าทินสิบสี่ เปิดโอกาสให้หนุ่มสาวไปพบปะตามลำพังในที่ลับตาหรือเข้าป่า ถือว่าการที่หนุ่มสาวไปพบปะแสดงความรักจะทำให้ข้าวงอกงาม คนไทดำนิยมปลูกต้นขี้ข้าวไว้ใกล้ต้นข้าวเมื่อข้าวเป็นสาว คนไทซิ่นมีพิธีแห่สังขานต์ไปสู่ล่องกบ มีประเพณีพิธีการเทศน์ธรรมสุขวันฉัตรวันหลวง และประเพณีเทศน์ธรรมกันถือน้ำอ้อย คนไทลื้อมีประเพณีพิธีการเทศน์ธรรมยาขวัญข้าว ส่วนคนลาวมีพิธีบุญข้าวประดับดินและบุญคูณลาน เหล่านี้เป็นพิธีกรรมที่พบเฉพาะกลุ่มอันอาจนับเป็นความหลากหลายและเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมข้าวของคนไทแต่ละกลุ่ม

วัฒนธรรมพุทธศาสนาที่ได้ปรับให้ผสมผสานกับวัฒนธรรมชาว

กลุ่มคนไทยที่นับถือพุทธศาสนาทุกกลุ่มมีประเพณีที่คล้ายคลึงกันได้แก่ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีเข้าพรรษา ประเพณีออกพรรษา ประเพณีทอดกฐิน ประเพณีเทศน์มหาชาติ ประเพณีไหว้พระธาตุ เป็นต้น แต่กลุ่มคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธยังมีความเชื่อดั้งเดิมและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ ประเพณีพิธีกรรมที่จัดในรอบปีมีทั้งที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาโดยตรงและเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิม พระสงฆ์มีส่วนสำคัญในการประกอบพิธีกรรมทั้งพิธีรำลึกถึงบรรพบุรุษที่ตายไปและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ พุทธศาสนาที่คนไทยนับถือจึงเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน

ในสังคมวัฒนธรรมของคนไทยที่นับถือพุทธศาสนายังมีการประนีประนอมให้คนไทยที่นับถือพุทธศาสนาปฏิบัติตามความเชื่อดั้งเดิมด้วย คนไทยทุกกลุ่มจึงมีการเซ่นผีเรือน ผีบ้านและผีเมืองเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ มีการทำขวัญข้าวทำขวัญควาย มีพิธีขอฝน พระสงฆ์และศาสนวัตถุทางพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญยิ่งในการสนับสนุนให้กำลังใจแก่คนไทยในกระบวนการผลิตข้าว ดังจะเห็นจากประเพณีการเทศน์ธรรมสุขวันฉะวันหลวงและการแห่ขลุ่ยสังฆานต์ไปสู่ล่องกบในวันสงกรานต์ของไทยขึ้น การเทศน์ธรรมยาขวัญข้าวและการขอฝนที่พระธาตุใจเมืองของไทยลื้อ การนิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีสวดมนต์ 9 ครั้งตามกระบวนการผลิตข้าวของลาว

คนไทยทั้ง 6 กลุ่มที่ผู้วิจัยศึกษาใช้ชีวิตอยู่กับทุ่งนาเป็นเวลากว่าครึ่งปีในกระบวนการผลิตข้าว คนไทยมีความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องขวัญข้าว มีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวโดยขอพึ่งสิ่งเหนือธรรมชาติคือ แถนหรือผีฟ้า ผีเรือน ผีบ้าน ผีเมือง ผีดินและผีน้ํา แม้ว่าคนไทย 4 กลุ่มคือไทยลื้อ ไทยจีน ลาว และไทได้คงจะนับถือพุทธศาสนาแต่ก็ยังสืบทอดตำนาน ความเชื่อดั้งเดิมและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ข้อมูลที่ได้จากภาคสนามไม่ว่าจะเป็นตำนาน ความเชื่อเกี่ยวกับข้าว พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่ได้มีการปรับให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยในวัฒนธรรมข้าวล้วนเป็นภาพสะท้อนที่บ่งบอกลักษณะร่วมของวิถีชีวิตของชนชาติไท ไม่ว่าจะอยู่ในประเทศจีน ประเทศพม่า ประเทศลาว ประเทศเวียดนามหรือประเทศไทย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

การวิชัยและคณะ "การสำรวจสังคมประวัติศาสตร์ชนชาติไตเมืองลวง (1955)" กสปพ. เล่มที่ 8
1985.

ไกรศรี นิมมานเหมินท์ "ความรู้พื้นฐานด้านลัทธิศาสนาและวัฒนธรรม" ลานนาปริทัศน์,
2525.

คณะเรียบเรียง **สภาพสังเขปอำเภอปกครองตนเองชนชาติไต ชนชาติว้ากึ่งม้า**

คุณหมิง : สำนักพิมพ์ชนชาติยูนนาน 1986.

คำจอง "ประวัติศาสตร์และเอกสารไทดำในเวียดนาม" การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท

จากงจิ้น "ปฏิทินชนชาติไตสิบสองปันนา" แปลจากภาษาจีนโดย หวังต้าหยงและซุนเหวินหวา

ในวารสารมนุษยศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 12 ฉบับที่
2 มกราคม-กุมภาพันธ์ 2527 ฉบับสิบสองปันนา หน้า 19-35.

จางหนากวาง และคณะ "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองเชียงเจื่อง (1955)"

กสปพ. เล่มที่ 3 1983.

จารุวรรณ ธรรมวัตร "ความสำคัญของตำนานข้าว : พลังศีลธรรมของชาวนา" วิเคราะห์ภูมิ

ปัญญาอีสาน มหาสารคาม, 2538. หน้า 65-79.

จำเริญชิงและคณะ "สภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองพง (1955)" กสปพ. เล่มที่ 9 1988.

จูเต๋อและผู้และคณะ "อำนาจการปกครองและฐานันดรศักดิ์ดินนาของเมืองฮาย (1954)" กสปพ. เล่มที่ 5
1983.

จูเต๋อและผู้และดาวกั่วต้ง "การสำรวจสภาพที่ดินของเมืองเชียงรุ่ง (1955)" กสปพ. เล่มที่ 4 1983.

เจีย แยนจอง "ไทสิบสองปันนาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" สิบสองปันนา กรุงเทพฯ :

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2536.

_____ "สอบแหล่งกำเนิดวรรณกรรม เจ้าสุธน และวิเคราะห์ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด

ระหว่างสิบสองปันนาและล้านนาสมัยโบราณ" จุลสารงานวิจัย ฉบับรวมที่ 3 และที่ 4

ปี 1981 คุณหมิง : สถาบันวิจัยประวัติศาสตร์ มณฑลยูนนาน 1981.

_____ "แคว้นไตคอง : ถิ่นไทเหนือในยูนนาน" คนไทไตคอง : ไทใหญ่ในยูนนาน

กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ (พิมพ์ครั้งที่ 4) 2540.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู วิชาศิลป์ "องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ไทอาหม" งานวิจัยเสนอต่อสำนักงาน

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2536.

ฉันทน์ ขำวิไล **ประชุมนิราศสุนทรภู่ ฯลฯ** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม 2501.

คณพล ไชยสินธุ์, ผู้ปริวรรต **ขุนบูลมหรือขุนบรม** 2523 เอกสารอัดสำเนา.

ดาวกวางเจียงและจูเต๊ะผู้ (แปล) "ระบบองค์การปกครองเจ้าแผ่นดินสิบสองปันนา (1995)" กสปพ. เล่มที่ 9 1988.

ดาวแก้วตั้ง (แปล) "ตำนานเจ้ากษัตริย์เมืองพาราณสีน้อยฉบับเจ้าจันทร์พรม" (1955) **การสำรวจสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ชนชาติไตภาคสิบสองปันนา เล่มที่ 9 ประวัติศาสตร์ชนชาติไตภาคสิบสองปันนา เล่มที่ 1 ถึง 10.**

ดาวแก้วตั้งและคณะ (แปล) "นาเจ้าแผ่นดินและนาท้าวขุนอำมาตย์ (1955)" กสปพ. เล่มที่ 5 1983.

ดาวจิ้นหยุงและคณะ "สภาพสังคมและเมืองสิบสองปันนาและการเมืองเชียงรุ่ง (1954)" กสปพ. เล่มที่ 4 1983.

ดาวซางหยุงและคณะ "สภาพสังคมเมืองเชียงฮ่า (1955)" กสปพ. เล่มที่ 8 1985.

ดาวเปาเหยา "นิทานในวัฒนธรรมปลูกข้าวของชนชาติไทได้คง" **คนไทได้คง : ไทใหญ่ในยูนนาน** ประคอง นิมมานเหมินท์ และเรืองวิทย์ ลิ้มปนาท, บรรณาธิการ กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

ถานปีปอและคณะ "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมหมู่บ้านฟ้าผ่าอำเภอสุโขทัย (1958)" **การสำรวจสภาพสังคมและประวัติศาสตร์ชนชาติไตเด้อหง เล่มที่ 2** 1984. คุณหมิง : สำนักพิมพ์ชนชาติยูนนาน

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, บรรณาธิการ, **ล้านนาสู่ล้านช้าง**, กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2536.

ทวี สว่างปัญญางกูร, ปริวรรตจากอักษรไทเขิน **ตำนานเมืองเชียงตุง แผนกอนุรักษและเผยแพร่วรรณกรรมล้านนาจัดพิมพ์** 2527 เอกสารอัดสำเนา.

_____ ปริวรรตจากต้นฉบับอักษรไทลื้อ **ตำนานพื้นเมืองสิบสองปันนา** โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ กรุงเทพฯ : มิตรนรา การพิมพ์ 2529.

_____ **แม่กาบใจ (ระบบหนไท)** มปป. 2532.

_____ **ศักราชเทียบหนไทย** มปป. 2531.

ทีมงานรัฐบาลมณฑลยูนนาน "การสำรวจขั้นตอนสภาพสังคมเศรษฐกิจใน 17 หมู่บ้านของหมู่

- บ้านบริหารกาตทุ่งและกาตทรายพันนาเชียงรุ่ง (1954)" กสปป. เล่มที่ 4 1983.
- บันทึกความรู้ต่าง ๆ เล่ม 3 สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ประทานพระยาอนุมานราชธน สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนศิริพรจำกัด 2506.
- บารบปรบักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา โคลงพระราชพิธี ทวาทศมาส กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช 2509.
- บุญข้าวประดับดินและบุญข้าวสาก พิธีกรรม ข้าวและมนุษย์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของอีสาน เอกสารประกอบนิทรรศการ ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์.
- บุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ลือ คนไทยในประเทศจีน พระนคร : โรงพิมพ์รับพิมพ์ 2498.
- ประคอง นิมานเหมินท์ และเรืองวิทย์ ลิ้มปนาท คนไทได้คง ไทใหญ่ในยุคนาน สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ จัดพิมพ์เผยแพร่ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538.
- ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2 กรุงเทพมหานคร : ครุสภา 2506.
- ประเสริฐ ฐน นคร (ปวิวรรต) มังรายศาสตร์ฉบับเชียงใหม่ เชียงใหม่ : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ 2528.
- ปรีชา พิณทอง สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม 2532.
- ไป๋จุ่มหมอและคณะ "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองเชียงเหนือ (1954)" กสปป. เล่มที่ 7 1985.
- พานฉีชีว์และคณะ สารานุกรมชนชาติจ้วง นานนิง : สำนักพิมพ์ประชาชนกวางสี 1992.
- พ่อแสงและคณะ "สถาปการรับภาระออกเสียของฐานันดรไทเมือง (1954)" กสปป. เล่มที่ 4 1983.
- มณี พยอมยงค์ ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย เอกสารวิชาการชุดล้านนาคดีศึกษา ลำดับที่ 3 โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ : ทรัพยากรพิมพ์ 2533.
- เมี่ยวหลวงเหอและคณะ "การสำรวจขั้นต้นกรณีความสัมพันธ์ด้านที่ดินหมู่บ้านดอนแดนพันนา เชียงรุ่ง (1953)" กสปป. เล่มที่ 4 1983.
- ยุพา เข็มมุกด์ "ล้านนาสู่ล้านช้าง" ล้านนาสู่ล้านช้าง ทวงศ์ดี ปรารงค์วัฒนากุล, บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2536.
- รัตนพร เศรษฐกุลและเบญจา อ่อนท้วม จ้วง - ไท - ไทย สายใยแห่งวัฒนธรรม

โครงการศึกษาชนชาติไท ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยพายัพ เชียงใหม่ 2536

เอกสารอัดเอกสาร.

รัตนพร เศรษฐกุล "ความสัมพันธ์ในอดีตของห้าเชียง" เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "ศิลปวัฒนธรรมห้าเชียง" สถาบันราชภัฏเชียงใหม่ 15-17 พฤศจิกายน 2537.

_____ "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง" เรื่องเมืองเชียงตุง อรรถรัตน์ วิเชียรเขียวและ นฤมล เรืองชัย, บรรณาธิการ, เชียงใหม่: สุริวงศบุ๊คเซนเตอร์, 2537.

เรืองเดช ปันเชื้อชาติ ภาษาถิ่นตระกูลไทย กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2531.

โรเบิร์ต แลงกานต์ ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่มที่ 2 กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์ 2526.

ลมุล จันทน์หอม "ไทลื้อในล้านช้าง" ล้านนาสู่ล้านช้าง ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล, บรรณาธิการ กรุงเทพฯ : สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2536.

_____ รายงานการวิจัยวิเคราะห์กฎหมายล้านนาโบราณ เล่ม 1 เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2529.

เจน พลงเออ, ผู้รวบรวม ด้วยปัญญาและความรัก นิทานชาวเมืองเหนือ เล่าโดยคนเมืองลื้อ ไทใหญ่ เชน สยามสมาคมและสมาคมสังคมศาสตร์ จัดพิมพ์ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2519.

ศรีศักร วัลลิโภดม "ขุนเจือง : ความสำนึกร่วมทางวัฒนธรรมของคนในลุ่มแม่น้ำโขงตอนต้น" ท้าวฮุ่งท้าวเจือง : วิบุรุษสองฝั่งโขง สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.

ศรีศักร วัลลิโภดม และปรานี วงษ์เทศ จ้าง : พี่น้องเผ่าไทยเก่าแก่ที่สุด กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.

ศรีศักร วัลลิโภดม และสุจิตต์ วงษ์เทศ ไทยน้อยไทยใหญ่ไทยสยาม กรุงเทพฯ : มติชน 2534.

ศรีสุพร ชวงสกุล และอาทิตย์ จารุจินดา บรรณานุกรมการศึกษาเกี่ยวกับชนชาติไท กรุงเทพฯ : ศูนย์ข้อมูลไทยศึกษา สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

ศิริพร ณ ถลาง "เจ้าพารา-ปู่ขวัญข้าว : พุทธกับผีในระบบความเชื่อและศาสนาของคนไทเมืองซอน" คนไทได้คง : ไทใหญ่ในยุคนาน กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538. หน้า 109 - 123.

_____ "การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไท" งานวิจัยสนับสนุนโดยมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราชา, 2540.

สร้อยดี อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2529.

ลีลา วีระวงศ์ ฮิตสิบสอง อุดม พระประเสริฐและพีช ศรีภูไฟ ปรีวรรตและอธิบายศัพท์

อุบลราชธานี : วิทยาการพิมพ์ 2530.

สุจิตต์ วงษ์เทศ คนไทยอยู่ที่นี้ อุษาคเนย์ กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากรและศิลปวัฒนธรรม, 2537.

สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ ทำอยู่ขุนเจือง : วีรบุรุษสองฝั่งโขง กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.

สมิตร ปิติพัฒน์ "ศาสนาและความเชื่อของไทยดำ" เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "วัฒนธรรมชนชาติไท : สิบสองจุไท" สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 19 สิงหาคม 2537.

สุภาวค์ จันทวานิช "กลุ่มชาติพันธุ์ไทยขาว" เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "สถานภาพและแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท" สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 10-13 กันยายน 2536.

สุภาวค์ จันทวานิช และจารุวรรณ พรหมวัง-ข้าเพชร "กลุ่มชาติพันธุ์ไทยขาว"

การศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไท สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2537.

เสฐียรโกเศศ การศึกษาเรื่องประเพณีไทย ราชบัณฑิตยสถาน 2505.

_____ "ชีวิตชาวนา" ใน ประเพณีเบ็ดเตล็ด สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2508.

ลำลิว บัวสีสะหวัด, ผู้ลิดจะนา คำพิราชะสาดกตหมายบุฮานลาว อุปถัมภ์โดยมูลนิธิ
โตโยต้าเวียงจันทน์ : วิชาหกิจการพิมพ์จำหน่ายสีกลา 1995.

สิ่วเจียเหวินและคณะ "การสำรวจสังคมชนชาติไตเมืองงาด (1954)" กสปพ. เล่มที่ 6 1984.

หม่าปาวซิงและคณะ "การสำรวจสังคมชนชาติไตเมืองซาง (1954)" กสปพ. เล่มที่ 6 1984.

หม่าผิงโจวและคณะ "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองบ่าง (1955)" กสปพ. เล่มที่ 7 1985.

หย่างจี๋และคณะ "สภาพลับเขปเมืองซอน (1955)" กสปพ. เล่มที่ 8 1985.

หย่างเซียงคุนและคณะ "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตท่าลอ (1955)" กสปพ. เล่มที่ 1955.

หลิวกวางและคณะ "การสำรวจสภาพสังคมชนชาติไตเมืองพาน (1955)" กสปพ. เล่มที่ 5 1983.

หลี่ซ่งหลงและคณะ "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมชนชาติไตเมืองมางพันนาเมืองแซ่ (1954)" กสปพ. เล่มที่ 6 1984.

- หลักฐานเชิงและคณะ "สภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไทเขตทุ่งเมืองยาง (1954)" กสปพ. เล่มที่ 8
1985.
- หลงเทียนเงินและคณะ "สภาพสังคมเศรษฐกิจสังคมชนชาติไทเมืองแวน (1955)" กสปพ. เล่มที่ 9
1988.
- หวงเจียนซีและคณะ "สำรวจสภาพสังคม (ด้านที่ดิน) ชนชาติไทเชียงใหม่ (1955)" กสปพ. เล่มที่ 7
1985.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวและนฤมล เรืองชัย, บรรณาธิการ **เรื่องเมืองเชียงตุง สุริวงศ์**
บุ๊คเซ็นเตอร์จัดพิมพ์จำหน่าย : โรงพิมพ์มิ่งเมือง 2537.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์ "สถานภาพการวิจัยพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมไทใหญ่" เอกสาร
ประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "สถานภาพและแนวทางการศึกษาวัฒนธรรม
ชนชาติไท" สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 10-13 กันยายน 2536.
- อ้ายชายฮ่อและคณะ "การสำรวจเศรษฐกิจสังคมชนชาติไทเมืองวัง (1955)" กสปพ. เล่มที่ 6
1984.
- อ้ายใหม่คำและคณะ "การสำรวจสภาพเศรษฐกิจสังคมชนชาติไทเมืองแซ่ (1954)" กสปพ. เล่มที่ 6
1984.
- อุดม รุ่งเรืองศรี, ผู้รวบรวม **พจนานุกรมล้านนาไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง** กรุงเทพมหานคร :
อมรินทร์ การพิมพ์ 2538.
- เอี่ยม ทองดี ข้าว : **วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง** กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2538.
- Cam Trong Some Questions of Ancient History and Culture of the Thai Ethnic
Nationality in Vietnam Proceedings of the 3rd International Conference on
Thai Studies. Vol 3 Canberra : Australian National University 1987.
- Davis, Richard B. **Muang Metaphysics A Study of Northern Thai Myth and
Ritual** Bangkok : Pandora 1984.
- Lebar, F.M, et al. **Ethnic Group of Mainland Southeast Asia**. NewHaven : Human
Relations Area Files Press, 1964.
- Rai Sahib Golap Chandra Barua, translated and edited. **Ahom-Bureanji. From the
Earliest Time To The End of Ahom Rule** Published under the Authority
Of the Assam Administration. Calcutta : The Baptist Mission Press 1930.
- Terwiel B.J. **The Tai of Assam And Ancient Tai Ritual**. Gaya : Center for South
East Asian Studies, 1981.

ภาพจากภาคสนาม

ไทดำ เมืองหลวงน้ำทา ประเทศลาว

สะพานข้ามแม่น้ำทา ไปยังบ้านทุ่งไชย หมู่บ้านทอผ้าใหญ่

ครกตำข้าวอาศัยพลังน้ำ

บ้านน้ำแฉ่น หมู่บ้านของไทดำที่ใหญ่ที่สุดในเขตเมืองหลวงน้ำทา

เตรียมกล้าดำนาเดือนเจียง - เดือนยี่ ดังคำที่ว่า
“เดือนเจียงท่นหวานก้า เดือนยี่หลกก้าดำนา”

หิ้งบูชาผีเรือนอยู่ที่มุมใต้หลังคาในห้องนอน

เครื่องเซ่นผีเรือนในพิธีแต่งงาน

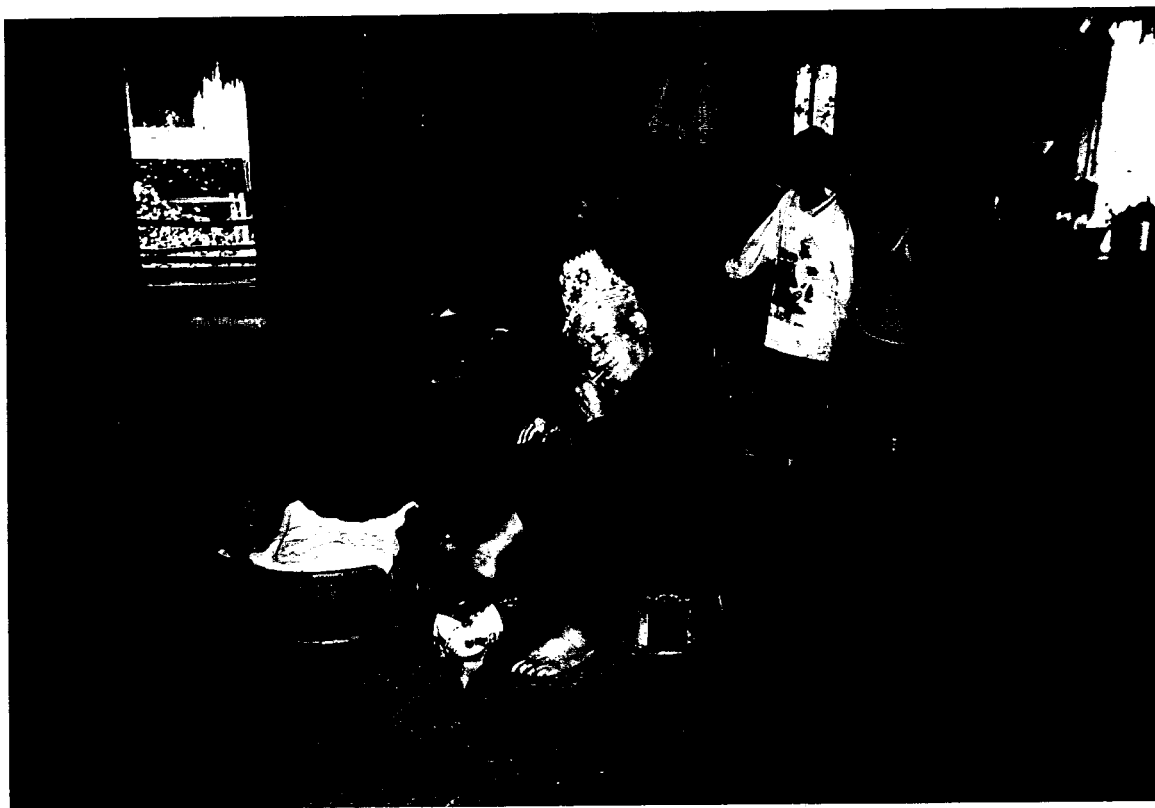
ดงผีเมืองของเมืองหลวงน้ำทา ในสมัยก่อนมีการเสนเมืองที่นี่

ตลาดที่เมืองหลวงน้ำทาเช่นเดียวกับที่เชียงรุ่ง เชียงตุงและเมืองซอน
เป็นที่พบปะแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชนเผ่าต่างๆ

บ้านไต่ดำมียุ้งข้าวอยู่ใกล้ๆ

พ่อเฒ่าอ้ายโตย หมอมด กำลังแต่งตัวเตรียมสาธิตวิธีการรักษาโรคแบบดั้งเดิม

ไทลาว เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว

เมืองหลวงพระบาง มองลงมาจากพระธาตุพูสี

วัดเชียงทอง งดงามที่สุดในหลวงพระบาง

ร่องเหมืองน้ำน้ำเข้านา

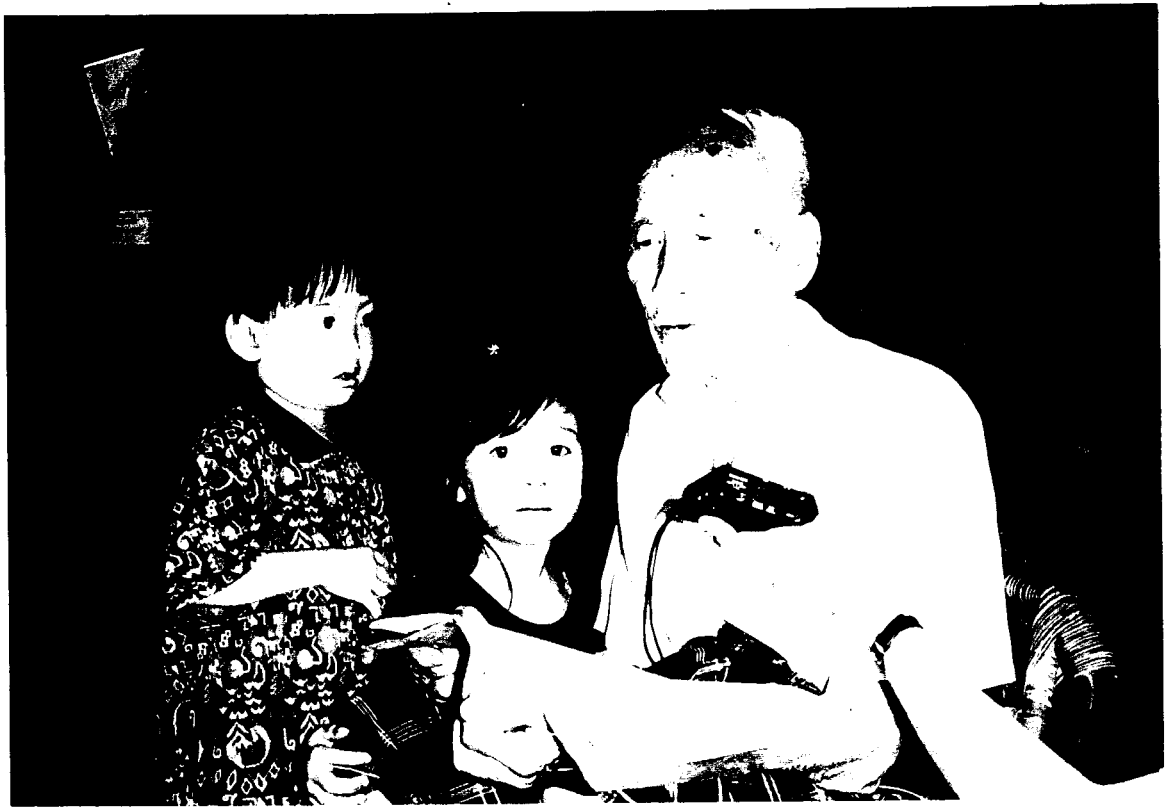
ควายลากซุง บ้านอู๋

ครัวลาว

อาหารลาวกินกับข้าวเหนียว

มหาพิลา วีรวงษา หมอพรแห่งเมืองหลวงพระบาง

เข็บทຸ້ມหลวงพระบาง

ที่บ้านอุ้นนอกเมืองหลวงพระบาง

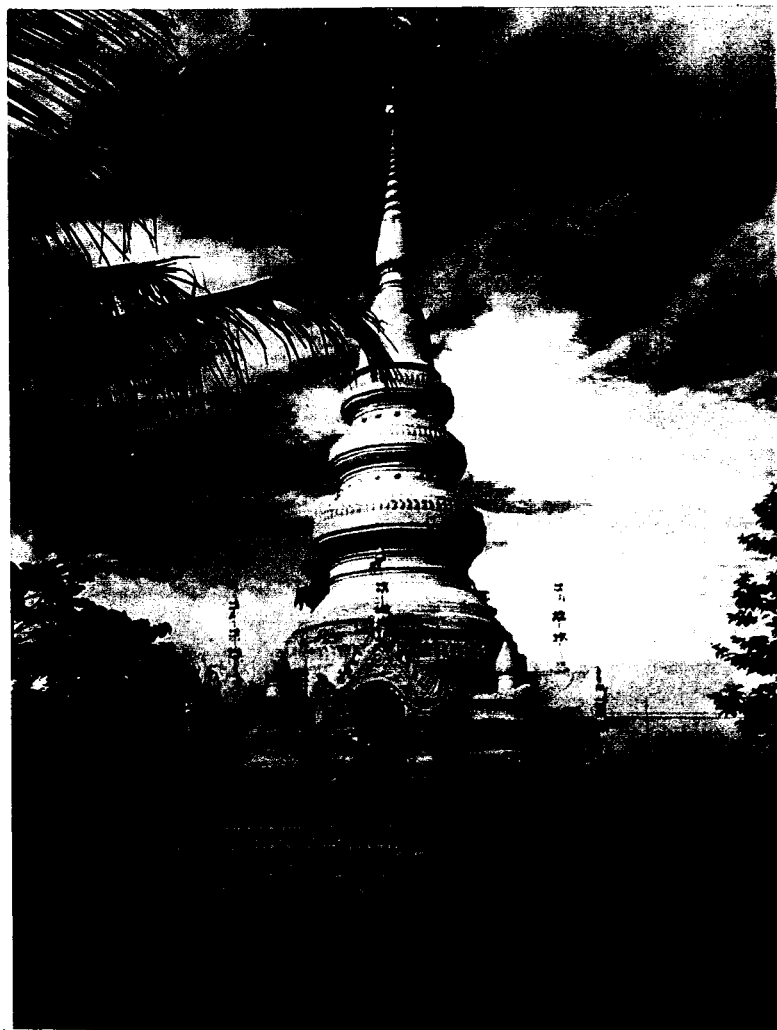
ไทลื้อ สิบสองพันนา ประเทศจีน

เมืองเชียงรุ่ง ตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำล้านช้าง (โขง)

ชาวไทลื้ออาศัยเหมืองฝายและน้ำฝนทำนาดำเป็นหลัก
การร่วมมือกันขุดลอกทางส่งน้ำเข้าไร่นา “เอาแรงล้างร่องเหมือง” เป็นหน้าที่สำคัญของชุมชน

พระธาตุใจเมือง บ้านช้างใจ ถ้าฝนไม่ตกชาวบ้านจะมารดน้ำพระธาตุขอฝน

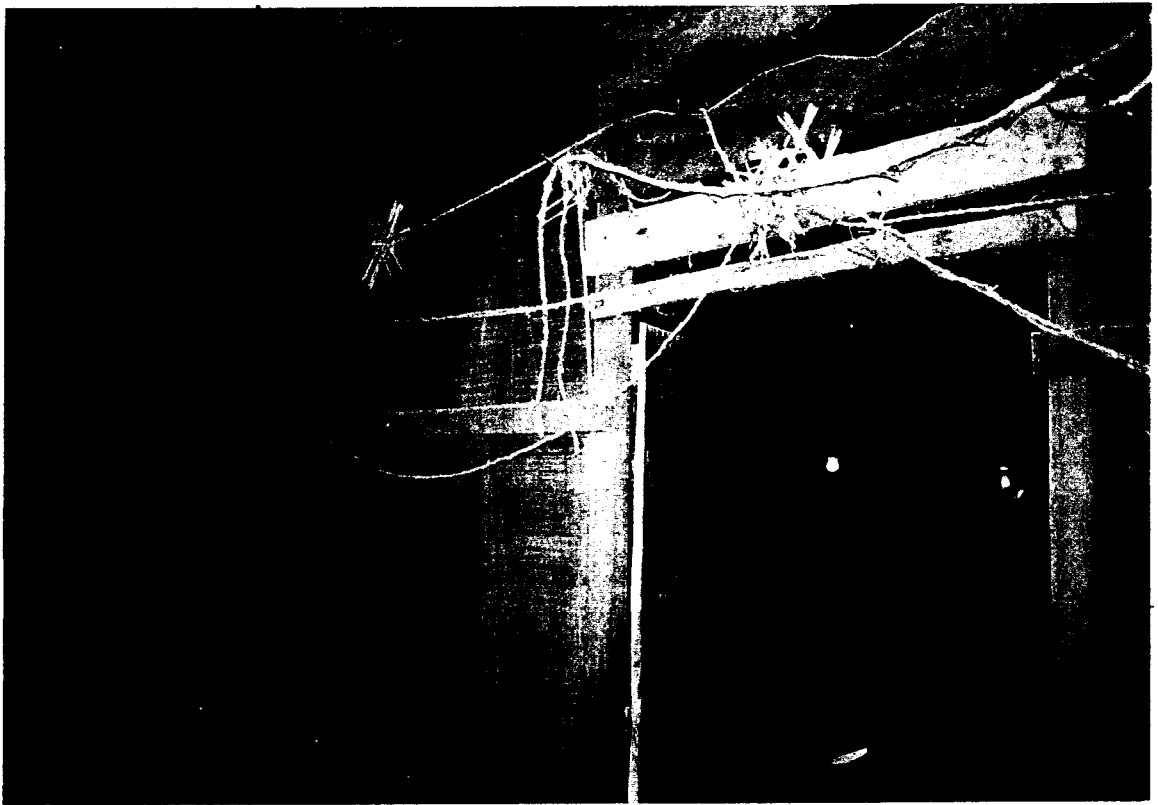
บ้านช้างใจ เมืองเขียงรุ่ง

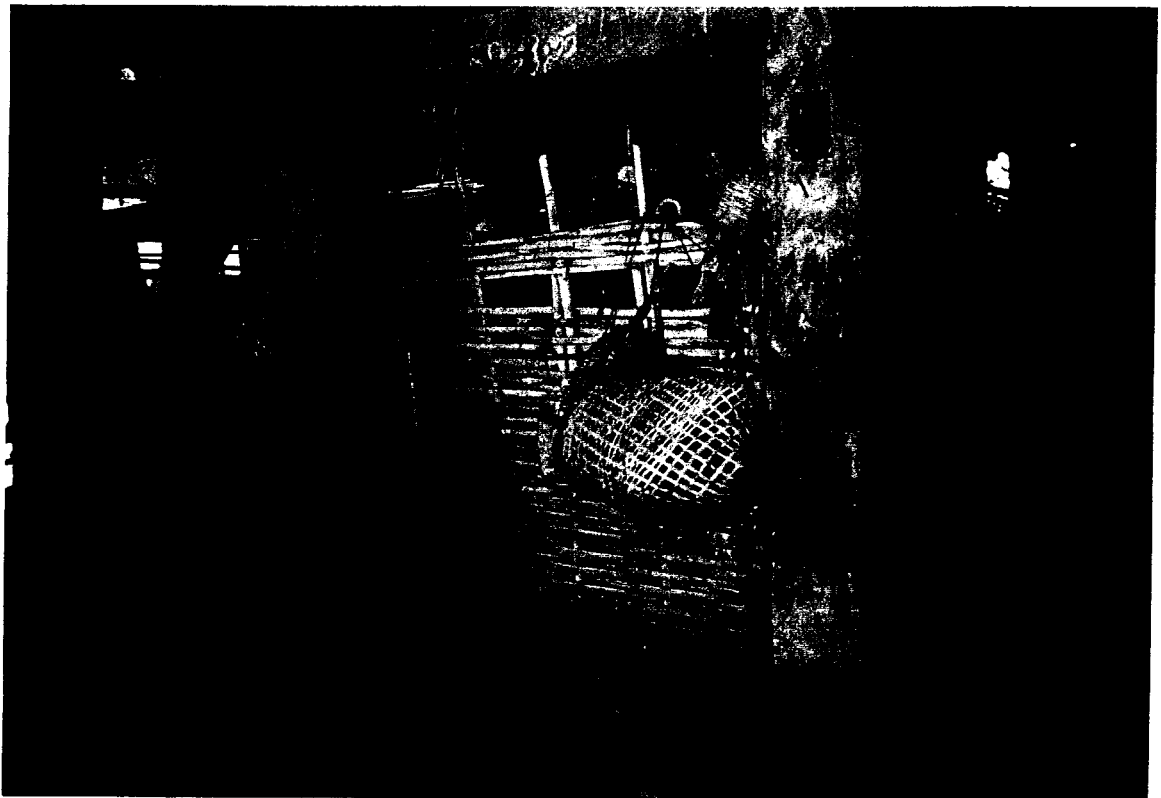
เสื่อบ้าน : ผีอารักษ์หมู่บ้าน

ชาวไทลื้อบูชาเสื่อบ้านในเดือนเจียง เดือน 8 เดือน 10
และในโอกาสแขกนา ขึ้นเฮือนใหม่ แต่งงานและเดินทางไปต่างถิ่น

วันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 10 ชาวไทลื้อมีพิธีตานธรรมนา หลังสวดธรรมขวัญข้าวที่วัดจะนำเชือก
สายสิญจน์ที่ทำพิธีแล้วมาโยงที่เรือน เยข้าว เล้าไก่และนา 4 มุม พร้อมปักตาแหลวไว้ด้วย

หลังไก่อันตี 4 ตี 5 ผู้หญิงจะลวกไปตำข้าวที่ครกใต้ถุนบ้าน ส่วนครกมือใช้ตำข้าวเม่า

ตลาดเมืองเชียงรุ่ง

ช่างขับโกลี

ไทจีน เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า

เมืองเชียงตุงตั้งอยู่บนแม่น้ำชินซึ่งเป็นที่มาของชื่อไทจีน

หนองตุงเป็นสระน้ำใหญ่กลางเมือง มีประเพณีเลี้ยงผีหนองตุงทุกเดือน 3 ข้างแรม

บ้านไทจีนเป็นบ้านใต้ถุนสูง เข้าวอยู่ติดบ้านเช่นเดียวกับคนไทยหลายกลุ่ม

ตลาดเซียงตุงเป็นศูนย์กลางทางการค้าที่สำคัญระหว่างสิบสองปันนา
และล้านนา มีพิธีเลี้ยงผีกาดเป็นประจำในเดือน 5

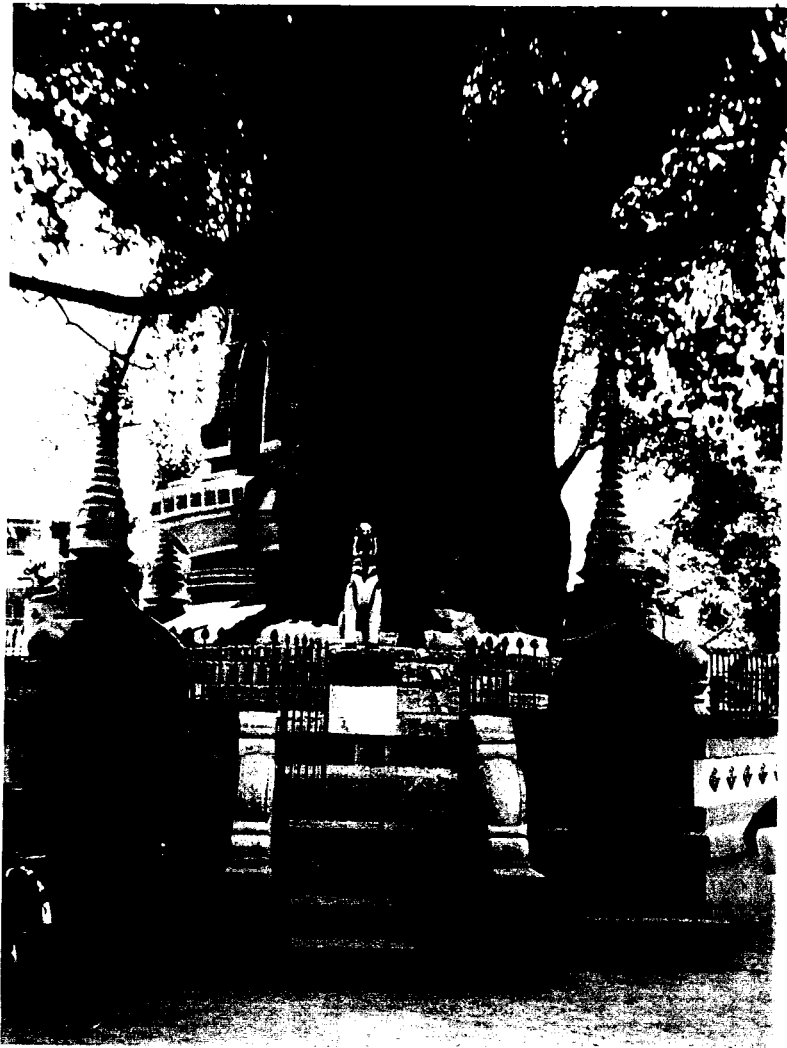

พิธีสืบชะตา

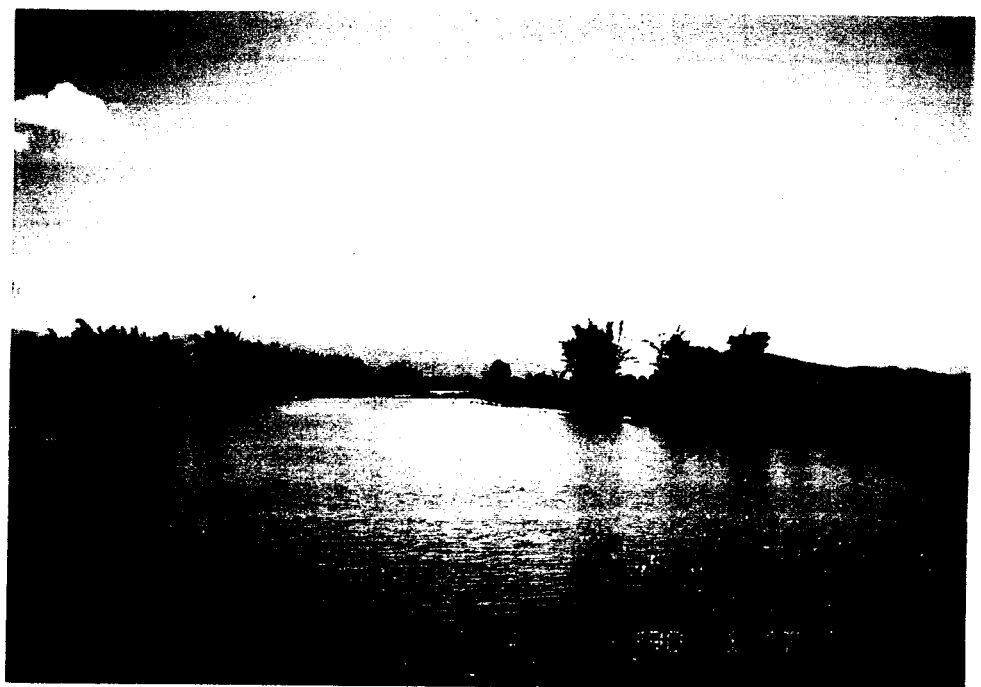

ไหว้ผีประจำหมู่บ้านซึ่งในเชียงตุงเรียกว่าเทวดาบ้าน

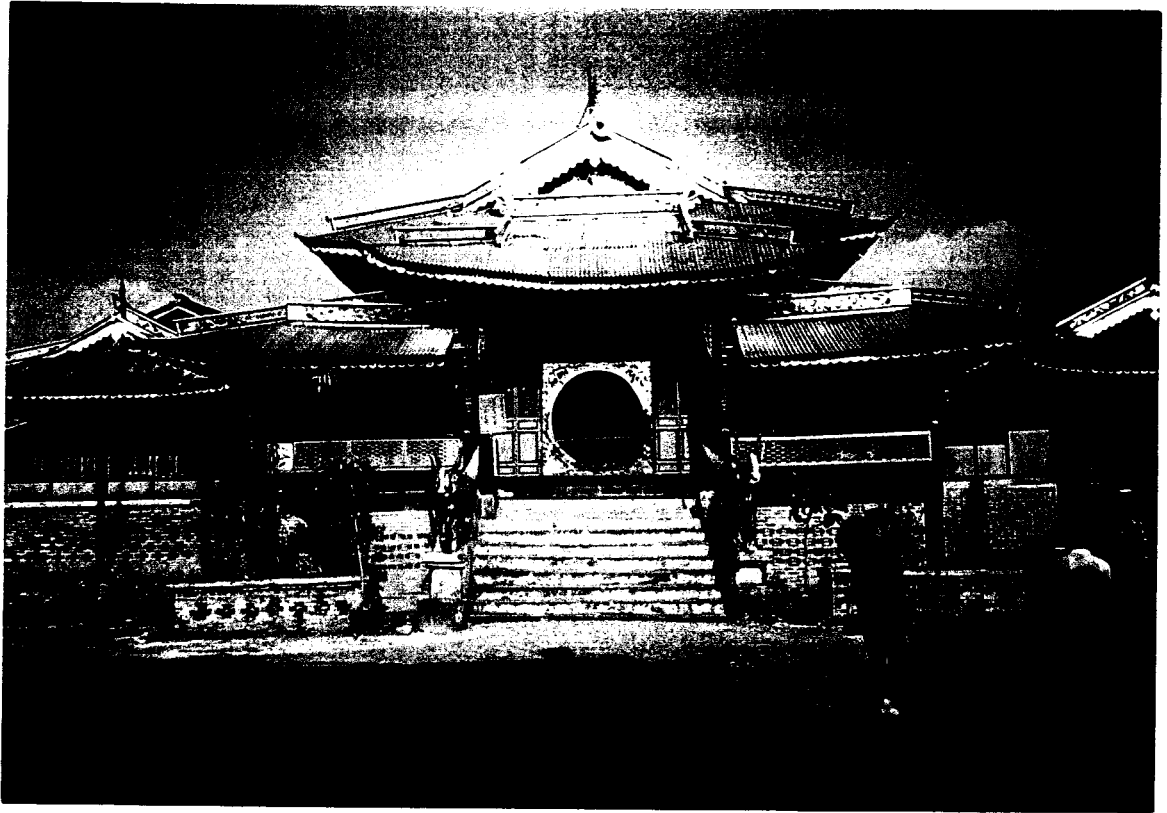
ไท่ไคยง ยูนนาน ประเทศจีน

กองมูเจเหล็กเจดีย์ที่เมืองซอน เป็นที่นับถือของคนไต้หวันมาก

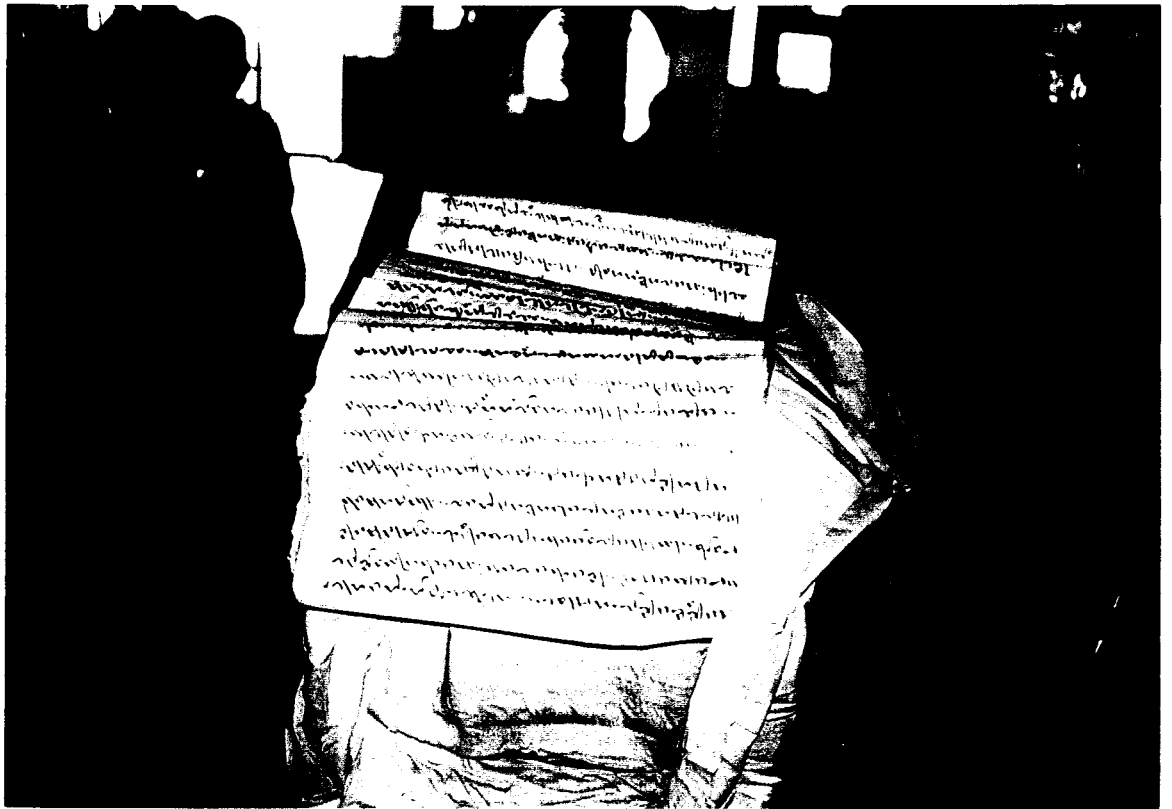
เมืองซอน มีแม่น้ำซอนไหลผ่าน

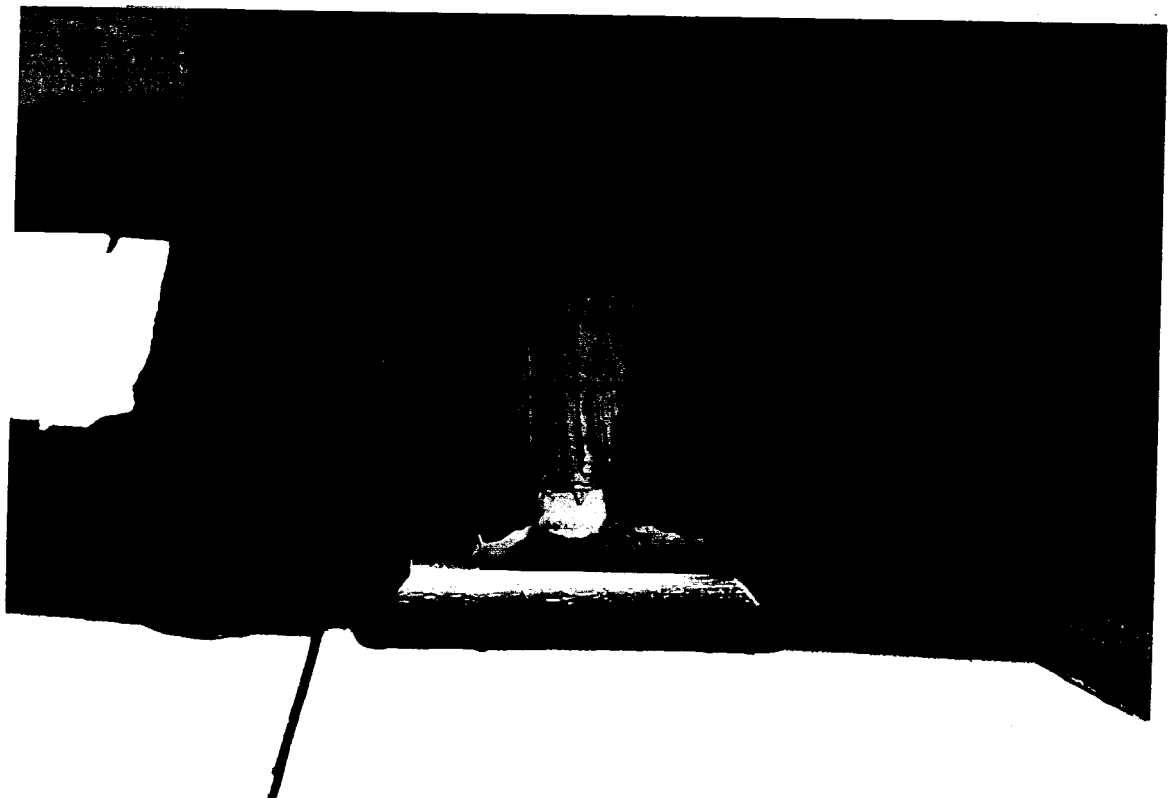
จองแสง : วัดไทในเมืองขอนแก่น สถาปัตยกรรมภายนอกดูเป็นแบบจีน

จอง (วัด) บ้านหนองบัว

ลิขธรรม : คัมภีร์บันทึกพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือชาดก

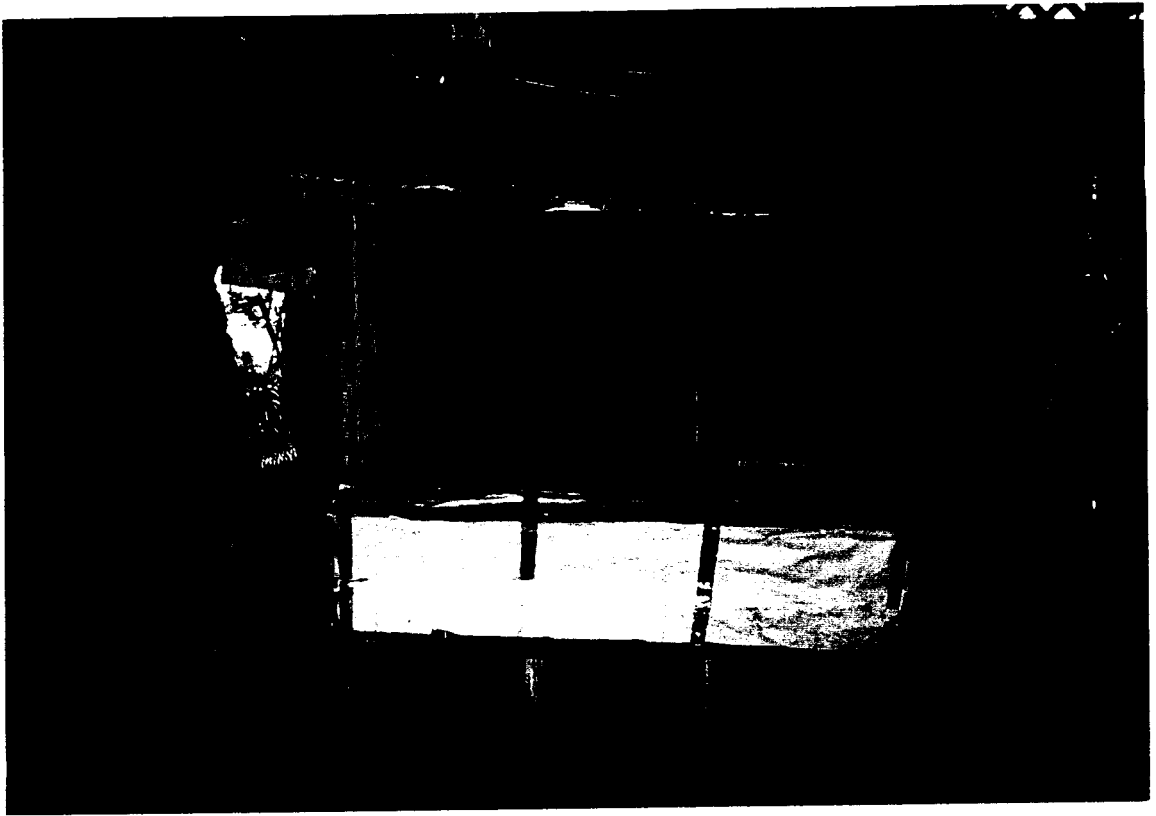
ภาพปูชัญข้าว

บ้านคนไทเมืองขอนแก่นได้รับอิทธิพลจีนไม่มีใต้ถุน มีลักษณะทรงกลมมีลานตรงกลางบ้าน

ที่เก็บฟาง เก็บฟืน

เขี้ยว เยเกลื้อที่จำลองขึ้นและตั้งอยู่ในศาลาที่วัดหนองบัว หมู่บ้านในเมืองขอนแก่น

อาหารไท่คัง กินกับข้าวฮาน (ข้าวเจ้า)

หมอคำวันแสงย่า นักร้องคนดังของเมืองขอนแก่น

ตลาดเมืองขอนแก่น

ภาคผนวกที่ 1

คำสดขวัณลำนของลาว

คำสดขวัญลานของลาว

ประกอบ นิมมานเหมินท์

ปริวรรตจากอักษรลาว

โอกาสะ โอกาสะ เถิงกาลฤดูเดือนห้า ฟ้าเดือนหกฝนตกฟ้าร้องรำ ทุกคำเข้าฝูงหมู่ชาวนา
 จึ่งพากันแสวงหาขหวานเช่นใหม่คมกล้า ฟ้าเช่นใหม่ดวงคม แบกเข้าดงหนาพันไม้เลยลวดได้ใบผะ
 เนียงตัดกกขาดลินปลาย ถากเปลือกเสียวเอาแก่นปุนแน่นแล้วจึ่งแบกมา ถ่มไว้เคหาได้ล่าง ฝูงช่างจึ่ง
 มาดู มาปุนรูเช่าง่อน รากใหญ่ใบผะเนียงหนา แล้วจึ่งแบกไปมาไรแรก มีทั้งแอกอันงอ พาดคอควาย
 ค้างไว้ มีทั้งเชือกไถนาค่าจ้อง ไถคล่องเพื่อควายแรง ดินแข็งเพื่อรากไม้ เลยลวดได้หลายวันแล้ว แล้ว
 จึ่งซิดเป็นถันทั่วไรนา หว่านข้าวไสนาตน พระบรมตถ์แต่งเม็ดข้าวแบ่งเป็นไป ฝูงข้าทั้งหลายจึ่งมวลง
 กันมาหลกออก เอาตอกมาถัก บิดลื้ออ้าวปาดใบเสียว เอามาขมุนกันเป็นจุ่ม ดูมากันเหลือหลาย แล้ว
 จึ่งหาบไปขายดำใส่ตมใส่พง ให้เกิดเป็นหลายต้นออกกระვეระวา ตามภาษาพื้นบ้าน เดือน 10 ออก
 เพิ่งแรม 11-12 แดมล่วงแล้ว ข้าวในนาเลยออกรวงใหญ่ ลมพัดใบอยู่ชี้ชวดชีซ่า เด็กน้อยดำ นกจิบ
 และนกจอก เขาบให้มากินชอกและกินกลาง หมู่กวางฟานบให้มากินใกล้ เลยลวดได้หลายวัน ข้าว
 แก่พันใบเขียว ฝูงข้าทั้งหลายจึ่งมาเกี่ยวตาก เตียรดาขปุนเปื่อง ผายเฟืองไปปูไว้ เลยลวดได้สามวัน
 คั้นหลาวมาสอดหาบ ไปรอดริมลาน ฝูงอาจารย์จึ่งมาตั้งก่อไว้ให้เป็นลอมพร้อมวันดีจึ่งเอาลงมาฟาด
 ใส่กุ่ม อุ่มลุ่มทอฎผา จึ่งเอาควายมาเหยียบย่ำ ขอดีจึ่งเอามาฟาด ทวนหนามกวาดหนีเสียว
 วันนี้แม่นวันดี ฝูงข้าทั้งหลายจึ่งมีใจชวนขวายหาเครื่อง ปุนพลูและหมี่ยงหมาก ข้าวน้ำมากมุนมา
 มีทั้งห่มันและลูกไม้ มีทั้งเหล้าก่องแก้วใส่พาขวัญ มีทั้งหมากอนันต์หลายหอ ยอดก้อยช่อใบเขียว
 คุณยอเรียวออกยอด มีทั้งไซ่หน่วยขันสลา มีทั้งปลาและข้าวต้มใส่กล้วย มีทั้งน้ำอ้อยย้อยเข้าคุลีลา
 อาจารย์หาขึ้นตั้งรองรับเจ้าแล้ว วันนี้เป็นวันดีพร้อมพว้า วันค้ำคุณก็ว่าแม่นมือนี่วันนี้ พระยาวิฑูรย์
 ขึ้นแทนพอกก็ว่าแม่นมือนี่วันนี้ ขวัญเจ้าเข้ามาโสมก็ว่าแม่นมือนี่วันนี้ ขวัญเจ้าอยู่ร่วมภูและในน้ำ
 ปากถ้ำและเมืองผี อยู่คีรีและป่าช้า อยู่ดอยกว้างชมพู ก็ให้โสมสามนี่วันนี้ มาเยอขวัญเอย มีทั้ง
 ไก่กุ่มผู้โกล่ แต่งใส่โตกบอรววน มีทั้งอาสนะลายปูลาดไว้ ผ้างักอาจปูไป ผายไชยมงคลและน้ำเต้า
 ตั้งเข้าไว้เรียงกัน จัดเป็นถันห้วยขวาง ตาเหลวป่องหน้าจ้ว บ่เมาบักไว้ จัดให้ได้สี่แสนลาน บให้
 นานในวันนี้ มือนี่แม่นมือนี่วันนี้ แม่นวันดี จึ่งไปเชิญเมธีและนักปราชญ์ ขึ้นนั่งอาคคุณขวัญ ว่ามา
 เยอขวัญเอย ดันขันน้นข้าวเจ้า แก่ฟ้านั้นข้าวดอก หอมสมพอข้าวอิน้อย หอมค้อย ๆ ข้าวจอมนาง เม็ด
 บางข้าวอีเตาะ เงะเงะข้าวเขี้ยววู ใบปุนนั้นลั่นนกก กกดำนั้นข้าวเปี้ย ถัดเรี่ยนนั้นข้าวขาว รวงยวานั้นข้าว
 เลือดเรด แสดแซดข้าวหมากฮิง ปึงสิ่งข้าวกาบลาย เม็ดผายข้าวหมากกกอก ชอกแซกข้าวลวดเกวียม
 งามเสียมเสียมข้าวหมากแย่ง เม็ดแบ่งข้าวชีกา เม็ดหนาข้าวกาบอ้อย เม็ดน้อยข้าวหมากโพ เม็ด

ใหญ่โตข้าวหางช้าง เม็ดช่วยข้างข้าวป่องแขก เม็ดแดงข้าวเจ้า รวงใหญ่ล้าวข้าวหมากเขือ เม็ดเจือ
 ข้ามตามพรว้า แก่ข้าข้าวขี้ตม ใบสมพมข้าวหมากม่วย รวงช่วยล้วยข้าวนางเก้า ข้าวทั้งหลายฝูงนี้
 อย่างลึกล้านวัน ให้พากันมาสามื่อนี่วันนี้ มาเยอขวัญเอย เกี้ยวเกาะขาด กะเด็นตกก็ให้มา คั้น
 หลาวตกคาบาก็ให้มา นกน้อยคาบบินหนีก็ให้มา นกจับคาบออกนกจอกคาบหนี นกเปิดและคั้วแค
 คาบไปกินถึงปลายแกและปลายเป้า ก็ให้มาสามื่อนี่วันนี้ นกจาบตัวหาเหลือ นกจับโตเฟื่องซาก่าน
 บินผ่านคาบไปกินแจ้วนา ก็ให้มาสามื่อนี่วันนี้ ขวัญข้าวอยู่ป่าคาและป่าแฝก ขวัญข้าวแรกอยู่กลาง
 หนอง ขวัญข้าวอยู่ดงดอนป่าข้าง ขวัญข้าวอยู่ทำน้ำและวังหลวง ขวัญข้าวอยู่ปากว่างและปามัง ก็
 ให้มาสามื่อนี่วันนี้ ข้อยขอเชิญขวัญข้าวมาได้และมาเหนือ ให้ไหลมาปานน้ำ ขวัญข้าวอยู่ปากถ้ำและ
 รูปู ขวัญข้าวอยู่ปากหมุและกระต่าย ขวัญข้าวอยู่ฝ่ายใต้และแจมา ขวัญข้าวอยู่ปากกาและรอก
 จ้อน ก็ให้มาสามื่อนี่วันนี้ มาเยอขวัญเอย เจ้าบ่มาค่อนล้นเขาขี้ดีเจ้าแล้ว ค่อนดีเขาขี้พาดเจ้าแล้วละ
 สาดแก้วคอยชีวี ปลายเบื้องซ้ายให้ไปปลิวไปกลางนา วิเบื้องขวาให้กุ่มข้าวทอภูผา บัดนี้ข้อยเชิญ
 เอาอ้ายเขาเมาอยู่จอมปลวกหัวนา ข้อยเชิญเอาท้าวนาคน้อยผู้แค้นน้ำ ให้มาข้อยคุณข้อยยอสามื่อ
 นี้วันนี้ มาเยอขวัญเอย ข้อยเชิญเอาขวัญข้าวเจ้ามาโหมลอม จัวควายกัถกนยอด ข้างม้าถอดกินใบ
 ก็ให้มาสามื่อนี่วันนี้ ให้มาเกี่ยวกันอยู่ดั่งนาเกี่ยวกัน ให้มาพันกันอยู่ดั่งเกล้าสาวหม่อม ให้มาตอม
 กันอยู่มวลมา เอ็นเจ้าบ่มา ควายขิลงย่องยืมง นกเขาขิลงสับตอด ให้เจ้าปิดขอดกันมา มาเยอขวัญ
 เอย ให้เจ้าอันกันมาคือขวยตุ่น จุนพุนดั่งกองทราย ไหลนองมาคือทรายไหลแล้ง เป็นดั่งแจ่งเมือง
 หลวง ไหลนองมาเป็นดั่งลมอยู่เทิงอากาศ ขอให้เปด้นน้ำฝนหยาดอำแผ่นดิน ฝนสิบปีกินอย่าให้
 บกจกอย่าให้ลง บัดนี้ ข้อยเชิญเอาขวัญข้าว เมื่ออยู่เล่าพื้นแป้นหญ้าแฝกมุงหนา หญ้าคามุงถี่ เมื่อ
 อยู่ทีสบาย รอดสามวันมือปลอด เขาขีเอาบุงสอดดักกลดดำ สักกะลันมองเจ้าอย่าได้ฟัง ชิดใส่ดั่งเจ้า
 อย่าได้ปลิวหนี เขาต่อยสากเจ้าอย่าได้ตกใจ เขาไล่ไก่เจ้าอย่าได้สะดุ้ง ข้าวลืบก็ให้เป็นข้าวหมาก
 ข้าวกากก็ให้เป็นข้าวสาร ฝูงเขาทั้งหลายกินทานก็ให้มีอายุหมั่นยืนร้อยเอ็ดพันวัสสา ไชยะตุพะวัง
 ไชยะมังคลัง มหามุขคุณ

ภาคผนวกที่ 2

ธรรมเนียมปฏิบัติของไทลื้อ

ธรรมยาขวัญข้าวของไทลื้อ

ประคอง นิมมานเหมินท์
ปริวรรตจากอักษรธรรมไทยลื้อ

นโม ตสฺสสตฺถุ ธรรมมเทศนา มหาราชคเหตฺวา นมคฺลํ อิทโกชนํ ตทา กาเล ทายโก
พุทฺโธ ชมฺพุทีเป อาคตสฺวณํ ภูตโลทา กาเล นม อโหสิ สาธโว

ฟังดูรา สัปรุสทั้งหลาย ท่านจัดฟังยังธรรมเทศนา แห่งสัพพัญญูพระพุทธเจ้า
อันนี้เทอะ ตทา กาเล ยังมีในกาลคาบ 1 สตุธา อันว่าสัพพัญญูพระพุทธเจ้าแห่งเรา
ปางเมื่อยังทรงมาน สถิตสำราญนั่งอยู่เหนือแท่นแก้วบัลลังก์กาญจนาในเมืองราชนคร ก็เทศนา
แก้ไขยังธรรม อภิธรรมมา 7 คัมภีร์เลออภิธรรมาสคินี เป็นต้น หื้อแก่ลหมู่คนแลเทวดาอินทร์
พรหมทั้งหลายฟัง หมู่มาฟังธรรมเทศนาแห่งพระพุทธเจ้านั้น มีพระยาร้อยเอ็ดเมืองเป็นเคล้าแก่
บริษัท 4 จำพวกหากเป็นอัน คัดคั่ง เต็มอยู่ในเมืองราชนครที่นั่นหันแล ตทา ในกาลเมื่อนั้น
ยังมีเม็ดข้าวเม็ด 1 ก็มา กลับเพศกลายเป็นหญิงผู้หนึ่ง ก็มายืนอยู่ในท่ามกลางหมู่คนแลเทวดา
อินทร์พรหมครุฑนาคน้ำไอศวรร ท้าวจตุโลกทั้ง 4 อันพร้อมกันฟังยังธรรมเทศนา แลอ่อนน้อม
ค้อมชู พระพุทธเจ้าอยู่นั้นยามนั้น คนทั้งหลายก็ถามหญิงผู้นั้นว่า ดูรา ท่านเป็น สันใด
มายืนอยู่ท่ามกลางเทวดาทั้งหลายนี้ ซา ท่านมีชื่อดังหรือซา ท่านนี้เป็นคน รู้ว่า เป็นเทวดา
เป็น กมภนต์ คนธัพพะ ยักขะทั้งหลาย รู้ว่าเป็นเทวดาเมือง ฝี่เมืองตน กัมภิร รักษาบ้าน
เมือง ที่ นี้ อันซา มึงรู้จักพระพุทธเจ้าตน ผาบ โลกทั้ง 3 อันชะหรือ

ตทา ในกาลเมื่อนั้น ดังว่ายาขวัญข้าวก็กล่าวตอบยังคำแห่งหมู่คนแลเทวดา
ทั้งหลายว่า

"ดูราเพิ่นทั้งหลายเฮย อันว่ากูนี้ ก็เป็นผู้ประเสริฐแก่ล โลกทั้งมวลแท้แล
แม้ว่าพระพุทธเจ้าอันนิพานแล้วหมั่นตน แสนตน ล้วนตน ก็ดี พระเจ้า
อันจักภายหน้าก็ดี ภูหากเป็นใหญ่แก่ล เขาท่านเลี้ยง แล"

ยามนั้น เทวบุตรเทวดา อินทร์พรหม ท้าวจตุโลกทั้ง 4 กมภนต์ คนธัพพะ
ยักขะทั้งหลาย ก็พร้อมกันติเตียนเนียนทา ยาขวัญข้าวยะยะ ก็กลายเป็นอันชื่อว่าเขือก ย้าวเขือก
เป็น โกลาหู เสียทั่วเมืองราชนครที่นั่นก็มีแล ตทา ในกาลเมื่อนั้น คนทั้งหลายก็พร้อมกันไหว
สาสัพพัญญูพระพุทธเจ้าว่า

"ภนฺเต ภควา ข้าแต่สัพพัญญูพระพุทธเจ้า ตนมีมหากรุณาอันมาก ยังมี
หญิงผู้ 1 ชื่อว่า ยาขวัญข้าว ก็มายืนอยู่ในท่ามกลางหมู่คนทั้งหลาย อัน
มาฟังธรรมเทศนาแห่งสัพพัญญูพระพุทธเจ้า อันว่ายาขวัญข้าวผู้นั้นกล่าว

ว่าเป็นใหญ่แก่เจ้า แลคนทั้งหลาย เพื่อดั่งนี้จึงบไหว้พระเจ้า แลควร
พระเจ้า เป็นประธานคนทั้งหลายไปไหว้ข้าวยวัญข้าวนั้น แล"

ดี สุดว่า ครั้นว่าพระพุทเจ้าได้ยินคำอันนั้นแล้ว ก็รำพึงในใจว่า แต่อดีตะมา บุคคล
อันผู้ประเสริฐกว่ากูก็หาบได้สักคนแล อหิ อันว่ากูนี้ก็เป็นคนประเสริฐผู้ 1 ก็บรู๋บั้น คนอันเกิด
มาในชาตินี้ประเสริฐกว่ากู กูนี้ก็เป็นผู้หาประญา หาอันประเสริฐแก่โลกทั้งมวล

ในกาละนั้น สัพพะปัญญะพระพุทเจ้าก็เรียกเอามหาอานนทะ ณะแห่ง ตนเป็น
สาวก ก้าซ้าย พระเจ้าไปร้อยเอายาวัญข้าวมานสู่สำนักแห่งตน

แล้วสัพพะปัญญะพระพุทเจ้าก็ถามว่า "ดูรายาวัญข้าวนั้น เป็นสันใด ท่านบไหว้พระ
ตถาคตนี้ ชา? มีท่านอยู่บ้านใดเมืองใด ลูก ที่ไหนมาถึงที่นี้?"

ยามนั้น ยาวัญข้าวนั้นก็กล่าวตอบว่า

"พระพุทเจ้าเฮย กูนี้บ่ลูกที่อื่นที่ใดมา กูนี้หากอยู่เมืองชมพูที่นี้แล กูนี้
บ่ควรไหว้พระพุทเจ้าแล เท่าควรพระพุทเจ้าเป็นประธานมาไหว้กูสัน
ตาย ส่วนอันว่าตนกูนี้หากมีคุณแก่สัพพัญญูทั้งหลายมากนักแท้แล"

ยามนั้น พระพุทเจ้าจึงรำพึงดูแต่อดีตะล่วงแล้วภายหลังมา ก็บรู๋บั้น หนิงผู้
เป็นใหญ่สักเทื่อ เหตุนี้พระพุทเจ้าก็กล่าวตอบว่า

"เรานี้เป็นใหญ่แก่คนแลเทวดาอินทร์พรหมครุฑนาคน้ำไอศวรรยมณฑล
คนธัพพะยักษ์ทั้งหลาย บุญก็มีเหลือสัตว์โลกทั้งมวล จึงบ่ควรไหว้มีท่าน
แท้แล ท่านนี้บรู๋จักบุญคุณแลญาณประญาแห่งกูแท้เภา"

ยามนั้น ยาวัญข้าวนั้นก็กล่าวตอบพระพุทเจ้าว่า

"ข้าก็บรู๋จักท่านแท้ ท่านค่อยพิจารณาหือ รู้หือ"

ยามนั้น พระพุทเจ้าก็พิจารณา ก็รู้ด้วยประญาทิพย์แห่งตน แล้วก็ดูมุข
อยู่บ่ปากหันแล

ยามนั้น ยาวัญข้าวนั้นก็สั่งอำลาพระพุทเจ้าแล้วก็พ่ายหนีเสียเมืองชมพูที่นี้แล
ไปอยู่เมืองอติริยจะ ภายต่าที่ดำมืดบั้นหน้าฟ้าดาววัน บรู๋มีกลางคืนกลางวันนั้นได้ประมาณ 15 ปี

ตทา ในกาละนั้น อันว่าคนทั้งหลายในเมืองชมพูที่นี้ทั้งมวล ก็ลวด เป็นอัน อิบข้า
วอยากแวง เป็นทุกข์เวทนาเป็นกาลมีนนาน คนแลสัตว์ก็ตายอิบข้าวอยากแวง มากนัก

มาตรว่าจักหาข้าวประมาณค่าเม็ด 1 ก็หาบได้ ในชมพูที่นี้ทั้งมวลก็เป็นอัน
ข้าเหือก เป็นไกลาหลด้วยกัน อิบข้าวอยากแวงนี้มากนัก

ตทา ในกาละเมื่อนั้น อินทร์พรหมแลท้าวจตุโลกทั้ง 4 เป็นเกล้า คนทั้งหลาย
จึงพรว้า กันไปไหว้สาสัพพะปัญญะพระพุทเจ้าว่า

"ภนฺเต ภคฺวา ข้าแต่สัพพัญญูพระพุทธเจ้า อันว่าสัตว์และคนชมพูทวีปทั้งมวลก็เป็นโกลาหลข้าเขือก เป็นทุกข์ภัยด้วยอبيبข้าวอยากแวงมากนัก ขอสัพพัญญูพระพุทธเจ้าอินฺดู ชูณณฺา โผตผาย สัตว์แลคนทั้งหลายพ้นจากภัยอันตรายแลอبيبข้าวอยากแวงนี้แต่เทอะ"

ตทา ในกาลเมื่อนั้น สัพพัญญูพระพุทธเจ้าก็ครนึกลนึก คิดถึงอดีต ภายหลังมานาน ได้อสงไขยปลายแสนมหากัปป์ จึงได้ทำนิตฺ ตรัสประญา เป็นหมื่นโลก แม้ว่าพระพุทธเจ้าตนจักมาภายหน้าก็ดี ภูพระตถาคตก็ดี ยังได้พำพิงได้เสวยได้บวรภว ข้าวน้ำโภชนาหารนี้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ด้วยประญา แห่งตนแล้วก็รำพึงว่า ข้าวน้ำโภชนาหารนี้ ครันว่าคนทั้งหลายได้กินได้บวรโภชผู้ชูคน แล้วการภกัถ ก็กลับหายแล บัดนี้ ย่าขวัณข้าวคินพ่ายจากเสียเมืองชมพูพาหือคนทั้งหลายตายอبيبข้าวอยากแวง มากนัก

พระพุทธเจ้าก็รำพึงว่า ควรภูโผตเอาบันดาสัตว์ทั้งหลาย ไปขอมหามาอย่าขวัณข้าว พ้อมารับก่อนเทอะ

อชฺช ในกาลนี้ สัพพัญญูพระพุทธเจ้าก็สมมติหือผ้าสังฆา แห่งตนเทศนาธรรมะต่างตนอยู่ที่แท่นแก้วบัลลังก์กาญจน์นั้น พระเจ้าก็สยงไปยามแยม แอบตาภิไปถึงอวิจี กีบหัน ย่าขวัณข้าวอยู่ที่หัน พระเจ้าก็ด่าลงไปภายต่ำที่มีดโม ก็จึงไปหันใส่ ย่าขวัณข้าว แล้วพระเจ้าก็กำเอาแขนย่าขวัณข้าว แลเอาพกใส่แจ่งผ้าสังฆาแห่งตน ก็สยงพอก ขึ้นมาสู่เมืองชมพูทวีป แล้วก็ปลงวางย่าขวัณข้าวไว้ที่ 1 หันแล เวลาเมื่อพระพุทธเจ้าสันเข้านั้น ย่าขวัณข้าวจิลักหนิไปติดอยู่เค้าไม้ ใหญ่ต้น 1 ถึงเมื่อพระพุทธเจ้าสันข้าวแล้ว ก็ไปเขะหาได้ย่าขวัณข้าวพอก มาแถมยามนั้น ย่าขวัณข้าวก็ยอมมือไหว้สัพพัญญูพระพุทธเจ้าแล้วว่า

"อหิ อันว่าข้านี้ก็หากเป็นคนมนุษย์โลกตาย แม้ว่าพระพุทธเจ้าแต่ก่อนหมื่นตน แสนตน ล้านตน กิตฺ บได้สันข้าว น้ำโภชนาหาร กีบช่างได้เข้าสู่ นิพพาน ครันว่า ได้สันข้าวก็จึงช่างได้เข้าสู่ นิพพาน จึงช่างได้ตรัสประญา สัพพัญญุตญาณเป็นพระโผต โลกทั้ง 3 นี้แล อันว่าตัวแห่งข้านี้ อุปมาเป็นดังหิงแห พรานปลาทั้งหลายค้องเอาปลา แลเป็นดังสัตว์โลกทั้งหลายมาค้อง เอาโลกียสุข สัมปติสุข โลกุตระสุข สร้างบารมี ก็เอาข้านี้สร้างเป็นทาน ก็จึงได้ถึงนิพพาน"

ย่าขวัณข้าวว่าสันนี้ แล้วยกวด ดับจิต กลายเกิดเป็นเม็ดข้าวดังเก้าหันแล

ตทา ในกาลนั้น สัพพัญญูพระพุทธเจ้าก็เอาข้าวนี้แจกบันหือคนทั้งหลายไปปลูกสร้างไร่ไรไสนา ชูที่ชูแห่ง บัณณษ เท้าได้ในสักรชมพูทวีปทั้งมวล ก็เป็นอันก้านกุงรุ่งเรือง ด้วยข้าวของเงินคำสัมปติมากนัก การอันอبيبข้าวอยากแวงก็หาบได้ ยูท่าง คนทั้งหลายได้กินได้ทานไปไ้ ๗ หันแล ในกาลเมื่อนั้นพระพุทธเจ้าก็บอกกล่าวหือคนทั้งหลายว่า หือคนทั้งหลายชวนกันตกแต่งสร้าง

ห้างรณดาวยังเครื่องขรียา สักการบูชาด้วยข้าวตอกไม้ลำเทียน รับเอาอย่าขวัญข้าวพอกมารักษา
 เหลือเก่าเหลือหลังเทอะ จิยังหื้อคนทั้งหลายด้วยบทคาถาว่า "มกขโยมา เวยุย เมยุหิ มาจโกจิ
 อุปปทาโรนารอ นิปลาสนตุ นินสาตถาเมร มกขโยมาเวยุยา ติมหิมจโก จิอุปปทโว ธนธสสา
 นิปวา ตู ดังนี้ บ้านใดเมืองใด หย่าวใดเรือนใดก็ดี คนเป็นทุกข์ภัยอับข้าวก็ดี คนเป็นทุกข์อับข้าว
 ยากแค้นหื้อเขียนธรรมอันชื่อว่าขันธทั้ง 5 ยาขวัญข้าวนี้บูชาด้วยวัตถุอันได้มาตามชอบแล้ว
 หื้อเป็นทานแล เทศนาสดับรับฟัง ก็จักอุคคิก้านรุ่งเรืองด้วยข้าวของเงินค่าสัมปติตราบ ต่อทำ
 5 พันวัสสา บุคคลผู้ใดได้แต่เขียนได้สักการบูชาคบยำเยงธรรมยาขวัญข้าวดวงนี้ ดังบุคคลผู้
 เกิดมาในภวชาติใดก็ดี ก็จักปรากฏชื่อเสียงมีญาณสมบัติ มีชีมาอายุวัฒนะสุขพละ มีลาภการ
 มากนัก เยื่อง 1 ก็จักเป็นที่รักมักพึงแก่ล หมู่คนแลเทวดาอินทร์พรหมครุฑนาคน้ำไอศวรรทั้งหลาย
 เทียรยอมนำมายังข้าวของเงินค่าสัมปติมากนัก แม้ว่าภิกขุ ภิกขุณี อุบาสกแลอุบาสิกาทั้งหลาย
 ผู้ใดได้ปฏิบัติรักษายังธรรมวิเศษดวงนี้ ดังผู้นั้นก็จักได้ถึงโสดาภิทธาคาอณาการหันทา ตามบุญ
 สมภารแห่งตนอันได้สร้างมาแต่ก่อนนั้นก็มีแล ส่วนอันว่าเทวบุตรเทวดาอินทร์พรหมแลท้าวจตุโลกทั้ง
 4 ก็สั่งอำลาพระพุทเจ้าแล้วก็ยกย้ายค่าย กันขึ้นเมื่อสู่ชั้นฟ้าทั้ง 6 อันเป็นที่อยู่แห่งตนก็มี
 วันนั้นแล กริยารสวณณนาวิเศษ จาห้องเหตุเทศนายังธรรมยาขวัญข้าวผูกเดี่ยวนี้ ก็สรเดจบัวรวมวล
 กาลควรเท่านั้นก่อนแล

ภาคผนวกที่ 3

ฉั้มมเยหลวงร้องขวัญข้าวของไท่จีน

ถัมมเยหลวงร้องขวัญข้าวของไทยจีน

ประคอง นิมมานเหมินท์
ปริวรรตจากอักษรธรรมเชียงใหม่

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ตทา กาเลน เทวตา พุทฺธานมามิ นคริ ราชคเณมหาชมพูทีเป อาตสฺส วชฺชิโก ดังนี้ ตทา ในกาลนั้นแล้ว สตฺธา อันว่าสัพพัญญูพระ พุทธเจ้า ก็นั่งอยู่เหนือแท่นแก้วบัลลังกาญจน์ เจ้าก็เทศนาธรรมคานดวรงามวิเศษ แก่เทเวศและ ปุณฺชน มีพระยาร้อยเอ็ดตนนั้นแล้ว กับทั้งบริษัทที่จำพวกเป็นตรา ก็มาพร้อมกันฟังธรรมเทศนา พระเจ้า ในเมืองราชคเณศครก็มีแล

ตทา กาเล ในกาลนั้นแล้ว ยังมีข้าขวัญข้าวผู้ 1 นั้นไซ้รู้ ก็มากลายกลับ เพศเป็นคนผู้ หนึ่ง ก็มาจุกยืนอยู่ในท่ามกลางหมู่คนทั้งหลาย กับทั้งเทวบุตรเทวดายายแวดล้อม มั่นก็บยอมมือ น้อมไหว้ พระแก่นไ้สัพพัญญู ที่นั้นสัพพัญญูพระพุทฺธเจ้าก็กล่าวว่า อันว่าคนผู้นั้นมันบ่นอมกฐนี้มี บุญใหญ่เสม้นชาแล ยามนั้นข้าขวัญข้าวก็กล่าวคำตอบพระพุทฺธเจ้าว่า กฐนี้มีบุญผาบั้แผ่ยังโลก ทั่วมวลแล มึงบรู้จักกูอันชะธา พระพุทฺธเจ้าก็มารำพึงดูภายหลัง ไกลได้สงฆ์ปลายแสนมหากัปปี ก็บรู้บ้นนาบุญข้าขวัญข้าวได้แล

ในกาลนั้น ข้าขวัญข้าวก็พ่ายไปลี้เตี้ยดอยู่ในเมืองอสสงเขยยะ คือว่าเมือง ดับมิด ก็ลวด กลายเป็นก้อนดินและทรายไปนั้นได้ 12 ปี ยามนั้นคนทั้งหลายแบ่งนาและปลูกข้าว ก็บ่ทูนเท่าเต็ม เยีย เป็นเวทนาอื้อบอยาก เป็นทุกข์ยากตายผานมากนักแล

เมื่อนั้น พระพุทฺธเจ้าก็เท้านั่งอยู่เทศนาธรรม ก็เท้าคิดอยู่ข้าขวัญข้าวอยู่ไ้ ๆ หั้นแล พระ พุทฺธเจ้าจึงมาคิดรู้ด้วยญาณประญาแห่งตนว่า ดังฤกษ์ก็คนผู้อันบ่ไหว้กู วันนั้น ก็หากเป็นขวัญ ข้าวแท้ด้าย คนทั้งหลายก็เป็นทุกข์เวทนาสนี้ ก็บู่นอินดูคนแลเทวตาทั้งหลายมากนัก บัดนี้ควรกูไป ชอมเอายาขวัญข้าวแล

ตทา ในกาลนั้น พระพุทฺธเจ้าก็มารำพึงในใจรู้แล้ว พระพุทฺธเจ้าก็มากลับ เพศตัวตน เทศนาธรรมบันคนแลเทวตาทั้งหลายอยู่หั้นแล คนทั้งหลายผ่อเล็งดูก็พรว้า เป็นดังพระพุทฺธเจ้า เทศนาธรรมแท้หั้นแล เมื่อนั้น พระพุทฺธเจ้าก็ถือเอาผ้าสังฆาแล้วก็ ออกจากเวหารไปหั้นแล พระพุทฺธเจ้าก็เสด็จไปถึงยังบัพพตาสีโล ราชก็บ่หันข้าขวัญข้าว พระพุทฺธเจ้าก็ลงไปเซาะถึงเมือง อเวจี เมืองอาสถวณณายตา ที่เมือง ดับมิด พระพุทฺธเจ้าก็ไปหันข้าขวัญข้าวที่นั้น พระ พุทฺธเจ้าได้หันแล้วจึงจักร้องเอา ข้าขวัญข้าวด้วยคำว่า

พุทธเดช มหาเตเชชนนต์ สรณ คจฺฉามิ ธมฺมเตชฺ มหาปญฺจนนต์ สรณ คจฺฉามิ สงฆ สงฆเตช มหาโกคฺควนนต์ สรณ คจฺฉามิ ทตฺตาหํ เอหิ มาอุโย มาวโย มาจโกจิ อุปทฺทโว อธิญาวัชณนฺตุ ธนเชยฺย สมยาติ เอหิ เอหิ ชิปฺปํ สรณ คจฺฉามิ ว่าดังนี้แล้ว

ในกาลยामนั้น ยาชวัญข้าวก็ออกมาหา พระพุทธเจ้าก็ถือเอาชวัญข้าวได้แล้ว ก็เอาใส่ แจ่งผ้าสังฆาแห่งตน ก็สรเด็จพอกมาถึงเมืองชุมพุ ตราบถึงมาในกาล บัดนี้แล

ยามเมื่อพระพุทธเจ้าถือเอาชวัญข้าวได้มาแล้ว พระพุทธเจ้าก็หื้อคนทั้งหลายตกแต่งยัง เครื่องสักการะบูชา ร้องเอาชวัญข้าวเข้าคือว่าชวัญข้าว 32 ประการ ร้องเสียงหวานปากเล่า ร้อง หลายเผ่าหลายที ว่าดูราเจ้าใจดีชวัญข้าว จุงจักมาอยู่เฝ้าเมืองเรา อย่าไปเซาป่าใหญ่ อย่าอยู่แก่ ป่าไม้ดงดี อย่าใจดีชวัญข้าว อย่าโคกเศร้าหมองใจ อย่าไปไกลลิวลี อย่าพรากที่ชอกเมือง อย่าพะ เลินไปไกลต่างด้าว จากล่าวชวัญข้าวจุงมาดี สามสิบปีอย่าพราก อย่าอึบอยากแลงงาย สืบสาย ไปคนหมู่ ทุกผู้หากชมบาน หื้อได้กินทานไปจุจอด เวียงแก้วยอดมหาเนรพาน อย่าใจเหี้ยวจุงมาอยู่ สร้างอย่าพราก อย่าออกจากชมพุ ขออินดูชาวลุ่มฟ้า เจ้าอย่าฟ่ายหนีศา แม้นว่าคนทั้งหลายแบ่งนา แลไร่ จุงมาอยู่ในเยข้าวหลวง จุงมาอยู่ในถงหลวงลูกกว้าง จุงมาอยู่สวนกับไผ่ จุงมาอยู่ในเปี้ยด ควายแลไถข้าว จุงมาอยู่เฝ้าข้าวรายสี จุงมาอยู่क्रमองดีเปี้ยดต่าง จุงมาอยู่ของข้าก้วยยาน จุงมา อยู่ชันจันหม้อกว้าน จุงหื้อชวัญข้าว มาเลี้ยงคนโลกสงสาร ยาชวัญข้าวใจหวานเจ้าอย่าได้โคก เศร้า ยาชวัญข้าวอย่าหมองใจ มาอยู่ในเมืองเป็นใหญ่ เป็นกอไข่เจือจัน สืบบรรณทุกชาติ มา เสวยราชในเมือง ทุกปีเดือนอย่าคลาด หื้อองอาจสมใจ ทุกวันไหนเช้าค่ำ แถมกว่าเกล้าหลาย ประการ อย่าอยู่นานหื้อได้มาเป็นใหญ่ เกิดกอไข่เหนือดิน เป็นเป็กินถ้วนจอด ตราบต่อทำพระ พุทธเจ้าได้เข้ารอดมหาเนรพาน ตราบถึงศาสนาคน (คราญ) อริยเมตไตยพระเจ้า อย่าอึบข้าวสักปี หื้อมีเสียงกลองเนิงบ่ขาด ดูองอาจสวัสดิ์ ทุกชาตินั้นโสด ข้าว 7 ประการลวดมาพลัน คือว่าชวัญ ข้าวเป็นเกล้า คือว่าข้าวขาวควี่ข้าวขาวแว้ว ข้าวดำหอมโสด หื้อมาเมื่อเดียวกัน คือว่าข้าวสารอันนี้ นา เป็นเกล้าแก่ข้าวทั้งหลาย คือว่าข้าวจ้าวแลข้าวเหนียว ข้าวเลี้ยงกับข้าวกาบ ข้าวเกียหากบาน ข้าวย้ายกับข้าวหมั้น ข้าวสุลินเรือนเย อยู่ชเซอย่าฟ่าย อยู่ว้ายว้ายกับเมืองและนา ตั้งแต่วันนี้ไป ภายหน้า คนโลกฟ้าชุมพุ ลวดได้บุรีใหญ่ บ่ไร้ยากข้าวและอาหาร ได้กระทำการเช้าค่ำ หากพร้อม พร้ามีรวง ต้นข้าวพวงเมื่อหยอน ได้ชนลมกลั่นเหลือ ข้าวเต็มเมืองชูที ดีได้มากหลายประการ ลงพร่องสันล้ำราญยั้งยศ หวานเหมือนดังกล้วยแลอ้อยบัดเดียนี แลนา

ดโต ปถาย แรกแต่นั้นไปภายหลัง ที่ป่าไม้ดงดำ คนทั้งหลายก็ชวนกันแบ่งไร่ ก็ได้ข้าวมาก หลวงหลาย ผายยอทานสัพพัญญุตินใหญ่ ไว้หื้อเป็นไม้ได้ส่งโลกโลกา เจ้าก็เทศนาสั่งแดง แก่หมู่

คนแลเทวดาทังหลาย สังกายนาธรรมพระเจ้า พระพุทธเจ้าก็กระทำขอมเอายาขวัญข้าวมาหื้อได้ พระแก่นไ้เทศนามานี้แล

ตทา ในกาลนั้นเล่า ลางพร่องก็ได้ข้าวน้ำมากหลวงหลาย ทังวันสายบ่ขาด ได้เต็มมาก เรือนเย ลางพร่องก็ได้เป็นสัตว์สี่เท้ามาก เพื่อได้ข้าวน้ำมากหลวงหลาย ลางพร่องก็มีเจตนาผาย บ่เศร้า ส่างข้าวของเล่าเป็นทาน ลางพร่องก็ได้ทานไปบ่ขาด บ่ไร้ยากด้วยเงินคำ ทานทังเดือนวันบ่ขาด คือว่ายาขวัญข้าวหากใจบุญ คือว่าข้าวสุกแลข้าวसानหลายเยื่อง เป็นเครื่องพร้อมอลังการ ได้ ข้าวเปลือกข้าวसानไว้มาก ในก็บ่ทุกข์ไร้ยากเหลือใจ แม่ออกไ้เหลือแหล่ เต็มแต่พื้นธรณี ปลูกเรือนให้แลเห็นได้ พระพุทธเจ้ากล่าวไว้ว่า กว้างได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ตนเจ้ากล่าวแจ้งใจตามประยา เจ้าจึงเทศนาให้แจ้งโลด ลวดกล่าวชื่อตามมา สืบศาสนาบ่หื้อวายวอด ตราบต่อเท้าถึงปลาย ถึง อริยมตโดยเจ้าผายโผด หื้อลวดได้ถึงสุข คนทั้งหลายก็สาธุใจชมชื่น อยู่รื่นมีประยา แม้นว่าโพธิ สัตตาปางก่อน สร้างบ่ผ่อนสมภาร ตนใดก็ยังได้สันข้าว จึงได้เป็นพระเจ้าชู้วงศ์ ก็ยังได้กระทำผล งามบาตร ได้สันข้าวน้ำมากดีหลี ได้มาแล้วดีดียาขวัญข้าว ฟังไว้เล่าว่าจา ลางพร่องก็ได้เป็นถึง โสตาม่านแล้ว ลางพร่องก็ได้เป็นแล้ว อรหันตา ก็ได้ถึงเนรพาน ลางพร่องเทียวสงสารในโลก ลาง พร่องก็ได้ไปตกนรกอยู่ หึ่งมีน ลางพร่องก็ได้ถึงกรรมจวนแล้วไซ้ไร ลางพร่องก็ได้บริโภคา ลาง พร่องก็เป็นทุกข์เวทนาลำบาก ลางพร่องก็ได้สักการบูชา คนร้อยเอ็ดภาษาเป็นหมู่ หื้อได้อยู่สุขเกษม ใจ ลางพร่องมีเจตนาไล่สะอาด สร้างพระธาตุดูงาม ตามบัวราณแต่ก่อน บ่หื้อผ่อนตามธรรมเทศนา แต่เมื่อพระพุทธาตนผ่านแล้ว ได้ไปขอมเอายาขวัญข้าวได้มาแล้วที่เมืองอัสสวณดับมีตมาเทศนา ตราบถึง 5 พันวัสสาพระเจ้า ตราบถึงพระอริยมตโดยเจ้า ตนจักลงมาเป็นพระวันภายหลัง บ่ คลาดบ่คลาชาแล

ธนธัญญา อันว่าธรรมขวัญข้าวผู้นั้น ก็เป็นธรรมชาดกดวงประเสริฐ บุคคลผู้มีประยา ก็ ควรหื้อบังเกิดสักการะบูชา ตามดังพระพุทธเจ้ากล่าวไว้ บุคคลผู้ใดมีเจตนา ก็หื้อตกแต่งยังเครื่อง สักการะบูชาร้องเอายาขวัญข้าว ก็จักกุทธิเที่ยงเท้าด้วยข้าวของเงินคำ ตามคลองธรรมกล่าวไว้ ก็หื้อ ได้ตกแต่งเครื่องนานา คือว่าข้าวเปลือกข้าวสารตาแต่งไว้ กล้วยลูกไข่แลข้าวคำขาว ดอกไม้เทียน ไส้พราวเรืองเรือง ร้องเมื่ออันวันศีล ใจยินดีชื่น รารณาเจ้าผู้ มาร้องเอายาขวัญข้าว ก็จักสุขเที่ยงเท้าที่ มา ข้าวของดาเที่ยงเท้าตามดังพระพุทธเจ้ากล่าวแห่นไว้ ตามหินธรรมชื่อกกล่าว ตามดังคำวพระ พุทธเจ้าเทศนามาก็มีแล ธนธัญญา นิปฏิติ พระยาเทศนายั้ธรรมขวัญข้าวชาดก ก็สรวัดจบระบวน กาลควรเท่านี้ ก่อนแล

. ภาคผนวกที่ 4

บทสรุปวิญญูของอีสาน

คำสดขวัญของอีสาน

คำสดขวัญข้าว

ศรี ศรี มือนี่แม่มือนี่ดี ศรี ศรี ปิ่นม่นปีเฮ้า ปุพระเจ้าให้ข้อยมาคุณขวัญกัว่าดี
มือนี่วันนี้ หมอสร้างไฮ้ได้เข้าวงหนา กัว่าดีมือนี่วันนี้ หมอสร้างนาได้ฮ้างกอน กัว่าดีมือนี่
วันนี้ เอาสองทอนเท้าปาวเข้าเฮียงสาว กัว่าดีมือนี่วันนี้ พันดาวเต็งให้แผ่ กัว่าดีมือนี่วันนี้
เอาเฮือนข้างแกเข้ามาโฮง กัว่าดีมือนี่วันนี้ ท้าวบุญเฮืองขึ้นกงผาสาท กัว่าดีมือนี่วันนี้ ผู้
เพิ่นฉลาดเข้ามาฟังธรรม กัว่าดีมือนี่วันนี้ เจ้าได้เงินคามาเฮือนแสนล้าน กัว่าเม่นมือนี่วันนี้
ท้าวเฮ็ดไฮ้บ่ร้านปลูกแตง กัว่าดีมือนี่วันนี้ ลูกไพร่คำแดงเจ้าเข้ามาเบิกบาศรี กัว่าดีมือนี่
วันนี้ มหาเศรษฐีเข้ามาเบิกเงิน เบิกคำฤกษ์ยามดี กัว่าเม่นมือนี่วันนี้

ศรี ศรี มือนี่แม่มือนี่ดี ศรี ศรี มือนี่แม่มือนี่อุตตะมะโชค โตกใบนี้แม่นโตกไม้
จันทร์ ชันธิใบนี้แม่นชันธิไม้แก้ว ขุนนางดาต่งแล้วจึงยอมมา มีทั้งขันทีดาตอมถั่ว ชันปลาอั่ว
มันหอม หัวมันดอมหัวเผือก เลือกได้แล้วมันอ่อนและมันแรง ขนแดงข้าวต้มปาด เต็มสะพาด
เหล้าก่องไข่น่วยหอมดี

ชะยะตุ ภาะวัง ชะยะมั่งคะลึง โหตุ ลัพพะทา

โอกาส โอกาสา เถิงกาลดูเดือนห้า ฟ้าย้าฮ้องเดือนหก ฝนตกลงฟ้าย้าฮ้อ
หลายแสนลำฟุ้งหมูทาสีทาสา ฟุ้งชานาจึงแสงหาพริ้วและชวาน ดาบคมบางมวนเช่นใหม่
แบกไปใส่ป่าไม้ไพรหนา พันเผนียงไถอยู่ป่าฮัก ตัดถกและสินปลาย ถากเปลือกยายเสียเอา
แต่แก่น บุ่นแม่นดีแล้วจึงแบกออกมา เถิงเคหาไว้ได้ล่าง ฟุ้งหมู่ช่างเขาจึงมาดู มุนชีวสุเข้า
ฮาก แล้วจึงถากก้อนใหญ่ใบหนา แบกไปนาใส่แฮก ทั้งแอกน้อยแอกใหญ่อันงอ พาดคอควย
เข้าล่องเขือก เพื่อไถค่องเลือกควายแสง ถึกดินแข็งไถฮากไม้ ไถลวดได้หลายวัน คาค
ยายบันไปทั่วไฮ้ หว่านเข้าใส่ในตม พระบรมลงมาตมแต่ง ฮากออกแบ่งเป็นใบ พร้อมกันไป
หลกออก หาดอกดีมามัดกั้ว มีดปาดลัวใบกล้าออกเสีย บิให้เหลือสูกกล้าไว้ ในบวงน้ำเหลือ
หลายเดียระดาด คาคแล้วหาบกล้ามาดำ บักใส่ตมก็จึงได้หลายตัน เถิงหลายเดือนจึงปง
เขียวในทงใบวี ลมพัดใบอยู่ชี้หัว ๆ เขียวทั่วเท่าทุกไท ใช้เด็กน้อยไปเล่นนกจิบและนกจาบ
บินลงคาบและจิกนกบินลงกินนอกทางซอกและทางกลาง หมูกวางฟานอย่าได้มาใกล้ถึงเดือน
สิบสองได้ ใบเหลืองกกเหี่ยว เขาเกี่ยวไว้ชูไต้คันทนา สองสามวันเขามาดู เอาคันหลาวอยู่

หาบไปใส่ในลาน บ่เหิงนานกองกันคือจอมธาตุ ฮอดมืออาจวันดี ก่อนลีฟาดตีเขาปงเข้า
 เขาจึงม้างล้อมเข้าเจ้าลง ไม่ค้อนสั้นเขาตี เจ้าเนอ ไม่ค้อนฮีเขาฟาดเจ้าเนอ เขาจึง
 กวาดกองลาดในลาน บ่เหิงนานเขาจูงควายมาย่ำแลงเข้าคำพากันยี่ เจ้าเนอ ผงธุลีแก้ว
 ไหว่ ควายเหยียบไต่คี่ตัว เวียนเบื่องขวาคีคว่างเวียนเบื่องซ้ายถือเชือกควาย เวียน
 เบื่องขวาถือขอซี่ ตีเตาะและตีต้อย ตีค้อยและตีเฮง ตีปีกๆแป๊ก ตีแหลกแล้วไล่ควายหนี
 พ่อนาดีไปหานามคองและนามไผ่ จับเฮียงนามได้กวาดฮวยเฟื่อง จึงเผดียงเมียแพงแก่น
 แก้ว อยู่เฮือนแล้วให้เจ้าหาเหล้า หาจุตตะและพื๋นอง เอาใส่ก้องกองเป็นกอง หาดองเขียว
 และตองอ่อน คีลานเหมียงหมาดย่อนยอคุณและไบยอบรรวรจันทร์มันหอมในโลก มีทั้งต้มไก่
 ผู้โอบบั้งมันดี มีเฮียงนามพดพิคันหลาวหาบเข้า เลือผ้าเจ้าอาภรณ์ขาว สมพาวเทียนทองสี
 ดิดได้ฝ้ายอ่อนได้มุงคูล บริบูรณ์บงหลวงสีหนวย ตั้งขึ้นห้อยเหลือคาทั้งตาเหลวหน้างักไว้สี่
 แฉเหล้า สมอาจเจ้าฮุ่งเฮืองงาม แล้วจึงไปเชิญพราหมณ์หมอมาสูตรขวัญเจ้าว่า

ศรี ศรี มื่อนี้แม่มื่อหมั้น ให้เจ้าหมั้นปานหินผาแอน ให้เจ้าหมั้นปานแก่นผาจวงผา
 จันทร ให้เจ้าหมั้นปานสันหลวงไกรลาส ให้เจ้าหมั้นปานอาจสุนตะเวิน ว่ามาเยอขวัญเอย
 ขวัญนางเข้าจ้าวให้เจ้าดุงมาเดียว ขวัญนางเข้าเหนียวให้เจ้าดุงมาอยู่ในเล้า เชิญเอา
 ขวัญเข้าเหนียวและเข้าจ้าวให้มาอยู่เต็มยั้งเยีย ให้มาสามื้อนี้วันนี ดันเข้าเหนียว แม่เข้า
 ก่า ดันเข้าดำแม่เข้ามากเชื่อ ให้มาสามื้อนี้วันนี ฮวงเผื่อนันเข้าป่องแอ้ว เข้ามากแก้ว
 และเข้าแซ้ว เชิญเจ้ามาอยู่ในเล้าเฮียสาบอย่าหนี ฮวงฮันนั้นแม่เข้าอ่อนน้อยและเข้าตี
 ควาย เม็ดสวดยแม่เข้างวงช้าง เม็ดหางเข้าลวดเทียน ลายเลียนเข้าหมากแห้งแบ่งไว้
 ถ้าพื๋นองทางไกล ให้มาสามื้อนี้วันนี งามอีหลีเข้าดินเปิดและพม่า เหลืองสง่าเข้าจันทร์แสง
 เม็ดแดงเข้าเลือดแฮด เม็ดแจบเข้าปลาชิวและเข้าชั้ตม เม็ดกลมมันแม่เข้าหมากกอก เม็ด
 แตกนอกเข้ามันหอมและเข้าดอ ใหญ่เป็นกอสวยยาวอาดหลอด งามสพาดแม่เข้าหมากโพ
 หอมพาโลแม่เข้าฮางเต็มไฮ้ เข้ามันไก่เหลืองกล้วยสุกดี กินนัวอีหลีแม่เข้าปาด
 เดียรดาเข้าจ้าวเต็มลอมหอมดินันเข้าแม่ เชิญขวัญเจ้ามาสามื้อนี้วันนี

มาเยอขวัญเอย ให้เจ้ามาจากปากมั่งโตลาย ให้เจ้ามาจากปากควายโตเขาจ้อง
 ให้เจ้ามาจากปากช้างโตางง ให้เจ้ามาจากปากกอง และกระต่าย ให้เจ้ามาจากปากข้า
 ช้างแม่พรายวัน ให้เจ้ามาจากหมูชั้น และปูคาบ ให้เจ้ามาจากปากนกจิบนกจาบ นกเขา
 เหินคาบเจ้าบินหนีไป ให้เจ้ามาจากปากไก่เถื่อนและเขาเขียว หนูชิงเที่ยวกัดเม็ดเข้า
 ให้เจ้ามาสามื้อนี้วันนี ให้เจ้ามาเต็มเยียและเต็มเล้า เจ้ามีปีกแล้วบินมา มาเยอขวัญเอย

เจ้ามาฮอดแล้วอยู่สวัสดิ์ กินสิบปีอย่าได้บก จกสิบปีอย่าได้ลง ให้เจ้าคีนคงเต็มเยีย

ดั่งเก่า มาเยอขวัญเอย ให้เจ้ามาจากมั่งโตคองแดง ให้เจ้ามาจากปากเมงแดงโตปีกอ้า
 กระซ้าขาดกระมุงแดง คันหลาวแทงหักคาบ่า ขวัญเจ้าอย่าตกใจเนอนางเนอ ฟีน้องทางไกล
 เพื่อนมาขอแนวเข้าปลูก ให้เจ้าผูกคอมเจ้าและเยย ก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้ มาเยอขวัญเอย
 อ้อยท่อนท้อแข่งเพื่อนำมาบูชาเจ้าแหล่ว ล้าอ้อยปาเพื่อนมายอให้เจ้าแล้ว มีทั้งพลูพันและหมาก
 อ่อน มีทั้งต่อนไก่ผู้โอดโตนอกยุง มีทั้งไก่โง่สูงโตท่อนาน บินย่านฟ้าก็ห่างแล้วมันเผือกหัว
 ชันแวนมาก ว่ามาเยอขวัญเอย ให้มาอยู่เล่าพื้นแผ่นที่นอนเพียง เลี้ยงค่อมองดำเจ้าอย่าได้
 หัก เพ็นดักไปดำเจ้าอย่าได้พัง เพ็นเด่นลักกะลันด่งๆ เจ้าอย่าได้เพียกลงแท่นเอย เพ็นเทโส
 ดั่งเจ้าอย่าได้บินหนี ให้เจ้ายินดีโฮมกันอยู่เล่า เม็ดเข้าเปาเฮียตกในไสนาก็ให้มาสามื้อนี้วันนี้
 นี้ ให้เจ้าบินมาคือดั่งแมงเม่า เต็มเล่าคือเก่า คือน้ำมหาสมุทรทะเล เพ็นดักออกเทเจ้าอย่า
 ได้ตื่นท้วง ให้เจ้าเป็นห่วงทุกคำเข้าเหลือหลาย เม็ดหนึ่งดัก ซ้อจ้วควายโตเข้าง้อง เม็ด
 หนึ่งดักไปซื้อของเก่าเก่า เม็ดหนึ่งดักไปซื้อคำได้เก่าหมื่น ให้เจ้าลั่นหลั่นมาเยย เม็ดหนึ่งดัก
 ไปสู่ลูกเมียอยู่เฮือนชายเข้า เม็ดหนึ่งดักไปให้ผู้เฒ่าให้เต็มเล่าคั่นคง มาเยอขวัญเอย
 เพ็นดักใส่กระบุงกระดั่งเจ้าอย่าได้บินหนี ให้เจ้าได้มาเลี้ยงชีวิตอนิทรียทั้งโลก ได้บริโภค
 เลี้ยงพระสงฆ์องค์การ เพ็นดักเจ้าไปทานให้มโหฬารทุกเช้าค่ำ トラบต่อเท่าห้าพันพระวัสสา
 ก็ข้าเทอญ

อะหัง โภชะนัง ทิชชะคัง มะมะ หะทะยัง ชะยะตุ ภาะวัง ชะยะมังคะลา ไชยะมหา
 มุงกุล อุ อะ มุ มะ มูลมา สะวาหะ ฯ

คำสวดขวัญข้าวขึ้นเล่า

ศรี ศรี มือนั้นแม่นมือนี้ ศรี ศรี ปิ่นม่นปิติ เฮา ปูประเจ้าให้ช้อยคุณขวัญก็ว่า
 ดีมือนี้วันนี้ วันนี้หมอล้างไฮได้ข้าวรวงหนา ก็ว่าดีมือนี้วันนี้ หมอล้างนาได้ข้าวรวงก้อน
 ก็ว่าดีมือนี้วันนี้ เอาบ่าวเข้าเฮียงลาว ก็ ว่าดีมือนี้วันนี้ พันดาวให้แก่ก็ว่าดีมือนี้วันนี้ เอา
 เฮือนข้างเข้ามาโงก็ว่าดีมือนี้วันนี้ ท้าวบุญเฮืองขึ้นผาสาท ก็ว่าดีมือนี้วันนี้ ผู้ฉลาดจะเข้า
 พงธรรม ก็ว่าดีมือนี้วันนี้ เจ้าได้เงินค่าแสนก็ว่าดีมือนี้วันนี้ ท้าวฮึดไฮปลูกแดง ก็ว่าดีมือนี้
 วันนี้ ลูกไพร่เจ้าเจ้ามาเบิกบาศรีก็ว่าดีมือนี้วันนี้ เศรษฐีจะเข้ามาเบิกเงินตำถึกยามดี ก็
 หากแม่นมือนี้วันนี้ ศรี ศรี มือนั้นแม่นมือนี้ ศรี ศรี มือนั้นม่นมือนมุดตะโศค โตกโปนนี้แม่น
 โตกไม้จันทร์ ชันโบนนี้แม่นชันไม้แก้ว ขุนนางดาแดงแล้วจึงยอมมา

ไชยะตุ ภาะวัง ไชยะมังคะลัง ฯ

โอกาส โอกาส ถึงกาลดูเดือน 5 ฟ้าย้องเดือน 6 ฝนตกฟ้าฮ้องฮ้ำ
 ฝูงหมู่ทาส ฝูงชวานาจึงหาพำและชวานดาบคมบางเช่นใหม่ แบกป้าไม้โพรนาพันเหนียง
 ไถ ตัดกกดินปลายฮวยเปลือกเสียวเอาแต่แก่น มุ่นแมนแล้วจึงแบกออกมา ถึงเคหาไว้ได้
 ล่าง ฝูงหมู่ช้างเขาจึงมามูนลื้อเข้าฮาก มีทั้งใบงอนไถใหญ่ใบเหนียงหนา แยกไปนาไฮ
 แสก มีทั้งแอกฮ้องอพาดคอควยเข้าล่องเชือก ไถค่องเพื่อควยแวงถึกดินแข็ง เพื่อฮากไม้
 ไถลวด ไว้หลายวันคาคายไปทั่วไฮ หวานเข้าใส่ในตม พระบรมตมแต่ง ฮากออกแบ่งเป็น
 ใบ พร้อมกันไปหลกออก หาดออกมาท้าว มัดปาดลื้อใบเสียว เขาจึงเอาไปตั้งประสมชุมนุมกัน
 ไว้เหลือหลายเดีระดาศ คาคแล้วหอบกล้ำมาดำ ปักใส่ตมใส่พงก็จึงได้หลายคัน ดำหนาหน้า
 และหนหลังไปมา ตามภาษาไทยนาและไทยนอก ดำฮอกและดำกลาง คำเหิงนานก็จึงหลาย
 คัน ถึงหลายเดือนก็จึงปง ข้าวปงแล้วจึงทรงใบวิลมพัดอยู่ชั่ว ๆ ฝูงหมู่น้อยจึงไปไล่นก
 จิบและนกจาบ อย่าให้มากินนอก อย่าให้มากินฮอกอย่าให้มากินกลาง หมูกวางฟานอย่าให้
 มากินใกล้ถึงเมื่อเดือน 12 เจ้าจึงเลื่องหดเหี่ยว เขาเกี่ยวเจ้าตากไว้สู่ไฮสู่คัน ถึง 2
 วัน 3 วัน เขาจึงกู้ แล้วคันหลาวแก้วเขาจึงหาบเจ้าไปสู่ลาน เขาจึงกองกันขึ้นเหมือนดัง
 กองธาดุฮอดมืออาจและวันดี เขาจึงม้างเจ้าลงมา ฆ้อนลั่นเขาจักดี ฆ้อนปีเขาจักฟาดเขาจึง
 เอาเจ้าตั้งไว้ในลานดูสะพาดเดีระดาศเหลือหลาย เขาจึงเอาควยมาเหยียบย่ำ ๆ ยีผง
 รุสีกัวไถเวียนเบื้องซ้ายคิคัว เวียนเบื้องขวาคิคิว มือเบื้องซ้ายถือเชือกควย มือเบื้อง
 ขวาถือขอดี ดีเตาะและดีต้อย ดีค้อยและดีแวง ดีปัก ๆ และแบก ๆ ดีเหล็กแล้วจึงเอาควย
 ออก เขาจึงบอกเผ่านี้เป็นเผ่าไฮและพอนา จึงไปหาหนามดอม และหนามไผ่ มากวาด
 กรายเฟื่องเสียวแล้ว จึงบอกแก่นแก้วอันอยู่ในเฮือน ให้ทำเหล้าเต้าดองยา หาลุงตา
 และพี่น้อง เอาใส่ก้องกองขึ้นในเป็นกองแล้ว จึงไปชวนชวาคีละนะและเมียงหมาก มีทั้ง
 ดองฮ้อนและดองเขียว ที่ทั้งยอคุณยอเขียวฮ้อน มีทั้งกระจวนจันทร์คู่หอมงาม ตามภาษาของ
 โลกมีทั้งไก่ผู้โอบบรวน สาดสมควรปูลาดมีทั้งขอดีอาจคันหลาว หลายแหลมยาวลั๊กหลาด
 มีทั้งเสื้อผ้าอาภรณ์ชาวดี มีทั้งเทียนทองสีติดไว้ มีทั้งฝ้ายฮ้อนไทมุงจุล มีทั้งบุง 4 หนวย 4 แจ
 เหล้าดูเอื้องงามองอาจ จึงไปอาราธนาเอาอาจารย์ผู้ฉลาดมานั่งสูตรคุณขวัญว่า

ศรี ศรี มือนี่แมนมือนั่น ให้เจ้ามันปานหินผาแอน ให้เจ้าแก่นปานแทนผาจวงผา
 จันทร์ ให้เจ้ามันปานลั่นเขาหลวงไกรลาส ให้เจ้ามันปานอากาศสุญตะวัน ว่ามาเยอขวัญเอย
 นาเข้าเจ้าเข้าเหนียวก็ให้มาสามมือนี้นี้ ดันเขียว ๆ เข้ากำ ก็ให้มาสามมือนี้นี้ ดันดำ ๆ ข้าว
 หมากเขือ ก็ให้มาสามมือนี้นี้ ฮวงเผือเข้าป่องแอ้วและแอ้วงู สะพู่พร้อมบัดหนี ฮวงฮีเข้า
 ฮ้วน้อยเข้าชี้ควย เม็ดสวสยแล้วเข้าฮวงช้าง เม็ดชวงนั้นเข้าลวดเทียน ถายเวียนนั้น

หมากแห้งเขาจึงแบ่งไว้ให้หมู่ไทยสากล ก็ให้มาสามมือวันนี้ เอาแค่เข้ากระเชอชวงหมู่
 อูยอูนั่นแม่นข้าวคอดแดง เม็ดแดงนั้นแม่นข้าวเลียดแฮด เม็ดแสบนั้นแม่นข้าวเหนียงเปิด
 เม็ดถั่วนั้นแม่นข้าวหมากกอก เม็ดนอกนั้นแม่นข้าวหอม กินนัวแม่นข้าวปลาด สพาสพร้อมนั้น
 แม่นข้าวหมากโพ หอมพาลอเข้าวงช้างเต็มไซ้ ก็ให้มาสามมือวันนี้ ว่ามาเยอขวัญข้าวเอย
 ให้เจ้ามาจากปากมั่งตัวลาย ให้เจ้ามาจากปาก ตัวเข่งอง ให้เจ้ามาจากปากช้างตัวงา
 ไร่ ให้เจ้ามาจากปากกวางและกระต่าย ให้เจ้ามาจากปากช้างพลายหลายวัน ให้เจ้ามา
 จากปากหมูชั้นและปูคาบ ให้เจ้ามาจากปากนกจิบและนกจาบ คาบเจ้าทัวบินหนีไป ให้เจ้ามา
 จากปากนกเขาเขียว คาบไปจับแคมเพรียวและปลายพุ่ม ก็ให้มาสามมือวันนี้ ให้เจ้ามาเติม
 เยียและเต็มเล่า ให้เจ้ามาอยู่สวัสดิ์ กินลิบปือยาได้บก จกลิบปือยาได้ลง ว่ามาเยอขวัญ
 เอย ให้เจ้ามาจากปากมั่งโตคอดแดง ให้เจ้ามาจากปากแมงแดง ตัวปีกอ้ากระช้ำขาด
 กระบุงแดง คันหลาวแทงหักคาบ่า ขวัญเจ้าอย่าตกใจเอนางเนอ อีตองถุง เขาลักแกว่ง
 ต้นอ้อย ลำทอเขาก็ได้มานี้แล้ว อ้อยปลาท่อแข็ง ก็ได้มานี้แล้ว ต้นข้าวแตงใส่ภาขวัญก็ได้มา
 นี้แล้ว มีทั้งพลุพันและหมากซ่อน มีทั้งกระจอนคู่หอมงาม ตามภาษาของโลกมีทั้งไก่ออกตัว
 ฟอนกยูง มีทั้งไก่ออกตัวท่อน่าน บินผ่านฟ้ากว้างก็แหลมมัน มีทั้งเผือกหัวชั้น มีทั้งมันหัวช่อง
 ฟีน้องแวนหลายต่ายแวนมาก ว่ามาเยอขวัญเอย ให้มาอยู่เล่าพื้นแผ่นชะนอนเพื่อง
 เพ็นตักเจ้าไปดำอย่าได้หักเขาลักสะลันเจ้าอย่าได้ฟัง เทใส่ดังเจ้าอย่าได้ฟังบินหนี ให้เจ้า
 ดึงกันมาเหมือนดังพันลาด ให้เจ้ากวาดกันมาเหมือนเกล้า สาวหนุ่มให้เจ้าด้อมกันมาเหมือน
 ดังด้อมเงินเฮียงเม็ดหนึ่งดักไปทานทุกคำเข้าเหลือหลาย เม็ดหนึ่งดักไปซื้อควายตัวเขาช่อง
 เม็ดหนึ่งดักไปซื้อกล้าให้ได้เข้าหมื่นมาเยีย เม็ดหนึ่งดักไปสูเมียให้ได้เมียมาอยู่เฮือนขาย
 ข้าว เม็ดหนึ่งดักไปเอาผู้เฒ่าให้มาอยู่ขายของ มาเยอขวัญเอย เพ็นตักใส่ดังอย่าได้บินหนี
 ให้เจ้ามาเลี้ยงชีวิตอินทรีย์ทั้งโลก บริโภคเลี้ยงพระพุทธศาสนาทุกคำเข้า トラบต่อเท่าห้า
 พันพระวัสสา ก็ข้าเทอญ

อะหัง โภชะนัง พิชชะดัง มะมะ หะทะยัง ไชยะ ตุกวัง ไชยะมังคะละ
 ไชยะมหามุณฑล อุ อะ มุมะ มุลมา สะวาหา ฯ

คำสวดขวัญนา

ศรี ศรี อาจารย์ยาเลิศล้ำสิทธิเดชฤาชา ข้าขออัญเชิญเทพดา อันรักชาภูมิเขตใน
 ประเทศหัวไร่และปลายนา อันได้นามสมยาว่าตาปู่แยก ซึ่งอยู่ในละแวกเขตแคว้นแดนนา

บัดนี้ ผู้ข้าได้พากันนำเครื่องสีลานะและเมี่ยงหมาก ข้าวเหล้าหลากหลาย ทั้งควาวหวาน และเครื่องลัม ข้าวต้มกล้วยและแตงก่า ไหสุรากับไก่กุ่ม เป็นเครื่องตุ่มโสมเข้าโสมขวัญ สรรพมียุทธสิ่งเพื่อจักได้กระทำมิ่งสิ่งขวัญ ทั้งนาเหนือและนาใต้ นาใกล้และนาไกล ทั้งนาทาม และนาโคก นาโสกและนาปี นาแขงนาดอนและนาลุ่ม นาทุ่งกว้างจุข้าวได้พอฟัน คั้นว่าฝนตก มานาปีอย่าได้ท่วม นาโคกอย่าได้เขิน ให้พอดีพองสมข้าวอ้วน ใบกองค้อมหมากพัวดกหนา ทั้งคุณนาอย่าได้ยังได้ขาด เดียรดาษน้ำทั่วเต็มนา ทั้งปลูกปลาให้ไหลมาบ่ขาด เป็นดังสระ อโนดาตของ ท้าวเวสสุวรรณ ผู้ธัญญาและข้าวกล้า ใบกองค้อมเท่าทั่วทั้งนา แม้กิ่งก้านสาขา เต็มไปทั่วทั้ง ให้มีแต่เม็ดต่งอ้วนล่ำสูง ฮวงละ 2 - 3 กระบุง ทั้งนาเหนือและนาใต้ เพราะ เพื่อเทพให้ท่านช่วยอวยพร ทั้งนาดอนนาทามและนาโคก งามล้นโลกกว่าพืชนาแขง อย่าได้ กินแห้งขนมาเต็มแล้ว นาข้าวเจ้านั้นให้ได้พันเกวียน นาข้าวเหนียวนั้นให้ได้พันเล่ม คั้นว่า เต็มอยู่แล้วลิได้ฮีบยอฉาง ข้าวขาวกลางให้ได้พันยั้งใหม่ ลิได้พันเล่าใส่นาแขงและนาทาม ต้นข้าวงามพอบานต้นอ้อย ไหญ่บ่น้อยพอท่วมปลายจาน ต้นข้าวนานใหญ่ 2 - 3 อ้อม ใบกอง สัตว์ธำรงควายอย่าได้มากินใกล้ ผู้บงได้ออย่าได้มาราวี ทั้งสัตว์ตัวฮีและตัวก้อม ตัวอ้อมป้อม แม่นนกจากบโตะขาวเหลือง นกจิบเฟื่องโตซาก่าน อย่าได้บินมาผ่านกระทำอันตราย สัตว์ทั้งหลายมีหมูและกระต่าย อย่าได้มาทำฮ้ายแก่ข้าวกล้าในนา

พุทโธรักษา อัมโมรักษา สังโฆรักษา ฯ

คำสวดขวัญจวควาย

ศรี ศรี มหาไชยะโคโนมหัพพลี สิริวิฑฒนโก มหามังคะโล โหตุ สัพพะทา
 อุตตะมาแวนวิเศษ อติเรกไชยะศรี มือนี่แม่มีอมัน มันให้เจ้ามันกว่าก่อนผาแอ่น มันให้เจ้า
 มันกว่าแท่นผาจวงผาจันทร์ มันให้เจ้ามันยิ่งกว่าภูผาไกรลาศ มันให้เจ้ามันยิ่งกว่าแท่นพระอิน
 ทราธิราช มันให้เจ้ามันยิ่งกว่าพระธาตุอย่างกุง และพระธาตุพนม ให้เจ้ามันคือเจ้าขุนชุม
 สร้างเมืองเฮืองฮุ้ง เมื่อเจ้าเดินดั้นดุงเทียมแอกและไถ ให้เจ้าเดินย่างไปอย่าช้า อย่าได้
 หน้าด้านกินกล้าเฟิ่นลิตี อย่าได้ฮาวีลักเข้าสวนพินลิล้อมไว้ อย่าได้ใจโกรธกล้าหยาบช้า
 อดสหาบ ข่อยมักเจ้าคือสาวมกน่อง ควายฮึงฮองโตใหญ่เขาแล ข่อยฮักหลายเด้แม่นควาย
 บักดู้ ให้เจ้าเป็นผู้ฮู้เดินย่างตามทาง เจ้าแก่งหางให้ได้เงินพ้อฮ้อย เจ้าของเฟิ่นด่าบ้อย
 อย่าได้เคียดโกรธา ข่อยจักเชิญขวัญเจ้ามาทั้งควายตอน โตเจ้าย่างออกก่อนในฝูง เฟิ่นจูง
 เจ้าไปเทียมไถและคาค ให้เจ้ายักระยาตเดินย่างไว้วา ทั้งควายบางัวบาโตใหญ่ ไปกินหญ้า

เจ้า อย่าได้เข้าสวนมอน ไปในดงดอนเจ้าอย่าเบี่ยงเสียสางท่า เจ้าเข้าไปในป่าให้รู้วัน
ขโมยใจ เจ้าเห็นคนดื้อยาได้แล่นไล่ จื่อจำเจ้าของได้ให้เจ้าอย่างมาหา เห็นใจขโมยมา
กลางท่ง เจ้าอย่าได้จงให้แล่นไล่ชนมัน โตอื่นไล่กันเจ้าอย่าได้พ้อง สอดมือแดงให้เจ้าป้องพี
น้องมานอนเฮื่อนนอนชาน สอดสถานได้ลางเฮื่อนให้เข้าคอก สอดยามพินได้แก้เชือกผูกเจ้า
ออกไล่ไปท่งนา เทียวแสวงหาหญ้าคาเขียวอ่อน ขวัญควายอีต่อนบักต่อนโตเผือกขาวดี ก็ให้
มาสามมือนี่วันนี้

ศรี ศรี โคน โคนีบักเด็กใหญ่ มือนี่ได้เป็นวันดี ควายเขาอีโตบุญกว้าง ขวัญ
ควายอีต่วงมีลูกน้อยแล่นกินนม ทม ๆ หัวฮ้องหาลูกน้อย พอดะเว็นค้ายค้อยมานอนน้ำและเกือก
ตม ควายอีตู่ชมจัวหาลูก จิตใจผูกแล่นไปมา สอดยามไถสุตนาเจ้าอย่าแล่นเฮฮ่อน อย่าได้ไป
ลิ้นชอนในเล้าดอนเลา ควายเขายาวโตหลังแอ่น ควายบักแลแม่นเขาขว้างตามทาง ท้าวและ
นางควายฝูงแก่กล้า เทียวขวัญเจ้าตำรวจหน้าคีนมา ขวัญเจ้าปมาเขาสิป้อยดอ เจ้าอย่าได้ซ้ำไม้
ค้อน เขาสิไล่ตีเจ้าแล้ว มาเยอขวัญเอย ให้ฮีบมาซีซูกชีฮาด อย่าชดข่าวชาดเซไป
ปลดไถเขาเพิ่นตีเจ้าอีกซ้ำ เจ้านอนน้ำในบวควายนอน เทียวขวัญเจ้ามาฮับพรตวงประเสริฐ
มาเยอขวัญเอย ขวัญหัวเจ้าไปเทียวกินหญ้าอยู่กลางดง ไปยืนกดทรงอยู่ในป่า ก็ให้มาสามมือนี่
วันนี้ เทียวหัวเจ้าไปอยู่ท่าน้ำลอยล่องกลางหนอง ไปกินใบตองจิกตองฮังอยู่ในเล้า ก็ให้มาสาม
มือนี่วันนี้ ขวัญหัวเจ้าไปตากแดดฮ้อนแล้วเขาอยู่ท่งนาเพียง ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้ ขวัญเจ้าไป
กินเกียงและนาบัดปง แล่นลงท่งเขาไล่ชน อย่างวนเวียนอยู่โคกค้อย ๆ ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้
ขวัญเจ้าไปกินใบช่อยอยู่เทิงโพน เขาไล่ชนเจ้าอยู่ไฮ่แดง และไฮ่ฮ้อย ขวัญควายน้อยแล่น
นำกันแม่ต่น ถึกเขาไล่ชนไล่ฮาด ลื้ออยู่ดอนพันชาด และป่ากุงหนา ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้

มาเยอขวัญเอย เทียวขวัญเจ้ามากินหญ้าแฝกใบหนา มากินหญ้าใบอ่อน ช้อย
สิป้อนหญ้าหวายกินแทบจ้อย ช้อยสิป้อนใบฮ้อยและหญ้าไชย์ ใบเขียวงามนั้นแม่นหญ้าป้อง เทียว
มากินให้อิ่มหญ้าแพรดเขียวดี กินให้อิ่มพีพอเพียงและใบข้าว มาเยอขวัญเอย โตได้บอมา
เลื่อเลื่องลิไล่กินสุแล้ว โตได้บอมาเลื่อโครงเขี้ยวสิขคาบสุไป โตได้บอมาในสิกินตา
โตได้บอมาขโมยไล่ไปฆ่ากินขึ้น โตได้บอมาฝูงทากรินและยุงขบกินเลือด โตได้บอมาเหลือกน้อย
ใหญ่บินขบหลัง โตได้บอมาใบเขาซังเขาสิเอาฮ้อนฟาด โตได้บอมาเขาสิมรนาตแั่งโหล่งโครง
เจ้าแล้ว มาเยอขวัญเอย เจ้ามาอยู่คอกได้ลางเล่านอนเวียน ให้เจ้ามานอนอยู่คอกได้ลาง
เฮื่อนหลังใหญ่ ให้เจ้าแยงเบ็ดใส่บักตูดอกนอนดี เพิ่นเพิ่นตีเจ้าอย่าได้ เจ้าอย่าได้ยานยุง
ฮันไต่ตอม ให้มาอยู่ตอมป่าล่งฮอดเฒ่า ให้เจ้าเฮ็ดนาให้เพิ่นกินข้าวเลี้ยงครวเฮื่อน เถิงมี
เดือนให้เจ้าลงไถตากล้า เจ้าอย่าได้ซ้ำลงไถสุตนา เดือน 6 มาให้เจ้าไถไฮ้ ให้เจ้าเอา

ใจใส่เทียมคาคดและเทียมไถ เพื่อนไล่เจ้า "ฮือ" ให้เจ้าย่าง เจ้าอย่าได้อวดอ้างชนเจ้าของ
ตาให้มองคองไถและคองคาคด แสพื้นฟาดเจ้าอย่าได้นี้ ให้เจ้าเป็นงังควายดีคุณเฮือนคุณคอก
ย่างเข้าออกเจ้าอย่าขาดอย่าชน อย่าเอาช้างสีฮาวโคนและสีฝักตุคอก เยี่ยวจอกให้เจ้าอยู่
สุดย่างไป มาเยอขวัญเอ๋ย มายืนยาวในห้องคอกใหญ่ควายผูก เพื่อนจงเคาให้เจ้าย่างออก
ก่อน มาอยู่ในบ่อนต้ายเขื่อนเสาแข็ง เพื่อนชักแพงแขนขอไม้ไผ่ ควายเถิกใหญ่แขนหมากกะ
แหล่งและซิกขอ ให้มาคุณมายอเงินแสนเงินล้าน อย่าได้ขาดหักห้ามขาดเปื่อยตามโต เจ้าอย่า
ได้พาโลดังแข็งและสุดเขือกผูก ควายแม่ง่องให้ให้เจ้าได้ลูกปีละ 2 - 3 โต เจ้าได้โคโค
โคหลวงโตอาจ ให้เจ้าได้เป็นโคอุสุภราชนันทะวิศาล ด้วยเดชบุญสมภารให้เจ้าได้ควาย
แก้วว้วแก้ว เจ้านอนบวกรน้ำแล้วให้เกิดเป็นชุมเงินชุมทอง ให้เจ้าของได้มั่งมีเงินแสนเงิน
ล้าน เมื่อเจ้าย่างเข้าบ้านให้เป็นควายแก้วงังคำ ให้เจ้าคุณคือหม่องเก้ากำ ให้เจ้าคุณคือ
ธำมรงค์เก้ายอด ให้เจ้าคุณคือแก้วปัทมะหลอดสูงเฮืองศรี ให้เจ้ามีรัศมีมือแสงมือเข้า
ซี่ไถเจ้าไถนากินข้าวให้เกิดเป็นแท่งทองคำ เจ้าคาคดดำไถนาให้เกิดเป็นแท่งเงินแท่งแก้ว
เจ้านอนไถลางเฮือนแล้วให้เกิดเป็นบ่อแก้วเงินทอง ยุ่งเฮืองด้วยข้าวของสมบัติและช่วยเหลือ
ให้เจ้ามีอายุมันยาวนาน ให้มีข้าทาสบริวารแสนภักดิ์ สุขสรวลเฮืองดี ให้มั่งมีไปฮอด
เดมา ทรายต่อเท่าถึงนิรพาน เจ้าตายไปให้เกิดในวิมานชั้นฟ้า ให้เจ้าคองคอกทำอยู่เมือง
อินทร์เมืองพรหม สมความปรารถนา

อายุ วัฒน โสขัง พลัง ชะยะตุ ะวัง ชะยะมังคะลัง ทีฆายุกา
โหด มนิงสาโคณา โสตกิ โว สัพพะทา ฯ

(2) คำสูตรขวัญจัวควาย

(ภาษขวัญให้มีหญ้าและน้ำอบ น้ำหอม)

ศรี ศรี มือนั้นแม่มือนั้น มั่นให้เจ้ามั่นกว่าก่อนผาแผ่น มั่นให้เจ้ามั่นกว่าแท่นพระ
จวงพระจันทร์ มั่นให้เจ้ามั่นยิ่งกว่าภูเขาหลวงไกรลาส มั่นให้เจ้ามั่นกว่าศิลาอาสน์หินเพชร
เฮ็ดนาเจ้าอย่าได้ช้าให้เจ้าตั้งหน้าชื่อไปไว ๆ เจ้าอย่าได้มีใจโกรธกล้า หยาบข้าวตกลาว
ข้อยมักเจ้าคือสาวมกน่อง ไม่ล่องค่องเตาะค่อยดีไป กุสิดักกุสิดมือนี้นี้วันนี ข่อยจึงสู่ขวัญควาย
ทั้งหมู่ ปุ่ยาและหลานเหลน ตัวใดเขนหลายให้เจ้าแผ่พื้นเมือหน้า เจ้ากินหญ้าเจ้าอย่าได้เข้า
สวน ให้เจ้าชวนกันมา แต่นาฮอดบ้าน ให้เจ้าอ่วยกันมาอยู่ในแหล่งไถคุณเฮียงเสาบ่อนข่อย

สิบถูกเจ้าไว้ ให้เจ้าได้ลูกเต้าน้อยอ่อนพอพัน มือนี่แมนมือสวรรค์ วันนี้แมนวันกล้า ข่อยจึงสู่ขวัญ
 ควาย บักดำปีเผือกตัวบุญมี อีเขาบิตัวบุญกว้าง ข่อยจึงเอาเจ้าเมื่ออยู่สร้างกระทำการ มี
 ลูกหลานและลูกน้อย เล่นอ้อมอ้อยแอ่วกินนม ทม ๆ ใจจักขาดน้ำตาหยาดไหลตก เจ้าจึงคณิง
 ในอกในทรงจักแตกทะลาย อยู่เพิงหลายสวพองามแดแก่กล้า เจ้าจึงตำหน้าคืบมา
 ข่อยจึงมีใจเคียดค้อย ข่อยจึงบายมาค้อนน้อย ๆ เตาะต๋อยตีไป ไปบ่ข่อยจึงได้ค่าไปซ้ำ ข่อยจึง
 ได้ไล่เร็วไว เจ้าจึงไปชืชุด เจ้าจึงไปชืขาด ชิดควา ขาดเซไปปลดไถเขา ข่อยกะได้ต๋ำ
 มาเยอขวัญเอย ขวัญหัวเจ้าไปกินหญ้าอยู่ในป่าก็ให้มาสา มือนี่วันนี้ ขวัญหัวเจ้าไปแมบน้ำ
 อยู่ในหนองเหน่ลิเหลือก ก็ให้มาสามือนี่วันนี้ มาเยอขวัญเอย เจ้าอย่าได้ตักสะท้อนฮ้อนใจ
 กลัวข่อยเนอ ฝนตกฟ้าฮ้องให้เจ้าตั้งหน้าต่อทางมา ดูสองตางามละห้อย กับทั้งขวัญลูก
 น้อยเล่นอ้อมอ้อยนำแม่อยู่ลีลา ให้เจ้ามากินหญ้าแฝกใบหนา ข่อยก็ได้มาแล้ว ให้เจ้ามากิน
 หญ้าคาใบเขียวอ่อน ข่อยก็ได้มาแล้ว หญ้าบ้องแฉ่วเหลื่อหลาย ข่อยก็ได้มาแล้ว ใบน้อยแลบ
 นั้นแมนหญ้าไซข่อยก็ได้มาแล้ว ใบสวยลวยยอดกล้วยยอดอ้อย ข่อยก็ได้มาแล้ว พร้อมมาตั้ง
 ล้อมภาขวัญอยู่สวยลวย มักอันใดให้เจ้ากินอันนั้น มาเยอขวัญเอย ไต่ได้บ่มาเสื่อเหลื่อมัน
 สีนํ้าไปกินสุเจ้าแล้ว มาเยอขวัญเอย ไต่ได้บ่มาหมามันสินํ้าไปกินสุเจ้า มาเยอขวัญเอย
 ไต่ได้บ่มาหมาโนมันสินํ้าไปเหยียบสุเจ้าแล้ว มาอยู่ยืนยาวในห่อง ไม่ลองต๋องเตาะต๋อยตีไป
 ข่อยสิแก้สปีดมือนี่วันนี้ ข่อยจักต๋อยทั้งลิ้มจิมไถ ข่อยจักต๋อยทั้งไล่จิมคาด ให้เจ้ายืนยาวมันทัน
 ตา ตั้งอยู่ดีเยออย่าได้ควยโค่นค้ำควาคอนลัมหล่อนเสีย

ไชยะตุ ภาวะัง ไชยะตุ ภาวะัง ไชยะมังคะลัง สะตะวัสสะ ทีมายุกา
 โหตุ มหิงสา โคณา ฯ

ภาคผนวกที่ 5

ตำนานข้าวของอีสานเรื่องนางโกสพ

ตำนานข้าวของอีสาน เรื่องนางโกสบ

นะโมตัสสะ ภคาวโต อรหโต สัมมา สัมพุทฺธัสสะ

ศรี ศรี สวัสดิ์ ข้าวเป็นเจ้าเกิดแต่เค้าบุญหนัก เกิดสมศักดิ์บุญใหญ่ ยังมีไก่อตัวหนึ่งเรียกชื่อว่า พระโก สุริยวงศ์ ได้ทำเพิงบาร์มีมาบ่น้อย ได้สองแสนที่หมื่นปลายสี่ร้อยแปด พระองค์เป็นพระลงมาเกิด เป็นพระเลิศในโลก ยังมีพระยาวิรูปักขาคนหนึ่ง ทำเพิงบาร์มีเต็มดี พระเจ้าก็เอาปฏิสนธิกำเนิดยามนั้น เข้าทิพย์เกิดสวนอุคคิยาน มีกอนหนึ่งหลากล้าใหญ่มากได้เจ็ดกำขนาด ธรรมชาติกึ่งง่าสาขานั่นกว้างและร่มเย็นดี มีปีกอันงอกออกป้องแถมหากแตกออกหลวงหลาย ลูกหากยายแหวดล้อมลูกหากงามซ้อยล้อยสูงใหญ่เสมอกัน เหมือนดังเต้าดำ ลงหนาได้ห้าอำ ยาวได้ห้าคืบมีกลางเลียนอันปองออกยาวดี เหมือนดังหางทวยจามรีมีปีกอันเลียนเหมือนดังปีกนกเขียนตัวข้างร้อง มีหัวอันส้วยกลมป่องเหมือนดังผักบัว มีตนตัวขาวบริสุทธิ์ ดุจดังก้อนเงินเรียง และมีกลิ่นอันหอมเหมือนดังน้ำกะทิและน้ำนมจ้ว ยามนั้นคนทั้งหลายเขาก็รู้ว่าแม่นเขา เขาก็กินแต่ถั่วและงา เขากันเอาไปถวายแก่เจ้าฤๅษีอยู่คอยที่หนึ่ง เจ้าฤๅษีก็ลึงดู อันนี้บ่แม่นข้าวโพ่ หากแม่นข้าวพระยาวิรูปักขามาสถาปนาตั้งไว้ ถ้าเจ้าของท่านนั้นลูกแต่ฟ้าลงมากินข้าวอันนี้ ข้าวอันนี้หากเกิดกับบุญกับศีลมาราช ธรรมชาติและเจ้าตนชื่อว่าถูกกุศลโท ข้าวนั้นก็ยิ่งงามล้ำยิ่งงามผืนยงสิ่งเสมอตา เจ้าฤๅษีจาตั้งนี้แล้วเขาก็จึงคืนมาไวว่องมาไขปองดีหลี เขาจึงเอาพรวมาปาดหนึ่งกินเลี้ยงชีวิต แล้วเขาจึงแปลงยังแปลงฉางใส่ไว้ทุกถ้วนหน้าหมู่นึงชายจึงเป็นสายสืบเชื้อข้าวนั้นเพ็งเกิดลำดับพระเจ้ากับศาสนา บัดนี้พระเจ้าตนชื่อว่าถูกกุศลโทเป็นพระลงมาเกิดเป็นพระเลิศชมพู โผดสัตว์ดุหัดเที่ยง จึงเอาข้าวอันนี้มาเลี้ยงชีวิตกับศาสนาบัดนี้อายุของพระเจ้าถูกกุศลโทก็ยืนได้สามหมื่นปี เจ้าก็มาจุติเข้าสู่นิรพาน วางศาสนาไว้แปดพันปี ข้าวนั้นก็ยิ่งหอมดีดังเก่าเล่า

ลำดับถัดนั้นลงมารอดพระเจ้าองค์ถ้วนสองชื่อว่า โจนาคม เป็นพระลงมาเกิดเป็นพระเลิศโลกา เม็ดข้าวนั้นพัดเล่าหยับลงมาหนาได้ 4 กำ ยาวได้ 4 คืบ มีตะนาอันปองเสมองามดีเหมือนดังตาลูกเนื้อมิกลิ้นหอมล้ำเลิศดีหลี พระพุทธเจ้าก็เอาเลี้ยงชีวิตกับศาสนา บัดนี้อายุพระเจ้าโจนาคมก็มายืนได้ 3 หมื่นปี เจ้าก็จุติเข้าสู่นิรพานวางศาสนาไว้ 7 พันปี ข้าวนั้นก็ยิ่งหอมดีดังเก่า คนทั้งหลายเขาก็รู้ว่าอีดว่าอยาก บรู้ทุกซบรู้ยาก บรู้ว่าเป็นอุบาทว์และอนตาย(อันตราย) จักเพื่อบัดนี้ยังมียาเฝ้าผู้หนึ่งเอาผัวได้ 7 คน และมาตายเสียหมดเป็นหม้ายแท้ดีหลี แต่ลูกหลานก็บ่มีใช้ถ้าชี้ไรหาไม่มาแปลงยังแปลงเยียบทันแล้ว ข้าวแก้วเกิดกับบุญจึงเข้ามาชุมนุมกันอยู่ได้ลุ่มเล่าเหลือหลายเตียรดาต ถ้วนหนวยเลยจาเสียงแข่งเคียดเคร่งจับไม้เล่งแล่นลงไป ดีข้าวนั้นแตกเป็นผงธุลี

แตกมุ่น ส่วนซีกน้อยฝ่ายบินหนีขึ้นเมื่อบน ตกกลงกลางไพรสมณฑนอกเขต เขาก็เฝ้าตามเหตุ
ว่าห้วงมัน ซีกใหญ่ฝ่ายไปตกกลางดงกลางป่า เขาก็เรียกว่าห้วงกลอย ยามนั้นเขาทั้งหลายก็
ชวนกันฝ่ายหนีไปอยู่ศิริเถื่อนถ้ำ เลียบคืบมาช้าพอสอง ไปอยู่หนองของเก่า ชั่ววันนั้นใส่ชื่อว่า
นางโกลบ ป่านั้นชื่อว่าป่าทะเลบทะเลลาย ชั่ววันนั้นเคียดหลวงหลายปู้หายจักเทื่อ คนทั้งหลาย
ก็จึงตายอดข้าวนอนเที่ยงแก่พันปี ยังมีชายผู้หนึ่งเป็นลูกเศรษฐี เดินด้วยบาหาไปหากินในป่า
วันนั้น จึงคว่ำร้ายเลยหลงนอนกลางดงป่าไม้ พร่ำว่าได้หลายวันพาตนผ่นรอดห้วยร่องน้ำ
ทองเท่าถึงวัง ยังมีปลาในคำตัวหนึ่งมาถูกเหล็กขี้ลูกเศรษฐี ดึงตัวหนีไปได้ ร้องให้อยู่หนวย
ว่าจักตายเที่ยงแท้ คำแม่เท่าถึงแห่งพระยาปลาพระยาปลาก็เลยกังวลตื่นดุ้งมาถาม เอาความมา
มาไหว้ ชำจักออกได้ไวยังปลาในคำตัวนี้ ชำจักขอเอาอย่างนางพระโกลบมาให้ แม่นว่าคนใช้กินก็ดี
คนเป็นผีและพยาธิ เจ็บท้องและปวดหัว ได้กินก็หากหายสวางร้อนมีแรง เป็นของแพงในโลก
กินแล้วไปได้เป็นบาปเป็นโทษ ก็หากเป็นประโยชน์เป็นบุญเป็นคุณ เจ้าจึงเอาเมื่อปลุกเลี้ยงไว้
ก็จักได้เลี้ยงชีวิตกับศาสนาแดนา

เมื่อนั้นลูกเศรษฐีจึงฟังวาจาเที่ยงมั่น สองมือจับสันตึงเอาเหล็กขี้ จาต่อพระยาปล่าว่า
อยู่ใกล้หรืออยู่ไกล อยู่พงไพรหรือเถื่อนถ้ำ อยู่ย่านน้ำหรือหนองใดก็ช้าจา เมื่อนั้นพระยาจึงไข
วาจาตามต่อ ว่าอยู่ข้างชอกเพียงตา ในคูหาปากกว้าง มีหมูแรดข้างและเสือสิงห์ มีคราษเขานั้น
ก็خابไวยังช้าดีหลี ถึงขบปีเขาก็ไวยังท้าวมาจามาไหว้ ตนท่านให้ชื่อว่ามหาอนนท์
ก็ชมวาจาอันชอบยังให้บ่าวมาخابไวยังช้าดีหลี ลูกเศรษฐียินดีคิดอยากได้ยอมมือไหว้ขอเอา
เมื่อนั้นพระยามีคำจาเอ็นบอ กนางโกลบก็จึงออกมาหาลูกเศรษฐีก็จึงยอมมือจับขา อุ้มเอาโศคเข้า
หอมทั่วเท่าทั้งคิง นางโกลบบคิดว่าจักคืนเมื่อบ้านเก่า นางโกลบจึงด้านคำแข็งว่า ชำบเมื่อ
ข้าหากเคียดหลวงหลาย อีนางจงรองดีช้า ตายหน้าดีกว่าตายหลังท่านเอย คราวนี้เอาช้าเมื่อ
เอ็ดล้งบ้านเก่า ใจบเล่าจักเมื่อ เมื่อสองที สามที ลูกเศรษฐีก็จาคำดีน้อมไหว้ ขอให้นางแก่นให้
เมื่อพร้อมช้าดีหลี เคียดสองทีให้เจ้าอดเป็นหวงครวหน้าพุ่นยังกว้างกว่าหลัง เหลือกำลังลูกเศรษฐี
ชาว่า นางโกลบก็บคิดว่าจักคืนเมื่อแท้ดีหลี

แต่นั้นยังมีเทพดาสองตน มาประสพพร่ำพร้อม ตนหนึ่งนิรมิตเป็นกวางคำมาชูช้อย
ตนหนึ่งนิรมิตเป็นนกแขกเต้ามาด้อยตามความ ทวนพอดี พระยาปลาผัดเอ็นสั่งว่า นางโกลบเอย
ให้เจ้าเมื่อก่อนท่อน เจ้าอย่าได้อยู่บวบน้ำและวังปลา ให้เจ้าเมื่อเลี้ยงชีวิตกับศาสนา เจ้าหากเกิด
กับกันมาบ่ขาด เมื่อนั้นกวางคำตัวฉลาดรองไว วาจาไขเอ็นบอว่า นางโกลบเอย ให้เจ้าเมื่อก่อนท่อน
เจ้าอย่าได้อยู่พงไพรและป่าไม้ ให้เจ้าเมื่อเลี้ยงแก่นให้ชีวิตใจเมือง อย่าให้เคืองเงินขาด เจ้านี้หาก
แม่นธรรมชาติเกิดร่วมกันมา แต่มันนกแขกเต้าตัวมีพญา ไชววาจาว่าม่วนว่า นางโกลบเอย ให้เจ้าเมื่อ

ก่อนท่อน เรามีมีปีกพร้อมผายวินเวหา เจ้าอย่าอยู่ภูผาและเถื่อนถ้ำ ให้เจ้าเมื่ออยู่ค้ำยงศาสนา
องค์พระตถาคต จักเกิดมาภายหลัง ให้เจ้าค้ำหน้ายาวกว่าภายหลัง นางโกสภาก็จึงฟังอยู่ปาก
อันนี้ธรรมชาติหากแมนเทวดามีวาจาปากว่า จาเที่ยงเท้าสองที อันนี้บไซแมนกวางคำและสัตว์เถื่อน
หากแมนเทวดาเพินหากมาปากว่า ข้าหากขึ้นความเว้าได้ ว่าจักกลับตัวคืนเมื่อแลนา

แต่นั้นลูกเศรษฐีก็จึงดีใจ ว่านางโกสภจักตัวคืนเมื่อบ้าน บุญคุณลูกเศรษฐีผู้นั้นหนัก
เก็งกือเมืองบด้นั้นคนทั้งหลายก็จักตายมุดม้วย แต่มันมาเมิดข้าวนั้นก็ยังหอมดีอยู่คือเก่า
คนทั้งหลายเล่าเอาเลี้ยงชีวิตกับศาสนา

ลำดับถัดนั้นลงมารอดพระเจ้าตนถ้วนสาม ชื่อว่า พระเจ้ากัศสปะ ลงมาเกิดเป็นพระ
เลิศโลกา เมิดข้าวหยับลงมาหนาได้สามกำ ยาวได้สามคืบ มีกลิ่นหอมดีดั่งเก่า พระพุทธเจ้าก็เอา
เลี้ยงชีวิตกับศาสนา อายุพระกัศสปะก็มายืนได้ 4000 ปี เจ้าก็จติเข้าสู่นิพพาน วางศาสนาไว้
6000 ปี ข้าวก็ยังหอมดีอยู่ดั่งเก่า

เล่าลำดับนั้นลงมารอดพระเจ้าศากยมุนีโคตม เป็นพระลงมาเกิด เป็นพระเลิศ
สงสารมีบารมีญาณแก่กล้า อยู่ภายหน้าดีหลี เมิดข้าวพัดเล่าหยับลงมาหนาได้สองกำ ชาวได้
รวงกำฝ่ามือ ข้าวนั้นก็ยังหอมดีอยู่ดั่งเก่า พระพุทธเจ้าก็เอาเลี้ยงชีวิตกับศาสนา อายุพระพุทธเจ้า
ศากยมุนีโคตมบรมศาสดาของเรานี้ได้ 80 ปี ก็จึงจติเข้าสู่นิพพาน วางศาสนาไว้ 5000 ปี

แต่พระเจ้าโคตมเสด็จเข้าสู่นิพพานนานได้ 112 ปี ยังมีพระยาคนหนึ่งเสวยราชย์
เป็นท้าวอดชมพู่เจ้าก็ปมีใจหอมรักไพร่ พระกับไพร่ครองดูยังคุณและโทษ ใจโหดร้ายธรรม
ก็บ่นำครองบุญ หาทำแต่บาปสี่ฟ้าขาดเมืองบน ฝนปรตกไซ้แห้ง เลยเล่าแล้งทั่วทั้งเมือง
คนทั้งหลายก็แคลนอดข้าว ภายในเศร้าสูญเสีย แต่นั้นพระยากิเกณฑ์เอาคนมาแปลงฉางยั้งใหญ่
เกณฑ์ข้าวใส่ทั้งปวง มากเหลือหลายเต็มเล่า เลยเล่าขายแลกเงินคำและช้างม้า ทั้งข้อยข้าหญิงชาย
นางโกสภพัดแห่งเจียดหลวงหลาย ว่าจักพ่ายหนีไปอยู่หนองของเก่า คนพัดเล่านำมาเห็นแล้ว
จึงไปอยู่ดอยหินหนอง ตอบอนเจ้าฤาษีก็สร้างโพธิสมภาร ข้าวก็ทะยานบินหนีหมดเลี้ยง
เขาะขอดเกลี้ยงบ่เหลือ คนทั้งหลายจึงอดข้าวโรยแรง นานเที่ยงเท้าสามร้อยปี ตายดีหลินหมดเลี้ยง
เขาะขอดเกลี้ยงทั้งพระยา ยังเหลือแต่สองขาเก่าผิวเมีย เรียกชื่อว่า เจ้าอีนุโยเยอย่าเยอ สองขาเก่า
อืดอยากข้าวโรยแรง สองเก่าแสวงหา เข้าป่าไม้และภูผา ยามนั้นเทวดาก็จึงเอาสองขาเก่า ไปสู่เจ้า
ฤาษีตาปะไล

อันว่าเจ้าฤาษีเห็นสองเก่าอืดอยากข้าวเดินมา เจ้าฤาษีก็ไซ้วาจาชมชื่นอรชร สองเก่า
ยอมมือกรทั้งสิบนิ้วยื่นขอกินเจ้าฤาษีก็หลิงดูในใจคิดว่า เหตุว่าคนภายต่ำเศร้าเสียศาสนา เจ้าฤาษี
จึงเอ็นเอานางโกสภออกมาว่า นางโกสภเอ๋ย พ่อขอว่า เจ้านี้หากแมนเป็นของเลี้ยงให้มิ่งขวัญ

เลี้ยงชีวิตกับศาสนา เจ้าจึงเมื่อนำสองขาเถ่าเสียทิ้ง แต่นั้น นางโกสภก็มีวาจาซาบไหว้ องค์ท่านให้
 ฤาษีว่า ข้าพชนำเจ้าฤาษีข้าบอยากเมื่อดีหลีพระเอย ข้านี้เคียด เมื่อก่อนอียายย่าเถ่ากุ่มดี
 บัดนี้มารอดพระยาอรัญชีใจบาป มันก็ขายเมื่อข้า แลกช้างม้าหมูเงินค่า ข้าก็ขออยู่นำพาพาพระบาทเจ้า
 อยู่จอมผา ข้าบไปบ่มาเท่าเถ่า

ยามนั้นเจ้าฤาษีก็คิดค้อย ทุเคียดอยู่ใจใจ ก็จึงไซคาถาดีไปให้สองขาเถ่าว่า "ปัญจะ เอกะ
 พินา หัตถุยัง มะมะ สะวาหม"

แต่นั้นสองขาเถ่าได้คาถาดีรวไปบ่ขาดก็จึงเป็นอุบาทว์ร้อนแก่นางโกสภ นางก็คิดอยาก
 หลบคินเมื่อนำสองเถ่า แต่นั้น เจ้าฤาษีก็จึงควาเอาปีกมาหักกางถอดไว้ เจ้าฤาษีก็จึงหลั่งลำพระทัย
 นำศาสนา เพื่อว่าอยากให้ข้าวอยู่เที่ยงมัน เจ้าฤาษีจึงมาแบ่งได้เป็นข้าวกำและข้าวขาว ข้าวเจ้าและ
 ข้าวเหนียว ข้าวตอกข้าวปี ข้าวกลาง เพื่อให้คนทั้งหลายปลูกใส่ไร่ และปลูกใส่นา นางโกสภก็บ่ขึ้น
 เจ้าฤาษีได้ นางก็มาแบ่งภาคไว้ ถวายแก่นไ้ฤาษี แล้วนางก็กลั่นใจ ตายแท้ดีหลี เนื้อคิงพีใหญ่
 ออกยาวสามวา แอนอ้อมพ้อมทั้งขาและแขน เนื้อหนึ่งก็เป็นหินทั้งแท่ง ยอเอาดินขึ้นข้าง นอนล่าง
 ว่างอยู่จอมผา ครั้นว่าหมดศาสนาแล้วเมื่อใด พระตนแก้วอริยมุตไตรยลงมาเกิด ข้าวฝูงนี้จักได้
 ลาเพศมาเป็นข้าวสาลี เกิดมาในศาสนาแห่งพระพุทธเจ้า ฤาษีเจ้าก็หลังเห็นเลี้ยงสู่ประการ

ฤาษีบ่บานจำให้สองเถ่าเอาข้าวเมื่อปลูกไว้เมืองตน ได้ดินมือหลายวัน ปีเดือนเคลื่อนที่
 ข้าวนั้นก็เหลืองเหี่ยวแห้ง ฤาษีก็คิดแมนแม่งทันใจ ความมีอจับแป่ม้าง แต่งให้ยายแม่ม่านั้นชื่อว่าเต่าคำ
 แล้วจึงควาเอาตับและหัวใจ ให้เป็นใจข้าวปลูก เป็นเค้าก่อนหมูทั้งหลาย สองเถ่าจึงร้องว่าเป็นข้าวแรก
 ฤาษีข้าควาเอาดูกหลังและขึ้นและกระดูกขา มากกระทำฝังขึ้นให้เป็นหลักทงชัย มาทำให้เป็นสาย มั่งสัง
 และขึ้นมาปาดให้เป็นปูเป็นปลา ตามภาษากินกับข้าวเลิศแล้ว เอนแจ่มเจ้ากระทำให้เป็นหัวเป็นหาง
 ตาดำงามทั้งคู่ ให้เป็นผีปูแรกย่าแรกเป็นคู่สองคน ตาดำมงามสะพู่ ให้มาอยู่แลกต้นข้าวและคันทง
 ของกินดีมีทุกสิ่งบ่ให้เคืองอิดอยาก เหล้าก้องแก้วมากผลาแต่งใส่พา ไก่ผู้โกล่แต่งใส่โตกบอระบวน
 มีทงก้องข้าวพร้อมใส่พา มีทงเหมี้ยงหมากคำพลู สะพรตน้ำเต้าอาดหน่วยหลวง เสื้อผ้าเรยอมอบ
 ล่องแขนก่อมคู่งามดี แหวนลูกดีเคียนคาด

แต่นั้นต้นข้าวก็จึงเขียวขึ้นมางามดีดั่งเก่า ผีนั่นก็แหนแห่เข้าเมื่อเมือง สองเถ่าก็จึงเอาปลูกไว้
 ดีหลี สองเถ่าเอาคาถาดีโรยใส่ ข้าวเลยแตกขึ้นใหญ่ทันตา ผีปูย่าก็รักษาอยู่เฝ้า ข้าวนั้นก็จึงแตกออก
 เป็นภาษาข้าวนั้นเม็ดน้อยมากกว่าร้อยยวด และแสนรวงมากหลวงหลาย สองเถ่าพวย จึงเอาเลี้ยงชีวิต
 กับศาสนา สองเถ่าก็จึงแบ่งไปเมืองนาครคฤชนาคร้อยหนึ่ง เมืองนั้นพระพุทธเจ้าก็ไว้ศาสนา แต่นั้น
 สองเถ่าก็จึงแบ่งไปเมืองป่าเขตวันร้อยหนึ่ง เมืองนั้นพระพุทธเจ้าก็ไว้ศาสนา สองเถ่าก็จึงแบ่งไปเมือง
 กันดารแถมเถ่า รอดเท่าเมืองจาดุมร้อยหนึ่ง เมืองนั้นพระเจ้าก็ไว้ศาสนา เมืองอันนั้นหากเป็นกนกน้ำฝนแล

สองเกล้าก็จึงมีองลังการ้อยหนึ่ง เมื่อนั้นพระเจ้าก็ไว้ศาสนา สองเกล้าก็จึงแบ่งมาชมพุทวิปเรานี้มี 134 รวง

แต่นั้นสองเกล้าก็จึงบอกลูกชนเอาเมื่อไว้บ้านเมืองของตน เขาก็จึงแปลงยุ่งแปลงจางใส่ไว้ คนใดไว้มาเอา ยามนั้นคนทั้งหลายเขาก็อุ้มและพาย บางห้องหาบและหาม บางพ่องเขาก็เอาจัวและควายมาต่างชนเอา คนทั้งหลายต่างพาสาทั้งกุลาและม่าน ทั้งชาก่านและจีนจาน ทั้งฝูงพราหมณ์ และประเทศเขตใต้และแควมเหนือ ทังเมืองไท ลาวพวนและฮ่อ คนฝูงนี้เขาก็แต่งล้อมและกวียนมาชน ทั้งชาวบ้านและขอมข้า เขาฝูงนั้นอยู่ตามภูตามคอย เขาก็เอาใส่เปและพายไซน คนฝูงอยู่ปากน้ำเขาก็แต่งเรือสำเภายนต์ มาชนเอาทังวันคืนบ่ขาด ข้าวนั้นก็บ่อาจนหมดเสียไปได้แท้ดีหลี ยังเต็มดีดั่งเก่า คนทั้งหลายเขาไปชนเอาไว้บ่รู้หมดรู้เสีย เอาไปเลี้ยงค้ำบ้านเมืองกลีฬสดีและเมืองพุนชัยและเมืองวิเทหรและเมืองพาราณสี โกสัมพีและพระยาจากก ข้าวก็ตกเจือจางอยู่เหลือหลาย และคนทั้งหลายก็สุกกะเลิมเติมคลองพระพุทบาท ข้าวก็บ่ขาดแลงาย ข้าวก็ลวดอยู่สบายขึ้น

บัดนี้สองเกล้าก็สั่งสอนให้คนทั้งหลายเฮ็ดไร่และเฮ็ดนา ครั้นว่าเฮ็ดมาให้ทำคุณขวัญข้าว กับทั้งคาภาสวดคุณดีแล้ว จึงสั่งนางเต่าคำและยาแรกให้แบกต้นข้าวทำหมดศาสนา บัดนี้สองเกล้าก็หากแก่ชรามาแล้ว อายุสองเกล้าได้ 960 ปีบริบูรณ์ถึงเขต สองเกล้าก็จึงมรณาคตายจาก ละคราบไว้เหนือแผ่นดินตาย คนทั้งหลายก็พากันไปเลิกลาส่งสการ กระทำการให้ท่าน อุทิศบุญไปหา สองเกล้าให้ได้ไปเกิดชั้นฟ้าลิตแมนมิ่งเมืองพรหม คนทั้งหลายก็อุดมย่อนคุณสองเกล้า กินข้าวน้ำแลงาย เอ็นวายๆ หาขวัญสองเกล้า มากินข้าวเนอ ปุเฮออย่าเยอ เลยกีบมาก็หากเอ็นปากตายเสียเปล่า นับแต่สองเกล้ามรณาคตายแล้ว เขาก็จึงได้ตักได้ดำ

ลำดับนั้นลงมา คนทั้งหลายก็จึงได้เฮ็ดไร่เฮ็ดนามาถึงกาละฤดูเดือนห้า ฟ้าร่องเดือนหก ฝนตกฟ้าร่องร่ำ ทุกข้าข้าฝูงหมู่ชานา เขาก็จึงหาเดาขาวานอมเช่นใหม่ หาพันธ์ไม้ควาในดง กลางพงไพรชานขวายดังไฟใส่จุดลุม ผงธุลีเป็นถั่วแล้วเอาเข้ามาใส่หวนพอดิเป็นไถดวงดิขนาด สามลาคาด แปลงดี คมลิ้วดีเลยชอด สานหนึ่งทอดลงดินลำหนึ่งป็นต้นคลอง ลำหนึ่งอ่องเมื่อหลัง ลำหนึ่งก่องไปหน้า ไบพะเนียงตากบิตแคงสนั่นแข็งหล่อข้างใส่กัง จงแคกใหญ่ชดคล่อง เชือกมัดจ่องใส่กัน แล้วจึงเอาสับ สันทวัระพีมาใส่ ตัวใหญ่แท้แก่แรงดิน หากแข็งขนาด อ่องเคียนคาคปุนดี เอาคาคชุดให้หญ้าออกเปื่อยเป็นตม แล้วจึงเอาข้าวไปผายหว่านใส่ หวนพอดิปลายจับได้แล้ว เขาเอาไปดางามจันทันเต็มท่ง งามป่ง ขึ้นใหญ่เป็นสาว ปีเดือนยาวเลยแก่ ลูกกับแม่เสมอกัน มาเกาะเกี่ยวเต็มกำใหญ่ เลยวางพองามดีไซ่แห่ง ตอกมัดแน่นเต็มนา คานมาแทกหามเลยล่องเข้าถึงลาน เต็มสถานเดียรดาศ ของสะพราดเพียงภู ตาแลดูสะพราดข้าวแรกทอดกายบนถึงวันดี มือปลอด เขาก็จึงหายอดกล้วยอ้อยและคุณยอ เมียงหมากพอกทุกสิ่งเผือกมันถึงทุกอัน ยอใส่ขันมาตั้งไว้แล้วจึงเรียกกันว่า วันไทว่าวันดี วันพม่าว่าวันเศรษฐี อุมตตไซค วันลาวว่าวันค้ำวันคุณ วันแควว่าวันหนุนขึ้น วันข้าว่าวันกานเม็ง ฝูงข้าทั้งหลายจึงขอเชิญเอาเจ้าทั้งปวง

มาฟาดเม็ดข้าว หล่นเดียวรดาษทั่วทั้งลานมัดเพื่องยาตออกไว้แล้ว จึงจับเอาไม้ขอคีมมาเคี้ย บางพ่อง
เอาควายเหยียบย่ำร่องไว ควายเหยียบไปเพื่องเลยมุ่น ขอคีมเคี้ยม่งเพื่อง ขอคีมเบื่องส่งออก ฝูงข้าวเลย
ฟุ้งสะเด็นหนีแล้ว เขาจึงเอาวิมาพายกวัดแกว่ง ลมแล่นต้องสะเด็นหนี ยิ่งแต่ข้าวเม็ดดีเดียวรดาษ ยัง
แต่ข้าวเม็ดมากแท้ดีหลี แล้วจึงเอาสัดทาตีมากกว่าด ขึ้นจุ่นนุ่นเท้าถึงอานสะพราด มาคาค้อยโดยคี่
ปีเดือนก็ยังเที่ยงลี้ฟ้าก็บ่อเคียนเมื่อบนฝนก็ยังคงเท้าทั่วถนนนั้น ก็ยังกุ่มบุญคุณศาสนา ก็ยังกุ่มบุญคุณ
ข้าวนั้นแท้ดีหลี ปีเดือนบ่สุดเลี้ยงคิมหันตาอุดมดั่งเก้าวันสองแฉ่งดีหลี ฝูงข้าทั้งหลายทั้งกุมารกุมารี่
น้อยใหญ่ บ่ใช้พอประมาณ ตั้งหากแม่นแนวนามเชื้อชาติ อามาตย์หมู่มนต์ ก็จึงทำพาบาศรีขึ้นเจ็ดชั้น
อาสนาตั้งไว้สู่ประการบริวารมีพิเศษ ยอยกพร้อมพาขวัญ แพรขาวมาตั้งไว้ภายใน แพรลายวงเวียนรอบ
เทียนได้อ้อมเรือเรือพาขวัญ แล้วจึงเชิญเอายาเต่าคำมาขึ้นนั่ง เรียงไปด้วยใบศรีไสสะอาด กับทั้ง
อาจารย์เจ้าผู้ฉลาดนั่งเรียง แล้วจึงร้องเรียกว่ามาเยอขวัญเอย

ศรี ศรี มื่อนี้แม่นวันดี มื่อนี้แม่นวันชอบพร้อมพราดดีหลี วันค้าและวันคุณ ก็ว่าแม่นมื่อนี้
วันนี้ พระยาวิฑูรขึ้นแทนพ่อก็หากแม่นมื่อนี้วันนี้ แอ่นแก้วขึ้นแปลงหัวรัง ก็แม่นมื่อนี้วันนี้ข้าวล้งคังดง
เสียงม่วนก็ว่าแม่นมื่อนี้วันนี้ หวนๆ ฤาษีบอกให้คุณขวัญข้าก็หากแม่นมื่อนี้วันนี้ สองเจ้าเอนขวัญข้ามาโฮม
ก็หากแม่นมื่อนี้วันนี้ ว่ามาเยอขวัญเอย ขวัญเจ้าอยู่ถ้ำจอมภูและได้นำก็ให้มาเสียมื่อนี้วันนี้ ขวัญข้าอยู่
ปากถ้ำและเมืองผีก็ให้มา มื่อนี้วันนี้ ขวัญข้าอยู่ศิริและดอยกว้าง อยู่ป่าข้างและดงสือกก็ให้มาโฮม
มื่อนี้วันนี้ มาเยอขวัญเอย ตูข้าหากแต่งไว้ถ้ำหลวงหลาย ของกินดีเดียวรดาษ มีทั้งปลาและขึ้นหมู
มีทั้งปลาทุและแกงผักบัว ขึ้นปลาอ้วของกินมั่วบไว้ ยอถวายให้จอมมิ่งขวัญ มาเยอขวัญเอย
ยามนั้นย่ากระสันรอยรดดอกแก้ว ขายสามปีทั้งมาลาดีหอมไชกาบ ดอกกันคากและดอก
กะยอมหอมหื่น ดอกซ้อนรื่นสมูจี ดอกเกตแก้วงามเลิศแล้วน้ำเต้าปากออม กับทั้งข้าวหมื่นหอม
ทาดิงดูอาด มีทั้งน้ำจันทโต่งใสชั้นหอมอ่อน เลื้อผ้าผ่อนยอถวาย ทั้งแพรลายคล่องแขนสาย
หมากน้ำ แหวนวงข้าลูกคี่ ช้องและหวีผัดแผ้ว ต่างแก้วคู่ใหม่คำ ลวดเงินนำลวดแก้วลวดคำแล้ว
สุบสอด ใบศรีเงินคำดีไสยอดแก้ว จันตะคราสบลอดลูกดี นากินชีย่นยอดยิ่ง ถวายแก่แก้วแก่นให้
ขวัญมิ่งดีหลี ยามนั้นย่ากระสันรู้แล้ว ก็จึงอ่านคาถาแก้วแห่งตนว่า

“นาคีกับปะ สะหัสสะชาลี เอกะ พิชชา สัมมาคะโต เมตะยา มะมะ สวาม”

ดูรา ขวัญข้า เจ้าหากไปแผ่เลี้ยงชีวิตกับศาสนา อยู่ในเมืองนาคาครุฑนาครที่พื้น
ยามนั้นขวัญข้าแก้วเจ้ารู้แล้วจึงตำรหน้าคีนมาเบึง เมตะยา มะมะ หัทยัง จึงมาตามความหัวใจ
แห่งแม่เท้าวันเห็นยามนั้นขวัญข้าแก้วเจ้ารู้แล้วจึงตำรหน้ามาเบึง จึงสวดธิยาพยาธาว่า

“เหมะวันดั่ง กับปา สะหัสสะ ปัญจะ ชาลี เอกะ พิตชา หัตะยัง สัมมาคะโต

เมตะยา มะมะ สวาม”

ดูรา ขวัญข้าว เจ้าหากไปแผ่เลี้ยงชีวิตกับศาสนาในป่าชดวันอยู่พุ้น ยามนั้นขวัญข้าวแก้วเจ้ารู้แล้วจึงจ่าวหน้าคินมาเบ็ง จึงกล่าวคาถาว่า "ตูมมะหายัง กัปปา สหัสสะ ชาลี เอกะ พิตชา สุคุโต เมตะยา มะมะ สวาหม" ดูรา ขวัญข้าว เจ้าหากไปแผ่เลี้ยงชีวิตกับศาสนาในเมืองจาตุมนั้น เมตะยา มะมะ หะยัง จึงมาตามความหัวใจแห่งแม่ เท้าว้นเห็น แล้วจึงกล่าวคาถาว่า

"ลังกาทิกัปปา สหัสสะ ชาลี เอกะ พิตชา ชุมพูคะโต เมตะยา มะมะ สวาหม"

ดูรา ขวัญข้าว เจ้าหากไปแผ่เลี้ยงชีวิตกับศาสนาในเมืองลังการที่พุ้น เมตะยา มะมะ หัตตะยัง จึงมาตามความหัวใจแห่งแม่เท้าว้นเห็น ยามนั้นขวัญข้าวแก้วเจ้ารู้แล้วจึงจ่าวหน้าคินมาเบ็ง จึงกล่าวคาถาว่า

"ชุมพูทีเป กัปปา สหัสสะ ชาลี เอกะ พิตชี ชุมพู คะโต เมตะยา มะมะ สวาหม"

ดูรา ขวัญข้าว เจ้าหากไปแผ่เลี้ยงชีวิตและศาสนาในชุมพูทีเป่งเรานี้มา พ่อแม่จักเอ็นขวัญข้าว เจ้า จ่งเข้ามา หัตตะยัง เจ้าจ่งมาตามหัวใจแห่งข้า เท้าว้นเห็น ยามนั้นขวัญข้าวแก้วเจ้ารู้แล้วจึงจ่าวหน้าคินมา เบ็งจึงให้เอ็นกันมาจิจูตจิจาด มาชิตูตชิตาตั่วของคุงเคน ทังเมืองแณและเมืองนาค ปากห้วยและลังกา มาเยอขวัญเฮย มีชุมพูเป็นเค้า จ่งให้เจ้าไหลมาลีลลล้าย ให้เจ้าไหลเข้ามาชิตูตชิตัว ไหลลงมาเท้าทั่วขอกคุงลาน มาเยอขวัญเฮย ขวัญข้าวเจ้าเข้ามารอดแล้วจ่งค้ำ จ่งคุนจ่งหนุนจ่งแบก มีทังของกินดีแซบซ้อย น้ำอ้อยและซังวาบึงปลามันพร้อมอั่ว ปูนดาดีแต่งไว้ มั่นแก้วไซ้หอมดี มั่นโงและมันอ่อนมีทังน้ำอ้อยและน้ำตาล มีหลวงหลายบไว้ แต่งไว้ถ้าขวัญเจ้าทุกประการ เทญเจ้ามากินเยอขวัญเฮย ครันเจ้ากินอิมแล้วเทญขวัญเจ้าเมื่ออยู่เอ็นพื้นแป้นหญ้าแผกมุงหนา เทญเจ้าเมื่ออยู่เรือนพื้นแป้นหญ้ามุงถี้ ในโรงมีหมากไม้พาลา หลายภาษาเรื่องเรื่อหมากเคื่อและกาลัง ส้มม้งและขามเทบหมากเค็ดและหมากนวก่าน หมากตูมดีต้มใส่ หมากหาดใหญ่บัวหอมหมุ่มมันในแข็งนอกนั้น หมากนี้หอมดีหมากเฟื่องลูกแดงทังกลีบ มีทังกล้วยดิบและกล้วยชันหมดทุกอันยอมอบ บึงไก่และเทียมหอมมีทังส้มปลาและส้มขึ้น ลูกตอบึงกินอ่อนหอมมัน มีทังไก่ต้มตัวใหญ่ผู้แดง นางจอมแพงกินแล้วจ่งค้ำและหนุนและแบกด้วยแซะและคานหาม บุงและตำ กะซ้าและพายไซน ขนด้วยลื้อและเกวียน เจ้าก็อย่าได้น้อยใจสังเขานั้นหวังเพ็งเจ้า ทุกค่ำเช้าวันคิน ผูกคนทังปวงเขาตักเอาไปกิน เจ้าก็อย่าได้น้อยใจสัง เจ้าอย่าซังเขินขาดอุบาทว์ร้อนหนนวย สัพพะกาลังจ่อจ่งให้เจ้ายังเต็มดีทุกเมื่อทุกยามแท้ดีหลี เถิงปีเดือนเขาคี้นนอก เจ้าก็อย่าได้น้อยใจสัง ขวัญเฮย หมูหมากกินเกลบ เปิดไก่แทบกินว่า เจ้าก็อย่าได้เคียดค้อย ให้เจ้าค้อยค้ำและคุนหนุนแบก ผูกจ้อจั่นก็กำงบินขอ สับคาบได้เรียรววย นกเขาคาบไปกิน หนูซิงปิดกัตรวงขาด ซ้างม้าคาบกัดกินจัวควายถกกินยอด เจ้าก็อย่าได้น้อยใจสัง ขวัญเฮย เขานั้นเป็นสัตว์มีชีวิต เขานั้นก็เพ็งเจ้า แม่นว่าคนชราเฒ่า พ่อเจ้ามาอุ้มแวง จับแยกย้าย แกว่งทางแรง เจ้าจอมแพงสะเด็นออก

ไปอยู่ชอก ชาวนั้นเรียเต็มดินเดียรตาช มดคาบได้หามหนี เขาฝูงนี้เป็นวิสัยอันถ้อย เป็นคนคร้านธรรม ฝูงข้าทั้งหลายจึงนำมาลาศรีสังฆมดีจากโทษ เจ้าอย่าได้กริ้วโกรธโกรธา

ยามนั้นนางโกสภกียินดีขึ้นช้อยแก้ดีหลี สัปปริสาเฮย อันได้เข้ามาสู่ขวัญข้าพระเจ้านี้ ผู้ทุกกั ได้เป็นคนดี มีเงินค่าและช้อยข้า ช่างม้าหนุ่มวักวาย ขอให้มีความสบายทุกสิ่ง สุกล้ำยิ่งแท้ดีหลี ผู้ดีเป็น เศรษฐีรัตนชาติช่างม้ามากหุ้มเงินค่า มีหลวงหลายแสนโกฏี เสื้อผ้าใส่ตบแต่งเยี่ย ข้าบเสียเลี้ยงชีวิตกับศาสนา แม่นว่าเจ็บตาและปวดท้อง กินข้าว แล้วมีแรงหายแม่น จักตายก็สว่าง แม่นจักมีโรคและพยาธิกินแล้ว มีแรงมา ข้าวอันนี้เป็นของแพงอันประเสริฐ เกิดพร้อมองค์พระพุทธเจ้า เกิดแต่เค้านั้นตักปี ข้าว นั้น มาค้าพระศาสนาเหตุรู้แล้ว จึงเทศนาผ่านแล้วทุกประการ เป็นอาจารย์ยอยกผ้ากล่าว คาถาหาต้น และหาปลาย โภชนะนี้มีคุณหลายล้ำยิ่ง เป็นสิ่งสร้างปารมี ทานะปารมี อยู่ใ้ๆ บิณร้ายและยินดี ขานี้เลี้ยงโลกิแหล่งหล้า ผกจบถ้ำไว้เอาคมเข้าสู่พระนิพพานคือดังดอกบัวบานหอมอ่อน คือตั้งยอด ท่อนอ้อยหอมพอดี ก็จึงชื่อว่ากันน้ำและกันบกกันฝนและกันแดด ก็จึงเป็นลาน้ำและลำไฟ เป็นปัจเจก กะเจ้าเอาเองแต่ทั้งสอง มนุสสาครองเมืองคนกินข้าวแล้วมีใจแผ่กว้างปรารถนาอ้างดีหลี ปรารถนา เป็นอินทร์เป็นพรหมก็ได้ ปรารถนาใครได้เป็นเศรษฐีปรารถนาดีเป็นพระยามัถราช ปรารถนาเอาญาณ ดวงประเสริฐนิรพาน ปรารถนามาเกิดเป็นพระปัจเจกกะโพธิญาณ ปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าเป็นใหญ่ ในชมพู ปรารถนาเป็นศิษย์แก้วสาวกอรหันตผายผ่อง ตรัสสองห้องอนุตรมหานครเมืองมิง ป่อน พระพุทธเจ้าสร้างหลวงหลาย ไผ่ปล่องกรายไปได้ ฝาปีกตูเมืองแท่นหินศิลาเหมือนดั่งปั้นหนาได้หนัก หมีนอสงไขย ไปบ่ออาจล่วงเข้าได้ เท้าเว้นแต่องค์แก่นให้สัตัพัญญกับทั้งอริยสาวกสงฆ์ องค์อรหันต์เลิศ แล้ว ขอกระแจะ แก้วปะไว้แล้วหึกหนา คนพาลาใจถ้อย คนต่ำต้อยในศีลธรรม คนมจดำทำกรรมชั่วข้าบ่ออาจ ว่าจะเข้าไปถึงแลนา เท้าเว้นแต่พระสัปปริสาผู้ประเสริฐในศีลธรรมเว้นจากกรรม ปาติบาตบเข้าสู่อำนาจ แห่งอภุศลมูลทำแต่บุญ ใจใสแผ่กว้างอาจล่วงพ้นข้ามแก่งกันดาร คือสงสารเวียนตายเวียนเกิด บ่ถือกำเนิดในภพอันใด ในที่สุดก็จักได้ไปถึงเมืองแก้วคือนิรพานแท้ดีหลี พระมุนีเทศนาตรัสไว้ พระแก่นให้จึงกล่าวคาถาว่า

“ปะสิทธิ ชัยยะตูปะวัง ไชยะมังคะละ” นิตติตา ก็แล้วเท่านั้นก่อนแล

ภาคผนวกที่ 6

คำขับ 12 เดือนของไทลื้อ

คำขับ 12 เดือนของไทลื้อ

อวยและอวยนอ ชายเหยชาย

เพื่อนว่าเดือนเจียงไทินเหย สี่ก่ายสังคะได้

ปีใหม่ตัวรอดแล้วแบ่งแก้วสวดกันและชายเหย

เป็นยามสุขบานใจนี้ข้าวในนาเหลือส่าง (เหลืองสุกใส) มาแล้ว

ตุ้ (นกตุ้) จำร้องแชดแก้วเร่วซัง (ไม้ไผ่)

ทุ่งนากว้างแสนถานก็เขียวมี

ฝูงหมู่มุมพื๋น่องคงแก้ว (เกี่ยว) ข้าวและหักมนเยื่อมกัน

ก่อนท้าวเหี้ยพ้อและผสาดนางเคยนิเฮย

อวยและอวยนอ นางเหยนาง

เสียดายบุญชายมีนี้ได้เก็บเอาข้าวนาหนองแล้งเหย

ได้กองเฟื่องนาลุ่ม ได้แก้วข้าวท้าวลุ่มปานพุนได้แอบหนอ

บุญเดว (เดียว) นิแรงเหย

น้องรักอ้ายและผสาดบุญเดียวพื๋เหย

อวยและอวยนอ ชายเหยชาย

คอยมาแก้วข้าวนาหนอง ชายค้อยมากองเฟื่อง (ฟาง) นาลุ่ม

พื๋คอยมาแก้วข้าวนาลุ่มปานขวัญ

และแอบหน่อหมอนเดวทั้งเนื้อ (ให้มาเกี่ยวข้าวกับพื๋เท่านั้น)

ผมเขียว นางของบมีคู่โอย

มีคำล้อยยอดม้าวเป็นคู่เตา (ตัว) นาง

พื๋ค้อยวางดินเข้าในหนาหลอกไห่

มาเป็นคู่ห่ล้าดอกไม้และเกี่ยวข้าวป่าเฟื่องท่ายเนื้อ

ยามเมื่อเพื่อนเนื่องกันและป่าเฟื่องเอาข้าว

พื๋คอยมาเดือน (ช่วย) เหว่งดอกไม้และแสงย่อดพานผัวท่ายเนอ

เสว่พื๋และชนอาน้องเป็นนางช่อนเสื้อ (เมีย)

นางบ่เบื่อน้ำพื๋ให้จำเอาไว้ต่างโ (หัว) และชา

โอยนอเหี้ยพ้อและผสาดหาแรมเคยเฮือย

อวยและอวยนอ นางเหียนนางเฮีย

เพื่อนและว่าเดือนกรรมเข้ายามหนาวนิกัด แต่งเมืองคำ
เป็นยามเดือนใสข้าวคุ้งแลง(ใบภาชี) นิส้าง แต่งเมืองคำ
เหมือย(น้ำค้าง) ย้งย้อยลงเมืองชุมตงทุ่ง
ตกใส่หุ้มป่าหญ้าก็เหมือยผ้าแผ่นคำ

อวยและอวยนอ เป็นยามแสนสา (คนมากมาย) เข้าแบ่งสวน
และบกต้อยแคว (เดียว) เฮีย
ตีปลูกเชื้อและโก (ถั่ว) น้อยหอมป้อมผักชี
และกับผักเลือนน้อยใบยี้ก็ปลูก
คันชุดห้องเดือนนี้มันป่าพอแมนอายดิน

อวยและอวยนอ เป็นปายามไถนาแจ้งและอ้อมนาเลยขึ้นตาก
เป็นยามบ่าวหนุ่มน้อยห้อยนิตระหง่านเทวเว่หาสาวนิแสงเลย
นางค้อยชายแขนขาวและปั้นค่างน้อย
หล้าดอกไม้แสงเหือยชายเคยเฮีย

อวยและอวยนอ ชายเหือยชาย
เพื่อนว่าเดือน 3 ฟาดาวใสและหนาวถี้
เดือนนี้เต้าฮอดแล้วและจักตอกเอาคา
ชายค้อยพาเอาผ้าทะเลลายโหลงมิเข้าดงไพรไม้ใหญ่
พันว่าถากห้อยเอาไม้สร้างแต่งแปงเฮือนห้อยเนอ
เพื่อนว่าเดือน 3 น้ำเหมือยลงย้อยเหยน
ดินแก่น (ดินก้อน) ดัง ยามแลงของเบ้าพอพอง
ไพรราชฎ์ทั้งหลายและปลูกข้าวผักด้วย
เสเหมือยหลังลงย้อยและในแห้งเหว (เหียว) ตายและชายเฮีย

อวยและอวยนอ แม่นของชายล้างแปงเฮือนลับฟาก
เพื่อนว่าไม้ผากห้อยเดือนแมงมอดเข้ากิน ว่านา
ชายค้อยผายดินเข้าดงไพรเถื่อน เลินลานเข้าป่าไม้พันตั้ง (=เสาเฮือน)
เสาทะเนอ
ชายค้อยเลือกเอาไม้ลำดีมาแปงซื่อ หลิมเมื่อก่อนและมาแต่งแปงเฮือน
อันอยู่ภายเรือค้อยไซกันไถดิน

พื้นภายในและตากแดด หญ้าแพดแห้งตายซ้ำเพื่อแห้งเหมียวย่ำ
 นางก็หันคากาดำจับนาเฟื่องและเขดินเขทราย(ชนดินชนทราย)กินแห้ว
 นกสอดแล้วป่าไม่ใช่เหยือกินปลีและชายเฮ้อย

อ้อยน้อยเหยื่อพอและผสาดหานางเคยเหยื่อ

อวยและอวยนอ นางเหยื่อนางเหยื่อ

เพื่อนนี้ว่าเดือน 3 เต้าถึงมาแล้ว เดือน 4 เดือนนี้เต้าสอดแล้วจักเข้าสู่
 -ยามวอน (ยามสนุก)

ทองดูแล้ว แกงทองก็เผยแพร่ (เผยแพร่) คลี่

สุดที่คนเฒ่าเฝ้าหมอน้ำหมี ก็เข้าจับก็ทิว (ผิวปาก) อีแสงเหยื่อ

นางค่อยมานอเพื่อนว่าไกรสอน (ชื่อดอกไม้) พร้อม

แสงภา (ชื่อดอกไม้) ก็เผยแพร่คลี่

มีกาหวิ ๗ ผึ้งแม้นและตอมดอกมาลา

ชายก็มาหันค่านกเดี๋ยวจับปลายผายและร้องคู่เคยและหาคู่

อวยและอวยนอ พองก็มาบินสู่เต้าลงน้ำและชันไม้วอนใจ

ทองดูใบส่ายอชามลามก็หล่นมาแล้ว

ชายก็มาต้องหุ่นบ้านเมืองน้องและใบไม้หล่นทุม

หันกานี้ภูลาดันลำสูงค่าตก

ใบหายอ้อยเม้มขึ้นและจุนชู่ว่าเผยแพร่อินางเหยื่อ

นกเดี๋ยร้องเพื่อยเมาและชันไม้

อันแม่เขาอยู่สร้างดงไม้และบินสอดสาคร

อวยและอวยนอ นางเหยื่อนางเหยื่อ

เป็นเวลาถึงยามวอน เขาก็มากันดอกแจ่มและดอกมอนลำนน้ำ

พินิจเป้าซ้ำก็เพื่อลวดเสนา

และเป็นเวล่านอนสาวสิวเป็นบ่าว

ชันผาวเต้าโล่งน้ำก็เป็นคู่เื่อมกันและหล่น้องเหยื่อชายเคยเหยื่อ

อวยและอวยเหยื่อ ชายเหยื่อชาย

เพื่อนว่าเดือน 4 ซ้ำและเดือน 5 ออกมา

มีกาพักคู่ลาปงใบยอดน้อย

เดือน 5 เข้ายามร้อนของแม้นแดดแข่งชายเหยื่อ

เดือนแดงฟ้ากายเหนือหมอกไม่มีดคลุ้ม

นกค้ำตันลำไม้ไผ่แห่งเหวเหลือง

ปิ่นยามเพื่อนจิไรและโสนปล่อยไฟเผาหญ้า

คอนทั้งขึ้นเมืองฟ้ากำไมและชายเอื่อย

เมืองไมฟ้าเดือนดาวของเช้าพอรันแจ้ง

เป็นยามดินแตกแห้งยามแล้งขุนผิงและชายเอื่อย

อวยและอวยเอื่อย ผ่นและข้าวตอกเบาลงย่ำหญ้า

เพื่อนว่าเดือน 5 กล้าข้าวเช้าคำก็คอน

อันว่านางก็หันคากายของหญ้าปลิวลมแกมหมอก

ตกหยอดพื้นเทือกหญ้าปลิวอยู่ไยไย

ชายค้อยสับขอมายแต่งแม่เหมื่อนน้ำ

บวกรากหญ้าออกเช้าตักแต่งเซนชาต่อเนอ

อ้อยน้อยเอื่อย พ่อและผาสาดกาหลาชา

อวยและอวยนอ นางเหื่อนนางเอื่อย

เพื่อนว่าเดือน 3 บ่าวเมิงกล้า เดือน 5 บ่าวสองผอนอีแสงเอื่อย

ตามโบราณดีปลูกข้าวออกกล้วย ไถป่าห้วยก็ดีปลูกชิงแกง

อวยแลอวยนอ นางเหื่อนนางเอื่อย

ถึงเดือน 6 มานีเอื่อย เป็นยามหญิงชายเข้าสังขานปีใหญ่

ทุกไทเสื้อแลโล้นเนื้ออาบนํ้าตานอง

เนื่อนกกาสาชาไม้ลำสูงก็ปึงยอด

เดือนนี้ไ้รอดแล้วก็ดีหยาดสังขารอีแสงเอื่อย

อวยและอวยนอ เพื่อนตักลองเส็งและให้ยามคู่ค้อง

คือคำห้องเมืองท้าวสิบสองแห่งพันนา

พองก็มาแอ่นดาดีดินแส่วเอือ (แข่งเรือ) เมื่อปีใหม่

ไฟสายหลดบังลำน้อยก็มาจิวบอย

ทองดูอวยวอนแล้วแกมทองซอนเห็น

อวยและอวยนอ ลมก็พัดเพ่งท้อบวยซ้ายหอมขึ้นไปมา

นกคาทุ้งจับปายผาและไถชนคอสร้อย

แมงภูบิณสอดเสวดงไม้ตามดอกเกงคำ

อวยและอวยนอ ถึงเวลาเดือน 6 มานีเหื่อย

นกกรรเชียงบินเห็นทางก็ขึ้นคองมาแล้ว

ขัดข้องร้องในห้วยยามไพรปลูกแข่ง อีแสงเฮื่อย

สุดที่พันแต่เงาเหือนเรือยังงอก

นกคาแจ้งจาดต้นดอกไม้ก็ปึงยอดถ่ายใบ

อวยและอวยนอ เชื้อพนอันไหนดีและข้อดินชิมคุ่นปลูกเดียวเฮย

ถึงเมื่อทบทอตั้งรำร้องแม่นว่าน้องแผ่ไผ่พันเชื้อก็ช่างงอกออกจา

อีแสงเฮื่อย

นางค่อยเอาลงถึงดินและจอดเข้าไร่กว้าง

คั่นว่าน้องปลูกสร้างเดือนนี้จักจยหน่วยพายยายเฮื่อย

อวยและอวยนอ ชายเหื่อยชายเฮื่อย

ถึงเดือน 7 มานีเหื่อยปลาสะเด็ดขึ้นแม่น้ำฟาดไซ (วางไซ) เหือนแห

ชายเฮื่อย

แมงแวง ร้องเพื่อนทางแต่งแข่ง

เอ็ง (เอื้อง) ต่างร้องเป็นคู่ไถคา อากาศฟ้าภายเหนือและพุ่มหล้า

ตกทั้งหย่อมเมืองลุ่มโมมิดบังตามาแล้ว

ปูปลาก้อมแมงดาก็ฟาดไซ จาปาร้องฮีมไร่ก็เป็นคู่เหือนกันชายเฮื่อย

อวยและอวยเฮื่อย นกเดี๋ยร้องให้คองชันคอง

เพื่อนต่างด้าวแม่น้ำและบ้านไร่นาปี

เป็นเวลายามดีปลูกแบ่งไร่ข้าว

ขอบแม่น้ำนาข้าวโคนริบผ่านไถแลเนอ

พ่อดอดาวใสข้าวพ่นงานบุญพ่อเรือนฮื่อย

บาดว่า เดือน 7 ฟ้างั่งจ้องเหลืองแดงชายเรื่อย

ชายค่อยคั่นแข่งใจออกแรงเรดสร้าง

ชายอย่าไปอ้างว่าครันเมื่อเดือน 8 ยามวอน

เด็ก (ดึก) ออนซอนฟ้ามีฝนแถมแดดน้องเข้าแปดเจ้า

ชายน้อยเป็นคู่เล่นสองชายเฮื่อย

อ้อยน้อยเหื่อยพ่อและผาสาดนางวอน

อวยและอวยนอ นางเหือนนางเฮื่อย

เพื่อนว่าเดือน 7 มดกายไปก็เป็นยามเดือน 8 อีแสงเอื้อย

บ่าวอาจได้กาลายแล้วไม่มีจุนดา

อวยและอวยนา ฟังดูแสง (เสียง) หวาวหวาและด่าควายฮั่นก้อง
ฝูงหนูชุมพี่น้องและไต่บ้านก็จักแต่งไถนา
แดงคาหน้าโหด กีบึง หน้ำออกห้องที่ฝ้ายแทนฝ้ายหน่อตวงอีแสง
เอื้อย

อวยและอวยนอ นางค้อยมารับขอผายและแต่งลงชายหน้ำ
หื้อมันหยายขึ้นน้ำยายไว้และจับหน่วยหลวง

อวยและอวยนอ นางเหื้อยนางเอื้อย
เหมือนฝนเนื่องย้อยโ (หัว) ปีเมื่อเดือน 8
เพื่อนแดดบ้านเอาน้ำนาหล้ามาปองนาเมือง
ฝูงเป็นก็มาเนื่องกันเต้าไถนาก็ข้าวขาด
น้ำพาดเข้านาแล้วหันอยู่เลื่องเพื่อง
น้องรักอ้ายและผาสาดเมืองคำเอื้อย

อวยและอวยนอ ชายเหื้อยชาย
เพื่อนว่าฟ้าแดดเหื้อยและหากเป็น เดือน 9
ปลาพองขึ้นพองน้ำตันหาดต้อยพอง
ทองกบเหมซึ่ฝนเมืองน้ำเหล่า
เพื่อนหาบซึ่คั้งแค้นไปปลุกนาบิชายเอื้อย
ผ่องก็ติดเทนหางโค (คร้ว) ตานไปวัด
ไปปฏิบัติห้องวันน้อยเด็ดดอกบูชา
ย่อนเพื่อเป็นเวลากาลแห่งวัสสา น้ำฝนเมืองย้อยหลัง
บอกเสคังปลุกข้าว เม็ดน้อยไพรก็เบ่าช่างกว่าทางได้และชายเอื้อย
ปักคาคีคาไว้ริมไฟก็ป้าย ช่างค่าไปใส่ข้าวปั้นน้อยตารฮืดป่าเวณี
ชายเอื้อย

อวยและอวยนอ นางเหื้อยนางเอื้อย
เพื่อนว่าเดือน 10 มานีเหื้อย นักค่ากาแกร่งเหนือรังก็ไซมาแล้ว
ไก่เถื่อนแจ้โตน้อยหอมแม่เบ่าซัน
ลำเคือพร้อมล้ามอนก็ปึงยอด

หญ้าสดแต่งรวงข้าวควนทุกดีหายอีแสงเฮ้อย

อวยและอวยนอ กองผายอย่าผายแสงค้อยหายหย่องลงและ

ใบหญ้า

เพื่อนว่าเดือน 10 ท่าเศร้าน้ำขุนหนองแดง

อวยและอวยนอ สายฝนฟ้าสายลมก็เปล้าขาด

น้ำอาจท่วมนาทุ่งเป็นฝุ่นแห้งดิน

ปูปลาเข้าดินไซ้หื้อถอกนอกเสาห้อง

เดือนนี้ปลาก็เป่าหลายอีแสงเฮ้อย

เพื่อนว่าเดือน 10 น้ำของเนืองล้นฝั่งมาแล้ว

ของปลูกสร้างเดือนนี้มันก็เป่าพอดี

ยายีหน้าขนาดอนจักจับ น้องค้อยรวมเปิดไว้

และอย่านั่งกับแมงทั้งเนื้อ

อวยและอวยนอ คั่นว่านางแลหันแมงก้ายาดเข้านายพ้อง

อย่าหื้อแก่ลามไปท่เหนือ

ฟ้าแหนด้วยเมฆัยมาข้ามลบบ

เพื่อนว่าเดือน 10 ก็เป็นยามข้าวปุงอีแสงเฮ้อย

ขายไร่เทือนเสแล้วขายแบ่งทั้งนา

พ้องก็มาพาเอาหยวก (หยูก) และยาไปใส่ยังกอฝ้าย

แดงคอบก็ทางไรก็จับหน่วยกายยาม

น้องรักอ้ายแสงค้อยเตือมขายไป

อวยและอวยนอ ขายเห้อยขาย

เดือน 11 เป็นยามขายห่าฝนลงน้อย

ไม้ก่องไอน์ยากย้อยเป็นหมากเรวกี่ก็มาแล้ว

แจนพิงขายค้อยนุ่งขายห้างแรนตาและตา_____

กับว่าแคบคาบข้าวและท่าแห่งมุงเมืองและเดว (เดียว)

ผมเขี้ยวขายค้อยแต่งแม่ยามเช้า

ถึงเมื่อเวลาเต้าฮอดแล้วจักตั้งคั่นใจและขายเห้อย

อวยและอวยเห้อย เพื่อนว่าเดือน 11 หล้ากายค้อย

และฝนน้อยแดดหลายวันนา

แม่น้เหือนเป็นสายเต้าลงมาแกมแดด

แม่น้เหือนนี้ทอย ๆ เต้าลงมาเป็นท่า

ทองดูหมากผักห้อยคำไม้ขึ้นอยู่ภายยาย

อวยและอวยนอ นักค่าแต่งกวาก้อมแต่งลายลูกใหญ่

ลูกเถือกก็ในไร่หอมต๋อดงไกล

ก่องก็ไซกันเอาบุญและ_____ ไปหาบหมามบ้าน

ลูกอ่อนด้อยพอด้านและเพื่อนตีแบ่งเท่าหน่วยหลวงชายเฮ้อย

อวยและอวยนอ เพื่อนว่าเดือน 11 แจ้งปานน้ำใสตองชายเฮ้อย

ยีนค่าแสงทองก้อมแสงยามและภายให้

ซูบ้านก็คั่งไค้และเยไร่ย่าโสน

ก่องก็ไซกันโยกและดำปลุกยาลงน้ำ

ขอแต่เขาคายคั่งปลุกแห่งสาลีพีเฮ้อย

ชายค้อยไซเอาลูกบุตรตาและลูกบุตรีแต่งแบ่งยามเข้า

ถึงเมื่อเดือน 2 เข้าฮอดแล้วก็พักมาแค้นใจและซ้ำ

ฮ้อยน้อยเหือพ่อและผายสาใจไว้

อวยและอวยนอ นางเหือนนางเฮ้อย

เพื่อนว่าเดือน 11 แจ้งปานน้ำใสตอง อีแสงเห้อย

เดือน 12 ฝ่ายโยงก็แตกมาแล้ว

ฝ่ายแต่ก่อนข้าวไร่ก็เหลืออง

อวยและอวยนอ นางค้อยคอนเอาบุญและเฉอไปหาบหมาม

บ้าน

ผ่องก็เลือกเอาฝ่ายโยงน้อยและมาดักขานคอง

เพื่อนว่าเดือน 12 มานีเห้อย คนก็ไปแหล่เอาชายพี่น้อง

เพื่อนว่าเหมือยหลังเมินโรงข้าวและกั๊ดด้วงแสนหนาว

เพื่อนว่าเหมือยขาวแก้วริมเมืองแกมหมอกมาแล้ว

กากอกลอคอข้าวมาเกิดอยู่โหน

ปูปลาเต้าลงมาหาไท่กเดวเฮ้อย

ไผและไปชอกซอนยามนั้นเอาปากหึ่งเป็นทิม

อวยและอวยนอ เหมือยตักยำกล้วยดอนนอเพื่อน